

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ
ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ

Ненад П. Обрадовић

**СРБИ И КРАЉ МАТИЈА КОРВИН
(ПОЛИТИКА УГАРСКОГ КРАЉА
ПРЕМА СРПСКИМ ПОЛИТИЧКИМ
ЧИННОЦИМА)**

Докторска дисертација

Београд, 2021

UNIVERSITY OF BELGRADE

FACULTY OF PHILOSOPHY

Nenad P. Obradović

**SERBS AND KING MATTHIAS CORVINUS
(POLICY OF THE HUNGARIAN KING
TOWARDS SERBIAN POLITICAL ACTORS)**

Doctoral Dissertation

Belgrade, 2021

**ПОДАЦИ О МЕНТОРУ И ЧЛАНОВИМА КОМИСИЈЕ
ЗА ОЦЕНУ И ОДБРАНУ ДОКТОРСКЕ ДИСЕРТАЦИЈЕ**

Ментор:

проф. др Дејан Јечменица, ванредни професор
Универзитет у Београду, Филозофски факултет

Чланови комисије:

проф. др Сениша Мишић, редовни професор
Универзитет у Београду, Филозофски факултет

проф. др Марко Шуица, редовни професор
Универзитет у Београду, Филозофски факултет

др Катарина Митровић, виши научни сарадник
Универзитет у Београду, Филозофски факултет

проф. др Борис Стојковски, ванредни професор
Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет

проф. др Маријан Премовић, ванредни професор
Универзитет Црне Горе, Филозофски факултет

Датум одбране: _____ 2022. године

Настанак дисертације о односима краља Матије Корвина и српских политичких врхова завршава један дуг пут. Био је то пут истраживања прожет теškoћама које уобичајено прате сваки овакав подухват. Одабир теме никако није био случајан и зато носи печат личности свог аутора. Додир српског и мађарског народа за писца ових редова више је од једне теме, за њега је то питање личног порекла. На раду током дисертације многи су ме задужили. На првом месту захваљујем оцу и мајци који су стајали уз мене у протеклих двадесет година школовања са несмањеном безрезервном подршком у свим временима. Захваљујем се, пре свега свом ментору професору др Дејану Јечменици који ме је усмерио на истраживања у овој области и истрајно пружао несебичну подршку и савете, као и професору др Синиши Мишићу који ме је саветима немало задужио. Подједнако сам захвалан и др Борису Стојковском и др Катарини Митровић који су ми током рада пружили вредну помоћ. Рад би сигурно био тежи, а резултати знатно слабији да у сложеним приликама нисам могао рачунати на помоћ великог броја колега. Због пружене помоћи се захваљујем: др Шандору Пап, др Тибору Алмашију, др Жолту Хуњадију и др Иштвану Петровичу са Универзитета у Сегедину, др Недиму Рабићу из Историјског института у Сарајеву, др Џенану Даутовићу из Завичајног музеја у Травнику, као и господину Арпаду Балинду из Сегедина. Уз свесрдну захвалност што су својом добронамерношћу помогли да дисертација буде квалитетнија све њене слабе стране моја су заслуга.

Наредни текст посвећујем онима који су читавог свог живота с највећом подршком ишчекивали његов завршетак, али их је смрт у томе претекла. Мојој баби Божидарки, деди Миленку и тетци Терези.

СРБИ И КРАЉ МАТИЈА КОРВИН

(ПОЛИТИКА УГАРСКОГ КРАЉА ПРЕМА СРПСКИМ ПОЛИТИЧКИМ ЧИНИОЦИМА)

Резиме

Период владавине краља Матије Корвина (1458–1490) подудара се с временом османског напредовања на Балкану и нестанка српских средњовековних држава. Овај буран период је до сада био предмет истраживачке пажње већег броја југословенских, односно српских, као и мађарских и западноевропских историчара. Упркос томе, однос преостале елите српског народа према угарском владару и миграциони процеси нису у довољној мери расветљени. Значајним делом је то последица фрагментарности и раштрканости изворне грађе и недовољних предрадњи на издавању извора. Укључивањем до сада мање познатих и некоришћених дипломатичких и наративних извора показује се да је тај однос био сложен и вишеслојан, од кога је свака страна имала своја очекивања.

Српске државе су пружале очајнички и жилав отпор, али се он показао недовољним у неравноправној борби са османским завојевачем. Ослонац су Српска деспотовина и Босна на крају свог постојања тражиле у суседној Угарској, упркос врло снажном неповерењу, која је и сама проживљавала бурне промене у својој политичкој и друштвеној структури. Малолетни краљ Матија Корвин морао се борити како би учврстио своју власт, тако да је настојао избећи сукоб са османским султаном чије је царство било спремније за рат.

Са становништа прошлости српског народа гашење државне самосталности је доносило корените промене које су се исказивале у прекиду дотадашњег друштвеног развоја и бројним миграцијама унутар граница Османског царства и према Краљевини Угарској. Српско друштво постало је својим великим делом погранично са својим особеним системом вредности и менталитетом. Сеобе према суседној панонској краљевини за многе припаднике српског друштва, поготову за преостале представнике елите (чланови владарске породице Бранковић и део преостале властела), била је излаз из несигурног живота под османском влашћу. Пресељења су била потпомогнута чињеницом да су српски деспоти деценијама уназад одржавали чврсте везе са угарским краљевима. Српски владари су уласком у ред угарских барона стицали и немале земљопоседе на које су насељавали припаднике свог народа, а управу над њима су поверавали, између осталог, и српским чиновницима. Службеницима којима је било поверено управљање рудницима и ковницом новца, суђење и прикупљање дажбина упознавали су угарске обичаје и администрацију. Поседе су добијали и српски великаши који су тако стицали искуства о функционисању Краљевине Угарске, као и познанства међу припадницима властеоског staleжа ове државе.

На другој страни угарски владар је трпео стални притисак од стране османске силе на својим јужним границама. Улед друштвених промена које су се одвијале до

ступања краља Матије на власт, и током његове владавине, одбрамбене могућности су постале знатно неповољније за Угарску. Било је то условљено потискивањем угарске војске на своје јужне границе и нестанком система одбрамбених вазалних земаља. Недостатак финансијских средстава и заинтересованости сукобљених западноевропских држава натерале су краља Матију да одбрану своје државе организује ослањајући се на она средства која је имао. Корисног свезаника је видео у српским ратницима, до тада већ прекаљеним борцима против Османлија. Увиђајући да ће њихова борбена вештина, уз финансијску подршку у виду пореза насељених српских кметова, бити корисна, одлучио је да их плански насељава на јужним ободима своје државе. Настојећи да своје замисли учини стварношћу краљ Матија се користио и насилним методама одвлачења српског становништва и спаљивањем њихових места становања, али и финансијским олакшицама и толерантним ставом према њиховој вери. Угарски владар је, осим тога, као и османски султан, користио форме српске државности за решавање проблема унутрашње политике. Тако је настало *Босанско краљевство*, које је краљ Матија поверио угарском магнату Николи Илочком.

Током више деценија миграторних процеса, у компактним групама Срби су се настанили на подручју Срема, јужног Потамишја, Поморишја, јужним рубовима Бачке и у Славонији. Неки од сеобника доспевали су далеко у Бихарску и Хевешку жупанију или у Ердељ. Досељени српски живаљ се у оквире нове отаџбине уклопио према својој сталешкој припадности. Припадници некада владарских породица (Бранковићи и Косаче) укључивали су се у ред барона, односно угарских магната, премда је њихов углед био више последица порекла него великих поседа. Премда су српски деспоти у угарској одбрани заузимали врло важно место, као погранични команданти, за припаднике свог народа они су представљали владаре. Ово своје уверење њихови сународници су исказивали тако што су у летописима бележили године владавине српских деспота и писали књиге у дане њиховог владања. Подвиге српских војника и старешина српски народ је чувао у епским песмама у којима је деспот Вук Гргуревећ стекао запажено место као *Змај Огњени Вук*. Овакво држање последњи Бранковићи су подстицали градњом владарске идеологије с намером претрајавања, ослоњену на традиције угасле српске државности, ктиторску делатност и култове немањићких владара.

Српско племство се укључивало у ред средњег и нижег племства прихватајући се војних задатака и административних дужности на нивоу жупаније. Премда су припадници овог сталежа ступали у додир с угарским племством, приметно је да су се они углавном родбински и брачно повезивали међу собом. Осим тога, настојали су неговати задужбинарство старе српске властеле.

Многобројно српско сељаштво нашло је своје место међу угарским кметовима или нешто ређе међу грађанима угарских градова и трговишта. Међу онима који су се населили у варошима изникао је немали број српских трговаца који су се показали као врло умешни у свом пословању, али и у дипломатским задацима и шпијунирању. Како су познавали добро стање како са угарске, тако и са османске стране границе, српски језик постао је спона између две завађене силе, као средство дипломатске комуникације.

Обе стране су имале своја очекивања. Док је угарски владар очекивао покорне сараднике, увежбане војнике и становништво погодно за колонизацију, српска елита и пребегло становништво су од угарског владара очекивали активну антиосманску политику, борбу за васпостављање српске државности и сигурнији живот. Очекивања краља Матије Корвина су се испунила више од оних српских старешина. Наиме, српски ратници су се борили на широком подручју у Чешкој, Морваској, Шлеској, Хабсбуршким земљама, гушили су побуне у Угарској, али су се тукли и против Османлија приликом борби за Јајце и Зворник, у опсади Шапца, у бици код Пожежене, блокади Смедерева, као и у бици на Хлебном пољу, Бечеју и у провалама у Босну и Србију. Служили су у великом броју међу угарским лаким коњаницима, хусарима, насадистима или шајкашима, као и у баронским бандеријама и у редовима најамника. Међутим, васпостављање српске државе нису могли остварити пошто је угарски краљ на спољнополитичком плану имао другачије циљеве којима је антиосманска борба служила као погодно пропагандно средство. Угарски владар није ни имао разлога другачије поступати пошто његова држава тада још није била животно угрожена. Упркос томе, нашавши сигурнија боравишта на тлу јужне угарске служећи под српским старешинама, српски војници су добијали прилику да напредују у војној хијерархији и стекну земљопоседе или средства за живот. Док су у границама османске државе могли постати тимарници с већим или мањим тимаром, служити као војници, мартолови или у другим родовима османске војске, у Угарској су могућности напредовања биле мање извесне, али је успон могао бити значајнији. Како су бројни Срби на тле суседне краљевине стигли у оквирима влашке организације, која је у Османском царству била једини трајан извор српске елите, они су дошли као организовано друштво ратника и сточара с чврстом хијерахијом укључивали се у угарску војску путем бандерија српских команданата. Стичући положаје кастелана, војних старешина, и заповедника насадиста српски прваци су стицали и стварну моћ коју су могли потпуно искористити тек након битке код Мохача 1526. године.

Додир са мађарским и другим народима Угарске имао је значајног утицаја на српски живаљ и припаднике, пре свих мађарског народа, што се очитовало, пре свега, у језику обе етничке групе. Оним припадницима српског народа који су намеравали да се успну до највиших инстанци угарске друштвене хијерархије, као и онима који су се нашли удаљени од језгара свог народа, асимилација је била извесна и нужна. Међутим, оне српске становнике који су живели у компактним целинама асимилација није захватала у знатнијој мери. Што је још важније, српски народ је у новој домовини успео да сачува тековине своје средњовековне културе и традицију своје угасле државности покоривајући се српским деспотима као својим владарима и неговањем средњовековних владалачких култова. Истовремено, српска етничка језгра на тлу Угарске, настала њиховим пресељењем, створиле су демографске промене од значаја за каснију историју српског народа у целини. Традиције српске средњовековне државности која се сачувала у оквирима српске цркве и елитног дела српског народа послужила је као основа током васкрса српске државе у XIX веку.

Кључне речи: краљ Матија Корвин, Срби, деспот, Бранковићи, Вук Гргуревих, Јакшићи, Милош Белмужевић, Српска православна црква, српско-угарски односи, миграције, Угарска, Османско царство.

Научна област: Историја

Ужа научна област: Историја српског народа у средњем веку

УДК: 929.731Mátyás Corvin I

94 (=163.41) (439) "14"

SERBS AND KING MATTHIAS CORVINUS

(POLICY OF THE HUNGARIAN KING TOWARDS SERBIAN POLITICAL ACTORS)

Summary

The period of the reign of King Matthias Corvinus (1458–1490) coincides with the time of the Ottoman advance in the Balkans and the disappearance of the Serbian medieval states. This turbulent period has so far been the subject of research topic by a large number of Yugoslav, i.e. Serbian, as well as Hungarian and Western European historians. Nevertheless, the attitude of the remaining elite of the Serbian people were not sufficiently aware of the Hungarian ruler and the migration processes. To a significant extent, this is a consequence of the fragmentation and scattering of the source material and insufficient pre-work on the publication of the sources. Including the hitherto lesser-known and unused diplomatic and narrative sources, it will be shown that this is a highly complex and multi-layered relation, due to the fact that each side had its own expectations.

The Serbian states offered desperate and tenacious resistance, but it proved insufficient in the unequal fight with the Ottoman conqueror. At the end of their existence, the Serbian Despot-state and Bosnia sought support in neighboring Hungary, despite a very strong distrust, which itself experienced violent changes in its political and social structure. The young king Matthias Corvinus had to fight in order to consolidate his power, so he tried to avoid a conflict with the Ottoman sultan whose empire was more ready for war.

From the point of view of the past of the Serbian people, the extinction of independent statehood brought radical changes which were manifested in the interruption of the previous social development and numerous migrations within the borders of the Ottoman Empire and towards the Kingdom of Hungary. Serbian society has largely become a border society with its own special value system and mentality. For many members of the Serbian society, especially for the remaining representatives of the elite (members of the Branković dynasty, part of the remaining nobles), the migration to the neighboring Pannonian kingdom was a way out of the uncertain life under Ottoman rule. The relocations were aided by the fact that Serbian despots had maintained strong ties with Hungarian kings for decades. By joining the ranks of the Hungarian barons, the Serbian rulers acquired considerable lands on which they settled members of their folk, and they entrusted the administration over them, among other things, to Serbian officials.

Officials entrusted with the management of the mines and the mint, the trial and the collection of taxes introduced them to Hungarian customs and administration. The estates were also acquired by Serbian nobles, who thus gained experience in the functioning of the Kingdom of Hungary, as well as acquaintances among members of the ruling class of this state.

On the other hand, the Hungarian ruler suffered constant pressure from the Ottoman power on its southern borders. Due to the social changes that took place until King Matthias came to power, and during his reign, defense opportunities became much more unfavorable for Hungary. This was conditioned by the pushing of the Hungarian army to its southern borders and the disappearance of the system of defensive vassal countries. The lack of financial resources and the interest of the conflicting Western European states forced King Matthias to organize the defense of his state, relying on the funds he had. He saw a useful ally in Serbian warriors, already hardened fighters against the Ottomans. Realizing that their fighting skills, with financial support in the form of taxes from inhabited Serbian serfs, would be useful, he decided to systematically settle them on the southern edges of his country. In an effort to make his ideas a reality, King Matthias used violent methods of abducting the Serb population and burning their places of residence, as well as financial relief and a tolerant attitude towards their faith. In addition, the Hungarian ruler, like the Ottoman sultan, used forms of Serbian statehood to solve the problems of internal politics. It is about the *Bosnian Kingdom*, which King Matthias entrusted to the Hungarian magnate Nicholas Újlaki.

During several decades of migration processes, Serbs settled in compact groups in the area of Sirmia, southern Banat, Maros Valley, the southern regions of Bačka and in Slavonia. Some of the migrants reached far into Bihar and Heves counties or in Transylvania. The immigrant Serb population fit into the framework of the new homeland according to its class affiliation. Members of the former ruling families (Branković and Kosača families) joined the ranks of barons, i.e. Hungarian magnates, although their reputation was more a consequence of origin than large estates. Although Serbian despots occupied a very important place in the Hungarian defense, as border commanders, they represented rulers for members of their folk. Their compatriots expressed this belief by recording the years of the rule of Serbian despots in chronicles and writing books during the days of their rule. The feats of Serbian soldiers and elders were preserved by the Serbian people in epic songs in which despot Vuk Grgurević gained a notable place as *Vuk the Fiery Dragon*. This attitude was encouraged by the last Branković by building a ruling ideology with the intention of searching, based on the traditions of the extinct Serbian statehood, fundraising activities and cults of rulers of Nemanjić dynasty.

The Serbian nobility joined the ranks of the middle and lower nobility, accepting military tasks and administrative duties at the county level. Although members of this class came into contact with the Hungarian nobility, it is noticeable that they were mostly related and married to each other. In addition, they tried to nurture the endowment of the old Serbian nobles.

Numerous Serbian peasants found their place among Hungarian serfs or, somewhat less frequently, among the citizens of Hungarian towns and oppida. Among those who settled in the towns, a large number of Serbian merchants emerged who proved to be very skilled in their business, but also in diplomatic tasks and espionage. As they knew the situation on both the Hungarian and the Ottoman side of the border, Serbian language became a link between the two warring forces as the means of communication in diplomacy.

Both sides had their expectations. While the Hungarian ruler expected submissive collaborators, trained soldiers and a population suitable for colonization, the Serbian elite and defectors expected an active anti-Ottoman policy, a struggle for the establishment of Serbian statehood and a safer life from the Hungarian ruler. The expectations of King Matthias Corvinus were fulfilled more than those of the Serbian elders. Namely, Serbian warriors fought in a wide area in the Czech Kingdom, Moravia, Silesia, Habsburg lands, quelled riots in Hungary, but also fought against the Ottomans during the battles for Jajce and Zvornik, in the siege of Šabac, in the battle of Požežana, blockade of Smederevo, as well as in the battle on Kenyérmező, Bečej and in the burglaries in Bosnia and Serbia. They served in large numbers among Hungarian light cavalry, hussars, nasadists, as well as in baronial banderies and in the ranks of mercenaries. However, they could not achieve the establishment of the Serbian state because the Hungarian king had different goals in foreign policy, which the anti-Ottoman struggle served as a suitable propaganda tool. The Hungarian ruler had no reason to act differently, since his country was not yet in life-threatening at the time. Despite that, finding safer residences on the territory of southern Hungary, serving under Serbian commanders, Serbian soldiers were given the opportunity to advance in the military hierarchy and acquire land or means of subsistence. While within the borders of the Ottoman state they could become timariots with a larger or smaller timar, serve as vojnuks, martolos or in other branches of the Ottoman army, in Hungary the possibilities of advancement were more uncertain, but the ascent could have been greater. As many Serbs arrived on the territory of the neighboring kingdom within the Vlach organization, which was the only permanent source of the Serbian elite in the Ottoman Empire, they came as an organized society of warriors and cattle breeders with a strong hierarchy and joined the Hungarian army through the bands of Serbian commanders. Acquiring the positions of castellan, military officers, and commanders of nasadists, the Serbian principals gained real power which they could fully use only after the battle of Mohács in 1526.

Contact with the Hungarian and other peoples of Hungary had a significant impact on the Serbian population and members, above all the Hungarian people, which was manifested, above all, in the language of both ethnic groups. For those members of the Serbian people who intended to ascend to the highest instances of the Hungarian social hierarchy, as well as for those who found themselves far from the core of their people, assimilation was certain and necessary. However, those Serb residents who lived in compact units were not significantly affected by the assimilation. More importantly, the Serbian people managed to preserve the heritage of their medieval culture and the tradition of their extinct statehood in the new homeland, obeying the Serbian despots as their rulers and nurturing the medieval ruling cults. At the same time, the Serbian ethnic core on Hungarian soil, created by their relocation, created demographic changes of importance for the later history of the Serbian people as a whole. The traditions of the Serbian medieval statehood, which were preserved within the framework of the Serbian church and the elite part of the Serbian people, served as the basis during the resurrection of the Serbian state in the 19th century.

Keywords: King Matthias Corvinus, Serbs, despot, Brankovićs, Vuk Grgurević, Jakšićs, Miloš Belmužević, hussars, nasadists, Serbian Orthodox Church, Serbian-Hungarian relations, migrations, Hungary, Ottoman Empire

Scientific field: History

Scientific subfield: History of Serbian people in the Middle Ages

UDC: 929.731Mátyás Corvin I

94 (=163.41) (439) "14"

САДРЖАЈ

1. Увод	11
1.1. Извори	5
1.1.1. Дипломатички извори	6
1.1.2. Наративни извори	11
1.1.2.1. <i>Антонио Бонфини</i>	12
1.1.2.2. <i>Енеја Силвио Пиколомини (папа Пије II)</i>	14
1.1.2.3. <i>Ђурађ Сремац</i>	15
1.1.2.4. <i>Константин Михаиловић из Островице</i>	17
1.1.2.5. <i>Јакоб Унрест</i>	18
1.1.2.6. <i>Други писци</i>	19
1.1.2.7. <i>Османски писци</i>	21
1.2. Литература	23
1.2.1. <i>Почеци</i>	24
1.2.2. <i>Биографије</i>	24
1.2.3. <i>Синтезе</i>	26
1.2.4. <i>Дипломатски односи</i>	27
1.2.5. <i>Историја друштва</i>	28
1.2.6. <i>Историја ратовања</i>	29
2. Српско-угарски односи од 1402. до 1458. године	30
2.1. Грофица Кантакузина (Катарина) Цељска	37
2.2. Срби у Малом Ковину на Чепелу	43
2.3. Ранији додире породице Матије Хуњадија са Србима	45
3. Угарска у доба краља Матије Корвина	49
3.1. Друштвене промене у Угарској	53
3.2. Пореске реформе	60
3.3. Војска	64

3.4.	Спољна политика према западној Европи	72
3.5.	Спољна политика према Османлијама.....	78
4.	Прилике у Османском царству.....	81
5.	Пад Српске деспотовине	88
6.	Деспот Вук Гргуревић и браћа Јакшић у угарској служби.....	104
6.1.	Ступање у службу краља Матије.....	104
6.2.	Деспотска титула.....	106
6.3.	Јакшићи у Угарској	109
7.	Пад Босне.....	112
8.	Угарски противнапад у Босни 1463.	130
9.	Османски противнапад 1464. године	137
10.	„Босанско краљевство“	142
11.	Побуна у Ердељу 1467. године и српски прваци.....	145
12.	Босанско краљевство Николе Илчког (1471–1477)	146
13.	Оснивање Јајачке и Сребрничке бановине	154
14.	Сламање државе херцега од Светог Саве	155
14.1.	Војвода (херцег) Владислав Херцеговић у Угарској	165
15.	Ратовање 1468–1471. године.....	168
15.1.	Градња Шапца.....	172
16.	Развојседа деспота Вука и браће Јакшић.....	174
17.	Борбе око Хомоне и Нађмихаја.....	179
18.	Борбе у Чешкој 1474. године	181
19.	Борбе за освајање Шапца	182
20.	Шабачка бановина.....	197
21.	Битка код Пожежене и борбе око Смедерева	198
22.	Борба против цара Фридриха III 1477. године.....	205
23.	Обновљавање борби с Османлијама	208

23.1.	Битка на Хлебном Пољу	208
23.2.	Угарски напади у Босни и Србији (1480–1481).....	214
23.3.	Милош Белмужевић и његов прелазак у Угарску	225
23.4.	Битка код Бечеја 1482. године.....	229
23.5.	Битка на Уни 1483. године.....	231
24.	Рат против цара Фридриха III	233
25.	Смрт деспота Вука Гргуревића и његово наслеђе	238
26.	Долазак синова деспота Стефана Бранковића у Угарску	240
27.	Глоговски рат 1488. године	244
28.	Дипломатски задаци српских првака	247
28.1.	Посланство Стефана Јакшића у Венецију и Рим.....	248
28.2.	Деспот Вук као посредник у преговорима.....	249
28.3.	Дипломатска активност Дмитра Јакшића	255
28.4.	Уходе и шпијунирање	262
29.	Миграторна кретања и друштвени оквири српског становништва	264
29.1.	Међу Османлијама	266
29.1.1.	<i>Војнуци</i>	269
29.1.2.	<i>Мартолоси</i>	270
29.1.3.	<i>Остале војне службе</i>	272
29.1.4.	<i>Власи</i>	273
29.2.	Међу Угрима.....	279
29.2.1.	<i>Територије насељавања</i>	282
29.3.	У очима других	289
30.	Закључак	293
31.	Библиографска.....	298
32.	Прилози.	315

1. Увод

Све што постоји или је постојало има своју прошлост, а посебно оно што је, у најширем смислу створио човек. Када говоримо о прошлости требамо имати на уму чињеницу да постоји разлика између стварне прошлости, онакве каква је била без обзира на човека и његово схватање, и прошлости у свести потоњих генерација. Прошлост је стварна и сазнатљива, али увек остаје довољно далека да је у целости не можемо докучити. Истовремено она је тесно везана за човека. Без човека нема прошлости пошто је човек једини свестан проласка. Зато све има прошлост. Тако је то и са народима, верама, културама и свим другим што је везано за човека. Уосталом сваки појединац има своју особену прошлост. Историјска наука тако добија једно широко поље истраживања, које, у крајњем случају, ограничавају само извори, практично то је један непрекинути низ људског постојања. Присуство човека у схватању прошлости је истовремено и онај чинилац који ограничава. Човек има своје особине, врлине, мане, схватања, намере и оне су плод тренутка, образовања, интереса и много чега другог што приказ прошлости чини личним, искривљеним и несигурним. Међутим, појединац никада није изолован и на његов склоп и схватање делује много чинилаца независних од њега, а који га одређују. Човек се налази изложен утицајима околине у којој се родио и живи. Тако је то и са предметима интересовања. Народ је једна од тих скупина кроз које се човек идентификује. Због тога постоји толика емотивна обојеност пошто се поистовећујемо са скупином чији смо део, а коју сматрамо својим саставним делом.

Наравно, овде не мислимо да је прошлост несазнатљива, шта више она јесте сазнатљива, али је потребно имати на уму чињеницу да постоје границе сазнатљивости. Прошлост коју историчари износе на страницама својих радова је конструкција, односно покушај да се на основу сачуваних сведочанстава и материјалних остатака одгонетне садржај стварног минулог времена. Она конструкција која највише одговара преосталим сведоцима прошлог је оно што се сматра историјски заснованом реконструкцијом. Наравно, циљ јесте да она увек буде што је могуће богатија и што више блиска ономе *како је засита било*.

Историја једног народа одувек је интересовала многе, пре свега његове припаднике, и везана је за ону човечију знатижељу да спозна одакле је потекао и тако спозна ко је и шта је. Зато сматрамо да је колико непоходно, истраживање прошлости једног народа исто толико сложен и незахавалан задатак. Сложеност задатка чини више различитих чинилаца који утичу на објективност. Овде није реч само о тренутним потребама политичког момента. Уколико историчар пише публици он увек бива изложен њеном суду, емоцијама и потребама што опет утиче на оквире и границе онога што се жели истраживати, као и на меру аутоцензуре. Међутим, уколико оставимо по страни све оне несигурне људске чиниоце постоји приликом истраживања историје једног народа и других тешкоћа које треба премостити. Ни један народ, исто као ни појединац, није живео, нити је могао, потпуно изоловано без додира са неким другим. Због тога су односи једног народа са другима, пре свега суседним народима, један од

чинилица који мора бити истраживан и чије се деловање не може занемарити у националној историји. Сви они с којима је један народ долазио у додир говорили су својим језиком и њих истраживач мора познавати. Ти језици, премда данас у већини живи, умногоме се разликују од оног језика који је стандардизован и који се говори. Фрагментарност извора или њихово непостојање су још једна тешка препрека када се приступи истраживању било које средњовековне теме Балкана и Паноније. Литература је исто тако обојена језичким шаренилом. Осим тога, огромна историографска продукција поново доводи историчара до избора у питању онога шта мора, може и хоће да употреби. Историчар треба осим тога познавати културу народа које истражује да не би пао у замку сопствених предрасуда. Упркос свему сматрамо да је исраживање оваквих питања од значаја и да она заслужују помну пажњу стручњака превазилазећи све оне многобројне баријере које смо споменули.

Мишљења смо да је један од најважнијих задатака историчара да знање о прошлости властитог, или било којег народа посматра кроз призму додир са другим. Посматрањем додир са другима избегава се пре свега једностраност погледа на прошлост, отварају се нове могућности разумевања одређених догађаја, појава и процеса, односно на пољу друштвеног и општег предствљањем научно заснованих резултата повећава се критичност према користољубивим дневнополитичким потребама и емотивним митолошким схватањима. Тако се брише крута граница између *нас* и *њих* и отварају могућности обагађивања човека појединачно и ширих група којима он припада.

Када говоримо о историји односа Срба и Мађара тада причамо о једном вишевековном слојевитом и променљивом односу који траје и данас. Периоде блискости, разумевања и мира мењале су године неспоразума, неповерења и отвореног сукоба. Средњовековни период српске и мађарске прошлости сликовито показује промену динамике и природе односа. На овом месту не можемо се упустити у разматрање ових односа током целокупног средњовековног периода, а поред тога они су представљени у већем броју различитих радова еминентних научника, те за потребе нашег рада оно није ни нужно.

Одмах на почетку треба нагласити одређена термилошка опредељења. У раду ћемо средњовековну државну творевину, пре свега мађарског народа, називати Угарском, Краљевином Угарском или Угарским краљевством. Термин Мађарска у средњовековном периоду није адекватан и са становништа српске историографије је претходни назив прихватљивији, премда има и другачије праксе. Да је реч о питању конвенције сведочи устаљена пракса да се у мађарској медијевистици ова држава назива *Magyarország*, односно Мађарска, што са становништа националне историје овог народа има своје оправдање. Наше опредељење заснива се на схватњу да је ова држава, премда творена мађарског народа, у својим границама имала бројне друге етничке елементе који су се временом уградили у данашњи мађарски народ и мађарску нацију, који се тако трансформисао и постао оно што данас јесте те би назив Мађарска могао одвести на странпутицу и довести до једностраних, погрешних, закључака. Можда најбоља илустрација онога о чему говоримо јесте развојни пут породице Хуњади која је од

претка румунског порекла досегла до последње народне династије која је дала угарског краља и јунака мађарске нације. Краља Матију у даљем тексту наводимо и као Хуњадија, према имену породице којој је припадао, али до изражаја доводимо и употребу својеврсног презимена Корвин које он уистину није користио, већ само његов незаконити син, али оно носи нимало безначајну слику преображаја. Зато трансформација из Хуњадија у Корвина симболично одсликава промене унутар краљеве породице и владавине уопште. Приликом превођења различитих звања и титула користили смо се терминологијом до сада одомаћеном међу српским историчарима. Нисмо се на сваком месту упуштали у објашњавање различитих титула и звања, односно њиховим садржајем. Док најзначајнија звања имају своје еквиваленте у српском језику (*nádor*–палатин, *ispán*– жупан и други) неки ређе употребљавани појмови су захтевали да се нађе адекватан превод. Постоји и до данас у историјографији читав низ термина потеклих из латинских текстова Угарске чији се садржај мора детаљније појаснити филолошким и другим истраживањима. Неки пут потешкоће је могла чинити и вишеслојна употреба одређене латинске титуле, као на пример *comes* која може означити управитеља поседа, жупана, кнеза или касније грофа. Није увек једноставно ни са преношењем савремених израза мађарске медијевистике који на српском немају тачан еквивалент. Мислимо ту на појмове као што је онај којим је одређен један друштвени слој као *köznesség*, израз везан за пореске јединице као *porta*, *telek* и слично. У овим случајевима настојали смо што тачније превести садржину појма, а неретко смо истовремено наводили латински назив и савремени мађарски еквивалент уз српски облик који користимо у излагању. На крају дисертације у списку извора и литературе налазе се сви они речници које смо током истраживања употребљавали, а на које се нисмо посебно освртали у напоменама.

Када је реч о личним именима посведоченим у изворима доносили смо их према њиховим парњацама у српском језику, уколико их има, на основу латинских оригинала у изворима. Остављали смо у изворном мађарском облику имена ако није било адекватних латинских имена која се могу пренети на српски или ако име у изворима не може бити са сигурношћу протумачено и доведено у везу са другим одговарајућим обликом. Тако смо имена: Иштван, Миклош, Јанош и друга бележили као Стефан, Никола и Јован (додајући у загради оригинални облик имена), док смо нека имена као на пример: Ференц, Аладар и слично остављали у мађарском оригиналу.

Приликом писања овог рада водили смо се методолошким поставкама савремене историографије засноване на критици извора. Од помоћи су нам били резултати генерација изванредних истраживача из корпуса српске и југословенске, односно мађарске, а донекле и западноевропске и турске историографије. Настојали смо да теми истраживања приступимо проблемски усредсређено са посебним освртом на питање положаја српских старешина и српског народа у Угарској краљевини и односа српских првака према угарском владару кроз призму њихових намера и интереса. Због тога смо се посветили и њиховим различитим, првенствено војним, улогама, што смо чинили исцрпним излагањем примера њихове активности у оквирима догађајне историје. Намера нам је била да изворној грађи приђемо мултидисциплинарно. Од помоћи су нам

пре свега биле оне научне области које се понекада називају помоћним историјским наука. Мислимо ту на сигилографију, палеографију, дипломатику и друге. Незабилазним су се показале и данас већ осамостаљене дисциплине као што је историјска географија и у одређеној мери историјска демографија.

У методолошком приступу критика извора је представљала прворазредно полазиште. Пре свега критика извора је подразумевала унутрашњу, некада и спољашњу, анализу, односно тумачење садржаја. Аналитичким методом настојали смо разлучити шта је оно што пише у изворном тексту, односно шта је оно што он хоће да саопшти и поручи. У том смислу текстови наративних извора су захтевали много већу пажњу током анализе од оне коришћене при обради дипломатичког материјала. Било је потребно некада се осврнути на исказе и методом *ex silentio*, односно одгонетнути ћутање извора о неком питању. Пажњу смо обраћали колико је то било могуће и на питање употребе одређеног извора од стране других писаца. Понекад смо се морали ограничити само на логичко закључивање и на доношење закључака помоћу регресивног метода, односно на закључивање о неким ранијим стањима и догађајима на основу каснијих података. Одмах ваља напоменути да је употреба овог метода била ограничена врстом информације на основу које се закључује и свешћу да овакви закључци могу због тога бити несигурни. Због тога су овакви закључци били оправдани само у оним случајевима уколико се подаци једног каснијег периода заиста могу примити као релеватни за период који нас интересује.

Како смо свесни да је сваки извор плод потреба, намера или схватања јасно нам је да свака врста извора има своје јаке и слабе стране. Због тога је било потребно обилно се користити компаративним методом током истраживања. Упоредивање је ишло у разним правцима. Када је реч о наративним изворима вршена је компарација њихових исказа у светлу личности аутора, њихових схватања и острашћености, као и њихове близине догађају и могућности да утичу и сазнају. С друге стране постоје дипломатички извори који су поузданији, али неретко штурнији настали из потребе тренутка. Међутим, када њихова казивања упоредимо са исказима различитих писаца можемо добити прилично поуздане ослонце у расуђивању о исправности исказа наративних текстова. Компаративним методом омогућава се надопуњавање и проверавање истиности исказа различитих аутора, али и котекстуализација документарних историјских извора. Компарација вести извора учињена је и у другом смеру, према начину њиховог тумачења у релеватној стручној литератури. На тај начин смо могли сагледати вредновање одређеног податка неког извора у ранијим конструкцијама других истраживача. Након тога смо били у могућности да изнесена тумачења прихватимо у потпуности, делимично коригујемо или у потпуности одбацимо. Стекавши одређене закључке приступили смо синтетизовању и стварању једне колико је било могуће заокружене целине. Премда смо настојали српској медиевистици приближити најновије резултате мађарске науке о средњем веку, и надамо се унеколико успели, свесни смо да је услед језичких баријера онај османски елемент остао недовољно разрађен и да он у будућности може донети много новина. Упркос томе, надамо се да је наш рад пружио колико је могуће заокружену и јасну целину.

Излагање које следи у наставку уређено је хронолошким редом што је уобичајена пракса у историографији. Међутим, од оваквог начина излагања смо одустајали у случајевима када је предмет о коме говоримо било једноставније и разумљивије изложити у једној целини без цепкања на мање целине и накнадног враћања на исто питање. Можемо навести примере као што је историја Срба у Малом Ковину где се чин пресељења десио доста година пре ступања краља Матије Корвина на власт, али извори доносе моменте из њихове историје и у време поменутог угарског краља. Слично је учињено код разматрања поседа Милоша Белмужевића, донекле и деспота Вука Гргуревића, пошто хронологија њиховог стицања није најсигурнија, а и сам предмет постаје разумљивији када се излаже заокружено. Бројни су ситнији примери који ће се у даљем излагању јасно уочити, а на које сада није потребно посебно скретати пажњу.

Основни циљ нам је био да покушамо представити место српских политичких чинилаца, односно значајнијих српских старешина, у оквирима угарске државе. Политичким чиниоцима сматрали смо оне истакнуте Србе који су деловали у оквирима српске државне традиције и као такви били прихваћени од своје околине. Из овога произилази покушај скицирања њихових војних, политички и других задатака. Тежећи том циљу излагање захвата у оквире догађајне, односно политичке историје Српске деспотовине, Угарске и Османског царства кроз чију призму се настојало приказати, путем помена у различитим изворима, како и где су српски прваци деловали, шта је њихов ангажман значио за угарску политику, односно за њих саме. Њихова војна и политичка улога имала је значаја на држање угарске владајуће елите према српским бегунцима, односно утицала је на положај целокупног српског народа. Овај утицај највише се одсликава у миграторним кретањима чији су нам детаљи слабо сачувани у изворима, али чије су последице видљиве у каснијим периодима, па чак и до дана данашњег. Интересовало нас је шта је за српске становнике значила нова домовина и како су се они у њој уклопили. Настојали смо се осврнути на питања историјске географије и демографије када је реч о местима најгушће концентрације српског становништва и на њихов значај у очувању етничког, културног и духовног идентитета пресељених Срба. Свеукупно посматрано можда није погрешно рећи да се оцртава један приказ српско-угарских односа у другој половини XV века. Посматрано на овај начин сматрамо да се наше истраживање надовезује на досадашња истраживања у овој области и, уколико смо зацртане задатке ваљано обавили и циљеве постигли, онда је наше истраживање још једно у низу докторских дисертација које се заснивају на истраживању позносредњовековних српско-угарских веза.

1.1. Извори

Извори су основно полазиште сваког научно заснованог истраживања прошлости и самим тим представљају основу историјске науке. Наиме, извори су онај део прошлости који је у неком облику доспео до наших времена. Сваки извор има своју природу, своје јаке и слабе стране. Задатак истраживача је да из њега извуче највише

што може. Одавно је већ запажено да је српски средњи век, несрећним околностима своје турбулентне прошлости, остао без највећег дела изворног материјала. Угарска дипломатичка грађа и наративни извори стављају нас у нешто бољи положај, али су далеко од тога да су потпуни. Но, како је то Андрија Веселиновић изразио недостатак извора не може бити оправдање историчарима. Дакле, морамо се сналазити с оним што имамо и на основу тога извлачити закључке најбоље што можемо. У наставку наводимо само најзначајније изворе, а потом и литературу која је коришћена током истраживања и писања ове тезе. Исцрипнији списак налази се на крају рада.¹

1.1.1. Дипломатички извори

Велику изворну вредност за наше истраживање имају дипломатички извори различитог порекла, пре свега угарског. Дипломатички извори угарског порекла из друге половине XV века су многобројни. Највећи број извора од интереса за наше истраживање похрањен је у архивским установама у Мађарској. Мађарски национални архив (*Magyar Nemzeti Levéltár*) чува неких око 200.000 средњовековних исправа које су до 1882. године издвојене у посебној јединици која данас носи назив Дипломатички архив (*Diplomatikai Levéltár*). Мањи део исправа, који се физички не налази у овој архивској установи, може се наћи на микрофилмовима и снимцима који се израђују од 1935. године. Овај део збирке назива се Дипломатичка збирка снимака (*Diplomatikai Fényképgyűjtemény*).² У ову групу доспеле су архивске јединице из Хрватске, Словачке, Румуније итд. Заслугом и прилежношћу великог броја мађарских архивских радника ова огромна колекција постала је доступна и у дигиталном облику. Велики део грађе сачувао се унутар породичних архива, највише породице Баћањи (*Batthyány*), Калаи (*Kállay*), Зичи (*Zichy*), Телеки (*Teleki*) и других. Поменуте племићке породице, од којих неке и данас постоје, архивску грађу су чувале дуго, некада вековима, првобитно због њихове практичне намене. Њима су доказивали своја поседовна и друга права. Касније су архивски фондови појединих породица имали и другачији значај. Истицали су старину породице и њен углед што чини јасним њихово очување код најугледнијих угарских властеоских породица. Желећи подвући своје порекло своје су збирке давале на увид истраживачима који су их потом обрађивали и издавали.

Угарске повеље, односно њихов садржај, од велике је помоћи истраживачима. Разлог томе је чињеница да су њихове нарације понекада врло богате и садрже детаљно описане разлоге доделе одређеног поседа или уопште издавања исправе. Ови садржаји били су од користи и средњовековним угарским хроничарима који су неретко радећи у

¹ Међу библиографским приручницима до данас су од великог значаја прегледи Еме Бартоњек и Домокоша Кошарија, према њихово временско ограничење сеже до 1929, односно 1950-их година. Е. Bartoniek, *Magyar történeti forráskiadványok*, Budapest 1929. Прештампано у: *A magyar történettudomány kézikönyve, sorozatszerkesztő: Gazda István*, Budapest 1987, 27–229. D. Kosáry, *Bevezetés a magyar történelem forrásaiba és irodalmába I*, Budapest 1951.

² J. Lakos, *A Magyar Országos Levéltár*, Budapest 1996. I. Borsa, *A Magyar Országos Levéltár középkori gyűjteményei*, Erdélyi Múzeum 58/3-4 (1996) 314–321.

владарским канцеларијама до њих лако долазили и из њих црпили поуздане податке. Према неким мишљењима овако опширни описи догађаја били су потреби не само због детаљног објашњавања разлога издавања исправе већ и зарад задовољења потреба племства у недостатку породичних историја.

Када је реч о оним исправама које су потекле од српских политичких чинилаца у угарској служби мора се рећи да су малобројне, а њихова казивања је зато фрагментарна. Оне исправе које говоре о Србима, неретко се тешко могу наћи у маси неиздате архивске грађе.

Приликом употребе угарске дипломатичке грађе, која је за наше истраживање незаобилазна, велике тешкоће ствара чињеница да дипломатар времена краља Матије Корвина до данас није начињен и издат. Разлози за овакво стање су разноврсни почевши од потребе обраде великог броја исправа до оних материјалне природе. У периоду позитивиста у мађарској историографији (друга половина XIX и почетак XX века) исцрпније су истраживани периоди династије Арпада и Анжујаца чији је изворни корпус нешто мањи и лакше га је у целости савладати док је период Хуњадија, а поготову Јагелонаца, на овај начин био мање обрађиван. Модерна мађарска историографија за сада наставља са издавањем архивске грађе из времена династије Анжујаца и из времена владавине краља и цара Жигмунда Луксембуршког у намери да приведе крају ове вишедеценијске подухвате.

Наравно, ни у ком смислу није оправдано рећи да акта из XV века нису уопште издавана до сада. Значајан део објављене грађе угарске провинијенције налази се расут у различитим, неретко већ одавно застарелим, збиркама и зборницима. Међутим, остаје чињеница да можда већи део изворног материјала овог времена до сада није ни обрађиван ни публикован.

Иако је настало средином XIX века, до данас је незаобилазно у истраживањима волуминозно дело грофа Јожефа Телекија које се појављивало између 1852. и 1857. под насловом *Доба Хуњадија у Угарској (Hunyadiak kora Magyarországon)*. Оно је писано префињеним стилем са пуно заноса према великој личности националне историје. Међутим, гроф Телеки, први председник Мађарске академије наука, грађу за своје дело прикупљао је три деценије. Управо због тога, његово дело се и данас сматра прекретницом у историји мађарске историографије. Последња три тома овог дела (десети, једанаести и дванаести) представљају дипломатар исправа које су коришћене при писању дела.³ Премда се међу више стотина исправа могу наћи грешке у читању или датовану, њени дугачки и исцрпни регести испред сваке исправе олакшавају претрагу, на крају сваке исправе постоје барем основне информације о томе где се исправа налазила у време када је она уврштена у зборник и углавном и данас може послужити као корисно и поуздано дело у историографским истраживањима.

³ J. Teleki, *Hunyadiak kora Magyarországon* X, XI, XII, Pest 1853, 1855, 1857. О карактеру и вредновању дела види: P. Zs. Pach, *A Mátyás kérdés történetéből*, Hunyadi Mátyás. Emlékkönyv Mátyás király halálának 500. évfordulójára, Budapest 1990, 13–18.

Посебну групу међу изворима чини епистоларна грађа. Међу владарским писмима може се срести разнолика грађа. Наиме, владар је слао дипломатска писма, наредбе и слично. Преписка коју је краљ Матија водио била је интересантна историчарима Угарске још од XVIII века, ере језуитског историописања.⁴ Ово интересовање не треба да чуди пошто су владари дуго сматрани најмаркантнијим појавама целокупне државне политике. Угарски краљ је у својим писмима европским владарима редовно писао о својим борбама са Османлијама, доносећи и детаљније описе својих успеха. Овакву праксу је усталио из више разлога. Некада је подстицао слање помоћи, некада из пропагандних потреба, а редовно ојачавајући своју дипломатску позицију. Понеки од истраживача су према краљевим писмима били изузетно критични сматрајући их искључиво пропагандним материјалом. Пропагандни моменат дипломатске преписке никако није споран. Међутим, према нашем мишљењу дипломатичка преписка у компарацији са другим изворима пружа прворазредни изворни материјал. Употреба преписке у пропагандне сврхе може бити позитивно искоришћена у истраживању пошто она показује разлику између слике коју је владар (у овом случају угарски) желео оставити о себи и реалне политике, односно начин образлагања појединих корака спољне политике.

Захваљујући преданом раду значајног мађарског историчара Вилмоша Фракноија (Fraknói Vilmos) данашњи истраживачи могу узети у руке две збирке писама краља Матије Корвине која је он упућивао различитим адресантима широм Европе, па и османском султану.⁵ Један део писама која је угарски краљ слао појавила су се и у преводу на мађарски језик као интересантно штиво и за ширу публику.⁶ Како су односи Свете столице и Угарске били развијени у средњем веку од интереса је и преписка угарског владара са папама. Писма која је краљ Матија размењивао с римским првосвештеницима издата су у посебној збирци у серији *Monumenta vaticana Hungariae*.⁷ Премда су писма у средњем веку писана уз поштовање различитих форми, писма угарског владара неоспорно носе печат његове личности, образовања и начина размишљања, што за нашу тему уопште није неважно.

Унутар групе епистоларних извора од интереса су и многобројна писма (углавном дипломатске природе) различитих прелата, барона, посланика и сличних делатника на пољу дипломатије. Услед разгранате спољне политике угарског краља Матије, његов двор је водио обимну дипломатску преписку са дворовима Европе и Азије. Тако су у њеним оквирима излазили испод пера прелата, посланика, војника, шпијуна итд. извештаји, писма и други списи. За ову врсту преписке може се рећи слично што и о краљевим писмима. Један део поменуте дипломатске преписке издали су Алберт Њари (Nyári B. Albert) и Иван Нађ (Nagy Iván) у четири тома *Дипломатских успомена из*

⁴ *Epistolae Matthiae Corvini I–IV, Cassoviae 1743–1744.*

⁵ V. Fraknói, *Mátyás király levelei I, II, Budapest 1893, 1895.*

⁶ *Magyar humisták levelei XV–XVI. század, közreadja: V. Kovács Sándor, Budapest 1971. Mátyás király levelei, válogatta, a szöveget gondozta, az utószót és a jegyzeteket írta: V. Kovács Sándor, Budapest 1986.*

⁷ *Mátyás király levelezése a római pápákkal, Budapest 1891.*

времена краља Матије Корвина.⁸ Поменути зборник Ивана Нађа и Алберта Њарија осим дипломатске преписке угарског и других владара доноси и друге врсте прворазредне изворне грађе на латинском, староиталијанском и старонемачком језику. У овом зборнику могу се наћи врло корисни венецијански посланички извештаји, дипломатска преписка и наређења упућена разним угарским посланицима, пре свега на западу.

Незабилазан дипломатар у истраживању српско-угарских односа у средњем веку уопште јесте *Дипломатар веза Угарске и Србије* који су 1907. године издали Лајош Талоци (Thallóczy Lajos) и Антал Алдаши (Áldásy Antal). На страницама овог зборника своје место је нашла разнородна грађа која се тиче историје додире српског народа и Угарске у периоду од 1198. до 1526. године. Премда овај дипломатар доноси значајан број повеља, писама и других дипломатичких извора за историју српско-угарских веза у средњем веку, ова збирка је непотпуна с понеком грешком у датовању.⁹ Упркос томе овај дипломатар остао је драгоцен извор података до данашњег дана. Бавећи се историјом балканских народа, што из научних побуда, што из политичких потреба, Лајош Талоци је, заједно са Шандором Хорватом (Horváth Sándor), написао и историју Јајца и Јајачке бановине на чијем се крају налази дипломатар са преко 250 исправа и одломака наративних извора на латинском, италијанском и немачком језику, док су они турски донети у мађарском преводу.¹⁰

Како издавање изворне грађе у Мађарској достиже велики замах у последње време, тако су се појавили зборници исправа жупанија: Берег, Угоча, Сатмар и других,¹¹ које могу бити од интереса за српску историографију при истраживању деспотских поседа у Угарској. Међу савременим дипломатичким издањима у Мађарској, ваља на овом месту поменути и *Рацковински дипломатар* (Ráckevei oklevéltár) који је на основу раније издатог дипломатара Иштвана Магдича (Magdics István) приредио према савременим научним захтевима с преводима исправа на савремени мађарски језик Антал Мишкеи (Miskei Antal).¹² Његов значај лежи у чињеници да садржи оне исправе које су угарски владари, међу њима и краљ Матија Корвин, дали Србима настањеним на чепелском острву недалеко од угарске престонице. Помоћу њих истраживач је у могућности да стекне макар делимичну слику о историји једне миграције, којих је у овом времену било небројено много.

Поред угарске грађе за нашу тему су интересантни и извори потекли из политичког деловања Републике Светог Марка, која је с Угарском имала заједничког непријатеља, али и различите интересе. Млетачки и други италијански извори издати су целовито или у фрагментима у различитим публикацијама, а на овом месту вреди

⁸ *Magyar diplomáciai emlékek Mátyás király korából I–IV*, szerkesztették: Nagy Iván és B. Nyári Albert, Budapest 1875–1878.

⁹ L. Thallóczy–A. Áldásy, *Magyarország és Szerbia közti összekötetések oklevéltára 1198–1526*, Budapest 1907.

¹⁰ L. Thallóczy–S. Horváth, *Jajca (bánság, vár és város) története*, Budapest 1915.

¹¹ T. Neumann, *Bereg megye hatóságának oklevelei (1299–1526)*, Nyiregyháza 2006. N. C. Tóth, *Ugocsa megye hatóságának oklevelei (1290–1526)*, Budapest 2006. F. Piti–T. Neumann–N. C. Tóth, *Szatmár megye hatóságának oklevelei (1284–1524)*, Nyiregyháza 2010.

¹² A. Miskei, *Ráckevei okmánytár*, Ráckeve 2015.

посебно истаћи дело Викентија Макушева.¹³ До данас ово издање је умногоме застарело, али упркос томе и даље је употребљиво и корисно за истраживања. Значајне податке доноси и волуминозно дело Симеона (Симе) Љубића који се посебно интересовало за односе јужних Словена и Сињорије.¹⁴

Када је реч о издавању дипломатичек грађе српских политичких чинилаца осим старијих збирки Франца Миклошича,¹⁵ Меда Пуцића¹⁶ и других постоји значајан број различитих савремених издања дипломатичких извора. Углавном је реч о критички приређеним појединачним исправама или о издању појединих група докумената најчешће у стручним часописима. Овакво издавање извора у српској науци углавном се везује за стручне часописе *Стари српски архив*, *Мешовита грађа*, *Иницијал* и друге у којима се прилози везани за нашу тему најчешће везују за имена Симе Ђирковића, Александра Крстића, Катарине Митровић, Невена Исаиловића, Александре Фостиков, Петера Рокаија, Мелине Рокаи и бројних других истраживача.

Међу османским изворима, који нису до сада довољно употребљавани у истраживањима у оквирима српске медијевистике, посебно место имају пописни (катастарски) дефтери. Дефтери су специфична врста изворне грађе чија употреба има бројне могућности и ограничења. Треба пре свега имати у виду да дефтери представљају у овом случају пописне књиге (премда је израз дефтер имао и друга различита значења) на којима је почивала османска администрација овог периода и да је њихов основни задатак повезан са потребама обезбеђивања државних прихода. Постојале су две врсте пописних дефтера: детаљни и сумарни. Сумарни дефтери представљали су извод детаљних у којима су издвојени само приходи спахија. Значајну изворну вредност имају и законски прописи (кануннаме) за пописивану област који су се налазили на почетку дефтера (неретко су на жалост изгубљени у дефтерима који су од интереса за наше истраживање). Пописни дефтери чувани су у дефтерхани на Порти под надзором главног дефтердара. Пописивање неког подручја које су вршили емин и катиб вршено је према потреби, а када је реч о крајиштима, на којима је српски народ у великом броју живео након губљења државне самосталности, пописи су били чешћи, углавном пратећи промене граница. Пописи су вршени по кућама. Дефтери су ограничени на оне категорије становништва које су интересантне за пописиваче, односно становништво које плаћа различите државне порезе и слично. Тако из пописа изостају повлашћене категорије становника. Међутим, дефтери могу представљати драгоцене изворе за проучавање демографских кретања (уз ограничења), а поред тога ови извори могу бити од интереса за истраживање антропонимије, етничког и верског састава становништва одређеног подручја. Неретко они садрже и драгоцене појединачне податке о пописаним особама, као на пример одакле су се преселили, какву су службу вршили или како су стекли одређени статус. Међутим, треба имати у виду и чињеницу да квалитет појединих дефтера зависи од начина приређивања и квалитета приређеног

¹³ В. Макушев, *Историјски споменици Јужних Словена и околних народа из италијанских архива и библиотека II*, Београд 1887.

¹⁴ S. Ljubić, *Listine o jednošajih između južnoga slavenstva i Mletačke republike X*, Zagreb 1891.

¹⁵ F. Miklosich, *Monumenta Serbiae spectantia historiam Serbiae, Bosnae, Ragusii, Viennae* 1858.

¹⁶ М. Пуцић, *Споменици српски II*, Београд 1862.

текста.¹⁷ На располагању савременог истраживача стоји само делимично објављена грађа ове врсте. Тако је попис Браничевског субашилука из 1467. године објавио Момчило Стојаковић.¹⁸ Исти дефтер, заједно са дефтерима за Никопол и Видин, је доживео издање са транслитерацијом на савремени турски језик од стране Халила Иналцика, Евгенија Радужева и Ујура Алтуа.¹⁹ Када је реч о подручју данашње Западне Србије истраживачи могу у руке узети први том волуминозног дела Ахмеда Аличића под насловом *Турски катастарски пописи неких подручја Западне Србије XV и XVI века* у којем су издвојени делови неколицине османских пописа, међу њима и делови дефтера Смедеревског санцака из 1476. године који се односе на ово подручје.²⁰ Када је реч о подручју Босне под османском влашћу значајан за наше истраживање је и сумарни попис санцака Босна из 1468/1469. године који је приредио, уз прилично острашћене коментаре и тендециозно, већ помињани Ахмед Аличић.²¹ Премда се у круговима истраживача и приређивача ових извора сматра да је за доношење далекосежних закључака потребно употребити барем два дефтера једне области из различитих периода ми смо током истраживања настојали стећи слику у тренутку када је одређени попис вршен.

1.1.2. Наративни извори

Наративни извори су у суштини оно што је неко желео да овековечи како би оно остало и доспело до наредних нараштаја. Премда наративни извори имају велики број различитих слабих страна, они су незаменљиви приликом истраживања различитих средњовековних питања, поготову када су дипломатички извори непотпуни и када недостају. Наиме, литерарна сведочанства су неретко дела савременика који су у потпуности били деца свог времена које су несвесно уносили у своје списе до детаља.²² Зато их треба преваходно посматрати као књижевна дела са намером да очувају значајне догађаје свог времена у сећању следећих нараштаја, неретко са политичким ставом или понекад као објашњење властитог држања аутора у одређеном тренутку. Њихова пристрасност, начин писања и представљена схватања могу имати сличну изворну вредност као и други извори ако се ове слабости посматрају у контексту времена и околности настанка. Наративни извори се због тога неретко читају између

¹⁷ Дефтер, у: ЛССВ, 150–151. (А. Фотић). Е. Миљковић, *Османске пописне књиге дефтери као извори за историјску демографију: могућности истраживања, тачност показатеља и методолошке недоумице*, Теме 34/1 (2010) 363–373.

¹⁸ М. Стојаковић, *Браничевски тефтер. Поименични попис покрајине Браничево из 1467. године*, Београд 1987.

¹⁹ Н. İnalçık, Е. Radushev, У. Altuğ, *Ottoman Military and Administrative Order on the Lower Danube during the Time of Mehmed the Conquerer. The Ottoman Tax Registers of Nicopolis, Vidin and Braničevo*, Будапест 2018.

²⁰ А. С. Аличић, *Турски катастарски пописи неких подручја Западне Србије XV и XVI века*, Чачак 1984.

²¹ А. С. Аличић, *Сумарни попис санџака Босна из 1468/69. године*, Mostar 2008.

²² Углавном су искази дела савременика најквалитетнији када сведоче о свом времену. Понекад су од изворне вредности управо ова несвесна анахронизирања.

редова. Острашћеност писца или његова непристрасност колико одају личне ставове, толико неретко осликавају и ставове оних којима је дело намењено. Језичке и стилске карактеристике имају посредну изворну вредност пошто сведоче о личности аутора која даје самом делу већу или мању вредност у одређеном истраживању. Слично се може из ових дела извући методом *ex silentio*. Наративне изворе у наставку смо груписали тако да прво следе прикази најзначајнијих извора угарских писаца (Угара и италијанских хуманиста који су деловали у Угарској) и других „западних“ аутора (овде смо укључили и Константин Михаиловића), а затим следи преглед османских наративних извора.

1.1.2.1. Антонио Бонфини

Међу најзначајније наративне изворе за историју Угарске у другој половини XV века неоспорно спада дело Италијана Антонија Бонфинија, савременика краља Матије Корвина, названо *Декаде угарске историје (Rerum ungaricarum decades)*.

Антонио Бонфини рођен је у селу Патрињонеу 1427. године.²³ Дуго се у науци везивао за Асколи у који се његов отац преселио док је Бонфини још био дечак. Школовао се у истом месту где је и предавао у периоду од 1463. до 1472. године.²⁴ Након тога, 1473. преселио се у Реканати.²⁵ Крајем 1486. године први пут одлази у Угарску, тачније краљу Матији Корвину. На угарском двору, тада врло омиљеном међу уметницима и књижевницима, постао је лични читач краљице Беатрисе.²⁶ Задатак да напише угарску историју добио је након што се дело Јована Туроција²⁷ образованијим члановима двора учинило недовољно ваљаним и префињеним. Осим тога, Туроци је времену владара кога је служио посветио прилично мало места у својој *Хроници*. Краљ Матија је тражио погодну особу да напише историју његове земље и овековечи његова дела на достојан начин. Како особе којима је раније поверен овај задатак нису ваљано одговориле на њега (Иван Чесмички и Галеото Марцио), избор је пао на Бонфинија који је несумњиво уживао симпатије угарског краља. Вероватно да је налог за писање добио негде 1488. године, а да је са писањем почео негде између средине 1489. и фебруара 1490. године. Иако је писање дела започето на тражење краља Матије Корвина, његова смрт 1490. године није прекинула рад. Према истраживањима Петера Кулчара (Kulcsár Péter) до 1492. године Бонфини је са писањем угарске историје стигао до смрти краља

²³ М. Кисић, *Antonius Bonfinius и његово дело Rerum ungaricarum decades као извор за историју Срба Паноније и Балкана: историјско-филолошка анализа и превод са коментарима*, докторска дисертација у рукопису одбрањена на Филозофском факултет у Новом Саду 2013. године, 28. Петер Кулчар као датум Бонфинијеог рођења узима децембра 1427. или 1434. године. P. Kulcsár, *Utószó*, у: A. Bonfini, *A magyar történelem tizedei*, Budapest 2019, 1139.

²⁴ М. Kisić, *Antonio Bonfini, istoriograf ugarskog kraljevstva*, Istraživanja 24 (2013) 130.

²⁵ Са подучавањем започиње 1478. М. Кисић, *Antonius Bonfinius и његово дело*, 30. Кулчар смешта у ову годину његово прихватање места професора у Реканатију. P. Kulcsár, *Utószó*, 1139.

²⁶ *A magyar irodalom története*, szerkesztette: T. Klaniczay, Budapest 1982, 30. М. Кисић, *Antonius Bonfinius и његово дело*, 35. P. Kulcsár, *Utószó*, 1141.

²⁷ J. Thuróczy, *A magyarok krónikája*, fordította: Horváth János, Budapest 1978.

Матије Корвина уз сагласност и на тражење краља Владислава II Јагелонца (1490–1516), коме је дело и посвећено.²⁸ За своје заслуге Бонфини је 10. октобра 1492. године постао угарски племић.²⁹ Међутим, наставио је да пише и након 1492. године, а последњи догађаји у његовом делу везују се за крај 1495, односно почетак 1496. године. Услед можданог удара, негде крајем 1496. или 1497. године, морао је престати са радом. Тачна година његове смрти није позната, премда се најчешће узима 1502.³⁰

Заинтересован за своју тему Бонфини врши и истраживања користећи преко 50 писаца. Поред античких писаца користио је дело Павла Ђакона, Ајнхардов *Животопис Карла Великог*, Јорданеса, али и дела себи ближних аутора. Такви су Рансани, Флавио Бјондо и папа Пије II.³¹ Када је реч о Бонфинијевим изворима треба имати у виду да је он опрезно и дистанцирано користио раније писце. Његов основни извор је, међутим, *Угарска хроника (Chronica Hungarorum)* Јована Туроција (Thuróczy János) чији је садржај у основи проширио европским догађањима.³² Међутим, Бонфини не преузима механички Туроцијев текст.³³ Значају Бонфинијевог списка је управо допринела спознаја о вези угарске прошлости са историјом осталих народа. Поред тога, у његовом схватању историјских догађаја своје место је добила и маса, која на њих има утицаја. Приближавајући се свом времену Бонфини је био принуђен да се све више користи архивским материјалом, као и усменим сведочанствима, посебно Розгоњијевих, Банфијевих од Доње Лендаве и некога ко је био блиско везан за град Велики Варадин. Од краја 1480-их година Бонфинијев извор постаје и властито искуство и за овај период он представља прворазредни извор.³⁴

Бонфинијево дело је од самог свог настанка имало политичку димензију, што је утицало на његову популарност. Угледајући се на Тита Ливија своје дело је поделио у декаде, али исто тако у његовом делу Будим постаје нови Рим, док Турци Османлије представљају варваре.³⁵ Осим тога, краљу Матији Корвину и његовој породици је приписао римско порекло, свакако услед недостатка стварне династичке традиције. Бонфини је гајио дивљење према краљу Матији, сматрајући га заштитником хришћанства. Свакако да је овакав став према угарском краљу утицао на њихове односе и код краља Матије Корвина будио симпатије. Овако се његов рад уклапао у својеврсну пропаганду коју је краљ Матија употребљавао у својој спољној политици.³⁶ Ово дивљење само је подгрејавано страхом од Османлија који 1480. године ступају на италијанско тле освајањем Отранта. Због тога Бонфини инсистира на борби Корвина са Османлијама и на карактеру породичног наслеђа те

²⁸ М. Кисић, *Antonius Bonfinius u његово дело*, 36. М. Kisić, *Antonio Bonfini, istoriograf ugarskog kraljevstva*, 135. P. Kulcsár, *Utószó*, 1144.

²⁹ Текст целе повеље види у: М. Кисић, *Antonius Bonfinius u његово дело*, 51–52.

³⁰ М. Кисић, *Antonius Bonfinius u његово дело*, 52. P. Kulcsár, *Utószó*, 1145. Иштван Немешкирти узима 1503. годину као годину Бонфинијеве смрти. *A magyar irodalom története*, 30.

³¹ P. Kulcsár, *Bonfini magyar östörténetének forrásai*, докторска дисертација одбрањена на Филозофском факултету у Сегедину 1963. године, 59–75..

³² Бонфинијев однос према овој хроници је донекле снисходљив због стила њене латинштине. Gy. Kristó, *Magyar historiográfia I. Történetírás a középkori Magyarországon*, Budapest 2002, 118.

³³ P. Kulcsár, *Bonfini magyar östörténetének forrásai*, 48–50.

³⁴ Gy. Kristó, *Magyar historiográfia I*, 121.

³⁵ Gy. Kristó, *Magyar historiográfia I*, 118.

³⁶ М. Кисић, *Antonio Bonfini, istoriograf ugarskog kraljevstva*, 136. P. Kulcsár, *Utószó*, 1146. Antonio Bonfini, *A magyar történelem tizedei*, Budapest 2019, 792, 793.

борбе. Услед велике важности противосманске борбе Бонфинију су од интереса српски ратници и њихове вође који играју значајну улогу у тој борби.

Приликом вредновања списа Антонија Бонфинија свакако треба имати у виду однос који је имао према угарском краљу, као и чињеницу да је деловао као дворски историчар. Тако се Бонфини у својим *Декадама угарске историје* користио панегиричним писањем о наручиоцу. Упркос томе, његово дело на више места говори искрено о краљу, о манирима његових поданика, износећи и негативне елементе краљеве личности и Угара. Нескривеном отвореношћу пише о Матијиној суровости према заробљеном најамничком команданту Швехли, а не прећуткује ни друге његове ружне поступке. Наводи и неразумевање које су краљеви земљаци показивали према његовој политици уопште, а посебно према меценатству и великим новчаним издацима. Приликом описа битке на Хлебном Пољу (Кенуѓтезџ) доноси готово сабласну слику вечере међу мртвацима и портрете крајње огрубелих угарских пограничних ратника предвођених Павлом Кинижијем.³⁷ Међу овим огрубелим лицима угарских старешина своје место нашли су и деспот Вук Гргуревић и Јакшићи који су учествовали у већем броју окршаја на разним странама.

Политички значај дела допринео је томе да његово писање помагне и краљ Владислав II, Матијин наследник на престолу. Политичку употребу Бонфинијевог дела лепо илуструје промена његове популарности. Осиромашени будимски двор био је спреман на велике издатке зарад његове луксузне опреме, док након 1515. године и договора између Хабсбурга и Јагелонаца оно накратко пада у заборав. Након 1541. поново добија на политичком значају. Бонфинијево дело са свим својим предностима и манама остало је непревазиђено у угарској историографији наредних скоро четири стотине године и појаве критичке историографије.³⁸

1.1.2.2. *Енеја Силвио Пиколомини (папа Пије II)*

Један од најзначајнијих умова свог времена, Енеја Силвијо Пиколомини (Енеа Silvio Piccolomini) написао је током свог живота значајан број вредних списа. Рођен је 18. октобра 1405. године у Корсињану у значајној, али тада већ осиромашеној породици. Школовао се у Сијени. Имао је буран животни пут током кога је обављао многе задатке и обишао добар део Европе стигавши чак до Шкотске и Енглеске. Налазио се у служби различитих црквених великодостојника радећи као секретар и делујући као говорник. Ораторске способности је први пут показао на сабору у Базелу, на који је стигао 1436. године, и на којем ће активно деловати. Захваљујући својим способностима стекао је познанства међу најзначајнијим умовима свог времена као што су били: Франческо Филелфо, Лоренцо Вала, Мафео Веђио, Ђовани Ауриспа и Гварино из Вероне. Након своје дипломатске мисије приликом које је ишао цару Фридриху III у

³⁷ М. Kisić, *Antonio Bonfini, istoriograf ugarskog kraljevstva*, 137–139, 140.

³⁸ P. Kulcsár, *Utószó*, 1146, 1147.

Франфурт стао је у цареву службу као секретар. 1445. године обрео се у Риму. Црквену каријеру је започео 1446. поставши свештеник па потом бискуп у Трсту, а 1449. године постао је бискуп Сијене. На папски престо ступио је 1458. године под именом Пије II.

Истицао се на широком пољу људског знања оставивши за собом богат опус. Он је захватао поручје од песништва до историје. Тако је написао *Tractatus de liberorum educationis*, биографско дело *Historia Frederici III*, географски спис *De Asia* и за нашу тему интересантан текст *De Europa*. У овом поседњем спису Срби су добили место везано за историју Угарске. Тако је у њега доспела српска историја углавном из периода владавине деспота Ђурђа. Као папа Пије II је Пиколомини саставио спис познат под називом *Commentarii*. Ово дело, које се с правом може сматрати првим мемоарима које је оставио један папа. Своје успомене је почео писати враћајући се са сабора у Мантови јануара 1460. године и писао га је готово до краја живота. О писању овог дела мало је ко знао. Неке делове је писао сам папа, док је неке диктирао. Рукопис је предао једном клерику пореклом из Линца, Јоханесу Гобелинусу који је преписивање завршио до 12. јуна 1464. године. Папа је касније настављао да додаје детаље како су му стизали подаци. У свом спису угледао се на Гаја Јулија Цезара, док о себи говори у трећем лицу. Премда прокламује приврженост истини, трудећи се да се тога држи, главни актер његовог дела је он сам и његови ставови. Тако се могу наћи делови његових говора које је држао на саборима и којима се обраћао различитим посланицима. Ово дело осим што носи снажан печат личности свог аутора садржи и значајне податке за историју српског народа. Тако папа у њему доноси своје виђење пада престонице српских деспота и доста података о последња два босанска краља из династије Котроманића. Своје податке црпео је са разних страна, као на пример античких и савремених писаца, али су му врло важни извори били званични извештаји и писма која је примао са разних страна света као и сведочанства посланика који су се нашли на папском двору. За српску историју највише података могао је стећи од стране посланика угарског и босанских краљева које спомиње у свом спису. Услед угарских извештаја у делу је слика босанских владара прилично негативна. Током израде дисертације корситили смо латински текст: *Pii secundi pontificis maximi commentarii rerum memorabilium*, Francofurti 1614, као и мађарски превод који су начинили Ибоја Белуш и Иван Боронкаји.³⁹

1.1.2.3. Ђурађ Сремац

Посланица о пропасти угарског краљевства (Epistola de perditione regni Hungarorum) из пера Ђурђа Сремца (Szerémi György) спада међу наративне изворе угарске провинијенције који, упркос свим својим слабостима, доноси поједине значајне вести о Србима у периоду владавине краља Матије Корвина.⁴⁰

³⁹ II. Piusz pápa feljegyzései II/1, II/2, fordította: I. Belus, I. Boronkai, Budapest 2001, XV–XVII. T. Nótári, *Szemelvények Aeneas Piccolomini „Európa” c. művéből*, Szeged 1999, 3–11.

⁴⁰ Критичко издање латинског текста приредио је Густав Венцел. *Szerémi György, II. Lajos és János királyok házi káplánja emlékirata Magyarország romlásáról 1484–1543*. Közli: Wenzel Gusztáv, Pest

Ђурађ се родио у Каменици (Каманс), као син гостионичара у служби Јована Корвина, око 1490. године. Пошто је рођен и одрастао у Срему, српски је научио од тамошњих Срба којих није било мало. Своје скормно образовање стекао је у Футогу и Ђули. Након посвећења за свештеника 1513. постао је капелан варадинског бискупа Ференца Перењија (Perenyi Ferenc), а од 1520. био је на двору краља Лајоша II. 1521. био је каноник Андрије Баторија, па 1522. Јакова Баторија. Од 1523–1526. био је арадски каноник.⁴¹ Након битке на Мохачу ступа у службу краља Јована Запоље. После пада Будима 1541. године склонио се у Ердељ где је написао своје дело негде између 1545. и 1547. године. 1548. године уписан је међу студенте бечког универзитета, а негде у то време је вероватно и умро.⁴²

Посланица Ђурђа Сремца временски захвата период од 1484. до 1543. године.⁴³ Своје успомене писао је на подстицај и подршку Антуна Вранчића (Verancsics Antal), консултујући доступну грађу.⁴⁴ Његово слабо образовање утицало је да је његов латински изразито лош са речима и целим реченицама позајмљеним из мађарског, српског и немачког језика. Користећи се усменим сведочењима и личним искуством, Сремац је у своје дело уткао различите приче, легенде и наклапања која су кружила у његово време што је посебна вредност његовог списа. Он их је, углавном, некритично преузимао. Лајтмотив његовог дела је издаја. У галерији негативних личности аристократије и странаца, према којима има врло лоше мишљење, Сремац хвали краља Матију. Супротставља га његовим наследницима којима приписује слом земље. Похвално говори и о Србима међу којима је одрастао и чији је језик говорио, што углавном не чини када говори о другим народима. Премда он описује време након смрти краља Матије Корвина његови подаци, када се могу упоредити с другим изворима, имају значаја и за тему нашег истраживања. Када говори о овом периоду он је више значајан као извор за конструкцију слике о схватању лика и дела угарског краља у нижим слојевима (и међу угарским Србима) и у времену након његове смрти.

1857. Постоји и квалитетно издање на српском, односно српскохрватском, језику са предговором Симе Ђирковића. Ђ. Сремац, *Посланица о пропасти угарског краљевства*, превео: М. Полгар, Београд 1987. На мађарском језику постоји превод, али не и потпуно критичко издање дела Ђурђа Сремца. Szerémi György, *Magyarország romlásáról*, Erdélyi László fordítását átdolgozta Juhász László, a bevezetést és a szövegmagyarázatokat írta Székely György, Budapest 1979. Делови његовог текста објављивани су и другим издањима. Међу првима који су се посветили критичкој анализи дела Ђурђа Сремца био је историчар Ђула Дудаш. Gy. Dudás, *Szerémi György emlékirata. Történetkútfő-tanulmány*, Budapest 1886. [репринт: Zenta 2016]. Једна од новијих анализа садржаја и слојева његовог дела: D. Csorba, *Mohács-egy „mesemondó” szemével. Emlékezeti rétegek Szerémi György Epistolájában*, Nyíregyháza 2012.

⁴¹ Услед забуне Ђурађ Сремац добио је две одреднице у Енциклопдији Југославије са основним биографским подацима. *Ђорђе Сремац*, у: *Enciklopedija Jugoslavije* 3, gl. redaktor: M. Krleža, Zagreb 1958, 202. (Ђ. S. Radojčić). *Сријетас Јурај*, у: *Enciklopedija Jugoslavije* 8, gl. redaktor: M. Krleža, Zagreb 1971, 111. (М. Kurelac). Кратку биографију на мађарском језику види: *Szerémi György*, Magyar irodalmi lexikon III, főszerkesztő: Benedek Marcell, Budapest 1965, 226–226. А. Pejin, *Utószó*, у: Gy. Dudás, *Szerémi György emlékirata*, 38.

⁴² Б. Стојковски, *Цар Јован Ненад, живот дело и наслеђе Црног човека*, Будимпешта 2018, 22–23.

⁴³ Дело садржи и поједине догађаја из периода након 1456. године.

⁴⁴ Ђула Дудаш је Сремчеве изворе поредио у три групе: традиција, неписано или писано сведочење и лично искуство. Gy. Dudás, *Szerémi György emlékirata*, 10.

1.1.2.4. *Константин Михаиловић из Островице*

Међу наративним изворима који стоје на располагању приликом истраживања односа између угарског краља Матије и Срба посебно место заузима дело некадашњег јаничара Константина Михаиловића из Островице. О животу овог писца знамо само онолико колико је он сам навео у својим успоменама. Међутим, може се утврдити да је имао буран и интересантан живот. Налазио се у српском помоћном одреду током опсаде Цариграда 1453. године. Након пада Новог Брда 1455. године доспео је у руке Османлија у чијој ће служби остати до заробљавања од стране војске краља Матије Корвина. Током своје службе у османској војсци учествовао је у борбама на европском (опсада Београда, борбе на Пелопонезу, поход на Влашку) и азијском тлу (поход на Трапезунт). Као учесник похода против Босне, доспео је на место старешине тврђаве Звечај на Врбасу. На том положају је био и заробљен од стране угарске војске током похода с краја 1463. године. Након периодаведеног у Угарској, негде око 1468. године докопао се Пољске у којој је и написао своја сећања.⁴⁵

Јаничарове успомене или турска хроника, како су Михаиловићевом делу наслов дали издавачи, настало је негде између 1497. и 1501. године и посвећено је пољском краљу Јану Олбрахту (1492–1501) као својеврсни приручник за бробу против османских освајача који су почели узнемиравати Пољску. Већи број преписа, превода и прерада сведочи о популарности Михаиловићевог дела. Његово дело има посебну изворну вредност у оним поглављима у којима препричава своје доживљаје, као и на местима на којима описује менталитет, државно и војно уређење османских Турака. Када говори о ранијој српској или османској историји, којој се нерадо окреће, он се не користи писаним изворима, већ прича према народној традицији, онако како ју је сам чуо због чега је његово излагање несигурно и неретко нетачно. Забележио је тадашњу традицију која се преносила усмено у оквирима широког друштва. Међутим, Михаиловић износи и своја запажања о могућностима победе над османском војском. Неретко критикује разједињеност и друге мане хришћанских владара, супротстављајући им примере боље праксе код Османлија. Као војник у османској служби одлично је упознао њихову тактику освајања, што се упечатљиво види у опису акинџија. За наше истраживање успомене Константина Михаиловића су важне из више разлога. Када говори о покорвању Босне он то чини као очевидац који је учествовао у борби. Осим тога, био је очевидац и противнапада који је извео краљ Матија Корвин. Након заробљавања живео је у Угарској, вероватно прилично тешко, о чијем владару нема нарочито добро мишљење, вероватно имајући некакав додир са српским живљем на југу земље. Ненаклоњености према краљу Матији ишло је у прилог и разочарење због неостварених антиосманских намера. Могуће је да у том разочарењу није био сам. Међутим, на квалитет његовог дела ова чињеница не утиче нарочито. Уосталом, аутор

⁴⁵ Ђ. Живановић, *Константин Михаиловић из Островице и његово дело*, у: К. Михаиловић из Островице, *Јаничарове успомене или турска хроника*, приредио и превео: Ђ. Живановић, Београд 1986, 10–11, 13, 19, 29, 31, 33, 34, 39, 53, 66. *Константин Михаиловић*, у: *Српски биографски речник (СБР) 5*, гл. уредник: Ч. Попов, Нови Сад 2011, 201. (М. Шуица).

је добрим делом описао живот српских ратника који су остали без своје домовине, разапети између различитих држава, живећи од војног позива.

1.1.2.5. *Јакоб Унрест*

Међу западним писцима значајно место заузима и дело свештеника Јакоба Унреста под називом *Аустријска хроника* (*Österreichische Chronik*). Рођен је негде у Баварској око 1430. године. Како се о његовом животу не зна много, тако и о његовом образовању нема података. Међутим, одсуство хуманистичких погледа упућује на то да се образовао у некој каптолској или манастирској школи. Његово образовање било је народско, средњовековно и теолошко. Познавао је латински језик, Библију, црквене оце али и Аристотела. Осим тога имао је прилично добра географска знања о великом делу Европе. Од 1466. до своје смрти 1500. године, односно 34 године, након свог преласка из Регенсбуршке у Салцбуршку надбискупију, био је свештеник у цркви Светог Мартина у Техелсбергу. Време у коме је овај свештеник деловао с правом се може сматрати једним од најнесрећних времена у Корушкој. Османски упади су се догађали редовно, а поред тога дешавале су се и разне друге недаће. Током свог живота написао је три дела. То су: *Корушка хроника*, *Угарска хроника* и *Аустријска хроника*. Од свију њих *Корушка хроника* је била најпознатија и радо читана, док је *Аустријска*, која за нас има највећу изворну вредност, оставила слаб, готово никакав утицај на савременике. *Аустријска хроника* писана је немачким језиком хронолошко-хроничарским стилем са понеким директним обраћањем читаоцу и покрива углавном временски период владавине цара Фридриха III (1440–1493) са каснијим додацима, односно период од 1435. до 1493. додајући податке до 1499. године.⁴⁶ Премда излаже хронолошким редом одређене догађаје доноси у целости без дељења према хронолошком принципу. Својим делом Унрест наставља традицију писања локалних хроника на матерњем језику. Основно Унрестово начело било је да време протиче као вода, а људско сећање избледи. Због тога оно што је написано остаје трајно. Зато је одлучио да забележи важније догађаје. Унрестово схватање историје повезано је са деловањем Бога. Тако се према његовом схватању свако огрешење кажњава и ако га не казни човек, казниће Бог. У његовом излагању значајну улогу на људску историју имају Бог, свеци, али и зле силе. Због тога он бележи разна чуда, неочекиване природне појаве и слично.

Према досадашњим истраживањима сматра се да је за старије догађаје његов извор била *Хроника 95 владара* Леополда Штајнројтера из Беча. Географско знање овог писца није било занемариво. О временски удаљеним догађајима Унрестова знања су прилично магловита. Међутим, када пише као савременик приповедање је богатије и квалитетније. Када је реч о ближим епохама, најосновнији Унрестови извори су усмена сведочанства, лични доживљаји и штампани текстови који су представљали првобитне

⁴⁶ Р. Радић, *Ситни прилози за историју средњовековне Босне*, Срби на простору Босне и Херцеговине од XV до XX века, зборник радова, главни и одговорни уредник: Д. Микавица, Нови Сад 2020, 90.

новине (*Zeitung*), односно леци. Други извори ове хронике до сада нису са сигурношћу утврђени. На много места Унрест доноси препричане цитате из Библије и дела Светих отаца. Критика његових извора је развијенија када говори о временски ближим догађајима која подразумева примање података са већом критичношћу и тада расуђује здраворазумски. Међутим, озбиљнија критика извора код њега изостаје.

Срби код њега долазе у видокруг као народ покорен од стране источног освајача и као војници у служби угарског краља у Корушкој и осталим хабсбуршким земљама. Када је реч о историји народа које су освојиле или угоржавале Османлије каткада значајну недоумицу стварају и имена њихових владара у оном облику како их Унрест бележи. Није нам познато на кога мисли када говори о херцезима Гандадера, Офитиш и Ремиш.⁴⁷ Премда се трудио бити објективан, његова објективност је имала граница. Тако према јеретицима и неверницима није имао разумевања. Зато је и Османлије сматрао Божјом казном због греха хришћана.⁴⁸ Међутим, за историју борби између угарског краља и владара аустријских земаља он је прворазредан извор.

1.1.2.6. Други писци

Постоје и различити други наративни извори који се неким својим делом дотичу теме која је у центру интересовања наше дисертације. Како излагање не би било преоптерећено биографским подацима многобројних писаца чија дела имају различиту изворну вредност наводе се само најосновније њихове карактеристике.

Међу њима налази се и дело мљетског опата Мавра Орбинија под насловом *Краљевство Словена*.⁴⁹ Како је то у српској медијевистици одавно познато Орбини је своје дело писао састављајући у једну целину своје различите изворе неједнаке изворне вредности, при томе врло слабо вршећи критику истих. Тако понекад о истом догађају доноси две потпуно различите верзије не доводећи их у везу. Када је реч о периоду који нас интересује он доноси различите податке који могу бити од интереса, углавном их узимајући из друге руке, на пример из дела папе Пија II и других писаца. Међутим, уколико постоји изворни материјал којим се његова тврђења могу проверити његово дело може служити као квалитетан извор.

Појединости о војној делатности српских ратника на ратиштима у Чешкој доноси и бележник града Бреславе (Вроцлава) Петер Ешенлоер. О раним годинама овог писца не знамо много. Вероватно је да се родио око 1420. године као син нирнбершког трговца, Николауса Ешенлоера. Његов отац се 1440-их преселио у Герлиц. Студирао је на универзитету у Лајпцигу, 1444. је постао бакаларије, 1448. је промовисан у магистра.

⁴⁷ Р. Радић, *Ситни прилози*, 91.

⁴⁸ К. Grossmann, *Einleitung*, in: J. Unrest, *Österreichische Chronik*, herausgegeben von Karl Grossmann, Weimar 1957, VII–XLI. *Jakob Unrest*, u: *Enciklopedija Jugoslavije* 8, 419. (М. Kos). М. Ágoston, *Jakob Unrest a történetíró*, Acta Universitatis Szegediensis: acta iuvenum: sectio historica 7 (1975) 87–106.

⁴⁹ М. Орбин, *Краљевство Словена*, превео: Здравко Шундрица, Београд 1968.

Године 1447. се уписао на студије у Ерфурту. У Бреслави је именован за градског писара 1455. године и ступио је на место Петра Хегера. На овом положају налазио се до своје смрти 1481. године. Налазећи се на овом одговорном положају који је захтевао образовање и лојалност дуги низ година могао је много тога видети и чути, посебно зато што је међу његовим задацима било писање исправа у име града, а водио је и записнике градског већа. Обављајући дипломатске задатке путовао је на разна места у оквирима Светог Римског царства. Током својих мисија имао је прилике чути много података од других званичника што му је омогућило увид у догађаје на ширем простору.

Своју *Историју града Бреславе (Geschichte der Stadt Breslau)* Ешенлоер је писао обухватајући раздобље од 1439. до 1479. године. Дело је писано на немачком језику, а постоји и једна латинска варијанта истог. Немачки текст понекада је прожет латинским изразима за одређивање времена и учестало употребљава латинску деклинацију личних имена. У центру пажње његовог дела су они догађаји који су се директно или индиректно тicali града у коме је службовао. У писању своје *Историје* Ешенлоер се ослањао на *Чешку хронику* папе Пија II коју је и превео на немачки језик. Поред овог дела превео је и *Јерусалимску хронику* Роберта Монакуса, као и неке антихуситске списе. Када пише о времену којем је био савременик користио се исправама града које је у великој мери сам писао, понекад их доносећи у целости. Осим ових извора Ешенлоер се ослањао и на сведочанства и лична искуства и сећања. Догађаје ређа према хронолошком следу како су се они одигравали или када се за њих дознало у граду. Петер Ешенлоер је интересантан приповедач који осим што доноси податке о догађајима исте интерпретира и коментарише. У одабиру онога о чему говори он догађаје посматра према њиховом значају за будуће нараштаје. У свом делу он је пристрасан у смислу своје оданости граду и цркви, премда се не устеже да искаже своју критику и незадовољство. У сваком случају *Историја* Петера Ешенлоера је један од најзначајнијих извора XV века за историју Чешке, Моравске, Шлезеије и Лужице. Срби, које назива Рацима, су за њега интересантни највише у оним моментима када учествују у борбама са аутору омраженим хуситима. Места на којима се помињу Срби (*Raczen, Raiczen*) јесу малобројна у његовом обимном делу, али доносе интересантне податке. Тако је оставио сведочанства о агресивном понашању српских ратника који су чинили велике недаће војницима чешког краља Ђорђа Пођебрада.

Пјетро Ранзан доспео је у Угарску као напуљски посланик 1488. године како би подржао династичке планове краљице Беатрисе. Према њеном налогу приступио је писању једне угарске историје на основу ранијих писаца слично као и Бонфини. Ранзан је био врло добро образован човек који је учио код великих хуманиста свог доба. Његово место у угарској историографији је значајно због тога што је угарско историописање поставио на пут других европских историографија. До тада Ранзан је већ саставио више списа.⁵⁰ Међутим, његова самостална изворна вредност је доста мала

⁵⁰ Подробнију литературу о животу Пјетра Ранзана види: Б. Стојковски, *Срем о живототисима и делима угарских хуманиста у доба краља Матије Корвина*, Између Подунавља и Средоземља. Тематски зборник посвећен проф. др Синиши Мишићу поводом његовог 60. рођендана, уредници: К. Митровић, А. Узелац, Пожаревац-Ниш 2021, 303–304.

за нашу тему. Највише је од значаја географски део његовог дела који посредно сведочи о последицама демографских промена које су биле у његово време евидентне.

1.1.2.7. Османски писци

Османски наративни извори имали су свој развојни пут који креће од једноставнијих јуначких песама и прича о настанку Турака које су се преносиле усменом традицијом са врло једноставном нарацијом ка сложенијим формама у којима сирово сведочанство стварног догађаја мењају све искићенија и уметнички квалитетнија, али од стварне прошлости удаљенија, сведочанства. У почетку у упоређењу са Византијом и њеном вишевековном традицијом османски писци писали су врло једноставно и у духу традиције.⁵¹ Негде од времена султана Бајазита II (1481–1512) долази до промена у књижевном језику и стил литерарних дела постаје китњастији и захтевнији док ранија дела писана једноставним турским језиком у сировом и недовољно разрађеном стилу нису више сматрана довољно елегантним.⁵² Зато су дела најстаријих османских писаца, уједно од посебног интереса за нашу тему, чији стил није задовољавао, углавном остала сачувана разасута у европским библиотекама. У центру њиховог интересовања јесте владајућа династија и вртоглави успон османске моћи оличен у низу успешних ратних похода и битака које су завршене победом, у чему неретко писци виде процес ширења ислама. Према је њихово излагање врло једностврно и штуро, неретко хронолошки збркано, као и нескривено пристрасно они имају бројне предности од којих је можда највећа могућност сагледавања догађаја из угла освајача. Османски наративни извори нису стекли своје заслужено место у историјским истраживањима. Пре свега њихово проучавање захтева много времена и напора, а многи од њих нису до сада издати или немају квалитетно критичко издање. Познавање турског језика чини за већину истраживача ове изворе готово потпуно неприступачним, односно употребљивим само у оној мери у којој су они преведени. Када је реч о српској историографији велике заслуге на овом пољу има Глигорије Глиша Елезовић који је под насловом *Турски извори за историју Југословена* приредио одломке из дела Дурсун-бега и Ашикпашазадеа, поред других издања османских извора⁵³ која се везују за његово име.⁵⁴ Према ондашњим захтевима науке Елезовић је преводио само оне одломке који су били од интереса за историју српског народа. Упркос томе у недостатку других критичких издања ови преводи и данас могу корисно послужити истраживачима.

Пошто су османски наративни извори једнако важни и за истраживање прошлости мађарског народа, током XIX века започело је превођење и издавање дела

⁵¹ F. Babinger, *Die Geschichtsschreiber der Osmanen und ihre Werke*, Leipzig 1927, 7–8.

⁵² J. Thúry, *Török történetrók I*, Budapest 1893, 11.

⁵³ Најважнија Елезовићева дела види: *Елезовић Глигорије Глиша*, у: *СБР* 3, 701–702. (Вн. Јовановић).

⁵⁴ Г. Елезовић, *Турски извори за историју Југословена*, Братство XXVI (1932) 54–126.

османских писаца на мађарски језик. Овај подухват највише се везује за име турколога и лингвисте Јожефа Турија (Thúgy János). Начин приређивања који је Тури одабрао сличан је ономе који је применио Елезовић. Дела османских писаца чије је сведочење од интереса за наше истраживање штампани су у првој свесци *Турских писаца историје* (*Török történetírók*) у другом разреду Историјских споменика турско-мађарских времена (*Török-magyarokori történelmi emlékek*).⁵⁵ Тури је у обзир узео више приповедача и испред сведочења сваког од њих доноси једно кратко поглавље о животу и делу дотичног писца. Податке које смо унели у ову дисертацију, на жалост, црпили смо само из горенаведених превода османских наративних извора.

Неколицина османских писаца доносе врло значајне податке за историју српско-угарских односа у сенци српско-османских и угарско-османских сукоба. Међу њима постоје разлике у квалитету података и начину писања. Међу њима налази се анонимни писац *Историје османског дома* (*Tevarih-i Al-i Osman*) из 1486. године. Постоје мишљења да је непознати аутор могао бити рођен око 1425. године и описује историју Османског царства од његовог настанка до средине 1472. године. У свом делу писац је користио и старије ауторе и своје лично искуство. Писац ове *Историје* је од догађаја од интереса за наше истраживање у кратким цртама описао предају Смедерева и османски поход на Босну 1464. године у коме више пажње посвећује неуспешној угарској опсади Зворника прелазећи кратким реченицама преко султановог неуспеха под Јајцем.

Сличне податке као *Историја османског дома* доноси и чувени османски песник Мевлана Мехмед бин Мустава, познатији под својим песничким именом, Нешри. У свом делу које је писао негде између 1485. и 1495. године на основу старијих писаца, традиције, усмених сведочанстава и личних доживљаја кратко пише и о борбама за Јајце и Зворник.

Квалитетом својих података међу османским изворима посебно се издваја Дурсун бег. Значај Дурсун беговог казивања увећава и чињеница да је реч о образованом човеку који се бавио и песништвом, широких способности и уједно учеснику и очевицу једног дела догађаја о којима пише. Тако је познато да је био учесник опсаде Цариграда, потом се затекао и у опсади Београда 1456. године. Као емин прати акинције током продора у Срем 1458. године, затим је активан у освајању Српске деспотовине и ратовањима у Босни 1463. и 1464. године. Након борби око Зворника његов је задатак био да попише добра која су стечена након борбе. Задатке ове природе је обављао и као дефтердар (био је дефтердар за азијско подручје Османског царства, а касније високи финансијски чиновник). Међу последњим његовим поменима је онај о његовом учешћу у походу на Молдавију 1476. године. Према је његово дело мемоарске природе које прати време од другог ступања султана Мехмеда II на престо 1451. године до завршетка ратовања у Египту 1491. године делови које је писао као сведок дешавања према својим сећањима доносе важне информације о последњим годинама постојања Српске деспотовине и Краљевине

⁵⁵ J. Thúgy, *Török történetírók* I, Budapest 1893.

Босне. Трезвеност коју исказује у свом излагању чине његово дело једним од најзначајнијих извора који говоре о паду Српске деспотовине и Босне.

Освајању Српске деспотовине и Босне у свом делу *Тарих-и ал-и Осман* је посветио пажњу и Ахмед Ашики или Ахмедпашазаде. Овај писац рођен на прекретници XIV и XV века био је учесник бројних догађаја. Тако је био учесник борби са Дизме Мустафом у Малој Азији, потом је 1437. боравио у Скопљу код крајишника Исхак бега (с којим је успоставио близак однос), учествовао је наредне године у борбама против Угара, а био је присутан и у бици на Косову 1448. године. Своје дело писао је на основу прича и сећања очевидаца, како наводи, у дубокој старости од 86 година. Како је његово дело и касније допуњавано тешко је одредити време његове смрти.

Драгоцене податке о османско-угарским сукобима на подручју Хрватске и Босне и о бици на Хлебном пољу 13.октобра 1479. године доноси и писац Шемседин Ахмед, познатији као Ибн Кемал или Кемалпашазаде. Био је то образован човек потекао из угледне и утицајне породице. Родио се 1468. године. Његов деда по коме је понео ово име био је од 1465. васпитач престолонаследника Бајазита. Писац се бавио војним занатом до 1492. године када се посветио науци. Према жељи султана Бајазита II 1511. године завршио је своју историју османских владара у осам књига, које је касније продужио на време султана Сулејмана II. Осим делима ранијих писаца Кемалпашазаде се користио и усменим сведочанствима очевидаца према којима се односио критички. Упркос томе дело одише лепотом метафора и слика. Као учитељ, кадија, кадиаскер, па потом и главни муфтија, овај образовани човек је утицао на касније писце сторивши особен османски литерарни језик. Био је до своје смрти 1534. године један од главних идеолога султана Сулејмана.⁵⁶

1.2. Литература

Истраживање друге половине XV века, и унутар овог периода српско-угарских односа, заокупљало је до данас значајан број истраживача. Услед тога можемо рећи да постоји бројна и квалитетна литература на коју се истраживање могло ослонити. Тако је то када се говори о државним оквирима, друштвеним промена, војним питањима и слично. Међутим, питање српско-угарских односа, посебно у периоду владавине краља Матије Хуњадија, остало је да сада углавном само споредна тема већих истраживања, или је понеком питању из овог домена поклањана знатнија научна пажња.

⁵⁶ Његову кратку биографију донели су заједно са изводом његовог дела који се односи на битку на Хлебном пољу Ференц Сакај и Пал Фодор: F. Szakály–P. Fodor, *A Kenyérmezsei csata (1479. október 13.)*, *Hadtörténeti Közlemények* 111/2 (1998) 339.

1.2.1. Почети

На претходним странама било је речи о волуминозном делу грофа Јожефа Телекија о времену Хуњадија у Угарској, те му у прегледу најважније литературе нећемо поклањати посебно пажњу. Његови наследници су у вишетомној *Историји Угарске*, објављеној поводом миленијумског јубилеја досељавања Мађара донели један свеобухватан преглед историје мађарског народа. Пионири истраживања српско-угарских односа на српској страни били су истричари везани углавном пореклом за јужне угарске крајеве. Неки од њих с правом се сматрају зачетницима критичке историографије код Срба. Такви су: Димитрије и Иларион Руварац, Алекса Ивић, Јован Радонић и други, чија су дела коришћена и приликом израде ове дисертације.

1.2.2. Биографије

Колико се у мађарској историографији поклањало пажње држави краља Матије Хуњадија толико се поклањало пажње и његовој личности. Као личност дубоко прожета супротностима краљ Матија Корвин је код историчара изазивао опречна мишљења. Прву критичку биографију овог краља написао је Вилмош Фракнои (Fraknói Vilmos) 1890. године.⁵⁷ Када посматрамо њену концепцију више је то обимна политичка историја Угарске друге половине XV века него биографија у класичном смислу, али се дешавања описују с великим освртима на живот и карактеристике угарског владара. Премда је Фракнои писао с романтичарским одушевљењем за славну прошлост мађарског народа на чијем челу је стајао краљ Матија, у сенци хиљадугодишњег јубилеја, у његовом делу су на одговорајућим местима до изражаја дошли и српски политички представници. Како је Фракнои писао на основу богате изворне грађе која му је стајала на располагању, и коју је и сам прикупљао и објављивао, ово дело је остало употребљиво и до данас. Нешто касније повјавила се 1940. године једна споменица поводом петстогодишњице рођења овог угарског владара у којој је личности краља Матије Корвина посветио једну расправу знаменити мађарски историчар, тада министар вера и просвете Балинт Хоман.⁵⁸ Јубилеји овог владара пружили су и касније неколицину квалитетних тематских зборника.

Из пера Лајоша Елекеша (Elekes Lajos) изашла је 1956. године једна кратка биографија краља Матије.⁵⁹ Како то сам Елекеш признаје у предговору намера дела је да пружи само најосновније податке и резултате историјске науке у овом питању. Упркос чињеници да је, складно духу времена, ова биографија преоптерећена

⁵⁷ V. Fraknói, *Hunyadi Mátyás király 1440–1490*, Budapest 1890.

⁵⁸ B. Hóman, *Mátyás király*, *Mátyás király emlékkönyv születésének ötszázéves fordulójára II*, szerkesztette: Lukinics Imre, Budapest 1940, 3–8.

⁵⁹ L. Elekes, *Mátyás és kora*, Budapest 1956.

марксистичким схватањем прошлости, она и данас може послужити као почетна литература при истраживању угарске прошлости између 1458. и 1490. године.

Квалитетнији искорак од Елекешовог начинила је прерано преминула мађарска историчарка Каталин Кишфалуди (Kisfaludy Katalin) својом популарном књижицом о краљу Матији.⁶⁰ Значај овог дела, које је концепцијом излагања слично претходном, лежи у доношењу савременијих тумачења прошлости и растерећењу од марксистичких схватања. Став према личности угарског краља у овој књизи је знатно суздржан. Питање српског становништва дотакнуто је у поглављима о војним реформама и ратовима краља Матије.

Обележавање петстоте годишњице смрти краља Матије 1990. дало је повода за настанак још две сличне биографије овог краља из пера Жуже Теке (Teke Zsuzsa) и Петера Е. Ковача (Kovács E. Péter).⁶¹ Низ биографских приказа краља Матије завршавају радови еминентног мађарског историчара угарског позног средњег века Андраша Кубињија (Kubinyi András). На основу његових ранији истраживања 2001. године објављена је једна кратка биографија угарског владара која данас служи као универзитетски приручник.⁶² Нешто касније исти аутор се осврнуо у једној расправи и на карактеристике личности краља Матије.⁶³

Од значаја за нашу тему није само угарски краљ, који је неоспорно био упечатљива појава, него и последњи српски владари и старешине. Када је реч о српским владарима и старешинама можемо рећи да српска историографија не оскудева у различитим прилозима премда поједине личности заслужују више пажње и потпуније биографске приказе. Тако постоје краћи или дужи животописи деспота Стефана Слепог, деспота Вука Гргуревића, грофице Кантакузине Цељске и других личности из пера значајних југословенских и српских историчара и историчара књижевности као што су: Момчило Спремић,⁶⁴ Душанка Динић-Кнежевић,⁶⁵ Јелка Ређеп,⁶⁶ Александар Крстић⁶⁷ и други.⁶⁸

Слично краљу Матији и члановима династије Бранковић на османској страни нашао се у другој половини XV века један упечатљив владар оличен у султану Мехмеду II. Када је реч о овој личности до данас важи за класично дело биографија Мехмеда Освајача из пера немачког оријенталисте и турколога Франца Бабингера.⁶⁹

⁶⁰ K. Kisfaludy, *Matthias Rex*, Budapest 1983.

⁶¹ Zs. Teke, *Mátyás a győzhetetlen király*, Budapest 1990. P. É. Kovács, *Matthias Corvinus*, Budapest 1990.

⁶² A. Kubinyi, *Mátyás király*, Budapest 2001. Дело се појавило и на енглеском језику: A. Kubinyi, *Matthias Rex*, Budapest 2008.

⁶³ A. Kubinyi, *Hunyadi Mátyás, a személyiség és a király*, Aetas 22/3 (2007)

⁶⁴ М. Спремић, *Деспот Стефан Бранковић Слепи*, Глас САНУ 414 (2010) 115–143. М. Спремић, *Деспот Лазар Бранковић*, ЗРВИ 50-2 (2013) 899–911.

⁶⁵ D. Dinić-Knežević, *Sremski Brankovići*, Istraživanja 4 (1975) 5–44.

⁶⁶ J. Ređep, *Катарина Кантакузина грофица Цељска*, Београд 2010.

⁶⁷ А. Крстић, *Прилог биографији великог војводе Михаила Анђеловића*, ЗРВИ 52 (2015) 359–379.

⁶⁸ П. Рокаи, *Прилог биографији деспота Лазара Бранковића*, ИЧ 56 (2008) 183–190.

⁶⁹ Ф. Бабингер, *Мехмед Освајач и његово доба*, Београд 2010.

1.2.3. Синтеза

При истраживању српско-угарских средњовековних односа и односа српских првака и краља Матије Корвина незаобилазно је упознавање угарске државе и њеног управног апарата. Наиме, Срби су својим пресељењем доспели у битно другачије оквире од оних у којима су живели у српским средњовековним државама.

Природа изворне грађе је од почетка мађарске критичке историографије подстицала истраживање организације и функционисања угарске средњовековне државе и развој њеног друштва, пре свега племства. Када је реч о историји угарске државе и њеног административно-управног система савремени истраживач се може ослонити на насловима богату и квалитетну библиографију. Пажња овом питању је у најосновнијим цртама пружена у синтетичким прегледим мађарске и српске историје. На српском језику о питањима средњовековне угарске државности на располагању историчара стоји до данас најтемељитији приказ угарске државе у средњем веку потекао из пера Петера Рокаија у синтези *Историја Мађара* потеклој из пера групе аутора.⁷⁰ На мађарском језику избор је далеко богатији. Међу најосновнијом литературом на овом месту вреди споменути универзитетски приручник настао као плод рада неких од најеминентнијих мађарских медиевиста, Пала Енгела (Engel Pál), Ђуле Криштоа (Kristó Gyula) и већ помињаног Андраша Кубињија.⁷¹ Нешто краћи осврт на ово питање донео је и Ференц Сакај (Szakály Ferenc) у свом делу о историји Мађара у периоду од 1440. до 1711. године под насловом *Време цветања и пропадања*.⁷² Преглед развоја угарске државе и њеног административног апарата доносе и многобројне синтезе мађарске историје од којих је *Краљевство Светог Стефана* Пала Енгела доживело превод на енглески, односно румунски језик.⁷³

На основу досадашњих истраживања мађарских медиевиста на располагању истраживача су врло драгоцене и корисне приручници, архонтологије угарских барона, војних команданата и црквених великодостојника (прелата) од Светог Стефана до слома Краљевине Угарске на Мохачу. Ови приручници дају хронолошким редоследом имена достојанственика и релевантне референце на изворе помоћу којих је установљен период током кога је нека особе обављала одређену државну функцију. Период до смрти краља Ладислава V обрадио је Пал Енгел, а период од 1457. године до битке на Мохачу истражили су и приредили у два тома: Норберт Ц. Тот (С. Tóth Norbert), Рихард Хорват (Horváth Richárd), Тибор Нојман (Neumann Tibor), Андраш В. Ковач (W. Kovács András) и Тамаш Палошфалви (Tamás Pálosfalvi).⁷⁴

⁷⁰ П. Рокаи, З. Ђере, Т. Пал, А. Касаш, *Историја Мађара*, Београд 2002.

⁷¹ P. Engel–Gy. Kristó–A. Kubinyi, *Magyarország története 1301–1526*, Budapest 2005.

⁷² F. Szakály, *Virágkor és hanyatlás 1440–1711*, Budapest 1990.

⁷³ P. Engel, *Szent István birodalma*, Budapest 2001. P. Engel, *The Realm of St. Stephen. A History of Medieval Hungary, 895–1526*, translated by: T. Pálosfalvi, London–New York 2001. *Magyarország története*, főszerkesztő: Romsics Ignác, Budapest 2014.

⁷⁴ N. C. Tóth–R. Horváth–T. Neumann–T. Pálosfalvi–W. Kovács András, *Magyarország világi archontológiája 1458–1526 I-II*, Budapest 2017.

Слично угарском државном систему за познавање положаја Срба у XV века важно је познавање уређења Османског царства у чијим је оквирима живео већи део српског народа. Османски државни систем је по много чему био различит од државних уређења других европских земаља и утицао је на држање српске елите и на промене у схватању српског народа. Две изузетно корисне синтезе историје Османског царства преведене су на српски језик. Једна од њих потекла је из пера чувеног турског османисте Халила Иналцика и обрађује период настанка и учвршћивања османске државе у периоду од 1300. до 1600. године.⁷⁵ Преглед целокупне историје Османског царства приредио је француски османиста Робер Мантран. Поглавља средњовековне историје у овој синтези написали су: Ирен Белдичану, Никола Ватен и Никоара Белдичану. Османском државном систему значајну пажњу је посветио у својој биографији Мехмеда Освајача и Франц Бабингер. Вредне доприносе од користи за тему истраживања дали су и мађарски османисти, пре свега на подручју истраживања борбених дејстава и дипломатских односа, од којих се посебно истичу Пал Фодор и Шандор Пап.

Међу синтезама националне историје из којих се да најлакше сазнати о функционисању српских средњовековних држава и другим питањима може се рећи да не оскудева ни историја српског народа. Међу синтезама српске историје у средњем веку посебно су значајне: двотомна *Историја Срба* из пера Константина Јиречека, у преводу Јована Радонића, као и вишетомна *Историја српског народа* на чијем је писању радио тим најзначајнијих југословенских историчара.⁷⁶ Период позног средњег века детаљно је обрађен у другој свесци чији је уредник и један од аутора била Јованка Калић, а поглавља од интереса за нашу тему написали су углавном: Сима Ћирковић и Момчило Спремић. Синтетски приказ српске средњовековне историје мањег обима појавили су се и из пера Симе Ћирковића под насловом *Срби у средњем веку*⁷⁷ и Јованка Калић под именом *Срби у позном средњем веку*.⁷⁸ Организација Српске деспотовине и Краљевине Босне добила је своју историјску обраду поред поменутих синтетских дела и у различитим приручницима од којих је посебно потребно поменути *Државу српских деспота* Андрије Веселиновића или *Историју српске државности* Милоша Благојевића.⁷⁹

1.2.4. Дипломатски односи

Угарска спољна политика у другој половини XV века имала је своје интересе широм Европе, али много је полагала и на односе са османским Турцима са којима се граничила угарска држава готово целом јужном границом. Како се историја српског

⁷⁵ Х. Иналцик, *Историја Османског царства. Класично доба 1300–1600*, Београд 1974.

⁷⁶ *Историја српског народа II*, уредник: Ј. Калић, Београд 1982.

⁷⁷ С. Ћирковић, *Срби у средњем веку*, Београд 1997.

⁷⁸ Ј. Калић, *Срби у позном средњем веку*, Београд 2012.

⁷⁹ А. Веселиновић, *Држава српских деспота*, Београд 2006.

народа у овом периода одвијала на граници две велике државе јасно је само по себи да су односи Угара и Османлија, њихови ратова и примирја директно утицали на живот српског народа. Угарска спољна политика према јужном суседу до сада је била предмет интересовања мађарске историографије, премда знатно мање него што је пажња посвећивана западној политици угарских краљева. Изврсни сумарни монографски приказ укупне угарске спољне политике од досељавања Мађара до распада историјске Угарске донео је правни историчар Геза Херцег (Herczegh Géza).⁸⁰ Српски народ и његова улога у спољној политици Угарске добили су места и у истраживањима немачког историчара Карла Неринга (Karl Nehring) који се посебно бавио политиком краља Матије Корвина према суседима.

Слично се може рећи и када говоримо о резултатима српске медијевистике. Угарска политика према Османском царству представљана је понајвише у оквирима раније наведених синтеза средњовековне угарске историје. На српском језику српско-угарске односе представили су неки од најеминентнијих југословенских историчара у вишетомној *Историји српског народа*. Многи од српских и југословенских медијевиста су се бавили истраживањем или се дотицали српско-угарских и српско-османских средњовековних односа парцијално, у својим различитим истраживањима. Тако су у синтетском приказу српске позносредњовековне историје из пера Јованке Калић место добили и односи српског народа са Угарима. Слично се може рећи и када је реч о приказу историје Београда од истог аутора.⁸¹ Питањима српско-угарских односа своју научну пажњу посветили су и Сима Ћирковић, Милош Благојевић, Андрија Веселиновић, Момчило Спремић, Александар Крстић⁸², Марко Шуица и други истраживачи.

1.2.5. *Историја друштва*

Како је српски народ на подручје угарске државе долазио вођен својим старешинама и првацима за разумевање њиховог положаја у новој домовини важно је упознавање развоја угарског племства и уопште угарског средњовековног друштва у које су се имали уклопити. Питању развоја угарске аристократије свеобухватно је пришао Ерик Фигеди (Fügedi Erik) чија су истраживања изнедрила монографију *Жупани, барони и обласни господари (Ispánok, bárók, kiskirályok)* чији су многи елементи доживели и превод на енглески језик.⁸³

⁸⁰ G. Herczegh, *Magyarország külpolitikája 896–1919*, Budapest 1987.

⁸¹ Ј. Калић-Мијушковић, *Београд у средњем веку*, Београд 1967.

⁸² Српско-угарски односи су у делима Александра Крстића везани су великим делом са критичким објављивањем грађе за историју српског средњег века.

⁸³ E. Fügedi, *Ispánok, bárók, kiskirályok*, Budapest 1986. Користан је и преглед угарског друштва на енглеском језику од истог аутора. E. Fügedi, *Kings, bishops, nobles and burghers in medieval Hungary*, London 1986.

Ништа мање није битна ни чињеница да су Срби сеобници долазили на угарско подручје у оквирима одређених друштвених система (нпр. власи) који су имали на свом челу своје старешине. Дело историчара Ненада Лемајића доноси квалитетну синтезу развоја српске елите и њеног уклапања у османски и угарски државни систем далеко превазилазећи 1526. годину.⁸⁴

1.2.6. *Историја ратовања*

Средњовековно раздобље људске историје било је бременито конфликтима и борбама. Ратови средњег века нису заобилазили ни балканско подручје које се нашло на удару једне младе империје у напону снага. Угарска и српске државе су последњи период своје средњовековне историје провеле управо ратовањем и борбом на живот и смрт са Османлијама у којој су на крају и подлегле. Угарско, српско и османско војно уређење су се разликовали по многим критеријумима (бројност, наоружање, стратегија, коадни кадар, начин регрутације и слично). Због тога је нужно упознавање војних уређења и војне историје Угарске Краљевине, Српске деспотовине, Краљевине Босне и Османског царства.

Срби су своју егзистенцију и место у друштву овог времена проналазили најлакше у оквиру различитих војних организација вршивши разноврсне службе. При томе су били заинтересовани да војна служба буде повезана са што је могуће бољим условима живота. Када је реч о резултатима војне историје поред поменутих синтеза у мађарској историографији посебно интересовање од настанка мађарске критичке историографије према овој теми су показивали: Јене Сентклараји (Szentklárai Jenő)⁸⁵, Гаврило Витковић, Јене Рајнаи-Хорват (Rajnai-Horváth Jenő), Золтан И. Тот (Tóth I. Zoltán), а новији резултати се везују углавном за име војног историчара Ђуле Ражоа (Rázsó Gyula) и Андраша Кубињија. Међу српским историчарима су се питањима угарског војног устројства, мимо синтетских приказа, посебно интересовали преваходно Петер Рокаи и Јованка Калић,⁸⁶ док су османском војном устројству посебну пажњу посветили Милан Васић, Ненад Лемајић и други југословенски и српски истраживачи чије смо радове већ спомињали. Ваља напоменути да се у скорије време и у историографији балаканских народа појављује истраживање границе и њених специфичности на основу теорије границе. Међу њима за нас били су од велике користи радови Гинеша Ишиксела, Невена Исаиловића и Давора Салиховића.

⁸⁴ Н. Лемајић, *Српска елита на прелому епоха*, Сремска Митровица-Источно Сарајево 2006.

⁸⁵ Рођен је у Арачи 1843. као Еуген Недић. J. Szentkláray, *A dunai hajóhadak története*, Budapest 1885.

⁸⁶ Ј. Калић-Мијушковић, *Прилог историји Београдске бановине*, Зборник Филозофског факултета у Београду VIII-2 (1964) 533–540.

2. Српско-угарски односи од 1402. до 1458. године

...а овај шаље своју војску ка источнима

против западних, а ка западним сам одлази да се саветује...

Константин Филозоф о политици деспота Стефана Лазаревића

Током несигурних времена након Косовске битке 1389, а пре битке код Ангоре 1402. године односи угарског владара и српских политичких чинилаца био је у суштини непријатељски.⁸⁷ Након што је српски деспот ступио у вазалне односе према краљу Жигмунду, вероватно негде почетком 1404. (пре него крајем 1403) године природа ових веза се мења.⁸⁸ Између Угарске и Српске деспотовине настаје чврста сарадња. Српски деспот је путем Змајевог реда укључен у лигу барона која је требала подржавати владавину краља Жигмунда.⁸⁹ Након укључења у угарску унутрашњу политику деспот Стефан Лазаревић постаје и крупан земљопоседник у суседној краљевини.

Може се рећи да политика придобијања суседних владара различим даривањима и положајима није представљала новост у угарској спољној политици. Наиме, она је посведочена, када су у питању српски владари и крупна властела, од времена династије Арпада и Анжујаца. Тако је краљ Стефан Драгутин одржавао присне везе са угарским владарима услед своје брачне везе с угарском принцезом Катарином и на ободима угарске државе формирао своју област на подручју Мачве, Усоре, Соли, Кучева и Браничева, прикуључујући ова подручја својим територијама у српској држави.⁹⁰ Из свог двора у Дебрцу бивши српски краљ је овим територијама господарио као независан владар у време хаотичних прилика у Угарској током владавине последњих

⁸⁷ В. Трпковић, *Турско-угарски сукоби до 1402*, Историјски гласник 1–2 (1959) 93–121. Р. Engel, *A török-magyar háborúk első éveit 1389–1392*, *Hadtörténelmi Közlemények* 111/3 (1998) 12–28. Б. Стојковски, *Српско-угарске везе 1389–1402*, Кнегиња Милица–монахиња Јевгенија и њено доба, Трстеник 2014, 39–59.

⁸⁸ Тачан датум успостављања вазалних односа није познат. Угарски краљ Жигмунд је издао у Вацу 18. децембра 1403. годин посланичко писмо својим посланицима који су требали примити вазалну заклетву, Јовану од Уска и Зоелу од Насиса. R. Grzesik, – A. Stanislaw Sroka, *Ismeretlen dokumentum a XV. század eleji magyar-szerb viszonyokról* *Aetas* 17/4 (2002) 104–107. Ове везе свакако су успостављене пре 16. априла 1404. године када краљ Жигмунд обавештава бургундског војводу да му се српски деспот потчинио и ратује против његових и непријатеља хришћанства. М. Динић, *Писмо угарског краља Жигмунда бургундском војводи Филипу*, Зборник Матице српске за друштвене науке 13–14 (1956) 93–98. Динић писмо доноси према хроници Жана Брандона. Скраћени облик писма објавио је: G. Fejér, *Codex Diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*, Budaе 1844, X/4, 324. где документ доноси према Фландријским аналима, регест истог писма доноси и Е. Mályusz, *Zsigmondkori oklevéltár* II/1, 367.

⁸⁹ В. Baranyai, *Zsigmond király ú. n. Sárkány-rendje. Adalékok a magyar trónöröklési kérdés történetéhez*, *Századok* 59–60 (1925–1926) 681–719. М. Антоновић, *Деспот Стефан Лазаревић и Змајев ред*, ИГ 1-2 (1992) 15–25.

⁹⁰ Пре своје абдикације као српски млади краљ, а касније и краљ уживао је значајну подршку угарског владара. М. Динић, *Област краља Драгутина после Дежева*, Српске земље у средњем веку, приредио: С. Ћирковић, Београд 1978, 123–147. М. Благојевић, *Србија у доба Немањића*, Београд 1989, 106. *Историја српског народа I, од најстаријих времена до Маричке битке (1371)*, уредник: С. Ћирковић, Београд 1994, 352, 441–443. (С. Ћирковић, Љ. Максимовић). С. Ћирковић, *Краљ Стефан Драгутин*, Рачански зборник 3 (1998) 11–20. Д. Јечменица, *Немањићи другог реда*, Београд 2018, 98–99.

Арпадовића. Син краља Драгутин, Владислав, добио је 1292. године херцештво Славонију, а 1293. предвиђен је брак краљевића Владислава са рођаком краља Андрије III, Млечанком Констанцом Морозини што је значило поновно орођавање са владајућом угарском династијом.⁹¹ Уплевши се у борбе за српски престо након смрти краља Стефана Уроша II Милутина, Владислав Немањић је подршку пронашао прво у областима некадашње државе свог оца. Након неуспешних борби за српски престо краљ Владислав II се повукао у Угарску што повлачу претпоставку да на њеној територији имао поседе.⁹² Везе српских владајућих кругова и угарских владара одржаване су и у доба Анжујаца и краља Жигмунда. Бан Стефан II Котроманић је касније посведочен као жупан Толнанске и Фејерске жупаније.⁹³ Слично овоме краљ Стефан Дабиша је био жупан Шомођке жупаније, док је Хрвоје Вукчић добио у Угарској Пожегу (његов поджупан је био Влатко), а у поменутој Шомођкој жупанији је држао Шегешд (Segesd). У Славонији је поседе имао и босански великаш Вукмир Златоносовић, и то Сентђерђ (кастелани: Франк, Вукашин и Радошин).⁹⁴ На другом крају земље сместили су се синови краља Вукашина Дмитар и Андрејаш. Дмитар је доспео и до положаја кастелана Вилагоша и жупана Зарандске жупаније.⁹⁵ На сличан начин овај низ настављају и владари Деспотовине. Српски деспот Стефан Лазаревић стиче поседе у Угарској, о чему први подаци у изворима датирају од 1411, а потом бројна добра стиче и његов наследник деспот Ђурађ Вуковић.

Међу најзнатнијим деспотским поседима били су: градови Сатмар (Szatmár), Немети (Németi), Нађбања (Nagybánya), Фелшебања (Felsőbánya) са рудницима, селима и другим припадностима у Сатмарској жупанији,⁹⁶ затим трговишта Дебрецен (Debrecen), Бесермењ (Böszörmény), Балмаз (Balmaz), Елеп (Eler) и друге припадности у Бихарској жупанији,⁹⁷ тврђава Мункач са насељима: Мункач (Munkács), Берек (Bereg), Саси (Szászi), Вари,⁹⁸ затим на другом крају државе стекли су: Арачу (Aracs),

⁹¹ А. Фостиков, Н. Исаиловић, *Уговор о веридби Владислава II Немањића и Констанце Морозини. Венеција, 24. августа 1293*, Мешовита грађа XXXIX (2018) 7–46. *ИСН I*, 350. (С. Ђирковић).

⁹² *ИСН I*, 497–498. (С. Ђирковић). Д. Јечменица, *Немањићи другог реда*, 107–115.

⁹³ У име босанског бана задатке је обављао поджупан Прибислав, а затим Мартин. Обе жупанске части могао је босански бан добити негде око 1340. године, а како се нови жупани срећи тек од 1354. године, вероватно је да их је задржао до смрти. P. Engel, *A 14.–15. századi bosnyák-magyar kapcsolatok kérdéséhez*, Honor, vár, ispánság. Válogatott tanulmányok. Válogatta, szerkesztette, a jegyzeteket gondozta: Csukovits Enikő, Budapest 2003, 495–496.

⁹⁴ P. Engel, *A 14.–15. századi bosnyák-magyar kapcsolatok kérdéséhez*, 496–497.

⁹⁵ L. Thallóczy–A. Áldásy, *A Magyarország és Szerbia közti összeköttetések oklevéltára*, 45, 46. С. Ђирковић, *Поклад краља Вукашина*, Зборник Филозофског факултета у Београду 14-1 (1979) 153–163. *ИСН II*, 24, 54 (Р. Михаљчић, С. Ђирковић). P. Róka, *A szerbek betelepülése, A szerbek Magyarországon*, szerkesztette: Zombori István, Szeged 1991, 54. P. Engel, *Magyarország világi archontológiája I*, 459. А. Фостиков, *О Дмитру Краљевићу*, ИЧ 49 (2002) 47–65.

⁹⁶ L. Thallóczy–A. Áldásy, *A Magyarország és Szerbia közti összeköttetések oklevéltára*, 52–53, 56–57.

⁹⁷ I. Nagy, *A zichi és vásonkeői gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára VI*, Budapest 1894, 146–148. L. Thallóczy–A. Áldásy, *A Magyarország és Szerbia közti összeköttetések oklevéltára*, 54–55. G. Hegray, *Debrecen szab. kir. város levéltára diplomagyűjteményének regesztái*, Debrecen 1916, 31. Н. Исаиловић, А. Фостиков, *Повеља господина Ђурђа Бранковића којом потврђује слободу грађанима Дебрецена*, Мешовита грађа 33 (2012) 57–68

⁹⁸ А. Крстић, *Документи*, 150, 152.

Бечеј (Vecse),⁹⁹ Бечкерек (Vecskerek) у Торонталској жупанији¹⁰⁰, Ердшомјо или Вршац (Érdsomlyó) у Крашовској,¹⁰¹ Токај¹⁰² и Тају¹⁰³ у Земленској жупанији, Болдогке (Boldogkő) и Регец у Абаујварској жупанији,¹⁰⁴ затим Тур и Варшањ у Спољном Солноку,¹⁰⁵ Вилагош са својим великим властелинством у Зарандској жупанији,¹⁰⁶ Сланкамен (Szalánkemen), Дмитровица (Szávaszentdemeter), Купиник (Kölpény) и друга насеља у Сремској жупанији, као и палата у средишту Будима.¹⁰⁷ Значило је то значајне земљопоседе са великим бројем различитих трибута, бродарина, царина, рудника сребра и злата, као и других користи које су могле достићи и вредност од 50.000 дуката.¹⁰⁸ Њима је припала и жупанска част Торонталске жупаније,¹⁰⁹ или појединачно овлашћење да именују жупана неке жупаније.¹¹⁰ Српски деспоти су некада на својим поседима и боравили дуже или краће време. Деспот Стефан Лазаревић је боравио у Будиму на витешким свечаностима 1412. године,¹¹¹ а био је присутан током закључења мира у Кежмарку 1423.¹¹² Лета 1424. године деспот Стефан је једно своје наређење датовао у Будиму.¹¹³ Деспот Ђурађ је датовао у Бији (1429)¹¹⁴, издао је привилегије цеху кројача у Нађбањи (1432. или 1442)¹¹⁵, обрео се у Вилагошу (у време након првог

⁹⁹ А. Крстић, Н. Исаиловић, *Донација деспота Ђурђа Вуковића (Бранковића) Павлу Биринију*, Иницијал 4 (2016) 195–227. З. Чемере, *Арача, историја једног ишчезлог насеља*, Ново Милошево 2017.

¹⁰⁰ F. Pesty–L. Magina–A. Magina, *Diplome*, 104–105. А. Крстић, Н. Исаиловић, *Донација деспота Ђурђа Вуковића (Бранковића) Павлу Биринију*, 223–226. С. Ћирковић, *Средњи век*, Војводина, знаменитости и лепоте, уредник: М. Малетић, Београд 1968, 220. П. Рокаи, „Бродови“ на Дунаву, 155.

¹⁰¹ F. Pesty, *Krassó vármegye története* III, 340, 341–342, 381–383. А. Крстић, *Из историје средњовековних насеља југозападног Баната*, 48. А. Крстић, *Вршац у средњем веку II део*, 201. F. Pesty–L. Magina–A. Magina, *Diplome*, 109–110.

¹⁰² N. C. Tóth–G. Mikó–B. Lakatos, *Zsigmondkori oklevéltár* XIII, 41, 78.

¹⁰³ DL 57649. L. Thallóczy–A. Áldásy, *A Magyarország és Szerbia közti összeköttetések oklevéltára*, 154–155.

¹⁰⁴ G. Fejér, *Codex diplomaticus* X/7, 451. B. Iványi, *Bártfa szabad királyi város levéltára*, 36. L. Thallóczy–A. Áldásy, *A Magyarország és Szerbia közti összeköttetések oklevéltára*, 168–170. P. Engel, *Királyi hatalom és arisztokrácia viszonya*, 99, 144–145. P. Engel, *Kamarahaszna-összeírások 1427*, 31, 33, 34, 35.

¹⁰⁵ С. Ћирковић, *Rasciani regales Владислава I Јагелонца*, Зборник Матице српске за историју 1 (1970) 80, нап. 2. Gy. Benedek, *Mezőtúri oklevelek 1219–1526*, Szolnok 2000, 40–41. А. Крстић, Н. Исаиловић, *Донација деспота Ђурђа Вуковића (Бранковића) Павлу Биринију*, 226.

¹⁰⁶ Fejér, *Codex diplomaticus* XI, 293–297. Н. Н. Диплома деспоту Георгиу Бранковићу 1439, *Летопис Матице српске* 86 (1852) 69–76. L. Thallóczy–A. Áldásy, *A Magyarország és Szerbia közti összeköttetések oklevéltára*, 132. *ИСН* II, 246, 326 (М. Спремић, С. Ћирковић); М. Спремић, *Деспот Ђурађ Бранковић*, 213–216.

¹⁰⁷ Ј. Калић, *Палата српских деспота у Будиму*, Зограф 6 (1972) 50–58. А. Végh, *Buda város középkori helyrajza I*, Budapest 2006, 237–238, 244–245. А. Végh, *Buda város középkori helyrajza II*, Budapest 2008, 77–78.

¹⁰⁸ Овакву вредност доноси бургундски путник и вероватно ухода Бергандон де ла Брокијер. Б. де ла Брокијер, *Путовање преко мора*, превео и коментарисао: М. Рајичевић, Београд 1950, 133.

¹⁰⁹ L. Thallóczy–A. Áldásy, *A Magyarország és Szerbia közti összeköttetések oklevéltára*, 58.

¹¹⁰ С. Ћирковић, *Rasciani regales Владислава I Јагелонца*, 80, нап. 2.

¹¹¹ Е. О Filipović, *Viteške svečanosti u Budimu 1412. godine i učesće bosanskih predstavnika*, *Spomenica akademika Marka Šunjića (1927–1998)*, ur: D. Lovrenović, Sarajevo 2010, 285–307.

¹¹² G. Fejér, *Codex Diplomaticus* X, 533–536. N. C. Tóth, *Zsigmond magyar és II. Ulászló lengyel király személyes találkozási a lublói béke után (1412–1424)*, *Történelmi Szemle* 56/3 (2014) 339–356.

¹¹³ DL 11375. L. Thallóczy–A. Áldásy, *A Magyarország és Szerbia összeköttetései oklevéltára*, 71. А. Крстић, *Писмо деспота Стефана Лазаревића својим угарским службеницима о правима павлинског Манастира Светог Лаврентија код Будима*, *ССА* 12 (2013) 133–143.

¹¹⁴ Н. Исаиловић, А. Фостиков, *Повеља господина Ђурђа Бранковића*, 62–64.

¹¹⁵ А. Крстић, Н. Исаиловић, *Повеља деспота Ђурђа Бранковића за цех кројача у Нађбањи*, *Мешовита грађа* 41 (2020) 7–30.

пада Смедерева)¹¹⁶, а пред крај живота налазио се у Купинику (1455)¹¹⁷ и Бечеју (1456).¹¹⁸

Осим српских деспота, и српска властела је у ово време имала властелинства у Угарској, неретко на њеном југу који данас називамо Банатом.¹¹⁹ Тако је у изворима познат неки Владислав (Ладислав), српски властелин, кога краљ Жигмунд 28. октобра 1429. године опомиње да не узнемирава грађане Ковина на свом поседу *Seel*.¹²⁰ Неки су, као челник Радич држали поседе у Срему. Њему је краљ Жигмунд даровао Купиник. Затим у донацији краља Алберта браћи Таловцима од 31. марта 1438. године имамо спомен поседа *Saarud* и *Fyzygh* у Тамишкој и Ковинској жупанији које су држали челник Радич (*Radych, Chelnik*) и протовестијар Богдан (*Bogdan prothobusthar*), српски властелини (*regni Rascie barones*).¹²¹ Осим њих и Михаило Анђеловић је поседовао Охад (*Uhad*) код Галада у Тамишкој жупанији.¹²² Можда је он и загонетни *Michaelis wayvode rasciani* исправе краља Алберта од 27. септембра 1439. године која спомиње да је он био некадашњи власник поседа *Kezy* и *Sarzow* у Арадској жупанији.¹²³ Спомиње се у једној исправи из 1428. године и извесни Стефан, син Радослава, са још двојицом, сва је прилика Влаха, као кнез (*Stefanus filius Radozlai kenezu in villa keralmezy*).¹²⁴

¹¹⁶ *Bács-Bodrog vármegye monográfiája II*, szerkesztette: Borovszky Samu, Budapest 1927, 76. (E. Reiszig). Сличног мишљења је био и Сентклараји. J. Szentkláray, *A szerb monostoregyházak történeti elmékei Délmagyarországon*, Budapest 1908, 15.

¹¹⁷ L. Thallóczy–A. Áldásy, *Magyarország és Szerbia összekötetéseinek oklevéltára*, 204.

¹¹⁸ Љ. Стојановић, *Стари српски родослови и летописи*, Ср. Карловци 1927, 238–239.

¹¹⁹ Током излагања користићемо се често појмом Банат за подручје између Мориша, Тисе, доњег тока Дунава и Карпата свесни да је он у одређеном смислу анахронизам, како је то уверљиво показао Ласло Фењвеш. Угарси назив за ово подручје у средњем веку јесте Temesköz, односно Потамишје (понекад ћемо га користити у излагању када говоримо о јужном Банату). Сматрамо да је оно у српском језику недовољно јасан термин за целокупно подручје о коме говоримо и везује се више за подручје око Тамиша, а недовољно за шире подручје. L. Fenyvesi, *A temesközi-szörénységi végvérvidek funkcióváltozásai (1365–1718)*, *Végvárak és régiók a XVI–XVII. században*, szerkesztette: T. Petercsák és Szabó Jolán, Eger 1993, 235–237.

¹²⁰ L. Thallóczy–A. Áldásy, *Magyarország és Szerbia közti összekötöttések oklevéltára*, 85. М. Лудаић, *Различита стара писма која се Срба тичу*, Србски лѣтопис за годину 1862, I, Будим 1863, 54–56. А. Miskei, *Ráckevei okmánytár*, 14–17. Г. Витковић, *Прошлост, установа и споменици угарских краљевских шајкаша*, Гласник СУД 67 (1887) 10–13. Крстић сматра да је то насеље Жељ код Опова. Д. Динић-Кнежевић, *Словенски живаљ у урбаним насељима средњовековне јужне Угарске*, 27. А. Крстић, *Прилог биографији великог војводе Михаила Анђеловића*, 367. Милекер сматра да је боље читање Сел. В. Milleker, *Délmagyarország középkori földrajza*, Temesvár 1915, 131. Поменути властелин је на овом месту измао царину од Ковинчана. Мишкеи је сматрао да је реч о ердељском војводи Ладиславу Чакију премда за то нема неких посебних разлога. А. Miskei, *Ráckevei okmánytár*, 14–17.

¹²¹ L. Thallóczy–A. Áldásy, *Magyarország és Szerbia közti összekötöttések oklevéltára*, 124–126. А. Ивић, *Историја Срба у Војводини*, 11. Д. Ј. Поповић, *Срби у Војводини I*, 74. Постоји мишљење да су то насеља Шаруд и Физић. А. Крстић, *Прилог биографији великог војводе Михаила Анђеловића*, 367. А. Krstić, „Which Realm Will You Opt for?“. *The Serbian Nobility Between the Ottoman and the Hungarians in the 15th Century*, State and Society in the Balkans Before and After Establishment of Ottoman Rule, editors in chief: S. Rudić, S. Aslantaş, Belgarde 2017, 136–137.

¹²² А. Крстић, *Прилог биографији великог војводе Михаила Анђеловића*, 366.

¹²³ Крстић је ова два топонима идентификовао као Кесинац, југозападно од Липове, а Шарзо је пустара код села Комјата, јужно од Липове. А. Крстић, *Прилог биографији великог војводе Михаила Анђеловића*, 367; F. Pesty–L. Magina–A. Magina, *Diplome*, 101–102.

¹²⁴ F. Pesty, *A Szörény vármegyei hajdani oláh kerületek*, Budapest 1887, 59–62; Д. Динић-Кнежевић, *Словенски живаљ у урбаним насељима средњовековне јужне Угарске*, 32–33.

Повезивање са пространом суседном краљевином имало је врло великог значаја за потоња дешавања српске историје. Наиме, српска елита, како се може видети из претходних вести извора, имала је прилику боље упознати суседну државу, њене обичаје и могућности за напредовање и стицање земљопоседа. Утицаји су се преносили на друге начине. Српски деспоти су у својој служби имали значајан број угарских фамилијара као што су: Стефан од Ремете (Remetei Péter fia István),¹²⁵ Бенедикт од Дебренте (Döbröntei Hímfi Benedek),¹²⁶ Ладислав од Геста (Gesztí Mihály fia László),¹²⁷ Ладислав Силађи од Хорогсега (Hogroszegi Szilágyi László),¹²⁸ Тома од Бухњафалве,¹²⁹ и други именовани познати и непознати племићи. Међутим, што је значајније на деспотским поседима служили су и српски чиновници од којих је понеком остало сачувано име. Такви су били: торонталски поджупани Брајан,¹³⁰ Југа, Десимир и Новак,¹³¹ вилагошки кастелани Влатко и Брајислав, војвода Стефан,¹³² или кастелан Мункача, Никола Рац.¹³³

¹²⁵ Стефан од Ремете био је син Петра од Ремете који је био бан краткотрајне Бугарске бановине. Свој племићи придив добио је према поседу Ремете у долини реке Брезовове код данашњег места Брезовиа у Румунији. Поседе је имао на југу Угарске у Тамишкој и Крашовској жупанији о чему сведоче поједини извори. Био је ожењен Катарином Мацедонијаи и имао је пет синова. Године 1407. спомиње се као судија сарадник (bíróváros). Умро је између краја 1421. (26. априла те године био је жив, као и 20. маја исте године) и 17. марта 1424 године, када се у исправи којом Пипо Спано тражи исплату дуга дијаку Томи Жадањију, сатмарском вицекоморнику, спомиње његова удовица. Види: F. Pesty, *Krassó vármegye története* III, Budapest 1882, 155, 295. T. Ortvány–F. Pesty, *Oklevelek Temesvármegye és Temesvárváros történetéhez* I, Pozsony 1896, 566, 580–581. L. Thallóczy–A. Áldásy, *A Magyarország és Szerbia közti összeköttetések oklevéltára*, 64. I. Borsa–N. C. Tóth, *Zsigmondkori oklevéltár VIII*, Budapest 2003, 141, 161. T. Neumann–N. C. Tóth, *Zsigmondkori oklevéltár XI*, Budapest 2008, 145. А. Крстић, *Два необјављена латинска писма деспота Стефана Лазаревића*, Иницијал 3 (2015) 198–199 нап. 5. P. Engel, *Archontológia* I, 35, 497.

¹²⁶ Бенедикт од Дебренте био се син Николе од Дебренте, унук бана Бенедикта Химфија Старијег. Племићи придивак је добио према замку Дебренте у Веспремској жупанији. Такође је имао поседе на југу Угарске. Носио је понекад и племићи придив од Ерсега према поседу Ерсег (данашњи Ерсиг у румунском Банату). Умро је негде између маја 1416 (када се са синовима жалио због убиства једног свог кмета) и августа 1420. године (у писму Пипа од Озоре Стефану Реметском Бенедиктова деца се називају сирочићи, а Пипо од Озоре је њихов заштитник). Види: L. Thallóczy–A. Áldásy, *A Magyarország és Szerbia közti összeköttetések oklevéltára*, 61–64. T. Ortvány–F. Pesty, *Oklevelek Temesvár* I, 563–564. E. Mályusz–I. Borsa, *Zsigmondkori oklevéltár V*, Budapest 1997, 498. А. Крстић, *Два необјављена латинска писма деспота Стефана Лазаревића*, 197–209. нап. 9. P. Engel, *Archontológia* I, 34, 305.

¹²⁷ Михаило Гести је био деспотов чиновник. Свој племићи надимак носио је према истоименом месту у жупанији Боршод. Ступио је у деспотову службу након што је он добио угарске поседе од краља Жигмунда и постаје кастелан Токаја, Таје, Регеца, Болдогкеа и Мункача. Његов први помен као кастелана датира из 1433. године. Тада се помиње као кастелан раније наведених тврђава. Углавном је остао забележен у бројним случајевима отимања земљопоседа и туђих зависних људи. Заједно са својим очухом, Николом од Зана, спорио се с породицом Тетеш од 1419. до 1431. године око неких спорних поседа у Бодрошкој жупанији. 1440. године у залог држи тврђаву Бечej. Касније се не спомиње више у деспотовој служби. Био је ожењен Катарином Самбоки с којом је имао синове Јована (каснији вицебан Мачве и капетан Београда), Ладислава и Михаила. G. Fejér, *Codex diplomaticus X/7*, 450–451, 497–499; G. Herpay, *Debrecen regesztái*, 44; L. Thallóczy–A. Áldásy, *Magyarország és Szerbia összeköttetéseinek oklevéltára*, 95–96, 106–110. B. Iványi, *Bártfa szabad királyi város levéltára*, 46. *Ладислав Гесту*, у: *Српски биографски речник II*, главни уредник: Ч. Попов, Нови Сад 2006, 468 (Б. Бубало).

¹²⁸ MNL DL 11861.

¹²⁹ L. Thallóczy–A. Áldásy, *Magyarország és Szerbia összeköttetéseinek oklevéltára*, 68–69.

¹³⁰ L. Thallóczy–A. Áldásy, *A Magyarország és Szerbia közti összeköttetések oklevéltára*, 60.

¹³¹ MNL DL 55368, DL 44588. С. Ћирковић, *Средњи век (Војводина)*, 221. P. Engel, *Magyarország világi archontológiája* I, 210.

¹³² MNL DL 71964. L. Thallóczy–A. Áldásy, *A Magyarország és Szerbia közti összeköttetések oklevéltára*, 173. J. Радонић, *Србија и Угарска у средњем веку*, Војводина I, 144. С. Ћирковић, *Средњи век (Војводина)*, 221. *ИСН II*, 324. (С. Ћирковић). P. Engel, *Magyarország világi archontológiája* I, 459.

Упошљавање Срба на угарским деспотским поседима имало је више разлога. Према мишљењу Александра Крстића премештање српских чиновника на угарске поседе изазвало је османско освајање и смањење територије Деспотовине, а исти су били потребни као поуздани људи у борбама деспота Ђурђа са Хуњадијевима.¹³⁴

Успостављање савезничких односа са Угарском имало је непосредног значаја за миграторна кретања српског живља према северу, изазвано несигурношћу и страхом.¹³⁵ Померање становништва био је дуготрајан, релативно спор процес који се дешавао у тишини, и зато је остао изван видокруга савремених писаца.¹³⁶ Углавном податке о миграторним кретањима имамо из оних времена када су последице постале видљиве и јасне. До тог периода можемо се ослањати углавном само на расуте помене српског становништва у документарним изворима.

Насељавање српског народа захватало је углавном јужне крајеве Угарске који су били најближи њиховим старим стаништима. Осим тога, ово подручје је захватила велика депопулација услед османског пустошења што је остављало места за насељавање нових становника.¹³⁷ Миграције српског становништва према северу узеће већег маха знатно касније, углавном после Мохачке битке.¹³⁸ Паралелно са процесом насељавања српског живља текао је процес одсељавања староседелачке популације, такође угрожене османским нападима. Подстицај насељавању у суседној земљи давали су поседи српских деспота и властеле, али се српски народ насељавао и на другим местима. Извори Србе најчешће помињу или као Словене или, много чешће, као Рашане (Раце), док се други називи срећу ређе. Уколико погледамо изворе до средине XV века можемо наићи на обиље разбацаних помена Срба на јужним рубовима Угарске.

Папа Мартин V је у свом писму од јула 1421. године споменуо да се у бачкој дијецези око трговишта Кабол, које се вероватно треба тражити у данашњем Ковиљу

¹³³ B. Iványi, *A római szent birodalmi széki gróf Teleki-család gyömrői levéltára*, Szeged 1931, 118; P. Engel, *Királyi hatalom és arisztokrácia viszonya*, 135. A. Krstić, „Which Realm Will You Opt for?“, 134.

¹³⁴ A. Krstić, „Which Realm Will You Opt for?“, 135.

¹³⁵ J. Калић, „Страх турски“ после Косова, 185–191. R. Radić, *Strah u poznoj Vizantiji 1180–1453*, Beograd 2014², 363–393. Свакако да се не може у потпуности прихватити мишљење Ференца Сакаја да је након 1402. године услед мирнијих прилика нестала потреба за сељењем српског живља, пошто се притисак на Српску деспотовину није смањивао у време грађанског рата у Османском царству. F. Szakály, *Szerbek Magyarországon–szerbek a magyar történelemben*. A szerbek Magyarországon, szerkesztette: Zombori István, Szeged 1991, 13.

¹³⁶ С. Ђирковић, *Средњи век (Војводина)*, 221. С. Ђирковић, *Сеобе српског народа у Краљевину Угарску у XIV и XV веку*, 37–46. P. Róka, *A szerbek betelepülése*, 51–52. P. Rokai, *Dva veka odnosa Ugarske sa Balkanskim polusotrvom*, Balkan i Panonija kroz istoriju, urednik: S. Gavrilović, Novi Sad 2006, 95–98. З. Чеме́ре је побројао 8 таласа насељавања Срба у Угарској у периоду између 1360. и 1690. године. Z. Csömöre, *Bánság és Maros-vidék középkori monostorai*, Nagyikinda 2008, 106. Z. Čemere, *Ognjišta u močvari. Prilozi za srednjovekovnu istoriju kikindskog kraja i Vojvodine* [Csömöre Z, *Tűzhelyek a mocsárban. Adalékok a nagyikindai táj és Vajdaság középkori történetéhez*], Kikinda 2007, 112. Исти број таласа насељавања Срба побројао је и Сентклараји. J. Szentkláray, *A szerb monostoregyházak*, 14.

¹³⁷ Врсни мађарски историчар Ласло Блазовиц сматра да је степен опустелости јужних крајева Угарске био толико велики да је присутно замирање жупанијског система на овом подручју, посебно Ковинске и Крашовске жупаније. F. Szakály, *Szerbek Magyarországon*, 14. L. Blazovich, *Város az Alföldön a 14.–16. században*, Szeged 2002, 109.

¹³⁸ L. Blazovich, *Város az Alföldön a 14.–16. században*, 111.

или околини, налазе избеглице од Османлија, шизматици.¹³⁹ Слично се стање затиче и 1433. године.¹⁴⁰ Овоме слично извештава и једно писмо из Титела из 1439. године.¹⁴¹ Према извештају жупана Пожешке жупаније, Ладислава, из 1437. године у дубини од једне миље с друге стране Дунава живе помешани Срби, Босанци и римокатолици.¹⁴² Извори нам говоре да је Срба било и у Черевиху који је чак имао српски део насеља.¹⁴³ Постоје претпоставке да се у исправи Чанадског каптола од 3. јануара 1422. године спомиње особа српског порекла, неки Никола син Ђуке из Бикача.¹⁴⁴ У Чанадској бискупији је деловао и Јакоб из Маркије, а 1455. је Јован Капистран био позиван у Липову да проповеда.¹⁴⁵ Прилив српског становништва је утицао и на то да деспот Ђурађ од папе Николе V затражи дозволу за подизање девет православних манастира на својим поседима.¹⁴⁶

Да су Срби умели да оду знатно даље од угарско-српске границе показује неколико усамљених примера. Тако се у исправи од 4. новембра 1442. године у Спољном Солноку помињу *краљевски Рашани* под својим капетанима (могуће челницима на српском) и судијама: војводом Јаковом, Ђорђем, Павлом и Радиславом (или Радославом).¹⁴⁷ Слично овом примеру, сведочи назив једне пустаре код Хајдудорога која носи назив Рацвид.¹⁴⁸ Знатно даље на северу у Хевешкој жупанији налазило се насеље које је у изворима посведочено 1454. године као *Raczfalw* (Српско село).¹⁴⁹ Међу добрима која је деспот Ђурађ добио са Вилагошем можда топонимија сведочи о једном насељу у коме су живели српски становници. Постоји један назив који би се могао, према мишљењу састављача лексикона о насељима између Кереше, Тисе и Мориша, прочитати као *Felse Raczfalwa*.¹⁵⁰ Срби се помињу 1447. године у тврђавама Медведград, Роконок, оба Калника и Копрвници у које су могли стићи као војници Цељских.¹⁵¹ Може се претпоставити да је међу становницима Ходвашархеја

¹³⁹ E. Fermeđžin, *Acta Bosnae*, 114–115. Д. Динић-Кнежевић, *Словенски живаљ у урбаним насељима средњовековне јужне Угарске*, 35.

¹⁴⁰ E. Fermeđžin, *Acta Bosnae*, 139–140. Д. Динић-Кнежевић, *Словенски живаљ у урбаним насељима средњовековне јужне Угарске*, 35.

¹⁴¹ E. Fermeđžin, *Acta Bosnae*, 176–177.

¹⁴² E. Fermeđžin, *Acta Bosnae*, 159. Р. Грујић, *Духовни живот*, 371. F. Szakály, *Szerbek Magyarországon*, 13. М. Спремић, *Српски деспоти у Срему*, Срем кроз векове. Слојеви културе Фрушке горе и Срема, уредио: М. Матицки, Београд-Беоцин 2007, 47.

¹⁴³ P. Rókały, *A szerbek betelepülése*, 52, 53, 57.

¹⁴⁴ DL 54180. А. Иванов, *Банат у доба краља Матије Корвина (1458–1490)*, докторска дисертација у рукопису одбрањена на Филозофском факултету у Београду 2017. године,

¹⁴⁵ А. Иванов, *Банат у доба краља Матије Корвина*, 304.

¹⁴⁶ E. Fermeđžin, *Acta Bosnae*, 225.

¹⁴⁷ MNL 13691. С. Ћирковић, *Rasciani regales Владислава I Јагелонца*, 79–82.

¹⁴⁸ У Мађарском националном архиву чува се једна карта овог локалитета из 1808. године под сигнатуром S11-No. 1500. Карта је доступна на интернет адреси: maps.hungaricana.hu/MOLTerkeptar/3056/. Према мишљењу Ференца Сакаја српско становништво је насељавано и у околини Дебрецена. F. Szakály, *Szerbek Magyarországon*, 14.

¹⁴⁹ MNL DL 14855, DL14856, DL 15684. *ИСН II*, 321. (С. Ћирковић).

¹⁵⁰ Телеки је ово насеље прочитао као *Felsewrach* што је доста слично предложеном читању. J. Teleki, *Hunyadiak kora Magyarországon X*, 160. A *Körös-Tisza-Maros-köz települései a középkorban*, szerkesztette: Blazovich László, Szeged 1996, 255–257.

¹⁵¹ E. Laszowsky, *Monumenta historica nobilis communitatis Turopolje, olim „Campus Zagrabienis“ dictae I, Zagrabiae* 1904, 465–466. Талоци наводи да су Срби овде насељавани након 1421. године. L. Thallóczy, *Bosnyák és szerb élet- s nemzedékrajzi tanulmányok*, Budapest 1909, 222.

(Hódvásárhely) којима Јован Хуњади наређује 1455. године да посед Сентикираљ (Szentkirály) предају Софији, удовици Павла Ђали Какаша било и Срба пошто се у њему спомињу Угари (Мађари) и Словени што указује да је словенско становништво на својим поседима насељавао и ранији угарски губернатор.¹⁵² Питању насељавања српског живља на просторе, пре свега, јужне Угарске враћаћемо се и доцније у раду.

2.1. Грофица Кантакузина (Катарина) Цељска

Данас грофови Цељски и никад више

из описа сахране грофа Улриха II у *Цељској хроници*

Посебно поглавље српско-угарских односа представља живот Кантакузине Бранковић. Ћерка деспота Ђурђа Вуковића је на подручје Хрватске и Славоније стигла брачном везом са грофом Улрихом II Цељским за кога се удала 20. априла 1434. године.¹⁵³ У далеким земљама Цељских провела је наредне скоро три деценије. Цељски су били значајна великашка породица изузетног угледа и моћи која је имала родбинске везе са Анжујцима и Немањићима (преко брака грофа Хермана I и Катарине, ћерке бана Стефана II и сестре угарске краљице Елизабете), угарским краљем и немачко-римским царем Жигмундом Луксембуршким, а одржавала је везе и са бројним другим владарским и великашким породицама.¹⁵⁴ Брак који је склопљен између деспотове ћерке и моћног грофа имао је чврсту политичку подлогу. Њиме је све више угрожени српски деспот стицао чврсте родбинске везе са једним од најутицајиних личности Угарске тога доба.

У далеке земље Цељских Кантакузина, коју западни извори називају Катарином, собом је повела дворанке, пратњу, војну посаду и православне духовнике.¹⁵⁵ Питање грофичине верске припадности у изворима није најјасније. Није немогуће да је једно време остала у православној вери и након удаје што је исказивала својим даровима српској цркви.¹⁵⁶ О њој је папа Пије II изнео *да је била лепа и поштена*. Одређено време провела је и у Вараждину¹⁵⁷ где је за њу 1454. године преписан Праксапостол који је уједно најстарија сачувана ћириличка књига написана у Хрватској.¹⁵⁸ Међутим, како се

¹⁵² K. Geresi, *A nagy-károlyi gróf Károlyi család oklevéltára II*, Budapest 1883, 307–308. L. Blazovich, *Városok az Alföldön a 14.-16. században*, 112.

¹⁵³ М. Спремић, *Кантакузина (Катарина) Бранковић*, *Mons Aureus* 30 (2010) 85.

¹⁵⁴ М. Спремић, *Кантакузина (Катарина) Бранковић*, 83.

¹⁵⁵ Ј. Ређеј, *Катарина Кантакузина грофица Цељска*, 61.

¹⁵⁶ Цељска хроника указује на то да грофица није променила своју веру. Хроника каже: *die nicht unsers sonder des kriechischen glaubens was, die auch nach demselben ihrem glauben lebt und ihres glaubens pfaffen und capelan hette und stund selten bey unsser mess und gottestdienste*. F. Kroner, *Die Freien von Saneck und ihre Chronik als Gafen von Cilli*, Graz 1883, 93. М. Спремић, *Кантакузина (Катарина) Бранковић*, 86.

¹⁵⁷ DF 231314.

¹⁵⁸ М. Спремић, *Кантакузина (Катарина) Бранковић*, 91.

у изворима спомиње њен капелан римокатолик јасна је њена присна веза са римокатоличком вером.¹⁵⁹

Познато је да је грофица Кантакузина собом повела и војну пратњу из своје отаџбине која је лако налазила своје место у приватној армији војника и службеника њељских грофова. Српске посаде било је у: Медведграду код Загреба, Раковцу код Врбова, Великом и Малом Калнику код Крижеваца и у Копривници. Српски војници који су стајали у служби углавном су нам остали именом непознати изузев појединих ретких изузетака.¹⁶⁰

Један од оних који је за собом оставио више података био је Богавац Милаковић. О њему је познато да је доведен од стране Улирха II вероватно након што се оженио Кантакузином. Међутим, његов први помен као кастелана Медвеграда и кнеза Загребачког поља (*Nos Bogavech Mylakouich castellanus castris Medue voacti et comes Campani Zagrabienensis*) датира у изворима из знатно каснијег времена. На овом положају среће се у исправи од 18. октобра 1456. године када издаје исправу у вези са границама поседа заједно са Иваном Јагњићем, сином покојног Бенедикта, од Горњег Лукавца (*Ioannes filius quondam Benedicti supani Iagnych dicti de Superiori Lukauech*).¹⁶¹ На истом положају се помиње и 21. новембра 1457. године приликом увођења у посед Дионисија *Мућук* из Доњег Лукавца.¹⁶² Као *comes* Загребачког поља био је прилично активан у правним случајевима и касније. Дана 14. јуна 1458. се помиње у вези са неким добрима, а 25. септембра исте године се помиње у једном случају поводом девојачке четвртине (реч је о наслеђу које је припадало женској деци након смрти њиховог оца и могао је износити четвртину поседа или новчано давање).¹⁶³ Дана 22. октобра 1458. суделује у увођењу Луке Решетарића и још двојице у посед *Gustinnycza*.¹⁶⁴

Овај је чиновник грофице Кантакузине, који је имао и своју српску пратњу, остао упамћен осим по својој служби и по бројним случајевима када је долазио у сукоб са грађанима Градеца. Разлог сукоба лежао је у његовом неретко насилничком понашању због чега је био више пута и тужен. Управо су те тужбе разлог његове добре посведочености у изворима. Спомиње се као кастелан Медвеграда (уз изразит помен да је Србин) почетком 1458. године (*egregius Bogawecz Mylakowych, Rascianus, castellanus castris Medwe vocati, per familiares et servitores suos, similiter Rascianos*) у случају спора пошто је многим грађанима нешто пре тога одвео многобројне коње, а касније затим је са својим људима одвео две краве Николе Јагодића и удовице Симона Смолчића које је у Медведграду заклао и користио за исхрану (*duos boves... Nicolai Jagodych et alium relicte Symonis Smolchych...furtive recipere et ad predictum castrum*

¹⁵⁹ I. Tklalčić–E. Laszowski, *Povijesni spomenici slobodnog Kraljevskog Grada Zagreba II*, Zagreb 1894, 260.

¹⁶⁰ М. Спремић, *Кантакузина (Катарина) Бранковић*, 86.

¹⁶¹ E. Laszowski, *Povijesni spomenici plem. općine Turopolje, nekoć „Zagrebačko polje“ zvane I*, Zagreb 1904, 372–375. Ј. Ређеп, *Катарина Кантакузина*, 65. (са погрешним датовањем у септембар).

¹⁶² E. Laszowski, *Povijesni spomenici plem. općine Turopolje I*, 379–380. Исправа је преписана 18. јула 1460. године од стране загребачког каптала. Исто, 396.

¹⁶³ E. Laszowski, *Povijesni spomenici plem. općine Turopolje I*, 382–385. *Magyar történelmi fogsalomtár II*, szerkesztette: Bán Péter, Budapest 1989, 8. (P. Bán)

¹⁶⁴ E. Laszowski, *Povijesni spomenici plem. općine Turopolje I*, 385–387.

Medwe deducere et ibidem interficere ac in usus suos et familiarium suorum convertere fecisset).¹⁶⁵ Осим тога начинио је грађанима штете више од 100 дуката (*civibus...plusquam centum florenos auri dampna intulisse*). Обућара Николу који је послат да спор реши је ухватио и затворио у кули, те је овај пуштен након интервенције архиђакона Сигисмунда, грофичиног капелана (*per petitionem...domini Sigismundi archidiaconi de Warasd, sociique et concanonici nostri ac capellani domine comitisse*).¹⁶⁶ Међутим, потом су му узете неке ствари. Кастелан Богавац је напао, опљачкао и вероватно тешко повердио и две жене, становнице града (*se medicantes vix vive remansissent*). У граду је пак једном приликом отео оружје неког Стефана Платнера у вредности од десет флорена.¹⁶⁷ На положају је остао до почетка 1459. године када је цар Фридрих III Медведград дао славонском бану Јану Витовцу који га није желео задржати на положају.¹⁶⁸ Његов даљи животни пут није боље осветљен у изворима.

Српска грофица имала је на својим поседима и друге многобројне службенике српског, немачког и другог порекла. Као грофичин највернији присталица показао се Себолд Фишер-Мајер, кнез Туропоља и грофичин шеф кухиње.¹⁶⁹ Остао је уз грофицу након смрти њеног мужа и Иван Чудоровић који се 1457. године помиње као градечки капетан и туропољски жупан, а помињу се и Ђовани из Апулије и неки Ханс *Apprehar* као кастелан у Самобору. Као грофичин коморник спомиње се неки Јаков коме је за његове службе поклонила село Лавречан, припадност тврђаве Виница у дистрикту Загорја, са двадесет и три кметовске сесије и свим њиховим припадностима (*quandam villam Lawretschan...in pertinenciis castri Wunitza et in dstrictu (sic!) de Zagoria...viginti tres sessiones jobagionales in se habentem*).¹⁷⁰ Грофичин саветник био је и Андрија Крајгер (*Andreas Kreuger*) чије се име појављује на неколицини исправа из канцеларије грофице Кантакузине.¹⁷¹ Грофица је самостално управљала поседима Цељских дуго времена, чак и за време живота њеног мужа. Познате су њене исправе писане на латинском и немачком језику које су се сачувале у невеликом броју. Исте је печатила својим печатом, од којих су неки сачувани у црвеном воску.

Њен у суштини политички брак био је несрећан и за живота јој је умрло троје деце, синови Херман и Ђурађ и кћерка Елизабета.¹⁷² Њен положај постао је тежак када је у Београду убијен њен муж, Улрих II од стране присталица Ладислава Хуњадија

¹⁶⁵ I. Tklalčić–E. Laszowski, *Povijesni spomenici slobodnog Kraljevskog Grada Zagreba* II, 259.

¹⁶⁶ Нада Клаић је на основу овог податка сматрала да је грофица Кантакузина ипак променила веру након удаје што за ондашње прилике не би било чудно. Ј. Ређеп, *Катарина Кантакузина*, 67. Међутим Цељска хроника истиче да грофица није напустила своју веру. F. Krones, *Chronik*, 93. М. Спремић, *Кантакузина (Катарина) Бранковић*, 86.

¹⁶⁷ I. Tklalčić–E. Laszowski, *Povijesni spomenici slobodnog Kraljevskog Grada Zagreba* II, 260. Ј. Ређеп, *Катарина Кантакузина*, 65.

¹⁶⁸ На том положају налазио се још и 8. јануара. E. Laszowsky, *Povijesni spomenici plem. općine Turropolje* I, 388. *Богавец Милаковић*, у: *СБР* 1, 589–590. (Д. Динић-Кнежевић). Ј. Ређеп, *Катарина Кантакузина*, 65–66.

¹⁶⁹ Према исправи од 6. августа 1457. године била му је одузета кућа (*curiam allodialem*) под Градецом зато што је пришао цару Фридриху III и предата Јовану, брату Андрије од Градеца. Ј. Stipišić–М. Šamšalović, *Isprave u arhivu Jugoslovenske Akademije*, Zbornik Historijskog Instituta JAZU 3 (1960) 587.

¹⁷⁰ DL 49424.

¹⁷¹ Иначе близак човек бана Јана Витовца у ово време. DL 35627.

¹⁷² *ИСН* II, 304. (М. Спремић). М. Спремић, *Кантакузина (Катарина) Бранковић*, 89.

крајем 1456. године.¹⁷³ Значило је то уједно и изумрће породице Цељских. Управљање поседима грофици Кантакузини, како смо видели, није била новост, пошто је и за живота свог сурпуга водила бригу о њима замењујући га, али када је постала удовица ствари су се измениле.¹⁷⁴ Остала је без стварне заштите остваљена тако на милост и немилост противника њене породице, али и дојучерашњих сарадника. Ситуација је постајала за њу временом све тежа пошто је у исто време породицу деспота Ђурђа задесио читав низ удараца.¹⁷⁵

Како се то често дешавало у сличним несрећама, различити феудалци су искористили њене неприлике и уследио је грабеж имања Цељских.¹⁷⁶ Оставши сама удовица се могла ослањати само на себи одане људе и српске посаде у утврђењима уз које је наставила да управља поседима грофовске породице.¹⁷⁷ Почетком 1457. године, тачније 8. јануара, становници Градеца су јој однели порез на шта им је она издала разрешницу.¹⁷⁸ Грофица Кантакузина је 9. маја 1458. године потврдила Маргарити, удовици Луке, кастелана у Кевару (Каменграду) (*domina Margaretha relicta condam fidelis nostri dilecti Luce, castellani nostri in Kywar*), поседовање палате зване Камена (*quodam villa Kamena vocata*) која спада у припадности тврђаве Копривнице или другим именом Кевар (*in pertinenciis castri nostri Kappruntza alias Kywar*) и једно место за кућу (*quodam fundo*) у трговишту испод тврђаве Кевар (*in opido nostro sub eodem castro Kywar*), које је њеном мужу даровао загребачки бискуп Јован и грофичин покојни муж Улрих.¹⁷⁹

Према једној изјави од 2. маја 1457. године краљ Ладислав V и гроф Улрих II продали су деспоту Лазару Раковац. Према подацима извора овоме се супротставио презвитер Мартин, капелан Петра, сина Георгија од Бикзада.¹⁸⁰ Врло је упитно да ли је до предаје поседа заиста и дошло.

Премда се грофица чврсто држала била је принуђена да временом предаје и продаје своје поседе један за другим. Од ње су се постепено одметали и њени кастелани који су почели њеним утврдама управљати као својим власништвом премда су се у почетку добро организовали и стали уз грофицу.¹⁸¹ Ударци су долазили и са стране рођака. Тако јој је краљ Ладислав V наредио да Градец преда грађанима и одредио да

¹⁷³ Ј. Калић-Мијушковић, *Београд у средњем веку, 175–177. ИСН II*, 304. (М. Спремић).

¹⁷⁴ DF 286113. Ј. Ређеп, *Катарина Кантакузина*, 57.

¹⁷⁵ А. Ивић, *Нови подаци о грофици Катарици Цељској*, *Летопис Матице српске* 268 (1910) 45.

¹⁷⁶ Цељска хроника их набраја редом тврдећи да су неки од њих имали уговоре са Цељским, да су неки сматрали да имају наследна права, а да су други умислили да имају одређена права на поседе грофовске породице. F. Krones, *Chronik*, 129–130.

¹⁷⁷ F. Krones, *Chronik*, 129, 131.

¹⁷⁸ DF 231385. Цељска хроника наводи да ју је одавде касније истиснуо Јан Витовец. F. Krones, *Chronik*, 147. Ј. Ређеп, *Катарина Кантакузина*, 64.

¹⁷⁹ DL 34810.

¹⁸⁰ DF 231389. Ј. Stipišić–М. Šamšalović, *Isprave u arhivu Jugoslovenske Akademije*, 586. М. Спремић, *Кантакузина (Катарина) Бранковић*, 93. М. Спремић, *Лазар Бранковић*, 905.

¹⁸¹ Показало се да је њено поверење у некадашњег сарадника њеног мужа било грешка. Витовец је према Цељској хроника постао врховни капетан њених чиновника коме су се ови и заклели. F. Krones, *Chronik*, 131. А. Ивић, *Нови подаци*, 45. Т. Pálósfalvi, *Vitovec János. Egy zsoldoskarrier a 15. századi Magyarországon*, *Századok* 135/2 (2001) 442.

им у томе помогне и бан Јан Витовец који је такође ушао у борбу за наслеђе Цељских с намером да створи себи велепосед у Славонији. У тој намери није бирао средства, а био је познат као изразито насилан човек чак и за средњовековна мерила.¹⁸²

Међутим, ситуација је за грофицу Кантакузину постала још много тежа када је на угарски престо засео краљ Матија, изданак породице најљућих непријатеља њенога покојног мужа, чему је додатно оптерећење дала чињеница да је њен брат учествовао у ликвидацији брата новог владара. Није можда погрешно рећи да је у том моменту по грофицу била погубинија чињеница да краљ није могао на овом простору учинити ништа до препустити све бану Витовцу. Зато су краљ Матија и његови блиски сарадници били принуђени повлађивати јужноугарским баронима међу којима се налазио и врло непоуздани Витовец.¹⁸³ То је значило да је грофица остала на милост и немилост свом некадашњем службенику који је се желео отарасити. Долазак слепог деспота Стефана јој није могао бити од помоћи, а осим тога поред ње се задржао кратко и у августу 1460. је отишао пут Дубровника и Албаније.¹⁸⁴ Због тога се грофица окреће цару Фридриху, коме није била по свој прилици наклоњена, али је кога признала за угарског владара.¹⁸⁵ То је међутим имало цену. Цеље је морала уступити цару Фридриху III (изгубивши тиме поседе у Царству; остајући у Славонији) с којим се касније споразумела тражећи одређену суму новаца и дворац Кршко (Гуркфелд), на шта је цар одредио још и годишњи приход од 2.000 дуката.¹⁸⁶ Док је Самобор предала Андрији Баумкирхеру,¹⁸⁷ цар је 1460. купио за 29.000 гулдена Медведград, Раковац, Корпивницу и оба Камника и друга добра, као и Адалсберг остављајући јој и Турен у жупанији Зала уз обећану заштиту од Јана Витовца. До купопродаје међутим није дошло.¹⁸⁸ Смисао ове трансакције према Палошфалвију лежи у чињеници да је цар Витовцу већ дозволио да јој одузме поседе (добио је већ од цара Медведград 1459. године)¹⁸⁹ па је овим чином намеравао да то легализује куповином у бесцење. Могуће је да је грофица нешто наслутила и тражила заштиту код Фридриха III одбијајући да добра преда. У том случају цео уговор био би фарса да би се грофица изиграла.¹⁹⁰

До тада су јој свакодневицу загорчавала и уобичајена парницења. У спору је била 1459. године и са Хенингом Чернином, господаром Сусједа, који ју је тужио

¹⁸² Поседе је стицао још као подбан Цељских најчешће легализујући своје отимачине. Детаљније види: Т. Pálosfalvi, *Vitovec János*, 429–443.

¹⁸³ Опасности коју је представљао бан Витовец био је посебно свестан Силађи који је према њему био попустљив. Т. Pálosfalvi, *Vitovec János*, 446, 448.

¹⁸⁴ М. Спремић, *Деспот Стефан Бранковић*, 132.

¹⁸⁵ На то је у значајној мери утицало опредељење Витовца за Фридриха III који му је за непостојану верност дао многе концесије, међу њима и овлашћење да узме поседе грофице Кантакузине. А. Ивић, *Нови подаци*, 45. Т. Pálosfalvi, *Vitovec János*, 452–453.

¹⁸⁶ Цељска хорника каже да је осим тога добила и једнократну исплату нешто новца. F. Krones, *Chronik*, 146. Т. Pálosfalvi, *Vitovec János*, 445.

¹⁸⁷ F. Krones, *Chronik*, 146–147.

¹⁸⁸ DL 15435. DF 258251. А. Ивић, *Нови подаци*, 47–49. Ј. Ређеп, *Катарина Кантакузина*, 66–67. М. Спремић, *Кантакузина (Катарина) Бранковић*, 95.

¹⁸⁹ Када је цар постогао споразум са Кантакузином одмах јој је наредио да Медведград преда Витовцу. Т. Pálosfalvi, *Vitovec János*, 454.

¹⁹⁰ Обезбедио је тако савезнику грофичине поседе за мало новца, а њу умирио обећаном заштитом. E. Birk, *Urkunden-Auszügen zur Geschichte Kaiser Fridrich des III. in den Jahren 1452–1467*, Wien 1853, 45–46. Т. Pálosfalvi, *Vitovec János*, 453–454.

тврдећи да је њен самоборски кастелан отео његове поседе Орешје, Стрмец, Новаке и Ракитје.¹⁹¹

Грофици, опхрваној несрећама, се у пролеће 1461. године вратио ослепљени брат са својом женом Ангилином, Скендербеговом свастиком.¹⁹² Упркос томе, грофичин положај је постајао све неподношљивији тако да се она носила мишљу да напусти средину у којој је живела дуги низ година и да оде на Крф. Није имала изгледе да се одржи на поседима које је наследила пошто ју је Витовец постепено истикивао из појединих добара.¹⁹³ Тако је на крају одлучила под претњом силе да своја добра у Хрватској и Славонији прода. О томе је сачињена исправа 8. маја 1461. године у којој је грофица Катарина у своје и у име свога брата продала Градец код Загреба, тврђаву Медведград, тврђаву Раковац, град и тврђаву Вараждин, тврђаву Винаца, обе тврђаве Велики и Мали Калник, тврђаву Копривницу, место срушене тврђаве Кевар, приходе од тврђава Чаковец и Штригова¹⁹⁴, као и приходе од тврђаве Ђурђевац¹⁹⁵ загорском грофу и бану Славоније Јану Витовцу, кога назива својим поочимом, и браћи Сигисмунду и Балтазару од Вајспријаха за 62.000 флорена. Сведок овог уговора био је и грофичин саветник, помињани витез Андрија Крајгер.¹⁹⁶ Међутим, једна жалба чазманског каптола јасно сведочи о околностима под којима је грофица донела своју „спонтану“ одлуку. Према исправи од 13. маја славонски бан је затворио канонике и натерао их да саслушају грофичину изјаву. Потом их је силом натерао да озваниче његове већ припремљене исправе. У сенци оваквог поступања упитно је да ли је грофици исплаћено ишта од поменуте суме.¹⁹⁷ Удовица некада моћног грофа Цељског остала је готово без икаквих поседа и с мало прихода.

Грофица Кантакузина Цељска је потом провела једно време лутајући. Отишла је у Дубровник, па је потом 1465. године купила са својим братом дворца Београд у Фурланској од грофа Леонарда Горичког, на шта је благотворно утицала и чињеница да су Бранковићи учествовали у преговорима између Венеције и султана.¹⁹⁸ Године 1469. продала је и Кршко. Након нешто времена проведеног у тешком материјалном стању у Италији одлучила је да оде својој сестри, Мари у државу османског султана. Султанија Мара живела је у Жејеву код Сера где је створила свој двор и око себе окупила

¹⁹¹ М. Спремић, *Кантакузина (Катарина) Бранковић*, 95.

¹⁹² М. Спремић, *Деспот Стефан Бранковић*, 134.

¹⁹³ F. Krones, *Chronik*, 147. T. Pálosfalvi, *Vitovec János*, 446.

¹⁹⁴ Чаковец (Чакорња) доспела је у краљеве руке до 1464. године када је њиме управљао краљев кастелан Фридрих Ламбергер. Претходно је за тврђаву испраћен новац Јовану Ламбергеру. Приходе од Чаковца и Штригове је раније у залог дала грофица Катарина Миахилу Мардбургу. DL 15945.

¹⁹⁵ P. Engel, *Királyi hatalom és arisztokrácia viszonya*, 155, 159.

¹⁹⁶ Андрија Крајгер је био саветник цара, али је покушао Островицу предати Венецији. На крају је утврђење предао краљу Матији за замак Костел. Касније се среће као кастелан Стеничњака. Према Палошфалвију није се намеравао задржавати у Славонији. L. Thallóczy–A. Áldásy, *A Magyarország és Szerbia közti összeköttetések oklevéltára*, 250–253. T. Pálosfalvi, *Vitovec János*, 441, 448. М. Спремић, *Деспот Стефан Бранковић*, 134. М. Спремић, *Кантакузина (Катарина) Бранковић*, 97.

¹⁹⁷ Цељска хорника тврди да је грофици новац исплаћен и да је потом отишла у Дубровник. F. Krones, *Chronik*, 154. T. Pálosfalvi, *Vitovec János*, 455.

¹⁹⁸ Да није случајно одлучила да дворца купи баш од Леонарда Горичког јасно је по томе што је горичког грофа познавала од његовог детињства, а био је и рођак Цељских. М. Спремић, *Деспот Стефан Бранковић*, 136. М. Спремић, *Срби и Венеција*, Београд 2020³, 181.

многобројне представнике српског племства и монахе. Уживала је велику наклоност султана Мехмеда II и неретко учествовала у преговорима између султана и разних дипломата хришћанских земаља. Сматрала се наследником српских владара и под печатом свог оца издавала је исправе.¹⁹⁹ Грофица Кантакузина није била те среће. Услед сплетки босанске краљице Јелене-Маре доспела је у султанову тамницу где се налазила 1476. године.²⁰⁰ Ову епизоду сматрао је важном и српски летопис који је прибележио да *Лазарева кћи опаде госпођу Кантакузину у цара и одузе је цар и мучи је*.²⁰¹ Султан се надао извући нешто новца тражећи од ње да прода замак Београд у Фурланији. Велики ударац је остарела грофица примили и чињеницом да јој је сестра Мара умрла 1487. године. Њену улогу је преузела Кантакузина. Није тачно познато када је умрла, али се сматра негде око 1491. године.

2.2. Срби у Малом Ковину на Чепелу

...које је страх и ужас од врло окрутнoг Турчина

са њихових територија отерао...

из повеље краља Владислава I од 20. августа 1440. године

Посебно поглавље у историји Срба у Угарској јесте случај пресељења српског становништва из Ковина на Чепелско острво испод Будима. Било је то прво организовано пресељавање српског становништва у дубину угарске територије.²⁰² Недвосмислено је да је становништво пограничног насеља избегло због несигурности и учесталих османских напада.

Ковин на доњем Дунаву било је старо развијено насеље.²⁰³ Становници Ковина су и до тада већ располагали одређеним владарским привилегијама.²⁰⁴ Тако су добили право држања годишњег вашара или пијаце од краља Жигмунда.²⁰⁵ Негде до 1429. стекли су посед Жељ,²⁰⁶ затим су ослобођени тридесетине²⁰⁷ и слично. Ова чињеница, као и чињеница да су се на новим станишту бавили трговином, доводи до закључка да је врло вероватно да су се сличним занимањем становници насеља бавили и на југу

¹⁹⁹ Мара Бранковић, у: СБР 6, 30–31. (С. Томин).

²⁰⁰ М. Спремић, *Кантакузина (Катарина) Бранковић*, 103.

²⁰¹ Љ. Стојановић, *Стари српски родослови и летописи*, 251.

²⁰² М. Кисић, Д. Васин, *Повеље краља Владислава о пресељавању Срба из Доњег Ковина на Чепел*, Сеобе од антике до данас, уредници: С. Вукадиновић, С. Бошков, И. Радуловић, Нови Сад 2020, 35.

²⁰³ Кратак претек целокупне историје Ковина у средњем веку са одговарајућом релеватном литературом види: *Ковин*, у: *Лексикон градова и тргова српских средњовековних земаља*, редактор: Симиша Мишић, Београд 2010, 131–134. (А. Крстић).

²⁰⁴ G. Fejér, *Codex diplomaticus X/6*, Budaе 1844, 928–929. И. Руварац, *Прилози за повест српског народа у земљи угарској*, Зборник Илариона Руварца. Одабрани историјски радови I, Београд 1934, 431.

²⁰⁵ A. Miskei, *Ráckevei okmánytár*, 13–14.

²⁰⁶ A. Miskei, *Ráckevei okmánytár*, 14–15.

²⁰⁷ A. Miskei, *Ráckevei okmánytár*, 17–19, 24–28.

земље.²⁰⁸ Међутим, османско освајање деспотске престонице, Смедерева 1439. године нанео је пустошења и несигурност јужним крајевима угарске државе. Између осталог су похарали и сам Ковин. У страху од даљих напада судија трговишта Ковина по имену Петар са многим грађанима и становницима кренуо је према северу земље. Селидба је била тегобна и захтевна. Због тога је краљ Владислав I Јагелонац наредио повељом од 20. августа 1440. године свим својим поданицима да ове људе у пролазу не узнемиравају и да им ствари не одузимају, односно уз то прима на себе право суђења над њима.²⁰⁹ Сеобници су се сместили на острву Чепел (Csepel sziget) јужно од Будима.²¹⁰ За свој смештај изабрали су пусто место на коме се некада налазила црква Светог Абрахама (*terram desertam in cuius facie ecclesia deserta in honorem Sancti Abrahami patriarche fundata est*), односно Центрабрахамтелке (Szentábrahámteleke).²¹¹ Ускоро се насеље у изворима среће према пореклу својих становника и као Мали Ковин (Kiskevi). Краљ Владислав I Јагелонац је бежећим Рашанима својом повељом од 10. октобра 1440. године дозволио да се на овом месту настане и да у близини поставе једну скелу на Дунаву којом ће превозити путнике.²¹² Упркос одсељењу дела становништва повластице које су до тада добили становници доњег Ковина су успели да одрже и надаље, тако да им их је потврдио и краљ Ладислав V, узимајући их у заштиту чак и од деспота Ђурђа.²¹³ Насељенике на острву у селу Центрабрахамтелке или Малом Ковину (*in villa nostra Zenthabrahamteleke alio nomine Kiskewy*) исти краљ је потврдио у свим ранијим правима и наредио палатину и жупану чепелског острва, Ладиславу Горјанском (Garai László), да их у тим правима заштити док се не врате на своје старо станиште када опасност од Османлија прође.²¹⁴ Грађани Ковина су се и касније старали за своја права и обратили се угарском краљу путем судије Мартина и заклетих грађана Варнаве и Мартина (*per...Martinum iudicem et Barnabam et Martinum iuratos cives Rascianos*) у чему су имали подршку деспота Ђурђа.²¹⁵

Краљ Матија Корвин је наставио праксу својих претходника и сва дотадашња права и повластице је поново потврдио својом повељом од 16. марта 1458. године.²¹⁶ Првобитно су сеобници, по свему судећи, намеравали да се врате у старе крајеве, о чему може сведочити и чињеница да су тражили да се потврде оне повластице које су уживали у старом Ковину. Могуће је да су вероватно негде између 1460–1470. године српски насељеници у Малом Ковину одлучили да се трајно настане. Тако им краљ Матија 8. маја 1464. године потврђује све привилегије,²¹⁷ било да се односе на једно

²⁰⁸ Посебно ако знамо да је Ковин био један од трговачких средишта јужне Угарске. F. Szakály, *Szerbek Magyarországon*, 14. М. Кисић, Д. Васин, *Повеља краља Владислава*, 39.

²⁰⁹ J. Darkó, *Ráckevei új okmánytár*, Kutatások Pest megyében. Tudományos konferencia III, Szentendre 2001, 220. док. 18. А. Miskei, *Ráckevei okmánytár*, 29–30. М. Кисић, Д. Васин, *Повеља краља Владислава*, 39–41.

²¹⁰ С. Ђирковић, *Средњи век (Војводина)*, 222.

²¹¹ J. Darkó, *Ráckevei új okmánytár*, 220. док. 19. А. Miskei, *Ráckevei okmánytár*, 31.

²¹² J. Darkó, *Ráckevei új okmánytár*, 220. док. 20. А. Miskei, *Ráckevei okmánytár*, 31–32. М. Кисић, Д. Васин, *Повеља краља Владислава*, 38, 41–42.

²¹³ J. Darkó, *Ráckevei új okmánytár*, 220. док. 23.

²¹⁴ А. Miskei, *Ráckevei okmánytár*, 45–47.

²¹⁵ А. Miskei, *Ráckevei okmánytár*, 48–50.

²¹⁶ А. Miskei, *Ráckevei okmánytár*, 50–55.

²¹⁷ М. Кисић, Д. Васин, *Повеља краља Владислава*, 39.

или друго место насељавања, и одобрава да на новом месту остану, односно да користе осушена и стара дрва за потпалу и коришћење око куће. Као разлог останка на острву повеља наводи само чињеницу да се нису могли вратити, тако да је врло вероватно да је Ковин и даље трпео последице османских напада, а опасност свакао није јењавала након што су се Османлије учврстиле у старој деспотској престоници.

Срби коју су остали да живе у Малом Ковину на Чепелу били су потчињени непосредно краљу. Исправа краља Матије о парници коју су водили са трубачем Емериком из Ујфалуа (Újfalu) од 29. августа 1465. године спомиње их као *Rascianorum nostrorum* који живе *in possessione nostra Zenthabrahamteleke alio Kiskewy vocata*.²¹⁸ Са дотичним Емериком су се спорили због оштећења једне ознаке међе поседа. Имена представника Малог Ковина пред краљем, иако су названи Рашанима, носе мађарска или мађарским врло слична имена (Nicolaus Bavair et Martinus Zelesfy) те није искључена могућност отпочињања лагане асимилације.

2.3. Ранији додир породице Матије Хуњадија са Србима

Угарски краљ Матија имао је вишеструке везе са српским владарима и властеоским круговима још пре ступања на угарски престо. Наиме, посматрајући његове породичне везе може се увидети да су његови преци, као и ближи и даљи рођаци на неки начин повезани са српским деспотима. Сматра се да је Матијин отац, губернатор Јован Хуњади био фамилијар српског деспота.²¹⁹ За Матијиног деду по мајци, Ладислава Силађија од Хорогсега (Horogszegi Szilágy László), то је поуздано установљено. Дипломатички извори 23. октобра 1426. године помињу витеза Ладислава Силађија (*miles Ladislaus Zilagi*) као деспотског чиновника у спору између Михаила Фодора (Fodor Mihály) и Ференца Јоа (Jó Ferenc) у градовима Сатмару и Неметију.²²⁰ Кубињи у њему види и кастелана Сребрника.²²¹ Његов син, Ошват (Освалд/ Osvát), био је ожењен Аготом Поша од Сера (Szeri Pósa Ágota), из које су породице посведочени деспотски чиновници, као на пример кастелан Новог Брда, Петар Пошафи од Сера (Szeri Pósa Péter).²²² Дакле, краљ Матија Корвин је породичним и фамилијарским везама својих предака и сродника припадао властеоском кругу који је својим службама био повезан са српским деспотима дуги низ година.

Између Јована Хуњадија и деспота Ђурђа Вуковића постојали су дугогодишњи испреплетени односи који су били умногоме оптерећени њиховим размирицама и размимоилажењем. Оставши без своје државе након пада Смедерева 1439. године

²¹⁸ A. Miskei, *Ráckevei okmánytár*, 58–61.

²¹⁹ A. Kubinyi, *Mátyás király*, 12.

²²⁰ MNL DL 11861. N. C. Tóth–G. Mikó, *Zsigmondkori oklevéltár XIII (1426)*, Budapest 2017, 410.

²²¹ A. Kubinyi, *Mátyás király*, 13.

²²² MNL DL 92426, 92427, 92428. P. Engel, *Magyarország világi archontológiája I*, 377. A. Kubinyi, *Mátyás király*, 14. О овој властеоској породици детаљније види: E. Szaszko, *A Szeri Pósa család. Egy alföldi előkelő család története a 14–15. században*, докторска дисертација у рукопису одбрањена на Католичком универзитету Пазмањ Петер у Будимпешти 2013. године.

деспот Ђурађ се живо залагао за покретање похода против Османлија, чији је најупорнији гласноговорник био Јован Хуњади. Војсковођа је пак с друге стране као феудалац настојао да искористи неприлике у које је доспео деспот како би повећао своје поседе. Због тога је српски деспот био приморан да му залаже и поклања своја добра. Током 1444. године је предао Хуњадију велики део својих поседа.²²³ Премда је деспоту одузео добра и краљ Владислав I Јагелонац током 1440. године као вид политичког притиска,²²⁴ па их потом вратио,²²⁵ након уступања поседа који су се десили 1444. и касније више није дошло до поновног васпостављање деспотских поседа у ранијем обиму.²²⁶ Тада су моћном феудалцу предати: градови Сатмар, Немети, Нађбања и Фелшебања у Сатмарској жупанији, трговиште Дебрецен, Бесермењ и велико властелинство око Дебрецена у Бихарској, тврђава Вилагош са својим немалим припадностима у Зарандској жупанији. Српски деспот је поједина добра залагао и Хуњадијевим фамилијарима. Тако су поседе Пацин (*Pachen*) и Карача (*Karacha*) у Земпленској жупанији предати повељом од 17. априла 1443. године Дионисију од Киштаркања (*Kistárkányi Dénes*) и његовој браћи, као и Јовану од Апађа (*Aragyí János*) и његовој браћи, због, како се наводи, заслуга учињених деспоту и његовом сину Лазару.²²⁷ Међусобни напади и губљење деспотских поседа су настављени након што је сукоб две породице достигао врхунац након што се губернатор Јован Хуњади избавио заточеништва у Смедереву у које је доспео након заробљавања током повлачења са Косова 1448. године.

²²³ А. Крстић, *Документи о угарским поседима деспота Ђурђа датим у залог Јовану Хуњадију 1444. године*, Мешовита грађа 32 (2011) 125–156. С. Ђирковић, *Средњи век (Војводина)*, 222.

²²⁴ Међу тада одузетим добрима извори истичу: Мункач, Дебрецен, Бесермењ, палату у Будиму, Торбађ, Вршац, Вилагош, Песер и Перлек. Дебрец са осталим добрима је добио палатин Ладислав Хедервари и његова супруга Маргарета. Тврђаву Мункач је стекао Ладислав Палоци, Вршац (Ердшомјо) додељен је краљевом благајнику Михаили Орсагу од Гута, Перлек и Песер су досепли у руке Николе Вардаија, Вилагош је уступљен арадском жупану Ладиславу Маротију, палата у Будиму дата је егерскоп бискупу Симону Розгоњију и његовој браћи Стефану и Ђорђу, док су контролу над потиским добрима једно време имали браћа Таловци. Поједина даровна документа су навела као обавезу да дестинатари истих докумената морају вратити те поседе ако се деспот врати у верност. Касније је деспот Ђурђа највероватније настојао да своја добра заштити предајући их свом наводном рођаку Павлу Биринију из Вероне. F. Pesty, *Krassó vármegye története* III, 381–383. E. Kammerer, *A zichi és vásonkeői gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára* IX, Budapest 1899, 17–18, 31. L. Thallóczy–A. Áldásy, *Magyarország és Szerbia összeköttetései oklevéltára*, 374–378. A. Magina, *Câteva documente privind comitatul Torontal in prima jumătate a secolului al XV-lea*, *Banatica* 22 (2012), 71–72. F. Pesty–L. Magina–A. Magina, *Diplome*, 109–110, 112–117. А. Крстић, Н. Исаиловић, *Донација деспота Ђурђа Вуковића (Бранковића) Павлу Биринију из Вероне: проблем аутентичности*, *Иницијал* 4 (2016) 195–227. V. Klaić, *Povijest Hrvata* III, Zagreb 1972, 204, 206, 225. J. Калић-Мијушковић, *Београд у средњем веку*, 109. P. Engel, *Királyi hatalom és arisztokrácia viszonya*, 150. Ђ. Бубало, *Поседи српских деспота*, 231 нап. 8. А. Крстић, *Вршац у средњем веку II део*, 201.

²²⁵ DL 39817.

²²⁶ Показало се узалудним што је деспот Ђурађ због тога писао краљу Ладиславу V у намери да своја добра поврати. А. Крстић, *Писмо деспота Ђурђа Вуковића угарском краљу Ладиславу V*, Мешовита грађа 36 (2015) 7–19.

²²⁷ DL 13719. L. Thallóczy–A. Áldásy, *Magyarország és Szerbia közti összeköttetések oklevéltára*, 142–143. F. Pesty, *Brankovics György rácz despota birtokviszonyai Magyarországon és a rácz despota cím*, Budapest 1877, 30.

Хуњади је осим тога био и поседник неких добара у непосредној близини некадашње деспотске престонице. Реч је о Рудиштима покрај Београда која је, вероватно не мирољубиво, заменио са тамошњим калуђерима за нека друга добра.²²⁸

Много директније су везе младог Матије Хуњадија са породицом деспота Ђурђа Вуковића у овим временима обележеним отвореним непријатељством. Оно међутим, није оптерећивало само две породице већ и другу угарску крупну властелу која је радила на њиховом измирењу. Уговором закљученим у Смедереву 7. августа 1451. године су окончане дугогодишње несугласице са породицом Хуњади, а Матија је уплетен у брачну политику две породице веридбом са деспотовом унуком Јелисаветом, кћерком грофа Улриха II Цељског.²²⁹ Уговор је предвиђао задржавање деспотских добара у рукама породице Хуњади, стављајући у изглед и преузимање других поседа. Међутим, Елизабетина смрт 1455. године омела је брачну везу две породице. Односи између Хуњадијевих и српске деспотске породице Бранковић су и потом наставили да буду непријатељски и ишли су до те мере да је од људи српског деспота страдао брат Михаила Силађија, Ладислав, а потом је у децембру 1455. године деспот Ђурађ од Силађијевих људи нападнут и рањен у Купинику. Била је то најнижа тачка њихових односа. Рањени деспот је затворен у Београду и од њега се очекивало да за своје избављење преда неке своје поседе (Бечеј и Ердшомјо) и откупнину. Деспот Лазар је на то са пратњом од 1.500 коњаника похитао у Будим краљу Ладиславу V са својом тужбом.²³⁰ Угарски краљ је на подстицај свог рођака Улриха II Цељског одлучио да се супротстави Хуњадијевима и наложио да се деспоту врате тада предата добра.

Упркос покушајима измирења, везе породице Бранковић и Хуњади и даље су остале оптерећене неповерењем и само их је османски напад на Београд натерао на сарадњу. Након убиства грофа Улриха Цељског у Београду крајем 1456. и касније Ладислава Хуњадија у Будиму у пролеће 1457, у борби две странке, присталица Хабсбурга и Хуњадија, деспот Лазар је стао на страну краља Ладислава V против Хуњадијевих. Могуће је да је деспот учествовао и у суђењу Ладиславу Хуњадију.²³¹ Као присталица краља Ладислава V после погубљења старијег од браће Хуњади сигурно је уживао оно нерасположење коме је краљ био изложен.²³² Време нереди

²²⁸ L. Thallóczy–A. Áldásy, *Magyarország és Szerbia közti összeköttetések oklevéltára*, 171.

²²⁹ G. Fejér, *Genus, incunabula et virtus Ioannis Corvini de Hunyad regni Hungariae gubernatoris, argumentis criticis illustrata*, Budaе 1844, 149–157. М. П. Уговоръ деспота Герогия Бранковића са Јованомъ Хунядіемъ, управителъмъ Угарске о браку између Матіе и Елісавете, Сербскій лѣтописъ 84 (1851) 121–131. J. Teleki, *Hunyadiak kora Magyarországon* X, 305–312. J. Радонић, *Србија и Угарска у средњем веку*, Војводина I, 143. P. E. Kovács, *Matthias Corvinus*, 29. М. Спремић, *Деспот Ђурађ Бранковић и његово доба*, 365.

²³⁰ М. Спремић, *Деспот Лазар Бранковић*, 903.

²³¹ *ИСН* II, 304. (М. Спремић). П. Рокаи, *Прилог биографији деспота Лазара Бранковића*, 183–190. М. Спремић, *Деспот Лазар Бранковић*, 905.

²³² О великој нетрпељивости знатног дела Угара сведочи војник и песник Михаел Бехајм у својим стиховима упућеним краљу Ладиславу, коме је био изузетно наклоњен, упозоравајући га на опасност од његових наводно превртљивих поданика. У једној од својих песама жалио се да је лоше прошао као песник на двору некадашњег краљевог присталице када се под краљевим грбом појавио код њега. Наиме, био је исмејан и морао је отићи. Препоручивао је краљу да не верује Угарима и да се у Угарску не враћа. J. Bleyer, *Beheim Mihály élete és művei a magyar történelem szempontjából*, Századok XXXVI (1902) 36.

српски деспот је искористио да преузме Ковин крајем априла 1457. и друге побрешке градове проширивши први пут српску територију с друге стране Дунава.²³³ Силађи је пак заузео деспотов Бечеј убивши његовог кастелана са породицом. Предаја Ковина је учињена вероватно од стране присталица краља Ладислава V чије нам је име познато према једној исправи краља Матије од 9. маја 1458. године. Према тој исправи су Ковин српском деспоту предали браћа Јован и Антоније, синови Петра *de Sydo* коју су према свему судећи били ковински кастелани.²³⁴ Побрешки градови су вероватно градови на обали Дунава: Домбо, Харам, Ласловар и Пожежена.²³⁵ Српска војска је наставила наступање све док није негде на Тамишу потучена 25. маја.²³⁶ Освојене тврђаве су остале у рукама српског деспота до његове скоре смрти. Повратио их је тек Михаило Силађи пре краја априла 1458. године.²³⁷

²³³ Љ. Стојановић, *Стари српски родослови и летописи*, 241. С. Ћирковић, *Голубац у средњем веку*, 21. С. Ћирковић, *Прилози за историју Ковина*, Зборник Матице српске за историју 1, 1970, 83–86. Д. Динић-Кнежевић, *Словенски живаљ у урбаним насељима средњовековне јужне Угарске*, 29. С. Ћирковић, *Средњи век (Војводина)*, 223. К. Јиречек, *Историја Срба I*, 385. *ИСН II*, 329 (С. Ћирковић). П. Рокаи, З. Ђере, Т. Пал, А. Касаш, *Историја Мађара*, 158. П. Рокаи, *Прилог биографији деспота Лазара Бранковића*, 189. Ђ. Бубало, *Поседи српских деспота*, 235. М. Благојевић, *Српска државност у средњем веку*, 347. Ј. Калић, *Срби у позном средњем веку*, 202. А. Крстић, *Вршац у средњем веку II део*, 204. А. Крстић, *Банат у средњем веку*, 81. М. Спремић, *Деспот Ђурађ Бранковић*, 503.

²³⁴ DL 15239; С. Ћирковић, *Прилози за историју Ковина*, 86; P. Engel, *Magyarország világi archontológiája I*, 341.

²³⁵ С. Ћирковић, *Голубац у средњем веку*, 21. С. Ћирковић, *Прилози за историју Ковина*, 86.

²³⁶ Љ. Стојановић, *Стари српски родослови и летописи*, 241. М. Спремић, *Деспот Ђурађ Бранковић*, 503; А. Крстић, *Банат у средњем веку*, 81. Ј. Калић, *Срби у позном средњем веку*

²³⁷ I. Nagy–A. Nyágyi, *Magyar diplomatáziai emlékek I*, 19. В. Макушев, *Историјски споменници*, 218–219. Млетачки посланик Томази спомиње међу освојеним градовима и Голубац што није тачно. С. Ћирковић, *Прилози за историју Ковина*, 86. А. Крстић, *Банат у средњем веку*, 81. Ј. Калић, *Срби у позном средњем веку*,

3. Угарска у доба краља Матије Корвина

*Стога претио је рат са двојицом царева
на свету, а колико је то тешко и опасно било
свако је сам лако могао одмерити*

Бонфини о положају Угарске

Историја Краљевине Угарске за време тридесетогодишње владавине краља Матије је изузетно богата. Међутим, за правилно разумевање наше теме није од интереса целокупна догађајна историја друге половине XV века пошто би нас њено исцрпљивање одвело на странпутицу, стога ће се наша пажња усмерити само на оне елементе који су потребни за боље разумевање наше области интересовања и формулисање закључака. Стога ћемо пажњу усмерити на промене у угарској државној управи и друштву, као и на покретачке силе унутрашње и спољне политике.

Када је краљ Ладислав V (1440–1457) умро у Прагу 23. новембра 1457. године²³⁸ у својој седаманестој години, млади Матија Хуњади Корвин био сужањ у истом граду, поверен намеснику Чешке, Ђорђу Пођебраду. Пред смрт краљ Ладислав је Матију Хуњадија заточио, његовог старијег брата, Ладислава, погубио, а као последица борбе за власт Угарска је потонула у хаос грађанског рата између лиге Хуњадијевих коју је предводио Матијин ујак, Михаило Силађи од Хорогсега (Horogszegi Szilágyi Mihály) и краљевих присталица. Напустивши Угарску Ладислав V је младог Матију повео са собом као таоца, прво у Беч, потом у Праг.²³⁹ Били су то месеци пуни стрепње у којима се заточени дечак променио као личност. Младић је бојећи се за свој живот прерано сазрео, научио да се претвара и да добро процењује људе, постао неповерљив, али и самосвестан и амбициозан.²⁴⁰ Његове карактерне црте одразиће се у начину владања и на целокупној унутрашњој и спољној политици.

Угарски престо остао је празан Ладислављевом изненадном смрћу и поставило се питање наслеђа пошто је држава, сматрало се у средњем веку, без владара у суштини као сироче. Право на престо је имала неколицина суседних владара (краљ Пољске,

²³⁸ *Magyarország történeti kronológiája I*, főszerkesztő: K. Benda, Budapest 1981, 272 (P. Engel). Изненадну смрт младог угарског краља многи савреминци су приписивали отрову уверени да је краљ био жртва убиства.

²³⁹ Неки од наративних извора наводе да је намесник Ђорђе Пођебрад након краљеве смрти с његовим печатним прстеном послао наређе да се сужањ пренесе у Праг. П. Рокаи, З. Ђере, Т. Пал, А. Касаш, *Историја Мађара*, 159. P. Engel–Gy. Kristó–A. Kubinyi, *Magyarország története*, 214. *Magyarország története*, 233.

²⁴⁰ Детаље о том периоду доноси Бонфини у својој историји уз напомену да му је у Бечу краљ рекао да никада није тражио туђе савете. Млади Матија Хуњади био је за своје време добро образован човек и врло интелигентан. Премда савремена историографија ставља у разумније границе околности заточеништва и могућност утицаја овог на Матијину личност сматрамо да је овај период свакако утицао на будућег владара и човека. А. Bonfini, *A magyar történelem tizedei*, 795, 821. V. Frankó, *Hunyadi Mátyás király*, 88–89. E. Fügedi, *Hunyadi Mátyás–a király pályafutása*, Magyar Tudomány 12 (1990) 1402. А. Kubinyi, *Mátyás király*, 145. А. Kubinyi, *Hunyadi Mátyás, a személyiség és a király*, 85.

немачко-римски цар итд). Најистакнутији барони, палатин Ладислав Горјански (Garai László) и ердељски војвода Никола Илочки (Újlaki Miklós) најрадије су видели себе на престолу Светог Стефана.²⁴¹ Међутим, бојећи се освете због своје улоге у смакнућу Ладислава Хуњадија (Hunyadi László), били су сагласни да не желе крунисати његовог брата. Због тога се армија фамилијара породице Хуњади предвођена Михаилом Силађијем сакупила на пољу Ракош (Rákosmező) код Пеште. Док је становништво узвикивало да жели Матију за краља, почела су се дизати и вешала као јасна порука. Била је то ефикасна демонстрација силе која је убедила бароне да лига Хуњади-Силађи неће прихватити страног претендента, али и да јој се појединачно не могу супротставити. Палатин Горјански је због тога у Сегедину 12. јануара 1458. склопио договор са Михаилом и Елизабетом Силађи према коме је добио опроштење за учешће у смакнућу Ладислава Хуњадија, обезбедио свој дотадашњи положај и уговорио склапање брака између Матије Хуњадија и његове кћерке Ане Горјанске.²⁴² Предуслови прихватања кандидатуре сина Јована Хуњадија су били положени овим договором.

Млади Матија је проглашен краљем 24. јануара. Оваквом развоју ситуације погодовала је чињеница да су суседни владари, и уједно претенденти, били у време Матијиног избора заузети на другим странама.²⁴³ Према свом животном добу нови краљ био је тек три године млађи од свог претходника и очекивало се да ће на престо засести неискусно дете са ненавршених петнаест година којим ће се лако управљати.²⁴⁴ Међу осталим феудалцима томе се надао и његов ујак Силађи, војник у коме се пробудило властољубље и који је од фамилијара у кратком року постао господар Угарске као губернатор. Међутим, сви су се преварили. Нови владар, од малена добро образован и интелигентан, био је одлучан и неспреман да трпи туторство, препреден и лукав.²⁴⁵ Треба имати ипак на уму у овом случају ону чињеницу на коју упозорава Тамаш Палошфалви да млади краљ није могао бити од почетка онакав чврст владар каквим га видимо у изворима у познијим годинама владавине, односно да је врло могућ јак утицај краљевог блиског сарадника Јована Витеза (Vitéz János) и његових државних концепција на одлуке новоизабраног владара у најтежим годинама његове владавине, што ће довести до размимолажења са Силађијевим замислима које су пак биле с овима у нескладу.²⁴⁶

Након ступања на престо краљ Матија Корвин наследио је државу у незавидном положају.²⁴⁷ Изабрани краљ није могао бити легитимно крунисан, пошто је круна била у рукама цара Фридриха III (1440–1493), који је и сам временом почео гајити претензије на

²⁴¹ Zs. Teke, *Mátyás a győzhetetlen király*, 21.

²⁴² K. Kisfaludy, *Matthias Rex*, 9. *Magyarország története*, 236.

²⁴³ *Magyarország története*, 233.

²⁴⁴ A. Bonfini, *A magyar történelem tizedei*, 794.

²⁴⁵ Zs. Teke, *Mátyás a győzhetetlen király*, 28. E. Fügedi, *Hunyadi Mátyás*, 1403. F. Szakály, *Virágkor és hanyatlás. 1440–1711*, 54. П. Рокаи, З. Бере, Т. Пал, А. Касаш, *Историја Мађара*, 159. P. Engel–Gy. Kristó–A. Kubinyi, *Magyarország története*, 215.

²⁴⁶ T. Pálosfalvi, *Szegedtől Újvárig. Az 1458–1459. esztendőkrónikájához*, *Századok* 147 (2013) 377–379.

²⁴⁷ Gy. Rázsó, *Mátyás hadászati tervei és a realitás*, *Hadtörténeti Közlemények* 103/1 (1990) 5.

угарски престо.²⁴⁸ Северне жупаније земље биле су у рукама чешког најамника, некадашњег капетана краља Ладислава, Јана Гишкре од Брандајза (Ján Jiskra z Brandýsa) који је под окриљем немале војне силе којој је стајао на челу следећи своје интересе био спреман да се потчини оном владару који ће их најмање нарушити. Са југа османски притисак је био све јачи, док је ризница била празна, а држава у спољнополитичкој изолацији.²⁴⁹ Краљ Матија, да би се с овим проблемима могао суочити, прво је морао учврстити краљевску власт. Када посматрамо овај процес преломне тачке су: крунисање (1464), побуна у Ердељу (1467) и завера надбискупа Витеза (1471). Овај последњи догађај практично представља јасну вододелницу краљеве владавине иза које је његова воља постајала све доминантнијим чиниоцем државне политике.

Почетком владавине новог краља највећу претњу представљала је група незадовољних барона, међу којима су најистакнутији били палатин Ладислав Горјански и војвода Никола Илочки, којима се прикључио изузетно амбициозни Михаило Силађи,²⁵⁰ озлојеђен својим потискивањем са позиција власти и одбијањем његових политичких концепција.²⁵¹ Поменути великаши споразумели су се у Шимонторњи (Simontornya) 26. јула 1458. године.²⁵² Међутим, угарски владар није мировао. Резултат је била краљева муњевита акција којом је палатина Горјанског негде у ово време сменио са положаја²⁵³ и поставио за палатина Михаила Орсага од Гута (Gúti Ország Mihály).²⁵⁴ Са својим ујаком краљ се мирио и завађао све до Силађијевог заробљавања код Пожежене 1460. године.²⁵⁵

Опстанак краља Матије на трону и надаље је остао неизвесан. Незадовољство једне групе барона кулминирало је 17. фебруара 1459. када су у Неметујвару

²⁴⁸ G. Herczegh, *Magyarország külpolitikája*, 75. П. Рокаи, З. Ђере, Т. Пал, А. Касаш, *Историја Мађара*, 160.

²⁴⁹ Његов таст, краљ Ђорђе Пођебрад није имао намеру да му делотворно помогне водећи превртљиву политику вођену личним интересом. K. Kisfaludy, *Matthias Rex*, 35, 73. Zs. Teke, *Mátyás a győzhetetlen király*, 33–34. F. Szakály, *Virágkor és hanyatlás. 1440–1711*, 55. P. Engel–Gy. Kristó–A. Kubinyi, *Magyarország története*, 214.

²⁵⁰ Савремена мађарска историографија је показала да је Силађи изабран за губернатора само на време док краљ не стигне у земљу, а не на пет година како се то до скоро сматрало. Његово опстајање на месту гебрнатора које није више имало свој стварни садржај сматра се најчешће као гаранција испуњења уговора у Сегедину. Краљ Матија га је потискивао полагаано извлачећи губернатору из руку његов управни апарат. T. Pálosfalvi, *Szegedtől Újvárig*, 350–351, 355.

²⁵¹ О питању женидбе краља Матије чешком принцемом и сукоба које је она изазвала са Силађијем новија истраживања Тамаша Палошфалвија показују да је имала за циљ пацификацију Јана Гишкре на северу земље и да је по питању друштвеног угледа Ана Горјанска била далеко бољи избор. Сматра се да Силађи у време закључења уговора у Сегедину са Горјанским није знао ништа о брачним плановима сестрића у Прагу. Око различитих разлога сукоба детаљније види: T. Pálosfalvi, *Szegedtől Újvárig*, 347–380.

²⁵² Zs. Teke, *Mátyás a győzhetetlen király*, 31. *Magyarország történeti kronológiája I*, 275. A. Kubinyi, *Mátyás király*, 48.

²⁵³ Палошфалви је био мишљења да је палатин Горјански смењен негде крајем јула негде у време када је закључен уговор у Шимонторњи, премда тачан датум смене није познат. T. Pálosfalvi, *Szegedtől Újvárig*, 360.

²⁵⁴ Верност овог феудалца најбоље одсликавају речи које му се приписују, према којима је сматрао да се треба покорити ономе ко је крунисан Светом круном, макар он био и во.

²⁵⁵ Постоји хипотеза у савременој мађарској историографији да је иза сукоба делом стајао и Јован Витез, као човек значајног утицаја на краља, чијим концепцијама се супротсављао Силађи као чувар наслеђа Јована Хуњадија. T. Pálosfalvi, *Szegedtől Újvárig*, 378–379.

(Németújvár, Güssing) за угарског краља прогласили цара Фридриха III Хабсбурга.²⁵⁶ Краљ Матија је прво настојао да поврати у свој табор одметнике, а потом је посегнуо и за оружаним средствима. Упркос почетним успесима краљевих одметника, када је и положај краља Матије био критичан (пораз војске Симона Нађа код Керменда),²⁵⁷ након придобијања Николе Илчког на страну краља²⁵⁸ и изоловања тврдокорних противника,²⁵⁹ акција претендента и његових присталица је пропала.²⁶⁰ Међутим, питање повратка круне Светог Стефана је остало отворено и оно је решено тек након посредовања папе и дипломатском вештином варадинског бискупа Јована Витеза (варадински бискуп у периоду од 1445. до 1465.) уговором у Бечком Новом Месту (Wiener Neustadt, Bécsújhely) и под знатно неповољнијим условима него током ранијих преговора, 19. јула 1463. године.²⁶¹ Према том уговору угарска круна је враћена за 80.000 форинти (златна форинта је одговарала једном дукату), али је склопљен и уговор о наслеђивању чије ће се последице осећати вековима.²⁶² Након првих резултата преговора, краљу Матији се 1462. године потчинио дотадашњи присталица Хабсбурга, Јан Гишкра, чиме је северни део земље већим делом пацификован.²⁶³ „Изабрани“ краљ Матија свечано је крунисан 29. марта 1464. године у Столном Београду (Székesfehérvár).²⁶⁴ Његова власт је од тада била учвршћена и крунисањем легитимизована. Због тога је након овог чина почела нова етапа краљеве владавине означена почетком реформи у држави.²⁶⁵

²⁵⁶ Новија разматрања о овом избору доноси Палошфалви који показује да је бивши палатин умро пре састављања повеље о избору и да је његов печат врло вероватно стављен накнадно на исправу како би изгледало да побуњеници имају легитимитет путем одобрења (бившег) палатина. Ваља поменути да је Ладислав Горјански пред смрт своју породицу и поседе ставио под заштиту краља Матије. Т. Pálosfalvi, *Szegedtől Újvárig*, 372–374.

²⁵⁷ Табор цара Фридриха је и пре битке почео да се осипа. Т. Pálosfalvi, *Szegedtől Újvárig*, 376.

²⁵⁸ У једном моменту Никола Илчки био је најватренији присталица цара Фридриха тако да су с њим вођени најдуже времена преговори и постигнут споразум уз велике повластице. Т. Pálosfalvi, *Szegedtől Újvárig*, 376.

²⁵⁹ Највише је у том смеру помогла заклетва 12 прелата и 36 барона од 10. фебруара 1459. Е. Fügedi, *Hunyadi Mátyás*, 1403.

²⁶⁰ Zs. Teke, *Mátyás a győzhetetlen király*, 34. F. Szakály, *Virágkor és hanyatlás. 1440–1711*, 55. А. Kubinyi, *Mátyás király*, 50. На основу извора који употребљава Палошфалви је показао да се Илчки сукобио са Ладиславом Канижајем, који је хтео одступити од побуњених магната, и да су се сукобивши се обојица имали тешке губитке, односно да су тражили краљеву милост. Т. Pálosfalvi, *Szegedtől Újvárig*, 372, 374.

²⁶¹ Како то показује савремена историгорафија краљ Матија није имао потребе да стрепи од намера цара Фридриха III на почетку своје владавине који је 1458. пристао да врати круну угарском владару, а у исто време је признао и Ђорђа Пођебрада за чешког краља. Међутим, избор у Неметујвару је променио ствари и цена Свете круне је постала већа. Предаја круне Светог Стефана је померена за више година, а цар је успео да наметне наследно право Хабсбурга које се вероватно 1458. године није ни повлачило. Т. Pálosfalvi, *Szegedtől Újvárig*, 377.

²⁶² Према овом уговору једна уговорна страна наслеђује престо друге у случају да она умре без наследника. Краља Матију је уговор посебно онеспокојавао у познијим годинама владавине када је увидео да неће имати законитог наследника. G. Herczegh, *Magyarország külpolitikája*, 75. Е. Fügedi, *Hunyadi Mátyás*, 1404. П. Рокаи, З. Ђере, Т. Пал, А. Касаш, *Историја Мађара*, 160–161. А. Kubinyi, *Mátyás király*, 46.

²⁶³ П. Рокаи, З. Ђере, Т. Пал, А. Касаш, *Историја Мађара*, 162. А. Kubinyi, *Mátyás király*, 46.

²⁶⁴ *Magyarország történeti kronológiája* I, 282.

²⁶⁵ А. Kubinyi, *Mátyás király*, 57.

3.1. Друштвене промене у Угарској

Цела Угарска дели се на три врсте људи: једна славећи

Бога окренута је вери, друга се бави ратом, а трећа обрађује земљу.

Опису угарског друштва Антонија Бонфинија

Немиран период између смрти краља Жигмунда Луксембуршког крајем 1437. године и ступања на власт краља Матије Корвина почетком 1458. донео је собом промене у угарском државном апарату и феудалном друштву. Велике промене су настале, пре свега, у поседовним односима. Основ моћи у Угарској биле су у ово време тврђаве и замкови око којих су се организовали поседи. Најзначајнија промена лежи у чињеници да угарски краљ више није био највећи поседник у земљи, већ само један од велепоседника са посебним правима и приходима.²⁶⁶ Краљ Матија је по ступању на престо имао у својој власти свега око 10 процената свих тврђих места (замкова, градова и друго) у земљи, док су велепоседници имали близу половину истих.²⁶⁷ Скупа са смањењем краљевских поседа ишло је и смањење краљевских прихода што је умногоме утицало на краљеву политику и смањивало могућност да наметне своју вољу.²⁶⁸ Према процени која је начињена 1453. године за потребе краља Ладислава V круна је могла рачунати на приходе од свега 243.000 форинти. То је према рачунањима Андраша Кубињија било довољно за опремање негде 6.750 коњаника или 10.125 пешака, према тадашњим ценама.²⁶⁹ Овде треба скренути пажњу на чињеницу да је одбрана земље, према ондашњим схватањима угарске властеле, пре свега задатак владара,²⁷⁰ што је умногоме утицало на финансијску политику краља Матије Корвина. Нови краљ је поред тога морао награђивати своје присталице. Због тога му је основни ослонац био огроман посед породице Хуњади-Силађи и њихова армија фамилијара.²⁷¹ Услед промене поседовних односа променила се и структура унутар угарског племства, с тим да се флукуација поседа наставила и током владе краља Матије.²⁷²

Према правним схватањима тога времена сви су племићи били једнаки у својим правима без обзира на имовину. Међутим, услед диференцијације у оквирима властеле која ће коначан облик попримити тек у време владавине Јагелонаца, најугледнији, и стварни носиоци моћи, су били они који су постали барони или су имали у породици некога ко је доспео до баронског достојанства.²⁷³ Барони су првобитно били највиши

²⁶⁶ J. Радонић, *Србија и Угарска у средњем веку*, Војводина I, 134. *Magyarország története*, 260.

²⁶⁷ Моћ велепоседника бивала је још и већа ако се њиховим поседима придодују и поседи њихових бројних фамилијара који су могли велепосед готово удвостручити. Краљевску власт је пак јачала чињеница да су урбана насеља углавном била у рукама владара. А. Kubinyi, *A Mátyás-kori államszervezet*, 61.

²⁶⁸ Gy. Rázsó, *Mátyás hadászati tervei*, 7.

²⁶⁹ А. Kubinyi, *Mátyás király*, 30.

²⁷⁰ J. Радонић, *Србија и Угарска у средњем веку*, Војводина I, 136.

²⁷¹ А. Kubinyi, *Mátyás király*, 30.

²⁷² Према досадашњим истраживањима преко половине поседа је променила своје власнике. P. Engel, *A magyar világi nagybirtok megoszlása a XV. században*, 298. K. Kisfaludy, *Matthias Rex*, 49, 50.

²⁷³ J. Радонић, *Србија и Угарска у средњем веку*, Војводина I, Нови Сад 1939, 134.

службеници државе и чланови краљевског савета, највишег тела у земљи. Такви су били: палатин (nádor), ердељски војвода (erdélyi vajda), мачвански (macsóí bán), хрватско-далматиски (horvát-dalmát bán) и славонски банови (szlavón bán), жупан Секеља (Székely ispán), државни судија (országbíró) и још неколицина других који су имали право под својом заставом водити војне јединице у походима (због тога су се називали и бандеријалцима или бандеријалном господом, zászlós urak). Извори их најчешће помињу као узвишене (*magnificus*). Првобитно, извор њихове моћи били су службени поседи, који су се називали и honog и које су стицали у замену за вршење државне службе.²⁷⁴ Међутим, током нередовних прилика, смањењем краљевских поседа, знатан део некадашњих службених поседа исклизнуо је из руку круне и постао лично власништво појединаца. Почетком владавине краља Матије хонор поседи (поседи који су се добијали за време вршења службе и служили као основа моћи вршиоца дужности) практично нису ни постојали, сем појединих изузетака.²⁷⁵ Тако барони поникли из круга највећих поседника, своју моћ у ово време не црпе само из краљевског ауторитета и службе коју врше, већ ослањајући се на своје велепоседе. Изградња аристократије је у доба краља Матије Корвина стекла бржи ритам, премда се њени чланови још нису јасно диференцирали од свеколиког угарског племства.²⁷⁶ Због тога у ово време постоје „прави“ барони и они које називају „природним“ баронима (*barones naturales*) или баронским синовима (*fili baronum*) (најчешће потичу из породица које су раније дале бароне).²⁷⁷ Ови други се углавном позивају у краљевски савет, премда неретко немају државно достојанство, али њихов углед и богатство им је омогућавало да њихова реч буде битна као и мишљење „правих“ барона са државном службом.²⁷⁸ Велепосед уз армију фамилијара појединим велепоседницима, такозваним магнатима, давао је изузетно велику моћ и уплив у државну политику пошто су своју вољу могли наметнути. Жеље и вољу магната (неких четрдесетак породица) нису могли игнорисати или се њима отворено супротставити чак ни енергични владари какав је био краљ Матија.²⁷⁹ Окупљени у краљевски савет одлучивали су о великом броју питања на основу принципа *quod tangit* (у одређеном питању имају право одлучивати они којих се то тиче).²⁸⁰

Особеност угарског средњовековља су фамилијарски односи који су постојали међу племством различите имовне моћи. У основи се овај однос сводио на службу која је у ово време била везана за новчану надокнаду и одређен временски период, најчешће

²⁷⁴ Детаљније о хонор поседима види: P. Engel, *Honor, vár, ispánság. Tanulmányok az Anjou-királyság kormányzati rendszeréről*, Századok 116 (1982) 880–922.

²⁷⁵ P. Engel–Gy. Kristó–A. Kubinyi, *Magyarország története*, 226.

²⁷⁶ P. Engel–Gy. Kristó–A. Kubinyi, *Magyarország története*, 226.

²⁷⁷ A. Kubinyi, *Mátyás király*, 32. P. Engel–Gy. Kristó–A. Kubinyi, *Magyarország története*, 226.

²⁷⁸ Међутим, њихов утицај на државну политику је ипак био нешто мањи од оних који су вршили службу.

²⁷⁹ Тако је према побуњеним баронима углавном био одмерен, док је у кажњавању нижег племства умео да буде бруталан.

²⁸⁰ Принцип је подразумевао да треба да о неком питању одлучује свако кога се оно тиче. Краљевски савет је имао свој шири и ужи састав. Најмоћнији међу баронима били су они који су доспевали у ужи састав савета. Ове личности су у ово време углавном биле најповерљиви људи које је владар могао да контролише. У овај круг су ретко улазили барони који су били по професији само војници. A. Kubinyi, *A Mátyás-kori államszervezet*, 53.

годину дана. Барони су фамилијаре у различитим својствима држали у великом броју и имали неретко на њих пресудан утицај.²⁸¹ Што је углед барона био већи тим је имао потребу за већим бројем фамилијара. Већи углед и моћ магната пружали су боље прилике и фамилијарима за напредовање тако да су и ови имали интерес служити код што истакнутије личности. Њихова војна моћ оличена у баронским бандеријама због тога није била занемарива и својим неслагањем могли су спречавати доношење и спровођење владарских одлука.²⁸² Зато је угарски краљ у својој политици морао бити обазрив према њима, те њихов утицај потискивати ослањајући се на друге снаге у земљи и постепено.²⁸³ Наравно, не требамо овде мислити на отворен антагонизам између круне и магната, већ на борбу за расподелу моћи у којој је некада владар склапао компромис са магнатима (као 1464. године).²⁸⁴

Велепоседници су своју моћ заснивали на значајним поседима и великом броју фамилијара, али је то уједно значило и финансијски терет и њихову слабу тачку. Из реда барона могло се доста лако испасти и поделом добара међу наследницима. Посебно је то присутно у доба владавине Јагелонаца (1490–1526). Зато су се велепоседници довијали да одрже своје поседе у целости, а неки нису ни склапали бракове (или су то чинили у позним годинама) и имали мало деце, што је доводило у опасност опстанак појединих породица.²⁸⁵ Магнати су своја седишта уређивали узимајући краља за узор,²⁸⁶ и међу својим фамилијарима имали и оне племиће који су представљали прелазни слој између велепоседника и средњег (ситнијег) племства. Такви фамилијари, који су располагали немалим добрима, захтевали су за своју службу плату која је некада била равна годишњем приходу једног поседа, а магнатима су били потребни као репрезенти њихове моћи.²⁸⁷ Из тог разлога магнатима су била потребна државна достојанства како би своје приходе повећавали оним које, легално или не, могу извући вршећи државне службе. Ова је чињеница била значајно оружје у рукама краља.²⁸⁸ Други моменат који је краљ могао користити лежи у чињеници да се у круг барона (арисоткратије) могло ступити само владаревом вољом и сагласношћу осталих барона.²⁸⁹

Пошто је краљ у магнатима видео елемент ограничења своје власти морао је наћи решење које ће користити његовој власти, а неће изазвати реакцију широких

²⁸¹ L. Elekes, *Mátyás és kora*, 102. K. Kisfaludy, *Matthias Rex*, 46.

²⁸² K. Kisfaludy, *Matthias Rex*, 46.

²⁸³ P. Engel–Gy. Kristó–A. Kubinyi, *Magyarország története*, 228.

²⁸⁴ K. Kisfaludy, *Matthias Rex*, 74–75.

²⁸⁵ P. Engel–Gy. Kristó–A. Kubinyi, *Magyarország története*, 310.

²⁸⁶ Интересантна је чињеница да су магнати своја седишта удешавали настојећи да она буду што је могуће даље од краљевских резиденција, а близу седиштима других магната које су на овај начин могли држати на оку. A. Kubinyi, *Mátyás király*, 33. P. Engel–Gy. Kristó– A. Kubinyi, *Magyarország története*, 228.

²⁸⁷ P. Engel–Gy. Kristó–A. Kubinyi, *Magyarország története*, 229.

²⁸⁸ Андраш Кубињи показује у свом излагању један илустративан пример последица које имала крљева немилост и одбијање магната од државних служби. Пример Јова Горјанског (Garai Jób), сина палатина Ладислава Горјанског, од краља Матије није никада добио државну службу, иако је био позиван у краљевски савет. Премда је био један од највећих поседника, пред крај живота налазио се у дуговима. A. Kubinyi, *Mátyás király*, 33. P. Engel–Gy. Kristó–A. Kubinyi, *Magyarország története*, 228.

²⁸⁹ P. Engel–Gy. Kristó–A. Kubinyi, *Magyarország története*, 226.

размера и међусобну солидарност велепоседника што би га могло коштати круне.²⁹⁰ Један начин решавања овог проблема било је потискивање и придобијање старих породица, давање положаја са мање утицаја, стварање нових барона и укључивање у постојећи круг магната, односно аристократије, именовање нових чланова у виду присталица и сарадника, односно рођака.²⁹¹ Осим тога, краљ је одабирао оне људе који су му најбоље одговарали. Краљ Матија Корвин је на важним положајима волео способне, али покорне људе без убеђења.²⁹² Неретко су нови барони потицали из круга мање имућних племића (који су за све имали захвалити владару) и своје укључење међу бароне искористили за стицање богатства.²⁹³ Уплив барона значајно је смањен након слома завере надбискупа Витеза што се читаво и опадањем броја особа које су укључиване у ред барона.²⁹⁴ С друге стране настојао је бароне потискивати из војних питања²⁹⁵ и из области финансија.²⁹⁶ Моћ магната, упркос томе, није била сломљена, напротив, она је била непромењена,²⁹⁷ али су њени носиоци бирани из редова оних који су спремни да следе краљеву политику.

Када је реч о прелатима краљ Матија је уживао подршку црквених кругова од почетка своје владавине, премда је редовно долазио у сукоб са естергомским (острогонским) надбискупима.²⁹⁸ Неретко је узрок несугласицама била управо чврстина става, углавном образованих, прелата које својеглави владар није увек желео трпети.²⁹⁹ Након завере из 1471. године, која и у питању именовања прелата представља преломну годину у владавини овог краља, ствари су се и овде измениле. Број прелата са образовањем стеченим на страним факултетима опада,³⁰⁰ именовања краљ врши још директнијим позивањем на своје патронатско право (*kegyúri jog*) над угарском црквом,

²⁹⁰ Краљ Матија никада није ишао предалеко у кажњавању магната. Смрћу бароне није могао једноставно кажњавати. Дobar пример пружа побуна у Ердељу 1467. Водеће баронске личности побуне у Ердељу није казнио док је према средњем племству, и у другим, као и у овом случају, наступао брутално. А. Kubinyi, *Mátyás király*, 65. Слично се да видети и у случају избора цара Фридриха III за угарског краља. Краљ Матије је бароне настојао придобити благошћу приступа и доделама земљопоседа покајницима међу њима. Zs. Teke, *Mátyás a győzhetetlen király*, 35.

²⁹¹ У овом смислу је исправна тврдња мађарске историчарке Каталин Кишфалуди да краљ Матија није променио државну структуру, већ само личности на положајима са неокрњеном моћи. Прихватање миљеника у високе државне службе је одувек изазивало негодовање. К. Kiszfaludy, *Matthias Rex*, 27, 49, 51, 58, 177. Е. Fügedi, *Hunyadi Mátyás*, 1405.

²⁹² Каталин Кишфалуди види у оваквом одабиру личности, сматра то системом љубимаца (*kegyencrendszer*), клицу слома Матијиног дела. К. Kiszfaludy, *Matthias Rex*, 180.

²⁹³ Број нових барона приметнији је након 1471. али они само доспевају у први план, али немају ни даље превласт. К. Kiszfaludy, *Matthias Rex*, 121. А. Kubinyi, *A Mátyás-kori államszervezet*, 73. Р. Engel-Gy. Kristó-A. Kubinyi, *Magyarország története*, 226.

²⁹⁴ Према истраживањима Андраша Кубињија између 1458. и 1471. године као „прави“ барони се појављује 61 особа, а у периоду од 1471. до 1490. 38 особа. Исто тако се број барона у савету смањило са 31 на 24, уз повећање броја прелата. А. Kubinyi, *A Mátyás-kori államszervezet*, 73. А. Kubinyi, *Mátyás király*, 96–97.

²⁹⁵ L. Elekes, *Mátyás és kora*, 127.

²⁹⁶ К. Kiszfaludy, *Matthias Rex*, 74–75.

²⁹⁷ Е. Fügedi, *Hunyadi Mátyás*, 1406.

²⁹⁸ Неретко су представници угарске цркве деловали у корист краља Матије у оквирима папске дипломатије. Р. Е. Kovács, *Matthias Corvinus*, 32, 35, 38.

²⁹⁹ Према предању краљ је због неслагања једном приликом чак ошамарио надбискупа Витеза.

³⁰⁰ Краљ је остао наклоњен интелектуалцима који су били корисни за ојачавање његове власти. С. Coco, *Da Mattia Corvino agli Ottomani. Rapporti diplomatici tra Venezia e l' Ungheria 1458–1541*, Venezia-Budapest 1990, 24.

док богате дијецезе поверава странцима као што су: Иполит д' Есте (Estei Hippolit), Јован од Арагона (Aragóniai János) или људима грађанског или кметовског порекла као Урбан од Нађлучеа (Nagylúcsei Orbán).³⁰¹ Овакве особе краљ је могао да контролише.³⁰² Краљева воља се у цркви осећала и на друге начине. Неретко је уплив владара био присутан помоћу патронатског права краља над угарском црквом. Многи су чиновници постали црквени великодостојници што је представљало својеврсну награду, а слично је било и са припадницима аристократских породица које је владар желео придобити. Међутим, многи од њих су се показали као посвећени и пожртвовани управитељи својих дијецеза.³⁰³ Односи са Светом столицом су такође били углавном добри, иако се угарски краљ често жалио на неодговарајућу помоћ, до пред крај владавине.

Формирањем савета од поузданих барона многе одлуке су се могле донети без консултовања државног сабора.³⁰⁴ Наиме, најмоћнији (főurak) су се на овом форуму свакако сагласили са владарским одлукама, те је сабор био излишан. Овакав састав је омогућио и смањење утицаја државног савета након 1471. године.³⁰⁵ Осим тога, краљ се у управљању државом могао користити својим редовним и варедним овлашћењима. Тако у случају потребе могао је пренебрегнути поједина ограничења обичајног права, а својим правом да неке пружити заштиту могао је ширити свој утицај. Осим тога, поверавањем извесних задатака члановима двора (udvar) се могла заобићи уобичајена процедура. Ширење краљевских овлашћења уочљиво је поготову након крунисања.³⁰⁶ Још један начин борбе са велепоседом повезан је са ослањањем краља на ниже племство које се у мађарској историографији назива *köznemesség*, односно на средње племство, и на градове.³⁰⁷

Средње племство је захватало врло широке масе племића.³⁰⁸ Спадали су у ову групу, с једног краја, добростојећи племићи који су имали значајне поседе на тлу појединих жупанија, али и племићи без поседа на другом крају лествице.³⁰⁹ Средње племство као пут свог напредовања видело је службу неком од барона или, у најбољем

³⁰¹ О статистичким карактеристикама угарског високог свештенства са прегледом података и кратким биографијама бискупа види: Е. Fügedi, *A XV. századi magyar püspökök*, *Történelmi Szemle* 8-4 (1965) 477–498.

³⁰² А. Kubinyi, *Az egyház szerepe az országos politikában és a honvédelemben a középkor végén*, *Egyházak a változó világban*, szerkesztette: I. Bárdos, M. Beke, Esztergom 1991, 20. А. Kubinyi, *Mátyás király*, 104.

³⁰³ А. Kubinyi, *Az egyház szerepe az országos politikában és a honvédelemben*, 21.

³⁰⁴ А. Kubinyi, *A Mátyás-kori államszervezet*, 78. P. Engel–Gy. Kristó–А. Kubinyi, *Magyarország története*, 232.

³⁰⁵ L. Elekes, *Mátyás és kora*, 130.

³⁰⁶ Ваља нагласити да се разлика стања пре и након 1464. године уочава и у доделама поседа за које се све мање помиње пристанак савета. Ово треба имати пред очима и због чињенице да најзначајније личности међу Србима током 1464. ступају у угарску службу и добијају поседе. А. Kubinyi, *A Mátyás-kori államszervezet*, 57, 58, 67.

³⁰⁷ Најближи превод овог израза било би опште племство али смо се определили за другачији превод како не бисмо изазивали додатну конфузију. L. Elekes, *Mátyás és kora*, 102.

³⁰⁸ Угарска у ово време, након Пољске, има највећи проценат племства међу укупним стаовништвом.

³⁰⁹ Покушај владара да племиће с једном сесиом (telek) стопи с кметовима није у потпуности успео. Наметнутим им је само порез од пола форинте. P. Engel–Gy. Kristó–А. Kubinyi, *Magyarország története*, 229.

случају, у краљевској фамилији. Овакве службе су им омогућиле стицање различитих знања и искустава у области права и државне управе, заштиту, протекцију, могућност успостављања пријатељских или родбинских веза са другим члановима средњег племства, а упошљавање ситних племића или неплемића на добрима богатијих припадника сталежа учинило је да њихово економисање буде исплативије од оног које су водили магнати.³¹⁰

Политичка позорница политизирања јесте била племићка жупанија, а форум на коме су износили своје жалбе и захтеве био је државни сабор.³¹¹ Велепосед је могао имати одлучујућу реч у појединој жупанији и у таквим случајевима је поджупан само службеник свог господара, неретко његов фамилијар или извршилац воље магната. Неретко су жупанску част носили магнати, а њихови заменици су били поджупани (*viccomes, alispán*), стварни носиоци власти на терену. Међутим, племићи су имали знатно боље могућности у оним жупанијама где није постојао велепосед, затим у оним жупанијама у којима је постојао слој богатијих чланова племства (*egregius, előkelő, vitéztlő*) и на крају у оним жупанијама где се утицај више велепоседника међусобно паралисао.³¹² У таквим жупанијама племство је имало више могућности да бира поджупана и судије племства (*judices nobilium*) из својих редова, односно да само бира своје представнике на државном сабору, који постају све редовнији.³¹³ Због тога су њихови имућнији врхови имали намеру да обезбеде своја права и били су спремни да следе краљевску политику од које су, уосталом, очекивали свој успон.³¹⁴ Додељивањем тзв. наследних жупанских достојанстава (*örökös ispan*) почетком своје владавине краљ Матија је директно ишао против интереса жупанијског племства премда је касније ова именована повлачио. Значајан део шароликог угарског племства опредељивао се за интелектуалну каријеру и одлазио је на стране универзитете. Они који су се школовали очекивали су и тражили своје ухлебљење у државним службама у којима су могли да граде своју каријеру. Најнижи слојеви племства нису долазили до изражаја у политици осим у појединим случајевима и то углавном када се појављују у великом броју. Тако су масе ситних поседника и племића беземљаша чиниле делотворно средство принуде како је то показао сабор на коме је Матија Хуњади изабран за краља. Краљ Матија се из тих разлога ослањао на средње и ситно племство на државним саборима у оним случајевима када није могао обезбедити подршку барона у савету.³¹⁵ Међутим, и овде треба бити опрезан. Племство је највише могло учинити у оним случајевима када је на сабор било позивано појединачно, а не путем представника.³¹⁶ Таквих сабора је било 5, од тога 3 пре крунисања док краљевска власт још није била стабилна. Премда је краљ Матија од свих угарских владара до тада сазвао највише сабора, њихов број у другој

³¹⁰ E. Mályusz, *A magyar társadalom a Hunyadiak korában*, Mátyás király emlékkönyv születésének ötszázéves fordulójára I, szerkesztette: Lukinics Imre, Budapest 1940, 320–322. P. Engel– Gy. Kristó–A. Kubinyi, *Magyarország története*, 229.

³¹¹ K. Kisfaludy, *Matthias Rex*, 60. Engel–Kristó–Kubinyi, *Magyarország története*, 232.

³¹² K. Kisfaludy, *Matthias Rex*, 61. Engel–Kristó–Kubinyi, *Magyarország története*, 229–230.

³¹³ A. Kubinyi, *Mátyás király*, 34.

³¹⁴ K. Kisfaludy, *Matthias Rex*, 13. P. Engel–Gy. Kristó–A. Kubinyi, *Magyarország története*, 230.

³¹⁵ P. Engel–Gy. Kristó–A. Kubinyi, *Magyarország története*, 232.

³¹⁶ Представљање путем представника је смањивало њихов број, те тако смањивало њихов притисак на магнате. K. Kisfaludy, *Matthias Rex*, 66. A. Kubinyi, *A Mátyás-kori államszervezet*, 80.

половини његове владавине опада и најчешће се бави изгласавањем ванредних пореза. Уосталом, скупоћа одласка на диету (државни сабор) подстицао је племиће на одустајање од учешћа. Практично сабори од тад служе као вентил за нагомилана незадовољства ситнијих поседника. Дакле, након потпуног учвршћења власти 1471. године краљу није више била потребна толико изражена подршка средњег и ситног племства. Извесну промену представља тек декрет из 1486. године који јача средње (жупанијско) племство са циљем да се оно придобије за краљеве планове о наслеђу престола.³¹⁷

Угарски краљ се у својој спољној и унутрашњој политици ослањао и на градове, пре свега као изворе финансија, мада њихова разједињеност и незаинтересованост за учешће у државној политици је умногоме смањивала њихову политичку тежину.³¹⁸ Финансијско исцрпљивање од стране владара је такође негативно утицало на њих.

Сумирајући претходно излагање може се закључити да краљ Матија није до краја стао ни уз бароне ни уз масе средњег племства, како то тврди старија историографија, већ се водио својим сопственим замислима. Као прагматичан владар краљ Матија је изиграо кад бароне (велепоседнике) против средњег племства, кад обратно, зависно од његових тренутних потреба, вешто користећи све механизме који су му стајали на располагању да оствари своју вољу.³¹⁹

Разумевање друштвеног раслојавања у Угарској важан је елемент за разумевање односа краља Матије Корвина према српским политичким чиниоцима и српском живљу настањеном на подручју Угарске. Наиме, није неуобичајена појава да су се досељени Срби у нову домовину, са сталешки стратификованим друштвом, уклопили према сталешкој припадности.³²⁰ Придошли српски прваци спадали су према своме имовном стању у категорију имућнијег средњег или ситног племства.³²¹ Изузетак може представљати деспотска породица Бранковић која се због свог владарског порекла убрајала међу бароне, са поседима осредње величине.³²² Представници српске елите у Угарској су, углавном, били војници, што је током владе краља Матије одређивало њихов положај.

Као што је речено, краљ Матија је ступањем на престо затекао државу у финансијским проблемима.³²³ Због тога је један од задатака угарског краља био да консолидује финансијске прилике уз сређивање стања у земљи. Све што је на овом

³¹⁷ E. Mályusz, *A magyar társadalom a Hunyadiak korában*, 374, 375. A. Kubinyi, *A Mátyás-kori államszervezet*, 117. A. Kubinyi, *Mátyás király*, 99–100, 102.

³¹⁸ K. Kisfaludy, *Matthias Rex*, 70. Детаљеније о средњовековни угарским градовим писао је Ђерђ Гранастои. Види: Gy. Granasztói, *A középkori magyar város*, Budapest 1980.

³¹⁹ A. Kubinyi, *A Mátyás-kori államszervezet*, 79. *Magyarország története*, 260.

³²⁰ П. Рокаи, *Прилог проучавању положаја Срба у Угарској у XV веку*, 88. Дobar пример пружа и каријера Милоша Белмужевића који је као угарски племић био судија племства Бачке жупаније што је било уобичајено у керијери имућнијих жупанијских племића. DL 20476.

³²¹ P. Engel, *A magyar világi nagybirtok megozlása a XV. században*, 305. Може се сматрати исправном тврдња Ненада Лемајића да су Срби представљали прелазну категорију друштва између кметова и племића. Н. Лемајић, *Српска елита на прелому епоха*, 63, 65, 75.

³²² P. Engel, *A magyar világi nagybirtok megozlása a XV. században*, 305.

³²³ P. Engel–Gy. Kristó–A. Kubinyi, *Magyarország története*, 238.

пољу учињено у наредном времену чињено је са намером да се повећају владарски приходи и учврсти централна власт.³²⁴ Након крунисања којим је стечен пун владалачки легитимитет отпочеле су реформе које су, између осталог, захватиле и финансијску политику. Њихови резултати су умногоме утицали на оцену владавине краља Матије. Финансијске потребе угарског владара захтевале су учестала ванредна опорезивања и новчане притиске што је оптеретило значајно државу, пре свега њене кметове обавезне на плаћање пореза.

3.2. Пореске реформе

Прост народ и сељачка маса која је због тешких ратова била принуђена годишње четвороструки порез поднети...кад би краља могли из подземног света натраг призвати прихватили би чак и шестоструки порез.

Бонфинијев опис страха насталог након краљеве смрти.³²⁵

Приходе угарског краља давало је више извора. Значајан извор прихода чинио је монопол на со која је вађена у источним крајевима државе (жупанија Марамарош и Ердељ). Међу редовним владарским приходима налазио се порез називан *корист благајне* (*lucrum camerae, kamara haszna*).³²⁶ Овај владарски порез доносио је на сваких пет кметовских порти једну форинту и представљао је замену за годишњу промену новца из времена ранијих владара. Владарска благајна убирала је новац и од комора ковница новца (*rénzverő kamara*)³²⁷, пореза становништва слободних краљевских градова и Јевреја. Значајан приход доносила је и царина називана *тридесетина* (*harmincad*).³²⁸ На почетку своје владавине млади краљ је део извора прихода давао у закуп како би измирио своје дугове, а није располагао ни знатним делом владарских прихода.³²⁹ Неретко је сам краљ награђивао себи одане људе ослобађањем од плаћања користи благајне. Осим тога, прикупљање сваког од прихода спадао је међу задатке различитих институција.

Реформе на пољу финансија краљ Матија је спроводио постепено.³³⁰ У почетку то је значило строже и савесније убирање пореза користи благајне уз смањење плате скупљача пореза и осталих трошкова прикупљања.³³¹ Угарски владар је могао за себе прикупљати и приходе бискупија које су се налазиле у упражњењу и за то је било

³²⁴ I. Draskóczy, *A Magyar királyság gazdasága és Mátyás*, Mátyáskirály emlékkönyv, Budapest 2019, 53.

³²⁵ A. Bonfini, *A magyar történelem tizedei*, 1019.

³²⁶ P. Bán, *Magyar történelmi fogalomtár I*, 227–228. (P. Bán).

³²⁷ Подела је уведена у склопу реформи краља Карла Роберта.

³²⁸ P. Bán, *Magyar történelmi fogalomtár I*, 175–176. (P. Bán).

³²⁹ Zs. Teke, *Mátyás a győzhetetlen király*, 46.

³³⁰ A. Kubinyi, *A Mátyás-kori államszervezet*, 97. P. Engel–Gy. Kristó–A. Kubinyi, *Magyarország története*, 238.

³³¹ Административна расцпеканост омогућила је да се у немирним временима значајан део краљевских прихода нестане док стигне до владарске благајне. E. Fügedi, *Mátyás király jövedelme 1475-ben*, 489. P. Engel–Gy. Kristó–A. Kubinyi, *Magyarország története*, 238.

примера током владавине краља Матије, премда не одвећ честих. Значајна ставка у владарским финансијама биле су и оне своте новца које је добио од Свете Столице и од Венеције за борбу против Османлија. Према прорачунима Андраша Кубињија од папе је угарски краљ у периоду од 1459. до 1479. у неједнаким сумама добио око 250.000 дуката, а сличану суму је износила и венецијанска помоћ плаћана негде до 1476. године.³³² Међутим, краљ је оцењивао да је послата помоћ недовољна и да је потребно 300.000 дуката.³³³ Премда ове суме изгледају баснословно, годишњи издаци угарског краља за војску били су готово равни укупно датој помоћи.

Управљање приходима краљ је настојао да централизује с намером да се прикупљене дажбине не би разливале пролазећи кроз руке различитих чиновника док стигну у благајну. Препустивши баронима уплив у канцеларијама, краљ је искористио прилику и финансије поверио, уместо дотадашњем главном благајнику (*főkinstartó*), који је по свом положају један од барона, благајнику (*kinstartó*), чиме је личност са овим звањем остајала изван круга барона и краљевског савета, а са већим степеном зависности од краљеве воље.³³⁴ Одлучни кораци у владарској фискалној политици уследили су након крунисања, посебно 1467. године. Дотадашњи владарски порези корист благајне и тридесетина су укинута и на њихово место су ступили исти порези под другим именом. Корист благајне постао је трибут владарског фиска (*tributum fisci reglalis*), а тридесетина је васкрсла под именом крунска царине (*vectigal Sancte coronae, koronavám*). На овај начин ранији имунитети су укинута.³³⁵ Као важно достигнуће на овом пољу може се сматрати централизовано управљање већим делом владарских прихода након 1468. године што је омогућавало састављање процена расположивих прихода (својеврсног буџета).³³⁶ Међутим, значајније приходе није донело само преименовање пореза и укидање имунитета, већ и њихов начин прикупљања, при којем је владар тежио да се прикупља по домаћинству, а не по порти на којој је могло бити и више домаћинстава.³³⁷ Начин прикупљања пореза, неретко насилним средствима и немилосрдно, уз краљеву нестрпљивост и ужурбаност, изазвао је озбиљну побуну против краља Матије у Ердељу 1467. године, који до тада није плаћао корист благајне.³³⁸ Након слома побуне уследиле су мање промене у начину прикупљања пореза, али порески притисак није престао. Слично када је реч о царинама њен износ је повећан са око 3, 33 процента на 5 процената вредности робе.³³⁹

Најзначајнија ставка финансија краља Матије Корвина били су ванредни намети. Колика је била њихова важност говори чињеница да је за нешто преко 32 године

³³² C. Coco, *Da Mattia Corvino agli Ottomani*, 34, 45. A. Kubinyi, *Mátyás király*, 84.

³³³ Zs. Teke, *Mátyás a győzhetetlen király*, 51.

³³⁴ A. Kubinyi, *A Mátyás-kori államszervezet*, 97–99.

³³⁵ I. Draskóczy, *A Magyar királyság gazdasága és Mátyás*, 58.

³³⁶ I. Draskóczy, *A Magyar királyság gazdasága és Mátyás*, 53.

³³⁷ E. Fügedi, *Mátyás király jövedelme 1475-ben*, 489. A. Kubinyi, *A Mátyás-kori államszervezet*, 99. A. Kubinyi, *Mátyás király*, 60. P. Engel–Gy. Kristó–A. Kubinyi, *Magyarország története*, 238–239. *Magyarország története*, 238.

³³⁸ V. Fraknói, *Hunyadi Mátyás király*, 166–167. P. Engel–Gy. Kristó–A. Kubinyi, *Magyarország története*, 232–234. Према Бонфинију један од вођа побуне, Бенедикт Вереш, је краља називао због неумереног опорезивања тиранином. A. Bonfini, *A magyar történelem tizedei*, 847.

³³⁹ I. Draskóczy, *A Magyar királyság gazdasága és Mátyás*, 58.

владавине краљ Матија ванредне порезе убирао 43 пута.³⁴⁰ Иако је владар више пута обећавао да неће убирати ванредне намете они од 1468. године практично постају редовни.³⁴¹ Порески притисак био је највећи на кметове који су представљали најбројнији део опорезованог становништва, тако да је према истраживањима око 60 процената пореза потицало из аграрне производње.³⁴² Међутим, услед притиска број пореских јединица (порти) се смањивао.³⁴³ До сада постоје различите процене у мађарској историографији у вези са пореским оптерећењем сељаштва. Према мишљењу Иштвана Драшкоција кметство је могло да поднесе пореско оптерећење, које је износило око 10 процената производње, али да је у случају двоструког или троструког понављања опорезивања током године оно постајало заиста изузетно тежак притисак.³⁴⁴ Краљ Матија је опорезовао и одређена црквена добра, због чега је доспео у затегнуте односе са прелатима, а започео је и са опорезивањем свештенства.³⁴⁵ Уз одговарајућу материјалну надокнаду одступао је и од палатинских суђења у жупанијама (која су и

³⁴⁰ P. Engel–Gy. Kristó–A. Kubinyi, *Magyarország története*, 238. *Magyarország története*, 238.

³⁴¹ Услед немира у Ердељу начин прикупљања је био нешто измењен, односно у ванредни намет је урачунат и редовни порез. Једина година када је ово изостало била је 1469. E. Fügedi, *Mátyás király jövedelme 1475-ben*, 509. A. Kubinyi, *A Mátyás-kori államszervezet*, 109. A. Kubinyi, *Mátyás király*, 69. *Magyarország története*, 238.

³⁴² E. Fügedi, *Mátyás király jövedelme 1475-ben*, 502.

³⁴³ О питању сесије или порте постоји врло скромна литература и на мађарском језику. Сесија представљала је основу земљорадничке производње у средњовековној Угарској. У изворима сесија има виша синонима (*mansio, locus, laneus, fundus, curia, porta, sessio*). У XIII веку сесијом се називало цело настањено подручје села. Током XIV века сесија (порта или на мађарском *jobbágytelek*) подразумевала је кућу са припадајућом окућницом (тзв. унутрашњи део, *belsőség*), затим њиву у границама села, односно употребу ливада, шума и водотокова као заједничке имовине становника села (спољашње припадности, *határbeli tartozékok*). Краљ Карло Роберт је сесију учинио пореском основом. Током времена долазило је до устињавања сесије тако што се на једној сесији настањивало више кметовских домаћинстава. Кметови за уживање сесије били дужни давати феудалне ренте и раду. Без разлога кмету се сесија није могла одузети. Кметови су настојали повећати земљишни посед који им је стајао на располагању и то крчењем или закупом. Крчевине и виногради углавном нису спадали у састав сесије. Количина земље погодне за орање у оквиру једне сесије разликовала се у различитим деловима земље. Цела сесија је могла износити између 20 и 30 југара, али је временом уситњавање сесија добијало све већи мах, у почетку неретко под утицајем пореског притиска, тако да је кмет са пола сесије обрађивао око 10–15, а са четвртином сесије 5–7,5 југара земље. Значајан део приход кметовских домаћинстава је потицао и из сточарства. Период након владавине краља Жигмунда донео је са собом промене у виду смањења броја сесија у целој земљи, а касније је карактеристично запустошење. Најчешће се то објашњава повећањем пореског притиска на који кметови одговарају заједничким становањем. Други разлог могле су бити и османска пустошења, посебно на југу земље. I. Szabó, *A magyar mezőgazdaság története a XIV. századtól az 1530-as évekig*, *Agrártörténeti tanulmányok* 2, Budapest 1975. *Magyar történelmi fogalomtár*, szerkesztette: Bán Péter, Budapest 1989, 222–223 (P. Bán). *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)*, főszerkesztő: Gy. Kristó, Budapest 1994, 666 (L. Solymosi). P. Engel–Gy. Kristó–A. Kubinyi, *Magyarország története 1301–1526*, 106, 322–323. На препорученој литератури аутор се захваљује др Иштвану Петровичу (*Petrovics István*) који му је скренуо пажњу на литературу корисну у овој теми.

³⁴⁴ I. Draskóczy, *A Magyar királyság gazdasága és Mátyás*, 60. Према рачунању Ерика Фигедија пореско оптерећење је по порти износило негде 1, 32 форинте, а ако се томе додају и остале феудалне обавезе зависног сељаштва, према рачунању Фигедије, давања су односила између 35 и 45 процената кметовске производње. E. Fügedi, *Mátyás király jövedelme 1475-ben*, 509. A. Kubinyi, *A Mátyás-kori államszervezet*, 109. A. Kubinyi, *Mátyás király*, 69. *Magyarország története*, 238.

³⁴⁵ A. Kubinyi, *Az egyház szerepe az országos politikában és a honvédelemben*, 22. A. Kubinyi, *Mátyás király*, 71.

иначе била скупа локалном племству и која је оно желело избећи). Ванредни порези могли су обезбедити годишње око 385.000 форинти, тако да су приходи угарског краља заједно са оним из других извора досезали у понеким годинама и 800.000 или 900.000 форинти. Наравно, овде треба имати у виду да је овакав приход оствариван уз највеће исцрпљивање становништва и велики притисак, што је рађало и значајно незадовољство.³⁴⁶ Просечни износ владарских финансија кретао се између 500.000 и 750.000 форинти (једна форинта је била отприлике равна једном дукату).³⁴⁷ Османски султан у исто време имао је приближно двоструко, или и вишеструко већи приход, што је борбу чинило неравноправном.³⁴⁸ Осим тога, иако приходи угарског краља изгледају велики, што и јесу били, његови расходи су били исто толико значајни. Досадашња истраживања су изнела процене према којима су годишњи издаци за војне потребе износили приближно 500.000 форинти.³⁴⁹ Осим тога, краљевска репрезентација и помагање уметности носило је собом између 80.000 и 90.000 форинти годишње.³⁵⁰ Тако постаје јасно да су краљевски приходи били понекад једва довољни да покрију расходе. Плаћање најамника и страних уметника односило је значајне своте новца не само из владарске ризнице, већ и изван граница државе пошто су их страници трошили код куће.

Вредновања реформи краља Матије на подручју финансија су до сада различита премда су она неретко заснована на накнадном искуству истраживача и због тога су више или мање негативна. Фигеди је био мишљења да она није одговорила владаревим захтевима,³⁵¹ док је Кубињи њен успех видео у стварању једног система који је премрежио читаву земљу и омогућио ефикасније убирање дажбина.³⁵² Догађаји након смрти угарског краља, као и чињеница да је у својим спољнополитичким плановима остајао неретко на делимичним решењима показују да материјална позадина обезбеђена на овај начин није увек могла одговорити захтевима.³⁵³ Савременици су пореске реформе тешко прихаватали или су их одбијали, али слично су мислили и писци блиски времену овог краља.³⁵⁴ У сваком случају реч је о владару који није био нарочито популаран за

³⁴⁶ E. Fügedi, *Mátyás király jövedelme 1475-ben*, 488, 506. Ђула Ражо био је у праву када је тврдио да је велики порески притисак у недостку времена и правог наследника довео до слабљења финансијске моћи становништва и претворио се у супротност од онога што је краљ намеравао. Gy. Rázsó, *Mátyás hadászati tervei*, 29.

³⁴⁷ Анализу краљевских прихода по ставкама донео је и Геза Херцег. G. Herczegh, *Magyarország külpolitikája*, 80–81. A. Kubinyi, *A Mátyás-kori államszervezet*, 116.

³⁴⁸ Османски приход повећаван је како акинџијским подухватима и освајањима, тако и наметањем данка (џизије) вазалним земљама. О учешћу вазалних земаља у плаћању сопственог освајања види детаљније: М. Спремић, *Турски трибутари у XIV и XV веку*, Прекинути успон. Српске земље у позном средњем веку, Београд 2005, 275–329. D. Lovrenović, *Na klizištu povijesti*, 322. *Magyarország története*, 238.

³⁴⁹ Ђула Ражо је рачунао да је пре ратова у Чешкој угарски краљ (приход око 400.000 форинти) уколико је држао 10.000 најамника са ценом од 3 форинте морао издвајати око 360.000 форинти, односно највећи део прихода. Gy. Rázsó, *Mátyás hadászati tervei*, 11.

³⁵⁰ Угарски краљ се тешко могао одрећи своје меценске улоге пошто је значај део ове активности имали знатну политичко-пропагандну улогу, иако је владарева приврженост науци и уметностима неоспорна. E. Fügedi, *Mátyás király jövedelme 1475-ben*, 502. A. Kubinyi, *Mátyás király*, 141.

³⁵¹ E. Fügedi, *Mátyás király jövedelme 1475-ben*, 506.

³⁵² A. Kubinyi, *A Mátyás-kori államszervezet*, 101.

³⁵³ Gy. Rázsó, *Mátyás hadászati tervei*, 29.

³⁵⁴ Дубничка хорника говори о тешким наметима у најцрњим тоновима. Бонфини види разлоге затварања калочког надбискупа Петра Вардаија у чињеници да се опирао краљевским пореским мерама.

живота, чак један од најнепопуларнијих у свом времену.³⁵⁵ Сећање на краља Матију код познијих генерација улепшале су слабе владавине његових претходника које су на финансијском плану донеле додатно слабљење владарске благајне.

Насељавање српског становништва на ионако опустошене јужне крајеве угарске државе било је од интереса за угарског краља јер су и придошли Срби, премда су уживали извесне погодности, били у обавези да плаћају порезе. Погодности су очигледне у плаћању црквене десетине, где су уживали повластицу према којој у почетку нису плаћали пун износ, већ његову половину, а који је с временом растао до пуног износа.³⁵⁶ Полазећи од оваквих решења на локалном нивоу угарски краљ је питање десетине српских становника регулисао и својим 3. и 4. чланом петог декрета из 1481. године, према коме се Србима не треба наплаћивати десетина као другима, а у случају да Срби и римокатолици ступе у некакво заједничко дело, десетину плаћа само римокатолик. Међутим, законска одредба предвиђа да је неузимање десетине привремена мера, како би се Срби населили и подстицали оне с османске стране на сеобу.³⁵⁷ Досељавање српског становништва је у сваком случају имало подстицајно дејство и на финансије угарског краља повећавајући број кметова што није занемарљиво у вредновању његових односа према српском елементу.

3.3. Војска

...његов мач стравом испуњава њему суседне крајеве.

Јован Туроци о војној способности угарског краља

Важан ослонац власти угарског краља била је и војска. Питање организовања војске било је блиско повезано са финансијским питањима. Организовање војске било је из више разлога блиско краљу Матији. Одрастајући уз оца војника од малена се налазио блиско овом позиву и често је био у окружењу ратника.³⁵⁸ Према сведочанству

Нешто познији Лудовик Цријевић Туберон краљу пребацује да је порезима оголио земљу. Међутим, након краљеве смрти углавном се његова пореска политика чинила поданицима знатно повољнија. А. Bonfini, *A magyar történelem tizedei*, 970. L. Tubercó, *Kortörténeti feljegyzések*, 97.

³⁵⁵ Међу племством непопуларност је добрим делом произилази управо због глобљења њихових кметова што су они намеравали највећим делом задржати за своје потребе. К. Kisfaludy, *Matthias Rex*, 168. *Magyarország története*, 247. Е. Fügedi, *Hunyadi Mátyás*, 1405.

³⁵⁶ Текст писма печујског бискупа Јована Чесмичког (Janus Pannonius) од 9. октобра 1466. године доноси: П. Рокаи, *Прилог проучавању положаја Срба у Угарској у XV веку*, 90–91.

³⁵⁷ Стога се не могу прихватити гледишта у историографији која тврде да је угарски краљ Матија Србе у потпуности ослободио плаћања десетине. Законске одредбе средњовековног угарског законодавства издаване су до сада и превођене на савремени мађарски језик. *Magyar Törvénytár. 1000–1526. évi törvénycikkék*, szerkesztette: Márkus Dezső, Budapest 1899, 388–391. www.net.jogtar.hu (приступљено: 18. 9. 2020). М. Спремић, *Српски десноти у Срему*, 52. Треба приметити да закон ништа не говори о државним порезима, него само о црквеним.

³⁵⁸ Галеото Марцио је у панегиричном тону дворског писца оставио причу како су краљу још у детињим годинама говорили приче о јунацима и витезовима, што је вероватно и тачно, а у које се будући краљ уживљавао маштајући да се и сам бори. G. Marzio, *Mátyás királynak kiváló, bölcs, tréfás mondásairól és tetteiről szóló könyv*, Kardos Tibor fordításában, Budapest 1979, 38–39.

извора, угарски краљ је био упознат са античком и средњовековном војном литературом коју је поседовао у својој библиотеци и радо је читао.³⁵⁹ Краљеви дворски писци хвалили су његово непосредно и пријатљески настројено држање према војницима и лакоћу с којом је подносио муке живота у војном логору.³⁶⁰ Лудовик Цријевић Туберон је писао да је био способан и окретан војник који је био у стању, наводно, да војнике придобије чак и без плате.³⁶¹ Чињеница да је познавао више језика и да је умео да говори са војницима су га чинили додатно омиљеним. Поред тога у неколико случајева показо је готово неразумну личну храброст и био рањаван. Сам краљ је такође неговао своју појаву владара ратника.

Угарски краљ је у ово време могао употребљавати различите војне формације чији је квалитет био исто тако разнолик. Краљ Матија се у почетку могао највише ослонити на војску фамилијара сакупљену са својих пространих поседа.³⁶² Међутим, јединице фамилијара нису могле бити довољне, а увек ни довољно поуздане. Након избора за краља, могао се користити и бандеријама својих барона које су владара коштале различитих уступака, пошто је реч њихових старешина била значајнија од краљеве заповести упркос чињеници да су „прави“ барони били у обавези да за њима уступљена средства одржавају војску. Борбени квалитет бандерија се разликовао од једног до другог барона. Слично се може рећи за војне обавезе угарских прелата који су морали учествовати у одбрани земље на челу својих бандерија с том разликом да они нису давали број војника на основу броја својих кметова, него су њихове обавезе биле унапред одређене. Како је то приметио Кубињи неретко ни тај одређени број нису давали у целости.³⁶³ Најбоље бандерије имали су барони и прелати са југа земље, већ дуже време угрођени османским притиском.³⁶⁴ Краљ Матија је настојао да бандерије барона подреди команди жупанија, а понеки од барона су добијали средства за

³⁵⁹ Мађарски војни историчар Ђула Ражо је начинио упоређивање војног деловања краља Матије и његовог оца војводе Јована Хуњадија. Он је дошао до закључка да угарски краљ у начину ратовања није донео никаквих новости и да је водио ратове уобичајене у XV веку, односно дуге опсаде са ограниченим циљевима. За разлику од њега је Јован Хуњади водио борбе тежећи отвореној бици и решавању сукоба у своју корист уз намеру да се непријатељ предухитри и нападне. Gy. Rázsó, *Mátyás hadászati tervei*, 2. Сматрамо међутим, да овакво образложење не обраћа у потпуности пажњу на политичке и друге околности (материјална подлога, циљеви, мотиви и др).

³⁶⁰ Бонфини истиче његово љубазно држање. Како он сведочи са Србима, и другим војницима, се дружио без страже. У свом панегиричном тону Марцио истиче како је краљ могао мирно да спава у логору и поред грмљавине топова, а да је у миру његов сан кварио и најмањи шум. A. Bonfini, *A magyar történelem tizedei*, 798, 982. G. Marzio, *Mátyás királynak kiváló, bölcs, tréfás mondásairól és tetteiről szóló könyv*, 61–62. Ову исту епизоду доноси и писац Јоахим Куреус: *Erat is somni brevis et lenissimi, adeo ut levissimum murmur quietem illius turbaret. Tunc autem, cum horrenda tonitrua ex machinis invisitatae magnitudinis ederentur, muri ex verberatione continua creparent, terra fragore illo sub pedibus quasata quasi mugiret, tamen ipse rex in multas horas altum dormivit...* J. Cureus, *Gentis Silesiae Annales etc*, Witeberae 1571, 194.

³⁶¹ L. Tuberó, *Kortörténeti feljegyzések*, 60.

³⁶² P. Engel–Gy. Kristó–A. Kubinyi, *Magyarország története*, 240.

³⁶³ Средства за издржавање бандерије угарски прелати су добијали од црквене десетине која се процењује, без хрватских бискупија, на око 200.000 форинти годишње. У случају преке потребе црквене институције за одбрану земље давале и друга своја средства. A. Kubinyi, *Az egyház szerepe az országos politikában és a honvédelemben*, 19, 22.

³⁶⁴ I. Gyárfás, *A Fekete sereg*, Századok 11 (1877) 500. K. Kisfaludy, *Matthias Rex*, 46, 86. P. Engel–Gy. Kristó–A. Kubinyi, *Magyarország története*, 241.

издржавање најамничких група.³⁶⁵ Како год, баронске бандерије показале су се као недовољне у борби са јаничарима.³⁶⁶ Опадањем моћи угарске државе под наследницима краља Матије, бандеријални систем је доживео слом.³⁶⁷

Још од времена краља Жигмунда и доношења одредаба сабора у Темишвару 1397. угарски краљ се у одбрани земље могао ослањати и на тзв. порталну војску (*militia portalis*) коју су састављали поседници дајући по једног војника на тачно одређен број кметовских порти (у ово време једног на 20 кметова).³⁶⁸ Почетком своје владавине краљ Матија је употребљавао ове јединице, заједно са подизањем војске племића, као привремено решење у беспарици.³⁶⁹ Настојао је међутим, да се војници регрутовани овако на поседима барона ставе под команду жупанија, а не баронских бандерија.³⁷⁰ Њихови борбени капацитети су међутим били прилично мали. Због тога је настојао да уместо војника добије новац којим би регрутовао најамнике. Употреба ових јединица није забележена након 1471. године.³⁷¹

У случају крајње нужде и опасности по државу владар је могао наредити инсурекцију, односно устанак свеколиког племства (*általános nemesi felkelés, insurrectio*). Међутим, племићи нису били нарочито заинтересовани за борбу уколико нису били угрожени њихови поседи, користећи своје војне потенцијале у интересу ширења граница својих добара борбом и застрашивањем суседа. Због тога су баронске бандерије биле квалитетније формације од племићког устанка или порталне војске.³⁷² Осим тога, многи племићи су добили имунитете према којима нису били позивани приликом купљења војске у одређеној жупанији. Када је постојала потреба у одбрани против Османлија, у другој половини владе краља Матије, значајнијим племићима је уз позив упућивана и најамнина за њихове људе.³⁷³ Српски племићи у пограничним крајевима су нешто одударали у односу на остало племство и од њих се очекивао већи војни ангажман. Како је то Кубињи приметио они су ионако били принуђени на издржавање војних јединица због сталне угрожености већине њихових поседа. Осим

³⁶⁵ P. Engel–Gy. Kristó–A. Kubinyi, *Magyarország története*, 240, 241.

³⁶⁶ I. Gyárfás, *A Fekete sereg*, 503. Застаревање феудалне коњице био је један од разлога појачане потребе за обученим војницима најамницима. J. Gyalóka, *Mátyás király, a hadszervező és hadvezér*, *Mátyás király emlékkönyv születésének ötszázéves fordulójára I*, szerkesztette: Lukinics Imre, Budapest 1940, 232, 233. Gy. Rázsó, *Mátyás hadászati tervei*, 11.

³⁶⁷ Н. Лемајић, *Српска елита на прелому епоха*, 61.

³⁶⁸ G. Pálffy, *A török elleni védelmi rendszer szervezetének története a kezdetektől a 18. század elejéig*, *Történelmi szemle XXXVIII 2-3* (1996) 167.

³⁶⁹ L. Elekes, *Mátyás és kora*, 32. P. Engel–Gy. Kristó–A. Kubinyi, *Magyarország története*, 240.

³⁷⁰ Zs. Teke, *Mátyás a győzhetetlen király*, 32–33.

³⁷¹ P. Engel–Gy. Kristó–A. Kubinyi, *Magyarország története*, 241.

³⁷² J. Gyalóka, *Mátyás király, a hadszervező és hadvezér*, 232. K. Kisfaludy, *Matthias Rex*, 86. С. Ђирковић, *Рат и друштво: најамници и њихова цена*, Работници, војници, духовници, Београд 2000, 360. A. Magina, *Nemesek közti konfliktusok és erőszak. Magánháborúk a középkori Dél-Magyarországon*, Urbs, civitas, universitas. Ünnepi tanulmányok Petrovics István 65. születésnapja tiszteletére, Szeged 2018, 189–195.

³⁷³ A. Kubinyi, *Mozgósítási és hadseregellátási problémák Mátyás alatt*, *Hadtörténeti Közlemények* 103/1 (1990) 67.

тога, према Кубињију они нису добијали целокупну најамнину већ само помоћ при исплати.³⁷⁴ Тако је долазило до мешања племићких обавеза и најамништа.³⁷⁵

Како су све поменуте формације имали значајне слабости и различит борбени квалитет краљ Матија се највише ослањао на најамнике,³⁷⁶ који су постали један од стубова његове власти, што указује на слабости њених основа. Иако се може рећи да се против јаничара, увежбане стајаће османске војске, могла успешно носити само слична, увежбана војска, угарски краљ их према Осмалијама није радо користио.³⁷⁷ Другачије је било у ратовима на другим странама. Најамници су опадањем витешких схватања постајали прворазредна војна сила широм Европе и у томе војска угарског краља није била изузетак.

Упошљавање већег броја најамника започело је након предаје Јана Гишкре и његових људи 1462. године када је угарски краљ стекао прву већу групу најамника зависну искључиво од његове личности.³⁷⁸ Ове групе најамника биле су искусне, дисциплиноване и добро увежбане, тако да је њихова употреба смањила утицај велепоседника у војсци, иако су плаћеници представљали само мањи део угарске војске, неретко распоређени у различитим формацијама.³⁷⁹ Како су међу најамницима били заступљени припадници различитих народа може се прихватити тврђење старије историографије да је њихово ангажовање доносило различита борбена искуства у угарску војску.³⁸⁰ Наравно, њихово проналажење није увек био једноставан задатак.³⁸¹ Једно сведочанство о томе да су се ваљани ратници ценили оставио је и Ђурађ Сремац у својој историјски нетачној причи о сукобу Дмитра Јакшића са једним Немцем под Бечом.³⁸² Међутим, њихово редовно издржавање значило је велики финансијски терет

³⁷⁴ То је у пракси могло значити и да су добијали већи део средстава пошто је тешко да су са својим релативно малим поседима српске старешине биле у стању да саме подмирују трошкове издржавања већег броја војника. А. Kubinyi, *Mozgósítási és hadsereg ellátási problémák*, 67.

³⁷⁵ P. Engel–Gy. Kristó–A. Kubinyi, *Magyarország története*, 241.

³⁷⁶ J. Gyalóka, *Mátyás király, a hadszervező és hadvezér*, 233. Gy. Rázsó, *Söldnerheer und Kriegspolitik von Matthias Corvinus*, Acta Historica Academiae Scientiarum Hungaricae 33/1 (1987) 81. Gy. Rázsó, *Mátyás hadászati tervei*, 11.

³⁷⁷ Војевање као професија је иначе у позном средњем веку стекло нарочитог маха чему је допринело опадање витешког начина ратовања. V. Fraknói, *Hunyadi Mátyás király*, 319. K. Kisfaludy, *Matthias Rex*, 175. С. Ђирковић, *Пат и друштво: најамници и њихова цена*, 350, 356.

³⁷⁸ I. Huszár, *Mátyás király fekete serege*, *Hadtörténelmi Közlemények* 3 (1890) 230. J. Gyalóka, *Mátyás király, a hadszervező és hadvezér*, 233. Gy. Rázsó, *Mátyás hadászati tervei*, 7. P. Engel–Gy. Kristó–A. Kubinyi, *Magyarország története*, 242.

³⁷⁹ Gy. Rázsó, *Mátyás hadászati tervei*, 7. С. Ђирковић, *Пат и друштво: најамници и њихова цена*, 362.

³⁸⁰ Јене Ђалокан био је мишљења да је међу најамницима било мање Срба него у другим јединицама. J. Gyalóka, *Mátyás király, a hadszervező és hadvezér*, 233. I. Huszár, *Mátyás király fekete serege*, 231–233.

³⁸¹ А. Kubinyi, *Mozgósítási és hadseregellátási problémák*, 68.

³⁸² Према Сремчевом сведочењу, који је под Беч преместио сукоб који се одиграо код Кошица доста касније, Јакшић је немачког витеза убио мачем и оборио на земљу. Након тога је тело однео пред краља који је српског старешину запитао зашто га је убио, пошто би овако изврсног војника *неговао у мом краљевству због његове чувене војничке вештине*. На то је српски ратник, према слову текста, грубо одговорио угарском владару. Ђ. Сремац, *Посланица о пропасти угарског краљевства*, 15. У стварности под Кошицама се борио Дмитар Јакшић Млађи.

за владара.³⁸³ Поред најамнине краљ је био дужан да обезбеди целој својој војсци храну, конак, разне потрештине, па и одећу како је то посведочено у опсадама Шапца и Хајмбурга. Све је ово често било велики терет за становништво села кроз која је пролазила војска која се није устезала од насиља у случају потребе.³⁸⁴ Кашњење исплате је такође неретко умело да од најамника учини велику опасност за њиховог послодавца. Због тога је постојала стална потреба за њиховим упошљавањем, што су омогућиле кампање на западу, односно могућност да се, услед недостатка новца, најамници сами наплате пљачком.³⁸⁵

Поједине војне формације краља Матије налазиле су се на размеђу бандерија и плаћеника. Такви су били насадисти (шајкаши), војници и хусари међу којима је Срба било у значајном броју. Угарски краљ је за њихово издржавање обезбеђивао материјална средства, а како је расла потреба за војницима, тако је растао и број Срба у различитим угарским војним формацијама.³⁸⁶

Хусари су чинили јединице лаке коњице која је употребљавана углавном у заштити граница или приликом изненадних напада. На употребу лаке коњице у угарској војсци од пресудног значаја је било упознавање османског начина ратовања које је подразумевало исцрљивање непријатеља изненадним пљачкашким нападима лаке коњице.³⁸⁷ У изворима се хусари спомињу и пре времена владе краља Матије.³⁸⁸ Међутим, током његове владавине међу хусарима у Угарској ће доћи посебно до изражаја српски елемент на челу са својим војним првацима. Ове јединице ће се чак углавном везивати управо за Србе.³⁸⁹ Временом се појам хусара изменио и у време

³⁸³ Сличне издатке за војску је имао и османски султан (око 550.000 дуката), али је на располагању имао, како смо видели, више него двоструки буџет. L. Elekes, *Mátyás és kora*, 127. *ИСН* II, 438 (С. Ћирковић). С. Ћирковић, *Пат и друштво: најамници и њихова цена*, 358, 360.

³⁸⁴ Gy. Rázsó, *Söldnerheer und Kriegspolitik von Matthias Corvinus*, 81. А. Kubinyi, *Mozgósítási és hadseregellátási problémák*, 69, 72.

³⁸⁵ Ђула Ражо је скренуо пажњу да је вођено много ратова за издржавање најамника. У сваком случају неупошљени најамници су били изгубљен новац, осим тога су могли чинити проблеме, а неисплаћени најамници су представљали озбиљну опасност. Gy. Rázsó, *Söldnerheer und Kriegspolitik von Matthias Corvinus*, 82. Gy. Rázsó, *Mátyás hadászati tervei*, 11.

³⁸⁶ Постоје процене према којима се у различитим угарским јединицама за плату борило између 10.000 и 12.000 Срба. *ИСН* II, 438. (С. Ћирковић). Н. Лемајић, *Српска елита на прелому епоха*, 61, 65, 75.

³⁸⁷ Некадашњи јаничар Константин Михаиловић доноси у свом спису изузетно лепо литерарно уобличен приказ деловања османске лаке коњице (акинције). У повељама везаним за одређене правне спорове и случајеве теших пљачки и насиља неретко се наводи да су оне учињене на *турски начин*. К. Михаиловић из Островице, *Јаничарове успомене или турска хроника*, 159–161. I. Huszár, *A huszárok eredete*, *Hadtörténeti közlemények* 3 (1890) 93. J. Gyalóka, *Mátyás király, a hadszervező és hadvezér*, 234.

³⁸⁸ Јене Ђалокаи је био у праву када је тврдио да хусаре није увео као војну јединицу краљ матија Корвин пошто су они постојали и пре његове владавине. Нацрт мировног уговора између османског султана и угарског краља из 1449. године спомиње угарске хусаре (*hwzarii Hungari*). J. Teleki, *Hunyadiak kora Magyarországon* X, 243–244. L. Thallóczy–Á. Áldásy, *Magyarország és Szerbia közti összeköttetések oklevéltára*, 155. J. Gyalóka, *Mátyás király, a hadszervező és hadvezér*, 235. Наравно под поменима хусара у изворима не можемо одмах закључивати да су они сви без разлике српског порекла. Импре Хусар је присуство речи хусар (гусар) у српском језику објашњавао претпоставком да је међу Србима било много разбојника, одбијајући могућност да су мађарски хусари на неки начин повезани с њима, односно да имају било какве везе с пљачкашима, сматрајући их за специфично мађарску творевину. Овакав став не треба да чуди у времену када су хусари били понос и симбол мађарске нације и војске. I. Huszár, *A huszárok eredete*, 83–85.

³⁸⁹ Јакоб Унрест у својој *Аустријској хронизи* подручје настањено Србима између Саве и Дунава назива земљом Срба или хусара. Ђалокаи је навео да је према изворима међу хусарима било око 5.000

националног буђења они су постали симбол мађарске армије и читаве нације. Хусари, односно лака коњица, постајала је све битнији чинилац угарске стратегије одбране јужних граница, али су постали и значајно оружје у ратовима краља Матије на западу. Пописи потрештина из периода краља Владислава II (1490–1516) посебно наводе међу ставкама за исплату хусаре у: Београду, Темишвару, Шапцу и под командом деспота и Јакшића.³⁹⁰ Начин ратовања угарске лаке коњице био је врло сличан османском начину борбе. Изненадним и брзим нападима уносили су неред и панику у непријатељским редовима и међу становништвом.³⁹¹ Јакоб Унрест који је био савременик акција хусара у Аустрији је био мишљења да су они били *изузетни ратници и коњаници*.³⁹² О њиховој брзини сведочио је Бонфини, који их је видео на смотри у Бечком Новом Месту, тврдећи да су се кретали брзо као да птице лете.³⁹³ Слично сведочанство видимо и у писму које су упутили деспот Вук, хрватско-славонски и јајчки бан Ладислав Егервари и Петар Доци, угарском краљу 14. или 21. новембра 1480. године.³⁹⁴ О учешћу Срба у јединицама лаке коњице биће касније више речи када се будемо посебно позабавили њиховим поменима у изворима током излагања догађајне историје.

Одбрану Угарске на рекама представљали су насадисти или шајкаши међу којима је такође било доста српских ратника. О шајкашима и до данас постоје бројни спорови у начној историографији. На првом месту не постоји јединствено мишљење о томе у ком периоду треба тражити почетке ове институције.³⁹⁵ Улога бродова угарске речне флоте најбоље је позната из борби за Београд 1456. године када је њен успех донео одлучујући преокрет у бици. Насадисти су се осим као речна морнарица по потреби борили и као пешаци.³⁹⁶ Финансирање шајкаша вршено је из средстава владареве благајне. Шајкаши су се неретко налазили на угарској јужној граници, а на њиховом челу стајале су војводе. Њихове базе биле су смештене у Београду, Шапцу и Сланкамену.³⁹⁷

Уз име краља Матије стручна литература углавном везује довршавање јужног одбрамбеног система земље, чија је градња започела још током владе краља Жигмунда

Срба. J. Gyalókaу, *Mátyás király, a hadszervező és hadvezér*, 236. Н. Лемајић, *Српска елита на прелому епоха*, 64. Исто тако у опису опсаде Реца Антонио Бонфини каже да су Срби искључиво лаки коњаници хусари. A. Bonfini, *A magyar történelem tizedei*, 989.

³⁹⁰ L. Thallóczy–S. Hórváth, *Jajcza (bánság, vár és város) története*, 183–192.

³⁹¹ J. Gyalókaу, *Mátyás király, a hadszervező és hadvezér*, 236.

³⁹² *Retzen, gar guet kryeglew und peradt mit iren rossen und spiesen*. J. Unrest, *Österreichische Chronik*, herausgegeben von K. Grossmann, MGH, *Scriptores Rerum Germanicarum XI, Wimariae* 1957, 18. E. Csukovics, *Magyarországról és a magyarokról. Nyugat-Európa magyar-képe a középkorban*, Budapest 2015, 206.

³⁹³ A. Bonfini, *A magyar történelem tizedei*, 1002.

³⁹⁴ Према речима писма из Јајца су кренули у уторак, а у Врхбосни су били у среду, док су се крајем недеље већ враћали назад, изазивајући изузетно изненађење код османских Турака. Н. Порчић, Х. Исаиловић, *Документа владара средњовековне Србије и Босне у венецијанским збиркама*, Београд 2019, 415–417.

³⁹⁵ Ђалокаи је био мишљења да су насадисти настали као одговор на османску претњу Угарској. J. Gyalókaу, *Mátyás király, a hadszervező és hadvezér*, 237.

³⁹⁶ J. Gyalókaу, *Mátyás király, a hadszervező és hadvezér*, 237.

³⁹⁷ Подаци се налазе у једном списку исплате угарске војске из 1504. године. Вероватно је да је размештај био сличан и у доба краља Матије. L. Thallóczy–S. Hórváth, *Jajcza (bánság, vár és város) története*, 180, 187–188.

Луксембуршког.³⁹⁸ Дотадашња стратегија одбране ослањањем на балканске вазалне државе³⁹⁹ морала је бити замењена пошто је већина њих доспела под непосредну османску власт. Према најновијим истраживањима Иштвана Фелда постоји већи број мишљења у научној литератури који се треба поново претрести. Пре свега оспорава се да се уопште може говорити о војној реформи која се датује у период након 1476. године. Спорно је и постојање плански изграђене одбрамбене линије на подручју јужне угарске границе, односно, у савременој историографији постоје недоумице око тога колико су за време краља Жигмунда, а и касније, грађења фотификација на граници била ствар планирања, или се градње више требају посматрати као тренутни одговори на искрсле потребе. Мишљења смо да за сада јасног одговора нема. Уколико се водимо каснијим подацима из првог доба владавине Хабсбурга⁴⁰⁰ (а и раније су за време Јагелонаца састављани пописи и извештаји стања пограничних тврђава) не можемо се отети утиску да је и током владавине краља Матије морао постојати план одбране који је изискивао много новца и да се он мењао током времена зависно од напредовања противника на јужној угарској граници.

Подручје Угарске брањено је низом фортификација на јужној граници, од којих су многа била и ранијег датума. Нека су чак потицала из периода пре времена владавине краља Жигмунда.⁴⁰¹ Тврђаве су биле распоређене приближно у две линије, једна иза друге. Без обзора на то како мислили о питању одбрамбеног система оно свакако не умањује стратешки и војни значај ових пограничних фортификација.⁴⁰² Важније тачке одбрамбене биле су истурене пограничне тврђаве и замкови: Северин, Београд, Шабац, Сребрник, Јајце, Книн, Клис и Скрадин, а у унутрашњости земље: Карансебеш, Лугош, Темишвар, Ердшомјо, Петроварадин, сремске утврде, Бања Лука и Бихаћ су имале задатак задржати непријатељске нападе. Тврђаве истурене на граничној линији биле су углавном у рукама краља, док су оне у унутрашњој могле бити и у личном власништву феудалаца.⁴⁰³

Током владавине краља Матије долазило је и до појачавања утврђења, њиховог обнављања и проширивања. Према свом дејству посведоченом у изворима, оправдано је Сакајево и Фелдово мишљење да су ове тврђаве служиле више за узвраћање пустошећих напада, него за њихово сузбијање.⁴⁰⁴ Како је то Кубињи закључио требале

³⁹⁸ На овом месту се нисмо могли упуштати у питање типолошких разлика и недоумице око разлика између појмова *castrum* и *castellum* које постоје још и сада. G. Pálffy, *A török elleni védelmi rendszer szervezetének története a kezdetektől a 18. század elejéig*, 163–217. A. Kubinyi, *Magyarország déli határvárai a középkor végén*, *Castrum Bene* 2 (1992) 65–76. L. Veszprémy, *Szabács ostroma (1475–1476)*, *Hadtörténelmi Közlemények* 122/1 (2009) 36.

³⁹⁹ Детаљније о овом систему одбране види: I. Prlender, *Sporazum u Tati 1426. godine i Žigmundovi obrambeni sustavi*, *Historijski zbornik* 44 (1991) 23–41.

⁴⁰⁰ Види: Д. Микавица, Н. Лемајић, Г. Васин, Н. Нинковић, *Срби у Хабсбуршкој монархији од 1526. до 1918*, Нови Сад 2016.

⁴⁰¹ I. Feld, *A déli végvárrendszer Mátyás idején*, *Matyás király emlékkönyv*, Budapest 2019, 63–65, 68.

⁴⁰² Фигеди јој је приписивао велики значај, сматрајући да је у предности онај који се брани, али да краљ ни на овом подручју није био сасвим доследан. E. Fügedi, *Hunyadi Mátyás*, 1406.

⁴⁰³ P. Engel–Gy. Kristó–A. Kubinyi, *Magyarország története*, 242–243.

⁴⁰⁴ F. Szakály, *A török-magyar kuzdelem szakaszai a mohácsi csata előtt*, 45. I. Feld, *A déli végvárrendszer Mátyás idején*, 72.

су да издрже док дође појачање из унутрашњости.⁴⁰⁵ Поготову је то истина за тврђаве на делу према Босни, које су биле далеко једна од друге, тако да ни покретне јединице између њих нису могле пружити потпуно обезбеђење од османских продора. Андраш Кубињи је у својим истраживањима показао да у наоружању пограничних утврђења нема битније разлике у односу на оне у унутрашњости и да су оне самим тим биле опскрбљене тако да нису могле издржати дужу опсаду.⁴⁰⁶ Око најзначајнијих утврђења на подручју која су истргнута испод османске власти формиране су одбрамбене области као што су: Београдска, Јајачка, Сребреничка и Шабачка бановина које су донекле могле преузети улогу ранијих тампон држава, али оне нису увек формиране одмах након стицања одређеног подручја о чему ће касније бити више речи. Од свију њих најзначајнија је била Београдска бановина чији први помен датира из 1465. године. На њеном челу стајала су двојица банова који су бринули о одржавању утврђења, обучености посаде и снабдевању. Банове су замењивали од њих одабрани подбанови (*vicebani*).⁴⁰⁷ Краљ Матија је настојао да упосли, без обзира на порекло, способне и лојалне војне старешине којима је давао широка овлашћења. Свакако је рано почела концентрација команде у рукама мањег броја заповедника.⁴⁰⁸ Целокупни низ тврђава је подељен у три целине. Тако је 1476. сједињен положај хрватско-далматинског бана са положајем славонског бана, док је од 1479. основан положај капетана Доњих крајева са командом над групом од већег броја јужноугарских жупанија са седиштем у Темишвару.⁴⁰⁹ Западни део границе налазио се под командом хватско-славонског бана, централни део у рукама капетана Доњих крајева, а источни у рукама ердељског војводе.

Поред свих мањкавости могло би се закључити да су тврђаве у одбрани земље вероватно задовољавале своју намену и обезбеђивале границу неколико деценија.⁴¹⁰ У прилог оваквом закључку говори и ситуација која је наступила након губљења неких од најзначајнијих пограничних утврда у предвечерје слома на Мохачу. Урушавањем одбране била је изгубљена и Угарска. Од важности за тему истраживања је чињеница да је велики број српских пребега у овом систему тврђава нашао своје место, запослење и приход,⁴¹¹ који им је омогућио опстанак, али и формирао поглед о својој прошлости и садашњости.

Сумирајући претходно речено можемо рећи да је најзначајнија новина коју је у војсци увео угарски краљ Матија јесте употреба великог броја најамника и њихово распоређивање у посебне јединице, односно у томе се можемо сложити са оним

⁴⁰⁵ A. Kubinyi, *Magyarország déli határvárai a középkor végén*, 70.

⁴⁰⁶ A. Kubinyi, *Magyarország déli határvárai a középkor végén*, 70.

⁴⁰⁷ Ј. Калић-Мијушковић, *Прилог историји Београдске бановине*, Зборник Филозофског факултета VIII-2 (1964) 533.

⁴⁰⁸ I. Feld, *A déli végvárrendszer Mátyás idején*, 64.

⁴⁰⁹ Према Иштвану Петровичу ово звање носили су тамишки жупани. Овакво мишљење је изворно засновано уколико узмемо у обзир чињеницу да су тамишки жупани увек били више војници и дипломате него цивилни чиновници, а познато је још од времена управе Филипа Сколарија да су тамишким жупанима повераване на управу и неке околне жупаније. L. Fenyvesi, *A temesközi-szörénységi végvárvidék*, 241. I. Petrovics, *A temesi ispánság és a déli határvédelem a 15. században és a 16. század elején*, Aktualitások a magyar középkorkutatásban, szerkesztette: M. Font–T. Fedeles–G. Kiss, Pécs 2010, 271. I. Feld, *A déli végvárrendszer Mátyás idején*, 68.

⁴¹⁰ *Magyarország története*, 244. I. Feld, *A déli végvárrendszer Mátyás idején*, 79.

⁴¹¹ С. Ћирковић, *Средњи век*, Војводина, знаменитости и лепоте, 223.

мишљењима у литератури која тврде да није могуће говорити о коренитој реформи угарског војног система већ само о окретању значајније пажње најквалитетнијим деловима угарске војске, увођењу савременијих начина ратовања, што је захтевало упошљавање способних војних старешина, неретко пореклом из јужнословенских крајева. Како је проналажење најамника и њихово издржавање било захтевно, неретко је угарски краљ прибегавао придобијању османских поданика српског порекла које је као поданике могао сместити на угроженим подручјима и лакше издржавати.

3.4. Спољна политика према западној Европи

Разграната дипломатска мрежа краља Матије Корвина премрежила је готово целу Европу и добро зашла у Азију. Као таква била је у потпуности уклопљена у међународне односе друге половине XV века. На овом месту од интереса ће бити само основне тенденције краљеве тзв. „западне политике“, док ће се његовој „турској политици“ посветити пуна пажња као важном оквиру за разумевање места српских првака и српског елемента у краљевим концепцијама, као и место угарског краља у српској историји. Међутим, мишљења смо да се његова политика према централној и западној Европи не може одвојити од његове „турске политике“ пошто су оне међусобно повезане и у међусобном утицају.

Спољна политика краља Матије Корвина била је предмет спора многих истраживача до сада и ни изблиза не постоји њено јединствено вредновање у научним круговима. Треба имати у виду запажање Ласла Веспремија да ни краљеви савременици нису најбоље разумели повезаност *чешких*, *аустирјских* и *пољских* ратова с једне стране и *турских* с друге.⁴¹² Док је поједини виде као ирационалан подухват славољубивог краља, опремљени познавањем последица и вођени тоном извора из пера незадовољника, други у њој виде промишљену политику у интересу заштите угарске државе и сопствене (народне) династије. Мишљења смо да ова различита схватања не могу бити прихваћена појединачно јер су углавном понаособ једнострана. Тако да су у краљевој спољној политици присутни и лични и државни интреси. За потребе наше дисертације задовољићемо се доношењем једне уопштене слике представљањем различитих мишљења без намере да о овом питању доносимо некакав коначан закључак.

Угарског краља су у формирању спољне политике водили различити интереси, од личних до државних, а промене су видљиве и у различитим периодима краљеве владавине. У основи, може се прихватити уопштено мишљење које је изнео Фракнои пре више од једног века, да су основни циљеви спољне политике овог краља: очување положаја (или како је он рекао самосталности) земље, заштита граница од османских Турака и стварање сфере утицаја у западној Европи.⁴¹³ Поред државних разлога важно

⁴¹² L. Veszprémy, *Szabács ostroma*, 36.

⁴¹³ V. Fraknoi, *Hunyadi Mátyás király*, 301.

место имали су и други чиниоци, као што је питање престолонаслеђа (између државног интереса и личне амбиције), односно лични разлози који су утицали на спољнополитичко држање угарског краља. Приликом разматрања спољне политике краља Матије не треба губити из вида утицај његовог порекла, због кога се морао борити за оно што су други монарси добијали рођењем, а које је краљу лично представљало терет.⁴¹⁴

Спољна политика вођена након преузимања престола имала је за циљ легализацију власти путем признања околних владара, претендента на угарски престо и крунисања.⁴¹⁵ На почету владавине његова држава била је у дипломатској изолацији, а од њега се очекивало вођење спољне политике блиске идејама његовог оца, чему се он није јавно супротстављао.⁴¹⁶ У том периоду користио је наслеђе свог оца као средство легитимизације своје власти. Упркос томе, краљ Матија је више био спреман да следи концепције краља Жигмунда и Анжујаца него идеје Јована Хуњадија.⁴¹⁷ На овом путу неизбежно се морао сукобити са Хабсбурзима и Јагелонцима који су наступали са својим династичким правима и плановима.⁴¹⁸ Због тога се угарска спољна политика окретала тражењу савезника против ове две старе династије. Као некрунисаном владару значајан спољнополитички изазов предствљало је враћање Свете круне у Угарску из руку цара Фридриха.⁴¹⁹ Тежећи да добије круну која би собом донела и легитимитет власти, краљ Матија морао је да прихвати уговором у Бечком Новом Месту 1463. године и династичка права Хабсбурга у форми споразума о наслеђивању.⁴²⁰ Међутим, и тврдокорни цар Фридрих III је био принуђен да призна власт Хуњадијевих у Угарској и њихових евентуалних потомака.⁴²¹ Одредбе овог уговора умногоме су утицале на краљеву каснију спољну политику која је наступала с намером да се оне оповргну пошто су ограничавајуће деловале на угарског владара.⁴²²

⁴¹⁴ L. Elekes, *Mátyás és kora*, 25. C. Coco, *Da Mattia Corvino agli Ottomani*, 22.

⁴¹⁵ Јене Хорват је сматрао да без легитимног крунисања није било могуће супротстављање Османлијама што по свој прилици није тачно ако уземмо у обзир да је добар део похода против османске државе вођен пре краљевог крунисања. J. Horváth, *Mátyás király nyugati diplomáciája*, *Mátyás király emlékkönyv születésének ötszázéves fordulójára I*, szerkesztette: Lukinich Imre, Budapest 1940, 76. У том смислу можемо се сагласити са мишљењем Ражао да су кораци угарске спољне политике у значајној мери били изнуђени. Gy. Rázsó, *Mátyás hadászati tervei*, 7.

⁴¹⁶ V. Fraknói, *Hunyadi Mátyás király*, 88. L. Elekes, *Mátyás és kora*, 17. Gy. Rázsó, *Hunyadi Mátyás török politikája*, 305. *Magyarország története*, 240.

⁴¹⁷ G. Herczegh, *Magyarország külpolitikája*, 76, 77. Угарског краља је и папа подстицао на вођење политике сличне Јовану Хуњадију. A. Theiner, *Vetera monumenta* II, 329.

⁴¹⁸ G. Herczegh, *Magyarország külpolitikája*, 78.

⁴¹⁹ C. Coco, *Da Mattia Corvino agli Ottomani*, 31.

⁴²⁰ K. Nehring, *Mátyás külpolitikája*, 430.

⁴²¹ Zs. Teke, *Mátyás a győzhetetlen király*, 38.

⁴²² Цар Фридрих је на овом уговору чврсто истрајавао целог живота и краљ Матија га до краја живота није успео оповргнути. Мишљење Јенеа Хорвата је било да је управо овај уговор омогућио активно окретање борби против Османлија. J. Horváth, *Mátyás király nyugati diplomáciája*, 76. Каталин Кишфалуди сматрала је овај уговор великим угарским дипломатским успехом у ово време, што је у значајном делу и тачно. K. Kisfaludy, *Matthias Rex*, 132. Жужа Теке је успех уговора видели учинијеници да је цар Фридрих III уговором признао власт Хуњадија и њихових евентуалних наследника. Zs. Teke, *Mátyás a győzhetetlen király*, 38. Атила Барањ био је мишљења да је краљ Матија био спреман да подржи Карла Бургундског у задобијању немачке круне да би се укинула важност овог споразума. A. Bárány, *Mátyás nyugat-európai politikája*, *Mátyás király emlékkönyv*, szerkesztette: Bódvai András, Budapest 2019, 83, 88.

Када се није успело са поништавањем уговора краљ је настојао стећи легитимног наследника. Пошто ни ово није уродило плодом краљ Матија је настојао да свом сину обезбеди признање власти. Такве тенденције су јачале у последњој деценији краљеве власти када је један од спољнополитичких покретача постала акутна потреба заснивања династије. На почетку владавине, услед свих побројаних спољнополитичких проблема, није се могао краљ Матија заносити походом великих размера против Османлија што је утицало на ток историје Српске деспотовине и Босне.⁴²³

Ратови вођени у земљама чешке круне и у хабсбуршким земљама се у науци тумаче на различите начине. Према једном покушају тумачења, циљ је био стварање једне јаке централноевропске државе способне да одолева опасностима споља. Уједно, јачање властитих позиција и наслеђе престола (поништењем уговора из 1463. године) били су нераздвојно повезано са овим политичким потезима. Неки од истраживача су у овим корацима видели искључиво личне интересе угарског владара. Иако су били оспоравани од савременика и потоњих генерација, чак и знатног броја истраживача,⁴²⁴ походи на западу, почевши са ратом против чешког краља Ђорђа Пођебрада имали су своју подлогу у политичкој логици свог времена.⁴²⁵

Након првобитних антиосманских акција усмерених ка одбрани јужних угарских граница и учвршћивање владарских позиција уследио је спољнополитички заокрет према земљама круне Светог Вацлава. Рат против краља Ђорђа Пођебрада (1458–1471), оглашеног као јеретика од стране Свете столице (1468–1471) требао је решити неколико проблема краља Матије. Задобијање чешке круне, на позив папе и подршку немачко-римског цара, значило је ступање у ред немачких кнежева изборника, спречавање Јагелонаца да се на овом простору користе наследним правом којим би уз помоћ Хабсбурга у потпуности затворили угарску границу према западној Европи. Истовремено се очекивало смањење унутрашњег притиска остварењем, како се веровало, лаке победе.⁴²⁶ Очекивало се да би успех значио и побољшање краљеве репутације, значајно пољуљане гушењем устанка у Ердељу и неуспехом у Молдавији. Осим тога, задобијање ове богате земље забило би клин између Хабсбурга и

⁴²³ С. Сосо, *Da Mattia Corvino agli Ottomani*, 31.

⁴²⁴ Мађарски историчар Јене Рајнаи-Хорват је чешке ратове објашњавао краљевом славољубивошћу. Исти аутор сматра да су ратови на западу донели Угарској славу, али да су истовремено били и за њу изузетно штетни. Ј. Rajnai-Horváth, *Mátyás király hadjáratai*, *Nadtörténelmi közlemények* 3 (1890) 179, 197. Лажош Елекеш је у овим походима видео оправдање краљеве пасивне политике према Османлијама. L. Elekes, *Mátyás és kora*, 21. Ђула Ражо је углавном имао разумевања за спољну политику угарског краља сматрајући да је краљ био принуђен на сталну активност, односно да се циљеви нису остварили из различитих разлога, некада и лоше процене могућности, али да нису били потпуно иреални. У политичком смислу је према њима знатно критичнији. Gy. Rázsó, *Mátyás hadászati tervei*, 12–15, 29. Франц Бабингер доноси о угарском краљу незаслужено негативну слику, тврдећи да је био сујетан, колебљив, несталан, те да није имао политичког талента анжујских претходника, не водећи рачуна о промена кроз кроје је прошло његово краљевство за то време. Ф. Бабингер, *Мехмед Освајач и његово доба*, 325, 327.

⁴²⁵ Сматрамо да је у суштини исправно мишљење Ђуле Ражоа да није оправдано услед накнадног сазнања о половичним резултатима или неуспесима ратовања краља Матије на западу извучити неумерено негативне закључке уз уверење о нелогичности и исхитрености истих. Gy. Rázsó, *Mátyás hadászati tervei*, 10.

⁴²⁶ J. Horváth, *Mátyás király nyugati diplomáciája*, 78. K. Kisfaludy, *Matthias Rex*, 95, 103.

Јагелонаца⁴²⁷, док би најамничкој војсци угарског краља обезбедила запослење и могућност стицања значајних прихода.⁴²⁸ Премда није искључено да се амбициозни угарски краљ заносио идејом задобијања немачке краљевске, па чак и римске царске круне, која се мисао појављује код више истраживача спољне политике краља Матије,⁴²⁹ неоспорно је да су освајања на западу замишљана да послуже јачању Угарске у материјалном смислу, како добрима освојених земаља, тако и могућностима које би донело место кнеза-изброника (што се није обистинило), али и стварању државне творевине налик оној коју је у рукама имао цар и краљ Жигмунд.⁴³⁰ Према појединим мишљењима стварањем јаке централноевропске државе, односно стабилне и сигурне моћи у оквиру лиге на истоку Царства, краљ Матија је сматрао да ће успешно надмашити своје претенденте и бити у стању да успешно води борбу са претњом с југа.⁴³¹

Међутим, крунисање за чешког краља 1469. године није донело очекивани резултат (потпуно прихватање у чешким земљама), премда је у рукама држао целу Моравску, Шлеску и Лужицу. Избор чешких сталежа да 1471. ставе круну Светог Вацлава на главу сина пољског краља, Владислава Јагелонца, само је компликовао даље кораке краља Матије Корвина.⁴³² Краљ Матија је тако остао на половичном решењу. Значило је то неуспех чешке кампање која је и до тада била врло непопуларна.⁴³³ Заплетен у борбе у земљама чешке круне, изгубивши легитимитет борбе против новог краља римокатолика, краљ Матија довео у опасност своју власт у Угарској.

Овако оријентисана спољна политика усмерена према западу није наилазила на одобравање, тако да и данас у науци постоји уверење да је начин којим ће се остварити замисли краља Матије био иреалан.⁴³⁴ Међу знатним делом угарског велепоседничког слоја и средњег племства, пре свега јужноугарског, владало је незадовољство услед схватања да се снаге државе траће на ратове који немају резултата ни значаја у одбрани земље.⁴³⁵ Сматрало се да је штетно заратити са три суседне земље. Плод незадовољства била је друга велика криза краљеве владавине када су му најближи сарадници, надбискуп Витез и печујски бискуп Јанус Панонијус (Јован Чесмички, Csezmicei János),

⁴²⁷ L. Elekes, *Mátyás és kora*, 117. Gy. Rázsó, *Mátyás hadászati tervei*, 12. A. Bárány, *Mátyás nyugat-európai politikája*, 97.

⁴²⁸ K. Kisfaludy, *Matthias Rex*, 96. Gy. Rázsó, *Söldnerheer und Kriegspolitik von Matthias Corvinus*, 82. *Magyarország története*, 238.

⁴²⁹ L. Elekes, *Mátyás és kora*, 55. K. Kisfaludy, *Matthias Rex*, 105. Овакво гледиште међу новијим истраживачим недвосмислено одбацује Атила Барањ сматрајући да угарски краљ никада није истицао претензије на царску круну. A. Bárány, *Mátyás nyugat-európai politikája*, 101.

⁴³⁰ A. Bárány, *Mátyás nyugat-európai politikája*, 84.

⁴³¹ K. Kisfaludy, *Matthias Rex*, 105. M. Tomorad, *Europska politika Matijaša Korvina*, Kroatologija 2/1 (2011) 167. A. Bárány, *Mátyás nyugat-európai politikája*, 83, 84. Свакако је оправдано поставити питање колико су те мере заиста биле усмерене на одбрану од Османлија пошто односи према султану нису уживали константан прворазредни значај.

⁴³² K. Nehring, *Mátyás külpolitikája*, 428. Gy. Rázsó, *Mátyás hadászati tervei*, 13.

⁴³³ E. Fügedi, *Hunyadi Mátyás*, 1407.

⁴³⁴ G. Herczegh, *Magyarország külpolitikája*, 80.

⁴³⁵ Ражо је сматрао да водећи угарски кругови нису били свесни могућности краљеве спољне политике с чим се не бисмо безрезервно сложили. Gy. Rázsó, *Mátyás hadászati tervei*, 3, 10.

1471. године окренули леђа и покушали довести на власт Казимира Јагелонца, млађег сина пољског краља. Био је то знак да се дотадашњи сарадници нису мирили са спољнополитичком концепцијом, неспремни да одбаце борбу против Османлија, уједно увиђајући да је чешка кампања пропала.⁴³⁶ Краљ Матија се зато трудио да се искобеља из рата у Чешкој покушавајући да то учини без крњења властитог угледа и повратком уложених средстава. Због тога у наредним годинама настоји да изнуди признање свог избора за чешког краља, како би постао уједно кнез изборник Немачко-римског царства, у чему ће му се супротставити феудални господар Чешке, цар Фридрих III, признајући Владислава Јагелонца за чешког краља (10. јуна 1477), односно Владислављев отац, пољски краљ Казимир истичући права своје династије на чешки престо. Краљ Матија није могао да спречи ни склапање савеза између Хабсбурга и Јагелонаца против Угарске, те се овом савезу морао још 1474. супротставити оружјем успевши да Пољаке и Чехе исцрпи опсадом Вроцлава у којој га је знатно многобројнија пољско-чешка војска опколила.⁴³⁷

Даље борбе на овом подручју нису донеле коначан резултат. Миром у Гмунден-Корнојбургу 1. децембра 1477. цар Фридрих III признао је краља Матију за чешког краља, након што је овај упао на аустријске поседе и изнудио признање, док је мир у Оломуцу са Јагелонцима 1478. регулисао територијални *status quo*, према којем је угарски краљ задржао своја освајања, а краљ Владислав наставио да влада у ужој Чешкој. Обојица краљева носила су према уговору наслов чешког краља.⁴³⁸ Неринг је сматрао да су ови уговори врхунац угарске дипломатије којима је Угарској признат положај водеће државе у Подунављу.⁴³⁹ Међутим, они нису донели исход каквом се краљ Матија надао, остављајући иза себе нерешену ситуацију.

Претња коју су представљала наследна права цара Фридриха III захетвала је деловање у правцу сузбијања амбиција западног суседа. Против Хабсбурга погодни су били њихови непријатељи унутар Царства (Вителсбахови, Ветини, итд), односно они изван његових граница, као Бургундија која се налазила иза леђа противника. Најновија истраживања у овом светлу посматрају и често оспоравани брак са Беатрисом, кћерком краља Фердинанда Арагонског, посредством кога је формиран један разгранат савез између Угарске, Напуља и Бургундије против Француске и Хабсбурга.⁴⁴⁰

⁴³⁶ E. Fügedi, *Hunyadi Mátyás*, 1407. M. Tomorad, *Europska politika Matijaša Korvina*, 184.

⁴³⁷ K. Nehring, *Mátyás külpolitikája*, 429. Неретко се ово ратовање узима као добар пример краљеве ратне вештине. Gy. Rázsó, *Mátyás hadászati tervei*, 13–15.

⁴³⁸ G. Herczegh, *Magyarország külpolitikája*, 78–79. E. Zöllner, *Ausztria története*, Budapest 1998, 120. *Magyarország története*, 240.

⁴³⁹ K. Nehring, *Mátyás külpolitikája*, 432.

⁴⁴⁰ По питању ове напуљске брачне везе постоје спорења међу истраживачима. Јене Хорват га је везивао за приближавање Бургундији. J. Horváth, *Mátyás király nyugati diplomáciája*, 86. Геза Херцег је у свом прегледу мађарске спољне политике означио брак са напуљским Арагонцима као везу која није доносила никакву политичку корист. G. Herczegh, *Magyarország külpolitikája*, 79. Каталин Кишфалуди је брачну везу с напуљским двором сматрала грешком због које се краљ Матија уплео у италијанске зађевице, изгубивши подршку Венеције и папе. K. Kisfaludy, *Matthias Rex*, 144, 164. Карла Кок је такође брак с напуљским Арагонцима везивала за уплитање угарског краља у италијанске послове, али и повећање његовог угледа. C. Cocco, *Da Mattia Corvino agli Ottomani*, 38. Као отежавајућ у западноевропским односима овај брак је окарактерисао и Карл Неринг, а сличног мишљења је био и

Спољна политика последњих година краљеве владавине носила је на себи, услед недостатка легитимног престолонаследника, печат борбе за обезбеђење престолонаслеђа ванбрачном сину, херцегу Јовану Корвину (Korvin János). Под изговором неиспуњења новчаних обавеза уговора у Гмундену, краљ Матија је објавио рат цару Фридриху III 1482. године. Упркос угарским успесима, међу којима су најзначајнији били освајање Беча 1485. и Бечког Новог Места 1487. године, стари цар је, сходно традиционалној стратегији своје породице, постајао све жилавији, трвдоглавији и упорнији. Избор Фридриховог сина, Максимилијана, за немачког краља 1486. године, упркос противљењу угарског владара, значио је тежак ударац на овом пољу. Иако су се борбе зауставиле на овом ратишту, до смрти краља Матије трајан мир није склопљен. Борбе на овом подручју су, као и у чешким земљама, донеле делимичне резултате. Иако је владавина цара Фридриха била период немира и сукоба унутар хабсбуршке династије и њихових земаља, овај уистину вешт, заиста упоран и трвдоглав човек, надживевши све своје противнике успео је одржати и повећати моћ своје лозе, премда му је мањкало и средстава и воље за озбиљнијом акцијом.⁴⁴¹ Увидевши да цар Фридрих III неће повући своје претензије на угарску круну, краљ Матија је покушао на сваки начин да обезбеди престо свом ванбрачном сину, помишљајући на нови спољнополитички обрт. Понудио је цару признање његовог наследног права, под условом да херцега Јована Корвина призна за краља Хрватске и Босне и да задржи освојене аустријске земље.

Такође се жељом заснивања династије може објаснити и намера стицања шлеских херцештава за херцега Јована Корвина између 1475. и 1485. године.⁴⁴² У случају одбијања, као у случају херцега Јована II Саганског, краљ Матија је користио силу оружја (Глоговски рат 1488. године). Овакво вођење спољне политике последњих година владавине угарског краља Матије поново је довело државу у својеврсну спољнополитичку изолацију.⁴⁴³ Српски прваци су у овим борбама укључени следећи политику угарског краља, очекујући напредовање и поседе за показану верност.

Ерик Фигеди. К. Nehring, *Mátyás külpolitikája*, 430. Е. Fügedi, *Hunyadi Mátyás*, 1407. Атила Барањ је у најновијем осврту на питање угарске западне политике показао сасвим другачију природу ове брачне везе, док је захваљење с Венецијом објашњавао блискошћу Републике на лагунама с царем Фридрихом. А. Bárány, *Mátyás nyugat-európai politikája*, 89, 90.

⁴⁴¹ Е. Zöllner, *Ausztria története*, 114–115, 116, 121.

⁴⁴² К. Nehring, *Mátyás külpolitikája*, 435.

⁴⁴³ К. Kisfaludy, *Matthias Rex*, 162.

3.5. Спољна политика према Османлијама

Једно само увек...истакните: да је у ово време најопасније

занемаривање ствари хришћанске вере...

Ако би се пак, не дај Боже, нешто несрећно десило,

ништа се због тога не може пребацити краљу Угарске

Из писма краља Матије посланику у Риму Ладиславу Вежењију⁴⁴⁴

Западноевропска угарска политика била је у директној вези са политиком краља Матије према османском султану. Премда је угарском краљу пребацивано недовољно интересовање за политику према јужном суседу и неразумевање историјског момента, тешкоће кроз које је Угарска пролазила у периоду пре ступања краља Матије на власт и на њеном почетку имале су лошег дејства на угарске позиције на Балкану, што угарском краљу признају и његови најоштрији критичари. Међутим, краљ Матија је с друге стране врло вешто користио борбу против исламског завојевача у интересу своје политике избегавајући непосредне сукобе већих размера.

Борба против Османлија била је трајни задатак угарских елита током XV и XVI века пошто је Османско царство дугорочно било она сила која је чинила сталну опасност по опстанак државе.⁴⁴⁵ Практично до 1463. године угарска војска се, услед османских успеха на Балкану, повукла на своје границе, принуђена да води самоодбрамбени рат с недовољним средствима.⁴⁴⁶ Осим тога, у суштини је систем вазалних одбрамбених држава на Балкану нестао и Угарска се од тада граничила готово целом јужном границом с османским Турцима. Судар ове две државе је био сукоб различитих државних уређења и различитог погледа на свет који је ишао у прилог једној, а на штету друге стране. Међутим, Угарска у ово време предстваља за османске водеће кругове споредно ратиште, те опстанак угарске државе још није био директно угрожен.⁴⁴⁷ Циљ османског султана у овом периоду било је потискивање угарског утицаја са Балкана, док угарски краљ настоји да политиком активне одбране, пре свега, очува status quo и стекне мање предности.⁴⁴⁸ На овим основама суживот две државе био је везан за лабаву равнотежу која је постојала међу њима, а која се временом померала у корист османске државе. Свестан недостатака своје државе и војске, које смо горе спомињали, угарски краљ је могао да одржава равнотежу само с великим напорима.⁴⁴⁹ На озбиљну спољну помоћ није могао рачунати у шта се сам краљ уверио и учестало

⁴⁴⁴ Превод начињен према мађарском преводу писма у: *Mátyás király levelei 1460–1490*, 18–21.

⁴⁴⁵ В. Стефановић, *Краљ Матија према Влашкој и Босни*, Летопис Матице српске 331 (1932) 173–174, 176. Gy. Rázsó, *Hunyadi Mátyás török politikája*, 305. Gy. Rázsó, *Mátyás hadászati tervei*, 5.

⁴⁴⁶ F. Szakály, *A török-magyar kuzdelem szakaszai a mohácsi csata előtt*, 39, 43. С. Coco, *Da Mattia Corvino agli Ottomani*, 29.

⁴⁴⁷ Gy. Rázsó, *Hunyadi Mátyás török politikája*, 313, 343.

⁴⁴⁸ X. Иналцик, *Османско царство*, 37. Gy. Rázsó, *Hunyadi Mátyás török politikája*, 343.

⁴⁴⁹ Gy. Rázsó, *Hunyadi Mátyás török politikája*, 314–316.

жалио. Чињеница да му је држава угрожена истовремено и од стране Хабсбурга само је отежавало позиције.

На почетку своје владавине краљ Матија могао је доста брзо увидети да тзв. „велико решење“ османског проблема путем крсташког рата више није могуће. Нетрпељивости и незаинтересованост европских земаља, уз појаву свести да далеки султан може бити и савезник не само непријатељ, умногоме је смањило изводљивост оваквих идеја.

Услед промена у европској политици, борба против Османлија постајала је све више добар дипломатски изговор и погодно средство политичке пропаганде. Новија истраживања показју да је експлоатација османске политике током владавине краља Матије Корвина била знатно интензивнија него се раније мислило. Ступање на престо могао је захвалити у великој мери употреби успеха свог оца у рату против „неверника“. У данима неизвесности и нестабилности његове власти борба за веру била је корисно и једноставно средство легитимизације, а резултати врло погодни за придобијање и награђивање.⁴⁵⁰ Борба за веру је политички употребљавана и према другим дворовима. Сам краљ се много пута жалио да се сам не може носити с Османлијама и да му нико не пружа помоћ. Због тога је истицао да ће се сам постарати за интересе своје државе онако како најбоље може. Тако је временом борба против „неверника“ постала само пропагандна фраза коју је краљ Матија умешно кориситио до краја своје владавине.⁴⁵¹ На западу Европе Угарска је сматрана бедемом хришћанства против Османлија.⁴⁵² Слично је било и са преговорима о миру са султаном којима је угарски краљ вршио притисак, пре свега, на папску курију истичући њихову нужност за његову државу.⁴⁵³ При томе је папи представљо интерес своје владавине као општи интерес за целокупно хришћанство чијим се заштитником представљао (а коју улогу није никада до краја прихватио).⁴⁵⁴ Осим тога, крхку равнотежу са султаном није имао разлога кварити када је увидео да овај нема намеру директно угоризити опстанак Угарске.⁴⁵⁵

Међутим, тешко да би се угарски краљ једини могао оптуживати за употребу османског питања у своју корист на позорници европске политике. Добар пример могао би бити и план чешког краља Ђорђа Пођебрада који је упутио папи, а осврће се на

⁴⁵⁰ D. Salihović, *For a Different Catastrophe: A Fruitful Frontier on the Southern Edges of the Kingdom of Hungary after 1463. an Initial Inquire*, Иницијал 4 (2017) 87.

⁴⁵¹ Неретко се у историографији овај моменат посебно истиче. Gy. Rázsó, *Hunyadi Mátyás török politikája*, 318, 321–322. Исти аутор у једној студији назива борбе на југу угарске државе пропагандним ратом што је донекле претерано. Gy. Rázsó, *Mátyás hadászati tervei*, 15. и даље. Добар примери пропагандне употребе победе код Шапца доноси Веспреми. L. Veszprémy, *Szabács ostroma*, 53.

⁴⁵² C. Cocco, *Da Mattia Corvino agli Ottomani*, 29.

⁴⁵³ В. Стефановић, *Краљ Матија према Влашкој и Босни*, 177.

⁴⁵⁴ D. Salihović, *For a Different Catastrophe*, 86.

⁴⁵⁵ Gy. Rázsó, *Mátyás hadászati tervei*, 9.

борбу против османског завојевача.⁴⁵⁶ Пођебрад је на овај начин настојао уклонити дипломатски притисак и потиснути из крсташких планова папу и цара.⁴⁵⁷

Походи против јужног угарског суседа били су ограничени на пљачкашке походе и одбрану границе, тако да се угарски краљ само једном, 1464. нашао лицем у лице са султанском војском у време одбране и противудара у Босни. Остале активности биле су везане за време када је краљу била потребна каква победа, као у периоду 1475–1481, и када су околности дозвољавале да стекне мање предности без већих опасности и као дипломатска демонстрација.⁴⁵⁸ Српски војници су у њима били посведочени као врло активни борци ратујући у нади обнове своје државности без обзира на ограничене циљеве ових похода.

Старија историографија је сматрала да се угарски краљ окренуо тзв. „малом решењу” османског проблема, односно повећавању унутрашњих снага земље и проширивањем државне територије на западу. Упитно је колико су они заиста имали непосредне везе са одбраном од султана. Османлије су више биле само један разлог више и оправдање за освајачку политику чиме је османско ратиште поново бивало употребљено у политичке сврхе. Парадоксално је међутим да су ови ратови онемогућили стварање чврстих савезништава против непријатеља на истоку. Сви потенцијални савезници били су уједно претенденти и противници којима су династички интереси били знатно важнији од османске претње која тада углавном није била директна за њихове земље.⁴⁵⁹ Средства која су доносиле освојене области нису била довољна уколико су она очекивана у антиосманској борби. Обрачуни на другим странама и исцрпљеност након њих умели су да ускрете могућност искоришћавања оних момената када би се османска држава нашла у непогодном спољнополитичком положају и њене позиције биле рањиве. Тако је угарски краљ пропустио прилику да искористи сукоб Мехмеда II и Узун Хасана 1472.⁴⁶⁰ С друге стране, балканске државе више нису биле способне да играју улогу савезника и у циљу свог опстанка су водиле политику клацкања између две стране, а која је обема странама изгледала (уз изражену политичку корист) као једноставна превртљивост. На крају крајева оне су у првим годинама краљеве владавине великим делом престале да постоје. Унутрашњи проблеми угарске државе су принудили краља Матију да последње године владавине (1484–1490) проведе у миру са својим суседом у обостраном прикупљању снага.⁴⁶¹

⁴⁵⁶ В. Стефановић, *Ратовање краља Матије у Босни и његови односи с папском куријом и чешким краљем у ствари акције против Турака*, *Летопис Матице српске* 332 (1932) 200. Ž. Le Gof, *Da li je Evropa stvorena u srednjem veku*, Beograd 2010, 231–232. D. Salihović, *For a Different Catastrophe*, 91.

⁴⁵⁷ J. Gyalóka, *Mátyás király nyugati diplomáciája*, 78.

⁴⁵⁸ Gy. Rázsó, *Hunyadi Mátyás török politikája*, 341.

⁴⁵⁹ Gy. Rázsó, *Hunyadi Mátyás török politikája*, 323, 324, 334–335.

⁴⁶⁰ *ИСН* II, 382. (С. Тирковић).

⁴⁶¹ Gy. Rázsó, *Hunyadi Mátyás török politikája*, 336.

4. Прилике у Османском царству

*Владаоци су сенка Божја на земљи. Њима се не може
ускратити да односе победу.*

Дурсун-бег

Српски народ је својим већим делом средином и у другој половини XV века доспео под власт османског освајача. Османско царство се у овом периоду налазило у напону своје снаге на челу са султаном који је у историјском сећању остао забележен као Освајач. Султан Мехмед II (1451–1481) претворио је државу коју је наследио у велику силу и ударио темеље њеног даљег ширења. Његова владавина ставила је тачку на дилему око будућности османске државе у периоду алтернатива, како је ово време назвао Пал Фодор, завршивши дело које су започели владари Мурат I (1362–1389) и Бајазит I (1389–1402), односно одређујући будућност Османског царства као наследника и настављача исламских царства и Византије. Симболично је питање окончано заузимањем Цариграда 1453. године.⁴⁶²

Уређење османске државе било је погодно за спровођење освајачке политике и у том смислу јесте донекле оправдана тврдња Ђуле Ражоа да је оно било једно од најбоље организованих држава свог времена.⁴⁶³ Унутрашње уређење османске државе у себи је имало различите елементе потекле из персијског, селџучког и других правних система. Важан елемент правних и државних традиција прихваћених са истока била је моћ суверена чији је задатак да обезбеђује правду, односно да заштити поданике од угњетавања власти и разних злоупотреба. Тако је правда према схватањима појединих османских писаца, милост владара проистекла из његове апсолутне власти, док је неки писци изједначавају са самом апсолутном власти суверена.⁴⁶⁴ Власт владара јачала је и прихватањем система султанових робова (капу кулу систем). Још један важан елемент у османском уређењу јесте идеја светог рата и ширења ислама. На оваквим основама османска држава била је у стању да створи предуслове једној трајној агресивној освајачкој политици.

Османску спољну политику такође карактеришу принципи освајања и тактизирања. Велика пажња је била поклањана упознавању уређења суседних земаља пре него што је уследило њихово полагање освајање. Осим економског исцрпљивања и застрашивања,⁴⁶⁵ османска освајачка стратегија је подразумевала завађање и

⁴⁶² P. Fodor, *Állandóság és változás az oszmán történelemben*, Szultán és az aranyalma. Tanulmányok az oszmán-török történelemről, Budapest 2001, 18, 19.

⁴⁶³ Gy. Rázsó, *Hunyadi Mátyás török politikája*, 309.

⁴⁶⁴ X. Иналцик, *Османско царство*, 93–97.

⁴⁶⁵ J. Калић, „Страх турски“ после Косова, Свети кнез Лазар. Споменица о шестој стогодишњици Косовског боја 1389–1989, Београд 1989, 185–191. R. Radić, *Strah i roznoj Vizantiji 1180–1453*, Beograd 2014, 363–394. M. Шуца, *Приповест о српско-турским окршајима и „страх од Турака“ 1386. године*, ИЧ 53 (2006) 93–122. Dž. Dautović, *Metus Turchorum*, 75–103.

придобијање угледних људи на противничкој страни.⁴⁶⁶ Босански краљ Стефан Томашевић је у свом писму папи из 1461. године навео као велику опасност од привлачења босанских поданика на османску страну који су били придобијани противниковом трпељивошћу. Међутим, османска стратегија имала је и насилне елементе као што је стално узнемиравање и изнуривање противника. Када је реч о упадима на територије околних држава они су вршени са различитим циљевима и од бројности учесника могу се поделити на три групе. Прву врсту упада чинили су они са многобројним учесницима предвођени акинџијским бегом. Они су се називали акин. Уколико је број учесника превазилазио сто људи, али напад није предводио акинџијски бег, онда се он називао харамлик. Ако је пак у њему учествовало мање од сто ратника онда се називао чете.⁴⁶⁷

Правно уређење османског царство било је регулисано шеријатом и канунима које су султани могли доносити у оним случајевима када исламски закон није пружао адекватно решење неког проблема, односно темељило се на световним принципима јавног и административног законодавства. Шеријат је појам који је означавао исправан живот муслимана и у њему је верско право било само један чинилац. Канун је допуњавао шеријат у оним аспектима у којима он није био довољан. Међутим, период ширења османске државе у другој половини XV века наметао је потребу освајачу да на овом пољу буде прагматичан и прилагодљив што је довело до стварања једног оригиналног и самосвојног уређења. Целокупно османско држање на овом плану било је условљено прагматичном, а не верском легитимизацијом власти валадајуће династије.⁴⁶⁸ Због тога је политички прагматизам кључан у разумевању османског држања према различитим питањима која су временом искрсавала. Наиме, Османско царство било је теократска исламска држава, али је број немуслиманских поданика у њеним оквирима био толики као ни у једној другој водећој исламској земљи. Због тога је постојала потреба за стварањем суживота уз очување угледа исламске државе што је захтевало велику флексибилност.⁴⁶⁹ Османска држава се због тога одлучила на употребу оних исламских елемената који су јој највише погодвали. Водећи кругови царства су се определили, на пример, за прихватање ханефитске школе, по много чему најслободније од четири званичне сунитске школе тумачења шеријата. Тако је било у пракси могуће прихватање оних затечених решења која су погодвала ширењу и освајачким интересима државе у циљу спречавања немира и незадовољства.⁴⁷⁰ Османлије су прихватиле законска решења за рударство од покорених балканских народа, елементе Душановог законика, преузели су влашку организацију, а некада су се користили и крајње неуобичајеним средствима као што је то било стварање „Босанског краљевства“. Посебно је рубно подручје државе, у политичком смислу празно,

⁴⁶⁶ E. Peledija, *O odnosima Osmanlija i Kosača u XV stoljeću*, Herceg Stjepan Vukčić Kosača i njegovo doba, Mostar 2005, 49–50.

⁴⁶⁷ P. Fodor, *Adatok a magyarországi török rabszerzésről*, 136.

⁴⁶⁸ P. Fodor, *Állandóság és változás az oszmán történelemben*, 21.

⁴⁶⁹ А. Фотић, *Између закона и његове примене*, Приватни живот у српским земљама у освит модерног доба, приредио: А. Фотић, Београд 2005, 31–32.

⁴⁷⁰ G. Işiksel, *Ottoman Power Holders in the Balkans (1353–1580): a Case of Upward and Downward Elite Mobility*, Medieval Bosnia and South-east European Relations. Political, Religious, and Cultural Life at the Adriatic Crossroads, ed. Dž. Dautović, E. O Filipović, N. Isailović, Arc Humanities Press 2019, 86.

неисгурно и неодређено, било погодно за преживљавање различитих хибридних решења.⁴⁷¹ Међутим, сито које је пропуштало локалне обичаје временом је постајало све гушће с намером да се стари обичаји укину.

Становништво Османског царства делило се најједноставније на војно ангажовано становништво (*аскер*), у које се укључује и бирократија и на неборачко становништво (*раја*) у чему се врло јасно види размимоилажење са шеријатом који не познаје поделу људи на сталеже.⁴⁷² Овакву поделу омогућило је световно законодавство. Прелазак из сталежа у сталеж теоријски није био могућ, премда га је пракса дозвољавала. Постојале су и групе становништва које су се налазиле између аскера, обавезних на војну службу, и произвођачког становништва обавезног да плаћа државне и друге дажбине.

Положај бројног немуслиманског становништва био је регулисао појмом *зиме*. Становништво на које се односио овај неписани уговор морало је припадати признатој верској зајединици. Положај *зимије* је немуслиману гарантовао право на живот, личну слободу, право на поседовање имовине, слободу вероисповести и друга права. *Зимије* су биле обавезне да се потчињавају законима у сваком слислу и да плаћају главарину (цизију или харач). *Зимија*, као и сваки рајетин је био обавезан да плаћа различите врсте пореза држави и спахијама. Спахијске дажбине су делили на: рајинске дажбине, земљорадничке и слободне дажбине.⁴⁷³ Осим тога, *зимија* је морао бити обележен и различит (због тога им је дозвољена употреба свог језика и писма), односно јасно потчињен. Шеријатске норме су забрањивале много тога зимијама (градња цркава и манастира, употреба звона на црквама, подражавање начина живота муслимана, подизање виших кућа од муслиманских, друштвени успон и слично), али је њихова примена зависила од тренутних потреба и државних интереса, односно пракса се могла разилазити са теоријским начелима. Тако је османска држава дозвољавала верско-судску аутономију немуслимана, али под строгим својом контролом. Статус *зимије* се добијао владаревом милошћу (аманом) пошто је рат оправдан као цихад подразумевао робљење, пљачку и убијање. Сво мушко и женско становништво као и деца сматрани су заробљеницима, односно робовима. Изузеци су били: стари, изнемогли, инвалиди и монаси. Теоријски, шеријат је забрањивао убијање небораца и добијање владаревог амана је обезбеђивао слободу, у пракси након потчињавања неког подручја владала је освета локалног муслиманског становништва или османске војске.⁴⁷⁴ Османски писци о томе недвосмислено говоре сматрајући то потпуно оправданим и ваљаним чином. Побуна против државе је као тешки прекршај кажњаван смрћу.

Верске институције немуслимана биле су под строгим надзором османске државе путем именовања поглавара верских заједница. Треба имати у виду када говоримо о положају хришћана и Јевреја у Османском царству да је династија и њен

⁴⁷¹ D. Salihović, *For a Different Catastrophe*, 80–81.

⁴⁷² А. Фотић, *Између закона и његове примене*, 42.

⁴⁷³ Е. Миљковић-Бојанић, *Смедеревски санџак 1476–1560. Земља-насеља-становништво*, Београд 2004, 63.

⁴⁷⁴ А. Фотић, *Између закона и његове примене*, 36–40.

владајући систем ставила и исламску заједницу под своју контролу. Себи ненаклоњене интелектуалце и верске поглаваре је ставила у војном силом подржављену верску хијерархију, на чије чело је поставила шејх-ул ислама као поглавара. Задатак им је био да поравнавају неслагања верозакона и државног закона и да величају династију. Верски правници су с друге стране стављени под државну контролу поставши државни службеници који зависе од османске државе, тако поставши најватренији поборници османске династије усађујући у народ послушност као верску обавезу.⁴⁷⁵

Положај хришћана у османској држави се почео мењати тек у време владавине султана Сулејмана II (1520–1566) када су универзалистичке претензије потиснуте у корист исламских традиција. Можда је положај *зимије* најбоље дефинисао Александар Фотић када о њему тврди да је он обезбеђивао заштиту и у исто време представљао понижење.⁴⁷⁶

Положај роба је шеријатски био недвосмислено одвојен од статуса зимије. Шеријат робовима сматра заробљенике и људе рођене од робова. У духовном смислу робови су сматрани једнаким као и слободни људи, док је ослобађање робова сматрано богоудним делом којем је примање ислама обавезно претходило. Примери овакве праксе могу се срести и у дефтерској грађи. Због тога се у исламском свету роб сматрао људским бићем, а не имовином. Из категорије класичног ропства развио се на Блиском истоку систем војног ропства.⁴⁷⁷ Османска династија је ову установу прихватила и развила је стварајући институцију тзв. *султановог кула* или владаревог роба. Тако је створен свеобухватан војно-управни систем под називом *капу-кулу*. Положај султановог кула шеријат је у теорији повезивао са класичним ропством, а пракса га је одвајала од њега. Међутим, положај султановог кула брисао је све разлике. Са овом институцијом је преплетена ранија традиција исламског света која повезује државност и неку врсту ропства. Овакав роб могао је имати водеће место у државној управи, поседовати огромно богатство и постати владарев зет.⁴⁷⁸ Начин стицања таквих робова била је и девширма, односно данак у крви који је представљао очигледно кршење шеријатских принципа у корист интереса државе. Наиме, насилно проверавање шеријатски није било дозвољено.⁴⁷⁹ Османско царство није одбацивало ни институцију класичног ропства од кога је на више начина стварала себи корист.⁴⁸⁰

Османска династија се ослањала на овај систем који јој је омогућио да она постане једина дугорочна и непроменљива константа Царства и то на тај начин што је административни апарат испунила овим војним робовима. Овакав службеник у систему султановог кула зависео је потпуно од владареве воље и могао је лако страдати услед немилости. Владарева наредба се међу овим људима брже и лакше спроводила него је што то био случај код средњовековних западноевропских владара. Донекле, ови људи

⁴⁷⁵ P. Fodor, *Állandóság és változás az oszmán történelemben*, 16.

⁴⁷⁶ А. Фотић, *Између закона и његове примене*, 71.

⁴⁷⁷ P. Fodor, *Adatok a magyarországi török rabszerzésről*, *Hadtörténeti Közlemények* 109/4 (1996) 133.

⁴⁷⁸ P. Fodor, *Adatok a magyarországi török rabszerzésről*, 134.

⁴⁷⁹ А. Фотић, *Између закона и његове примене*, 46.

⁴⁸⁰ Пре свега стицањем нових робова и опрозивањем трговине робљем. P. Fodor, *Adatok a magyarországi török rabszerzésről*, 135.

који нису имали правог корена и образовани у дворском окружењу, постајући дворска елита били су својим образовањем, културом и језиком различити од већине друштва. Њихов идентитет је био османски, а главна врлина оданост династији. За оданост султански кулови су добијали високе положаје и награде. Потреба за овим системом према неким истраживачима потиче од чињенице да држава у исламском свету није уживала подршку верске заједнице. Због тога њени водећи кругови нису желели учествовати у њеним службама.⁴⁸¹ Употреба овог система слугу деловала је подстицајно на укореењивање схватања о потреби оданости и послушности владару.⁴⁸² Међутим, социјално напредовање подразумевало је примање ислама, а када се прими ова вера њено одбијање није било могуће било какви да су разлози довели до тога чина. За мушкарце је одбијање ислама повлачило кажњавање смрћу. Социјални успон се показао као најзначајнији мотив примања исламске вере. Тако су хришћани спахије из периода XIV и XV века практично до половине XVI века нестали.

Тимарски систем је још једна специфичност организације Османског царства који је потекао из селџучког периода, а касније се развијао у Анадолији. Када су дошли на Балкан Османлије су на њему затекли институцију проније коју су уклопили у тимарски систем. Тимари су у османској држави увођени тамо где је подела на санџаке, као и прихватање османских закона и администрације ухватила снажне корене. Успостављању тимарског система увек је претходио детаљан попис области и утврђивање величине прихода. Стварање оваквог система уживања земље је почивао на установи миријске земље, односно на схватању да сва обрадива земља припада држави као царска земља (рајетин у тимарском систему има право на наследни земљишни посед који се звао баштина, али није имао право да га заложити, поклонити, продати и др). Облик приватног власништва над земљом био је могућ у случају мулкова, слободних имања и вакуфа чији је статус султан могао мењати. Право на земљу у тимарском систему имали су султан, спахије и сељаци који је обрађују. Контрола државе се, према Фодоровом мишљењу, остваривала и у поседовним односима кроз тимарски систем, односно државни фискализам и систем редистрибуције. Спахије, као држаоци тимара, с друге стране били су противтежа јаничарима.⁴⁸³ Османско царство је тако и на овом плану прилично одударало од Угарске (и других западноевропских земаља) у којем је поседовање земље представљало извор моћи и напредовања.

Тимарски систем је подразумевао доделу земљишног добра са кога је убиран одређени годишњи приход за вршење војне службе, одржавање унутрашње безбедности и надзор над становницима поверене територије. Тимаром се називало добро које је давало годишњи приход до 20.000 акчи (тачније 19.999). Од тимара је веће приходе доносио *зеамет* (од 20.000 до 99.999 акчи), односно *хас* који је доносио уживаоцу приход већи од 100.000 акчи годишње. Тимари су се осим тога делили на *слободне* и *неслободне* (значило је то економски и територијални имунитет). Треба имати у виду да спахија, односно држалац тимара, није добијао земљу у власништво

⁴⁸¹ P. Fodor, *Állandóság és változás az oszmán történelemben*, 16.

⁴⁸² P. Fodor, *Állandóság és változás az oszmán történelemben*, 15, 21.

⁴⁸³ P. Fodor, *Állandóság és változás az oszmán történelemben*, 20.

него само право да као надокнаду за своју службу на одређеном подручју прикупља за себе део државних прихода. Држање тимара било је право само припадника војног сталежа. Одређена особа могла је држати тимар само ако јој је отац био војник (и ако преузме његове обавезе) или је особа постала султанов или бегов роб (кул). Исто право је признавано и ранијим властелинима који су имали поседе пре османског освајања. Тимари су додељивани и државним и дворским службеницима као вид плате. Осим што тимар није био наследан он није подразумевао ни доживотну доделу. Спахија који се не одазове у војни поход или седам година не обавља своју службу губио би тимар. Тимар се могао губити и из других разлога (неспособност за обављање службе, лоше обављање задатака, итд). Овакви случајеви су се бележили у дефтерима.⁴⁸⁴ Уколико би пак држалац тимара био примећен као особа која савесно извршава задатке могао је добијати додатке на свој тимар (*тераки*). Тимари су се добијали на молбу војног старешине. Свим држаоцима тимара издаване су одговарајуће исправе (берати, писма, тезкере, хуцети или темесући) које је могао издавати султан или у пограничним крајевима санџакбег. Губитак одговарајуће исправе која је гарантовала право на тимар повлачила је за собом губљење тимара.⁴⁸⁵ Како је од тимарског система умногоме зависила снага султанске војске број тимара је временом растао.⁴⁸⁶

Административна подела Османског царства била је подједнако флексибилна као и вођење политике. Међутим, класично османско уређење подразумевало је формирање административних јединица различите величине од којих је најчешћа војноуправна јединица био санџак (или према арапском говору лива) сачињен од неколицине нахија, односно у смислу тимарске организације десетак зеамета и стотинак тимара. Санџак у својој основи носи значење заставе. Формирање санџака вршено је након коначног покоривања једног подручја и уз вршење пописа. Спахије једног санџака су се на позив прикупљали под заставу санџакбега. Погранични санџаци су према свом положају чинили једну посебну групу тзв. *слободних санџака* чији су управници имали шира овлашћења у свом деловању (покретање мањих упада на противничку територију, додељивање тимара и слично). У ову категорију су се убрајали и Босански и Смедеревски санџак. На простору једног санџака могао је постојати један или више кадилука који представљају подручје под јурисдикцијом једног кадије, односно османског представника задуженог за судство и многа друга управна питања. Број кадилука је зависио од броја муслиманског живља на неком подручју, тако да је у почетку османске власти на балканском подручју могло да се сретне поклапање кадилука са границама санџака, или да му припадају и неке нахије у суседном санџаку. Санџаком се називала и највећа организациона јединица одређених војних и друштвених редова. Неколико санџака чинили су већу административно-управну јединицу која се звала беглербеглук (*eyalet*, ејалет) на чијем је челу стајао беглербег.⁴⁸⁷

⁴⁸⁴ Понекад се као разлози одузимања тимара у дефтерима наводе и недисциплина и ниподаштавање надређених, оданост пићу и слично.

⁴⁸⁵ *Тимар*, у: *ЛССВ*, 729–730. (Е. Миљковић-Бојанић). Е, Миљковић-Бојанић, *Смедеревски санџак*, 56–64.

⁴⁸⁶ *Историја народа Југославије II*, група аутора, Београд 1960, 72 (Б. Ђурђев).

⁴⁸⁷ *Кадија, Санџак*, у: *ЛССВ*, 267, 644 (А. Фотић).

Османско царство је услед верске различитости и својих особености од почетка у историји европских народа сматрано антитезом свега оног што су народи Европе и на крају довело је до утврђивања хришћанског идентитета европског континента.⁴⁸⁸

⁴⁸⁸ Dž. Dautović, *Metus Turchorum–strah od Turaka u srednjovjekovnoj Bosni*, Osmansko osvajanje Bosanske kraljevine, Sarajevo 2014, 76, 77.

5. Пад Српске деспотовине

*Тада Турски цар Мехмед, видевши до каквог је стања
дошло у Рашкој и Србији, пође с војском против Смедерева. Сазнавши то,
грађани Смедерева изиђоше из града, пођоше му у сусрет и предаше му
кључеве града.*

Мавро Орбин о паду Смедерева

За српску државност овај период представљао је тешка времена. Положај Српске деспотовине постајао је из године у годину тежи. Питање њеног даљег опстанка било је увелико повезано са односом снага суседних земаља, Османског царства и Краљевине Угарске. Унутар деспотске породице односи су исто тако постали све тежи и на крају довели до раскола.⁴⁸⁹ Премда детаљи нису познати извори су посведочили да су након смрти деспотице Јерине у Руднику 3. маја 1457. њен брат Тома Кантакузин, син Гргур⁴⁹⁰ и бивша султанија Мара пребегли султану, што указује на проосмански став дела српске владарске династије.⁴⁹¹ Ослепљени Стефан Бранковић је остао тада уз свог брата и постао други човек у Деспотовини. Вероватно је имао и некаквог удела у управљању државом.⁴⁹² Током несигурних времена српска елита тражила је излаза на различитим странама, тако су понеки у српској политици решење тражили у османском правцу. Изненадна, можда и насилна, смрти деспота Лазара 20. јануара 1458. године оставила је Деспотовину у још тежој ситуацији.⁴⁹³ На власт у Смедереву долази намесништво које су сачињавали слепи деспот Стефан, Лазарева удовица деспотица Јелена Палеолог и велики војвода Михаило Анђеловић који је био и прва личност у управљању Деспотовином.⁴⁹⁴ Углавном се говори о борби присталица османске и

⁴⁸⁹ М. Спремић, *Деспот Стефан Бранковић*, 124.

⁴⁹⁰ Момчило Спремић је мишења да је деспотица Јерина подржавала сина Гргура који је имао намере да заузме деспотски престо. М. Спремић, *Деспот Стефан Бранковић*, 124.

⁴⁹¹ Љ. Стојановић, *Стари српски родослови и летописи*, 241. Критовул у свом панегиричном спису упућеном султану Мехмеду II деспота Лазара оптужује да се према родитељима лоше опходио, да оца није хтео откупити из угарског ропства, тврди да је од мајке тражио управу државом и скривено благо, да није плаћао редовно данак султану и да је земљом лоше управљао не слушајући савете ишавши за својим замислима. Мавро Орбин, а и Енеја Силвијо Пиколомини били су мишљења да је Лазар потиснуо Гргура с деспотског престола. Пребацивано му је да је помагао османски упад у јужну Угарску у јесен 1457. године. Kritobúlosz, *II Mehemed élete*, ford. Szabó Károly, Budapest 1875, 147–148. М. Орбин, *Краљевство Словена*, 128. V. Klaić, *Povijest Hrvata* II/3, Zagreb 1904, 13. М. Спремић, *Деспот Лазар Бранковић*, 905–906, 908. А. Krstić, „Which Realm Will You Opt for?“, 138.

⁴⁹² М. Спремић, *Деспот Стефан Бранковић*, 125.

⁴⁹³ М. Спремић, *Деспот Лазар Бранковић*, 909.

⁴⁹⁴ Михаило Анђеловић био је потомак последњих господара Тесалије пре њеног пада под османску власт. Његов отац Михаило је пребегло у Ново Брдо где се оженио једном Српкињом која је касније одведена на исток. Можда је Анђеловић већ 1445. године био велики челник јер се спомиње велики челник његовог имена. Касније велики војвода. Године 1457. склопио је посредством свог брата, великог везира Махмуда Анђелића, повољан мировни уговор између деспота Лазара и султана Мехмеда II. Вероватно да је у расулу након смрти деспота Лазара извикан за деспота. Летописи су забележили да је он *началствовао* српској земљи стављајући га испред деспотице Јелене и деспота Стефана. Према извештају послатом миланском војводи Анђеловић је османски човек и зато је покушао преузети власт

угарске струје на смедеревском двору у овим тегобним временима.⁴⁹⁵ Можда се може пре говорити о присталицама Османлија и њиховим противницима, од којих су ови други покушавали наћи противтежу, силом прилика, у Угарској.⁴⁹⁶ Покушај проосманске стране, оличене у Михаилу Анђеловићу који је извикан за деспота,⁴⁹⁷ да непосредно преузме власт у Смедереву је пропао уз испољавање антиосманских осећања становништва града.⁴⁹⁸ Након неуспеха преузимања власти Анђеловић, који је пустио одељење османске војске у Смедерево, бива на превару заробљен и предат Дамјану Ђурђевићу.⁴⁹⁹ Након свргавања Михаила Анђеловића ситуација постаје још замршенија. На власти остају ослепљени деспот Стефан и његова славољубива снаја деспотица Јелена.⁵⁰⁰ Ослепљени деспот и деспотица Јелена били су сложни док нису уклонили Михаила Анђеловића, али је након његовог нестанка с политичке сцене међу њима настао раскол.⁵⁰¹ Слепи деспот показао се огорченим противником султана, чија му је подршка за опсатанак била потребна, али је и према угарској страни наступао крајње резервисано, и како се наслућује у изворима с великим неповерењем, иако је од

као османски послушник. Међутим, становништво Смедерева тешко је прихватило његову османску помоћ и упућене султанове војнике је поубијало. Према Орбину деспотица Јелена је на превару ухватила Анђеловића. Тиме *низложен бист* Михаило Анђеловић 31. марта како се сећа српски летописац. Анђеловић је затим поверен на чување Дубровчанину Дамјану Ђурђевићу, поверљивом сарадник српских деспота и бива заточен по свој прилици у Угарској. Његови поседи су одузети и предати највећим делом великом логотету Стефану Ратковићу и војводи Марку Алтомановићу. Његов угарски посед Охад добио је Јован Хуњади. Можда је Михаило Анђеловић онај *Michaelis waywode Rascenorum* коме је краљ Алберт 1439. због невере и преласка на османску страну одузео поседе Кези и Шарзо (*Kezu et Sarzo*) у Арадској жупанији. Према једној дубровачкој одлуци из фебруара 1463. произилази да се налазио у Босни. Када је умро није поуздано утврђено. I. Nagy–A. Nyári, *Magyar diplomáciai emlékek* I, 18–21. L. Thallóczy, *Áldásy, A Magyarország és Szerbia közti összeköttetések oklevéltára*, 234. Љ. Стојановић, *Стари српски родослови и летописи*, 242. М. Орбин, *Краљевство Словена*, 129. I. Nagy–F. Pesty–L. Magina–A. Magina, *Diplome privind istoria comitatului Timiș și a orașului Timișoara* II, Cluj-Napoca 2014, 100–101. С. Новаковић, *Последњи Бранковићи у историји и народном певању*, Летопис Матице српске 146 (1886), 2, 10. В. Стефановић, *Краљ Матија и Српска деспотовина*, 242. М. Шуица, *Босанска властeosка породица Бановићи*, ИГ 1-2 (1993) 32. М. Спремић, *Деспот Стефан Бранковић*, 125. М. Спремић, *Борбе за Смедерево 1458–1459. године*, Пад Српске деспотовине, 215, 216. *Михало Анђеловић*, у: СБР VI, 838–840 (М. Спремић). А. Крстић, *Прилог биографији великог војводе Михаила Анђеловића*, 359–379. М. Спремић, *Деспот Ђурађ Бранковић*, 520.

⁴⁹⁵ *Историја Османског царства*, 108. (Н. Ватен). Т. Pálósfalvi, *Szegedtől Újvárig*, 356.

⁴⁹⁶ Свакако да је мишљење Николе Ватена према коме су Угари у Српској деспотовини организовали власт према свом нахођењу нетачан у оваквом облику. *Историја Османског царства*, 108. (Н. Ватен).

⁴⁹⁷ Лајош Талоци је био мишљења да је извикивању Михаила Анђеловића помогло одбијање женске власти од стране једног дела властеле у Смедереву. I. Nagy–A. Nyáry, *Magyar diplomáciai emlékek* I, 20. L. Thallóczy, *Bosnyák és szerb élet- s nemzedékrajzi tanulmányok*, Budapest 1909, 27.

⁴⁹⁸ I. Nagy–A. Nyáry, *Magyar diplomáciai emlékek* I, 18. Анђеловић је касније био држан заробљен у Угарској. А. Krstić, „Which Realm Will You Opt for?“, 141. Вероватно да Дурсун бег мисли на Михаила Анђеловића када говори о српском владару који хоће предати Смедерево. Његов пад је вероватно изазвао да Срби на пристизање великог везира одговарају одбијање уз образложење да није дошао султан. Г. Елезовић, *Турски извори за историју Југословена*, 100–102. А. Крстић, *Пад Србије из угла освајача: Ашикпашазаде и Дурсунбег*, 309. Постоји хипотеза према којој је у свргавању Михаила Анђеловића можда могао играти улогу и Михаило Силађи. Т. Pálósfalvi, *Szegedtől Újvárig*, 357.

⁴⁹⁹ L. Thallóczy, *Bosnyák és szerb élet- s nemzedékrajzi tanulmányok*, 33. М. Спремић, *Деспот Ђурађ Бранковић*, 560.

⁵⁰⁰ *ИСН* II, 303–314 (М. Спремић). С. Ћирковић, *Срби у средњем веку*, 246. Ј. Калић, *Срби у позном средњем веку*, 204–205. М. Благојевић, *Српска државност у средњем веку*, 347. *ИСН* II, 303–314 (М. Спремић).

⁵⁰¹ М. Спремић, *Деспот Стефан Бранковић*, 126.

ње очекивао више.⁵⁰² Према свему судећи у оваквом ставу није био усамљен. Уколико је отворено османска струја доживела неуспех извори сведоче да ни угарска страна није третирана с посебним симпатијама.⁵⁰³ Након неприлика које је његов отац доживео од стране Хуњадијевих пред сам крај живота неповерење његовог сина не треба да чуди. С друге стране нови угарски краљ са ненавршених петнаест година (и то из породице Хуњадија) није уливао поверење, нити је ослонац на његову тада врло климаву државу могао да обезбеди било шта сигурно Српској деспотовини. Деспотов покојни брат је осим тога вероватно учествовао у суђењу и погубљењу брата новог угарског краља што је додатно одбијало Стефана Бранковића од Угарске.⁵⁰⁴ Српска деспотовина очекивала је од угарске стране делотворну помоћ против Османлија, коју није могла добити,⁵⁰⁵ док је угарска страна Деспотовину, а и друге своје јужне суседе, посматрала као вазале, не као савезнике и партнере и сходном томе наглашено наступала са својим сизеренским правима без могућности да пружи стварну подршку.⁵⁰⁶ То није одговарало очекивањима у Смедереву. Тако је међу српским и угарским владајућим круговима постојало размимоилажење у међусобним очекивањима које нису могле премостити ни новонастале прилике.

Угарска страна, предвођена властољубивим војником, Силађијем, настојала се осим тога како год докопати Смедерева и Голупца. Михаило Силађи, до тада већ изигран и потискиван на двору у Будиму, настоја се докопати Смедерева чије би му освајање обезбедило деспотски престо (чиме би наставио са Хуњадијевом политиком чији је поборник био).⁵⁰⁷ Литерат Ђорђе из Будима је писао грађанима Пожуна 21. марта 1458. године да је Силађи оставио своје послове, затим наводи да се проноси вест да је наводно са Османлијама склопио мир (*fama etiam viget sed adhuc certitudinaliter nescimus quod cum Turcis ad certa tempora treugas pacis disposuisset*) и да се с њима надмеће око тврђава српског деспота (*Verum tamen scimus et manifestum est quod propter castra despoti Regni Racie in confinibus regni existentia tam imperator Turcorum, quam etiam gubernator noster multum laborant et operam dant*).⁵⁰⁸ Петар Томази је писао 24. априла да је краљев ујак у Београду са 8.000 војника пошто се очекују османски покрети.⁵⁰⁹ Силађи је нудио враћање некадашњих деспотскихседа у руке породице Бранковић у замену за Смедерево и остатке Деспотовине.

⁵⁰² ИСН II, 309. (М. Спремић). Дурсун бег је у свом опису борби око Смедерева забележио да су неверници остали тврди на пашине речи јер су очекивали долазак Угара. J. Thúgy, *Török történettrók* I, 82.

⁵⁰³ Посланик Франческа Сфорце, де Варезе, у свом писму каже *molto son odiosi verso Ungari* те да су их Османлије опколиле. L. Thallóczy–A. Áldásy, *A Magyarország és Szerbia közti összeköttetések oklevéltára*, 233. О нетрпељивости према Угарима сведочи и Константин Михаиловић када тврди: *А Рашиани су, због губернаторовог непоштења, радије желели да Смедерево падне Турцима у руке него Угрима*. К. Михаиловић из Островице, *Јаничарове успомене*, 125. ИСН II, 309, напомена 26. (М. Спремић).

⁵⁰⁴ П. Рокаи, *Прилог биографији деспота Лазара Бранковића*, 186. М. Спремић, *Деспот Лазар Бранковић*, 904.

⁵⁰⁵ С. Сосо, *Da Mattia Corvino agli Ottomani*, 31.

⁵⁰⁶ Угарски владар је скољен другим проблемима настојао да искористи положај Деспотовине за јачање својих позиција. L. Thallóczy, *Bosnyák és szerb élet- s nemzedékrajzi tanulmányok*, 27.

⁵⁰⁷ V. Fraknói, *Bosnyák és szerb tanulmányok*, Századok 43 (1909) 590.

⁵⁰⁸ DL 44860. T. Pálosfalvi, *Szegedtől Újvárig*, 355.

⁵⁰⁹ M. Wertner, *Magyar hadjáratok a XV. század második felében*, *Hadtörténelmi Közlemények* 13 (1912) 69.

Угарски основни интерес био је решити српско питање у своју корист, а не изазвати отворену реакцију султана.⁵¹⁰ Према сведочанствима млетачког посланика Томазија види се да је за замену поседа била посебно заинтересована деспотица Јелена,⁵¹¹ док је деспот Стефан Бранковић, који је негде између краја априла и почетка маја 1458. године постао српски деспот,⁵¹² био противник овог плана, настојећи да очува што самосталније позиције.⁵¹³ Првобитно је постојала спремност да се преда Голубац за деспотска добра.⁵¹⁴ Због тога су боравила двојица српских посланика, један од њих био је Дамјан Турђевић, у Будиму како би се уговор потписао. Деспотској породици враћени су Бечеј и Ердшомјо (Вршац).⁵¹⁵ Међутим, враћању других поседа се оштро супротставила краљева мајка и уједно управник поседа Хуњадијевих, енергична Елизабета Силађи.⁵¹⁶ Према нешто другачијем мишљењу постигнутом уговору се није супротставила краљева моћна мајка, већ да је краљ Матија сам одлучио одустати од таквог споразума. У том случају Елизабета Силађи је само преузела остваривање краљеве намере. Према оваквом тумачењу догађаја краљ Матија није био спреман да се одрекне прихода које су собом доносили пространи деспотски поседи (тада процењивани на око 40.000 дуката) посебно пошто су му средства требала за борбе на северу земље против Јана Гишкре.⁵¹⁷ Према оваквом тумачењу ово се сматра разлогом због кога је млади краљ одустао од договора и помрсио планове свог ујака.

Током преговора српске и угарске стране велики везир, Махмуд-паша, почео је да осваја преостале делове Деспотовине (10. маја запоседа Ресаву, затим Ждрело, и друга насеља) од чијих делова је основан Браничевски субашилук у оквирима

⁵¹⁰ T. Pálosfalvi, *Szegedtől Újvárig*, 364.

⁵¹¹ М. Спремић, *Деспот Стефан Бранковић*, 129.

⁵¹² Спремић оставља могућност да је титулу деспота ослепљени Стефан добио од Српске православне цркве. М. Спремић, *Деспот Стефан Бранковић*, 126.

⁵¹³ Сматрао је посланик Томази још 12. априла да су мале могућности да се постигне споразум. Према извештају истог посланика од 13. маја исте године има се утисак да су преговори имали изгледа на успех. L. Thallóczy–A. Áldásy, *A Magyarország és Szerbia közti összeköttetések oklevéltára*, 233, 234. В. Стефановић, *Краљ Матија и Српска деспотовина*, 248. М. Tomorad, *Europska politika Matijaša Korvina*, 173. Свакако да деспот Стефан није лако хтео предати Смедерево као што се некада у литератури представља. О живости слепог деспота по овом питању оставили су сведочанство и османски наративни извори. Дурсун бег прича да се Смедерево није хтело предати пошто није дошао султан већ Махмуд паша и јер Угри нудили 100.000, односно стотине хиљада дуката и десет градова преко Дунава. Међутим, вреди имати на уму и чињеницу, на коју је још Талоци скренуо пажњу да је деспотица Јелена упркос жељи да стекне угарске поседе имала намеру и да Деспотовину задржи. Види: J. Thúgy, *Török történetirők I*, 80. Г. Елезовић, *Турски извори*, 102. К. Јиречек, *Историја Срба I*, 387. L. Thallóczy, *Studien zur Geschichte Bosniens und Serbiens im Mittelalter*, München–Leipzig 1914, 98.

⁵¹⁴ Талоци у овоме види противпредлог деспотице Јелене. L. Thallóczy, *Studien zur Geschichte Bosniens und Serbiens*, 98. Проносиле су се гласине да је краљев ујак преузео Сентласолвар, Кубин и Голубац. М. Wertner, *Magyar hadjáratok a XV. század második felében*, 69.

⁵¹⁵ С. Пирковић, *Голубац у средњем веку*, Пожаревац 1968, 23.

⁵¹⁶ L. Thallóczy, *Studien zur Geschichte Bosniens und Serbiens*, 99. М. Рокаи, *Протестна повеља Будимског каптола којом Елизабета Силађи забрањује планирано отуђивање поседа породице Хуњади Силађи*, ССА 12 (2013) 145–156. Ђ. Бубало, *Поседи српских деспота*, 240–242.

⁵¹⁷ Оваква реакција, уколико је потекла од Елизабете Хуњади, није неочекивана. Наиме, стајала је насупрот феудалног менталитета стицања поседа, а и породица Хуњади би значајно ослабила своје позиције губитком значајног дела својих поседа. Међутим, угарски краљ је умео своје поседе даривати заслужним племићима вођен државним и својим интересима. Тако су Бела Стена и Нађлак примери оних добара која су доспела у руке српских старешина из краљевог домена. I. Nagy–A. Nyágy, *Magyar diplomáciai emlékek I*, 28. T. Pálosfalvi, *Szegedtől Újvárig*, 358.

Видинског санцака.⁵¹⁸ Сила која се обрушила на Деспотовину није била мала. Према речима извештаја османске војске је било неких 15.000 људи.⁵¹⁹ Српски посланици тражили су помоћ у Угарској, али она није стизала због чега су покренути разговори и са Махмуд пашом Анђеловићем.⁵²⁰ Нека од утврђења су освајачу предавана без борбе. Попис браничевског субашилука из 1467. године прибележио је имена неколицине муселима који су овај статус стекли предајом тврђаве Ресаве у османске руке.⁵²¹ Освајање града Смедерева, међутим, ни даље није било једноставно за османску војску пошто је овде наишла на чврст отпор. Учесник борби, Дурсун-бег оставио је опис борби око града приликом којих је спаљено подграђе.⁵²² Упркос османском притиску преговори око предаје Смедерева за деспотске поседе нису текли лакше. Како је српска, тако је и угарска страна остајала прилично резервисана и крута. Ни једна од страна није лако предавала своје градове. Када је реч о повратку Бечеја и Ердшомјоа у руке наследника деспота Ђурђа краљ Матија је у својој повељи од 20. августа 1458. године одредио да уколико потомци деспотови падну у неверу, учине увреду краљевског величанства или предају Голубац, Михаило Силађи има право да ове поседе узме за себе.⁵²³ Угарска страна је вршила својеврсни притисак на овај начин, али и покушавала придобити преговараче вршећи ситније уступке, тако заобилазећи негодовање Елизабете Силађи, односно остављајући краљу могућност да од уговора одступи. Пошто је Голубац пао у руке Османлија већ око 20. августа,⁵²⁴ поменуто добра доспела

⁵¹⁸ Критовул је врло јасно и трезвено објаснио у свом делу султанове пориве да освоји државу српских деспота. Наиме, земља има добар гео-стратешки положај, погодан за нападе у Угарску и Влашку, лежи на путевима који могу донети велике царинске приходе, хране даје у изобиљу, а како је литерарно прибележио, злато и сребро теку у потоцима, више него у Индији. Kritobúlosz, *II Mehemed élete*, 124–125. Е. Љ. Миљковић–А. Р. Крстић, *Браничево у XV веку*, Пожаревац 2007, 14. А. Крстић, *Пад Србије из угла освајача*, 310–311.

⁵¹⁹ I. Nagy–А. Nyágy, *Magyar diplomáciai emlékek I*, 27–28.

⁵²⁰ М. Спремић, *Деспот Стефан Бранковић*, 128.

⁵²¹ По имену су поменути: Вукашин, син Шајина, Доброслав син Радоша, Братко, брат Николе, Оливер син Радислава (*Kradislav*), његов син Стефан, Илија, брат Ђурђа, Никола, брат Прибила, поп Милован, његов син Долешин, Радослав, син Дабижива, Радоња (*Radoune*), син Вукашина, Степашин (*Istanişin*), син Браје (Брајана, *Brayan*), Радич, син Дујина (*veledi Dobre*), Дујин (*Dobre*), син Радича. За предају тврђаве они су били ослобођени плаћања рајинских дажбина. У загардама дата су другачија читања у издању на савременом турском језику. М. Stojaković, *Bраничевски тефтер*, 252. Транслитерација и превод на савремени турски језик са нешто измењеним читањем имена: Н. Inalcık, Е. Radushev, У. Altuğ, *Ottoman Military and administrativ order on the Lower Danube during the Time of Mehmed the Coqueror*, 344. Е. Миљковић–Бојанић, *Смедеревски санцак*, 144. А. Krstić, „Which Realm Will You Opt for?“, 140.

⁵²² Г. Елезовић, *Турски извори за историју Југословена*, 104. А. Крстић, *Пад Србије из угла освајача*, 313.

⁵²³ MNL DL 15276. V. Fraknói, *Bosnyák és szerb tanulmányok*, 592–593. Постоји мишљење у литератури да су Бечеј и Ердшомљо враћени деспотској породици након што су прихватили да Угарима предају Голубац. Е. Љ. Миљковић–А. Р. Крстић, *Браничево у XV*, 38. Чињеница да је Бечеј одузет породици Бранковић и проосмански став Гргура Бранковића сматрамо да чине неприхватљивом мишљење састављача архонтологије чиновника жупанија, према којем је до своје смрти Гргур носио част жупана Торонталске жупаније. N. C. Tóth–R. Horváth–T. Neumann–T. Pálosfalvi–А. W. Kovács, *Magyarország világi archontológiája 1458–1526, II. Megyék*, Budapest 2017, 280.

⁵²⁴ Дурсун бег је донео и детаље о освајању Голупца. Наводи да је Махмуд паша браниоце, сем заповедника, придобио тимарима и поклонима које је слао у тајности. Како се кастелан затворио у горњи град троделног замка и воду добијао спуштањем кофе на ланцу у воду Дунава. Када су османски војници ово приметили заједно су с војницима доведеним из Видина сваком приликом пресекали ланац не допуштајући да довуче себи воду. Овако изнурени браниоци су се предали. Исту причу преузима и знатно познији писац Сеад-един додајући разлозима предаје недостатак хране и друге потребе. J. Thúgy, *Török történetírók I*, 83, 161. Угарска страна је знала за османско стремљење да се дочепа Голупца. Наиме,

су у руке Михаила Силађија.⁵²⁵ На овај начин донација која је требала је бити подстицај одбрани с ослонцем на Угарску постала је, испоставило се услед османског напредовања, празно даривање. Касније је у преговоре укључено Смедерево као услов повратка некадашњих деспотских поседа, али је османски притисак постајао све јачи, а поверење у угарску помоћ све мање.

Проносиле су се тада свакакве вести. Тако Петар Томази доноси вест да је покојни деспот Лазар своју земљу завештао папском легату.⁵²⁶ Српску деспотовину је папа на подстицај из Угарске ставио под своју заштиту.⁵²⁷ Говорило се да је Силађи заузео Смедерево, те да је послао кардинала Карвахала да преузме Деспотовину.⁵²⁸ Смедерево се, упркос свим тешкоћама, чврсто држало. У остацима Српске деспотовине владао је неред. Остала значајнија утврђења су углавном пала и османске чете су се приближиле Београду.⁵²⁹ Угарска страна је османско напредовање примила с великом забринутости. Подаци показују да је јужна одбрана ојачавана,⁵³⁰ а у Ковин упућен је био с јесени 1458. године Михаило Силађи да спречи пад Смедерева. Сам краљ је од краја августа боравио у: Сегедину, Сенти, Футогу, Петроварадину, Карому, Београду, Темишвару, да би крај године дочекао поново у Сегедину.⁵³¹ На југу земље тада су концентрисане велике војне снаге. Према речима једног писма упућеног градском већу у Пожуну 11. септембра 1458. године на овом подручју било је 12.000 коњаника, подигнута је војска Ердеља и Славоније, под Силађијевом командом је у Београду било

у писму од 21. маја 1458. године Силађи пише да су Османлије покушавале, боравећи три дана под тврђавом, да је добију од кастелана (*castellanorum*). Затим су отишли под Островицу. I. Nagy–A. Nyári, *Magyar diplomáciai emlékek I*, 25–26 (с погрешним датумом 14. мај). Превод писма доноси Вјекослав Клаић с тачним датирањем. V. Klaić, *Poviest Hrvata II/3*, 16–17. Под погрешним датумима подтке писма доноси: M. Wertner, *Magyar hadjáratok a XV. század második felében*, 69–70. А. Крстић, *Пад Србије из угла освајача*, 313. Ове податке из Силађијевог писма Палошфалви сматра доказом да је српска страна озбиљно схватала преговоре с Угарском. T. Pálosfalvi, *Szegedtől Újvárig*, 356. Попис браничевског субашилука из 1467. године зна за неколицину муселима који су свој положај добили због предаје тврђаве Голупца. Поменути су именом Дабижив, син Витана (према Стојаковићу), односно Дејана (према турском тексту) и његов син Димитрије. M. Stojaković, *Bраничевски тештер*, 253. H. Inalcik, E. Radushev, U. Altuğ, *Ottoman Military and administrativ order on the Lower Danube during the Time of Mehmed the Coqueror*, 346. Е. Миљковић–Божанић, *Смедеревски санџак*, 134.

⁵²⁵ Пад Голупца је у Угарској био врло озбиљно схваћен. T. Pálosfalvi, *Szegedtől Újvárig*, 362.

⁵²⁶ L. Thallóczy–A. Áldásy, *A Magyarország és Szerbia közti összeköttetések oklevéltára*, 231. V. Klaić, *Povijest Hrvata II/3*, 13, 14. Овај податак Клаић узима с резервом уз уверење да становништво не би прихватило овакво решење чак и да је податак тачан.

⁵²⁷ A. Theiner, *Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia*, Romae 1860, 308–309.

⁵²⁸ I. Nagy–A. Nyári, *Magyar diplomáciai emlékek I*, 6. В. Стефановић, *Краљ Матија и Српска деспотовина*, 244, 246, 247.

⁵²⁹ L. Thallóczy–A. Áldásy, *A Magyarország és Szerbia közti összeköttetések oklevéltára*, 235, 236. Током освајања Деспотовине вероватно су у руке султана доспеле и њене територије западно од Дрине. Михаило Динић је био мишљења да је до тога могло доћи почетком 1460. године. М. Динић, *За историју рударства I*, Београд 1955, 85–86. А. Јаковљевић, *Између османског и угарског крајишта-османско запоседање Подриња и угарска опсада Зворника 1464. године*, Пад Босанског краљевства 1463, 231, 246–248.

⁵³⁰ Угарски краљ је Ладиславу Тетешу наредио 30. августа из Сегедина да му се прикључи с војском због рата против Османлија. Посланик Томази је знао да се прикупља и вино и да је у земљи влада несташница у њему. V. Klaić, *Poviest Hrvata II/3*, 17. M. Wertner, *Magyar hadjáratok a XV. század második felében*, 70. С. Сосо, *Da Mattia Corvino agli Ottomani*, 30–31.

⁵³¹ M. Wertner, *Magyar hadjáratok a XV. század második felében*, 71–72. R. Horváth, *Itineraria regis Matthiae Corvini et reginae Beatricis de Aragonia (1458–[1476]–1490)*, Budapest 2011, 62–63.

3.000 људи, а било је ту вероватно и крсташа кардинала Карвахала.⁵³² Венецијански посланик Томази је у свом писму од 9. октобра 1458. број војске проценио на 80.000 у којој су већином крсташа.⁵³³ У октобру 1458. године краљ је био послао писмо граду Бартфа тражећи потребне ствари за борбу.⁵³⁴ Међутим, угарски краљ није предузео ништа овом приликом. Извори помињу само сукобе са османским акинцијама које су прелазиле границу.⁵³⁵ Пасивност је била таква да се пронео глас да су Угари с Османлијама тајно склопили примирје.⁵³⁶ Краљ се задовољио одбраном своје државе од пустошећих османских напада. Угарски владар није желео отворени сукоб са султаном, а на њега су могли утицати и догађаји унутрашње политике као што је био престанак важења споразума са Гишкром и могућност обнове непријатељстава.⁵³⁷

Унутрашње прилике у остацима Српске деспотовине за све ово време били су хаотични. Током борби за српски престо османска страна је као претендента послала слепог Гргура Бранковића који је наступао заједно са османском војском која је с пролећа 1458. године пустошила српске територије.⁵³⁸ Мавро Орбин у свом збрканом излагању ових догађања пише да је Гргур радио на томе да деспотицу Јелену (која је уживала угарску помоћ) протера из земље.⁵³⁹ У друштву свог оца налазио се и његов ванбрачни син, Вук.⁵⁴⁰ Према оскудним подацима којима располажемо јасно је да је Вук (кога летописи називају деспотом још 1459) био претендент на српски престо и експонент османске струје међу српском елитом.⁵⁴¹ У овом османском походу није био пасиван. Према сведочанству Верковићевог и Остојићевог летописа краљ Матија побеђује Вука у Срему, а овај напада Ковин.⁵⁴² Могло би се закључити да је Вук Гргуревић учествовао и у османској провали у Срем а коју је описао њен учесник, Дурсун бег. Извори спомињу спаљивање Дмитровице и Купиника.⁵⁴³ У вези са страдањем ових насеља и данас постоје хронолошке недоумице. Ференц Сакај је осатвљао могућност да је Дмитровица спаљивана 1458. године и потом поново 1462. године. Постоје новија мишљења да је паљење ових насеља уследило пре почетка 1461.

⁵³² DF 242 625. T. Pálosfalvi, *Szegedtől Újvári*, 363.

⁵³³ I. Nagy–A. Nyáry, *Magyar diplomáciai emlékek I*, 39. M. Wertner, *Magyar hadjáratok a XV. század második felében*, 70. Gy. Rázsó, *Mátyás hadászati tervei*, 6.

⁵³⁴ DF 213 732.

⁵³⁵ M. Wertner, *Magyar hadjáratok a XV. század második felében*, 70.

⁵³⁶ I. Nagy–A. Nyáry, *Magyar diplomáciai emlékek I*, 40. T. Pálosfalvi, *Szegedtől Újvárig*, 364.

⁵³⁷ Дубровчани су јављали осим тога да су султанове снаге исцрпљене ратовањем на другим странама те да пате од болести и глади. M. Wertner, *Magyar hadjáratok a XV. század második felében*, 70–71. T. Pálosfalvi, *Szegedtől Újvárig*, 364.

⁵³⁸ М. Спремић, *Деспот Стефан Бранковић*, 125.

⁵³⁹ М. Орбин, *Краљевство Словена*, 129.

⁵⁴⁰ E. Fermentžin, *Acta Bosnae*, 236. V. Klaić, *Povijest Hrvata II/3*, 16. С. Ћирковић, *О деспоту Вуку Гргуревићу*, 284. М. Благојевић, *Српска државност у средњем веку*, 371.

⁵⁴¹ Љ. Стојановић, *Стари српски родослови и летописи*, 243.

⁵⁴² Љ. Стојановић, *Стари српски родослови и летописи*, 243. D. Dinić Knežević, *Sremski Brankovići*, 5, 7. С. Ћирковић, *О деспоту Вуку Гргуревићу*, 284–285. Александар Иванов је изнео претпоставку да је Ковин пао у османске руке након освајања Шапца, а да га је деспот Вук повратио од њих, повезујући то са Али беговим страхом од султанове казне због неуспеха у борби. А. Д. Иванов, *Банат у доба краља Матије Корвина*, 139.

⁵⁴³ Дурсун бег Дмитровицу у спису назива српским именом. Османлије су тада претпеле и неке теже губитке. J. Thuróczy, *A magyarok krónikája*, 446. С. Ћирковић, *Civitas Sancti Demetrii*, Сремска Митровица, Сремска Митровица 1969, 68. О. Зиројевић, *Smederevski sandžak-beg Ali-beg*, 8. Б. Стојковски, *Срем у живототписима и делима угарских хуманиста у доба краља Матије Корвина*, 302–303.

године.⁵⁴⁴ Како било, османска претња се све јаче надвијала над јужне границе државе краља Матије.

Угарска страна потиснута османским надирањем на границе, неспремна на војну конфронтацију, покушавала је дипломатијом постићи јачање свог утицаја на Балкану и у овом интересу прибегавала различитим средствима.⁵⁴⁵ У питањима односа са Османлијама у овом моменту угарски краљ и његов амбициозни ујак били су на различитим позицијама. Краљ Матија је намеравао да се учврсти на престолу и да поврати угарску круну и због тога није желео додатне заплете са султаном (који није имао намеру директно га угрозити), док је Михаило Силађи био нестрпљив са акцијом као баштиник дела Јована Хуњадија.⁵⁴⁶ Угарска дипломатија је зато намеравала искористити за своје интересе и босанског владара.

Током целе 1458. године преговори су вођени између смедеревског и босанског двора са намером да се закључи брачна веза између кћерке деспота Лазара, Јелене (Маре) и босанског престолонаследника Стефана Томашевића.⁵⁴⁷ Босански краљ Стефан Томаш имао је у овим тешким временима своје ограничене циљеве, задобијање остатака Деспотовине, али и деспотска добра у Угарској као добру одступницу у случају потребе.⁵⁴⁸ Босанска страна је до тада искористила прилику насталу смрћу деспота Лазара и под своју власт довела Сребреницу и још 11 других тврђава.⁵⁴⁹ Међутим, упркос крајње угрожености, преговори су и на овој страни текли споро и према једном извештају од 21. априла 1458. нису имали великих изгледа пошто присталице османске стране желе поставити на деспотски престо Вука Гргуревића.⁵⁵⁰ Вероватно је деспотова удовица имала своја очекивања од брачне везе, пре свега учвршћивање свог утицаја, потискивање свог девера који се противио и овом кораку и обезбеђење једне своје кћерке.⁵⁵¹ Угарска страна је искористила прилику да се умеша у ток преговора и пружила подршку склапању брака. Угарски краљ се надао да ће на овај начин Босну укључити у борбу против Османлија и остатке Деспотовине ставити под

⁵⁴⁴ Б. Стојковски, *Срем у животописима и делима угарских хуманиста*, 303.

⁵⁴⁵ L. Thallóczy, *Studien zur Geschichte Bosniens und Serbiens*, 99. F. Szakály, *A török-magyar kuzdelem szakaszai a mohácsi csata előtt*, 39.

⁵⁴⁶ C. Coco, *Da Mattia Corvino agli Ottomani*, 31. T. Pálosfalvi, *Mátyás: Az ország koronázatlan királya (1458–1464)*, Mátyás király emlékkönyv, szerkesztette: Bódvai András, Budapest 2019, 44.

⁵⁴⁷ Преговори су највероватније могли почети тек након смрти деспота Лазара како је то показао још Иларион Руварац. И. Руварац, *Двије босанске краљице*, Зборник Илариона Руварца I, Београд 1934, 464. Спремић наводи да се са преговорима почело пре априла 1458. године. М. Спремић, *Деспот Лазар Бранковић*, 129.

⁵⁴⁸ Талоци је важно место у стремљењима краља Томаша према наслеђу деспота Лазара давао враћању територија западно од Дрине у оквиру босанске државе. L. Thallóczy, *Studien zur Geschichte Bosniens und Serbiens*, 96. J. Мргић, *Последња два Котроманића и деспотовина*, Пад Српске деспотовине, 200.

⁵⁴⁹ Талоци је сматрао да је брачна веза између Бранковића и Котроманића имала за циљ да освојено подручје као мираз дође у руке босанских владара. L. Thallóczy, *Studien zur Geschichte Bosniens und Serbiens*, 96. L. Thallóczy, *Bosnyák és szerb élet- s nemzedékrajzi tanulmányok*, 25. *ИСН* II, 307 (М. Спремић). J. Мргић, *Северна Босна*, 131.

⁵⁵⁰ I. Nagy–A. Nyáry, *Magyar diplomáciai emlékek* I, 18.

⁵⁵¹ L. Thallóczy, *Studien zur Geschichte Bosniens und Serbiens*, 97. L. Thallóczy, *Bosnyák és szerb élet- s nemzedékrajzi tanulmányok*, 25.

своју контролу без директног мешања у догађаје.⁵⁵² Према извештају Петра Томазија од 9. октобра 1458. између босанске и угарске стране дошло је до споразума у Београду након кога се босански владар морао и лично појавити пред угарским краљем.⁵⁵³ Босански краљ се зато појавио на државном сабору у Сегедину у децембру 1458. године где је добио одобрење угарског краља за планирани брак и преузимање престола у Смедереву, а сам се вероватно морао заложити за повраћај угарске круне из руку цара Фридриха III.⁵⁵⁴ Како је његов син учествовао у откупу круне Светог Стефана врло је могуће да је босански краљ том приликом примио и неке финансијске обавезе у том смислу. На то упућују и позиви на сабор коју су упућени граду Бартфа.⁵⁵⁵ Осим тога, босански краљ се потчинио краљу Матији, обећавајући одметање од султана, а краљ Матија је узео Босну под своју заштиту.

Затим се краљ Стефан Томаш ужурбано вратио у Босну праћен до Ђакова од стране калочког надбискупа Стефана Вардаи и ердељског војводе Стефана Розгоњија, а до Саве од стране Хенинга и Бенедикта Розогињија.⁵⁵⁶

Сједињавање Деспотивине и Босанског краљевства био је још један покушај да се помоћу оронулих државних творевина обезбеди јужна угарска граница. Наиме, краљ Матија је сматрао да ће орођавање династије Бранковић и династије Котроманић ојачати ослабљене Босну и Деспотовину како би и даље служиле као стратешке тачке одбране османском продору у Угарску, враћајући се старој одбрамбеној стратегији заштитних држава.⁵⁵⁷ Постоје и такве хипотезе које ову босанско-српску унију сматрају политичком идејом Јована Витеза, премда директних изворних података за то нема.⁵⁵⁸

⁵⁵² T. Pálosfalvi, *Szegedtől Újvárig*, 364–365.

⁵⁵³ Чланови босанског посланства били су: кнез Радивој, Трогиранин Никола Теста и фрањевац Марин. I. Nagy–A. Nyágy, *Magyar diplomáciai emlékek I*, 38–39. L. Thallóczy, *Studien zur Geschichte Bosniens und Serbiens*, 99. L. Thallóczy, *Bosnyák és szerb élet- s nemzedékrajzi tanulmányok*, 28. В. Ћоровић, *Хисторија Босне*, Београд 1940, 529. Н. Исаиловић, *Брачни планови Котроманића и државна политика Босне половином XV века*, Пад Српске деспотовине, 210.

⁵⁵⁴ L. Thallóczy, *Bosnyák és szerb élet- s nemzedékrajzi tanulmányok*, 28. T. Pálosfalvi, *Szegedtől Újvárig*, 366–367.

⁵⁵⁵ E. Fermeňžin, *Acta Bosane*, 237. T. Pálosfalvi, *Szegedtől Újvárig*, 366.

⁵⁵⁶ Према писму које је из Језера упутио варадинском бискупу Јовану Витезу од Средне пут је превалио за тринаест дана упркос османским заседама. Интересантно је да је краљ наводи да су Османлије одвели посаде и из најутврђенијих градова што до тада нису чинили. Истим писмом тражио је подршку угарског краља преко њему блиског прелата. F. Palacky, *Urkundliche Beiträge zur Geschichte Böhmens XX*, Wien 1860, 171–172. L. Thallóczy, *Studien zur Geschichte Bosniens und Serbiens*, 100. L. Thallóczy, *Bosnyák és szerb élet- s nemzedékrajzi tanulmányok*, 29, 31. Превод писма: V. Klaić, *Poviest Hrvata II/3*, 19–20. С. Ћирковић, *Историја средњовековне босанске државе*, 318. М. Спремић, *Борбе за Смедерево 1458–1459. године*, 221.

⁵⁵⁷ L. Thallóczy, *Studien zur Geschichte Bosniens und Serbiens*, 100. Стефановић сматра да владајући кругови нису веровали у стварну сврсисходност овог корака и целокупну дипломатску игру сматра жељом да се повећа лични углед краља Матије и босанског краља. В. Стефановић, *Краљ Матија и Српска деспотовина*, 254. Ћоровић је био мишљења да ово уједињење две државе није имало у том моменту никакав значај. В. Ћоровић, *Хисторија Босне*, 531. Иако је угарска страна вероватно била свесна слабости овог савеза, тешко се може веровати да би дипломатска акција ове величине била покретана за ствар којој се не придаје већи значај. Сва је прилика да је угарски краљ настојао с најмање напора решити проблем на својој јужној граници користећи се расположивим средствима у нади да ће она бити довољно неко време. T. Pálosfalvi, *The political Background in Hungary of the Campaign in Jajce in 1463*, 82. *Шумадија у XV веку*, 52.

⁵⁵⁸ T. Pálosfalvi, *Szegedtől Újvárig*, 378.

Османлије су за то време, предвођене Исабегом, сином Исакбега, Фирузбегом, Лазунбегом и Зенубегом,⁵⁵⁹ упали у Босну и пустошале наоколо, опселе Бобовац и Врандук у којима су били престолонаследник, Стефан и његов стриц, кнез Радивој.⁵⁶⁰ Упркос притиску, кнез Радивој и престолонаследник су успели да се извуку из обруча, негде после 10. фебруара 1459, и да крену пут Смедерева. Краљ Томаш је дотле покушавао да Османлије истера из Ходидједа,⁵⁶¹ у близини некадашње владарске резиденције код Високог,⁵⁶² када је попалио његово подрграђе.⁵⁶³ Стефан Томашевић са кнезом Радивојем стигао је 21. марта 1459. године у Смедерево, вероватно преко Угарске.⁵⁶⁴ Његова женидба и постављање за деспота од стране угарског краља (*despotusque factus est per serenissimum principem dominum regem Hungarie*), одиграло се 1. априла, како је то истицао краљ Томаш у писму миланском војводи Франческу Сфорци, истичући да је све учињено *сложном вољом свију Раиана*.⁵⁶⁵ Нови деспот је у мираз добио деспотске поседе у Угарској и оно што је од Деспотовине остало.⁵⁶⁶ Због своје улоге у склапању ове брачне везе, уперене против Бранковића и слепог деспота Стефана, поседима је у октобру 1458. године, од стране краља Томаша, обдарен велики логотет Стефан Ратковић.⁵⁶⁷ Слепи деспот Стефан приморан је да напусти Смедерево 8.

⁵⁵⁹ На овом месту донесена је директан транслитерација имена како је наведено у краљевом писму из Језера од 10. фебруара 1459. године. F. Palacky, *Urkundliche Beiträge*, 171.

⁵⁶⁰ F. Palacky, *Urkundliche Beiträge*, 171–172. L. Thallóczy, *Studien zur Geschichte Bosniens und Serbiens*, 100–101. L. Thallóczy, *Bosnyák és szerb élet- s nemzedékrajzi tanulmányok*, 30. В. Ђоровић, *Хисторија Босне*, 530. С. Ђирковић, *Историја средњовековне босанске државе*, 318. *ИСН* II, 310 (М. Спремић). Ј. Калић, *Срби у позном средњем веку*, 205–206.

⁵⁶¹ Око Ходидједа је организовано Босанско крајиште.

⁵⁶² E. O. Filipović, *The Ottoman Conquest and the Depopulation of Bosnia in the fifteenth century*, State and Society in the Balkans before and after Establishment of Ottoman Rule, Belgrade 2017, 91.

⁵⁶³ J. Gelcich–L. Thallóczy, *Raguza és Magyarország*, 618. A. Fermeđžin, *Acta Bosnae*, 239. V. Klaić, *Poviest Hrvata* II/3, 20. *Ходидјед у: Лексикон градова и тргова*, 310–311 (С. Рудић).

⁵⁶⁴ Летописац под овим датумом бележи да *прими началство српско зет Лазарев, кнез Стефан (син краља Томаша)*. Љ. Стојановић, *Стари српски родослови и летописи*, 244. Интересантно је да летописи деспота Стефана Томашевића увек називају само кнезом. Могућност да је у Смедерево стигао преко Угарске оставља повеља од 12. марта 1459. којом је краљ Матија Корвин потврдио повластице Дубровчана. У њој се у списку сведока спомиње без титуле Стефан, син босанског краља Стефана као мачвански бан. Могуће је да је овакво именовање Стефана Томашевића била нека врста гаранције за договор постигнут у Сегедину. J. Gelcich–L. Thallóczy, *Raguza és Magyarország*, 616. Ј. Радонић, *Дубровачка акта и повеље* I/1, Београд 1934, 621. L. Thallóczy, *Bosnyák és szerb élet- s nemzedékrajzi tanulmányok*, 31–32. D. Lovrenović, *Na klizištu povijesti*, 330. N. C. Tóth–R. Horváth–T. Neumann–T. Pálosfalvi, *Archontológia* I, 104. T. Pálosfalvi, *Szegedtől Újvárig*, 367.

⁵⁶⁵ Милански војвода Франциско Сфорца у свом одговору на писмо босанског краља 11. јуна 1459. године је краљу честитао и помало заједљиво одговорио на понуду да се ороде и након развргавања првобитног договора истичући да се он држи онога што је уговорио. I. Nagy–A. Nyáry, *Magyar diplomáciai emlékek* I, 49–50. L. Thallóczy–A. Áldásy, *A Magyarország és Szerbia közti összeköttetések oklevéltára*, 245. L. Thallóczy, *Studien zur Geschichte Bosniens und Serbiens*, 93 (текст: 94–95). L. Thallóczy, *Bosnyák és szerb élet- s nemzedékrajzi tanulmányok*, 20, 21. V. Klaić, *Poviest Hrvata* II/3, 21. Љ. Стојановић, *Стари српски родослови и летописи*, 244.

⁵⁶⁶ Нешто од угарских добара могао је заиста и преузети. Према једној исправи из Арада од 8. фебруара 1459. становници Тура су на краљево наређење да врате неке шуме племићима из места Шима одговорили да су они под јурисдикцијом краља Босне. Након пада Смедерева одузет му је и Токај који је можда могао номинално поседовати. MNL DF 244061. S. Barabás, *A római szent birtodalmi gróf széki Teleki család oklevéltára* II 1438–1526, Budapest 1895, 70–71. D. Lovrenović, *Na klizištu povijesti*, 331.

⁵⁶⁷ E. Fermeđžin, *Acta Bosnae*, 237, 238. С. Мишић, *Поседи великог логотета Стефана Ратковића*, Моравска Србија–историја, књижевност, уметност, Београд 2007, 7–19.

априла.⁵⁶⁸ Пред њим је тада стајало дуготрајно лутање пошто од поседа Бранковића у Угарској није остало ништа, а са угарске стране се није имао чему надати пошто је врло чврсто одолевао њиховим дотадашњим захтевима.⁵⁶⁹

Иако се нови деспот могао ослонити на свога стрица и угарску помоћ, није уживао нарочите симпатије становништва Смедерева и српског народа, о чему сведочи белешка летописа: *изагнаше господина Стефана из отачаства родитеља својих триклету и злочести неверници.*⁵⁷⁰ Слично је у Београдском летопису прибележено да су *властелице* (можда чак мисли и на деспотицу Јелену и њену ћерку) изагнале из отачаства деспотове синове и да *погибоше властелице зле.*⁵⁷¹ Чин протеривања српског деспота из Смедерева уклопљен је доцније и у службу деспоту Стефану Бранковићу као елемент прогона и патњи.⁵⁷² У очима савременика осим што је сматран представником угарских тежњи, нови деспот био је, као римокатолик, сматрам и јеретиком. По свој прилици ни његова околина није боље прихваћена.

Могуће је да у тренутку када је Стефан Томашевић стигао у Смедерево уговор склопљен између босанског краља и краља Матије био беспредметан и да је у ствари угарски краљ имао веће намере с Томашевићем него што се остварило.⁵⁷³ Нови деспот био је у тешком положају пред Османлијама. Знао је да ни од свог оца не може очекивати нарочиту помоћ.⁵⁷⁴ Постављање српског деспота од стране угарског краља изазвало је реакцију Порте.⁵⁷⁵ Султан Мехмед II је покренуо своју силу на заузеће остатака Српске деспотовине.⁵⁷⁶ Како нови владар у Смедереву није имао ослонац у домаћем становништву, а није се могла очекивати делотворна помоћ ни из Угарске,⁵⁷⁷ ни са запада (упркос заседању сабора у Мантови са циљем борбе против Османлија), он је повео преговоре о предаји Смедерева султану. Након што су преговори које је водио кнез Радивој Остојић уродили плодом деспот Стефан Томашевић, његова супруга Јелена, деспотица Јелена Палеолог са осталим ћеркама, Милицом и Јерином, и њихови сарадници могли су напустити град са својим иметком, те су отишли у Босну, док је

⁵⁶⁸ Краљ Матија Корвин никада му није наменио битну улогу у даљим збивањима. Ј. Калић, *Срби у позном средњем веку*, 211.

⁵⁶⁹ М. Спремић, *Деспот Стефан Бранковић*, 130.

⁵⁷⁰ О изворној вредности летописа за историју српско-угарских односа Ђорђе Бубало је убедљиво показао да су летописи, уколико су и настали знатно касније од самих догађаја, врло квалитетни извори и да им се временска удаљеност може приписати као квалитет, чему се треба придодати и хронолошка и садржајна тачност. Осим тога Угарској је у српским летописима придаван велики значај у борби против Османлија, мада у очима летописаца српске земље нису били подређени угарској држави. Ђ. Бубало, *Угарска и Угри у старим српским летописима*, Српско-мађарски односи кроз историју, уредник: Золтан Ђере, Нови Сад 2007, 31–34, 38.

⁵⁷¹ Љ. Стојановић, *Стари српски родослови и летописи*, 244. Летопис ту погибију смешта у 15. јул.

⁵⁷² Непознати Купиновљанин, *Служба Светом деспоту Стефану Бранковићу*, Србљак II, 1970, .

⁵⁷³ Т. Pálosfalvi, *Szegedtől Újvárig*, 377.

⁵⁷⁴ L. Thallóczy, *Bosnyák és szerb élet- s nemzedékrajzi tanulmányok*, 38.

⁵⁷⁵ М. Spahić, *Odnosi hercega Stjepana Vukčića Kosača i kralja Stjepana Tomaša*, Stjepan Vukčić Kosača i njegovo doba, Mostar 2005, 82.

⁵⁷⁶ Петар Томази је још с пролећа извештава о османским припремама на Морави и о опасности која прети јужним угарским крајевима. М. Wertner, *Magyar hadjáratok a XV. század második felében*, 74.

⁵⁷⁷ Угарском краљу су тада позиције, упркос слому опозиционе баронске лиге, биле уздрмане и он до пролећа 1460. године није напуштао Будим. R. Horváth, *Itineraria regis Matthiae Corvini*, 64–65. Т. Pálosfalvi, *Szegedtől Újvárig*, 376.

угарска посада заробљена. Становници Смедерева кренули су у сусрет османском султану и предали му кључеве града.⁵⁷⁸ На тај начин симболично је 20. јуна 1459. године престала да постоји Српска деспотовина.⁵⁷⁹ Тиме је нестао још један носилац српске средњовековне државности.

Пад престонице српских деспота доживљаван је међу савременицима на различите начине. Летописац је оставио само штуре белешке како је цар Мехмед примио Смедерево.⁵⁸⁰ Према начину бележења у тексту летописа видљив је пад само једног града, а не и државе. Константин Михаиловић је пад Смедерева у свом делу поменуо врло сведено у неколико реченица, објашњењем да је краљ Томаш (уместо Стефан Томашевић) био слаб да га брани.⁵⁸¹ Позновизантијским хроничарима овај догађај био је само једна од многобројних победа освајача, који после пада Цариграда није представљао изненађење. Тако Критовул и Сфранцес бележе погодбу предаје града, док детаљнију слику доноси само Лаоник Халкокондил. Византијским писцима први пад Смедерева био је значајнији.⁵⁸² Међутим, према наративним и дипломатичким сведочењима на западу Европе и у Угарској вест о паду Смедерева примљена је бурно.⁵⁸³ Краљ Матија је оптуживао Босанце за издају и тврдио да су Смедерево предали за новац. Као виновника издаје означио је краљ у једном свом наређењу дворском судији Емерику Хедерварију (Hédervári Imre) кнеза Радивоја Остојића (од Комотина).⁵⁸⁴ Као некадашњи османски присталица Радивој је био погодна личност да му се на терет стави издаја.⁵⁸⁵ Белег издаје и колаборације са Османлијама последњи босански краљеви су врло тешко могли да оповргну док је угарски краљ вазда

⁵⁷⁸ Константин Михаиловић објашњава да су Срби радије препустили Смедерево Турцима него Угрима, што је још један упечатљив податак о несимпатијама становништва према Угрима. К. Михаиловић из Островице, *Јаничарове успомене*, 125. L. Thallóczy, *Studien zur Geschichte Bosniens und Serbiens*, 102. L. Thallóczy, *Bosnyák és szerb élet- s nemzedékrajzi tanulmányok*, 34. Вјекослав Клаић је предају Смедерева објашњавао чињеницом да су становници били присталице Бранковића и Михаила Анђеловића. V. Klaić, *Poviest Hrvata* II/3, 21.

⁵⁷⁹ *ИСН* II, 312–313. (М. Спремић).

⁵⁸⁰ Љ. Стојановић, *Стари српски родослови и летописи*, 244.

⁵⁸¹ К. Михаиловић из Островице, *Јаничарове успомене*, 125.

⁵⁸² М. Николић, *Византијски историчари XV века о паду Смедерева 1459. године*, Пад Српске деспотовине, 245–255. Критовул пише да су деспотици Јелени предата два града у Далмацији и Босни. Kritobúlosz, *II. Mehemet élete*, 157. Р. Радић, *Босна у историјском делу Критовула са Имброса*, ЗРВИ 43 (2006) 144.

⁵⁸³ Пад Српске деспотовине и Босне је углавном помињан на западу и касније када је било речи о резултатима османског освајања. J. Bleyer, *Beheim Mihály élete és művei a magyar történelem szempontjából*, 561.

⁵⁸⁴ Исправа садржи наређење да се због издаје коју је кнез Радивој учинио предајом Смедерева Гашпар, син кастелана од Сентлелека (Kasztellánfy), ослобађа обавезе да исплати залог на десет сесија на поседу Пака у Пожешкој жупанији, а које је заложено кнезу Радивоју и његовој супрузи Катарини. Наређење је донето већ 12. јула 1459. године. Вредно је запазити да се као кривац спомиње једино Томашевићев стриц, не и сам деспот. Везаност Радивоја Остојића за подручје Пожешке жупаније није нимало чудно пошто је и његова супруга Катарина, ћерка Николе Величког, потицала такође из Пожешке жупаније, а услед тог брака он се био укључио и у трансакције посуда у Славонији. L. Thallóczy, *Studien zur Geschichte Bosniens und Serbiens*, 105–106. L. Thallóczy, *Bosnyák és szerb élet- s nemzedékrajzi tanulmányok*, Budapest 1909, 1–3, 12–13, 36–37. В. Ђоровић, *Хисторија Босне*, 533. D. Lovrenović, *Na klizištu povijesti*, 333–334. S. Andrić, *O obitelji bosanskog protukralja Radivoja Ostojića, (prilog rasvjetljavanju bračnih veza poslednjih Kotromanića s plemstvom iz dravsko-savskog međurečja)*, Stjepan Tomašević, 110–123.

⁵⁸⁵ L. Thallóczy, *Bosnyák és szerb élet- s nemzedékrajzi tanulmányok*, 38. С. Ђирковић, *Историја средњовековне босанске државе*, 266, 276.

понављао своје оптужбе против њих, посебно пред папом.⁵⁸⁶ Талоци је сматрао да је угарски краљ након овог догађаја изгубио поверење у јужнословенске владаре.⁵⁸⁷ Овакво писање краља Матије имало је политички смисао, према мишљењу Ђуре Тошића, пошто се тако могла оправдати неактивност угарског краља, који је у тим данима имао озбиљних проблема, још једним, дипломатским, аргументом.⁵⁸⁸ Осим жучних речи о Босанцима упућених папи, краљ Матија је одузео Стефану Томашевићу деспотска добра која су му немного пре тога предата. Према исправи од 18. јула 1459. године којом замак Токај у Земплинској жупанији краљ Матија предаје Ермерику Запољи, свом главном благајнику, стоји да је он одузет Стефану Томашевићу *због невере* која се огледала у предаји Смедерева.⁵⁸⁹ Папа Пије II доживео је пад престонице српских деспота као тежак ударац његовим крсташким плановима. Вест је стигла у јек сабора у Мантови који је расправљао о питању крсташког похода против Османлија. Папа је у својим сећањима поистоветио освајање Смедерева са освајањем Цариграда.⁵⁹⁰ У свом писању се и папа обрушио на Босанце тврдећи да је престони град Деспотовине продат Турцима од стране деспота Стефана Томашевића.⁵⁹¹ Велика сличност између тврдњи краља Матије и папског става о паду Босне не треба да чуди. Наиме, папа пише да су босански посланици напустили сабор пре него се за *издају* дознало, а о њој је прво известило угарско посланство. Тако да је папа информације о наводној издаји добио управо од краља Матије кога је предаја града највише погодила.⁵⁹²

Османски извори којима располажемо пишу о борбама за освајање Смедерева у из угла победника славећи владара уз знатно литерарно уобличавање. Када говоре о Смедереву османски писци истичу његове тврде бедеме, чак их наводећи као неосвојиве тако да у њиховом излагању султанов успех изгледа још већи. Дурсун бег говори да су *смедеревски неверници* у страху од наступајуће османске ордије похитали у Софију султану да му предају град, упоређујући их са брзокрилим птицама.⁵⁹³ Ашикапашазаде доноси помало збркан, али сумаран приказ говорећи да је Смедерево

⁵⁸⁶ Предаја Смедерева им је стављана на терет и много касније. V. Fraknói, *Mátyás király levelei I*, 26. *Mátyás király levelei 1460–1490*, 15–18. N. Lašvanin, *Ljetopis, priredio, latinske i talijanske dijelove preveo, uvod i bilješke napisao dr. fra Ignacije Gavran, Sarajevo-Zagreb 2003*, 133. M. Спремић, *Деспот Стефан Бранковић*, 130–131.

⁵⁸⁷ L. Thallóczy, *Bosnyák és szerb élet- s nemzedékrajzi tanulmányok*, 39.

⁵⁸⁸ Ђ. Тошић, *Босанска назови „кривица“ за пад Српске деспотовине*, Пад Српске деспотовине, 188. Овакво мишљење је прихватљиво и за друге страживаче. D. Salihović, *For a Different Catastrophe*, 91.

⁵⁸⁹ Остаје за сада отворено питање да ли је нови српски деспот, Стефан Томашевић и заиста преузео ова добра. MNL DF 244061. В. Стефановић, *Краљ Матија и Српска деспотовина*, 250, 255. А. Olesnicki, *Mihailo Szilágyi i srbska despotija*, 34. *ИСН II*, 313 (M. Спремић). M. Спремић, *Деспот Ђурађ Бранковић*, 535. Овде треба споменут чињеницу да је угарски краљ ове поседе дао у залог Емерику Запољи већ 24. јуна 1459. године за 12.000 дуката. У тексту не помиње предају Смедерева нити да је Токај с припадностима одузет. Могуће је да је потребно преиспитати колико је заиста Стефан Томашевић могао располагати додељеним добрима, бар у оним удаљеним крајевима Угарске и на онима који су били у поседу породице Хуњади. MNL DL 15374.

⁵⁹⁰ Учени папа је на овај начин изразио своју резигнираност у писму од 24. јула 1459. године брндембуршком маркгрофу. S. Kaprinai, *Hungaria diplomatica temporibus Matthiae de Hunyad regis Hungariae*, II, 538–539. E. Fermandžin, *Acta Bosnae*, 240. M. Спремић, *Деспот Стефан Бранковић*, 131.

⁵⁹¹ II. Piusz pápa *feljegyzései II/1*, fordította: I. Bellus, I. Boronkai, Budapest 2001, 110–111. Ово место из дела папе Пија II преузео је Мавро Орбин. M. Орбин, *Краљевство Словена*, 164.

⁵⁹² L. Thallóczy, *Studien zur Geschichte Bosniens und Serbiens*, 107.

⁵⁹³ J. Thúry, *Török történetírók I*, 85. Г. Елезовић, *Турски извори за историју Југословена*, 110–111.

предато из страха.⁵⁹⁴ Када се упореде сведочења османских наративних извора, може се приметити да коначан пад Смедерева није оставио дубљи утисак на њихове ауторе премда су догађај искористили за уздизање слављеног владара.

Показало се у прво време након освајања некадашње деспотске престонице да на угарској страни нису рачунали са трајним губитком овог стратешки значајног места. Једно писмо граду Бартфа спомиње да је угарски краљ кренуо према Чанаду да би се састао са Силађијем.⁵⁹⁵ Михаилу Силађију је стављано у изглед деспотско звање ако га ослободи.⁵⁹⁶ О својим покретима и намерама овај угарски командант је обавештавао и кардинала Карвахала тражећи од њега да се састану у Бечеју.⁵⁹⁷ Током 1460. године вођене су борбе око Смедерева. Чанадски бискуп Алберт је у свом писму неименованом прелату навео да је од човека Михаила Силађија, Николе Ердедија (*Nicolaus Erdody*), сазнао да су Османлије под Смедеревом разапеле толико украшених шатора да би се очекивао долазак султана или паше. Са собом су повели и бродове за прелаз реке.⁵⁹⁸ Надбискуп Стефан Вардаи бележи да су османске снаге успеле да заузму и Ковин или Кеви.⁵⁹⁹ Током борби је страдао и Михаило Силађи. Код Пожежене је поражен и ухваћен, а потом у Цариграду и погубљен.⁶⁰⁰

Подручје Деспотовине је претворено у Смедеревски санцак којим су у почетку управљали Мехмед бег Минетовић⁶⁰¹, па потом чувани акинџијски командант Али бег.⁶⁰² Мишљење Олге Зиројевић било је да је можда Мехмед-бег управљао само

⁵⁹⁴ Г. Елезовић, *Турски извори за историју Југословена*, 79.

⁵⁹⁵ M. Wertner, *Magyar hadjáratok a XV. század második felében*, 76.

⁵⁹⁶ L. Thallóczy–A. Áldásy, *A Magyarország és Szerbia közti összeköttetések oklevéltára*, 247. I. Nagy–A. Nyáry, *Magyar diplomáciai emlékek I*, 65–66.

⁵⁹⁷ M. Wertner, *Magyar hadjáratok a XV. század második felében*, 77.

⁵⁹⁸ Текст писма: I. Nagy–A. Nyáry, *Magyar diplomáciai emlékek I*, 77–78. Према преводу у облику пергеста: M. Wertner, *Magyar hadjáratok a XV. század második felében*, 77.

⁵⁹⁹ M. Wertner, *Magyar hadjáratok a XV. század második felében*, 77.

⁶⁰⁰ I. Nagy–A. Nyáry, *Magyar diplomáciai emlékek I*, 67. L. Thallóczy–A. Áldásy, *A Magyarország és Szerbia közti összeköttetések oklevéltára*, 248–250. M. Wertner, *Magyar hadjáratok a XV. század második felében*, 79. М. Спремић, *Борбе за ослобођење Смедерева*, 16.

⁶⁰¹ Мехмед-бег Минетоглу био је татарског порекла. Његово племе је 1418. године пресељено из Анадолије у Конуш у околини Пловдива. Војну каријеру почео је као крајишник према Српској деспотовини. Пре 1454–1455. био је санцакбег у Видину, а 1455. био је управник Крушевца. Учествовао је у борба у Деспотовини 1458, извршио упад у Срем исте године, а 1459. постао је први санцакбег Смедеревског санцака. Учествовао је 1463. године у походу на Босну у којој се истакао запоседањем централних делова босанске државе. Вероватно је да се на подручју Деспотовине дотле добро показао у организацији освојеног подручја пошто му је у Босни поверено да организује тврђавске посаде. Упркос томе, није успео да обрани Јајце пред угарским нападом 1463. године. Учествоује у опсади Јајца наредне године, а потом је у јесен враћен у Смедерево. Потом није познато где се налазио и шта је радио. Тимар је 1478. године добио у Видинском санцаку. Вероватно је и касније био активан у неком од пограничних санцака Османског царства. Оставио је иза себе више задужбина. *Мехмед-бег Минетоглу*, у: *СБР* 6, 386–387. (А. Јаковљевић).

⁶⁰² *Шумадија на српско-турско-угарској тремеђи*, у: *Шумадија у XV веку*, 54. (В. Алексић). Али бег Михалоглу потицао је из једне од најугледнијих османских породица овог времена. Сматра се да је рођен негде око 1430. године и због његове привржености Плевни постоји могућност да је ту рођен и одрастао. Војну каријеру је можда започео већ 1453. године током опсаде Цариграда. Током дугог живота ратовао је на дунавској граници, вршио упаде у јужну Угарску, Влашку, Молдавију, Пољску, а ратовао је и на истоку у Малој Азији. Стекао је репутацију врсног и храброг војног команданта који је изазивао страх заједно са својим акинџијама. Наређења за извођење акина углавном је добио у почетку од претпостављеног санцакбега. Служба му је углавном била везана за крајишке санцаке, а слично је

Лазовом земљом, а да се о пограничним подунавским крајевима старао и онда Али-бег Михалоглу (Михалбеговић).⁶⁰³ Смедеревски санџак тада је имао статус слободног, пограничног санџака са изузетно великом геостратешком вредношћу.⁶⁰⁴ Са његове територије османске акинџије могле су лако допрети до Поморишја и других јужних подручја угарске државе. Тако већ 1460. године Османлије пале Ковин и продиру до испод Титела, а угрозили су и Ласловар.⁶⁰⁵ У њиховом сузбијању активну улогу је тада играо и Михаило Силађи који је у борбама код Пожежене 8. новембра намамљен уз помоћ Кара Халила у клопку, поражен и заробљен, одведен у Голубац, а касније у Цариграду и погубљен.⁶⁰⁶

Када се у потпуности сагледа нестанак државе српских деспота може се пад Смедерева посматрати као симбол краја једног процеса опадања српске средњовековне државности. Османским и српским савременицима његов пад био је само догађај. Наиме, српска државност оличена у Српској деспотовини се до тада наизменично уздизала и гасила у оквиру поменутог процеса постепеног гашења, који се према неким мишљењима није могао зауставити од 1389. године. Како је предаја града учињена без борбе није необично да овај догађај није био довољно драматичан и интересантан за писмене савременике, а ни народној традицији која у њему није видела ништа јуначко нити трагично.⁶⁰⁷ Српска државност наставила је да живи као план околних политичких чинилаца и у оквиру Српске цркве и слоја преостале елите у облику идеје обнове некадашње државе.

Показало се да угарска помоћ у датом тренутку није била довољна. Угарски краљ држећи оне позиције које је имао није могао много више да учини за очување Српске деспотовине, а вероватно није ни намеравао. Показало се да је модел одбране положен на вазалне тампон државе, у овом случају ујединјене Деспотовину и Босну, неодржив.⁶⁰⁸ Због тога су у наредном периоду морале јужне угарске жупаније да поднесу додатне притиске изазване османским пустошењима. Према дипломатичим изворима којима располажемо може се приметити да је угарски краљ политику клацкања између Угарске и Османског царства, а коју није водила само Деспотовина,

било и са његовим братом. Тако је обављао у више наврата дужности видинског санџакбега, био је на положају субаше Браничева, смедеревског санџакбега, никопољског санџакбега, а у Азији обављао је дужност сиваског санџакбега. Последњи податак о њему датира из 1507. или 1514. године. Углавном се сматра да је био близак бекташијском реду и иза себе је оставио бројне задужбине. Имао је петорицу синова, од којих су неки обављали војне и административно-управне функције. Сахрањен је у Плевни. *Mihal-oghlu*, in: *EI* 7, 34–35. (Фр. Бабингер). О. Зиројевић, *Smederevski sandžak-beg Ali-beg Mihaloglu*, *Turci u Podunavlju I*, Рањево 2008, 7–30.

⁶⁰³ О. Зиројевић, *Smederevski sandžak-beg Ali-beg*, 9.

⁶⁰⁴ Мишљење Карле Коко да је подручје инкорпорирано у османски управни систем без већих промена не може да стоји у потпуности. С. Сосо, *Da Mattia Corvino agli Ottomani*, 32. Е. Миљковић-Бојанић, *Смедеревски санџак*, 55.

⁶⁰⁵ О. Зиројевић, *Smederevski sandžak-beg Ali-beg*, 9. Е. Љ. Миљковић–А. Р. Крстић, *Браничево у XV веку*, 39.

⁶⁰⁶ Постоји мишљење да је тада Али бег доспео у султанову немилост пошто се сукобио са Синан бегом који је био званично у Угарској. Пошто је извојевао победу није више било разлога за султанов гнев. О. Зиројевић, *Smederevski sandžak-beg Ali-beg*, 9–10.

⁶⁰⁷ М. Шуица, *Пад Србије у историјској перспективи*, Пад Српске деспотовине, 275–284.

⁶⁰⁸ Т. Pálosfalvy, *The Political Background in Hungary of the Campaign of Jajce in 1463*, Stjepan Tomašević (1461–1463)–slom srednjovjekovnoga Bosanskog Kraljevstva, 82–84.

дoживљаваo не као борбу за oпстанак, већ као превртљивост, издају и користољубивост. Зато је према њима гајиo неповерење изазивајући резерве код српских политичких чинилаца.

6. Деспот Вук Гргуревих и браћа Јакшић у угарској служби

6.1. Ступање у службу краља Матије

Ступање српског деспота Вука Гргуревића и браће, Стефана и Дмитра Јакшића у угарску службу остало је слабо посведочено у изворима. О младости деспота Вука има врло мало података. Према његовом посведоченом војном деловању у данима пада Деспотовине јасно је да је крајем педесетих година XV века био пунолетан и војно способан. Вероватно је да је рођен негде током тридесетих година истог века, могуће негде око 1438. Вук се у изворима спомиње као незаконити син Гргура Бранковића.⁶⁰⁹ Када се помиње по први пут он је представљен као претендент османске стране на деспотски престо.⁶¹⁰ Нису познате готово никакве појединости из његовог живота током боравка на османској територији. Уврежено је мишљење да је деспот Вук доспео у угарску службу тако што је придобијен од стране угарског краља током дипломатског боравка на будимском двору.⁶¹¹ Дипломатско деловање Вука Гргуревића је неоспорно. Бонфини је забележио посредничку улогу српског деспота у преговорима између Порте и угарског краља након сукоба у Босни.⁶¹² Поуздано се може закључити да је обављао дипломатску улогу између Османлија и Угарске и на основу сачуване дипломатичке грађе. Тако писмо угарског краља упућено венецијанском дужду од 18. фебруара 1465. године спомиње деспота Рашке међу преговарачима између угарског и османског двора.⁶¹³ Краљ је у писму поменуо напоре османског султана слањем већег броја посланика на његов двор као и пограничним командатима (осим деспота помиње се влашки војвода, и безимени преговарачи из Босне). Свакако већ тада био је угледна личност са добрим везама код Османлија, те је његово ангажовање било од интереса угарском двору. На овакав закључак упућује начин на који се он помиње. Наиме, он је јасно одвојен и посебно забележен, за разлику од многих других султанових посланика који су означени као људи мањег значаја и прибилежени безимено.

Углавном је прихваћено мишљење да је у угарску службу вероватно могао ступити негде крајем 1464. године.⁶¹⁴ Познато је да је у мају 1464. године још био у

⁶⁰⁹ Писци су конструисали различите слике Вуковог порекла неки га сматрајући законитим, а неки не. Талоци је доводио у питање незаконито порекло деспота Вука наводећи једну несигурну белешку према којој је удовица Гргурова била нека Елизабета или Изабела, кћерка Енгилберта од Нардија у Апулији. L. Thallóczy, *Bruchstücke aus der Geschichte der nordwestlichen Balkanländer*, Wissenschaftliche Mitteilungen aus Bosnien und Herzegovina 3 (1895) 342. Незаконито порекло посебно је било привлачно народним певачима. С. Ћирковић, *О деспоту Вуку Гргуревићу*, 284. К. Жиречек, *Историја Срба I*, 410 нап. 116. Љ. Пешикан-Љуштановић, *Змај Деспот Вук–мит, историја, песма*, Нови Сад 2002, 22–25.

⁶¹⁰ Историјске чињенице овде су потпуно опречне од сећања традиције на складне породичне односе. Љ. Пешикан-Љуштановић, *Змај Деспот Вук*, 52.

⁶¹¹ К. Жиречек, *Историја Срба I*, 410.

⁶¹² A. Bonfini, *A magyar történelem tizedei*, 846.

⁶¹³ V. Fraknói, *Mátyás király levelei I*, 77. Према наводима Герарда де Колиса истом приликом је султан нудио угарском краљу подручје Србије и Босне за успостављање мира. I. Nagy–A. Nyágy, *Magyar diplomáciai emlékek I*, 351. D. Salihović, *The Process of Bordering*, 99. М. Спремић, *Српски деспоти у Срему*, 48.

⁶¹⁴ С. Ћирковић, *О деспоту Вуку Гргуревићу*, 287. У расправи је примећен податак једног писма од 13. новембра 1461. године у коме се помиње син деспота који је код Београда посекао 2.000

османској служби када се Дубровчани одлучују да преко њега пошаљу једно папско писмо румелијском беглербегу Исаку.⁶¹⁵ Писмо угарског краља из фебруара 1465. пише о српском деспоту тако да га јасно одваја од *неких из Србије*, што такође може упућивати и на то да је поменути деспот био у угарској служби. Оваквом закључку одговара и Бонфинијево писање које спомиње мировне понуде на такав начин да није неосновано претпоставити да је познавао краљево писмо. Наиме, садржај Бонфинијевог писања и краљевог писма не само да доноси исте податке, већ то чини на посве сличан начин. Бонфини је на овом месту донео тумачење садржине на тај начин да се деспотов прелазак у угарску службу треба датovati управо у 1464. годину. Наиме, он тврди да су предлози упућивани преко пограничних племића, а посебно путем рашког деспота који ужива велики углед код краља.⁶¹⁶ Уколико у обзир узмемо и чињеницу да је италијански хуманиста пренео познате садржаје у нешто ранији период,⁶¹⁷ овај податак и место на коме га помиње (иза борби у Босни) одговара схватању да је деспот из писма угарског краља пре у служби будимског него предводник посланства османског двора. Уколико ове податке тумачимо на овај начин онда је оправдано смештање преласка српског деспота у угарску службу у другу половину 1464. године.⁶¹⁸ У прилог датовању преласка српског деспота у службу угарског владара крајем 1464. године иде и чињеница да су у исто време слично поступили и Јакшићи који су се у исто време настанили у Угарској.⁶¹⁹ На жалост није познато време када је деспот Вук стекао прве донације у Угарској те ни оне не могу послужити као посредно сведочанство помоћу којих би било могуће нешто сигурније датовање.

Разлози преласка на угарску страну не могу се поуздано навести. Уколико се узме да је на крају 1464. прешао у угарску службу, на одлуку деспотову су могли утицати резултати ратовања угарског краља у Босни и судари у Посавини, па и ранија лична искуства.⁶²⁰ Могуће је да је улогу у томе имала и ћудљива, и често неурачунљива, природа османског султана и незавидног положаја преостале српске властеле која је лишена заштите могла лако stradати.⁶²¹ Војна дејства деспота Вука у каснијем периоду (подручје Босне, некадашње Деспотовине и слично) показују да је он добро познавао предео око Јајца, Врхбосну, околину Сребренице што посредно може

Османлија. На жалост из саопштеног фрагмента се не може ништа поуздано рећи о томе на кога се мисли у писму. Постоји могућност да је реч управо о деспоту Вуку, али то није поуздано. Извод доноси: В. Макушев, *Историјски споменици II*, 155. Душанка Динић-Кнежевић изнела је мишљење да је реч о погрешном датовању и да се податак не односи на деспота Вука. D. Dinić-Knežević, *Sremski Brankovići*, 8.

⁶¹⁵ Вук Гргуревих, у: *СБР 2*, 394. (Д. Динић-Кнежевић).

⁶¹⁶ A. Bonfini, *A magyar történelem tizedei*, 846.

⁶¹⁷ Око порекла деспота Вука Бонфиније начинио омашку сматрајући га сином деспота Стефана, а Ђорђа и Јована сином Гргура Бранковића. A. Bonfini, *A magyar történelem tizedei*, 832.

⁶¹⁸ Ј. Радонић, *Споразум у Тами*, 227. *ИСН II*, 376. (С. Ћирковић). К. Митровић, *Вук Гргуревих између Мехмеда II и Матије Корвина (1458–1465)*, Браничевски гласник 2 (2003–2004) 28.

⁶¹⁹ М. Спремић, *Породица Јакшић у Банату*, 34.

⁶²⁰ Премда у овом периоду нема података да је испољавао амбиције ка деспотском достојанству она је вероватно постојала. Наиме, интитулација и потписи деспота Вука изузетно су интересантни и врло су сведени (*Wok despotus Regni Rascie*) без позивања на Бога као извора власти, о чему ће још бити речи. Међутим, каснији подаци показују да је тежио томе да постане деспот обновљене Деспотовине на начин како су то били и деспот Стефан и деспот Ђурађ. Није искуључено да су његове амбиције и у ово време ишле у том правцу. Н. Радочић, *Пет писама с краја XV века*, *Јужнословенски филолог* 20 (1953–1954) 353.

⁶²¹ М. Благојевић, *Српска државност у средњем веку*, 372.

указивати на то да је он на овом подручју већ раније ратовао, могуће у време борби султанове војске са Босанцима и Угарима.⁶²² На Вука је могло деловати и искуство његовог оца помоћу кога се уверио да на османској страни не може остварити своје амбиције. Пошто је угарском краљу његово, за европске династије ниско, порекло чинило сталну nelaгодност вероватно да је осим практичне користи службе овог утицајног човека, краљевој сујети могла годинити и чињеница његовог, највероватаније, незаконитог порекла, упркос припадности старој владарској династији.⁶²³ Појава овог искусног ратника имала је много већи значај за српско становништво јужне Угарске за које је он представљао потомка старе владарске династије.⁶²⁴ Његово војно деловање на јужној граници начинило је од њега у очима савременика значајног војника и сарадника угарског краља, а у традицији српског народа епску јуначку личност *Змаја Огњеног Вука* која ће представљати много више од обичног феудалца спајајући стварну личност и елементе народног веровања.⁶²⁵ Записи настали на подручју угарске спомињу га као владара. Већ је речено да га српски летописи бележе са деспотском титулом већ 1459. године.⁶²⁶

6.2. Деспотска титула

Титула коју су носили последњи од српских владара, византијског је порекла, није схватана у Угарској на прави начин, онако како је то било у српској владарској канцеларији и у оквирима српске државе. Деспотску титулу Стефана Лазаревића и Ђурђа Вуковића угарске канцеларије су увек везивале не само за личност владара, већ и за државу, као неку владарску титулу (*Dei gratia despotus Rascie, Dei gratia Rascie despotus et dominus Albanie*).⁶²⁷ Слична пракса је настављена и доцније.

Након нестанка Византијског царства поставило се питање ко има право додељивати ову титулу, коју је до тада могао уручивати само цар. Ово питање се може поставити и за порекло деспотске титуле деспота Стефана Бранковића. Док је Михаило Анђеловић био извикан за деспота од грађана и властеле у Смедереву, за Стефана Бранковића није сигурно како је стекао ову титулу. Јован Радонић је био мишљења да је Стефаново деспотство потекло од миропозања од стране Српске православне цркве. Божидар Ферјанчић је остављао могућност да је деспотска титула потекла од

⁶²² На овом месту се за савете поводом овог питања захвљујемо др Катарини Митровић.

⁶²³ Ниско порекло краља Матије запало је за очи и савременим и познијим писцима. Док је Бонфини конструисао краљево римско порекло, дотле му ниско порекло у свом спису замера и Лудовик Цријевић Туберон и други писци тако да је самом краљу оно могло бити оптерећење. L. Tubero, *Kortörténeti feljegyzések*, 78.

⁶²⁴ На овакав закључак посредно упућује народна традиција. Љ. Пешикан-Љуштановић, *Змај Деспот Вук*, 125, 177.

⁶²⁵ Љ. Пешикан-Љуштановић, *Змај Деспот Вук*.

⁶²⁶ Љ. Стојановић, *Стари српски родослови и летописи*, 243, 254. С. Ћирковић, *О деспоту Вуку*, 286–287.

⁶²⁷ Б. Ферјанчић, *Деспоти у Византији и јужнословенским земљама*, Београд 1960, 198–203. *Деспот*, у: ЛССВ, 149–150. (Б. Ферјанчић). А. Веселиновић, *Држава српских деспота*, 32–93.

угарског краља.⁶²⁸ Услед недостатка извора ово питање за сада мора остати отворено. Његов наследник на престолу у Смедереву, Стефан Томашевић, је знаке деспотског достојанства добио из руку угарског краља на шта упућује и писмо краља Стефана Томаша миланском војводи Франческу Сфорци од 1. маја 1459. године.⁶²⁹ Због тога, као и због верске различитости новог деспота у односу на поданике, она међу савременицима није била прихваћена. Деспотска титула је и надаље остала звучна и оставила је трага у Угарској, иако је у њој она променила свој карактер. За разлику од византијског модела, у Угарској је била важнија веза носиоца деспотског достојанства са ранијим деспотом него са владаром.⁶³⁰ Угарско схватање је деспотској титули још од раније придало владарске атрибуте. У каснијим временима деспотско звање је било циљ многих авануриста и самозванаца, пошто је она пружало извесни легитимитет.

Када је реч о деспоту Вуку Гргуревићу, било је већ речи да се он 1459. године у изворима спомиње као деспот.⁶³¹ Током учествовања у дипломатској мисији крајем 1464. носио је ово звање (*деспот Рашке*) под којим се помиње на самом почетку 1465. године.⁶³² Осим тога, летописац је у белешци о смрти деспота Вука написао да царствова 26 лета, што значи да је године његове владавине рачунао од 1459. године.⁶³³ Према томе, свакако да ову титулу није могао добити први пут 1471. године како се то усталило у старијој литератури, али се не може рећи ништа одређено о томе да ли је можда тада потврду овог звања добио од угарског краља. Иза деспота Вука Гргуревића остало је прилично мало сачуваних исправа које нам могу нешто одређеније рећи о његовом личном схватању своје деспотске титуле. Његово титулисање је углавном изражено прилично сведено. У малобројним латинским исправама он се титулише или потписује као: *Nos Wok Rascie despotus*,⁶³⁴ или као *Nos Wok despotus Regni Rascie*.⁶³⁵ Оваква интитулација прати ранију праксу деспотске латинске канцеларије и углавном не одступа од угарског схватања ове титуле. Међутим, у њој недостаје уобичајена формулација девоције (*Dei gratia*). Овакво титулисање више одговара угарским високим државним дужносницима и пограничним заповедницима (ердељски војвода, мачвански бан итд). Уколико овакав начин титулисања означава деспотов положај у угарском друштву онда је он ближи пограничним заповедницима него владарској титули Вукових претходника.⁶³⁶ Оваква титулисање на латинском језику не треба да чуди пошто се носилац титуле у овом случају прилагођавао сватањима средине у коју је

⁶²⁸ Ј. Радонић, *Наши деспоти током векова*, Глас САН 219 (1956) 11–16. Б. Ферјанчић, *Деспоти у Византији и јужнословенским земљама*, 196. А. Веселиновић, *Држава српских деспота*, 91.

⁶²⁹ I. Nagy–A. Nyáry, *Magyar diplomáciai emlékek I*, 49–50. L. Thallóczy–A. Áldásy, *A Magyarországnak és Szerbia közötti összeköttetések oklevéltára*, 245. Б. Ферјанчић, *Деспоти у Византији и јужнословенским земљама*, 197. А. Веселиновић, *Држава српских деспота*, 92.

⁶³⁰ С. Ћирковић, *Поствизантијски деспоти*, ЗРВИ 38 (1999–2000) 399. С. Божанић, *Политичка и културна делатност деспота Ђорђа Бранковића у Срему*, Војвођански простор у контексту европске историје, урник: В. Гавриловић, Нови Сад 2012, 112.

⁶³¹ Љ. Стојановић, *Стари српски родослови и летописи*, 243. С. Ћирковић, *О деспоту Вуку Гргуревићу*, 285. М. Спремић, *Српски деспоти у Срему*, 48.

⁶³² V. Frankó, *Mátyás király levelei I*, 77–79. К. Митровић, *Вук Гргуревић између Мехмеда II и Матије Корвина*, 28, 30.

⁶³³ Љ. Стојановић, *Стари српски родослови и летописи*, 254.

⁶³⁴ DF 252066, 95411.

⁶³⁵ DL 100842.

⁶³⁶ С. Божанић, *Политичка и културна делатност деспота Ђорђа Бранковића*, 117.

донето. Нешто је ближе изворном значењу деспотске титуле натпис деспотовог печата који умногоме следи традиције Бранковића и сличи на печате деспота Лазара.⁶³⁷ На печату је стајао натпис: *г(осподи)нь деспотъ Вукъ*.⁶³⁸ На неколико исправа на српском језику деспот Вук се потписује једноставно као *деспот Вук*.⁶³⁹ У овом случају можемо рећи да је следио узоре ранијих српских деспота. Дакле, на оно мало помена ове титуле у изворима на српској језику деспот Вук је остао близак традицији својих претходника који су деспотску титулу обликовали у самосталног политичког чиниоца. Много бисмо више могли да кажемо о томе како је сам деспот схватао своју титулу и улогу ако бисмо располагали неком његовом повељом светогорским манастирима.

Прве године боравка деспота Вука у Угарској врло су слабо познате. Углавном се сматра да је стекао поседе и био уврштен међу угарске бароне. У литератури се понекад цитира помен деспота Рашке, у једном мировном уговору из 1467. године међу баронима угарског краљевства уз закључак да је реч о деспоту Вуку.⁶⁴⁰ Међутим, исправа која деспота помиње међу баронима издата је после смрти деспота Вука 16. децембра 1487. године и вероватно се односи на деспота Ђорђа као наследника достојанства.⁶⁴¹

Положај барона се у угарским изворима истиче епитетом *magnificus* које се давало носиоцима баронског достојанства. Деспот се помиње као *magnificus* у документима о споровима.⁶⁴² Као вид посебног угледа деспот Вук је могао користити црвени восак за печатење својих исправа. Међутим, његово баронско звање је узроковано пореклом више него величином поседа и високим државним службама.

Када је реч о схватању деспотске титуле код последњих чланова династије Бранковић можемо запазити да се она донекле разликује у латинским исправама и у оним ћириличким, издатим пре свега светогорским манастирима. У својим малобројним латинским исправама деспоти Ђорђе и Јован се титулишу једноставно као *деспот Краљевине Рашке*, односно у Јовановом случају истакнуто је пре његовог именовања за деспота да је он брат деспота.⁶⁴³ У једном моменту, 1495. године, обојица носе деспотске звање.⁶⁴⁴ Оваква интитулација одговара оној коју је користио и деспот Вук. До промене интитулације у латинским исправама је дошло тек касније, много година након устоличења Јагелонаца и то увођењем девоције. Тако је 1502. своје опуномоћење за свог брата који има ићи пред венецијанског дужда деспот Јован потписао као *Johannes, Dei gratia regni rassicie despotus*.⁶⁴⁵ Везивање владарских атрибута за латинску деспотску титулу (у преписци са другом земљом од које се очекује савез), која одговара

⁶³⁷ А. Ивић, *Стари српски печати и грбови*, 37.

⁶³⁸ DL 100842.

⁶³⁹ Н. Радојчић, *Пет писума*, 353–355.

⁶⁴⁰ Ј. Радонић, *Споразум у Тати*, 228–229. D. Dinić-Knežević, *Sremski Brankovići*, 8.

⁶⁴¹ MNL DL 19339. J. Teleki, *Hunyadiak kora Magyarországon XII*, 375.

⁶⁴² MNL DL 74528.

⁶⁴³ MNL DF 287324, DL 32755. L. Thallóczy–A. Áldásy, *Magyarország és Szerbia összekötetéseinek oklevéltára*, 284.

⁶⁴⁴ L. Thallóczy–A. Áldásy, *Magyarország és Szerbia összekötetéseinek oklevéltára*, 292.

⁶⁴⁵ Н. Порчић–Н. Исаиловић, *Документи владара средњовековне Србије и Босне*, 429–431. (са снимком на крају дипломатара).

западном схватању, посведочена је више од деценије након смрти краља Матије. Тако је рад на обнови Деспотовине добио на изразу. Пре тога Бранковићи су и званично чланом декрета уврштени међу бароне Угарског краљевства.⁶⁴⁶

Када је реч о исправама на српском језику деспоти Ђорђе и Јован настоје да покажу свој легитимитет и континуитет са државом деспота Ђурђа и Немањића. На својој првој повељи издатој манастиру Хиландару, осим спољашњих сличности са повељама српске владарске канцеларије, примћује се да је прожета прилагођеном владарском идеологијом која се ослања на немањићке традиције, а деспот Ђорђе ју је самосвесно потписао као: *Георгије деспот, по милости Божијој господар Србима*.⁶⁴⁷ Касније се у заједничкој повељи Бранковића манастиру Светог Павла од 3. новембра 1495. године двојица деспота потписују слично, али нешто скромније, као: *У Христа Бога благочастиви и христољубиви, госпођа деспотица Ангелина и деспот Георгије и деспот Јован*. Према је форма нешто скромнија од повеље манастиру Хиландару и овај потпис јасно одсликава схватање о континуитету са српском владарском породицом и сасвим је у духу изворног схватања деспотског достојанства.⁶⁴⁸ Сличан је и потпис који су деспот Јован и деспотица Ангелина оставили на повељи манастиру Есфигмену од 23. јула 1499. године и који гласи: *Милошћу Божијом госпођа деспотица Ангелина и син наш милосићу Божијом деспот Јован*.⁶⁴⁹ Интитулација показује да су последњи чланови династије Бранковића свесно прожели своју титулу владарским садржајем, сходно идеологији коју су заступали. Последњи Бранковићи су били носиоци идеје обнове српске државности и због тога су своје снаге посветили окупљању српског народа и очувању његових духовних вредности одржавајући традиције средњовековне државности. Због тога су се прихватили ктиторства светогорских манастира, подржавали преписивачку делатност и угледали се на немањићке узоре.

6.3. Јакшићи у Угарској

Када се говори о Стефану и Дмитру Јакшићу подаци указују да су и они ступили у службу краља Матије највероватније око 1464. године. Међутим, хронологија њиховог преласка у угарску службу може се само реконструисати. Наиме, властелинство Нађлак су добили негде у другој половини исте године.⁶⁵⁰ Да су Нађлак стекли пре

⁶⁴⁶ J. Bak, *Online Decreta Regni Mediaevales Hungariae. The Laws of the Medieval Kingdom of Hungary*, All Complete Monographs 4, 2019, 929, 956. (https://digitalcommons.usu.edu/lib_mono/4). (приступљено: 7. 11. 2021. 17:02).

⁶⁴⁷ К. Митровић, *Повеља деспота Ђорђа Бранковића о прихватању ктиторства над Хиландаром. 1486, март 20, Купиник*, ССА 5 (2006) 232–233.

⁶⁴⁸ Ово је и прва ћириличка исправа у којој се деспот Јован појављује с овом титулом. К. Митровић, *Повеља деспота Ђорђа, Јована и Ангелине Бранковић манастиру Светог Павла, 1495, новембра 3, Купиник*, ССА 6 (2007) 212, 214, 217.

⁶⁴⁹ F. Miklosich, *Monumenta Serbica*, 542–543.

⁶⁵⁰ S. Borovszky, *A nagyalki uradalom története*, Budapest 1900, 16–17. Боровски је добијање посуда ставио негде између 9. августа 1463. и 10. јануара 1465. године. S. Božanić-M. Kisić-Božić, *O prvoj generaciji na tlu južne Ugarske*, 120. М. Спречић, *Породица Јакшић у срему*, 34. А. Krstić, „Which Realm Will You Opt for?“, 145.

почетка 1465. године потврђује исправа трговишта Донаторња које се 10. јануара 1465. године жалило да су синови војводе Раиана, Јакше (*fili Jaxa wayvode, videlicet Rachianorum*) извршили напад на посед Варјаштелек (*Varyastelek*) и кућу Јована Варјаша.⁶⁵¹ Како је ово властелинство још 1463. било у рукама краљеве мајке, а почетком 1465. у рукама браће Јакшић јасно је да су га стекли негде 1464. године чему је временски био близак и њихов прелазак у Угарску.⁶⁵²

О њиховом животу и деловању пре одласка у Угарску знамо врло мало да би на основу тога донели сигурније закључке о разлозима њихове миграције.⁶⁵³ У Дубровнику се као посланик 1452. године појављује Јакша Бершчић.⁶⁵⁴ Константин Михаиловић из Островице када приповеда о борбама код Цариграда спомиње војводу Јакшу Брежичића који је *праотац оних Јакшића*.⁶⁵⁵ Као старешина Срба у служби угарског краља још раније се помиње један војвода Јаков, који се у српској историографији углавном поистовећује са војводом Јакшом.⁶⁵⁶ Дакле, Јакшићи су припадали старом српском племству које је можда већ од раније имало веза са угарским феудалцима. Као заповедници, капетани, лаке коњице (хусара) Стефан и Дмитар Јакшић оставили су трага у наративним и дипломатичким изворима, пре свега својом војном и дипломатском делатношћу. Током своје службе они су стекли значајна добра у јужним деловима угарске државе која нису нарочито заосталаја за добрима српских деспота.⁶⁵⁷ Седиште Јакшића, по коме су понели свој племићки предикат био је од преласка у угарску службу речени Нађлак, њихов први земљопосед. Нађлак је од раније имао право држања годишњег државног вашара и недељне пијаце.⁶⁵⁸ Према истраживањима Боровског и тима истраживача окупљених око Блазовица, Нађлак је имао властелинство од неколико десетина села и пустара.⁶⁵⁹ У овом насељу подиглу су

⁶⁵¹ MNL DL 16153. S. Borovszky, *A nagyalki uradalom története*, 17. С. Станојевић, *Неумо о Јакшићима*, Нова Искра 3 (1901) 164. М. Спремић, *Породица Јакшић у Банату*, 35. Према Чанкијевој убикацији ово насеље се могло налазити негде око насеља Торња североисточно од Нађлака. D. Csánki, *Magyarország történelmi földrajza I*, 706.

⁶⁵² Претходно је краљ ово властелинство предао својом даровником из Ваца од 9. априла 1462. године дворјанину Ладиславу, сину Блажа, од Чере и подмагистру краљевских коњушара Петру, сину Стефана, од Чемхе. J. Teleki, *Hunyadiak kora Magyarországon XI*, 26–27. S. Borovszky, *A nagyalki uradalom története*, 16. A *Körös-Tisza-Maros-koz települései*, 214–215.

⁶⁵³ Миклош Лендваи је, не наводећи никакве изворе нити литературу, о почецима Јакшића у Угарској написао да су се Марко и Дмитар преселили у Угарску са 1.200 ратника из српског насеља, како га је он навео Јагостин, на подручје Тамишке жупаније. M. Lendvai, *Temes vármegye nemes családjai I*, Budapest 1896, 60. Углавном је у историографији прихваћено мишљење да су се Јакшићи преселили у Угарску са једним бројем Срба из ранијег подручја. L. Blazovich, *Városok az Alföldön a 14.-16. században*, 110. Ненад Лемајић био је мишљења да је до преласка Јакшића у Угарску могло утицати нека промена у њиховом држању према Османлијама. Овакво мишљење може бити прихваћено ако узмемо у обзир да су у Угарску прешли након не попутоно успешне османске кампање према Јајцу. Н. Лемајић, *Српска елита на прелому епоха*, 89.

⁶⁵⁴ М. Пуцић, *Споменици српски II*, Београд 1862, 101. К. Јиречек, *Историја Срба I*, 389. С. Ћирковић, *Rasciani regales*, 81, нап. 6. М. Спремић, *Породица Јакшић у Банату*, 33.

⁶⁵⁵ К. Михаиловић из Островице, *Јаничарове успомене*, 118. Јакша Бершчић, у: *СБП IV*, 228. (С. Ћирковић).

⁶⁵⁶ MNL DL 13691. С. Ћирковић, *Rasciani regales*, 80. S. Božanić-M. Kisić-Božić, *O prvoj generaciji Jakšića na tlu južne Ugarske*, 120.

⁶⁵⁷ F. Szakály, *Szerbek Magyarországon*, 15.

⁶⁵⁸ A *Körös-Tisza-Maros-koz települései*, 214.

⁶⁵⁹ S. Borovszky, *A nagyalki uradalom története*, 38–50. На крају свог рада исти аутор је начинио списак насеља која су могла припадати у различитим временима нађлачком властелинству. Према

и свој каштел. Вероватно су у то доба стекли и посед Сечењ (*Zechewn*) у Чанадској жупанији, који се помиње у једној исправи из 1480. о случају од пре четрнаест година.⁶⁶⁰ У једном случају из 1488. године помиње се нека госпођа Марта звана Ереш као кмет Јакшића из Нађлака.⁶⁶¹ О поседима Јакшића у изворима су остали фрагментарни подаци. Неретко су моменти из њиховог живота остали забележени захваљујући честим споровима због њихове насилне и темпераментне природе. Тако је Стефан Јакшић једном приликом када је требао да положи заклетву насрнуо на Стефана Волаија исукавши мач да га убије.⁶⁶²

другом мишљењу број села и пустара могао је достићи и 85. L. Blazovich, *Város az Alföldön a 14.–16. században*, 113.

⁶⁶⁰ Тада су Емерик Доци и повећа група ситних племића и кметова насрнули на Сечењ, као посед Јакшића. Интересантно, међу нападачима помиње се и неколицина Срба: Стефан Рац, Петар Рац, *Boycza Zayn*, *Boycza Hwzar*, Михаило Латковић, Милан? (*Milay*, *Milan*) Балабан Радован, Радојко, Радоња, Радован и још неколицина чија би имена упућивала на њихово српско порекло. Међу оштећенима такође се спомињу хусари и неки кмет Маринко. Тада су куће кметова спаљене, а неки су одведени у каштел Задорлака. MNL DL 18370. L. Thallóczy–A. Áldásy, *A Magyarország és Szerbia közti összeköttetések oklevéltára*, 259. Боровски је овај случај сместио у 1480. годину. S. Borovszky, *A nagyalki uradalom története*, 20.

⁶⁶¹ DL 19378.

⁶⁶² М. Спремић, *Породица Јакшић у Банату*, 36.

7. Пад Босне

Тако ми Бога, кажем вам да ви немате никаквог примирја.

Константин Михаиловић из Островице о превари
босанских посланика примирјем на османској Порти

Средњовековна босанска држава половином XV века носила се с великим искушењима и споља и изнутра. Пољуљана унутрашњом дезинтеграцијом у облику стварања феудалних области неколико моћних породица и ограниченим могућностима централне власти, економски исцрпљена и поткопана њена отпорна снага била је знатно нагрижена.⁶⁶³ У међусобним сукобима феудалци су до тада већ уобичајили корисити османску помоћ плаћајући је различитим уступцима. Султанова војска се издашно користила овим унутрашњим зајевницама и врло активно учествовала у обрачунавањима све чешће сама тражећи разлоге. Османски притисак није јењавао пошто се босанска држава налазила у радијусу султанових освајачких могућности, а спољашња помоћ није била извесна ни довољна. Османлије су до тада добро упознале Босну и њене сваковрсне вредности у даљим освајањима. За њих је Босна била у изобиљу богата свиме добрим и лепим.

На престолу Босне се пред крај њене самосталности нашао краљ Стефан Томаш (1443–1461). Противречна личност овог владара није импресионирао савременике и због тога није могао понети улогу истакнутог борца против Османлија.⁶⁶⁴ Упркос томе, краљ Томаш је од стране папе Каликста III примљен под папску заштиту још априла 1455, а потом се исти краљ обавезао априла 1457. да ће заратити с Османлијама, а у јуну исте године добио је папску заставу као знак крсташке борбе. Људима његовог времена је он био лукав, превртљив човек и кукавица. Тако папа Пије II у одлуци краља Томаша да прогони јеретике у својој земљи, упркос верског опредељења, наслућује грамзиву намеру.⁶⁶⁵ Његов однос према Османлијама био је такође критикован међу савременицима. Белег издаје због предаје Смедерева није успео са себе да скине до краја живота. У великој мери била је то заслуга краља Матије Корвина који је такав став пренео папи и потом га понављао.⁶⁶⁶

У овом периоду босански краљ имао је све већу потребу за страном помоћи како би се одржао.⁶⁶⁷ Након пада Српске деспотовине краљ Томаш је настојао да свог сина

⁶⁶³ S. Bešlija, *Sudbina bosanskih tvrđava u svijetlu istimalet politike: Bosna i Osmanlije u drugoj polovini 15. stoljeća*, Osmansko osvajanje Bosanske kraljevine, Sarajevo 2014, 43.

⁶⁶⁴ С. Ћирковић, *Историја средњовековне босанске државе*, 323. S. Bešlija, *Sudbina bosanskih tvrđava*, 36.

⁶⁶⁵ II. Piusz pápa feljegyzései II/1, 218. Ово место преузео је Мавро Орбин. М. Орбин, *Краљевство Словена*, 164.

⁶⁶⁶ V. Fraknói, *Mátyás király levelei I*, 26. *Mátyás király levelei 1460–1490*, 15–18. *Bosna i Hercegovina od najstarijih vremena do kraja Drugog svjetskog rata*, autori: E. Imamović et al, Sarajevo 1998, 85. (M. Šunjić).

⁶⁶⁷ A. Theiner, *Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustratia II*, Romae 1860, 272, 291, 296. A. Fermendžin, *Acta Bosnae*, 231–232.

оправда пред папом за предају Смедерева, пошто је босанском владару и престолонаследнику значајно опао углед због тога.⁶⁶⁸ Он је јула 1459. године послао своје посланике на сабор у Мантову тражећи помоћ за одбрану од Османлија.⁶⁶⁹ Међутим, мотив издаје, тако примамљив каснијим писцима, нарастао је код Мавра Орбина до фантастичне приче да се побратимио у Јајцу са прерушеним султаном Мехмедом II који је дошао да извиди стање у Босни.⁶⁷⁰ Негативно мишљење о краљу Стефану Томашу формирале су прилике у којима је текла његова владавина, а којима није увек био дорастао, као и субјективне оцене савременика пошто је политика великих гестова и ситничавих захтева са сумњивим компромисима била погодна да босанског краља и његову политику дискредитују у очима савременика.⁶⁷¹ Његов наследник, краљ Стефан Томашевић (1461–1463), оцењиван је слично свом оцу, а гласине су му на терет ставиле и убиство оца, које је на угарски подстицај наводно извршио са својим стрицем.⁶⁷²

Како би задобио папску подршку краљ Томаш започео је са насилним покрштавањем патарена с чим је ликвидирао босанску цркву, али и изазвао скривено незадовољство према својој владавини.⁶⁷³ Патарене је ставио пред избор, или да се покрсте или да се иселе остављајући своју целокупну имовину. Њих око 2000 је покрштено а 40 је пребегло у област херцега Стефана. Упркос томе, босански краљ свој углед није повратио у целости.⁶⁷⁴ Наиме, краљу Томашу је на терет стављано и позивање Османлијама против херцега Стефана који му није хтео предати Чачвину.⁶⁷⁵

⁶⁶⁸ Папино писмо краљу Матији од 7. јуна 1460. спомиње правдање за пад Смедерева.

⁶⁶⁹ С. Ђирковић, *Историја средњовековне босанске државе*, 319. Босански владар је тврдио да је османски султан од њега за четири године од пада Цариграда извукао на име данка 160.000 дуката. *Bosna i Hercegovina od najstarijih vremena do kraja Drugog svjetskog rata*, 84. (М. Ђунјић).

⁶⁷⁰ М. Орбин, *Краљевство Словена*, 165. Ова прича се и касније преносила и доспела је и до Николе Лашванина који је уноси у свој *Летопис*. Према његовој верзији султан је био прерушен у дервиша и даје тако отишао у Сугјеску. Тамо га је препознао неки властелин Гојак. N. Lašvanin, *Ljetopis*, 133, 235.

⁶⁷¹ Бешлија је мишљења да је државу политиком коју је водио одвео у хаос. S. Bešlija, *Sudbina bosanskih tvrđava*, 38.

⁶⁷² М. Орбин, *Краљевство Словена*, 165. Стефану Томашевићу се приписивало незаконито порекло и жеља за престолом од малена. Прича је забележена и код Николе Лашванина. Према овој верзији краља Томаша је хтео убити краљ Матија јер се побратимио с османским султаном. Пошто је босански краљ сазнао за намеру он се чувао, али су његов син и брат успели да га убију тако што су га капаном задавили у Билајском пољу. N. Lašvanin, *Ljetopis*, 133, 235–236.

⁶⁷³ Папа Пије II је у својим мемоарима римокатоличку акцију босанског краља објашњавао као искупљење краљевог греха за предају Смедерева (*ut piaculum traditae Turcis Synderoviae purgaret*). *Pii secundi pontificis maximi commentarii rerum memorabilium*, Francofurti 1614, 125. II. *Piusz pápa feljegyzései* II/1, 218. S. Bešlija, *Sudbina bosanskih tvrđava*, 37. Римокатоличку политику су водили и остали чланови династије, као Радивој Остојић (Христић) који се спомиње као ктитор цркве Светог Јурја у Тешњу, а од папе, који га је примио у заштиту 1446. године, је добио 1459. године право да за себе и своју породицу може увек уприличити мису. L. Thallóczy, *Bosnyák és szerb élet- s nemzedékrajzi tanulmányok*, 12. S. Andrić, *O obitelji protukralja Radivoja Ostojića*, 122, 128. На основу османских дефтера Босанског санџака може се видети да су на појединим подручјима јеретици остали, пошто код појединих насеља пописивачи бележе да су присутни *крпистјани*. A. Aličić, *Sumarni popis sandžaka Bosna iz 1468/9. godine*, Mostar 2008, 31, 47, 48, 55.

⁶⁷⁴ *Pii secundi pontificis maximi commentarii rerum memorabilium*, 125. У мађарском преводу стоји 40.000 пребеглих. II. *Piusz pápa feljegyzései* II/1, 218. Ова чињеница сматрала се важном и много времена касније. Тако је Никола Лашванин прибележио да се покрстило 3.000 манихеја, а да су остали напустили

Између октобра и децембра 1459. османска војска је пустошила херцегову територију, гурнувши је у расуло, када је страдао и манастир Милешева, а сам херцег се повукао у дубину своје територије у град Благај.⁶⁷⁶ Херцегову земљу су Османлије напустиле средином децембра 1459. Већ идуће године морао је мир откупљивати сумом од 40.000 дуката, пошто угарску помоћ није могао добити. Уједно, значило је то и политичке прелом после кога је стари херцег трајно постао противник Османлија што је имало последице по његову државу и њено становништво.⁶⁷⁷

Након слома Српске деспотовине османски притисак према Босни је све више јачао. Краљ Томаш је 1460. био принуђен, на захтев Хасан паше, предати Османлијама прелазе на Сави према Срему (*ut vada per Zavam ipsi Nasawtbek dare deberet,...et ipsa vada sunt ei data et assignata*).⁶⁷⁸ Због тога је на угарској страни мачвански бан и капетан Београда, Симон Нађ, саветовао да краљ чува подручје *circa Sirmium et Valcko*. Нађ је истом приликом тражио да се утиче на краља да Београд опскрби и ојача, јер је у њему несташица намирница, а и војске има мање због недостатка новца.⁶⁷⁹

Односе Угарске и Босне карактерисала је резервисаност обе стране. Јасно сведочанство неповерења краља Стефана Томаша према угарском краљу јесте чињеница да се за помоћ обратио Венецији 10. новембра 1460. тражећи шалитру, муницију и склониште за своју породицу, заобилазећи краља Матију.⁶⁸⁰ Већ раније учинио је слично када се за помоћ уместо угарском краљу обратио сабору у Мантови.⁶⁸¹ Приснијем односу није погодновало ни то што је краљ Матија пак неуморно понављао сва босанска сагрешења према његовим интересима.⁶⁸² Босански краљ је са своје стране ове затегнуте односе повремено погоршавао. Вероватно да је 1460. године краљ Стефан Томаш имао намеру тражити папску круну и бискупе, па је на појаву његових посланика код папе краљ Матија бурно реаговао (*Mathias rex de adventu oratorum*

земљу остављајући своју имовину. N. Lašvanin, *Ljetopis*, 133. С. Ћирковић, *Историја средњовековне босанске државе*, 319–321. D. Lovrenović, *Na klizištu povijesti*, 335.

⁶⁷⁵ В. Ћоровић, *Хисторија Босне*, 534. С. Мишић, *Хумска земља у средњем веку*, Београд 1996, 101. *Bosna i Hercegovina od najstarijih vremena do kraja Drugog svjetskog rata*, 85. (М. Ђунјић).

⁶⁷⁶ С. Ћирковић, *Историја средњовековне босанске државе*, 321–322. С. Ћирковић, *Херцег Стефан Вукчић Косача и његово доба*, 239. С. Мишић, *Хумска земља*, 101. Ј. Калић, *Срби у позном средњем веку*, 207.

⁶⁷⁷ Талоци је напуштање просманске политке стављао у 1463. годину. L. Thallóczy, *Bosnyák és szerb élet- s nemzedékrajzi tanulmányok*, 94. С. Ћирковић, *Историја средњовековне босанске државе*, 321. С. Ћирковић, *Херцег Стефан Вукчић Косача и његово доба*, 242. *Bosna i Hercegovina od najstarijih vremena do kraja Drugog svjetskog rata*, 86. (М. Ђунјић). D. Lovrenović, *Na klizištu povijesti*, 337. М. Крешић, *Depopulacija jugoistočne Hercegovine izazvana turskim osvajanjem*, *Povijesni prilozi* 39 (2010) 109. S. Bešlija, *Sudbina bosanskih tvrđava*, 36. М. Спремић, *Србија и Венеција*, 179.

⁶⁷⁸ О предавању прелаза на Сави извештавао је 4. маја 1460. године мачвански бан и капетан Београда, Симон Нађ једног неименованог бискупа. I. Nagy–A. Nyágy, *Magyar diplomáciai emlékek I*, 78. В. Ћоровић, *Хисторија Босне*, 535. М. Динић, *За историју рударства I*, 86. Ј. Мргић, *Северна Босна*, 131.

⁶⁷⁹ I. Nagy–A. Nyágy, *Magyar diplomáciai emlékek I*, 79. М. Wertner, *Magyar hadjáratok a XV. század második felében*, 76.

⁶⁸⁰ I. Nagy–A. Nyágy, *Magyar diplomáciai emlékek I*, 80–82. D. Lovrenović, *Na klizištu povijesti*, 337. Бешлија је као разлог антиугарског става босанске властеле означио и крваве поход с почетка XV века. S. Bešlija, *Sudbina bosanskih tvrđava*, 42.

⁶⁸¹ P. E. Kovács, *Matthias Corvinus*, 132.

⁶⁸² D. Salihović, *For a Different Catastrophe*, 91.

Thome regis anxie suspicetur).⁶⁸³ Оваквим иступањем боснаског краља Матијин нестабилан владарски легитимитет је био доведен у питање и на страни, и то у земљи која се сматрала вазалом угарске круне.⁶⁸⁴ Папа је умирио том приликом угарског краља изјаснивши се да ће поштовати његова права и да је акценат стављен на слање бискупа, те да о круни није било ни речи. Наводио је да су круну стављали у изглед и његови претходници, али да се ништа није по том питању учинило.⁶⁸⁵ О томе је писао и кардиналу Карвахалу с изјавом да се не треба чинити ништа противно мишљењу папе и угарског краља.⁶⁸⁶ Међутим, ово питање тада још није било завршено.

Смрт краља Стефана Томаша под недовољно расветљеним околностима у јулу 1461. године била је погодна за сређивање прилика у Босни. Његов син, краљ Стефан Томашевић, успео је да се измири са херцегом Стефаном и окренуо се избављању Босне из спољнополитичке изолованости у коју је запала.⁶⁸⁷

Послао је папи двојицу старих људи достојанственог изгледа. Њихово излагање је папа саопштио у својим мемоарима. Краљ је поручио папи да се у идућој години очекује османски напад, као и да је од малих ногу одгојен у римокатоличкој вери. Затражио је од папе да му пошаље круну и бискупе, оружје спремно за крсташки рат и препоруку код краља Матије Корвина. Наводио је да ће одбрана онда имати више изгледа ако Босанци увиде да се могу ослонити на папу. Краљ Стефан Томашевић је стао потпуно на римокатоличко становниште не би ли успео спасити своју државу.⁶⁸⁸ У поруци папи посебну пажњу завређује оно што босански краљ саопштава о османској тактици придобијања људи. Он тврди да Османлије придобијају неуке сељаке обећавајућим им слободу, а они мисле да ће она заувек трајати. Напуштени од својих кметова, племићи се не могу дуго одржати у својим замковима.⁶⁸⁹ Папа је обећао да ће пружити сву помоћ коју може, али је увидео да тражење круне може изазвати незадовољство угарског краља као феудалног сизерена, те наговестио да ће испитати његово гледиште по том питању.⁶⁹⁰ Око крунисања босанског краља папском круном настале су тешкоће и дошло је до поновног затезања односа босанског владара с угарским двором.⁶⁹¹ Папа је на крају изашао у сусрет молбама краља Стефана

⁶⁸³ S. Kaprinai, *Hungaria diplomatica temporibus Matthiae de Hunyad*, 425–426. Theiner, *Vetera monumenta historica Hungarum sacram illustrantia* II, 359.

⁶⁸⁴ D. Salihović, *For a Different Catastrophe*, 88, 89.

⁶⁸⁵ A. Theiner, *Vetera monumenta historica Hungarum sacram illustrantia* II, 358. Mátyás király levelezése a római pápákkal, 14. D. Lovrenović, *Na klizištu povijesti*, 337.

⁶⁸⁶ S. Kaprinai, *Hungaria diplomatica temporibus Matthiae de Hunyad*, 425–426. A. Theiner, *Vetera monumenta historica Hungarum sacram illustrantia* II, 358–359. D. Lovrenović, *Na klizištu povijesti*, 337.

⁶⁸⁷ *Bosna i Hercegovina od najstarijih vremena do kraja Drugog svjetskog rata*, 86. (M. Šunjić).

⁶⁸⁸ Превод краљевог писма: V. Klaić, *Poviest Hrvata* II/3, 34–35. D. Lovrenović, *Na klizištu povijesti*, 343.

⁶⁸⁹ II. Piusz pápa feljegyzései II/2, 503–505. Ова епизода је посредством неког од извора готово истоветно пренета и у *Летопис* Николе Лашванина. N. Lašvanin, *Ljetopis*, 240–241. *Bosna i Hercegovina od najstarijih vremena do kraja Drugog svjetskog rata*, 83. (M. Šunjić). Овакво држање одговарало је водећој османској стратегији која се називала истималет. S. Bešlija, *Sudbina bosanskih tvrđava*, 41, 45. Премда је губитак кметова био озбиљан удар феудалној елити пад Босне не може се сматрати последицом неке врсте социјалне револуције сељаштва. Напуштање феудалаца било је мотивисано знатним делом тражењем сигурности. Dž. Dautović, *Metus Turchorum*, 102.

⁶⁹⁰ II. Piusz pápa feljegyzései II/2, 504.

⁶⁹¹ T. Pálósfalvy, *The Political Background in Hungary of the Campaign of Jajce in 1463*, 85.

Томашевића, који је крунисан у Јајцу новембра 1461. године,⁶⁹² и затражио од угарског краља да покајника прими у своју милост. Босански посланици кренули су пут Будима.⁶⁹³ Разљућени краљ Матија је оштро протестовао и крајем маја 1462. године упутио писмо папи Пију II у прилично оштром тону. Наступао је као сизерен босанског краља, што су угарски краљеви били још од времена династије Арпада. Премда је папа Пије II имао у виду и права угарског краља папским крунисањем је Босна постављена и на западу у исту равн са Угарском.⁶⁹⁴ Могуће је да су се упркос дипломатским финесама Стефан Томашевић и папа договорили о крунисању без сагласности угарског владара.⁶⁹⁵ Шта више сагласност није ни могла бити очекивана јер је у исто време Матија био само изабрани краљ са круном у туђој руци.⁶⁹⁶ Оштрим речима, сликајући Босанце у најцрњим бојама, угарски краљ упозорио папу да је претерано попустљив, придобијен улагивањем Босанаца, да је босански владар помагао Османлије данком, а да је добијене снаге (неке из Угарске)⁶⁹⁷ предао њима. Осим тога, наводи да босански краљ због папске попустљивости није више био спреман угарском краљу предати неке градове које је раније препустио (они су вероватно раније били цена сређивања односа са угарским краљем).⁶⁹⁸ Захтевао је да се босански владар искупи за своју издају, изражавајући велики степен неповерења. Посебно негодовање је изразио према слању легата за крунисање Стефана Томашевића. На крају ипак изражава своју спремност да прими босанског краља у своју милост на папско подстицање и молбу босанских посланика.⁶⁹⁹ Слично је отписао и кардиналу Хуану Карвахалу.⁷⁰⁰

Угарски краљ је пребацио босанском краљу много тога, између осталог и додире са Османлијама, али извори упућују на то да је могуће и да је он сам водио некакве преговоре са њима, можда само као вид притиска на папску курију и Венецију, односно као покушај смањења османског притиска на своју државу.⁷⁰¹ Примање босанског

⁶⁹² ИСН II, 392 (С. Ћирковић).

⁶⁹³ Постоји претпоставка да је босанско посланство водио Иваниш Влатковић који је тада могао стећи и контакте на угарском двору које ће касније користити. А. Zilić, *Vlatkovići od progona sa baština do pada Počitelja 1471. godine*, Osmansko osvajanje Bosanskog kraljevstva 1463. godine, Sarajevo 2014, 116.

⁶⁹⁴ D. Lovrenović, *Na klizištu povijesti*, 330. Постоје тумачења према којима је крунисање папском круном требало да значи покушај удаљавања од Будима и претварање Босне у тампон државу између две силе. В. Grgin, *Južna granica Ugarsko-hrvatskog kraljevstva u vrijeme Stepana Tomaševića*, Stjepan Tomašević (1461–1463)–slom srednjovjekovnog bosanskog kraljevstva, 74.

⁶⁹⁵ Како је папа учествовао у преговорима око предаје угарске круне могуће је да се он на овај корак одлучио очекујући повољне резултате преговора угарског краља са римско-немачким царем.

⁶⁹⁶ D. Salihović, *For a Different Catastrophe*, 88, 89.

⁶⁹⁷ Вероватно је мислио на оне у које су га допратиле у Смедерево.

⁶⁹⁸ Током пролећа 1462. године на угарској страни су вршене припреме за одбрану од Османлија о којима су се преносиле гласине да са великом војском иду према Београду и Влашкој. У војску је позван и Ладислав Тетеш. Краљ је тражио од града Пожуна да пошаље у Велики Варадин топове и барут. Вероватно је у оквирима ових припрема било и тражење босанских тврђава. М. Wertner, *Magyar hadjáratok a XV. század második felében*, 80–81.

⁶⁹⁹ V. Fraknoi, *Mátyás király levelei I*, 26. *Mátyás király levelei 1460–1490*, 15–18. С. Ћирковић, *Историја средњовековне босанске државе*, 325.

⁷⁰⁰ V. Fraknoi, *Mátyás király levelei I*, 35.

⁷⁰¹ Папа Пије II негодовао је у писму кардиналу Карвахалу у априлу 1460. године, премда и сам признаје да помоћи не може. Краља Матија је посланику Ладиславу Вежењију касније наредио да истакне да не добија помоћ од папе и да га краљ зато повлачи из Рима подвлачећи да то чини из нужде да будућност не би донела његовој држави још теже последице. Филелф говори о томе да су Угари примили османске услове: *Cum Hungaris foedus traditur, Mahometus percussisse. Hungari enim ferocissimum genus*

владара у милост био је користан дипломатски гест којим је угарски краљ као борац за хришћанство према хришћанским врлинама сам пригрлио „многгрешног“ босанског владара.

Сређивање босанско-угарских односа није успело да омете ни непријатељство које је владало између Босанаца и хрватско-далматинског бана Павла Сперанчића који је босанском краљу одузео један град.⁷⁰² Како је у споразум два краља требао бити укључен и херцег Стефан, њему је упућен посланик Павле Чиз.⁷⁰³

На измирење са будимским довором више су утицале међународне прилике. Краљ Матија налазио се тада у тешкој финансијској ситуацији и био му је потребан новац за откуп Свете круне из руку цара Фридриха III са којим је успео склопити споразум како би коначно крунисањем легализовао свој положај у Угарској.⁷⁰⁴ Решење затегнутих односа венецијански посланик Пјетро Томази видео је управо у новцу. Краљ Стефан је због тога прихватио да један део тражене суме плати он.⁷⁰⁵ Према мишљењу Давора Салиховића ово је био први пут да је угарски краљ искористио близину османске границе за интересе своје власти.⁷⁰⁶

Ствар је од тада кренула другим током. Почетком 1463. године Венеција је честитала угарском краљу на успесима у Босни.⁷⁰⁷ Босански краљ се обавезао да неће плаћати даље данак султану и заузео једно утврђење на ушћу Босне и Саве које су Османлије подигле против Угара.⁷⁰⁸ Сређивањем прилика и крунисањем краља

hominum, ubi se audissent a ceteris principibus destitutos, vel ab ipsis potius principibus christianis opugnari...tandem coacti sunt accipere, quam Turci voluerunt... У Венецији се сматрало 1461. да је мир међу угарским краљем и османским султаном могућ. Слично је јављао и херцег Стефан Вукчић Косача према гласинама које су до њега дошле. Међутим, вероватно је да резултата није било, односно да су целокупни преговори били куповина времена и спољнополитички кораци са циљем јачања сопствених позиција. Османска страна је тада била заинтересована за дипломатске кораке услед своје заинтересованости у Азији. *Epistolae Matthiae Corvini regis Hungariae* II, 40–43. S. Katona, *Hungaria diplomatica temporibus Matthiae de Hunyad* II, 419–421. G. Pray, *Annales regum Hungariae* III, 264. I. Nagy–A. Nyáry, *Magyar diplomáciai emlékek* I, 93, 101–103. V. Fraknoi, *Mátyás király levelei* I, 35–36. *Mátyás király levelei 1460–1490*, 18–19. Велимир Стефановић је овим преговорима давао велику важност. В. Стефановић, *Краљ Матија према Влашкој и Босни*, 177–185. D. Salihović, *The Process of Bordering at the Late Fifteenth-Century Hungarian–Ottoman frontier*, *History in Flux: Journal of the Department of History, Faculty of Humanities Juraj Dobrila University of Pula* 1/1 (2019) 98.

⁷⁰² S. Ljubić, *Listine* X, 192.

⁷⁰³ С. Ћирковић, *Херцег Стефан Вукчић Косача*, 248. А. Смиљанић, *Дипломатија и дипломате уочи, за време и након пропасти средњовековне босанске државе*, *Пад Босанског краљевства 1463*, 98.

⁷⁰⁴ Споразум са царем Фридрихом III показао се благотворним за одбрану јужне угарске границе на којој су према речима краља Матије османски провалници однели изузетно велики број људи. В. Стефановић, *Краљ Матија према Влашкој и Босни*, 179. D. Salihović, *For a Different Catastrophe*, 91.

⁷⁰⁵ Краљ у писму граду Бартфа из Сегедина од 10. августа 1462. године спомиње као верног владара господина Стефана краља Босне. Улогу босанског краља у откупу круне спомиње и у исправи Кошицама. У откупу круне учествовао је и херцег Стефан. K. Wagner, *Diplomatarium comitatus Sarosiensis, Posonii et Cassoviae 1780*, 123–124. J. Teleki, *Hunyadiak kora* XI, 35–36. B. Iványi, *Bártfa szabad királyi város levéltára*, 217. V. Klaić, *Poviest Hrvata* II/3, 28. С. Ћирковић, *Херцег Стефан Вукчић Косача*, 248. *ИСН* II, 393 (С. Ћирковић). D. Lovrenović, *Na klizištu povijesti*, 349.

⁷⁰⁶ D. Salihović, *For a Different Catastrophe*, 92.

⁷⁰⁷ Према: М. Wertner, *Magyar hadjáratok a XV. század második felében*, 82–83. Текст писма: I. Nagy–A. Nyáry, *Magyar diplomáciai emlékek* I, 266–267.

⁷⁰⁸ Према мишљењу папе Пија II на овај корак, одбијање плаћања данка, краља је подстакло папски легат, бискуп Никола Модрушки. II. *Piusz pápa feljegyzései* II/2, 528. Ово виђење је у врло

Стефана Томашевића папском круном настало је такође и значајно уједињење босанских снага.⁷⁰⁹ Османски напад се због свега тога могао очекивати против Босне, премда је на угарској страни постојао страх од османског напада против угарске јужне границе.⁷¹⁰ Предузете су дуготрајне припреме за одбрану на босанској страни. У одбрани нада је полагана у тешку приступачност босанских планина, која је била општепозната, а очекивала се и угарска помоћ.⁷¹¹ Треба међутим, приметити и чињеницу да се на босанској страни помоћ очекивала и из Венеције,⁷¹² и то првенствено, а не само из Угарске. Тако је херцег писао Сињорији још јуна 1462. тражећи помоћ.⁷¹³ Очекивао се и долазак Скендербегове војске. Међутим, велику пукотину у систему босанске одбране начинио је син херцега Стефана, војвода Владислав.⁷¹⁴ Захтевајући од оца да му преда део своје територије окренуо се султану тражећи помоћ и обећавајући 100.000 дуката.⁷¹⁵ Његова молба је разматрана на Порти у мају 1462. године и одлучено је да му се изађе у сусрет. Како је стање на северу за османског владара било значајније у том тренутку османска војска није послата у помоћ херцеговом сину.⁷¹⁶ Међутим, пре војне интервенције султан је намеравао до краја искористити прилику и с јесени исте године захтевао је и од херцега Стефана

сличном облику презузео на основу својих извора и Никола Лашванин који додаје да се за папског легата био склон да мења одлуке. Наводи осим тога да је краља одвраћала од ове одлуке његова мајка пошто су Османлије имале своје посаде у земљи. N. Lašvanin, *Ljetopis*, 238.

⁷⁰⁹ S. Ljubić, *Listine X*, 192.

⁷¹⁰ Како је угарска страна често тражила помоћ за борбу против Османлија на западу, тако се краљ Матија 7. априла 1463. године обратио Венецији тражећи помоћ и молећи да Сињорија у ово укључи и остале италијанске државе. Услед очекиваног напада Османлија краљ Матија је тражио 14. априла 1463. године бродове од града Пожуна. Викторину Пођебраду писао је у мају 1463. да је послао заштитне јединице на југ. J. Teleki, *Hunyadiak kora XI*, 57–59, 59–60. *Mátyás király levelei 1460–1490*, 21–22.

⁷¹¹ Угарски краљ је припремао војску и очекивао је османске покрете на основу информација које су до њега стизале. Војску је сазивао у Бач пошто је обавештен да су османске снаге на граници у српским земљама. Kritobúlosz, *II Mehemet élete*, 229. К. Михаиловић из Островице, *Јаничарове успомене*, 139–140. М. Wertner, *Magyar hadjáratok a XV. század második felében*, 83. Р. Радић, *Босна у историјском делу Кривоула са Имброса*, 145. П. Драгичевић, *Правци турских напада на Босну 1463. године*, Пад Босанског краљевства 1463. године, 135.

⁷¹² Венеција је пак краља упућивала на херцега и угарског краља. М. Спремић, *Србија и Венеција*, 180.

⁷¹³ Одговор венецијанске стране помиње да се одговори као и претходне године (*quietadmodum superiore anno responsum fuit*). Херцегу је обећана помоћ али уз тесну већину од 16 за према 11 против. S. Ljubić, *Listine X*, 220. *Bosna i Hercegovina od najstarijih vremena do kraja Drugog svjetskog rata*, 86 (М. Ђунјић). А. Смиљанић, *Дипломатија и дипломате уочи, за време и након пропасти средњовјековне босанске државе*, 98.

⁷¹⁴ Према истраживањима Сенише Мишића у побуну је војводу Владислава подржавао и војвода Павле Марковић из породице Милатовића. С. Мишић, *Хумска земља*, 101–102. Врло негативно мишљење о војводи Владиславу изнео је и тополивац Јерг из Нирнберга који је стајао у служби херцега. Тврди да је Владислав увек био против свог оца. Он је био заробљен од стране Османлија заједно са женом и децом. J. von Nürnberg, *Nachricht von den Türcken*, Memmingen 1496, 4r. (доступно у електронском облику на електронској адреси: <http://daten.digital-sammlungen.de/0003/bsb00034376/images> приступљено: 1. 7. 2021).

⁷¹⁵ Каснија традиција је пренела и обрнуто тврдећи да је херцег тражио војску од османског султана како би осветио убиство краља Томаша и да би сломио побуну свог сина. N. Lašvanin, *Ljetopis*, 240. L. Thallóczy, *Bosnyák és szerb élet- s nemzedékrajzi tanulmányok*, 149. С. Ћирковић, *Херцег Стефан Вукчић Косача*, 249. *Bosna i Hercegovina od najstarijih vremena do kraja Drugog svjetskog rata*, 88 (М. Ђунјић).

⁷¹⁶ L. Thallóczy, *Bosnyák és szerb élet- s nemzedékrajzi tanulmányok*, 150. С. Мишић, *Хумска земља*, 101.

исплату 100.000 дуката или предају три града (Клобук, Мичевац и Чачвина).⁷¹⁷ Херцег Стефан је одбио захтев ослањајући се на савез с угарским и босанским краљем. Међутим, краљ Матија се и сам налазио под османским ударом. Акинције су исте године упале у Срем, а заустављени су од стране краљеве војске и шајкаша код Футога.⁷¹⁸

Босански владар се покушао из тешке ситуације извући преговорима са султаном.⁷¹⁹ Послато је босанско посланство на Порту да склопи са султаном примирје, о чему детаљно говори Константин Михаиловић из Островице. Према његовим речима босанско посланство је било обмануто примирјем, док је султан спремао своју војску за поход.⁷²⁰ За одлазећим босанским посланицима кренула је и султанова војска.⁷²¹

Користећи сукоб херцега Стефана и његовог сина Владислава први османски удар примила је херцегова земља од јединица крајишника Иса бега чији је циљ био довођење војводе Владислава на власт.⁷²² У рано пролеће 1463. године херцегов син Владислав је с османским трупама напао свог оца и у пљеваљском крају на Брезници му нанео пораз.⁷²³ Херцег се жалио касније да су многи његови кастели предати

⁷¹⁷ Султан је осим тога западне контакте херцега Стефана сматрао неприхватљивим и забранио му је да их одржава. Постоји мишљење према коме је султана интересовала Чачвина због његових замисли у Италији. Према овом мишљењу оване иде у прилог и чињеница да је султан нудио током преговора с угарском страном 1468. године замену Смедерева за Јајце. L. Thallóczy, *Bosnyák és szerb éle-t-s nemzedékrajzi tanulmányok*, 150, 151. С. Ђирковић, *Херцег Стефан Вукчић Косача*, 249. *ИСН* II, 394. (С. Ђирковић). *Bosna i Hercegovina od najstarijih vremena do kraja Drugog svjetskog rata*, 88. (М. Ђунјић). М. Крешић, *Depopulacija*, 110. S. Bešlija, *Sudbina bosanskih tvrđava*, 39, 40.

⁷¹⁸ О. Зиројевић, *Smederevski sandžak-beg Ali-beg*, 12.

⁷¹⁹ Каснија традиција је укључила у босанско-османски однос и султанову захвалност босанском краљу што му је предао Смедерево које је он много желео као место које је погодно за нападе на Угарску. N. Lašvanin, *Ljetopis*, 236. *Bosna i Hercegovina od najstarijih vremena do kraja Drugog svjetskog rata*, 89. (М. Ђунјић).

⁷²⁰ К. Михаиловић из Островице, *Јаничарове успомене*, 140. На извештајачки начин сличну слику доноси и пољски историчар Дугош говорећи, уз претеривање, о томе да нико, ни најоштроумнији, није могао предвидети да ће напад погодити Босну. J. Długossii, *Annales seu Cronicae*, XII, 69–70. (старије издање: J. Długossii, *Historiae Polonicae* t. V, l. XIII, 378). L. Thallóczy, *Mátyás király első két török hadjárata*, *Nadrtörténelmi Közlemények* 16 (1915) 362. X. Шабановић, *Босански пашалук*, 38.

⁷²¹ Критовул је литерарно и делом нетачно османске нападе на Босну објашњавао чињеницом да су њени становници били увек у савезу са Угарског и да су због неприступачног терена одбијали да се покорени било коме, те им је султан узалуд нудио нагодбу. Kritobúlosz, *II Mehemet élete*, 230.

⁷²² Каснија традиција уплела је у покрет османског владара и жељу да освети краља Томаша и политичке амбиције које су заиста постојале. N. Lašvanin, *Ljetopis*, 237. X. Шабановић, *Босански пашалук*, 39. С. Мишић, *Хумска земља*, 101.

⁷²³ Овај херцегов пораз забележио је и врхобрезнички летопис речима: *разбише Турци господина херцега Стефана у Херцеговини на реци Брезници и примише захумску земљу*. Летопис бележи у слично време и smakнуће Марка Трикалског, Марка Атамановића и Дмитра Томашића код Вучитрна. Љ. Стојановић, *Стари српски родослови и летописи*, 245. С. Мишић, *Хумска земља*, 102. *Bosna i Hercegovina od najstarijih vremena do kraja Drugog svjetskog rata*, 89. (М. Ђунјић). Е. Pelidija, *O odnosima Osmanlija i Kosača*, 59.

Османлијама издајом.⁷²⁴ Угрожена су била и Дријева, а херцег се склонио у Нови.⁷²⁵ У марту је Владислав јављао у Дубровник да је загосподарио делом земље.⁷²⁶

Након напада на херцегове земље и главнина султанске војске је кренула у напад на Босну у мају 1463. године.⁷²⁷ Босански краљ и херцег Стефан Вукчић Косача остали су против султанске силе сами. Није стигла угарска помоћ, ни она Скендербегова, а са запада није стизало никаква знатнија подршка. Султанова војска је, према опису Константина Михаиловића прво дошла у земљу породице Ковачевића. Кнез Твртко Ковачевић (Дињичић) се покорио султану изненађен неочекиваним нападом, али га је султан Мехмед II дао погубити.⁷²⁸ Главна османска сила могла је, дакле, наступати из правца Зворника.⁷²⁹

У сламању Босне важно место имало је османско Босанско крајиште са центром у Ходидједу, као и Усора и Подриње.⁷³⁰ Босанско крајиште су, према мишљењу Хазима Шабановића, Османлије створиле својим освајањима негде око 1451. године, након што су 1448. године освојили Ходидјед и трајно се учврстили у Врхбосни.⁷³¹ 1453. помиње се Босанско крајиште што значи да су до тада Османлије створиле овде своју територијално-управну јединицу која се 1455. назива *вилајет Ходидјед* или *вилајет Сарај-оваси*. Вероватно је ово крајиште већ од пада Деспотовине имало озбиљну улогу у нагрисању босанске државе изнутра (иако по свој прилици у њему нису свугде заведене османске институције) због чега га је босанска страна и покушавала освојити.⁷³²

⁷²⁴ С. Мишић, *Хумска земља*, 102.

⁷²⁵ С. Мишић, *Хумска земља*, 102.

⁷²⁶ Херцег Стефан се Венецији у марту 1466. године горко жалио на свог сина који је довео Османлије путем које ови не би само могли пронаћи. С. Љубић, *Listine X*, 354. С. Ђирковић, *Историја средњовековне босанске државе*, 329. ИСН II, 394. (С. Ђирковић).

⁷²⁷ Османлијама је значајно ишао на руку фактор изненађења, пошто дуго није било извесно у ком правцу ће кренути главна војна сила. П. Драгичевић, *Правци турских напада на Босну 1463. године*, 139–140.

⁷²⁸ К. Михаиловић из Островице, *Јаничарове успомене*, 140–141. М. Динић, *За историју рударства I*, 42. Ј. Мргић, *Северна Босна*, 131. С. Рудић, *Прилог познавању страдања властеле након пропасти краљевства*, Пад Боснаског краљевства 1463. године, 275.

⁷²⁹ У старијој литератури Талоције је заступао мишљење да је султанска војска ишла од Сјенице. L. Thallóczy, *Mátyás király első két török hadjárata*, 362.

⁷³⁰ Један део Подриња, онај који је припадао Деспотовини, је већ био у османским рукама у време напада на Босну. *Bosna i Hercegovina od najstarijih vremena do kraja Drugog svjetskog rata*, 97. (В. Златар). Ј. Мргић, *Северна Босна*, 131. П. Драгичевић, *Правци турских напада на Босну 1463. године*, 151, 152. К. Вашић, *Османлије и сјевероисточна Босна у XV stoljeću*, *Osmansko osvajanje Bosanskog kraljevstva*, Сарајево 2014, 60.

⁷³¹ Рудић је изнео мишљење да је Босанско крајиште формирано негде између 1448. и 1451. године. До тада су Османлије имали у рукама и неке територије поред Дрине, као на пример Вишеград где се 1462. године помиње кадија. Бехија Златар је мишљења да је Босанско крајиште настало између 1448. и 1453. године. Одавде су Османлије узнемиравале околне територије и освојили Романију до 1463. године коју је освојио Иса бег Исаковић. *Bosna i Hercegovina od najstarijih vremena do kraja Drugog svjetskog rata*, 97. (В. Златар). С. Рудић, *Bosnian Nobility after the Fall of the Kingdom of Bosnia in 1463*, State and Society in the Balkans Before and After Establishment of Ottoman Rule, editors in chief: S. Rudić, S. Aslantaş, Belgrade 2017, 104, 105.

⁷³² Х. Шабановић, *Босански пашалук*, 35–37. *Ходидјед*, у: *Лексикон градова и тргова*, 310–311. (С. Рудић).

Османски напад на Босну се потом распршио у више праваца. Савладана је убрзо и земља Павловића. Велика османка војска се упутила и према средишту краљевства и пала под Бобовац освојивши град Горушу (Грачаницу).⁷³³ Под градом су изливени топови којима је утврда тучена.⁷³⁴ О паду овог важног утврђења постоје различите вести у изворима. Бобовац је пао у руке освајача, према сведочњу мемоара папе Пија II, издајом. Као главни виновник издаје остао је забележен у овим изворима некадашњи патарен, кнез Радак који је био подмићен, па је пустио османску војску у град и наговорио посаду да се преда, иако је тврђава била снабдевена да се може бранити две године.⁷³⁵ Међутим, вероватнији след догађаја, ако се узму у обзир подаци о отпору становништва, онај који доносе Дурсун бег (учесник похода) и Лаоник Халкокондил који су забележили жестоке борбе око Бобовца.⁷³⁶ Након освајања Бобовца стање је могло постати још теже и вероватно је ова чињеница деловала поразно на одбрану, па се предало и Високо и Козао код Фојнице.⁷³⁷ Краљев стриц је покушао организацију отпора из Трешњева код Коњица.⁷³⁸ Градови у долини Босне, Врбаса и Сане су брзо освојени, односно предати од домаћих људи, али и Угара.⁷³⁹ Тако имамо података да је Нови на Сави предао неки Унгурус Махмут (што значи да је

⁷³³ Горушки се бранио једно време, али је командант града одлучио да утврђење спали и да се становништво повуче. На вест о овоме је османска војска се вратила и заузела га. *Bosna i Hercegovina od najstarijih vremena do kraja Drugog svjetskog rata*, 91. (М. Ђунјић).

⁷³⁴ К. Михаиловић из Островице, *Јаничарове успомене*, 141.

⁷³⁵ Папа Пије II је вероватно овакве податке добијао од угарског краља и легата Николе Модрушког. Међутим, до тада османски освајачи у Босни нису никада користили патаренске сараднике, премда је дефетизма било. Постоји мишљење да је причу о патаренској издаји проширио сам папски легат како би прикрио свој неуспех подстакнут на ово од стране угарског краља. Угарски краљ у писму папи од 27. јануара 1464. наводи издају објашњавајући тако брз пад Босне. Савремена истраживања показују да је угарски краљ овим писмом имао намеру пропагандом оправдати своје кораке према Босни и због тога се оно тако добро слаже с исказом Николе Модрушког. *Mátyás király levelei 1460–1490*, 23. II. *Piusz pápa feljegyzései* II/2, 528. V. Klaić, *Poviest Hrvata* II/3, 41. *ИСН* II, 394. (С. Ћирковић). *Bosna i Hercegovina od najstarijih vremena do kraja Drugog svjetskog rata*, 93. (М. Ђунјић). В. Grgin, *Južna granica Ugarsko-hrvatskog kraljevstva u vrijeme Stepana Tomaševića*, 75. Е. Pelidija, *Stanje u Bosni neposredno poslije gubitka srednjovjekovne državnosti*, *Osmansko osvajanje Bosanskog kraljevstva*, Sarajevo 2014, 19. D. Salihović, *For a Different Catastrophe*, 93.

Име патаренског издајника Мавро Орбин, преузимајући га вероватно из дела папе Пија II, доноси у облику Радич које се појављује и код много каснијег писца Николе Лашванина. М. Орбин, *Краљевство Словена*, 171. N. Lašvanin, *Ljetopis*, 244. Оваку реконструкцију догађаја прихватала је и старија литература. L. Thallóczy, *Mátyás király első két török hadjárata*, 362. Према истраживањима Франца Бабингера, који прихвата ову верзију догађаја, Радак је након предаје Бобовца погубљен од стране султана. Ф. Бабингер, *Мехмед Освајач и његово доба*, 199.

⁷³⁶ Дурсун бег наводи пак жестоку борбу под Бобовцем. Г. Елезовић, *Турски извори за историју Југословена*, 112. *Bosna i Hercegovina od najstarijih vremena do kraja Drugog svjetskog rata*, 93. (М. Ђунјић). О извештају Лаоника Халкокондила види: Б. Бабић, *Пад Босне под османлијску власт у сејетлости византијских и поствизантијских извора*, *Пад Босанског краљевства 1463. године*, 184.

⁷³⁷ Г. Елезовић, *Турски извори за историју Југословена*, 113. Ј. Мргић, *Северна Босна*, 132. Ф. Бабингер, *Мехмед Освајач и његово доба*, 200. S. Bešlija, *Sudbina bosanskih tvrđava*, 49.

⁷³⁸ П. Драгичевић, *Правци турских напада на Босну 1463. године*, 153.

⁷³⁹ Павле Гругрић је предао Хум и Травник, а Иваниш и Стјепан Добој. Постоји помен и неког Махмуда који је предао тврђаву и посато муслиман. О предаји Новог на Сави од стране Унгуруса Махмуда Бешлија бележи да није сигурно да ли се оно одиграло 1463. или 1471. године. Према подацима дефтера може се уочити приличан број погурчених Мађара међу тимарницима у Босанском санџаку. А. Аличић, *Sumarni popis sandžaka Bosna*, 78, 100, 148, 185. Ј. Мргић, *Северна Босна*, 132. S. Bešlija, *Sudbina bosanskih tvrđava*, 49–50.

био угарског порекла)⁷⁴⁰, тврђаву Сокол у херцеговој земљи је предао кнез Радоје Зупчић, а Самобор Иса Бали који је одмах прешао на ислам.⁷⁴¹

Савременицима се чинило да је Босна пала без икаквог отпора.⁷⁴² Међутим, становништво појединих крајева се скупљало у збегове (*беџина*) и сакривало у врлетима и пружало огорчен отпор освајачу који их је морао сламати димом, пресецати им снабдевање водом или их побеђивати на јуриш. Многи су се у страху од османског ропства бацали у провалије.⁷⁴³ Сви ови подаци јасно показују да Босна није шапатом пала већ да је отпор на појединим местима био жилав, упркос томе што је освајач имао један број својих приврженика у земљи. Османско освајање је услед тога у Босни изазвало велико запустошење једног дела територија.

Махмуд паша послат је с војском под Јајце да га освоји и ухвати краља. Краљ Стефан Томашевић га није чекао у престолном граду босанских краљева већ је пред њим утекао у Кључ, пролазећи, према османским хроничарима, кроз Сокол.⁷⁴⁴ Махмуд паша сазнавши за ово од ухваћеног човека (за кога Михаиловић тврди да је издају учинио за колач) кренуо је за босанским краљем и стигао га у Кључу.⁷⁴⁵ Ту је савладао краљеву војску, док се краљ затворио у утврђење.⁷⁴⁶ Дурсун бег је последњег Котроманића описао као човека који је изгубио сваку наду, те који пије по једну чашу на сваких десет османских војника које види.⁷⁴⁷ На послетку краљ Стефан Томашевић се предао Махмуд паши, исцрпљен опсадом, након што је овај обећао да ће га поштедети. Међутим, када је краљ предао остала утврђења, међу њима и Јајце, султан га је, како бележе наративни извори, према савету Алија ел Бистамија, дао погубити.⁷⁴⁸

⁷⁴⁰ Османски извори неретко Мађаре означавају као *Üngürüs*.

⁷⁴¹ A. Aličić, *Sumarni popis sandžaka Bosna*, 125. J. Мргич, *Северна Босна*, 132.

⁷⁴² J. Długossii, *Historiae Polonice* t. V, l. XIII, 378. Křitobúlosz, *II Mehemed élete*, 230–231. *Bosna i Hercegovina od najstarijih vremena do kraja Drugog svjetskog rata*, 94. (B. Zlatar).

⁷⁴³ Живописне слике оставио је Дурсун бег. Г. Елезовић, *Турски извори за историју Југословена*, 113–114.

⁷⁴⁴ Талоци је краљево бекство објашњавао изненадношћу османског напада. Мишљења смо да није искључено да је босански краљ очекивао дужи отпор под Бобовцем. L. Thallóczy, *Mátyás király első két török hadjárata*, 363.

⁷⁴⁵ К. Михаиловић из Островице, *Јаничарове успомене*, 141. Длугош погрешно наводи да је босански краљ ухваћен у Јајцу. J. Długossii, *Historiae Polonice* t. V, l. XIII, 378. Критобул краљево бекство објашњава тиме да је дознао да се становници опседнутог Јајца намеравају предати да би избегли робљење од стране османске војске. Křitobúlosz, *II Mehemed élete*, 231, 232.

⁷⁴⁶ Позна традиција зна за то да су османски војници препливали Сану, али исто тако тврди да је Јајце пало пре предаје краља Стефана Томашевића у Кључу. N. Lašvanin, *Ljetopis*, 245, 246.

⁷⁴⁷ Г. Елезовић, *Турски извори за историју Југословена*, 116–117.

⁷⁴⁸ Сеадедин говори о томе да Али ел Бистами није успео пресећи босанског краља ни из више покушаја. Папа Пије II у својим *Коментарима* наводи да је писано кастеланима да предају тврђаве и да се за недељу дана предало седамдесет тврђава и милион дуката. Наводи да су краљу наводно обећани други градови. Мавро Орбин, сходно свом приступу грађи, доноси неколико различитих верзија краљеве смрти, већ како их је у разним списима налазио. Тако спомиње да је краљу одрубљена глава под Благајем, да је жив одран, као и да је везан за колач као мета стрелцима. Овима сличне верзије доноси и каснија традиција. Наводно кнезу Радивоју Остојићу је одмах одрубљена глава, као и то да је у заробљеништво краљев стриц доспео издајом. Краљ Матија папи Пију II писао је да је краљ разапет на крсту. У Венецији се знало убрзо да је заробљен. Г. Елезовић, *Турски извори за историју Југословена*, 81. *Mátyás király levelei 1460–1490*, 24. М. Орбин, *Краљевство Словена*, 173. К. Михаиловић из Островице, *Јаничарове успомене*, 141. II. *Piusz pápa feljegyzései*, 529. N. Lašvanin, *Ljetopis*, 134, 246. У литератури постоје различита објашњења султановог поступка од којих нека одлуку повезују са султановим

Пад Краљевине Босне био је, слично као и у случају Деспотовине, завршетак једног вишедеценијског процеса. Османски султан је освајањем Босанског краљевства стекао погодне положаје за даље освајачке планове према Угарској и Млетачкој Републици. Од освојеног подручја формиран је Босански санџак на чије је чело доведен дотадашњи управник на подручју Српске деспотовине, Мехмед бег Минетовић (Минетоглу). На том положају га је одменио скопски крајишник Иса бег Исаковић. У значајније тврђаве постављена је османска посада док су оне мање значајне биле порушене.⁷⁴⁹ Остатак земље остао је практично у вакууму моћи пошто је нестало раније структуре тако да су на површину могли доћи различити политички чиниоци са својим циљевима и намерама.⁷⁵⁰

Земље херцега од Светог Саве претрпеле су мањи притисак и разарања османске војске.⁷⁵¹ Непосредна османска претња уз посредовање Венецијанаца утицала је на измирење херцега и његовог сина Владислава. Осим тога војвода Владислав је успео да од оца добије тражени део земље.⁷⁵² Због тога је заједно са оцем, братом Влатком и херцеговом властелом започео борбе против османских јединица које су остављене у Босни након повлачења султановних главних снага. Борба коју је стари херцег водио против освајача већ од лета 1463. године имала је резултата. Како су османски гарнизони били углавном малобројни херцеговој војсци је полазило за руком да се с њима брзо обрачуна. Освојени су Кључ код Гацка, Љубушки и готово цела територија херцегове државе.⁷⁵³

Разарања и страдања била су широких размера. Крупна властела краљевства значајним делом је страдала.⁷⁵⁴ Тако су и Ковачевићи и Павловићи настрадали приликом напада који је ишао кроз њихову земљу, од које су постали вилајети Ковач и Павловић у оквирима Босанског санџака.⁷⁵⁵ Многи други припадници високог племства преведени су у Азију као робови или су поубијани.⁷⁵⁶ Материјална разарања и губици

неповерењем према босанском краљу и увређеном сујетом. L. Thallóczy, *Bosnyák és szerb élet- s nemzedékrajzi tanulmányok*, 16. V. Klaić, *Poviest Hrvata* II/3, 42. L. Thallóczy, *Mátyás király első két török hadjárata*, 365. С. Ћирковић, *Историја средњовековне босанске државе*, 329. С. Рудић, *Прилог познавању страдања босанске властеле*, 277.

⁷⁴⁹ L. Thallóczy, *Mátyás király első két török hadjárata*, 369. X. Шабановић, *Босански пашалук*, 40–41. *Bosna i Hercegovina od najstarijih vremena do kraja Drugog svjetskog rata*, 97. (В. Златар).

⁷⁵⁰ D. Salihović, *For a Different Catastrophe*, 81.

⁷⁵¹ L. Thallóczy, *Mátyás király első két török hadjárata*, 369.

⁷⁵² С. Мишић, *Хумска земља*, 102.

⁷⁵³ L. Thallóczy, *Bosnyák és szerb élet- s nemzedékrajzi tanulmányok*, 153. *ИСН* II, 395 (С. Ћирковић). С. Мишић, *Хумска земља*, 102.

⁷⁵⁴ Н. Лемајић, *Српска елита на прелому епоха*, 39. Велика страдања забележио је у свом писму и Јован од Росингена, упућеном из Тате, писаном Улриху од Графенека из Траутмансдорфа. Е. О. Filipović, *Minor est Turchorum potentia, quam fama feratur... Contributions to the History of Bosnia in the second half of 1463*, Пад Боснаског краљевства 1463 године, 223–224.

⁷⁵⁵ Дурсун бег бележи да су се *Коџа ели* и *Јагли ели* земље које су освојене, а да се син Ковача и Павловићи налазе заробљени код султана. Г. Елезовић, *Турски извори за историју Југословена*, 81. С. Рудић, *Прилог познавању страдања босанске властеле*, 276.

⁷⁵⁶ II. Piusz *pápa feljegyzései*, 529. Орбин доноси слику страдања племства према којој је султан позвао племиће да им раздели земље, али их је уместо тога дао убити. Исту причу преузимају и каснији писци. М. Орбин, *Краљевство Словена*, 173. N. Lašvanin, *Ljetopis*, 248. Крупна властела се не појављује ни у нешто каснијим османским дефтерима. L. Thallóczy, *Mátyás király első két török hadjárata*, 367. S. Rudić, *Bosnian Nobility*, 107.

сигурно су морали бити значајни.⁷⁵⁷ Остала су овековечена многа османска непочинства, спаљивање насеља, пљачке и убијање. Многа разарања настала су у јеку борбе, а становници који су пружали отпор и сами су уништавали подручје пред долазак непријатеља. Степен разарања показује и недостатак хране за султанову војску на лицу места.⁷⁵⁸ Османски плен у робовима и драгоценостима је у очима савременика био огroman.⁷⁵⁹

Поред разарања и убијања депопулацији је допринела и насилна миграција великог броја људи из угрожених подручја. Становништво се склањало пред освајачем најчешће у приморске градове (посебно у Дубровник)⁷⁶⁰, а помен једне шибеничке барке крцате бегунцима пред Османлијама у Анкони 12. јуна 1463. године сведочи да су многи бежали и преко мора.⁷⁶¹ Неки су се вратили када је опасност минула, а значајан део је наставио даље миграцију према западним земљама које је доживело своју кулминацију у овом времену. Дobar део становништва се склањао и на подручје Угарске.⁷⁶² На пограничним подручјима је бежање било и најмасовније.

Страдала је значајно и владарска породица Котроманић. Погубљење босанског краља и страдање високог племства уклапали су се у политику освајања османског султана. Она је подразумевала уклањање најзначајнијих чланова феудалног друштва, или њихово придобијање, зарад учвршћивања османског управног система.⁷⁶³

Летописи су забележили да је султан заробио краљевог брата (Жигмунда) и сестру (Катарину).⁷⁶⁴ Део краљевске породице (већини чланова династије бекство није успело) је отишла у приморје.⁷⁶⁵ Краљица Јелена се такође налазила међу бегунцима. Неко време боравила је у Дубровнику, да би потом боравила у самостану Светог Стјепана пред зидинама Сплита. Мошти Светог Луке које је носила са собом, а које је њен деда, деспот Ђурађ, откупио за 30.000 дуката, доспеле су у руке Венецијанаца. Тражила је да се од њих мошти врате пошто је угарски краљ нудио за њих три до

⁷⁵⁷ Емир Филиповић је у свом истраживању на основу дефтера навео близу 500 ненасељених места. Пуста насеља бележи у великом броју и дефетер Босанског санџака. У Херцеговачком санџаку је број запустелих места до 1477. године достигао 110 села и 57 пустих мезри. А. Аличић, *Sumarni popis sandžaka Bosna*, 246–257. L. Thallóczy, *Mátyás király első két török hadjárata*, 373. Е. О. Филипović, *The Ottoman Conquest*, 93.

⁷⁵⁸ С. Ђирковић, *Историја средњовековне босанске државе*, 330.

⁷⁵⁹ Папа Пије II говори о томе да је султану у руке доспела цела ризница босанских владара коју је сакупљало пет краљева. II. *Piusz pápa feljegyzései*, 529. Дурсун бег констатовоао је да је робља било толико да га није могао описати ни највештији писар. Г. Елезовић, *Турски извори за историју Југословена*, 114. Длугош је прибележио такође да је стечен толики плен колико су босански рудници могли произвести. J. Długossii, *Historiae Polonice* t. V, l. XIII, 378.

⁷⁶⁰ М. Крешић, *Depopulacija*, 121–122. S. Rudić, *Bosnian Nobility*, 111–112.

⁷⁶¹ S. Bešlija, *Sudbina bosanskih tvrđava*, 47. S. Rudić, *Bosnian Nobility*, 113.

⁷⁶² Dž. Dautović, *Metus Turchorum*, 81–83.

⁷⁶³ G. Işıksel, *Ottoman Power Holders in the Balkans (1353–1580)*, 86.

⁷⁶⁴ Љ. Стојановић, *Стари српски родослови и летописи*, 246. S. Rudić, *Bosnian Nobility*, 109.

⁷⁶⁵ У изворима се помиње да се краљица Јелена склонила код бана Павла Сперанчића (Шпиранчић) који ју је заробио, али коме је успела побећи. Летописи су забележили да је краљица побегла у Угарску. J. Lucsági, *Copioso risretto de gli annali di Rausa*, Ragusa 1790, 184. Љ. Стојановић, *Стари српски родослови и летописи*, 246. М. Орбин, *Краљевство Словена*, 172. О овоме види детаљније: Н. Kekez, *Knezovi Blagajski i tvrdi grad Blagaj nakon osnutka Jajačke banovine 1464. godine*, Stjepan Tomašević, 159–162.

четири града у Угарској док је република на лагунама била шкртија. Међутим, Сињорија добијене мошти није намеравала да врати.⁷⁶⁶ Овај податак показује да је краљица Јелена и до тада одржавала везе са Угарима. Док се налазила на млетачким поседима посећивали су је Босанци и Угари што је венецијанским властима било сумњиво и због чега је морала да напусти ово подручје.⁷⁶⁷ На крају, негде иза 1466, отишла је у султанову земљу где је завршила свој живот, а према слову извора опадала је своју тетку Кантакузину код султана због чега је ова много трпела.⁷⁶⁸

Краљица Катарина се склонила у Шибеник, одакле је отишла у Анкону и потом у Рим где је умрла 1478. године.⁷⁶⁹ Супруга кнеза Радивоја Остојића, Катарина, је успела да побегне из Босне и потом се поново удала за Ивана Сенчеија.⁷⁷⁰ Неки од босанске властеле успели су спасти своје породице, а сами су погинули. Јуније Лукаревић наводи именом: Ивана Павловића од Требиња, Санка Ковачевића и Бутка Дивнића који су породице послали у Дубровник.⁷⁷¹ У Дубровнику су уточиште нашли и син и кћи Иваниша Ковачевића.⁷⁷² Тешко приступачно подручје херцегове земље је послужило многим бегунцима као прибежиште. Међутим, и угарску територију је заплъуснуо вал сеобника које су покренула пустошења. Тако Јован Росинген пише у новембру 1463. године да се Рашани селе на опустела подручја Срема.⁷⁷³ Они који су се од припадника властеоског сталежа одлучили на избеглиштво пред собом су имали тежак задатак прилагођавања који је био праћен неретко и губљењем богатства и статуса.⁷⁷⁴

Док су се одвијале борбе у Босни угарски краљ се налазио близу јужне границе своје земље, коју је према османском ратном плану узнемиравао Али бег са својим акинцијама продирући из свог средишта у Смедереву у Срем и у Потамишје до Темишвара.⁷⁷⁵ Могуће је да су и неки угарски феудалци помагали османским снагама

⁷⁶⁶ М. Спремић, *Србија и Венеција*, 180–181.

⁷⁶⁷ М. Спремић, *Србија и Венеција*, 181.

⁷⁶⁸ Љ. Стојановић, *Стари српски родослови и летописи*, 246, 251. И. Руварац, *Двије босанске краљице*, 462. *Јелена Бранковић*, у: *СБР* 4, 363–364. (М. Спремић). Ј. Ређеп, *Катарина Кантакузина, грофица цељска*, Београд 2010, 82.

⁷⁶⁹ И. Руварац, *Двије босанске краљице*, Гласник Земаљског музеја у Босни и Херцеговини 5(1893) 468. *Катарина*, у: *СБР* 4, 895–896. (Ђ. Тошић).

⁷⁷⁰ L. Thallóczy, *Bosnyák és szerb élet- s nemzedékrajzi tanulmányok*, 41. S. Andrić, *O obitelji protukralja Radivoja Ostojića*, 127–130.

⁷⁷¹ J. Lucsari, *Copioso risretto de gli annali di Rausa*, 185. С. Рудић, *Прилог познавању страдања босанске властеле*, 277–278.

⁷⁷² М. Динић, *За историју рударства* I, 42. Они су након успеха кнеза Влатка Херцеговића имали намеру да се врате на своје земље.

⁷⁷³ Е. О. Filipović, *Minor est Turchorum potentia*, 224.

⁷⁷⁴ Đž. Dautović, *Metus Turchorum*, 90.

⁷⁷⁵ Угарски краљ се 30. маја налазио у Бачу, током јуна и јула у Футогу, затим крајем августа и почетком септембра у Београду, од 9. до 13. септембра у Петроварадину, па у Илоку и потом одлази пут Славоније. О свом логоровању на југу земље угарски краљ је писао папи из Домброа 27. јануара 1464. Велимир Стефановић био је врло критичан према садржају писма упућеног папи. Наиме, он тврди да упади нису могли бити разлог краљеве неактивности на југу. Показује да се прво ердељски војвода Јован Понграц (Pongrác János) сукобио с акинцијама у Срему, па у Банату, о чему краљ и пише принцу Вукторину Пођебраду, а да је до борби у Срему дошло тек након пада Босне. У Срему су османске нападаче зауставили прво Михаило и Петар Сокоји, а потом Ладислав Чулаи Море. Јован и Андрија Понграц од Денгелега су награђени касније за своје успехе у борби са Османлијама. Међутим, није

током сламања Босне. Тако је кнез Гргур Благајски био оптуживан да је помагао Османлије.⁷⁷⁶ На овај начин истакнути акинџијски командант је штитио султаново десно крило у Босни.⁷⁷⁷ Угарски краљ је према сведочанствима извора са османским акинџијама водио успешне борбе и прешао на подручје јужно до Саве и Дунава. У писму упућеном папи 27. јануара 1464. године краљ говори о петнаест хиљада ослобођених хришћана.⁷⁷⁸ Проносиле су се гласине и да је краљ Матија успео запосести Смедерево. Раније поменуто писмо Јована Росингена послато из Тате са краја 1463. године такође извештава о пустошењима и разарањима на подручју краљевине Рашке са циљем насељавања страдалог подручја Срема пребеглим српским становништвом.⁷⁷⁹

Пољски каноник и хроничар Јан Длугош је у свом делу борбама на југу Угарске посветио значајну пажњу.⁷⁸⁰ Осим тога што бележи да је нападача било око 4.000 и да су одвели 17.000 људи оба пола, он успех у борби против акинџија приписује Пољацима у угарској армији, с намером да краља Матију пред читаоцима додатно оцрни.⁷⁸¹ Оно што је посебно интересантно јесте и то што спомиње да је у овим пљачкашким налетима било и Срба. Пољски писац, наиме, каже: *Гледала је битку и Турке из прикривеног шумовитог и стрмог места кохорта Рашана и како је много пута уобичајила чинити, рачунајући да ће успети, намеравала се зарад плена, отимачине и заробљеника прикључити Турцима (Spectabat ex loco paludinoso, silvestri et iniquo Rasczianorum cohors pugnam et Turcos, quod sepenumero alias contingere solebat, vincere rata, iungere se Turcis, predarum, spoliarum captivorum potiundi gracia, parabat).*⁷⁸² Међутим, како се борба није одвијала онако како су се надали брзо су променили своју намеру. Тако да *видећи, међутим, да Пољацима иде победа, остављајући Турке, чију страну је напустила, прикључила се Пољацима на чијој је страни стајала победа и пратећи бежеће Турке почела уништавати поражене гомиле (Verum Polonis cecisisse victoriam videns, desertis Turcis, in quorum partem secesserat,*

оправдано у потпуности релативизовати садржај писма упућеног папи, чак иако је оно састављано према схватању угарског краља. Такође сигурно је да османске провале у Угарску нису биле примаран разлог изостајања директне конфронтације са султановом војском, али су деловале негативно по угарску борбену готовост. DL 15 988. J. Długossii, *Historiae Polonice* t. V, l. XIII, 378–379. V. Fraknói, *Mátyás király levelei I*, 40–41, 45. *Mátyás király levelei 1460–1490*, 23. M. Wertner, *Magyar hadjáratok a XV. század második felében*, 83, 85. L. Thallóczy, *Mátyás király első két török hadjárata*, 372. В. Стефановић, *Краљ Матија према Влашкој и Босни*, 192–196. X. Шабановић, *Босански пашалук*, 38. О. Зиројевић, *Smederevski sandžak-beg Ali-beg*, 12. П. Драгичевић, *Правци турских напада на Босну 1463. године*, 156. R. Horváth, *Itineraria regis Matthiae Corvini*, 74.

⁷⁷⁶ Међутим, треба имати у виду и чињеницу да су великаши у међусобним обрачунима потезали овај аргумент против својих противника. DF 255769. H. Kekez, *Knezovi Blagajski i tvrđi grad Blagaj*, 160.

⁷⁷⁷ L. Thallóczy, *Mátyás király első két török hadjárata*, 371, 372.

⁷⁷⁸ Краљеве бројке су на основу пропагандних мотива овог писма сигурне преувеличане. Могуће је да на ове борбе мислио Јоахим Куреус када говори у својим Аналима о великом броју ослобођених Рашана који су одведени у ропство. J. Cureus, *Gentis Silesiae Annales*, 169. V. Fraknói, *Mátyás király levelei I*, 45–49. *Mátyás király levelei 1460–1490*, 24. *Mátyás és a humanizmus*, szerkesztette: Csukovits E, Budapest 2008, 143–146. V. Klaić, *Poviest Hrvata II/3*, 46. L. Thallóczy, *Mátyás király első két török hadjárata*, 373. О. Зиројевић, *Smederevski sandžak-beg Ali-beg*, 12.

⁷⁷⁹ E. O. Filipović, *Minor est Turchorum potentia*, 224. (издање текста писма). F. Szakály, *Szerbek Magyarországon*, 15.

⁷⁸⁰ Ioannis Dlugossii, *Annales seu Cronice XII*, 71–73.

⁷⁸¹ Њих је у ово време могло бити међу угарским најамницима након што је угарски краљ склопио споразум са Јаном Гишкром у чијим су се јединицама налазили у великом броју.

⁷⁸² Ioannis Dlugossii, *Annales seu Cronice XII*, 72.

Polonis, circa quos stetit victoria se iunxit et fugientes Turcos persequi stragemque ingentem edere cepit).⁷⁸³ Борбе са османским акинџијама краљ Матија је видео као ваљан изговор за своје неучествовање у борбама у Босни. Папи је објашњавао да су га варке омеле у томе да се у борбе активно укључи што се не може прихватити у потпуности.⁷⁸⁴ Међутим, успешне борбе против Османлија на јужним границама Угарске нису могле помоћи Босни у одсудном тренутку.

У савременој историографији постоји мишљење да је краљ Матија свесно и намерно оставио босанског краља самог пред османском навалом, водећи дволичну политику и кажњавајући непокорног вазала због његовог крунисања без приволе Будима, пуштајући да већи део Босне доспе у османске руке, а задржавајући само пограничне тачке.⁷⁸⁵ Овакво мишљење није уопште неосновано. Краљ је тада највише радио на повратку круне, чији се повратак нестрпљиво ишчекивао, и легитимизацији своје власти.⁷⁸⁶ Неповерење је постојало с обе стране, а размимоилазила су се и очекивања од угарске стране и њене реалне могућност. Угарско држање према босанском владару изузетно је слично нешто раније показаном држању према Влашкој. Премда је угарски краљ настојао да од граница своје државе одбије опасност директног османског освајања, а доспевање града Јајца у османске руке представљало је озбиљну претњу због отварања широке границе према султановој држави, не само Угарској, већ и Венецији и хабсбуршким земаља, ипак није неоправдано мишљење да се угарски владар намеравао отарасити једног спољнополитичког проблема, односно босанског питања и босанске династије, те да су и овакве побуде имале своју улогу у држању угарског владара. Након промене на престолу у Влашкој, угарском краљу је као једини савезник на југу остала Босна.⁷⁸⁷ Међутим, њена поузданост и могућности у борби, као и њена непослушност чинили су њено савезништво релативним у очима угарског владара. Директно потчињавање Босне било је примамљивије за угарског суверена и у том смислу је деловао на овом подручју и касније.

Међутим, на неактивност су свакако утицали и други фактори. Краљ Матија био је опрезан владар, а политика коју је водио према одбрани Босне показује да је начинио одклон од политике губернатора Хуњадија, научен његовим искуством.⁷⁸⁸ Није се заносио идејама крсташког похода, већ је пред очима имао непосредне интересе и могућности властите државе, потуно неспреман да било шта ризикује.⁷⁸⁹ У поход према Османлијама упуштао се само онда када је границе своје земље имао у довољној сигурности, са довољним новчаним средствима и када се могао надати да ће из похода изаћи са сигурним успехом за релативно кратко време.⁷⁹⁰ Могуће је и то да се у Будиму

⁷⁸³ Ioannis Dlugossii, *Annales seu Cronice* XII, 72–73.

⁷⁸⁴ D. Salihović, *For a Different Catastrophe*, 93.

⁷⁸⁵ B. Grgin, *Južna granica Ugarsko-hrvatskog kraljevstva u vrijeme Stepana Tomaševića*, 74–77. D. Salihović, *An Interesting Episode: Nicholas od Ilok's Kingship in Bosnia 1471–1477*. Мастер теза у рукопису одбрањена на Централоевропском универзитету у Будимпешти у мају 2016, 24–27.

⁷⁸⁶ D. Salihović, *For a Different Catastrophe*, 94.

⁷⁸⁷ T. Pálósfalvy, *The Political Background in Hungary of the Campaign of Jajce in 1463*, 85.

⁷⁸⁸ T. Pálósfalvy, *The Political Background in Hungary of the Campaign of Jajce in 1463*, 87.

⁷⁸⁹ Његов отац је пак водио велике походе уз велики ризик и готово све их изгубио. L. Veszprémy, *Szabács ostroma*, 37.

⁷⁹⁰ L. Thallóczy, *Mátyás király első két török hadjárata*, 369. *ИСН* II, 380. (С. Ђирковић).

није очекивао тако брз слом Босне.⁷⁹¹ Поред тога, однос снага налагао је угарском владару да се суздржава од директног судара са главнином султанске војске, упркос незадовољству које је ова привидно пасивна политика собом доносила,⁷⁹² јер би такав сукоб неравноправних снага могао бити погубан за угарску страну.⁷⁹³ Сигурно да је угарски владар био везан борбама са Османлијама на југу своје земље, а гласине да је запосео Смедерево, упркос томе што их је сам подгревао, указују да је у њима можда имао и некаквог успеха.⁷⁹⁴ Међутим, оне нису могле бити оног интензитета да га заиста спрече да притекне у помоћ Босни. Због тога смо мишљења да је краљево држање било смишљено са намером да искористи настало стање (уклони непослушног босанског владара), али и условљено спољашњим чиниоцима. На подручју Угарске зато су вршене припреме за противудар за који се чекао прави час, односно зима и повлачење главнине османске војске,⁷⁹⁵ с циљем да се поврате окупирани делови Краљевине Босне и спољним успехом ојача легитимитет власти угарског краља.

Премда је османска војска прокрстарила целу земљу изазивајући страдање краља са најзначајнијим представницима крупне властеле постојало је уверење да Босанско краљевство није коначно нестало.⁷⁹⁶ Повлачење султанових главних снага из Босне додатно је подгревало такво схватање. На површини су се појавили углавном припадници ситније властела која је до тада била у сенци обласних господара са намером да искористе могућности вакуума моћи које су настале у ишчекивању развоја ситуације након слома државе Котроманића.⁷⁹⁷ Тако се већ пре 12. августа 1463. у Венецији појављује група од неколицине именованих незнатних босанских племића који траже помоћ Сињорије у обнови Босанског краљевства нудећи евентуално ступање Босне под млетачку власт. Подршка је тражена од Венеције пошто је и она сама ступила у рат против султана Мехмеда II, а њени водећи кругови су имали видне амбиције према Босни. Вест о овом босанском посланству представља драгоцен пример политичког става барем једног дела преостале босанске властеле. У њему се огледа јасно опредељење према граду на лагунама, односно јасан отклон од Угарске као могућег спољнополитичког партнера. Наиме, наводи се да су посланици тражили млетачку власт претећи да ће се у супротном потчинити Османлијама.⁷⁹⁸ Значај овом

⁷⁹¹ L. Thallóczy, *Mátyás király első két török hadjárata*, 368.

⁷⁹² Тако је Јован, надбискуп Гњезна, сматрао да је угарски краљ препустио Османлијама територије потчињене његовом краљевству. Како је мишљење изразио у једном писму из лета 1471. године граду Бреслави (Врлоцлаву) чини је то с очитом политичком намером да град придобије на страну чешког краља Владислава Јагелонца. *Scriptores rerum silesicarum XIII. Politische Correspondenz Breslaus im Zeitalter des Königs Matthias Corvinus I 1469–1479*, herausgegeben von: B. Kronthal, H. Wendt, Breslau 1893, 49.

⁷⁹³ L. Thallóczy, *Mátyás király első két török hadjárata*, 369. Gy. Rázsó, *Mátyás hadászati tervei*, 7–8. Треба имати на уму да се сукоб са главнином султанове војске за угарску страну до тада ретко завршавао успехом. Иначе, током своје владавине краљ Матија се само једном нашао лицем у лице са њом и то код неуспешне опсаде Зворника 1464. године. P. E. Kovács, *Matthias Corvinus*, 134.

⁷⁹⁴ П. Драгичевић, *Правци турских напада на Босну 1463. године*, 156.

⁷⁹⁵ Gy. Rázsó, *Mátyás hadászati tervei*, 8.

⁷⁹⁶ S. Rudić, *Bosnian Nobility*, 106.

⁷⁹⁷ D. Salihović, *For a Different Catastrophe*, 82.

⁷⁹⁸ До сада је већ указивано да је и пре постајала Османлијама наклоњена струја међу босанском властелом. S. Ljubić, *Listine X*, 261. L. Thallóczy, *Jajca*, 86. L. Thallóczy, *Mátyás király első két török hadjárata*, 367. С. Ћирковић, *Властела и краљеви у Босни после 1463. године*, ИГ 3 (1954) 125. С.

податку не смањује ни чињеница да је вероватно реч о посланицима без већег значаја. Дакле, политичка разједињеност је била присутна међу преживелом босанском феудалном елитом након слома државе. Чињеницама у прилог овом тврђењу враћаћемо се доцније. Упркос томе, угарски краљ је наступао као феудални господар Босне и због тога припремао своју војску за поход. Извори углавном не показују да је нарочито настојао обезбедити у овом моменту савезнике унутар Босне за свој поход, што не значи да нису успостављане везе се оближњим феудалцима.⁷⁹⁹ Њихово пристајање уз угарског краља након појаве његове војске говори у прилог томе да су некакви контакти до тада постојали.

Ђирковић, *Историја средњовековне босанске државе*, 331. ИСН II, 396 (С. Ђирковић). D. Lovrenović, *Na klizištu povijesti*, 372–374. А. Смиљанић, *Дипломатија и дипломате уочи, за време и након пропасти средњовековне босанске државе*, 102. S. Bešlija, *Sudbina bosanskih tvrđava*, 51–52. S. Rudić, *Bosnian Nobility*, 106.

⁷⁹⁹ Дурсун-бег донекле противуречи ћутању осталих извора наводећи да се краљ договорио са становницима земље. J. Thúry, *Török történetírók I*, 87.

8. Угарски противнапад у Босни 1463.

...помоћу Божјом и мојом је освојио Јајце

Из писма херцега Стефана Венецији из 1466. године о паду Јајца

Османски успеси у Босни директно су угрозили јужне границе Краљевине Угарске.⁸⁰⁰ Краљ Матија, не успевши (и не намеравајући) да помогне одбрани босанске државе приликом напада султанове главне војске, одлучио је да поправи своје балканске и личне позиције походом чији је циљ био враћање Босне под окриље угарске круне.

За планирани поход вршене су обимне припреме тако да је краљ Матија користећи османско ширење могао да отклони дипломатску изолацију у којој је била његова држава на почетку своје владавине.⁸⁰¹ Са послаником венецијанског дужда Кристофора Мороа закључио је савез против султана у Петроварадину (Pétervárad) 12. септембра 1463. године.⁸⁰² Према уговору угарски краљ се обавезао да ће ратовати у Босни, а дужд на Пелопонезу и то тако да ни једна страна неће склапати мир појединачно, док је Венеција угарском краљу одлучила издвајати новчану помоћ. Након дипломатских и војних припрема угарска војска је кренула током октобра у поход према Босни.⁸⁰³ Краљ је собом повео Емерика Запољу, а одлучио је користити и велико умеће бана Јана Витовца.⁸⁰⁴ Време напада је промишљено одређено у јесен и зиму када је главна османска сила била неактивна, те се од ње нису могле очекивати адекватне противмере.⁸⁰⁵ Краљ је послао претходницу, а потом је и сам кренуо. Главнина снага ишла је према Јајцу које је краљ сматрао главом Босанског краљевства. Османлије су настојале затварањем путева да успоре краљево напредовање.⁸⁰⁶ Град и његово утврђење стављени су под опсаду.⁸⁰⁷ Угарска војска напала је артиљеријом и град Звечај којим је командовао Константин Михаиловић из Островице. На страну угарског краља је након његовог преласка преко Саве (*postquam ultra fluvium Zave...transfretare fecimus*) и напредовања према југу ступио један део босанске властеле и становништва.⁸⁰⁸ Међу њима налазио се Радич Бановић из рода Дињичић (Дивнић) и

⁸⁰⁰ Кривоул је у свом спису врло једноставно објаснио пориве угарског краља страхом од пада Босне пошто је она суседна његовој држави. Kiritobúlosz, *II Mehemet élete*, 243. Gy. Rázsó, *Mátyás hadászati tervei*, 7.

⁸⁰¹ C. Coco, *Da Mattia Corvino agli Ottomani*, 38.

⁸⁰² M. Wertner, *Magyar hadjáratok a XV. század második felében*, 83–84. L. Thallóczy, *Mátyás király első két török hadjárata*, 374. *Magyarország történeti kronológiája* I, 280. C. Coco, *Da Mattia Corvino agli Ottomani*, 34.

⁸⁰³ У одговору венецијанском посланику Јовану Ајмоу (Емоу) од 28. новембра 1463. године влада хвали његово држање и напоре да краљ пређе Саву и упути се у освајање Босне. L. Thallóczy, *Jajca*, 6–7. О покретима угарског краља обавештавао је и кастелан Кежмарка, Павле Ижепи. M. Wertner, *Magyar hadjáratok a XV. század második felében*, 84.

⁸⁰⁴ T. Pálosfalvi, *Vitovec János*, 461.

⁸⁰⁵ Gy. Rázsó, *Mátyás hadászati tervei*, 8.

⁸⁰⁶ L. Thallóczy, *Mátyás király első két török hadjárata*, 374.

⁸⁰⁷ *Mátyás és a humanizmus*, 144.

⁸⁰⁸ Међу овим становницима владало је расположење за ослобођење Босне од османске власти. L. Thallóczy, *Mátyás király első két török hadjárata*, 374.

његова породица (брат Вучихна и брат од стрица Иван, син Јованов).⁸⁰⁹ Ови подаци указују на то да је Дурсун бег вероватно у праву када бележи да се угарски краљ писмено договорио са становницима земље.⁸¹⁰ У октобру 1463. године из Благаја су у сусрет краљу Матији кренуле Косаче и краљу се придружили током опсаде Јајца где су били лепо примљени.⁸¹¹ Током сусрета краља Матије и херцега Стефана, у присуству госта Радина, дошло је до размене дарова.⁸¹² Разлог њиховом приласку угарском краљу вероватно лежи у намери да се обезбеде у случају успеха похода угарског краља.⁸¹³ Од Косача угарски краљ је очекивао практичну помоћ стратешке природе.⁸¹⁴ Како сведочи једно писмо, херцегов син, војвода Владислав је са једним угарским капетаном био послат код оног османског заповедника с којим је нешто раније ишао против свог оца.⁸¹⁵ До тада они су већ успели да потисну османске гарнизоне са своје територије и да продру у некадашње области Павловића и Ковачевића чак и у близину Сребренице.⁸¹⁶ Кнез Влатко је успео да заузме и три некадашња њихова града.⁸¹⁷

Опсада Јајца по хладном зимском времену⁸¹⁸ показала се као тешка.⁸¹⁹ Угарски владар је у ово време поново добио помоћ домаћег становништва. Сведок борби у Босни 1463, Константин Михаиловић, о опсади Јајца бележи да су становници јајачке вароши запосели једну кулу. Значајна улога у овоме је припадала фрањевцима који су својим проповедима значајно допринели томе да становништво подржи угарског

⁸⁰⁹ Како се то одавно у литератури претпоставља Радич Бановић и његова породица могли су овако поступити као вазали Косача. Емилиј Ласовски је на основу даровних повеља које је краљ Матија дао Радичу Бановину био мишљења да је назив рода Дивјак. Међутим, извори не потврђују овакво читање. Угарске исправе Радича Бановића спомињу и као *de genere Dinicik*. DF 275059. Е. Laszovski, *Prinos historiji bosanskih porodica*, *Vijesnik Kraljevskog državnog arkiva u Zagrebu* 7 (1937) 27–28. М. Шуица, *Босанска властеоска породица Бановић*, 31. Ђ. Тошић, *Учеиће Косача у ослобађању Јајца од Турака 1463. године*, Српска проза данас. Косаче–оснивачи Херцеговине, блок текстова приредили: Р. Ђук, Ђ. Тошић, Београд–Билећа–Гацко 2002, 468. Ђ. Тошић, *Bosanska vlastela u oslobađanju Jajca od Turaka 1463. godine*, Stjepan Tomašević, 105. S. Rudić, *Bosnian Nobility*, 111.

⁸¹⁰ J. Thúry, *Török történetírók* I, 87.

⁸¹¹ М. Шуица, *Босанска властеоска породица Бановић*, 25–35. С. Мишић, *Хумска земља*, 102. Ђ. Тошић, *Bosanska vlastela u oslobađanju Jajca od Turaka 1463. godine*, 101. Ђ. Тошић, *Учеиће Косача у ослобађању Јајца од Турака 1463. године*, 466, 471. С. Рудић, *Прилог позњању страдања босанске властеле након пропасти краљевства*, 285.

⁸¹² Херцег Стефан је том приликом од краља Матије добио велику шубу црвене боје од аксамита. Љ. Стојановић, *Старе српске повеље и писма* II, 88. Ђ. Тошић, *Bosanska vlastela u oslobađanju Jajca od Turaka 1463. godine*, 104.

⁸¹³ L. Thallóczy, *Bosnyák és szerb élet- s nemzedékrajzi tanulmányok*, 160.

⁸¹⁴ L. Thallóczy, *Bosnyák és szerb élet- s nemzedékrajzi tanulmányok*, 161. Ђ. Тошић, *Учеиће Косача у ослобађању Јајца од Турака 1463. године*, 467.

⁸¹⁵ L. Thallóczy, *Bosnyák és szerb élet- s nemzedékrajzi tanulmányok*, 162. Ђ. Тошић, *Учеиће Косача у ослобађању Јајца од Турака 1463. године*, 471. нап. 1.

⁸¹⁶ С. Пирковић, *Херцег Стефан Вукчић Косача и његово доба*, 255. К. Јиречек, *Историја Срба* I, 393.

⁸¹⁷ М. Динић, *За историју рударства* I, 87.

⁸¹⁸ Угарски краљ је ову чињеницу волео да подвлачи у својој дипломатској преписци. L. Thallóczy, *Jajca, 49–50. Mátyás és a humanizmus*, 144.

⁸¹⁹ Опсаду је опевао и чувени песник, печујски бискуп Јован Чесмички (Јанус Панонијус) који је у једном од својих епиграма упутио молбе античким божанствима за краља који се бори против Османлија. *János Pannonius versei, válogatta, szerkesztette és a bevezető tanulmányt írta: Kardos Tibor*, Budapest 1978², 167–168. (Illyés Gyula). L. Thallóczy, *Mátyás király első két török hadjárata*, 379.

краља.⁸²⁰ Краљ Матија бележи у писму упућеном папи слично ономе што приповеда Михаиловић, односно да се варош брзо предала, што је велики делом заслуга држања становника града.⁸²¹ Након тога угарска војска се пробила у варош, а османска посада, њих око 400, се након борбе повукла у тврђаву предвођена својим старешином кога је Михаиловић забележио као Јусуфа Харамбашу.⁸²² Посада је у тврђави затим дуго одолевала опсади.⁸²³ Тврђава града Јајца предала се на Божић 25. децембра 1463. године након што је исцрпљена опсадом.⁸²⁴ Угарска војска је имала успеха и на другим странама. Према сведочењу њеног команданта, Константина Михаиловића из Островице, тврђава Звечаја предала се након предаје тврђаве у Јајцу и након исцрпљујуће борбе, у којој је посада стално обнављала срушене зидове.⁸²⁵ Када се османски гарнизон у Јајцу предао они који су желели могли су ступити у службу угарског краља.⁸²⁶ Разлог да се међу онима који су прешли Угарима нашао и заповедник тврђаве, вероватно је лежао у његовом страху од могуће освете султана. Онима који су одлучили да се врате кући краљ је доделио водиче да их околно становништво не би убило.⁸²⁷ Угарски краљ је за кастелана Јајца поставио Јована Секеја од Хидвега (Hídvégi Székely János).⁸²⁸ У писму папи, упућеном из Домброа, које садржи детаље похода у Босни угарски краљ тврди да је у рукама његових војника око три стотине утврђења.⁸²⁹ Чак иако је тај број преувеличан угарски успех је био значајан.

⁸²⁰ E. Fermeđžin, *Acta Bosnae*, 272. L. Thallóczy, *Jajca*, 98–101. L. Thallóczy, *Mátyás király első két török hadjárata*, 374, 378. Ђ. Тошић, *Учеиће Косача у ослобађању Јајца од Турака 1463. године*, 466.

⁸²¹ Овоме сличну, помало тендециозну, слику држања становника Јајца дао је и Критовул тврдећи да је у граду избила побуна, да су се становници међу собом убијали и стали на страни угарског владара. Křitobůlosz, *II Mehemet élete*, 243–244. *Mátyás és a humanizmus*, 144.

⁸²² Егерски препозит Лука прибележио је његово име као Елезбег. Као други облик појављује се име Харамбег. К. Михаиловић из Островице, *Јаничарове успомене*, 141–142. В. Стефановић, *Ратовање краља Матије у Босни*, 202. Ђ. Тошић, *Учеиће Косача у ослобађању Јајца од Турака 1463. године*, 467, 469. Ђ. Тошић, *Bosanska vlastela u oslobađanju Jajca od Turaka 1463. godine*, 101.

⁸²³ Нешри је у свом делу навео да је тврђава пала у руке Угара пошто је посада издала. Свакако неће бити тачно тврђење Дурсун бегово да је град угарски краљ добио без борбе. Длугош је прибележио да је град бранило 7.000 војника и да се посада предала због исцрпљености. J. Długossii, *Historiae Polonice* t. V, l. XIII, 378. J. Thúry, *Török történetírók* I, 67, 68. Г. Елезовић, *Турски извори за историју Југословена*, 120.

⁸²⁴ Интересантно је да је део српских летописа бележио овај догађај из османске перспективе. Нешто пре предаје Јајца тражени су у Ердељу и од Саксонаца топови и 1.000 коњаника које су требали послати у Коложвар (Клуж) до 28. децембра. М. Wertner, *Magyar hadjáratok a XV. század második felében*, 84. Ђ. Бубало, *Угарска и Угари у старим српским летописима*, 35. L. Thallóczy, *Mátyás király első két török hadjárata*, 380, 381.

⁸²⁵ Михаиловић је био врло задовољан што је могао да се часно преда извршивши своју дужност према султану. К. Михаиловић из Островице, *Јаничарове успомене*, 142. L. Thallóczy, *Mátyás király első két török hadjárata*, 382.

⁸²⁶ L. Thallóczy, *Jajca*, 31–32. (Талоци је исправу погрешно датовао у 1464. годину иако је у самом писму прибележено да је писано 1463). Међу њима налазио се старешина османске посаде у Јајцу, а заробљен је и заповедник Звечаја, Константин Михаиловић из Островице. К. Михаиловић из Островице, *Јаничарове успомене*, 142. Угарски краљ је папу извештавао да је ових заробљеника било око четири стотине. *Mátyás király levelei 1460–1490*, 25. L. Thallóczy, *Mátyás király első két török hadjárata*, 382.

⁸²⁷ L. Thallóczy, *Mátyás király első két török hadjárata*, 382.

⁸²⁸ L. Thallóczy, *Mátyás király első két török hadjárata*, 383. P. E. Kovács, *Matthias Corvinus*, 134.

⁸²⁹ Талоције био мишљења да је освајање Јајца било велики успех угарског краља. *Mátyás és a humanizmus*, 144. L. Thallóczy, *Bosnyák és szerb élet- s nemzedékrajzi tanulmányok*, 168. М. Wertner, *Magyar hadjáratok a XV. század második felében*, 85.

Улога Косача у освајању Јајца је према свему судећи била знатна.⁸³⁰ Палошфалви је мишљења да је разлог херцеговом приближавању угарском краљу изазвано сукобима и несугласицама са својим сином.⁸³¹ Вероватно да су о угарским покретима били обавештени путем Дубровчана који су добијали податке од угарског краља.⁸³² Њихово појављивање је могло пресећи везу тврђаве Јајца са њеном позадином у правцу југозапада.⁸³³ Мишљење херцега Стефана било је да се угарски краљ не би могао одржати у Босни, а султан је херцега оптуживао тврдећи да не би изгубио Јајце без делатности Стефана Вукчића на страни угарског краља.⁸³⁴ Херцег је Венецији писао 1466. чак и то да је угарски краљ Јајце запосео захваљујући његовој помоћи, саопштавајући да је краља помогао и са 12.000 дуката.⁸³⁵ Током децембра и војвода Влатко је негде на истоку потукао и заробио једног османског пашу, наневши му тешке губитке.⁸³⁶

Краљева повелји из вароши Јајца (*in civitate nostra Jauczca*) од 6. децембра 1463. сведочи о продубљивању односа тиме што су војвода Владислав и његов син, кнез Балша, постали вазали угарског краља, међу собом се обавезавши и на војну помоћ и сарадњу. Предвиђено је да у случају да у поход крене угарски краљ или неки од барона био је дужан да се прикључи и Владислав, а у случају да угарску војску предводи неки нижи племић онда је био дужан само да пошаље војску.⁸³⁷ Према слову уговора војвода Владислав се обавезао краљу предати неке територије.⁸³⁸ Угарски краљ им је потврдио раније заузете поседе, и то: тврђаву Веселу Стражу са жупом Ускопљем, тврђаву Прозор са целом Рамом, као и Ливањски град са целим Ливном.⁸³⁹ Војвода Владислав је осим тога добио и поседе у Славонији. Били су то Велики и Мали Калник (*Nagykemlék, Kiskemlék*).⁸⁴⁰ У случају војводе Владислава ступање у вазалне односе према угарском

⁸³⁰ P. E. Kovács, *Matthias Corvinus*, 134. S. Rudić, *Bosnian Nobility*, 111.

⁸³¹ T. Pálosfalvi, *A szentszávai hercegek Magyarországon*, 116.

⁸³² Ђ. Тошић, *Учеише Косача у ослобађању Јајца од Турака 1463. године*, 466.

⁸³³ L. Thallóczy, *Bosnyák és szerb élet- s nemzedékrajzi tanulmányok*, 162. L. Thallóczy, *Mátyás király első két török hadjárata*, 380.

⁸³⁴ L. Thallóczy, *Bosnyák és szerb élet- s nemzedékrajzi tanulmányok*, 166. Ђ. Тошић, *Учеише Косача у ослобађању Јајца од Турака 1463. године*, 468. S. Rudić, *Bosnian Nobility*, 111.

⁸³⁵ Током 1464. године постојала је стрепња од могуће султанове интервенције у херцеговој земљи. I. Nagy–A. Nyágy, *Magyar diplomáciai emlékek* II, S. Ljubić, *Listine* X, 350–351. L. Thallóczy, *Bosnyák és szerb élet- s nemzedékrajzi tanulmányok*, 165. В. Стефановић, *Ратовање краља Матије у Босни*, 203. С. Мишић, *Хумска земља*, 102. Ђ. Тошић, *Учеише Косача у ослобађању Јајца од Турака 1463. године*, 468.

⁸³⁶ С. Ћирковић, *Херцег Стефан Вукчић Косача и његово доба*, 258.

⁸³⁷ M. Wertner, *Magyar hadjáratok a XV. század második felében*, 85. L. Thallóczy, *Mátyás király első két török hadjárata*, 381. Ђ. Тошић, *Учеише Косача у ослобађању Јајца од Турака 1463. године*, 467.

⁸³⁸ У повелји је наведено: *castrum Vuxovecz simulcum Nerethva*. MNL DL 24965. L. Thallóczy, *Studien*, 418–422. Реч је о граду Боровцу у Неретви (према Шабановићу Бокшевац, према Палошфалвију Бусовача). С. Ћирковић, *Херцег Стефан Вукчић Косача и његово доба*, 264. Х. Шабановић, *Босански пашалук*, 126. T. Pálosfalvi, *A szentszávai hercegek Magyarországon*, 117. О убикацији види: *Боровац*, у: *Лексикон градова и тргова*, 50. (С. Мишић).

⁸³⁹ MNL DL 24965. DF 274884. (Снимак преписа у Архиву САНУ). G. Pray, *Specimen Hierarchiae Hungaricae* II, Posonii et Cassoviae 1779, 435–436. (текст издања је непотпун). L. Thallóczy, *Bosnyák és szerb élet- s nemzedékrajzi tanulmányok*, 163, 164. M. Wertner, *Magyar hadjáratok a XV. század második felében*, 85. С. Ћирковић, *Херцег Стефан Вукчић Косача и његово доба*, 258. Ј. Мргић-Радојчић, *Доњи Краји*, 123, 185. *Весела Стража*, у: *Лексикон градова и тргова*, 69–70. (Ј. Мргић).

⁸⁴⁰ *Владислав Херцеговић Косача*, у: *СБР* 2, 248–249. (С. Ћирковић).

краљу било је велики заокрет, поготову ако се узме у обзир да је до тада истицао да своје покрете чини у корист Венеције и чак тражио у октобру 1463. године венецијанску акцију у Босни.⁸⁴¹ Окретање угарском краљу могло је дакле бити последица венецијанског одбијања, премда је она била заинтересована за Босну у чијем су залеђу били њени поседи.⁸⁴² У том случају војвода се окретао оној страни од које је могао очекивати помоћ и подршку.

Угарски краљ је настојао придобити земљопоседима и другу босанску властелу. 13. децембра 1463. влахе Тулиће добио је од угарског краља Јован, син покојног Павла Чубретића из Врлике.⁸⁴³ У Јајцу је угарски краљ наградио и Антонија, сина Матејевог, од Хоквита или Хоевита потврђујући му *kenesiatum Volaharum comitatus Cetine* које је држао и његов отац.⁸⁴⁴ Међу награђенима био је и Радич Бановић који је добио потврду својих добара (добијених од краљева Стефана Томаша и Стефана Томашевића, односно Стефана Стефана, како у повељи стоји) краљевом повељом из Пакраца од 17. октобра 1463. године.⁸⁴⁵ Касније је стекао и друге краљеве донације у замену других места у Босни и као награду вере и одважности (*in recompensam aliorum locorum in Bosna, ac in remunerationem fidei et strenuitatis*).⁸⁴⁶ Тако је стекао повељом од 7. марта 1465. године у Чанадској жупанији поседе Донаторња/Donatornya (*Donathornya*)⁸⁴⁷ и Кирајшаг/Királyság (*Kiralsag*).⁸⁴⁸ Угарски краљ је истог дана наредио Чанадском и Будимском каптолу да Радича Бановића уведу у посед.⁸⁴⁹ Дана 14. марта је краљева мајка, Елизабета Хуњади (Силађи) наредила својим чиновницима Јовану од Темешкеза (*Joanni de Temeskez/Temesközi János*), Јовану од Варјаша (*Joanni de Waryas/ Varjasi János*)⁸⁵⁰ и Бенедикту од Чира (*Benedicto de Cyra/ Csírai Benedek*) да поседе Донаторња и Кирајшаг, које је она препустила, предају према краљевој даровници Радичу Бановићу из Босне (*Radych Banowug de Bozna*), а становницима и насељеницима

⁸⁴¹ Венеција је војводу упозоравала да то може чинити само у својој области, а да је Босна у интересној сфери угарског краља. S. Ljubić, *Listine X*, 278–279, 288. L. Thallóczy, *Bosnyák és szerb élet- s nemzedékrajzi tanulmányok*, 159. L. Thallóczy, *Jajca*, 103. M. Wertner, *Magyar hadjáratok a XV. század második felében*, 84. L. Thallóczy, *Mátyás király első két török hadjárata*, 381. С. Ћирковић, *Херцег Стефан Вукчић Косача и његово доба*, 256. D. Lovrenović, *Na klizištu povijesti*, 367.

⁸⁴² Према уговора из Петроварадина Босна је означена као зона интересовања угарског краља што је могло утицати на одбојан став Сињорије према отвореним понудама потенцијалних савезника.

⁸⁴³ MNL DF 231480. D. Lovrenović, *Na klizištu povijesti*, 368.

⁸⁴⁴ DL 93323.

⁸⁴⁵ E. Laszowski, *Prinos historiji bosanskih porodica*, 29.

⁸⁴⁶ A. Theiner, *Vetera monumenta* II, 422.

⁸⁴⁷ Према истраживањима Деже Чанкија Донаторња је била трговиште које је држао још Јован Хуњади. Посед је касније био у рукама краља Матије и његове мајке Елизабете, а касније га је могао стећи и Јован Корвин. Чанки о поседовању Радича Бановића по свој прилици није знао приликом састављања своје збирке. У његово време сећање на место носио је назив пустаре Донат у близини Сентеша. D. Csánki, *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában* I, Budapest 1890, 691.

⁸⁴⁸ MNL DL 275057, DL 255779. M. Шуица, *Босанска властеоска породица Бановић*, 25, 32. D. Lovrenović, *Na klizištu povijesti*, 364, 365.

⁸⁴⁹ E. Laszowski, *Prinos historiji bosanskih porodica*, 29–30.

⁸⁵⁰ Јован Варјаша од Телека био је служби краљеве мајке Елизабете Силађи и за њу је обаљао бројне задатке и имао разне функције. Негде од 1466. или 1467. године до 1472. био је берешки жупан и мункачки кастелан, официјал у Донаторњи, Кирајшагу и Сентандрашу, 1474. године био је дебреценски *comes*, а између 1480. и 1482. године службеник у Донаторњи. N. C. Tóth–R. Horváth–T. Neumann–T. Pálosfalvi–A. W. Kovács, *Magyarország világi archontológiája* II, 62.

наређује да му се покоравају.⁸⁵¹ Чанадски каптол је путем краљевог човека Бенедика од Бекафалве (или Бекефалве) и каптолског изасланика маистра Доминика од Познада, у присуству сумећника и суседа, Радича Бановића увео у посед Донаторње 19. априла.⁸⁵² У посед Кирајшага увео га је Будимски каптол путем Блажа Комлоша од Орошхазе и маистра Павла од Гара 22. септембра 1465. године.⁸⁵³ Све раније повеље којима је Радич Бановић уведен у посед потврдио је угарски краљ 19. октобра (или 16. новембра) 1465. године.⁸⁵⁴ Међутим, властелин из Босне имао је неприлика с краљевом мајком нешто касније. Према сачуваним изворима краљева мајка, како су то чинили крупни феудалци, није се мирила са предајом поседа па је уз помоћ службеника (официјала) успела истерати Радича Бановића из његових поседа (*deturbatum atque eiectum possessione suburbiorum atque locorum*). Међутим, босански феудалац такође није попуштао па се против моћне краљеве мајке обратио непосредно папи. Папа Павле II обратио се Елизабети Силађи писмом од 18. маја 1471. године поводом тога (у којем писму је папин тон сличнији молби него наређењу). У свом писму папа опомиње Елизабету да постоје исправе које доказују њену сагласност у питању даривања (*ut littere quedam sub nomine tue nobilitatis edite testantur*), те да је покренут да интервенише у његову корист пошто је Радич, покојног Радослава бана, босански витез (*Radych quondam Radeslai Bani miles Bosnensis*), примљен у заштиту папиног претходника Пија II, а поред тога цени његову верност и то што никада није очајавао, премда је претпрео највеће несреће од Османлија, и прикључио се њеном сину кога је верно служио.⁸⁵⁵

Успех угарске опсаде Јајца донео је собом велико усхићење. Тврђава Јајца постајала је једна од најзначајнијих у одбрани јужне Угарске.⁸⁵⁶ Тако краљ Матија обавештава дворског судију Ладислава Палоција (*Pálóci László*) о радости освајања тврђаве већ 26. децембра.⁸⁵⁷ Истим писмом истицао је своју наду да ће, пошто држи најзначајнији и најутврђенији град краљевства, успети да ослободи и остатак земље од Османлија. Слично је писао и граду Бартфа.⁸⁵⁸ Папи је угарски краљ поручивао да је у његовим рукама око три стотине различитих утврђења, изражавајући наду да ће и остале освојити.⁸⁵⁹ Изражавао је угарски краљ своје уверење да је овом победом залечена рана настала на телу хришћанства настала сломом Босне.⁸⁶⁰ Очекивало се највероватније и ослобађање Сребрнице. Тако су се Матко Добрушка Латиничић, члан угледне дубровачке породице из Сребрнице, и Бартол Габријеловић договорили да од угарског краља траже поседе Латиница, Паока Стипашиновића и Живка Лигатице које би они потом поделили. Угарски краљ је у Јајцу издао 14. децембра 1463. године повељу Матку Добрушковом, Николи Мартола Михаиловом и Петру сину Блажевом,

⁸⁵¹ E. Laszowski, *Prinos historiji bosanskih porodica*, 31. Исправа је у збирци повеља Елизабете Силађи Лајоша Ањоша изостала.

⁸⁵² DF 255779. E. Laszowski, *Prinos historiji bosanskih porodica*, 31–32.

⁸⁵³ E. Laszowski, *Prinos historiji bosanskih porodica*, 32–33.

⁸⁵⁴ E. Laszowski, *Prinos historiji bosanskih porodica*, 33–34.

⁸⁵⁵ A. Theiner, *Vetera monumenta* II, 422.

⁸⁵⁶ Gy. Rázsó, *Hunyadi Mátyás török politikája*, 338.

⁸⁵⁷ L. Thallóczy, *Jajca*, 30. Талоци је исправу погрешно датовао у 1464, уместо у 1463. годину.

⁸⁵⁸ M. Wertner, *Magyar hadjáratok a XV. század második felében*, 87.

⁸⁵⁹ *Mátyás király levelei 1460–1490*, 25–26. *Mátyás és a humanizmus*, 144.

⁸⁶⁰ L. Thallóczy, *Jajca*, 106.

унуцима Дабижива Латинице. Овом је повељом њима потврдио поседе у Сребрници и њеној околини које су добили од херцега Хрвоја, а потврдио им их је краљ Жигмунд и деспот Ђурађ.⁸⁶¹ Дакле, сматрано је да се угарско наступање може с успехом наставити и надаље. Међутим, план угарског краља о враћању целокупне Босне под угарску власт није се остварио и наставак ратовања идућих година је постајао све тежи што су посебно осетили Венецијанци.⁸⁶² Након похода краљ Матија се повукао⁸⁶³ и вратио у Угарску посветивши се припремама свог крунисања које је било увеличано и успехом над Османлијама у Босни што је краљу било посебно битно.⁸⁶⁴ Легитимитет његове владавине је уједно ојачан репутацијом успешног борца за веру.⁸⁶⁵

⁸⁶¹ J. Gelcich–L. Thallóczy, *Raguza és Magyarország összekötöttéseinek oklevéltára*, 620–622. V. Klaić, *Poviest Hrvata* II/3, 48. М. Динић, *За историју рударства* I, 87.

⁸⁶² Свакако није исправно мишљење Клаића у старијој литератури да је угарски краљ повратио већи део Босне, односно територију коју је поседовао последњи Босанаки краљ. V. Klaić, *Poviest Hrvata* II/3, 52. С. Ђирковић, *Херцег Стефан Вукчић Косача и његово доба*, 258. С. Сосо, *Da Mattia Corvino agli Ottomani*, 35. Угарски краљ је папи објашњавао да су га омеле околности, пошто су га напали они за чију се веру и положај борио. *Mátyás és a humanizmus*, 145. Врло је вероватно да угарски краљ није ни имао намеру да наставља поход. Gy. Rázsó, *Mátyás hadászati tervei*, 8.

⁸⁶³ M. Wertner, *Magyar hadjáratok a XV. század második felében*, 84.

⁸⁶⁴ D. Salihović, *For a Different Catastrophe*, 96.

⁸⁶⁵ D. Salihović, *For a Different Catastrophe*, 98.

9. Османски противнапад 1464. године

И Угри Звоник рваше и не примише га

Српски летописац о борбама код Зворника

Након што је Јајце и његова тврђава, тада једна од најважнијих пограничних стратешких тачака, доспела у руке угарског краља с правом су се очекивале османске противмере.⁸⁶⁶ Османско освајање је овим чином релативизовано и тековине су му окрњене. Међутим, ни угарска страна није до краја оставрила своје замисли пошто су у османским рукама остала важна подручја као што је Врхбосна.⁸⁶⁷ Султан Мехмед II кренуо је у поход у лето 1464. године о чему је угарског краља обавештавао и херцег.⁸⁶⁸ Бројност османске војске процењивана је од стране савременика на око 40.000⁸⁶⁹ или 50.000⁸⁷⁰ људи. Опсаду Јајца започео је у јулу Махмуд паша Анђеловић, да би му се ускоро придружио и сам султан.⁸⁷¹ Османска војска је под градом излила топове којима су данима тучени зидови утврђења.⁸⁷² Према свему судећи тада су под удар дошле и друге тврђаве које су се налазиле у угарским рукама на овом подручју. Опседнутој посади у помоћ краљ је послао Емерика Запољу (Szapolyai Imre) у намери да султана од опсаде одбије.⁸⁷³ Угарска посада била је према свему судећи припремљена и опскрбљена. Основни задатак угарског краља била је заштита подручја освојеног протекле зиме. Угарски краљ је у свом писму цару Фридриху III, упућеном вероватно негде крајем августа или почетком септембра из Сате, писао о врло жестокој борби која још увек траје.⁸⁷⁴ Током лета у разним крајевима Угарске прикупљани су војници и потребе.⁸⁷⁵ Отпор угарске посаде показао се упоран. Услед османске артиљеријске ватре, сведочи Дурсун бег, била је срушена једна кула до темеља, док је османска војска јуришала на зидине.⁸⁷⁶ Међутим, сви напори су се разбијали о зидине престонице босанских краљева. Могуће је да опсада Јајца није имала успеха зато што је османска

⁸⁶⁶ Крајем маја припреме још нису биле по свој прилици учињене и завршене. М. Wertner, *Magyar hadjáratok a XV. század második felében*, 87.

⁸⁶⁷ L. Thallóczy, *Bosnyák és szerb élet- s nemzedékrajzi tanulmányok*, 168.

⁸⁶⁸ L. Thallóczy, *Bosnyák és szerb élet- s nemzedékrajzi tanulmányok*, 171.

⁸⁶⁹ I. Nagy–A. Nyágy, *Magyar diplomáciai emlékek Mátyás király korából I*, 278.

⁸⁷⁰ Једно писмо од 26. јула 1464. наводи оволику величину султанске војске у Скопљу. В. Макушев, *Историјски споменици II*, 232.

⁸⁷¹ Литерарно успелу и врло живописну слику борби под Јајце донео је Критовул са Имброса. Критобулош, *II Mehemet élete*, 245–249.

⁸⁷² Угарски краљ у једном недатованом писму тврди да је бомбардовање трајало двадесет дана.

⁸⁷³ Дубровчанима је поручивао да је сам кренуо према Босни. J. Teleki, *Hunyadiak kora Magyarországon XI*, 101. L. Thallóczy, *Jajca*, 32. Константин Михаиловић је прибележио о догађајима да је угарски краљ на вест о опсади кренуо, али да се вратио након што је сазнао за повлачење султана. К. Михаиловић из Островице, *Јаничарове успомене*, 143.

⁸⁷⁴ L. Thallóczy, *Jajca*, 32–33. М. Wertner, *Magyar hadjáratok a XV. század második felében*, 88. R. Horváth, *Itineraria regis Matthiae Corvini*, 75–76.

⁸⁷⁵ Тако је од града Бартфа (Бардјејов) тражено 200 коњаника, а магистар товарника Стефан Перењи је тражио да се с војском прикључе у походу против Османлија и да пошаљу и пиво. М. Wertner, *Magyar hadjáratok a XV. század második felében*, 87.

⁸⁷⁶ J. Thúry, *Török történetírók I*, 89. Г. Елезовић, *Турски извори за историју Југословена*, 121.

војска нападала на свим странама, а не према једном делу зидина.⁸⁷⁷ Извори сведоче о жилавим и мукотрпним борбама. Герард де Колис извештавао је о заповеднику угарског краља који је код Јајца убио на хиљаде Османлија.⁸⁷⁸ Константин Михаиловић из Островице забележио је борбу једног пешака из града и једног јаничара око османске заставе пободене на зид током које су обојица пала са бедема и погинула.⁸⁷⁹ Остало је забележено и јуначко држање жена при опсади града.⁸⁸⁰ Након вести о доласку угарске помоћи султан је наредио општи јуриш уз дуготрајну артиљеријску ватру. Након жилаве борбе и пристизања угарских снага султан Мехмед II био је принуђен да се повуче (према краљевим речима истим путем којим је и дошао), наредивши да се изливени топови баце у реку.⁸⁸¹ Борбе тада нису биле завршене пошто је уследила угарска противофанзива.

Према речима угарског хроничара Бонфинија, Емерик Запоља је с војском послат да нападне Сребрник, који су његови војници освојили, похарали и попалили.⁸⁸² Јединице угарског краља залетале су се до Сребренице. Под удар угарске војске доспео је и град Зворник (Звоник), кога је угарски краљ намеравао освојити опсадом.⁸⁸³ Дурсун бег је смисао угарског напада на Зворник видео у покушају да се султанској војсци пресече пут при повратку.⁸⁸⁴ Зворник је у стратешком смислу био важан јер је надзирао границу и путеве, а његов значај ће долазити и касније до изражаја.⁸⁸⁵ Због тога је његово освајање могло бити битан циљ угарског похода. Угарска војска у којој је био и сам угарски краљ⁸⁸⁶ започела је артиљеријом тући градске зидине. Међутим, како је у Јајцу храбро оделевала угарска посада, тако је и у Зворнику чврсто стајала османска.

⁸⁷⁷ L. Thallóczy, *Mátyás király első két török hadjárata*, 389.

⁸⁷⁸ В. Макушев, *Историјски споменици II*, 233. L. Thallóczy, *Jajca*, 24. M. Wertner, *Magyar hadjáratok a XV. század második felében*, 87–88. У истом извештају поцењује краљеву војску која треба да стигне у Босну 25. августа на 40.000-50.000 војника.

⁸⁷⁹ К. Михаиловић из Островице, *Јаничарове успомене*, 142.

⁸⁸⁰ D. Lovrenović, *Na klizištu povijesti*, 377.

⁸⁸¹ Јован Туроци је султаново повлачење објашњавао доласком краља Матије доносиоци врло сумарни опис османске опсаде Јајца. J. Thuróczy, *A magyarok krónikája*, 447, 454. L. Thallóczy, *Jajca*, 25–26. V. Iványi, *Bártfa szabad királyi város levéltára I*, 236–237. К. Михаиловић из Островице, *Јаничарове успомене*, 142–143. Талоци је био мишљења да се нешто морало догодити да се султан тако брзо повукао. Шта се десило није могао прецизирати. Сматрао је могућим да је преценио величину противникове војске. M. Wertner, *Magyar hadjáratok a XV. század második felében*, 88. L. Thallóczy, *Mátyás király első két török hadjárata*, 389, 391. *ИСН II*, 397. (С. Ћирковић). D. Lovrenović, *Na klizištu povijesti*, 376.

⁸⁸² Бонфини описује освајање Сребрника само узгредно дајући објашњење његовог имена. A. Bonfini, *A magyar történelem tizedei*, 839. М. Динић, *За историју рударства I*, 88. Ј. Мрغيћ, *Северна Босна*, 136.

⁸⁸³ Према једном извештају краљ је послао своју војску, а сам је кренуо према Смедереву. M. Wertner, *Magyar hadjáratok a XV. század második felében*, 88.

⁸⁸⁴ Г. Елезовић, *Турски извори за историју Југословена*, 121. Талоци је слично овоме сматрао да је циљ угарског владара могло бити уништење заосталих султановних јединица. L. Thallóczy, *Mátyás király első két török hadjárata*, 391.

⁸⁸⁵ Лајош Талоци је сматра да је угарски краљ кренуо према Зворнику да обезбеди подручје према Србији. Падом Зворника, мислио је, били би заустављени разорни османски напади на југ угарске државе и заштићена тачка која је штитила прилазе Сребреници. Осим тога, сматрао је да је његовим освајањем могуће извршити напад према Врхбосни. L. Thallóczy, *Mátyás király első két török hadjárata*, 391–393. М. Динић, *За историју рударства I*, 36.

⁸⁸⁶ Краљ се налазио под Зворником средином октобра, затим се налази у табору код Раче на Сави, а потом је у периоду од 19. октобра до 12. новембра опет под Зворником. R. Horváth, *Itineraria regis Matthiae Corvini*, 77.

Од помоћи су посади били и становници околних села који су касније због показане верности награђени. Колико османски писци ћуте о неуспеху султана под Јајцем, толико опширно причају, прикривајући оно прво, о османском успеху под Зворником. Угарски хроничар Бонфини доноси опис сличан оном који се може наћи код османских писаца када је реч о повлачењу угарске војске. Како Дурсун бег, тако и италијански хуманиста доносе податак да су се проносиле гласине, које је пустио Махмуд паша, да се Зворнику приближава помоћ коју предводи султан.⁸⁸⁷ Са војском је у борби учествовао и Али бег чији је брат, Искендер-бег, са 500 војника био послат у помоћ Зворнику.⁸⁸⁸ Борбе су биле жестоке, али угарској страни није полазило за руком да запоседне важно утврђење. Узалуд се и сам краљ Матија налазио под градом. Током боравка међу војском опсадника угарски краљ је награђивао заслужне властелине не би ли их ободрио у борби. Ладиславу Канижаију (Kanizsai László) је краљ начинио донацију датујући повељу под градом.⁸⁸⁹ Слично је учинио и у корист Јована Понграца и његовог брата Андрије,⁸⁹⁰ Бертолда Елербаха од Моњорокерека (Monyorókereki Ellerbah Berthold, *Pertholdus Elderbach de Monyorokerek*),⁸⁹¹ а издао је на истом месту и још неколицину исправа.⁸⁹² Током борби је Емерик Запоља погођен у око, тако да је предлагао краљу да дигне опсаду утврђења и да се повуче.⁸⁹³ Поред снажног отпора и временске прилике су ометале угарску војску. Овакав развој догађаја произвео је панику у угарским редовима тако да је краљ Матија био принуђен да се повуче остављајући иза себе опсадне машине, артиљерију и пртљаг.⁸⁹⁴ Неуспех под Зворником имао је значајног одјека, тако да су га забележили и српски летописци.⁸⁹⁵

Ратовање у Босни показало је да ни једна страна није успела да оствари своје циљеве у потпуности. Премда је угарски краљ успео да сачува тековине свог прошлогодишњег освајања, неуспех под Зворником показао је границе његових

⁸⁸⁷ Дурсун бег бележи да је посади путем гласника дојављено да се држе још три дана јер долази султан. Према истом писцу, и очевицу догађаја, на овакво лукавство османског заповедника је подстакла чињеница да се испред његове војске налазила клисура коју су чували власи. Сличне податке доноси и каснији писац Сеадедин. Ј. Thúgy, *Török történetírók I*, 90–91, 164–166. Г. Елезовић, *Турски извори за историју Југословена*, 122, 123. А. Bonfini, *A magyar történelem tizedei*, 839.

⁸⁸⁸ L. Thallóczy, *Mátyás király első két török hadjárata*, 393. О. Zirojević, *Smederevski sandžak-beg Ali-beg*, 12. К. Вашић, *Османлије и сјевероисточна Босна у XV столјећу*, 68.

⁸⁸⁹ DL 16078. М. Wertner, *Magyar hadjáratok a XV. század második felében*, 88.

⁸⁹⁰ М. Wertner, *Magyar hadjáratok a XV. század második felében*, 88.

⁸⁹¹ DL 100 796. L. Thallóczy, *Bosnyák és szerb élet- s nemzedékrajzi tanulmányok*, 499. М. Wertner, *Magyar hadjáratok a XV. század második felében*, 88.

⁸⁹² DL 69025, 69026, 16073. За заслуге у земљи Белин под тврђавом Зворник награђени су и Гашпар од Хатвана и Јован од Звиње. Такође за заслуга под Зворником награђен је и Ладислав Упори. DL 70279, 102 987.

⁸⁹³ А. Bonfini, *A magyar történelem tizedei*, 839–840. Познија традиција понекад говори и о томе да је угарски краљ Зворник узео. N. Lašvanin, *Ljetopis*, 134. Палошфалви је био мишљења да је неуспеху допринело и краљево незадовољство Запољиним командовањем који је уистину до тада искуства имао само у ратовима на северу земље, а можда и самим развојем догађаја. Као показатељ Запољиних несигурних војних способности Палошфалви види у томе што је као губернатор добио сараднике у лику Петра Собија и Ладислава Дисношија. Т. Pálosfalvi, *Vitovec János*, 464.

⁸⁹⁴ J. Thúgy, *Török történetírók I*, 91. Г. Елезовић, *Турски извори за историју Југословена*, 124. L. Thallóczy, *Jajca*, 118–119. Према неким сведочанствима остављено је 1.000 кола. О. Zirojević, *Smederevski sandžak-beg Ali-beg*, 12.

⁸⁹⁵ Љ. Стојановић, *Стари српски родослови и летописи*, 247.

могућности у даљем наступању.⁸⁹⁶ Интересима обе стране директни сукоб није био потребан. Тако се активна одбрана чинила најсврхисходнијим решењем за угарску страну док је резултатима борби у Босни угарска државна граница померена на југ. Османски султан успео је задржати своје позиције у Босни, али Јајце није успео освојити и под своју власт ставити целу Босну. Карактеристично је да су током ових борби обе стране избегавале директан фронтални сукоб. На османско-угарској граници завладало је стање статичног рата које је трајало наредних неколико деценија. Премда је то угарски краљ крио од савременика,⁸⁹⁷ врло је вероватно да је са Османлијама након ових борби уследило некакво примирје због чега се угарски владар окренуо другим задацима, премда су на југу чињене припреме за нови поход према султановој држави о којима је краљ Матија обавештавао остале западноевропске владаре.⁸⁹⁸ Вертнер је ове припреме и краљево присуство на југу земље објашњавао очекиваним нападом Османлија које су се окупљале на подручју некадашње Српске деспотовине.⁸⁹⁹ Разлог краљевом присуству на југу лежао је и у намери да се укључи у дешавања око Стефана Вукчића, херцега од Светог Саве, како ће се то видети у даљем излагању. Наставак рата с Османлијама краљ по свој прилици није хтео.⁹⁰⁰ Касније активно деловање на југу било је у значајној мери спречено борбама на северу земље против чешких најамника и недостатком мотива да се оно настави.⁹⁰¹

Током борби које су се водиле у Босни уочљиво је да су представници преостале српске властеле своје држање одређивали према тенутном политичком моменту, с тим да су у напредовању угарског краља видели могућност побољшања властитих положаја, те му се придуржили у борбама у зиму 1463. године. Када је реч о походу угарског краља на Усору и на Зворник упадљиво је слабије учешће локалне босанске властеле, тачније изостаје њихово помињање у изворима. У овом случају не види се ни настојање угарског краља да придобије властелу, мада се то изричито не види ни у периоду ранијег похода.⁹⁰² Могуће је да је исправан закључак према којем с једне стране угарски краљ није покушавао приближавање босанској властели, упркос њеној спремности показаној под Јајцем, а да ова није показивала интересовање чекајући расплет догађаја.

⁸⁹⁶ Ференц Сакај је период између 1463. и 1465. године сматрао периодом последњих угарских успеха на Балкану. F. Szakály, *A török-magyar küzdelem szakaszai a Mohácsi csata előtt*, 42–43. Gy. Rázsó, *Mátyás hadászati tervei*, 8, 9.

⁸⁹⁷ Краљ је писао да је под Смедеревом постављен османски логор и да тамо жели да борави са сином с намером да освоји Београд, запоседне Јајце и Босну. M. Wertner, *Magyar hadjáratok a XV. század második felében*, 89–90.

⁸⁹⁸ Краљев итинерар такође показује да се крајем године угарски краљ налазио на југу земље поред Саве што указује да је деловао у овом крају. Посланик де Колис је чак јављао о офанзивним акцијама према Босни. Крајем 1466. године тражио је и бродове од римско-немачког цара за борбу против Османлија. M. Wertner, *Magyar hadjáratok a XV. század második felében*, 90. R. Horváth, *Itineraria regis Matthiae Corvini*, 79–80, 201.

⁸⁹⁹ M. Wertner, *Magyar hadjáratok a XV. század második felében*, 91.

⁹⁰⁰ T. Pálósfalvi, *Vitovec János*, 466.

⁹⁰¹ Салиховић је мишљења да је на овај начин угарски краљ оставио Венецију на цедилу пред Османлијама чиме је појачао своје позиције у тактизирању са Републиком на лагунама користећи њено посустајање у борби као оправдање за своју политику. D. Salihović, *For a Different Catastrophe*, 86.

⁹⁰² D. Lovrenović, *Na klizištu povijesti*, 378.

Након запоседања Јајца и Сребрника на Мајевици од стране угарске војске подручје које је доспело под контролу угарског краља првобитно је стављено под заповедништво Емерика Запоље као губернатора Босне, коме је потом владар уступио и тврђаве и приходе вранског приората.⁹⁰³ Према свему судећи било је то привремено решење које је отварало врата искоришћавању граничног подручја према интересима угарског владара и властеле. Запоља је свакако изузетно унапредовао на хијерархијској лествици поставши уз то и *comes perpetuus* Сепеша.⁹⁰⁴ Могућност социјалног напредовања у овом подручју пружала се и другим феудалцима међу којима су неки били српског порекла. Поред себе је губернатор имао човека који је раније био у служби херцега Стефана, Гргура Поповића, наводног рођака Бранковића који је касније стајао у служби деспотице Ангелине.⁹⁰⁵

Овакво провизорно решење говори о томе да је постојала недоумица по питању организовања уређења освојеног подручја у прво време након његовог задобијања, као и намера да се оно што је могуће више искористи према постојећим политичким потребама и уреди према замислима краља Матије Корвина.⁹⁰⁶ Краљ Матија по питању Босне није следио правац краља Жигмунда и није показивао намеру да се лично крунише босанским краљем, иако је сматрао да је погибијом босанског краља круна прешла на њега. На овакву одлуку утицала је краљева слаба популарност у земљи и вероватно постојање живих сродника Котроманића, али и могуће незадовољство султана које би могло бити изазвано овим чином.⁹⁰⁷ Осим тога, угарски владар сматрао је да се његова владавина Босном није нарочито изменила у односу на раније време, те да је она прикључена међу остала *regna* краљевине како је био случај са другим круновинама угарског архирегнума, а на овај начин на подручју Босне могао је чинити било шта што је одговарало његовим интересима.⁹⁰⁸

⁹⁰³ L. Thallóczy, *Jajca*, 45.

⁹⁰⁴ D. Salihović, *For a Different Catastrophe*, 98–99.

⁹⁰⁵ М. Спречић, *Српски деспоти у Срему*, 51.

⁹⁰⁶ R. Horváth, *The Castle of Jajce in the Organization of the Hungarian Border Defence*, 94. D. Salihović, *For a Different Catastrophe*, 98, 99.

⁹⁰⁷ D. Lovrenović, *Na klizištu povijesti*, 374, 380. Лудовик Цријевић Туберон сматрао је да је угарски краљ имао легитимна права на титулу босанског краља пошто је освојио Јајце. L. Tubero, *Körtörténeti feljegyzések*, 91.

⁹⁰⁸ D. Salihović, *An Interesting Episode*, 26.

10. „Босанско краљевство“

Прилике након борби у северним деловима Босне нису постале сасвим сређене. Мишљење миланског посланика Герарда де Колиса, према коме османски султан мора заузети Јајце ако намерава да држи целу Босну у сигурности у суштини је исправно, поготову за прве године после пада средњовековног краљевства. Угарски краљ, пак, је 1464. године могао само с великим напорима да одбрани подручје које је освојио крајем претходне године.⁹⁰⁹ Даље угарске операције остале су без успеха. Суштински настала је пат позиција у којој су обе стране покушавале да исцрпе ону другу. Босна се нашла у политичком вакууму чекајући успостављање новог система власти.⁹¹⁰ У таквом окружењу сви су намеравали да се окористе неизвесношћу и нестабилношћу, а владари обе супротстављене стране су настојали да придобију могуће сараднике.⁹¹¹ Успостављање тзв. „Босанског краљевства“ било је једно од средстава у овим борбама коме је пришао прагматични османски владар.⁹¹² Постављању босанског краља прибегао је затим и краљ Матија Корвина. Сматрали смо да је од посебног интереса за нашу тему значај овог краљевства, његова улога и намере које су стојале иза њега у политичким аспирацијама Краљевине Угарске и Османског царства, а о коме постоје и нека новија гледишта у науци. Природа изворне грађе, на жалост, не дозвољава да се ово питање осветли у потпуности.

Венецијански дипломата Герард де Колис је 23. децембра 1465. обавестио у свом писму миланском војводи између осталог и то да је постављен нови краљ Босне што је уједно његов први посведочени помен у изворима. О њему је знао то да је ренегат по имену Матија, да је ожењен у Цариграду и да је био властелин другог, односно претходног краља.⁹¹³ На жалост ни у другим изворима се не среће много више података о овом босанском краљу. Дубровачко Веће умољених је 11. јануара 1467. године одлучило да се обдари са 100 перпера у тканинама Матија, син покојног краља Радивоја, а његовим посланицима да се да по 30 перпера.⁹¹⁴ 16. септембра 1471. године са 60 перпера обдарен је Матија Шабанчић, краљ Босне. Према овим оскудним подацима вероватно је реч о сроднику Котроманића, сину Радивоја Остојића.⁹¹⁵ Према сачуваним подацима није могуће одредити каква је веза између Твртка и Радосава синова Шабанчића који се помињу у дефтеру Босанског санџака и османског краља Босне, Матије.⁹¹⁶

⁹⁰⁹ Gy. Rázsó, *Mátyás hadászati tervei*, 9.

⁹¹⁰ D. Salihović, *For a Different Catastrophe*, 82.

⁹¹¹ D. Salihović, *For a Different Catastrophe*, 82, 85.

⁹¹² X. Шабановић, *Босански пашалук*, 17. S. Rudić, *Bosnian Nobility*, 106.

⁹¹³ I. Nagy–A. Nyáry, *Magyar diplomáciai emlékek I*, 384. L. Thallóczy, *Jajca*, 44.

⁹¹⁴ К. Јиречек, *Историја Срба I*, 395. нап. 22. С. Ћирковић, *Властела и краљеви у Босни после 1463. године*, ИГ 3 (1954) 126. С. Ћирковић, *Историја средњовековне босанске државе*, 335.

⁹¹⁵ Хазим Шабановић је остављао могућност да су Матија, син Радивоја и Матија Шабанчић у ствари две различите особе. Станко Андрић је изнео претпоставку да је кнез Радивој вероватно био у браку пре брака са Катарином Величком и вероватно је имао више синова. Н. Šabanović, *Bosanski pašaluk*, 48–49. D. Lovrenović, *Na klizištu povijesti*, 379–380. Ј. Мрѓић, *Северна Босна*, 141. *Матија Радивојевић (Šabančich)*, у: СБП 6, 279–280. (Н. Исаиловић). S. Andrić, *O obitelji bosanskog protukralja Radivoja Ostojića*, 124–125, 127.

⁹¹⁶ A. Aličić, *Sumarni popis sandžaka Bosna*, 88, 106.

Грађа дефтера указује да је босански краљ постављен од стране Османлија имао око себе своје чиновништво ако се овако може тумачити помен неког Владислава, ћехаје босанског краља. Исти је поседовао тимар и умро је негде пре средине 1471. године.⁹¹⁷ О њему других података за сада нема у расположивим изворима. Осим овог човека о другим службеницима османског краља Босне не зна се ништа.

Највероватније је преостала ситнија властела добила на својој важности у овом периоду брзе смене босанске, угарске и османске власти и била је намерна искористити настале могућности у своју корист.⁹¹⁸ Наиме, сам посланик трезвено је оценио у свом извештају да је оваква мера османског султана имала за циљ да начини привид да се стара власт задржала и да тиме задобије лојалност локалне властеле и олакша потчињавање и контролу земље без већег војног ангажовања. Био је то уступак противугарским елементима на подручју Босне.⁹¹⁹ Упркос сарадњи домаћег живља са угарском војском под Јајцем 1463. године, знало се и о томе да је Јајце *природно непријатељско* према Угарској што сведочи о значајним несимпатијама са којима се рачунало на османској страни и које би домаћа властела могла да искористи у интересу једне или друге стране.⁹²⁰ Обнова краљевине је такав прагматичан уступак у духу *истималета*, односно политике прилагођавања.⁹²¹ Међутим, како је то приметио Сима Ћирковић овај новопостављени краљ био је породичним везама везан за османску страну и ренегат, што је могло учинити овог „владара“ мање прихватљивим својим „поданицима“. Због тога је негде с пролећа 1476. године⁹²² постављен од стране султана нови краљ Босне. Дубровачани су 6. маја 1476. године бирали три члана који требају да пошаљу одговор угарском краљу *pro facto Mathie Voissalich*.⁹²³ Сима Ћирковић је сматрао да Дубровчани нису овог новог владара титулисали као краља зато што у том моменту његов положај још није био сигуран.⁹²⁴ О личности овог босанског краља такође се зна врло мало. Нешто појединости доноси угарски дворски саветник Лупус Лукач у свом писму од 3. јула 1476. године. Овај дипломата наводи име краља као *Mathia Christianissimo*, мислећи по свој прилици на Матију Војсалића.⁹²⁵ Премда је Талоци сматрао да се *Christianissimo* може разумети као презиме овог и да је оно на српском гласило Христић,⁹²⁶ могуће је да је писац истицао разлику у односу на његовог претходника пошто у писму о овоме увек пишео као о *новом краљу*. Мишљење

⁹¹⁷ A. Aličić, *Sumarni popis sandžaka Bosna*, 106, 172–173.

⁹¹⁸ X. Шабановић, *Босански паиалук*, 17, 18. D. Salihović, *For a Different Catastrophe*, 82.

⁹¹⁹ S. Rudić, *Bosnian Nobility*, 106.

⁹²⁰ О томе може да сведочи и чињеница да је у неким од летописа прелазак Јајца под угарску власт посматран из угла Османлија. Ђ. Бубало, *Угарска и Угри у старим српским летописима*, 35.

⁹²¹ С. Ћирковић, *Властела и краљеви у Босни после 1463. године*, 125–126. D. Lovrenović, *Na klizištu povijesti*, 378, 379. Ј. Мргић, *Северна Босна*, 142.

⁹²² Сима Ћирковић је постављање Матије Војсалића стављао у период марта или априла. С. Ћирковић, *Властела и краљеви у Босни после 1463. године*, 129.

⁹²³ J. Gelcich–L. Thallóczy, *Raguza és Magyarország összekötöttéseinek oklevéltára*, 804.

⁹²⁴ С. Ћирковић, *Властела и краљеви у Босни после 1463. године*, 128.

⁹²⁵ Спомиње га као новопостављеног те смо мишљења да писац није мислио на Матију Шабанчића. L. Thallóczy, *Jajca*, 50. С. Ћирковић, *Властела и краљеви у Босни после 1463. године*, 128. S. Andrić, *O obitelji bosanskog protukralja Radivoja Ostojića*, 125.

⁹²⁶ L. Thallóczy, *Studien*, 119. Каснија традиција краља Томаша бележи као Кристића (Христића). N. Lašvanin, *Ljetopis*, 235.

Јелене Мргић јесте да је овај Матија Војсалић припадао породици Петра Војсалића, војводе Доњих Краја.⁹²⁷

Матија се није задовољио османским именовањем него је намеравајући да слободније делује тражио да га призна и угарски краљ, чиме би повећао своје могућности, што је било у супротности са замислима султана, а такође наговештава промену става према угарском владару.⁹²⁸ Вероватно је промена политике краља Матије Војсалића и узроковала интересовање Дубровника и осталих суседа. Могуће је да је комуникација вођена уз помоћ Дубровчана и да су до нас стигли само фрагментарни подаци угарско-босанских преговора у којима положај новопостављене личности није био сигуран. Несигурност положаја је могла бити плод скорог постављања или несигурних прилика. Врло је могуће и то да га је краљ Матија Корвин прихватио као краља османског дела Босне поред Николе Илчког. У сваком случају намера угарског владара је била стицање савезника против Османлија на делу њихове територије.⁹²⁹ Због тога је султан опсео Матију Војсалића у једном утврђењу и под опсаду је ставио и шест његових градова. На то је угарски краљ послао у помоћ калочког надбискупа и Стефана Баторија да га ослободе, у чему су ови и имали успеха.⁹³⁰ У томе их нису могли спречити ни покрети Али бега према истоку земље.⁹³¹ Његово даље деловање није осветљено у појединостима у изворној подлози.

Османска намера са постављањем за краља Матије Војсалића могла је бити, с једне стране, да се начини портивтежа именовању Николе Илчког за краља Босне⁹³² од стране угарског краља, а с друге да се покуша са једном новом особом хришћански опредељеном и вероватно са више утицаја у круговима преосталог племства да се османске позиције у Босни појачају.⁹³³ Након овог неуспеха султан више није именовао вазалног краља Босне увидевши да ова институција није од користи његовим плановима у земљи.

Прецизних података о територијалној распрострањености од османског султана успостављеног Босанског краљевства за сада нема. Јелена Мргић је мишљења да је основ за њено оснивање могла чинити феудална област некадашњег босанског противкраља Радивоја Остојића. У том случају оно би у својим границама имала градове: Врандук, Жепче, Маглај, Добој и још два града.⁹³⁴ У том случају би се територија вазалних краљева налазила непосредно у суседству угарских што би имало смисла у одбрани.

⁹²⁷ С. Ћирковић, *Историја средњовековне боснаске државе*, 339. Ј. Мргић, *Северна Босна*, 145–146.

⁹²⁸ М. Wertner, *Magyar hadjáratok a XV. század második felében*, 231. Д. Lovrenović, *Na klizištu povijesti*, 387. S. Rudić, *Bosnian Nobility*, 107.

⁹²⁹ D. Salihović, *An interesting Episode*, 78.

⁹³⁰ L. Thallóczy, *Jajca*, 50. С. Ћирковић, *Властела и краљеви у Босни после 1463. године*, 128. *Матија Војсалић*, у: СБР 6, 279. (Н. Исаиловић).

⁹³¹ М. Wertner, *Magyar hadjáratok a XV. század második felében*, 231.

⁹³² Овако је овај потез објашњен у извештају миланском војводи. М. Wertner, *Magyar hadjáratok a XV. század második felében*, 231.

⁹³³ С. Ћирковић, *Историја средњовековне босанске државе*, 339. S. Rudić, *Bosnian Nobility*, 106.

⁹³⁴ Ј. Мргић, *Северна Босна*, 146–147.

11. Побуна у Ердељу 1467. године и српски прваци

Неколико година након ступања у угарску службу браћа Јакшић учествовала су у сламању побуне у Ердељу 1467. године, о чему наративни извори, попут Бонфинија, не говоре. На закључак да су Стефан и/или Дмитар Јакшић учествовали у гушењу немира упућује чињеница да су Јакшићима дарована поједина добра по завршетку побуне. Тако су они добили краљевом даровницом од 2. новембра 1467. године поседе (*possessiones*) Фарнаш (*Farnas*), Ивантелке, друкчије звано Јакотелке (*Iwanthelke alio nomine Jacotelke*), Валко (*Walko*), Ујфалу (*Wyfalw*), Келечел (*Kelechel*), Фелшефелд (*Felsewfyld*) и Кезепшефелд (*Kezepsewfyld*) у Клушкој жупанији,⁹³⁵ који су пре тога припадала једном од водећих људи у побуни, Бенедикту Верешу из Фарнаша (*Farnasi Veres Benedek*). Стефан и Дмитар Јакшић су у посед уведени у присуству краљевог човека Георгија Капоша из Геремоностре (*Georgio Kapos de Gerewmonostra*) и плебана Томе (*Thomam presbiterum*).⁹³⁶ О учешћу деспота Вука у овим догађајима извори углавном ћуте.

Помен деспота Вука у пословима у Ердељу задржала је једна исправа краља Матије Корвина од 4. октобра 1468. године у којој се наводи да је због одношења стокe предао Вуку, деспоту Рашке, и Стефану и Дмитру Јакшићу поседе Горозло, Барла и Бакша у жупанији Красна, које су синови Стефана Лошонција наменили као девојачку четвртину.⁹³⁷ Овај податак је интересантан, али сам по себи не говори ништа поуздано о делатности деспота Вука током побуне.

Посведочено учешће браће Јакшић у догађајима 1467. године први је показатељ држања придошле српске елите у унутрашњим догађајима Краљевине Угарске. По свом поседовном стању Јакшићи су били средње имућно племству, али на жупанијском нивоу значајно, као и многи учесници немира. Међутим, њихов однос према краљу био је другачији. Они су дошли у угарску државу свега неколико година ранија. Приликом свог доласка поседе су добили од краља и умногоме су надаље зависили од његове милости у напредовању и стицању поседа, као и средње племство уопште, али су Јакшићи у ово време, за разлику од ових, имали слабије изграђене родбинске и друге везе са себи сличним племићима и магнатима.

⁹³⁵ Фарнаш је насеље Сфараш североисточно од Хуедина у Румунији. Јакотелке је данашња Хорлача југоисточно од Хуедина. Келече или Келецел је данашња Калацеле, а Ујфалу пак Калата јужно од поменутог града. У близини се налази и Валени или Мађарвалко. D. Csánki, *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában V*, Budapest 1913, 349, 362–363, 367, 421, 423.

⁹³⁶ MNL DL 26897 (краљева даровница), DL 26898 (наређење клушком конвенту), DL 26899 (увођење у посед). L. Thallóczy–A. Áldásy, *A Magyarország és Szerbia közti összeköttetések oklevéltára*, 258. J. Радонић, *Прилог историји браће Јакшића*, 65, 66, 67. S. Božanić–M. Kisić-Božić, *O prvoj generaciji na tlu južne Ugarske*, 121. М. Спремић, *Породица Јакшић у Банату*, 36.

⁹³⁷ Поседи су им потом враћени због верности показане током побуне. DL 29828.

12. Босанско краљевство Николе Илчког (1471–1477)

...краљевско величанство Угарске је одобрењем свих прелата и барона

начинило славног господина војводу Николу од Илока

краљем Босне...

Дубровачко писмо упућено напуљском краљу

о избору Николе Илчког за краља Босне

Посебно поглавље у историји босанских краљева након слома средњовековне државе јесте краљевство Николе Илчког (Újlaki Miklós). Питање босанског краља Николе Илчког је сложено чијем расветљавању не помаже недостатак изворне грађе. Краљ Матија Корвин користио је исто средство као султан, али је смисао овог корака нешто другачији. Угарски краљ по свему судећи није окренуо нарочиту пажњу при овом кораку на придобијање босанске властеле, већ је имао мотивацију у потребама унутрашње политике. Постављање једног од највећих угарских магната имало је за циљ решавање читавог низа различитих проблема и питања. Према мишљењу Давора Салиховића епизода краљевања Николе Илчког је најбољи пример употребе пограничног простора у оставривању личних интереса.⁹³⁸ Свакако да је важно место имала у настанку ове државе намера придобијања Николе Илчког, у чему се и успело, те је тако заокружена и појачана дотада успостављена сарадња угарског владара с овим магнатом која је трајала готово од почетка владавине краља Матије (пошто краљ Никола по свему судећи није био постојано огорчени противник краља Матије како се то у литератури најчешће сугерише).⁹³⁹ Премада је оно везано за решавање унутрашњих проблема у Угарској, ово краљевство је било повезано и са ојачавањем одбране јужног дела земље. Краљ Матија је очекивао од постављања Николе Илчког за босанског краља да ће резултирати задовољењем сујете и амбиција овог магната, као и његовим истискивањем из угарских унутрашњих послова,⁹⁴⁰ а с друге стране да ће његови пространи поседи бити употребљени за одбрану тековина у Босни и чување јужне угарске границе. Тако је потреба милитаризације подручја повезана са консолидацијом владавине угарског владара.⁹⁴¹ Избор краља Матије, односно чињеница да се није определио за неког локалног угледног властелина или члана династије Котроманић, као и изостанак могућности да се сам крунише босанском круном како је то краљ Жигмунд намеравао, указује да он није имао намеру обновити Босанско краљевство под домаћом династијом и у његовом ранијем схватању (владарској идеологији босанских владара из династије Котроманића). За угарског краља Босна је била и даље исто што је и до тада

⁹³⁸ D. Salihović, *For a Different Catastrophe*, 103.

⁹³⁹ У прилог реченом иде и чињеница да након смрти Николе Илчког његовом сину, Лаврентију, није дао исто достојанство већ му само дозволио херцешко звање будући да од младог наследника није могао очекивати ону политичку подршку као од његовог оца. D. Lovrenović, *Na klizištu povijesti*, 381, 383.

⁹⁴⁰ D. Salihović, *For a Different Catastrophe*, 103.

⁹⁴¹ D. Salihović, *For a Different Catastrophe*, 103.

била, земља под врховном влашћу круне Светог Стефана, односно положајем налик на краљевину Хрватску и Славонију с том променом да је њен већи део доспео под власт Османлија.

Досадашња историографија овом питању је поклањала пажњу како у синтезама и појединачним монографијама о различитим питањима босанског средњовековља,⁹⁴² тако и у малом броју појединачних расправа које се углавном везују за имена Симе Ћирковића и Андраша Кубињија.⁹⁴³ Старија историографија углавном је појаву краљевства Николе Илочког тумачила готово искључиво као плод унутрашње политике угарског краља, симболичан чин везан за задовољење личне сујете угарског велепоседника који се није нарочито активно уплитао у ствари Босне и чије је краљевство остало само ефемерна појава. Сима Ћирковић био је мишљења да је Никола Илочки као босански краљ за Босну био од малог значаја и да је реч о пукој почасти угарском магнату с намером да се он стави у службу угарског краља.⁹⁴⁴ Овом слична мишљења имали су и други аутори. Међутим, захваљујући најновијим истраживањима нека од ових мишљења се могу кориговати. Наиме, она показују да је краљевство Илочког било стварно, легитимно и међународно признато (а не само фиктивно), односно да се питање Јајачке и Сребреничке бановине треба у историографији преиспитати и њихов настанак другачије датовати.⁹⁴⁵

Однос између краља Матије и бана и војводе Николе Илочког углавном се у литератури узима као непријатељски. Истраживања показују и другачије могућности. Важно је запазити да је веза између породица Хуњади и Илочки постојала од раније. Наиме, Јован Хуњади био је фамилијар Николиног старијег брата, Стефана. Осим тога, сарадња Јована Хуњадија и Николе Илочког била је тесна током целокупног њиховог живота. Горе наведени закључци ранијих историчара су умногоме обликовани и на основу закључака о арогантној и опортунистичкој природи Николиној. Свакако да овакво понашање није било страно, не само Николи Илочком већ ни великом делу најкрупнијих феудалаца Угарске. Илочки је свакако изузетно држао до своје величине, важности и моћи.⁹⁴⁶ Такође, био је амбициозан са циљем да сам заседне на угарски престо. Као такав био је у почетку противник краља Матије Корвина, а приликом избора цара Фридриха отишао је лично да га именује краљем, а његовом сину, Максимилијану био је и кум.⁹⁴⁷ Међутим, када је дошло до одсудних борби за

⁹⁴² С. Ћирковић, *Историја средњовековне босанске државе*, 339. К. Жиречек, *Историја Срба I*, 411. *ИСН II*, 381. (С. Ћирковић). Ј. Мргич, *Северна Босна*, 144. Д. Lovrenović, *Na klizištu povijesti*, 380–383.

⁹⁴³ С. Ћирковић, *Властела и краљеви у Босни*, 130. А. Kubinyi, *Die Frage des bosnischen Königiums von Nicolaus Ujlaky*, 373–384. Isti, *Pitanje bosnaskog kraljevstva Nikole Počkog*, *Županjski zbornik* 4 (1973) 48–57. П. Рокаи, *Гувернери, банови, краљеви и херцег Босне после њеног пада 1463. године*, *Пад Босанског краљевства*, 259–271.

⁹⁴⁴ С. Ћирковић, *Властела и краљеви у Босни после 1463. године*, 130. С. Ћирковић, *Историја средњовековне босанске државе*, 339.

⁹⁴⁵ А. Salihović, *An interesting Episode*, 54.

⁹⁴⁶ Према опису Петера Ешенлоера Николи Илочком је припало истакунто место на краљевој свадби. Посебно се истакао својом богато украшеном одећом. Р. Eschenloer, *Geschichte der Stadt Breslau II*, herausgegeben und eingeleitet von Gunhild Roth, Münster–New York–München–Berlin, 2003, 993–995.

⁹⁴⁷ Никола Илочки је имао везе и на подручју Чешких земаља. Петер Ешенлоер га помиње као присутног на полагању заклетве краља Ђорђа Пођебрада Светој столици. ...in keginwertigkeit der ediln vnd

опстанак власти краља Матије, Никола Илочки је пристао уз младог краља показујући своју политичку прагматичност која га је карактерисала током целокупног политичког деловања.⁹⁴⁸ Узрок тој промени стране био је некакав договор који је постигнут између краља и Николе Илочког, и то такав да је задовољио овог другог, а познато је да је жудео за краљевском влашћу. Дакле, нису без основа претпоставке да је босанску краљевску круну угарски краљ могао понудити свом моћном поданику и много пре званичног именовања и крунисања. Од 1463. године евидентна је промена става Илочког према угарском краљу како у дипломатији према цару Фридриху, тако и у сарадњи са владаром према Османлијама.⁹⁴⁹ Током борби у Босни 1463, а и 1464. године краљ је боравио на Николиним поседима у Илоку.⁹⁵⁰ Овоме не противречи ни чињеница да је Илочки смењен 1466. године са положаја славонског бана, а пре тога је напустио и звање ердељског војводе, што се углавном тумачи у литератури као знак неповерења владара према овом магнату. Како изостају подаци о Николином супротстављању, по свему судећи он се није због тога окренуо против краља. Током завере надбискупа Јована Витеза од Средне и бискупа Јована Чесмичког, угарски краљ је подршку и савет тражио управо од Николе Илочког.

Како је, вероватно почетком 1465. године Илочки именован за вечитог кнеза од Теочака (*comes perpetuus de Thelchak*),⁹⁵¹ а не 1448. године,⁹⁵² и тиме вероватно стекао власт над Усором (о којој се врло мало зна),⁹⁵³ сматрамо правилним мишљење Давора Салиховића да је угарски краљ настојао да јужноугарског магната веже у потпуности за југ земље и Босну (потискујући га са положаја у Угарској) и да је његово смењивање са управних положаја на истоку Угарске (у којима није имао поседе) имало управо овакав циљ. Недостатак реакције у облику супротстављања овог магната указивало би на чињеницу да је био сагласан са таквим плановима. Ваља на овом месту напоменути да је титулу мачванског бана, коју је носио неколико деценија, на пример, задржао до своје смрти 1477.⁹⁵⁴ Ова функција у рукама Николе Илочког могла је остати и услед

wolgeborenen vnd achtbaren herren Niklas von Wylak. P. Eschenloer, *Geschichte der Stadt Breslau I*, herausgegeben und eingeleitet von Gunhild Roth, Münster–New York–München–Berlin, 2003, 221.

⁹⁴⁸ Врло прецизну и детаљну анализу држања Николе Илочког са аргументима види у: Т. Pálosfalvi, *Szegedtől Újvárig*, 370–376. Т. Pálosfalvi, *Mátyás: az ország koronázatlan királya*, 46.

⁹⁴⁹ Приликом ратификације уговора у Бечком Новом Месту налазио на страни угарског краља, а могуће је да је он посредник у преговорима. J. Teleki, *Hunyadiak kora Magyarországon XI*, 71. *An interesting Episode*, 38. Бонфини пише да је Илочки имао задатак да са Силађијем брани јужну границу од Османлија. Исто тако бележи да је једно османско посланство са собом довео Никола Илочки. A. Bonfini, *A magyar történelem tizedei*, 848, 862.

⁹⁵⁰ R. Horváth, *Itineraria regis Matthiae Corvini*, 74, 77.

⁹⁵¹ Као такав издаје исправу 5. маја 1465. године. Њоме је свом провизору курије у Илоку, Јовану Немету даровао посед Хидегкут (Hidegkút) који је припадао и једно место за рибарење код места Надашфалу. Према сличном моделу пре свог успона у Босни титулу вечитог кнеза добио је и Емерик Запоља. DL 100746. A. Salihović, *An interesting Episode*, . D. Salihović, *For a Different Catastrophe*, 99.

⁹⁵² Како је то Салиховић показао исправом која је овакво мишљење поткрепљивала није датована 1448. године како је то наведено у дипломатару породице Зичи, већ 1468. године. DL 80898. *Codex Zichy IX*, 180–181. D. Salihović, *An interesting Episode*, 40.

⁹⁵³ У свом тестаменту он себе сам назива *comes perpetuus de Telchak necnon terre Vzure dominus*. DL 17162.

⁹⁵⁴ Поред овог звања носио је и друга која се везују за југ земље. Био је жупан Сремске жупаније, жупаније Толна и до 1474. Вуковске жупаније. C. Tóth–R. Horváth–T. Neumann–T. Pálosfalvi–A. W. Kovács, *Magyarország világi archontológiája II*, 266, 270, 310.

чињенице да је он био поседник на југу земље са центром у Илоку и да је тако имао пресудни утицај на дешавања у овом делу земље.

Даривање краљевског достојанства Николи Илочком није се десило изненада. Сва је прилика да је иза тога стајала готово деценија „припреме“.⁹⁵⁵ Прво је, након придобијања Илочког, 21. децембра 1466. године својом повељом краљ опростио сва Николина ранија сагрешења.⁹⁵⁶ Ова исправа могла је бити основа за касније даривање. Затим му је краљ допустио повељом од 16. октобра 1467. године, чим се с Османлијама закључи какво примирје (*ut postquam inter nos et Turcos aliqua pax aut trewga conclusa fuerit*) да трговци могу долазити у његово село Апајоц на обали Саве (*in villa...Apayoch vocata in portu Zave habita*).⁹⁵⁷ Осим тога, Никола Илочки је у овој исправи наведен као краљев *fidelis*.

Свакако да се даривање босанске краљевске круне треба посматрати и у контексту Николине улоге у побуни против краља Матије 1471. године. Углавном се тумачи да је постављање за краља Босне уследило као мера којом је краљ Матија придобио силног магната. Међутим, уколико раније речено доведемо у везу са овим (титула кнеза од Теочака, амнестија итд), према Салиховићевом мишљењу би ово постављање било споровођење у дело ранијег договора, што је и према нашем мишљењу потпуно разумљиво.⁹⁵⁸ Уколико овако посматрамо постављање Николе Илочког за краља, јасно је да оно подразумева одржавање овог магната у верности према краљу Матији. Односно оба мишљења (придобијање Николе Илочког на страну владара и финализација дуготрајног процеса) су у основи исправна. Према тестаменту Николе Илочког од 14. фебруара 1471. године могуће је закључити да је у ово време тек сазрео час за даривање краљевског достојанства јер је чинилац опорукe очекивао од краља даривање или неко именовање (*omnia bona nostra mobilia et immobilia que habemus et possidemus, vel etiam in futurum habebimus*).⁹⁵⁹ Никола Илочки добио је титулу босанског краља од краља Матије Корвина крајем 1471. године. Да је ствар постављања Илочког за краља Босне била важна сведочи и чињеница да је она расправљана на државном сабору (или државном савету).⁹⁶⁰ Сам Никола је писао да је изабран вољом прелата и барона што упућује да се то десило уз сагласност осталих најзначајнијих личности у земљи, а Дубровчани су исто тако ову ствар јавили краљу Фердинанду у Напуљ.⁹⁶¹ Никола Илочки је то исказивао и својом титулом пошто се од децембра 1471. до маја 1472. године титулише (и титулишу га) као *изабрани краљ*

⁹⁵⁵ Није јасно када је Николи Илочком понуђено босанско краљевство, али је сигурно да је пред краљем била позната његова стремљења према престолу.

⁹⁵⁶ D. Salihović, *An interesting Episode*, 41.

⁹⁵⁷ Реч је о Опојевцима код Вишњићева (некадашњег Грка) у Србији. Насеље је можда 1498. године имало тридесетницу. DL 100772. L. Thallóczy–A. Áldásy, *Magyarország és Szerbia összeköttetéseinek oklevéltára*, 257–258. D. Csánki, *Magyarország történeti földrajza a Hunyadiak korában* II, 290, 339. D. Salihović, *An interesting Episode*, 41–42. D. Salihović, *The Process of Bordering*, 99–100.

⁹⁵⁸ D. Salihović, *An interesting Episode*, 46–47.

⁹⁵⁹ DL 17162. D. Salihović, *An interesting Episode*, 48.

⁹⁶⁰ Сматрамо да на овом закључку не мења много мишљење Петера Рокаи да је пре реч била о државном савету, него о сабору. Наиме, у савет су улазиле најмоћније личности земље (прави барони и по потреби друге личности) које су уистину најчешће доносиле одлуке и на сабору. П. Рокаи, *Гувернери, банови, краљеви и херцег Босне после њеног пада 1463. године*, Пад Босанског краљевства, 267.

⁹⁶¹ L. Thallóczy, *Studien*, 433–434. L. Thallóczy, *Jajca*, 49. D. Salihović, *An interesting Episode*, 55.

(*electus rex*).⁹⁶² Крунисање се десило вероватно у Будиму (премда о овоме и даље постоје недоумице) почетком маја 1472. године, након чега је 7. маја краљ Никола Илочки примљен за сина од стране Елизабете Силађи, а и сам новоизабрани краљ се обавезао према њој и путем ње Светој круни и угарском краљу.⁹⁶³ Старија литература је извор власти новопостављеног краља везивала за ову адаптацију истичући на основу овог акта да је однос између два краља био личне и родбинске природе, те да он није био заснован на ранијим босанско-угарским односима.⁹⁶⁴ Међутим, у односу на угарско схватање положаја босанске државе он се уистину није променио.⁹⁶⁵ Онда се може сматрати исправним тумачење према коме је овај акт адаптације био у ствари предуслов и финализација даровања Босанског краљевства Николи Илочком. На тај начин може се овај чин посматрати и као умиривање његових владарских амбиција (одржавањем наде у евентуално наслеђивање престола унутар своје породице). Као магнат, Никола Илочки је осим тога донекле растеретио владареву благајну пошто је за одбрану морао користити и ресурсе својих поседа и новодобијеног краљевства. Именовањем Николе Илочког за краља Босне са надлежностима на великом делу јужне угарске границе могли су бити задовољни како краљ Матија, тако и Никола Илочки, али и незадовољни феудалци који су захтевали активнију акцију против Османлија.⁹⁶⁶

Нови краљ је добио на управу подручје Босне које се нашло под Угарском влашћу,⁹⁶⁷ заједно са Јајцем (приближно подручју земље Доњи Краји),⁹⁶⁸ задржао је Усору, држао је поседе Вранског приората,⁹⁶⁹ а у периоду од 1471. до 1473. године носио је и звање славонског бана (што доводи у сумњу непријатељски став према

⁹⁶² Упореди исправе: DL 100829 (погрешно датовано у 1471. годину, издата је 1473), DL 100821, DL 103733, DL 103734, DL 34307. D. Salihović, *An interesting Episode*, 59.

⁹⁶³ DL 17162. J. Teleki, *Hunyadiak kora Magyarországon XI*, 469–471. Читање с одређеним исправкама телекијевог издања: D. Salihović, *Nonnulla documenta*, 406–408.

⁹⁶⁴ A. Kubinyi, *Die Frage des bosnischen Königtums von Nicolaus Ujlaky*, 378–379. A. Kubinyi, *Pitanje bosanskog kraljevstva Nikole Iločkog*, 50. За разлику од овог гледишта Петер Рокаи је имао нешто другачије мишљење и сматрао да је акт државно-правне природе јер се краљ Никола Илочки заклео и Матији и Светој круни. П. Рокаи, *Гувернери, банови, краљеви и херцег Босне после њеног пада 1463. године*, Пад Босанског краљевства, 266.

⁹⁶⁵ Она се разликовала од схватања владарске идеологије сугубог венца. С. Ћирковић, *Сугуби венац (прилог историји краљевства у Босни)*, Зборник Филозофског факултета у Београду VIII (1964) 343–370. D. Salihović, *An interesting Episode*, 26.

⁹⁶⁶ Властела је добила могућност да се у борби врло брзо социјално успне на лествици, стекне нова звања која раније нису постојала, као и да стекну поседе. На овај начин је смањивао могућност деловања себи ненаклоњених барона који су временом губили најважније положаје у држави. D. Salihović, *An interesting Episode*, 56. D. Salihović, *For a Different Catastrophe*, 100, 102, 103.

⁹⁶⁷ Контролом овако великог подручја свакако није могао бити безначајан за прилике у Босни како се то у неким радовима спомиње, на шта је указао и Петер Рокаи. С. Ћирковић, *Властела и краљеви у Босни после 1463*, 130. П. Рокаи, *Гувернери, банови, краљеви и херцег Босне после њеног пада 1463. године*, Пад Босанског краљевства, 265–266.

⁹⁶⁸ J. Мргић-Радојчић, *Доњи Краји*, 131.

⁹⁶⁹ У даровној повељи од 27. децембра 1477. године којом Врански приорат даје Бартоломеју од Сентђурђа (*Bartholomeum de Zenthgyergh*) стоји да је приорат раније дарова Николи, краљу Босне на доживотно уживање, а овај је за заслуге дао исти реченом Бартоломеју. Како је Николином смрћу приорат поново доспео у руке краља, краљ Матија га поклања Бартоломеју од Сентђурђа са свим тврђавама, утврђењима, градовима, варошима, селима и поседима како их је држао предречени краљ Никола. DL 18001. D. Salihović, *Nonnulla documenta*, 413. (са податком из дубровачких извора који показују да је децембра 1471. године држао поседе Вранског приората). D. Salihović, *An interesting Episode*, 70. N. C. Tóth–R. Horváth–T. Neumann–T. Pálósfalvi–A. W. Kovács, *Magyarország világi archontológiája II*, 42.

краљу Матији).⁹⁷⁰ Краљ Никола Илочки управљао је, дакле, већом територијом неког губернатора Емерик Запоља раније. На овај начин постао је важан чинилац на југу земље.

Да је Јајце било у рукама краља Николе јасно сведоче његове исправе, што се понекад у историографији пренебрегавало. Једном наредбом својим чиновницима из Илока од 18. августа 1473. године наложио је да његова добра проследи Амброзију Тереку (Tögök Ambrus) провизору његове курије у Јајцу.⁹⁷¹ У Јајцу је у служби краља Николе био и Ладислав Рох од Дече (*Ladislaus Roh de Decshe*) због чега му је славонски бан Петар Бочкаи (Boskai Péter) 10. августа 1476. године померио рочиште на 6. октобар.⁹⁷² Затим сазнајемо из краљеве разрешнице од 6. фебруара 1477. године да је провизора курије у Илоку, Јована Шурањија (Surányi János), преместио у Јајце.⁹⁷³ Два главна управна центра краља Николе Илочког су тако, према сведочанству исправе, били Илок (центар његових угарских поседа) и Јајце (седиште босанских краљева).⁹⁷⁴

Због оскудности извора о архонтологији краљевине Николе Илочког не може се много рећи. Именом су познати само поједини чиновници. Старија литература је наводила да је својом државом управљао као приватним поседом користећи услуге својих дугогодишњих фамилијара за шта је доказе налазила управо у оскудно познатој архонтологији Босанског краљевства.⁹⁷⁵ Према горе изложеном није прихватљиво владавину краља Николе Илочког посматрати као управу личних поседа и приватно власништво, пошто употреба фамилијара у управним пословима није била неуобичајена пракса ни код других угарских државних чиновника, посебно магната са више управних функција.⁹⁷⁶ Осим тога, треба имати пред очима да су у изворима поменути само највиши достојанственици за које није било згоре да буду заиста проверени и искусни фамилијари у служби новопостављеног краља. Угледање на угарску државну управу ни најмање не треба да чуди пошто је и краљ Никола Илочки био дуго низ година један од најзначајнијих службеника у истој. Осим тога, угарска властела, посебно она ситнија са југа земље, видела је привлачну могућност службовања у Босни која је собом доносила бржи успон и поседе. Ситнији фамилијари постајали су у Босни кастелани, палатин, канцелар или носиоци других значајних достојанстава.⁹⁷⁷ Поред горепоменутих личности позната су имена још неколицине

⁹⁷⁰ N. C. Tóth–R. Horváth–T. Neumann–T. Pálosfalvi, *Archontológia* I, 94.

⁹⁷¹ DL 88544. D. Salihović, *Nonnulla documenta*, 408.

⁹⁷² DL 102190. D. Salihović, *An interesting Episode*, 64. D. Salihović, *For a Different Catastrophe*, 104.

⁹⁷³ DL 95397. A. Kubinyi, *Pitanje bosanskog kraljevstva Nikole Iločkog*, 52. D. Salihović, *Nonnulla documenta*, 412. Овај чиновник се касније среће у писму деспота Вука, с којим је одржавао везе, и који се за њега залагао као јајачки бан тако да је Шурањијево деловање могло и касније остати везано за ово подручје. DL 95411.

⁹⁷⁴ D. Salihović, *An interesting Episode*, 67–68.

⁹⁷⁵ A. Kubinyi, *Die Frage des bosnischen Königtums von Nicolaus Ujlaky*, 380. A. Kubinyi, *Pitanje bosanskog kraljevstva Nikole Iločkog*, 52.

⁹⁷⁶ Тако су жупане жупанија замењивали неретко фамилијари, а и краљ је одређене задатке решавао помоћу својих фамилијара избегавајући уобичајене оквире и процедуре. Свакако да су чиновници овакве врсте били једни од најповерљивијих извршилаца, нарочито након више година службе. О томе видети више у поглављу о угарском друштву.

⁹⁷⁷ D. Salihović, *For a Different Catastrophe*, 100, 102, 103, 104.

службеника босанског краља. Кастелан Ораховице (Rahoncza) Никола од Домбоа (Dombó Miklós) спомиње се касније као босански палатин и кастелан Беренице.⁹⁷⁸ Као канцелара *Nicolaus rege Bosne illustri* папа Сикст IV је 1475. године поменуо бачког лектора Стефана Истроија (*Stephano de Iztro, Isztró (?) István*).⁹⁷⁹ Можда је реч о истој особи која је као канцелар наведена на повељи Николе Илочког као славонског бана од 5. маја 1476. године (*R[elatio] M. S. cancelarii*).⁹⁸⁰

Постоје подаци и о посланицима и ситнијим чиновницима краља Николе Илочког. Тако је 28. маја 1475. године послао грофу Леонраду Горичком зарад размене одређених информација свог фамилијара Георгија Раца (*Georgium Raacz, familiarem nostrum specialem*) који би према начину писања имена могао бити и српског порекла.⁹⁸¹ Исти Георгије Рац је касније неке приходе Николе Илочког предао раније поменутом Јовану Шурањију што оставља могућност да је био задужен и за прикупљање пореза и да су му поверавани и административни задаци.⁹⁸² О посланику Галу од Гара биће речи касније. На пут у Рим 1475. године краља Николу су пратили и Волфганг и Бенедикт Салутајнер (*Bolffcangi et Benedicti Saluteyner*) због чега су касније били обдарени поседом.⁹⁸³

Када је реч о упошљавању домаћих људи може се рећи само толико да изворни материјал није сачувао податке о њима, што не мора значити да их није било.⁹⁸⁴ Врло је мало вероватно да их није уопште било у служби новог владара ако узмемо у обзир да су увек били потребни у управи људи који познају локалне обичаје и управну праксу. Врло је вероватно да су били саображени угарским моделима уз употребу домаћих обичаја.

Краљ Никола Илочки био је добио и регално право ковања новца што је важан показатељ његовог владарског положаја, пошто овакво право нису у Угарској имали ни најкрупнији федалци.

Први спољнополитички акт Николе Илочког био је упућивање писма Дубровчанима из Пакраца 14. октобра 1472. године. У њему се нови краљ Босне представља својом намером да освоји Босну и да настави да се бори за хришћанску веру.⁹⁸⁵ Ово писмо уједно је представљало и пуномоћ посланику Галу од Гаре који је упућен у Дубровник, али и херцегу Влатку и Ивану Црнојевићу. Овај дипломата био је изабран као некадашњи службеник херцега, односно добар познавалаца прилика у

⁹⁷⁸ DF 33432. A. Kubinyi, *Pitanje bosanskog kraljevstva Nikole Iločkog*, 52. D. Salihović, *For a Different Catastrophe*, 104.

⁹⁷⁹ A. Theiner, *Vetera monumenta* II, 447–448. A. Kubinyi, *Pitanje bosanskog kraljevstva Nikole Iločkog*, 52. D. Salihović, *An interesting Episode*, 66.

⁹⁸⁰ DL 100746. A. Kubinyi, *Pitanje bosanskog kraljevstva Nikole Iločkog*, 52.

⁹⁸¹ На жалост о овом чиновнику нису познати помени у другим изврима, тако да готово нема никаквих података који би могли боље осветлити његово порекло и делатност. DF 258155. Објављено са изводом из Горичке хронике Рудолфа Коронинија о садржају ових разговора у: D. Salihović, *Nonnulla documenta*, 410.

⁹⁸² D. Salihović, *Nonnulla documenta*, 412.

⁹⁸³ D. Salihović, *Nonnulla documenta*, 411.

⁹⁸⁴ A. Kubinyi, *Die Frage des bosnischen Königtums von Nicolaus Ujlaky*, 380.

⁹⁸⁵ L. Thallóczy, *Studien*, 433–434.

Босни и шире. Старија литература је на основу овог писма закључивала да је у њему реч о политичком програму Илочког који му је наменио угарски краљ.⁹⁸⁶ Међутим, ово писмо може се схватити као нека врста аренге која садржи општу изјаву о схватању краљевске улоге новопостављеног владара, а не као разрађен политички програм (што није ни могао бити), те не садржи ни офанзивни план према Османлијама.⁹⁸⁷ Основни задатак овог писма био је успостављање везе са Дубровчанима, односно градским центром који је имао развијене везе са својим залеђем и разгранату дипломатску мрежу преко које се могла успоставити веза и са другим политичким чиниоцима. За помоћ се нови краљ обраћао и Венецији која је упућивала херцега Влатка на новопостављеног босанског краља који гори жељом да ослободи остатак своје државе. У сваком случају ови оскудни подаци показују изражен антиосмански став у спољној политици новог босанског краља. Повезивао се због тога са оним владарима и подручјима која су била угрожена од османског надирања и с којима је сарадња била могућа. У оваквом смислу не може се прихватити мишљење старије историографије да краљевство Николе Илочког није испунило очекивања краља Матије и да се новопостављени босански владар пасивно држао према Османлијама, иако од 1473. године заиста нема офанзивног деловања на овом подручју.⁹⁸⁸ Никола Илочки у ово време био је стар и болестан што је могло утицати на његово држање. Угарско-османски односи су у то време били углавном у основи мирни, не рачунајући акинџијске упаде који су се настављали према хабсбуршким земљама. Може се посматрати недостатак сукоба са Османлијама у Босни од 1473. године и као знак добро организоване одбране и сарадње краља Босне и угарског краља, што би онда значило да угарски владар није био разочаран.⁹⁸⁹ Један попис војске која је ишла у опсаду Шапца помиње да је у њу послао и босански краљ 4.000 ратника.⁹⁹⁰ Према томе није вероватно да је Илочки као босански краљ био у потпуности пасиван. О односу краља Николе Илочког и османског краља Босне, Матије Војсалића, не може се рећи ништа детаљније. У сваком случају појава ове личности највише је могла угрозити планове Николе Илоког о освајању остатака Босне. До своје смрти 1477. године Никола Илочки остао је угарски краљ Босне. Овакав сепаратни положај задовољио је моћног магната, али је угарски краљ сматрао да његова краљевина нема будућност и његов син Лаврентије није именован босанским краљем. Тако се ово краљевство створено Николи Илочком после његове смрти угасило, а Лаврентије Илочки (Újlaki Lőrinc), тада млад и неискусан морао се задовољити титулом херцега.

⁹⁸⁶ A. Kubinyi, *Pitanje bosanskog kraljevstva Nikole Iločkog*, 52–53.

⁹⁸⁷ D. Salihović, *An interesting Episode*, 72.

⁹⁸⁸ A. Kubinyi, *Pitanje bosanskog kraljevstva Nikole Iločkog*, 53.

⁹⁸⁹ D. Salihović, *An interesting Episode*, 77.

⁹⁹⁰ J. Chmel, *Monumenta Habsburgica: Sammlung von Actenstücken und Briefen zur Geschichte des Hauses Habsburg in dem Zeitraume von 1473 bis 1576 I-2*, Wien 1855, 78–79.

13. Оснивање Јајачке и Сребрничке бановине

Краљ Матија Корвин одлучио је након тога, дакле знатно иза 1465. године, освојено подручје Босне претворити у бановине и уклопити је у одбрану јужне Угарске. Вероватно да је на формирање ових одбрамбених творевина утицало и искуство формирања Београдске бановине. На жалост, слаба изворна подлога не осветљава довољно прошлост угарских бановина у Босни.

Због тога је на подручју земље Доњи Краји без жупе Ускопље формирана Јајачка бановина.⁹⁹¹ Њени најважнији градови у ово време су били: Врбашки Град, Левач, Козара, Бањалука, Котор, Звечај, Гребен, Бочац, Комотин, Пећ, Јајце, Винац, Језеро, Сокол, Кључ, Камичак и Каменград. На њено чело доспевали су прекаљени војници као Петар Доци или деспот Вук Гргуревећ којима је поверавано старање о овом подручју и контрола над утврђењима. Неретко су овим подручјем управљали хрватско-далматински и славонски банови. Носиоци достојанства јајчког и сребреничког бана се нису рачунали у бароне угарског краљевства, премда је положај носио са собом значајну стварну моћ. Смисао оснивања бановине са седиштем у Јајцу био је неодвојиво везан са заштитом јужних угарских подручја од разорних акинџијских напада који су извођени смишљено и са циљем да се противник и у доба мира исцрпљује и да му се државни систем поткопава. С друге стране, постојање истурених угарских положаја према султановој држави омогућавали су противнападе и пустошење османске територије (великим делом насељене Србима), што је значајно утицало на одржавање равнотеже између две силе и њихов суживот током неколико десетина година.

Са центром у Сребрнику на Мајевици, са сличним задатком као и Јајачка бановина, формирана је још једна одбрамбена јединица по имену Сребрничка бановина.⁹⁹² До сада познати извори, на жалост, откривају врло мало детаља о историји ове бановине. Слабост одбрамбеног система чији су бановине биле били су огромни издаци који су били потребни за издржавање људства и одржавање утврђења. Ове одбрамбене формације су се временом осипале, али су осигуравале јужну угарску границу неколико деценија одмењујући раније тампон државе.

⁹⁹¹ Ј. Мргић-Радојчић, *Доњи Краји*, 123.

⁹⁹² Српска историографија је назива Сребрничком бановином, док је мађарска историографија сматра капетанијом од 1484, а бановином од 1490-их година. *ИСН* II, 397 (С. Ђирковић). N.C. Tóth–R. Horváth–T. Neumann–T. Pálosfalvi, *Magyarország világi archontológiája* I, 154.

14. Сламање државе херцега од Светог Саве

*Зна ваша пресветлост шта је за ово мало времена
онај неверни поганик, турски султан, учинио према
толикој господи.*

*Стога ми се чини да се приближава време када ће ме
прождрети као и толике друге владооце и господаре...*

Из писма херцега Стефана Венецијанцима, почетак 1461. године

Иако је кампања херцега Стефана Вукчића и његових синова била успешна у периоду након повлачења османских главних снага након рушења Босанског краљевства, резултати и тековине борби нису се дуго могле одржати. Херцег је поново доспео у сукоб са најстаријим сином и овог пута завада није престала до херцегове смрти што је још више компликовало положај његове државе.⁹⁹³

Херцег Стефан је, како је већ раније речено, одржавао од раније везе с краљем Матијом Корвином кога је помагао у његовим борабама у Босни крајем 1463. године.⁹⁹⁴ Успостављене везе су неговане и надаље. Тако је дубровачки канцелар Бартоломеј де Сфондратис 22. априла 1465. године писао да је *ових дана (questi giorni)* херцег према споразуму Угарима требао предати своје градове у Дрини и на османској граници: Соко (*Sochol*), Тођевац (*Toglievacz*), Самобор (*Samabor*) и Милешевски град (*Millesevo*) за шта ће му краљ дати у замену поседе у Угарској.⁹⁹⁵ Очекивало се и да угарски краљ дође у Београд како би онемогућио османске нападе. За то време градове и подручје око Дрине требали су запосести губернатор Босне Емерих Запоља и славонски бан Јан Витовец са 15.000 војника.⁹⁹⁶ У исто време преносиле су се разне вести. Угарски краљ је сматрао да је у стању да састави војску од 100.000 људи и с њом пође у херцегову област. У августу се чуло да краљ намерава да пошаље 5.000 коњаника у помоћ Котору који је угрозила побуна Ивана Црнојевића, а сплитски кнез је почетком јесени чуо да ће угарски краљ доћи у суседне крајеве. Говорило се и о томе да ће краљ Матија на галији доћи из Скрадина у Дубровник. Забележено је и то да је херцег нудио Нови са другим утврдама и 40.000 дуката за Загреб и поседе у Угарској, при чему је било речи да би угарски краљ, заинтересован за велико херцегово богатство, дошао у Дубровник и узгред заузео Нови да не би узнемирио тим чином Венецију. Потом је херцег начинио сличну понуду и Венецији која пристаје да му за Нови и Рисан да Брач и кућу у

⁹⁹³ С. Мишић, *Хумска земља*, 102–103.

⁹⁹⁴ S. Rudić, *Bosnian Nobility*, 111.

⁹⁹⁵ *ИСН* II, 399. (С. Ћирковић).

⁹⁹⁶ L. Thallóczy, *Jajca*, 42–43. С. Ћирковић, *Херцег Стефан Вукчић Косача и његово доба*, 262–263. T. Pálosfalvi, *Vitovec János*, 465.

Сплиту.⁹⁹⁷ Османски напад који је обновљен током лета 1465. године под командом босанског санџакбега Иса бега Исхаковића онемогућио је све планове који су колали на подручју између Новог и Будима.⁹⁹⁸ Углавном неповратно су херцег и његови синови тада изгубили подручје између Неретве и источних граница на горњој Дрини и Лиму што је онемогућило постављање угарских посада на овом подручју. У септембру исте године у османским рукама се спомињу: Љубомир, Попово, Журовићи, Бијела, Ускопље, Зупци, Врсиње и Гацко, а до маја 1466. године и: Луг, Поцрње, Кути, Корита, Бањани, а можда и Риђани. Према мишљењу Хазима Шабановића негде у ово време је могао бити основан и Херцеговачки санџак чији први помен у изворима датира из 1469. године.⁹⁹⁹ Практично, ови османски успеси значили су пресецање херцегове државе на два дела. Значило је то уједно почетак коначног поковања Херцеговине.

Херцег Стефан је имао територијалне губитке и на другој страни. Млечани су у ово време преко сплитског кнеза запосели Крајину и Дријева што им је херцег иначе нудио,¹⁰⁰⁰ па потом понуде повукао и озлојеђено тврдио да стање у коме се нашао није било толико тешко.¹⁰⁰¹ Краљ Матија је због овог потеза протествовао код Сињорије и својим писмом од 2. октобра 1465. године саветовао да се ова не уплиће у његову интересну сферу.¹⁰⁰² Угарски владар је уместо пута у Дубровник и освајања Новог који су се помињали у дипломатској преписци послао бана Јана Витовца и магистра товарника Јована Розгоњија (*Rozgonyi János*) са 5.000 војника да запоседну градове у Хуму за које је угарски краљ био заинтересован.¹⁰⁰³ У свом војном логору на Сави (*in descensu nostro exercituali in vado Zawe*) је 2. новембра 1465. године краљ Матија издао наређење *fidelibus nostris universis et singulis* у Ливну (*comitatus de Hlewna*) према коме се они морају јавити главом са коњаницима и пешке његовим послатим заповедницима када их позову истом исправом. У супротном је овластио поменуте заповеднике и Стефана од Франкопана да их казнама на то натерају.¹⁰⁰⁴ Крајем новембра се очекивао долазак угарских снага у долини Неретве и у Дријевима. Током децембра 1465. године угарске посаде су се размештале у области Неретве од њеног ушћа до изнад Почитеља. У децембру су Дубровчани упућивали старог херцега на Угаре у вези са намирницама за његов град Кључ у Церници и при томе се и сами залагили код Розгоњија и Витовца. Угарски одред је имао прећи Неретву, а Дубровчани су им обећали 2.000 дуката када војска стигне на подручје између Неретве и Дубровника, ради чега су почели градити

⁹⁹⁷ L. Thallóczy, *Bosnyák és szerb élet- s nemzedékrajzi tanulmányok*, 166–167. С. Ћирковић, *Херцег Стефан Вукчић Косача и његово доба*, 262–263. В. Атанасовски, *Пад Херцеговине*, 13.

⁹⁹⁸ E. Pelidija, *O odnosima Osmanlija i Kosača*, 59.

⁹⁹⁹ X. Шабановић, *Босански паџалук*, 136.

¹⁰⁰⁰ Ову одлуку су подржавали и Влатковићи који су заједно са хумском властелом примљени у мелтачку заштиту. С. Мишић, *Хумска земља*, 103.

¹⁰⁰¹ L. Thallóczy, *Bosnyák és szerb élet- s nemzedékrajzi tanulmányok*, 178, 180. М. Динић, *Трг Дријева и околна у средњем веку*, Српске земље у средњем веку, приредио: С. Ћирковић, Београд 1978, 393. С. Ћирковић, *Херцег Стефан Вукчић Косача и његово доба*, 264. В. Атанасовски, *Пад Херцеговине*, 12–13. *ИСН* II, 399. (С. Ћирковић).

¹⁰⁰² V. Frankó, *Mátyás király levelei* I, 79. *Mátyás király levelei 1460–1490*, 47–48.

¹⁰⁰³ О покретима је крајем године писао и посланик де Колис. Талоци је био мишљења да је основни задатак ових угарских феудалаца био на начине ред на простору херцегове државе. L. Thallóczy, *Bosnyák és szerb élet- s nemzedékrajzi tanulmányok*, 176, 178. М. Wertner, *Magyar hadjáratok a XV. század második felében*, 91. А. Zilić, *Vlatkovići*, 125.

¹⁰⁰⁴ DL 16275.

мост преко реке.¹⁰⁰⁵ 12. децембра угарска господа је боравила у Дубровнику. Херцег је међутим, сумњао у угарске намере пошто су на угарску страну прешли његови противници Влатковићи и с њима се постепено враћали у своје старе баштине.¹⁰⁰⁶ Војвода Владислав се изложен османском гневу повукао на Мљет, а потом више пута мењао своје боравиште покушавајући да ступи у везу с Угарима. Присуство угарских представника подстакло је херцега Стефана да започне преговоре с њима, а који су се одуговлачили због херцегове болести. Међутим, до састанка је дошло средином фебруара приликом којег је херцег договорио довођење угарске војске. Затражио је 3.000 војника, али пошто их се није могло прикупити у толиком броју у Угарској наређено је да се они купе у околини Дубровника.¹⁰⁰⁷ У ово време је Почитељ доспео у руке угарске војски и постао њихова важна тачка у одбрани овог подручја од Османлија као главна база у долини Неретве.¹⁰⁰⁸ Упркос томе ситуација није била мање сложена услед политичке несталности старог херцега. Он се поново окренуо Венецији која је обећала помоћи његовом граду Висућем којим је заповедао Радич Бановић, ранији властелин Павловића, о коме је горе било речи.¹⁰⁰⁹

Стари херцег је доспео у тежак положај гледајући уништење свог животног дела. Истовремено је губио јасну политичку оријентацију и све више вукао неразумне потезе једног очајника.¹⁰¹⁰ Херцег је позивао у помоћ угарску војску, а потом се жалио да она долази са жељом да га опседне у Новом и зароби, као и да му одузме државу.¹⁰¹¹ Покушао је да успостави и везе са османским владаром упркос великих нада према Венецији. Херцегово писмо послато у Венецију пред крај живота одише нетрпељивошћу према сину Владиславу и Угарима што је јасан знак његовог расположења према угарској политици.¹⁰¹² Делује да је на крају живота херцег био крајње неповерљив према угарском краљу и његовим намерама.¹⁰¹³ Болестан и сломљен херцег Стефан је 20. маја 1466. године начинио у граду Новом свој тестамент. Своју немалу имовину, коју су гласине и очекивање наслеђа учиниле огромном, похранио је у Дубровнику, како је то био обичај и других околних феудалаца. За своју душу оставио је тестаментом 10.000 дуката, док је синовима кнезу Влатку и кнезу Стефану (Владислава не помиње) оставио по 30.000 дуката. Својој жени госпођи Цецилији оставио је 1.000 дуката, сребрно посуђе, тканине и оно што је до тада имала. Свом сину

¹⁰⁰⁵ Dž. Čelić, *Počitelj na Neretvi*, Naše starine 7 (1960) 7.

¹⁰⁰⁶ На промену политичке оријентације Влатковића је могло утиче и то што нису добили очекивану помоћ од Венеције. L. Thallóczy, *Bosnyák és szerb élet- s nemzedékrajzi tanulmányok*, 177. A. Zilić, *Vlatkovići*, 122–123.

¹⁰⁰⁷ L. Thallóczy, *Bosnyák és szerb élet- s nemzedékrajzi tanulmányok*, 180–181. С. Ђирковић, *Херцег Стефан Вукчић Косача и његово доба*, 264–265.

¹⁰⁰⁸ Угарску посаду су помагали, осим Дубровчана, и Влатковићи. В. Атанасовски, *Пад Херцеговине*, 13. *ИСН II*, 399. (С. Ђирковић). *Почитељ*, у: *Лексикон градова и тргова*, 216. (С. Мишић). А. Zilić, *Vlatkovići*, 131. Палошфалви је мишљења да је задобијање Почитеља једини успех угарске акције према Херцеговини. Т. Pálosfalvi, *Vitovec János*, 467.

¹⁰⁰⁹ С. Ђирковић, *Херцег Стефан Вукчић Косача и његово доба*, 265.

¹⁰¹⁰ *ИСН II*, 399. (С. Ђирковић).

¹⁰¹¹ L. Thallóczy, *Bosnyák és szerb élet- s nemzedékrajzi tanulmányok*, 177. С. Ђирковић, *Херцег Стефан Вукчић Косача и његово доба*, 266. В. Атанасовски, *Пад Херцеговине*, 13. У светлу извора оваква могућност није потпуно искључена. L. Thallóczy, *Jajca*, 43.

¹⁰¹² L. Thallóczy, *Bosnyák és szerb élet- s nemzedékrajzi tanulmányok*, 182.

¹⁰¹³ S. Ljubić, *Listine X*, 350–356. С. Ђирковић, *Херцег Стефан Вукчић Косача и његово доба*, 266.

Стефану је оставио мошти и иконе опточене златом и драгим камењем, затим круну бисерну и друге вредности, међу њима и *шубу* црвене боје од аксамита коју је добио од угарског краља приликом њиховог сусрета код Јајца.¹⁰¹⁴ Свог сина Владислава је предвидео у подели онога што остане од имовине када се разделе ове посебно поменуте ствари. Како је стари херцег био огорчен на свог најстаријег сина његовим наследником постао је други син, кнез Влатко који је водио бригу и о свом млађем брату, Стефану. У наслеђе су му остали остаци некада простране државе Косача. Међутим, војвода Владислав није се мирио с чињеницом и намеравао је потиснути своју браћу и сам зваладати преосталим деловима државе херцега од Светог Саве. До тада је углавном изгубио велики део подручја којим је управљао источно од Неретве.¹⁰¹⁵ Помоћ је очекивао од Венеције, којој се окренула и херцегова удовица, на шта га је Сињорија именovala за свог *генералног капетана* у тим крајевима.¹⁰¹⁶ Међутим, вероватно од ње није добио значајнију помоћ пошто је ускоро подршку стекао са друге стране, из Напуља. Мишљење Вељана Атанасовског је да је циљ краља Фердинанда био град Нови и да је намеравао да успостави свој утицај у овом поручју тако што би под својом контролом имао војводу Владислава, који је вероватно помоћ и тражио.¹⁰¹⁷ Свакако интересовање напуљског владара не треба да чуди, наиме, до тада је уплитање јужноиталијанских владара у дешавања на овом делу Балкана имала своју дугу традицију.¹⁰¹⁸ Угарски краљ је био неповерљив према активностима напуљског владара.¹⁰¹⁹ Упркос свом деловању у овом правцу, војвода Владислав није успео да истисне свог млађег брата који је успео да се до септембра 1466. године учврсти на власти.¹⁰²⁰ Оно што је на овом месту инетересантно јесте чињеница да се водеће личности у овом моменту поново углавном не окрећу угарском краљу, већ Венецији и Напуљу.¹⁰²¹ Угарски краљ се пак углавном уплитао у дешавања у оним тренуцима када је сматрао да су његови интереси директно дошли у питање деловањем других заинтересованих страна придобијајући тамошње политички значајне личности. Међу онима који су чврсто стајали на угарској страни налазили су се Влатковићи. За своје заслуге према угарској круни Јован (Иваниш) Хумски, који се назива тада и кнез од

¹⁰¹⁴ Љ. Стојановић, *Старе српске повеље и писма* II, 88. L. Thallóczy, *Bosnyák és szerb élet- s nemzetékráji tanulmányok*, 188.

¹⁰¹⁵ В. Атанасовски, *Пад Херцеговине*, 24.

¹⁰¹⁶ L. Thallóczy, *Bosnyák és szerb élet- s nemzetékráji tanulmányok*, 184.

¹⁰¹⁷ В. Атанасовски, *Пад Херцеговине*, 22–25. О везама краља Алфонса V и херцега Стефана Вукчића Косаче види: М. Premović, *The Eastern Policy of Alfons V the Magnanimous (of Aragon), seen in Light of his Political Relations with the Bosnian Duke-Herzog Stjepan Vukčić Kosaca*, *Parergon* 36/1 (2019) 81–105. N. Isailović, *Partnerstvo u pokušaju—temeljne značajke odnosa Alfonsa V. i Stjepana Vukčića Kosače*, *Radovi-Zavod za hrvatsku povijest* 52 (2020) 37–68.

¹⁰¹⁸ М. Premović, *The Eastern Policy of Alfons V the Magnanimous (of Aragon)*, 82.

¹⁰¹⁹ До тада је угарски краљ тражио од краља Феранта писмом од 24. маја 1464. године да дозволи да Дубровчани из његове државе извезу жито потребно за угарску војску која се има упутити у Босну. *Mátyás király levelei 1460–1490*, 54.

¹⁰²⁰ У исправи од 13. септембра 1466. године којом потврђује пријем 10.000 дуката од Дубровчана спомиње се да је дијак Радивој Добрашевић налог за писање добио од *господина херцега Влатка*. Нешто раније у дубровачкој исправи помиње се као *кнез Влатко*. 16. септембра исте године титулише се као: *Влатко, милошћу Божијом херцег Светога Саве и веће*. Љ. Стојановић, *Старе српске повеље и писма* II, 173, 174. Сима Ћирковић је био мишљења да је до августа 1466. ословљаван као кнез. *Влатко Херцеговић Косача*, у: *СБР* 2, 269. (С. Ћирковић).

¹⁰²¹ В. Атанасовски, *Пад Херцеговине*, 27.

Вратара са браћом Жарком и Тадијом, као и са Павлом, сином Петровим, њиховим унуком, и са Марком сином Јовановим (*magnificis Johannis Humski perpetui comitis de Wrathar ac vayvode terre Humie et de Hlivna ac Zarkonis et Thadei fratrum suorum necnon Pauli filii Petri nepotis eorum ac Marci filii prefati Johannis comitis et vayvode*) стављени су под заштиту печујског бискупа његовим актом од 3. августа 1466. године. Могуће је да је и титулу вечитог кнеза Вратара Иваниш добио управо од угарског краља.¹⁰²² Касније је и сам одлазио у Угарску крајем 1471. године, вероватно тражећи помоћ након пада Почитеља.

Угарско уплитање имало је значајнијег одјека у оном моменту када се повела расправа око поделе херцегове заоставштине у Дубровнику. Тада се угарски краљ укључио у дешавања и створио дуготрајан дипломатски сукоб у коме су посебно велике непријатности имали Дубровчани послушни према свом заштитнику и извргнути бројним опасностима. Негде у ово време је уз Угарску поново стао и војвода Владислав. Тако су угарски представници у часу започињања преговора између Дубровчана и херцега Влатка изнели своја потраживања из херцеговог депозита. Дубровчани су одлучили 10. септембра да се угарски посланици дочекају, а 19. истог месеца су послати дубровачки посалници херцегу Влатку заједно са посланицима угарске господе Јована Розгоњија и Јована Туза од Лака. Од њих се очекивало да донесу експедиторију којом би се могло Угрима исплатити до 20.000 дуката. Дана 8. октобра је одлучено да се угарским представницима, презвитеру Бенедикту и Георгију Фаркашу исплати 9.000 дуката. Међутим, угарска потраживања су по новом износила 27.000 дуката и након примања прве исплате очекивало се још 18.000. У угарском образложењу стоји да је разлог увећања чињеница да је херцег Влатко више пута за очева живота, а потом и самостално, тражио угарску помоћ за своју угрожену државу.¹⁰²³ Њих двојицу је угарски краљ послао у помоћ под условом да Влатко плати трошкове. Наводи се да је херцег пред дубровачким и угарским посланицима обећао да ће намирити тражену своту, али да је потом порекао да се исплати још 18.000 дуката. Могуће је да је у додир с Угрима херцег доспео током јуна или јула 1466. године када се по свој прилици бавио у западним деловима своје земље и када је имао потребу да се учврсти на власти па је тражење угарске помоћи било потребно.¹⁰²⁴ Како се тврди да је сам Влатко тражио угарску помоћ сматрало се да је на почетку своје владе имао проугарски став што, према мишљењу Атанасовског, не може да стоји у потпуности као исправно. Вероватно је само настојао добити помоћ одакле је било могуће. Са угарске стране је уследио секвестар на целокупну заоставштину (не само на тражену своту) што је у ствари покренуло дипломатски спор и оставило јак утисак на херцега Влатка и његову даљу политику.

¹⁰²² MNL DF 255781. Вратар, у: *Лексикон градова и тргова*, 77. (С. Мишић). До тада су уживали млетачку заштиту. С. Рудић, *О потомцима војводе Јурја (Бурђа) Радивојевића-прилог родолслову Влатковића*, *Sromenica akademika Marka Sunjića* (1927–1998), Sarajevo 2010, 237. А. Zilić, *Vlatkovići*, 126. S. Rudić, *Bosnian Nobility*, 111.

¹⁰²³ Овај моменат се налази у разрешници Јована Розгоњија и Јована Туза од Лака за 9.000 дуката. L. Thallóczy, *Studien*, 430. L. Thallóczy, *Bosnyák és szerb élet- s nemzetekrajzi tanulmányok*, 174.

¹⁰²⁴ В. Атанасовски, *Пад Херцеговине*, 32, напомена 32.

Угарска страна понела се осионо и вероватно је за то налазила разлоге у потребама одржавања сопствених позиција. Угарски краљ који се налазио у незавидној финансијској ситуацији, вероватно је намеравао да се окористи покладом херцега Стефана, за који се говорило да је баснословно велики (1.000.000 златних дуката је била свота која се спомињала), да њиме финансира угарске посаде у долини Неретве. Оваквој замисли могла је погодovati и чињеница да се депозит нашао у рукама угарских штићеника који су настојали да се ствар реши без последица по њих и на једној и на другој страни. У сваком случају стоји чињеница да је Дубровчанима папа Павле II својим наређењем од 10. фебруара 1468. наложио да онај новац који је стари херцег оставио за своју душу ставе на располагање угарском краљу за заштиту римокатоличке вере против Османлија и јеретика. Угарски краљ је ову суму намеравао користити за издржавање угарских посада у долини Неретве.¹⁰²⁵ На овакву одлуку папе могла је утицати дипломатија краља Матије Корвина који је учестало тражио материјалну помоћ. Свота од 10.000 дуката је и доспела у угарске руке на шта је Јакову Гундулићу и Луки Бунићу, који су назначену своту предали, према наређењу благајника Јована Ернуста (Ernusz János) издата експедиторија 24. октобра 1470. године.¹⁰²⁶

Како би се разрешио спор око поделе депозита херцега Стефана, херцег Влатко је упутио посланство у Будим. Дубровчани су вршили притисак да херцег прихвати угарске захтеве, док су папа, Венеција и напуљски краљ улагали напоре на страни херцега Влатка. Из депозита су исплаћиване повремено мање суме, али угарска страна није одустајала од својих потраживања. Током 1468. године дипломатска активност између Угарске и херцега Влатка је била значајна на шта је могла утицати и херцегова антиосманска политика (када се краљ Матија окретао према Чешкој). Негде у марту су вероватно Османлије отпочеле борбе против херцегових територија на шта би могла да упућује маса избеглица на јадранском приморју. У борбама херцег Влатко је добијао и дубровачку помоћ, додуше прилично скромну. Борбе су морале бити жестоке јер је почетком маја османски војвода Ахмед био рањени, заробљен и потом затворен у новском затвору од стране херцегових људи.¹⁰²⁷ Потом су борбе утихнуле до септембра и вероватно потом трају и током децембра.

Крајем 1468. године на дубровачкој територији појавио се и војвода Владислав као човек од поверења угарског краља са намером да покрене питање поделе сребрнине из поклада, односно деловао је у правцу уклањања угарског секвестра, вероватно са њиховом сагласношћу.¹⁰²⁸ Неприлике у вези са поделом херцеговог поклада трајале су до 1470. године до када је он подељен. Херцег Влатко је успех у потраживању наслеђа свог оца издејствовао османском помоћу што је захтевало потчињавање и плаћање

¹⁰²⁵ J. Gelcich–L. Thallóczy, *Raguza és Magyarország összekötöttéseinek oklevéltára*, 629. L. Thallóczy, *Bosnyák és szerb élet- s nemzedékrajzi tanulmányok*, 190. Dž. Čelić, *Počitelj na Neretvi*, 8.

¹⁰²⁶ DL 45431.

¹⁰²⁷ В. Атанасовски, *Пад Херцеговине*, 45.

¹⁰²⁸ В. Атанасовски, *Пад Херцеговине*, 49.

харача.¹⁰²⁹ Дубровачке притиске да се с Угарима нагоди је у овом случају тврдоглаво одбијао.

Херцег Влатко нашао се у таквом положају да је договор са Османлијама постао потребан корак. Негде крајем 1469. године могао је доћи на помисао да повуче овај потез угрожен све јачим османским притиском. Према мишљењу Вељана Атанасовског херцег Влатко је негде до априла 1470. године постао „турски човек“, упркос томе што су Дубровчани покушали да га привуку на страну угарског краља још у мају 1470, али без успеха.¹⁰³⁰ Од османског савезништва херцег је имао практичне користи у облику уступања Требиња и Попова у замену за плаћање харача. На овај начин територије херцега Влатка поново су обједињене и чиниле једну целину.

Угарске позиције додатно су ослабиле у долини Неретве након што су Османлије под заповедништвом Хамза бега запоселе најважнију угарску тачку на овом подручју, тврђаву Почитељ негде до краја септембра 1471. године.¹⁰³¹ Током опасности од османског освајања угарски команданти, Павле Тар и Павле Сандрус тражили су помоћ у Дубровнику молећи барут и друге потрепштине.¹⁰³² Иначе ово утврђење, чије време настанка није поуздано познато, добијало је дубровачку помоћ од времена када се угарски гарнизон сместио у њему. Падом Почитеља у руке османског султана нестало је утврђења које је запречавало османски продор у долину Неретве чиме су учвршћене њихове позиције источно од реке и отворени пролази за даље нападе према западу што је додатно угрозило и Влатковиће.¹⁰³³ Након губитка Почитеља преостала угарска посада сместила се у утврђењу Кош на доњој Неретви. Оно је и даље добијало дубровачку помоћ и успело је да одоли Османлијама до смрти краља Матије Корвина, тачније до 1491.¹⁰³⁴

Херцег Влатко је плаћајући харач Османлијама на кратко успео да поврати нешто од изгубљених земаља свога оца. Сукобљавао се и тада с Влатковићима, који су уживали угарску подршку упркос колебању неких од њих (Иваниш Влатковић је тада одлазио у Угарску за шта је херцег говорио Венецијанцима 1472. да намерава да доведе босанског краља, док је Августин постао османски сарадник и умро у угарској тамници¹⁰³⁵), а са Дубровчанима је водио спор око острва Посредњице на ушћу Неретве.¹⁰³⁶ Међутим, херцегово ослањање на Османлије није било дугог века. Према мишљењу Вељана Атанасовског одвајање од османског двора започело је већ 1472. године приближавањем Дубровчанима на шта је могло утицати именоване Николе

¹⁰²⁹ М. Крешић, *Depopulacija*, 111.

¹⁰³⁰ J. Gelcich–L. Thallóczy, *Raguza és Magyarország összeköttetései oklevéltára*, 797. В. Атанасовски, *Пад Херцеговине*, 66. S. Rudić, *Bosnian Nobility*, 117.

¹⁰³¹ Dž. Čelić, *Počitelj na Neretvi*, 8. М. Динић, *Земље херцега од Светог Саве*, 261. В. Атанасовски, *Пад Херцеговине*, 72–73.

¹⁰³² J. Gelcich–L. Thallóczy, *Raguza és Magyarország összeköttetései oklevéltára*, 627, 628. Dž. Čelić, *Počitelj na Neretvi*, 8. В. Атанасовски, *Пад Херцеговине*, 73–74.

¹⁰³³ *Почитељ*, у: *Лексикон градова и тргова*, 216. (С. Мишић).

¹⁰³⁴ *Кош*, у: *Лексикон градова и тргова*, 151. (С. Мишић). Постоји тврђење да су Угари тврђаву предали за новац, али да су потом посечени.

¹⁰³⁵ С. Рудић, *О потомцима војводе Јурја*, 238. S. Rudić, *Bosnian Nobility*, 118.

¹⁰³⁶ В. Атанасовски, *Пад Херцеговине*, 68, 74–78. Током спора је преписана и Прва стонска повеља. Види: Д. Јечменица, *Прва стонска повеља краља Стефана Душана*, ССА 9 (2010) 25–50.

Илочког босанским краљем и османске неприлике у Азији. Краљ Никола Илочки је у Дубровник послао свог човека магистра Гала *de Gaara* са писмом које је издао у Пакрацу 14. октобра 1472. године. Овај посланик је имао ићи и херцегу Влатку и Ивану Црнојевићу, а можда је и раније стајао у херцеговој служби што се може посматрати и као вид самосталне спољне политике новог босанског краља окренуте према другим угроженим територијама и владарима.¹⁰³⁷ Поверавање мисије човеку који је добро познавао прилике на терену не треба да чуди. Херцег Влатко је средио и своје односе са Дубровником, али су му Османлије одузеле Требиње и Попово који су доспели у руке кнеза Херака Вранеша. На западу је успео почетком јула освојити Висући. Врло је вероватно да га је освојио од Угара или Влатковића који су тада били под угарском заштитом.¹⁰³⁸ Обраћао се и Венецији која га је упућивала на Николу Илочког и деспота Вука, чије су војне способности посебно ценили.¹⁰³⁹ Венецијанци су тврдили најиме да је краљ Никола, у ово време прилично антиосмански ангажован заједно са Вуком (*Boicho*) *filio condam illustris despoti Servie* који је врло активан и да обојица горе жељом да васпоставе своје земље (*ardent desiderio recuperandorum statuum suorum*).¹⁰⁴⁰ У случају потребе Сињорија је нудила и своје посредовање.

Током 1475. и 1476. године било је према изворима покрета и на подручју Херцеговине. Тако 23. јуна 1475. године посланик Франциско Малета извештава миланског војводу о томе да је извештен од стране поморског заповедника Киамороа (*Zianzo Chaimoro*) да је један османски паша на копну напао Нови херцега Влатка и да је град могао пасти да му није притекао у помоћ, а потом му је оставио појачање од две стотине војника те је тако пропаст града, сматрао је, мало вероватна.¹⁰⁴¹ Врло је тада и на ширем подручју како је о томе било речи на месту где смо говорили о „Босанском краљевству“ Матије Војсалића, а на све то је могао утицати успех угарског оружја под Шапцем почетком године. Херцег Влатко је са Иваном Црнојевићем кренуо у напад на османске положаје, према његовим речима, на подстицај домаћег живља, које му се потчињавало када је ушао у своје некадашње поседе. Међутим, разлаз са Иваном Црнојевићем је онемогућио напредовање и довео до неуспеха. Херцег је гоњен од стране османских војника до зицина Новог.¹⁰⁴² Његов положај је бивао све тежи, премда је на Порти уживао подршку свог утицајног брата Стефана, који је примио ислам и постао Ахмед паше Херцеговића и успео се високо на османској хиерархији, те је од њега тражено да препусти освајачу и своја последња упоришта. Међутим, стицајем прилика херцег се успео одржати још неко време.

¹⁰³⁷ L. Thallóczy, *Studien*, 433–434. В. Атанасовски, *Пад Херцеговине*, 87.

¹⁰³⁸ В. Атанасовски, *Пад Херцеговине*, 96.

¹⁰³⁹ Венеција је све више постустајала у дуготрајном рату са султаном који се одугвлачио и односио велика материјална средства. Због тога је покушавала на разне начине да са Портом закључи мир. С. Сосо, *Da Mattia Corvino agli Ottomani*, 36.

¹⁰⁴⁰ J. Šafárik, *Acta archivi Veneti, spectantia ad historiam Serborum et relinquentium Slavorum meridionalium* II, Belgradi 1862, 544–545. Спремић помен деспота везује за Стефана Бранковића. М. Спремић, *Србија и Венеција*, 194.

¹⁰⁴¹ I. Nagy–A. Nyágy, *Magyar diplomatáziai emlékek* II, 266–267. В. Атанасовски, *Пад Херцеговине*, 107.

¹⁰⁴² М. Крешић, *Depopulacija*, 112.

Околности су се промениле након смрти султана Мехмеда II, у пролеће 1481. године када су, према извештају послатом у Напуљ од стране Дубровчана, настала комешања на овом подручју и да међу Османлијама постоји страх од угарског владара. Из Босне су се Османлије склањале и бежале. Херцег Влатко је настојао тада да искористи прилику. Међутим, сматрали су Дубровчани да је херцег у сукобе ушао непромишљено и без припрема, на подстицај околних влаха. Влашко становништво било је драгоцен савезник, али је оно у исто време било непоуздано у свом опредељивању према зараћеним странама.¹⁰⁴³ Вероватно због недостатка припрема херцег је претрпео тежак неуспех и морао се повући пред Даут пашом у Нови уз велике губитке и штету. Нови османски владар, Бајазит II, стекао је након овог потеза уверење да је дошло време да се потпуно ликвидира херцегова држава, као што је то нешто раније био случај са државом Ивана Црнојевића и Леонарда III Токо. Извори сведоче да се на овом подручју мењала и политичка опредељеност једног дела политичких чинилаца. Однос према угарском краљу се у ово време по свој прилици променио. Наиме, Дубровчани тврде да је *Матија свима у устима, Матију зову, Матију желе. У Матију су упрте очи свију... (sed omnibus in ore Mathias; Mathiam vocant, Mathiam cupiunt. In Mathiam omnium oculi coniecti sunt)*.¹⁰⁴⁴ Свакако је на локално становништво, посебно влахе, и њихове старешине утицало дотадашње ратовање угарског владара против Османлија, али и политичка прорачунатост у часу неприлика у Османском царству. Наиме, како је Венеција 1479. године склопила мир са османским султаном, до тада знатно исцрпљена ратовањем, краљ Матија је остао једини сигурнији ослонац и савезник заинтересован да их подржи. Угарски краљ је папи писао 1480. године да су га звали и потчинили му се власи у долини Неретве. Послао је свог капетана власима Пољчанима и у Радобиљи који их је примио за угарске поданике и уз чију помоћ је у повратку потукао једну групу Османлија која је напала угарску војску.¹⁰⁴⁵

Пораз херцегових снага довео је до османског похода, предвођеног Ајаз-бегом, са циљем освајања преосталих земаља у његовим рукама.¹⁰⁴⁶ Херцег Влатко је након неуспешних борби своје градове одмах понудио угарском краљу који му је послао посланика у лику книнског бискупа Николе.¹⁰⁴⁷ Био је свестан да се сам не може одржати пред надлазећом опасности. Тако је херцег Влатко у борбама око града Новог, на сутону постојања своје државе, уживао помоћ угарског краља.

Херцег Влатко, иако је дуго одолевао османском притиску уз благонаклон став свог потурченог брата Ахмед паше, до краја 1481. године био је стешњен у град Нови у коме је давао последњи отпор након што га је у новембру опсео херцеговачки санџакбег Ајаз.¹⁰⁴⁸ У Горњој тврђави у Новом служило је тада 400 Угара док су Доње утврђење бранили херцегови људи. Како је у децембру ситуација постала критична за бранитеље из Угарске је кренула помоћ од 1.000 Угара и Хрвата, али су они стигли

¹⁰⁴³ L. Thallóczy, *Bosnyák és szerb élet- s nemzedékrajzi tanulmányok*, 168–169.

¹⁰⁴⁴ L. Thallóczy, *Jajca*, 61–62, 145. *ИСН* II, 412. (И. Божић).

¹⁰⁴⁵ L. Thallóczy, *Jajca*, 55. *Magyar humanisták levelei*, 256–257. В. Атанасовски, *Пад Херцеговине*, 125.

¹⁰⁴⁶ М. Крешић, *Depopulacija*, 112.

¹⁰⁴⁷ В. Атанасовски, *Пад Херцеговине*, 133–134.

¹⁰⁴⁸ L. Thallóczy, *Bosnyák és szerb élet- s nemzedékrajzi tanulmányok*, 193, 199.

након предаје Новог. Осим угарске помоћи херцег Влатко могао је рачунати и на подршку напуљског краља Фердинанда (Ферантеа) Арагонског, али ни она није била довољна. Дубровчани су на име својих годишњих обавеза према угарској круни упутили 1.000 дуката који су требали представљати помоћи у борби са Османлијама. Изгубивши наду у даљу борбу херцег Влатко је одлучио да преда Ајаз-бегу Доњи град што се десило негде средином децембра, чиме је, одсекавши везе Горњег града са морем, осудио на предају и угарску посаду у њој. Град Нови доспео је крајем јануара 1482. године у османске руке. Уз дубровачку помоћ угарске јединице су се пребациле кући морским путем. Од освојених територија Османлије су формирале Новски кадилук контролишући значајан део Бококоторског залива.¹⁰⁴⁹ Херцег Влатко се повукао негде на територије које су већ биле под османском влашћу (могуће око Вргорца, Љубушког или у Приморју)¹⁰⁵⁰ да би живот скончао на Рабу 1486. године. Као угарски штићеници остали су још понеки Влатковићи значајно притиснути од Османлија.¹⁰⁵¹

Сагледавајући свеукупно догађаје који су се збијали на подручју Босне и државе херцега од Светог Саве чини нам се да је у протеклом времену дошло уопште до промене у ставу према Угарској на ширем простору, коју су диктирали међудржавни односи и политички захтеви тренутка. 1465. године постоје вести о непријатељству према Угрима у Јајцу, султан рачуна с могућношћу да придобије Босанце постављањем вазалног краља, а десетак године касније Матија Војсалић тражи потврду свог краљевског достојанства од угарског краља. Чини се да је он само мањим делом био заслужан за ово. Након повлачења Венеције из рата са Османлијама 1479. године угарски краљ је остао владар једине силе која је могла пружити какву-такву помоћ. Оваквом мишљењу у прилог иде и текст нешто познијег писма које су Дубровчани упутили напуљском краљу Фердинанду 1481. године у којем стоји поменута реченица да је свим Босанцима *Матија у устима* и да га сви желе и да су све очи упрте у њега током нереда који су завладали након смрти султана Мехмеда II.¹⁰⁵² Свакако да је разумљив у овом смислу у изворима уочљив преокрет од прилично израженог антиугарског става из периода одмах након пада Босне у проугарски став услед очекивања нужне помоћи од Угарске.¹⁰⁵³

¹⁰⁴⁹ В. Атанасовски, *Пад Херцеговине*, 134–138. К. Јиречек, *Историја Срба* I, 402. *ИСН* II, 412–413. (И. Божић). *Нови, у: Лексикон градова и тргова*, 194–198. (К. Митровић).

¹⁰⁵⁰ Херцеговачки дефтер спомиње поједине поседе који се налазе у руци херцеговог сина, односно неки су били у рукама херцегу блиским људима. А. S. Aličić, *Sumarni popis sandžaka Bosna*, 123, 126, 151.

¹⁰⁵¹ В. Атанасовски, *Пад Херцеговине*, 143. *ИСН* II, 413. (И. Божић).

¹⁰⁵² L. Thallóczy, *Jajca*, 61–65. V. Klaić, *Povijest Hrvata* II/3, 132.

¹⁰⁵³ D. Lovrenović, *Na klizištu povijesti*, 387.

14.1. Војвода (херцег) Владислав Херцеговић у Угарској

Војвода Владислав Херцеговић је уточиште нашао 1467. године у Угарској у коју се трајно преселио 1469. године.¹⁰⁵⁴ Вероватно у Угарској је и узео титулу херцега од Светог Саве, што се тешко може замислити без пристанка угарског краља, који је овим чином на извесни начин „детронизовао“ себи ненаклоњеног херцега Влатка.¹⁰⁵⁵ Према инскрипцији краљевих повеља херцег Владислав спадао је међу најугледније људе земље јер га оне титулишу као барона (*Spectabilis es magnifici*), премда није вршио баронске дужности. Херцегова интитулација на сачуваним исправама је врло интересантна пошто, слично исправама деспота Вука, у њој недостаје девоција (*Nos Ladislaus dux Sancti Sabe*). Тако је и херцешка титула више звучала као звање једног пограничног властелина него као владара. Због тога је високи углед у овом случају доносило порекло. Слично српском деспоту, херцегу од Светог Саве је угарски краљ начинио још један израз своје наклоности и допустио му да користи печате од црвеног воска што је у ово време било краљево ексклузивно право које се могло добити једино даровником. Право употребе црвеног воска за печатење имао је и Владислављев син, Петар Балша. Један од сачуваних печата из 1476. године граду Брезовица на жалост је искрзан и натпис је нечитак, као и представа. Међутим, на другим повељама су остали сачувани печати војводе Владислава и херцега Влатка.¹⁰⁵⁶

Печати наследника херцега Стефана имали су сличне представе. На печату војводе Владислава могао се видети десно нагнут штит са три попречне преграде. Поврх штита налази се затворени шлем, а поврх шлема предњи труп курјака, усправљен и у предњим шапама држи заставу. Из покривача шлема извиру кринови. На примеру Владислављевог печата из 1466. године латинска легенда гласи: + *sigillum s. domini Vladislavs (!) voivode Bosne*.¹⁰⁵⁷ Представа на печату херцега Влатка слична је оној на печату његовог брата како то показује један од печата на повељи из 1467. године. Разлика се примећује у застави коју држи вук и што из покривача шлема излази само једна крин уз легенду на српском језику.¹⁰⁵⁸ Сачувани печат херцега Петра Балше из 1492. године показује да је следио узор својих претходника. Његов печат садржи на десно нагнути штит са попречним преграда на коме се налази шлем на коме се пропиње вук (према Талоцију лав) који држи три заставице са гредама.¹⁰⁵⁹

Према мишљењу Палошфалвија краљ је првобитно војводи (херцегу) Владиславу наменио значајну улогу у Славонији. С њим је угарски владар поново

¹⁰⁵⁴ Владислав Херцеговић, у: СБР 2, 248–249. (С. Ћирковић). S. Rudić, *Bosnian Nobility*, 110.

¹⁰⁵⁵ В. Атанасовски, *Пад Херцеговине*, 104.

¹⁰⁵⁶ DL 100842, DL 95411, DF 273820, DF 262545.

¹⁰⁵⁷ А. Ивић, *Стари српски печати и грбови. Прилог српској сфрагистици и хералдици*, Нови Сад 1910, 38. [прештампано у: *Копије печата са повеља српских владара и властеле XIII–XVII века*, приређивач каталога и аутор изложбе: Р. Кулић, Нови Сад 2009, 116, 117].

¹⁰⁵⁸ А. Ивић, *Стари српски печати и грбови*, 38–39.

¹⁰⁵⁹ L. Thallóczy, *Bosnyák és szerb élet- s nemzedékrajzi tanulmányok*, 360. А. Ивић, *Стари српски печати и грбови*, 41.

начинио споразум према коме је војвода Владислав предао краљу Матији Ливно,¹⁰⁶⁰ а овај му је обећао посед Божјаковину коју није сигурно да је Владислав и добио. До тада, вероватно негде од 1465, је изгубио Веселу Стражу и вероватно и велики део жупе Ускопље.¹⁰⁶¹ 1469. кадилуку Неретве припадали су, наиме, цела Рама и део Ускопља.¹⁰⁶² Како на крају краљ није жело ово место издвајати из Вранског приората одлучио је да Владиславу преда Велики и Мали Калник који је до тада већ имао.¹⁰⁶³ Ово место су до тада већ добијали босански феудалци, тако да избор са великом сигурношћу није био случајан.¹⁰⁶⁴ Вероватно да је кратко време поседовао и Чакторњу (Csáktornya) која се спомиње у једном спору 1465. године када јој је херцег Владислав хтео присајединити посед *Belycz*.¹⁰⁶⁵ Можда је од 1466. године поседовао и Планину у суседству Божјаковине (Bozsjákó) у Загребачкој жупанији. Новопридошли властелин биће да није био благонаклоно посматран у новој средини и да је долазио у сукоб са околним феудалцима. Зато је краљ херцега Владислава својом повељом од 4. октобра 1471. године изузео испод судске надлежности свих других државних судија и сви који су с њим имали да се парнице могли су правду тражити само пред судом личне краљеве присутности (*coram dicta nostra personali presentia*).¹⁰⁶⁶ Захваљујући понеким споровима остало је сведочанстава и о другим поседима Херцеговића у Угарској. Негде до тада у рукама породице херцега Владислава се морао наћи и град Брезовица (*civitas Brezoyszca*) којој је Владислављев син, Петар Балша, потврдио повластице заједно са својом мајком 17. августа 1476. године.¹⁰⁶⁷ Херцег Владислав је 25. маја 1470. године завршио свој спор око дела шуме на поседу Крајачевац (*Crayachewcz/ Crayacsewcs/ Crayachewes*) у близини

¹⁰⁶⁰ Њиме су господарили Влатковићи који су га могли добити од угарског краља. А. Zilić, *Vlatkovići*, 126.

¹⁰⁶¹ *Весела Стража*, у: *Лексикон градова и тргова*, 69–70. (Ј. Мргић).

¹⁰⁶² У османском дефтеру Босанског санџака из 1468/1469. године помиње се нахија Ускопље. А. Аличић, *Sumarni popis sandžaka Bosna*, 49, 50. Х. Шабановић, *Босански паџалук*, 128.

¹⁰⁶³ MNL DF 233461. Т. Pálosfalvi, *Vitovec János*, 470. Т. Pálosfalvi, *A szentszavai hercegek Magyarországon*, 117.

¹⁰⁶⁴ Тако је Велики Калник око 1396. године добио бан Вук Вукчић и држао га негде до 1405. године, потом негде пре 1436. заложен је краљу Твртку II заједно са Малим Калником. Познати су и неки службеници босанских владара и госпоре на угарским добрима. Тако је кастелан Вука Вукчића у Великом Калнику 1397. године био неки Драгош (*Dragos*). И остали кастелани су имали словенска имена. Тако се помињу: Петар Вуковић (*Petrus Walkowich*), Андрија, син Стрживоја (помиње си и као од Обручине, власник поседа Бусовић (*Buseuith*)) (*Andras filius Ztrezivoy*), и Тврдислав Галешкић (*Terdzislaus Galesich*). Као кастелани краља Твртка II помињу се: Павле Станчић (*Paulus Stanchich*) и Вукић Вардиски из Босне (*Wlkych Vardisky de Bosna*), као и Стефан Гузаковић (*Stephanus Guzakoych*) и Вукић Мирохнић из Босне (*Wlkych Mirochnych de Bosna*). DL 44086, 13365. DF 230772, 230807, 230839, 230841, 239843, 230847. L. Thallóczy–S. Barabás, *A Blagay-család oklevéltára*, Budapest 1897, 212, 233–235. P. Engel, *Királyi hatalom és arisztokrácia viszonya a Zsigmond-korban*, 135. P. Engel, *Archontológia I*, 342, 371. P. Engel, *A 14–15. századi bosnyák-magyar kapcsolatok kérdéséhez*, 496–497, 507, 508. Т. Pálosfalvi, *A szentszavai hercegek Magyarországon*, 118.

¹⁰⁶⁵ Пред чазманским каптолом жалбу су 25. јула 1465. године поднели магистар Бенедик, син Стефана Бекојца од Тарновца (*magister Benedictus filius condam Stephani Bekoyth de Tharnowcz*) и синови Петра Чуза од Белица, Јован и Леонард (*Johannis et Leonardi filiis condam Petri Chwz dicti de Belycz*) противећи се да се њихов посед *Belycz* у дистрикту *Drawamurakezy* (*Drávamuraköz*) жупаније Зала, а који се налази поред замка Чакторња преда Владиславу *filius similiter illustris principis domini Stephani Zandal dicti ducis Sancti Zabe*. О Владислављевом пореклу издавачи исправе имали су, дакле, погрешне податке. MNL DL 94225. Т. Pálosfalvi, *A szentszavai hercegek Magyarországon*, 118.

¹⁰⁶⁶ L. Thallóczy, *Studien*, 433–434. L. Thallóczy, *Bosnyák és szerb élet- s nemzedékrajzi tanulmányok*, 224.

¹⁰⁶⁷ Вероватно да је добрима у одсутности Владислава управљао његов син и супруга. MNL DL 262545. L. Thallóczy, *Studien*, 439–440. L. Thallóczy, *Bosnyák és szerb élet- s nemzedékrajzi tanulmányok*, 225. Т. Pálosfalvi, *A szentszavai hercegek Magyarországon*, 118.

његовог поседа Суреновац (*Surenowcz*) са Радачем, сином Ладислава од Градеца и Крајачевца, прихватајући поседновна права свог противника у спору.¹⁰⁶⁸

У неколико наврата херцег Владислав се враћао у стари крај и у околину Дубровника, најчешће због неких финансијских потраживања, а до 1475. године се помирио са својим братом.¹⁰⁶⁹ Положај Владислава Херцеговића у Угарској је зависио од политичких интереса угарског краља. Углавном није имао знатнију улогу када се угарски владар није окретао јужним подручјима. Променио се положај херцега Владислава тек током угарског ратовања 1480. године на подручју Босне и некадашње Српске деспотовине. Тада је његов посед, Велики Калник краљ за 4.000 дуката дао хрватско-славонском бану, Ладиславу Егерварију (*Egervári László*), да би потом исти посед вратио херцегу 18. јануара 1481. године заједно са Малим Калником и Моровићем у Вуковској жупанији уз могућност да их у случају потребе откупи.¹⁰⁷⁰ Мишљење Тамаша Палосфалвија о овом необичном случају сматрамо да може бити прихваћено, а према њему овакве промене у поседима значе да је значај херцега Владислава нарастао у оном моменту када је било неизвесно како ће реаговати Османлије на угарски продор у Босну (ојачавање положаја хрватско-славонског бана за случај опасности). Када је умро султан Мехмед II османско-угарски односи су ступили у мирнији период и значај херцега Владислава је значајно опао. О томе сведочи и чињеница да о његовим последњим годинама не располажемо значајним подацима. Губљењем значаја и утицаја је изгубио Велики Калник и Моровић у корист Ладислава Егерварија и Јована Корвина.¹⁰⁷¹ Посед му се смањио на око 40 насељених порти и Мали Калник, према чему није могао ући у круг добростојећих славонских феудалаца што је добар показатељ опадања његовог значаја у Угарској. Овако незахвални поседовни односи поправљали су се касније, тако да је херцег Петар Балша имао 1513. године 264 порте, што није било занемариво, али је добро заостајао и за херцезима Лаврентијем Илочким и Јованом Корвином, али и за Баћањијевима (*Batthyányak*).¹⁰⁷² Добили су мање и од Јакшића. Међутим, углед херцега од Светог Саве био је непропорционалан са његовим поседима. За разлику од других угарских херцега, херцези од Светог Саве нису добили своје звање првобитно у Угарској, као ни због заслуга својих предака у служби угарског краља (отац херцега Лаврентија Илочког носио је титулу босанског краља, а Јован Корвин је био престолонаследник).¹⁰⁷³

¹⁰⁶⁸ MNL DF 273820. L. Thallóczy, *Studien*, 431–432. L. Thallóczy, *Bosnyák és szerb élet- s nemzedékrajzi tanulmányok*, 223.

¹⁰⁶⁹ В. Атанасовски, *Пад Херцеговине*, 105.

¹⁰⁷⁰ Према Чанкијевом мишљењу уз тврђаву Моровић припадало је 78 села доноси осим тога и списак тих насеља. D. Csánki, *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában* II, 272, 284. L. Thallóczy–S. Barabás, *A Blagay-család oklevéltára*, 386–387. L. Thallóczy, *Bosnyák és szerb élet- s nemzedékrajzi tanulmányok*, 225–226. *Владислав Херцеговић Косача*, у: *СБР* 2, 248–249. (С. Ћирковић). Т. Pálosfalvi, *A szentszávai hercegek Magyarországon*, 119.

¹⁰⁷¹ D. Csánki, *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában* II, 284. L. Thallóczy, *Bosnyák és szerb élet- s nemzedékrajzi tanulmányok*, 229.

¹⁰⁷² Углавном се узима да су барони требали имати преко 1.000 порти. На податку захваљујем др. Жолту Хуњадију. Т. Pálosfalvi, *A szentszávai hercegek Magyarországon*, 119.

¹⁰⁷³ Њихов значај касније поново расте, премда баронско достојанство нису стекли, због својих родбинских веза на Порти и у Венецији. Т. Pálosfalvi, *A szentszávai hercegek Magyarországon*, 120–125.

15. Ратовање 1468–1471. године

*Краљ Матија је имао око хиљаду Рашана
који су били врло смртоносни, они су чинили
запањујуће ствари против јеретика*

Петар Ешенлоер о српским ратницима угарског краља

На самом почетку дисертације изнели смо најважније податке и различита вредновања ратовања краља Матије Корвина, те на овом месту није потребно поново се враћати овим питањима. Српске старешине су учествовале у краљевом нападу према северу. Након мало познатих података из првих година након ступања деспота Вука у угарску службу, српски деспот се појављује као један од угарских заповедника у краљевом походу против земаља чешке круне.¹⁰⁷⁴ Бонфини га кратко спомиње међу назначајнијим учесницима похода који је започео 1468. године.¹⁰⁷⁵ Забележио је, међутим, да се у борби носио храбро, не штедећи себе од напора и опасности. Нешто појединости доносе и други извори. Јакоб Унрест је у својој *Аустријској хроници* прибележио да је угарски краљ пошао цару Фридриху са својом војском у помоћ против Чеха. Писац из Корушке је забележио да је у војсци од 16.000 људи био и *брат турског цара (darunter was des Turkhischen kaysern prueder)* са 1.000 Рашана на коњима, опремљених копљима који су према његовом мишљењу били добри војници.¹⁰⁷⁶ *Брат турског цара* којег је Унрест прибележио у својој хроници највероватније је деспот Вук и његови српски коњаници који удаљеном писцу нису били довољно познати, а највероватније су ратовали на начин сличан османским коњаницима чији су напади у ово време започели. Уколико на овај начин тумачимо ово место *Аустријске хронике*, српски деспот се борио против чешких војски и на подручју Хабсбуршких земаља на почетку рата. Међутим, српских ратника било је на и другим подручјима у овом рату. Петер Ешенлоер је у својој *Историји* прибележио нимало лепе рече о српским ратницима у служби угарског краља на подручју чешких земаља.¹⁰⁷⁷ О њима је записао: *Краљ Матија је имао око хиљаду Рашана који су били врло смртоносни, они су чинили запањујућу ствар против јеретика, нису узимали заробљенике него су им одсецали главе и који би Матији донели понеку главу јеретика, добијали су за сваку одређену награду. (Mathias konig hatte bey tawsent Raiczen die woren sere mortlich, die taten wunderlich ding wider die keczere, nommen keinen gefangen, sunder slugen jn ire hoüpte ab, vnd als manchis houpte der keczer sie Mathie borchten, hatten sie von iczlichem einen*

¹⁰⁷⁴ Интересантно је да Ешенлоер бележи угарски напад на чешког краља као велико изненађење за Пођебрада и његове синове који су наводно потцењивали угарског краља. P. Eschenloer, *Geschichte der Stadt Breslau II*, 708.

¹⁰⁷⁵ A. de Bonfinis, *Rerum ungaricarum decades IV-1*, 27. A. Bonfini, *A magyar történelem tizedei*, 864. На овом месту Бонфини је српског деспота забележио као *Lupus despotes*, док га понегде грешком назива деспот Павле.

¹⁰⁷⁶ J. Unrest. *Österreichische Chronik*, 18. E. Csukovics, *Magyarországrol és a magyarokról*, 206.

¹⁰⁷⁷ На помоћи око превођења текста са немачког језика захваљујем се др Шандор Пап из Сегедина.

gesaczten solt).¹⁰⁷⁸ Њих је било у различитим јединицама. Једна од њих бројала је хиљаду људи. Српски ратници о којима је Ешенолер оставио сведочанство били су коњаници на малим и брзим коњима без оклопа са дрвеним штитом и копљем или луком и стрелама. Према речима бреславског бележника они нису били плаћени већ су се издржавали пљачком (*Disen gab Mathias nicht solt, sunder was sie den feinden nommen, das was ire*). За одсечене главе добијали су од угарског краља награду, тако да су их се противници *плашили као ђавола (die keczere diser Raczen forchten als tewffil)*.¹⁰⁷⁹ Стално ратовање учинило је ове војнике крајње огрубелим и безосећајним што је многим савременицима падало у очи због чега су о њима стекли слику криволочних војника. Током борби око Гедингена су тако краљу однели тридесет кола одсечених глава, односно њих 585 на броју, и пошто их је платио, краљ је њима гађао положаје противника који су овим били престрашени (*In diesem abbrechen vor Gödingen brochten dieselben Raczen dreissig wagen mit keczeren houpten beladen*).¹⁰⁸⁰ Слично су и неког пољског шпијуна који им је предат одмах убили.¹⁰⁸¹ Међутим, како показује заробљавање сина чешког краља, Викторина Пођебрада, 1469. године хватали су и заробљенике (Ешенлоер истиче да Викторина нису препознали и да су га предали краљу),¹⁰⁸² односно како *Историја Бреславе* бележи и Пољаке заробљене током опсаде града су редовно предавали краљу.¹⁰⁸³ Негде током 1470. хусари су се залетали и харали до места Колин на левој обали Елбе. Војске краља Матије Корвине у Шлеској су стигле до Бауцена.¹⁰⁸⁴

Премда нису познате прве даровнице које је краљ Матија издао деспоту Вуку, његово учествовање у походу против чешког краља упућује на то да је до тада вероватно стекао нека добра у Угарској, иако је Бонфини прибележио да је до тада имао скромне поседе (*egenum*).¹⁰⁸⁵ Учешће у борбама били су основа за стицање даљих земљопоседа. Међутим, опасност с југа која је од 1469. постајала редовна је изискивала повратак српских војника из земаља чешке круне о чему сведоче малобројни извори.¹⁰⁸⁶ Током 1470. и 1471. године посведочене су бројне припреме за одбрану од Османлија што умногоме релативизује мишљење да је краљ Матија запоставио одбрану земље од османских нападача како су то тврдили његови противници и некада прихватала и стручна историографија.¹⁰⁸⁷ Према писму које је краљ упутио граду Пожуну 24. јуна

¹⁰⁷⁸ На помоћи око превода захваљујем се др Недиму Рабићу. P. Eschenloer, *Geschichte der Stadt Breslau II*, 725.

¹⁰⁷⁹ P. Eschenloer, *Geschichte der Stadt Breslau II*, 805.

¹⁰⁸⁰ P. Eschenloer, *Geschichte der Stadt Breslau II*, 805.

¹⁰⁸¹ P. Eschenloer, *Geschichte der Stadt Breslau II*, 955.

¹⁰⁸² P. Eschenloer, *Geschichte der Stadt Breslau II*, 779.

¹⁰⁸³ P. Eschenloer, *Geschichte der Stadt Breslau II*, 953, 954.

¹⁰⁸⁴ P. E. Kovács, *Matthias Corvinus*, 107.

¹⁰⁸⁵ A. de Bonfinis, *Rerum ungaricarum decades IV-1*, 40. A. Bonfini, *A magyar történelem tizedei*, 878.

¹⁰⁸⁶ Један упад се десио и 1468. године који је резултирао угарским противударом и паљењем Видина. *ИСН II*, 382. (С. Ћирковић). О. Zirojević, *Smederevski sandžak-beg Ali-beg*, 13. Ф. Бабингер, *Мехмед Освајач и његово доба*, 292.

¹⁰⁸⁷ DL 17226.

1471. године и којим тражи слање одређеног броја кола и оружја вести, о могућем османском нападу на Београд су схваћене с краљеве стране веома озбиљно.¹⁰⁸⁸

Познато је да су људи Стефана и Дмитра Јакшића обавештавали Угаре о кретањима османских војски. Због тога је 15. априла 1470. године ердељски војвода Јован Понграц од Денгелега тражио од грађана Сибина (Nagyszeben) да га извести да ли су тачне вести које су му јавили људи Стефана и Дмитра Јакшића о томе да се Османлије спремају с великом војском да крену у напад из правца Видина према Ердељу, како би се благовремено припремио за одбрану.¹⁰⁸⁹ На почетку 1471. деспот Вук је већ био на југу Угарске у борби са Османлијама.¹⁰⁹⁰ Тада је, наиме, спалио Сребреницу и опустошио њену околину.¹⁰⁹¹ Вероватно су покрети српског деспота и других ратника захватили подручје поседа Симона, Николе и Аладара Вардаија (Várdai Simon, Miklós és Aladár). Због тога је почетком јануара 1471. године угарски краљ из Диошђера (Diósgyőr) заповедио *узвишеном Вуку, сину деспота Раишке, Гргуру Бетлену, Николи Дежеу од Грабарја, Петру од Доца, као и Стефану и Дмитру Јакшићу од Нађлака* да не узнемиравају поседе Вардаијевих.¹⁰⁹²

Међутим, упркос овим активностима на османско-угарској граници¹⁰⁹³ ангажовање српских ратника на подручју земаља чешке круне било је и касније потребно. Хајнц Домпниг писао је 24. маја 1471. у свом писму упућеном граду Бреслави (Вроцлав) о томе да угарски краљ намерава довести Србе, Турке и Влахе да би тиме уплашио цара и његове кнежеве (*Seine k. gn. wirt sulch folk von Raczen, Turken und Wolachen in die lande bringen, des sich kaiser und seine fursten furchten werden*). Истом приликом бележи да деспот има преко пет хиљада Срба коњаника (*obir Vth Raczen zu rossen*) који очекују сваког дана налог од угарског краља.¹⁰⁹⁴ Српски војници су, како се очекивало и како се то углавном и касније дешавало, својим начином ратовања (сличним акинцијама) и прекаљеношћу, сејали страх међу западним непријатељима угарског краља.

Промена спољнополитичке оријентације коју је краљ Матија начинио својим ангажовањем у борбама у Чешкој и Моравској изазвао је велико незадовољство међу угарским великашима, од којих су многи сматрали да је довољна борба против

¹⁰⁸⁸ DL 107589. М. Динић, *Грађа за историју Београда у средњем веку* II, Београд 1958. 86, 87.

¹⁰⁸⁹ DL 45403.

¹⁰⁹⁰ Извори сведоче и о војним припремама током лета исте године. Очекивао се османски напад, а гласине су кружиле и о томе да је војска од 100.000 османских војника продрла у Угарску. М. Wertner, *Magyar hadjáratok a XV. század második felében*, 215.

¹⁰⁹¹ ИСН II, 382. (С. Ћирковић). М. Спремић, *Српски деспоти у Срему*, 49. М. Спремић, *Борбе за ослобођење Смедерева*, 20. Ференц Сакај је и мимо губитака деспотских поседа у време деспота Ђурђа сматрао да су његови наследници спадали међу 25 најимућнијих властелина у земљи. F. Szakály, *Szerbek Magyarországon*, 15.

¹⁰⁹² Симона Вардаија и његову браћу је краљ нешто раније ослободио обавезе да крену у рат. *Codex Zichy* XI, 79–80. М. Wertner, *Magyar hadjáratok a XV. század második felében*, 217. М. Спремић, *Породица Јакшић у Банату*, 36.

¹⁰⁹³ Извори помињу војне припреме против османских подручја. М. Wertner, *Magyar hadjáratok a XV. század második felében*, 219.

¹⁰⁹⁴ *Politische Correspondenz Breslaus im Zeitlater des Königs Matthias Corvinus* I, 37. На овом месту се посебно захваљајемо за тумачење писма на старом немачком језику проф. др Шандору Пап (Pap Sándor) из Сегедина.

Османлија и замерали недостатак похода против завојевача с истока.¹⁰⁹⁵ Угарски краљ је пре почетка похода, у јануару 1468, у Великом Варадину чак преговарао са посланицима султана,¹⁰⁹⁶ мада без званичних успеха. Јан Длугош је забележио под 1468. годином да су османски посланици отишли до Егера са значајним даровима, а да је угарски владар узвратио посланством на челу са Јаном Гишкром.¹⁰⁹⁷ На основу извора није сасвим поуздано шта је договорено пошто је већина вести несигурне поузданости. У Венецији се упркос томе сматрало крајем 1467. да је мир договорен и да само треба да се потврди, налажући свом посланику да га прихвати.¹⁰⁹⁸ Говорило се тада да је султан предложио уступање Смедерева за Јајце.¹⁰⁹⁹ Преговори пограничних османских и угарских старешина сматра се да нису уродили плодом, мада се не могу формирати потпуно сигурни закључци.¹¹⁰⁰ Остаје чињеница да османских акција против Угара на југу није било до грађења Шапца (што временски може одговарати примирју).¹¹⁰¹

Резултат незадовољства краљевом политиком била је широка завера коју су организовали естергомски надбискуп и печујски бискуп, до тада најближи сарадници угарског владара који су на угарски престо позвали пољског краљевића Казимира Јагелонца. О држању српских старешина према завери извори не говоре много. Српске војне старешине остале су, по свој прилици, одане угарском краљу, иако су имале разлога да подржавају незадовољнике.¹¹⁰² Наиме, упркос свом ангажовању у чешким ратовима угарског краља, српске старешине су више биле заинтересоване за борбе против султана уколико посматрамо њихове мотиве и амбиције према обнови Деспотовине. Могуће је да Константин Михаиловић, знатно касније и након смрти краља Матије, изражава незадовољство српског становништва на тлу Угарске које је могло постојати и раније, када упућује критику краљевој политици на западу, па тврди да је краљева успомена *прошла...као звук звона*.¹¹⁰³ Међутим, српске старешине су и надаље следиле свог владара и због тога уживале поверење угарског краља. На то указује чињеница да су негде у блиском временском периоду Стефан и Дмитар Јакшић,

¹⁰⁹⁵ Венецијански посланик Герард де Колис је побуну у Ердељу повезао с незадовољством према краљевој политици према Османлијама премда овај разлог није сматрао нарочито битним те је био мишљења да је сукоб настао из унутрашњополитичких неслагања и љубоморе барона. М. Wertner, *Magyar hadjáratok a XV. század második felében*, 207. L. Veszprémy, *Szabács ostroma*, 36.

¹⁰⁹⁶ Герард де Колис спомиње у фебруару 1468. године да је у Угарској боравио посланик смедеревског санџакбега (*capitano del Smedreo*), али да због одсуства краља *ritornato senza far niente*. I. Nagy–I. Nyáry, *Magyar diplomáciai emlékek* II, 95. М. Wertner, *Magyar hadjáratok a XV. század második felében*, 208. С. Coco, *Da Mattia Corvino agli Ottomani*, 36. D. Salihović, *The Process of Bordering*, 100.

¹⁰⁹⁷ *Turcorum cesarem nuncios ad illum cum donis amplissimis, usque in Agriam, misisse et nuntios reversales Hungarie regem, quorum Ioannes Giskra princeps erat, cum vicissitudinariis donis ad confitendum triennalem treugam Turco remisisse. Ioannis Dlugossii Annales seu cronicae* XII, 208.

¹⁰⁹⁸ S. Ljubić, *Listine* X, 402–403. D. Salihović, *The Process of Bordering*, 100.

¹⁰⁹⁹ *ИСН* II, 380. (С. Ћирковић). Ф. Бабингер, *Мехмед Освајач и његово доба*, 239. М. Спремић, *Борбе за ослобођење Смедерева*, 18. *Шумадија у XV веку*, 56. D. Salihović, *The Process of Bordering*, 100.

¹¹⁰⁰ *ИСН* II, 380. (С. Ћирковић). Ф. Бабингер, *Мехмед Освајач и његово доба*, 239.

¹¹⁰¹ Изостале су акције које је предводио султан. Мир са османским владаром није искључивао повремене обостране пораничне нападе. У ово времену нису ни акинцијске акције већих размера биле учестале премда су се оне редовно очекивале.

¹¹⁰² *ИСН* II, 381. (С. Ћирковић).

¹¹⁰³ К. Михаиловић из Островице, *Јаничарове успомене*, 168–169.

као капетани лаких коњаника, а вероватно и деспот Вук, стекли поседе од угарског краља као награду за заслуге у ратовању које су их истакле у очима савременика.¹¹⁰⁴

15.1. Градња Шапца

Током борби у Чешкој и Моравској 1468–1471. Османлије су искористиле погодну прилику када угарски краљ није био у могућности да им се супротстави знатнијим снагама да започну изгардњу утврђења на месту Заслон, које је доцније постало познато под називом Шабац.¹¹⁰⁵ Новоподигнуто утврђење уклештило се између два најзначајнија утврђења на јужној угарској граници, Београда и Јајца, пресецао везу са Сребрником, а заједно са Смедеревом вршило је притисак на угарску посаду у Београду, а био је угрожен и Срем.¹¹⁰⁶ Угарски краљ је у том моменту могао само да пошаље калочког надбискупа, кардинала Гаврила Рангонеа, Јована Унгора (Ungor János) и Михаила Орсага да би спречили градњу утврђења.¹¹⁰⁷ Упркос артиљеријској ватри са угарске стране подизање тврђаве није било прекинуто пошто су се османски градитељи успели заклонити једним високим земљаним насипом.¹¹⁰⁸ Ново османско утврђење било је начињено углавном од набијене земље која је формирала зидове, а које су држала храстова дебла повезана дебелим прућем. Град је имао цитаделу, унутрашњу и спољну варош око које је ишао спољни бедем.¹¹⁰⁹ Сваки од делова града додатно је био заштићен јарком.¹¹¹⁰ Представу утврђења из периода позног средњег века оставио је у свом делу Хартман Шедел. Вода је због ниског терена била значајан елемент одбране.¹¹¹¹

Описи сведоче да је правоугаоно утврђење имало куле на угловима и на средини бедема. Према једном сведочанству првобитне куле скоро округлог облика биле су начињене од храстових трупаца.¹¹¹² Егерски бискуп Гаврило писао је папи о девет кула

¹¹⁰⁴ A. de Bonfinis, *Rerum ungaricarum decades* IV-1, 59. A. Bonfini, *A magyar történelem tizedei*, 899.

¹¹⁰⁵ Сима Ћирковић је сматрао да је градња почела раније, да је утврђење изграђено између јула и септембра 1471. године. С. Ћирковић, *Средњи век*, Шабац у прошлости, 95.

Значење назива и порекло имена Шапца није до сада са сигурношћу објашњено и утврђено. Бонфини је сматрао, на пример, да је оно потекло од назива реке Саве. На другом месту констатује да то на турском значи нешто изванредно. A. Bonfini, *A magyar történelem tizedei*, 876, 901. Интересантно је да су у граду Вроцлаву познавали и Заслон као име новоподигнутог утврђења, не само Шабац. Наиме један извештај каже између осталог: *stetlein, ligt an der Saw, haisset Saszlo. Politische Correspondenz Breslaus* II, 7.

¹¹⁰⁶ D. Csánki, *Szabács megvétele*, *Hadtörténeti Közlemények* 1 (1888) 368. П. Рокаи–З. Ђере–Т. Пал–А. Касаш, *Историја Мађара*, 165. М. Спремић, *Српски деспоти у Срему*, 49.

¹¹⁰⁷ D. Csánki, *Szabács megvétele*, 368.

¹¹⁰⁸ К. Јиречек, *Историја Срба* I, 411. Ф. Бабингер, *Мехмед Освајач и његово доба*, 293.

¹¹⁰⁹ У свом излагању Јакоб Унрест је јасно одвојио освајање доњег и горњег града. За утврђење каже да је логор који личини на тврђаву (*ainen taber gemacht als ain castel*) и да се налази на месту где се Дунав улива у Саву! J. Unrest, *Österreichische Chronik*, 61.

¹¹¹⁰ Јакоб Унрест је у свом опису Шапца посебно навео широке и дубоке ровове с водом. J. Unrest, *Österreichische Chronik*, 61.

¹¹¹¹ Заслон, у: *Лексикон градова и тргова*, 111–112.

¹¹¹² Заслон, у: *Лексикон градова и тргова*, 111–112.

од којих је једна стајала на средини.¹¹¹³ Сложена основа и градитељска решења тврђаве оставила су снажан утисак на овог очевица (без обзира што је у његовом писању неосвојивост потпуно ишла на руку његовом владару), који је видећи је својим очима сматрао да је подигнута *mirabili artificio*. Угари су на супротној обали Саве подигли једно мање утврђење које би ометало османске нападе из Шапца, али по свој прилици оно није било довољно. Према мишљењу деспота Вука ова тврђава била је *десно око Турака* и док га држе стоји им *нога на грлу хришћанима*.¹¹¹⁴ Деспот је био мишљења да се из Шапца хришћанима могу нанети веће штете него из Смедерева.¹¹¹⁵ Османски пљачкашки одреди су из овог средишта могли да досегну, како је то краљ доцније писао папи, Славонију, Хрватску, Крањску, Корушку и Штајерску. Из Смедерева су могли, према деспотовом мишљењу, нападати углавном само доње крајеве угарског краљевства и околину Београда. Становници хабсбуршких земаља су исправност овог мишљења осетили у облику сталних напада. Тако Јакоб Унрест у својој хроници тачно наводи да је Шабац био место из кога су разорни османски пљачкашки упади досезали до Корушке.¹¹¹⁶ Значај тврђаве је био толики да су о њеној градњи подаци стигли до Бреславе.¹¹¹⁷

Угарски краљ је осим тога пропустио прилику да искористи сукоб османског султана са туркменским владарем Узун Хасаном и другим малоазијским господарима (1468–1473).¹¹¹⁸ Говорило се и тада о контактима између будимског двора и Порте. Султан је тада одлучио да своје неприлике превазиђе тако што је нудио угарском краљу и „велики део Србије“ за примирје.¹¹¹⁹ Угарска страна је тражила Жрнов (Авалу) и Голубац, подручје Србије и Босне, или бар једну од ових држава.¹¹²⁰ Међутим, резултата није било. Угарски посланици су дуго задржавани на Порти док султан Мехмед II није отклонио претњу на истоку.¹¹²¹ Поменути преговарачи се помињу по имену као фратар Андрија из Котора (из једног манастира код Пеште), а други се помиње као *Johannes Hunische (Hinischi)*, те је могао бити и Иваниш Влатковић који би код Београда прешао Дунав на путу према истоку 16. априла 1473. године (уколико се у изворима заиста крије овај племић за кога се тврди да је босанског порекла).¹¹²² Након султановног успеха на истоку и проласка непосредне опасности, на Порти више нису били спремни да изађу у сусрет преговорима, већ је од угарске стране тражена и предаја Јајца.

¹¹¹³ I. Nagy–A. Nyáry, *Magyar diplomáciai emlékek* II, 344. L. Thallóczy–A. Áldásy, *Magyarország és Szerbia összeköttetései oklevéltára*, 265. С. Ћирковић, *Средњи век*, 95.

¹¹¹⁴ L. Thallóczy–A. Áldásy, *A Magyarország és Szerbia közti összeköttetések oklevéltára*, 389. М. Спремић, *Борбе за ослобођење Смедерева*, 19.

¹¹¹⁵ М. Спремић, *Српски деспоти у Срему*, 50.

¹¹¹⁶ J. Unrest, *Österreichische Chronik*, 61.

¹¹¹⁷ *Politische Correspondenz Breslaus im Zeitalter des Königs Matthias Corvinus* I, 85.

¹¹¹⁸ Gy. Rázsó, *Mátyás hadászati tervei*, 15–16.

¹¹¹⁹ Према писму упућеном бискупу Фераре негде у мају 1472. године Османлије су ово хтеле учинити преко новог босанског краља Николе Илочкиг. А. Bachmann, *Urkundliche Nachträge zur österreichisch-deutschen Geschichte im Zeitalter Kaiser Fridrich III*, Wien 1892, 179. Шумадија у XV веку, 56. D. Salihović, *The Process of Bordering*, 102.

¹¹²⁰ А. Bachmann, *Urkundliche Nachträge*, 179–180. *ИСН* II, 383 (С. Ћирковић). *Жрнов*, у: *Шумадија у XV веку*, 168. (А. Крстич). D. Salihović, *The Process of Bordering*, 102.

¹¹²¹ Ф. Бабингер, *Мехмед Освајач и његово доба*, 281.

¹¹²² А. Bachmann, *Urkundliche Nachträge*, 179. *ИСН* II, 383. нап. 30 (С. Ћирковић). D. Salihović, *The Process of Bordering*, 102.

16. Развој поседа деспота Вука и браће Јакшић

Није поуздано када су уследиле прве владарске донације деспоту Вуку тако да и реконструкција развоја домена деспота Вука не може бити поуздана и потпуна. Како није било континуитета између поседа сремских Бранковића и њихових предака не може стајати мишљење да је деспоту Вуку дато све оно што је припадало ранијим деспотима.¹¹²³ Неке поседе је морао добити онда када је дошао у Угарску пошто је морао издржавати одређени број ратника за шта су му били потребни приходи.¹¹²⁴

Међу првим добрима највероватније је морао бити некадашњи деспотски посед, утврђење Купиник. Деспот Вук се, наиме, спомиње у документу о једном спору од 5. септембра 1476. године као *magnificus Wok despotus de Kewlpen*.¹¹²⁵ Осим тога, деспот Вук је неретко у Купинику и боравио, као што ће се видети касније у поглављу о дипломатским активностима. Чак је и непоуздано народно сећање деспота везивало за Купиник.¹¹²⁶ Купиник је био утврђење карактеристично за равничарско и мочварно тло јужне Угарске. Подигнуто је на потезу између велике окуке Саве и Обедске баре. Основа утврђења била је готово правоугаона, а улаз се налазио на средини североисточног, најистуренијег дела, бедема. Испред њега видљив је велики плато који је брањен, највероватније, системом палисада. На угловима утврђења налазиле су се куле осмоугаоног, шестоугаоног и округлог облика.¹¹²⁷ Настало је негде током XIV века, а први пут се помиње 1388. године. Историја овог утврђења била је блиско повезана са српским владарима, како је о томе досада већ понешто речено. Оно је најпре било посед у рукама српске крупне властеле, а потом и деспотски посед који се први пут помиње у рукама деспота Ђурђа у уговору из Смедерева 1451. године, премда постоје мишљења према којима је ово добро припадало српским деспотима и раније.¹¹²⁸ Српски летописац је прибележио, додуше погрешно, да је султан 1444. године вратио српском деспоту Смедерево и Купиник.¹¹²⁹ У Купинику се одиграла и борба између Михаила Силађија и деспота Ђурђа у ноћи 17. децембра 1455. године, а коју је такође овековечио српски летописац.¹¹³⁰ Међу српским становништвом јужне Угарске Купиник је имао важно место и у даљим временима о чему ће бити још речи у наставку.

¹¹²³ Л. Хајдук, В. Хајдук, *Беркасово, од Деспотовца до данас*, Шид 2003, 37.

¹¹²⁴ М. Спремић, *Српски деспоти у Срему*, 49.

¹¹²⁵ MNL DL 74528.

¹¹²⁶ Љ. Пешикан–Љуштановић, *Змај Деспот Вук*, 176, 177.

¹¹²⁷ *Купиник*, у: *Лексикон градова и тргова*, 162–164. (К. Митровић).

¹¹²⁸ Р. Шмит, Ђ. Бошковић, *Средњовековни градови у Војводини*, 304. Р. Engel, *Királyi hatalom és arisztokrácia viszonya*, 125.

¹¹²⁹ Љ. Стојановић, *Стари српски родослови и летописи*, 235. М. Спремић, *Деспот Ђурађ Бранковић*, 322.

¹¹³⁰ Љ. Стојановић, *Стари српски родослови и летописи*, 238–239. Помиње га и Мавро Орбин сматрајући да је деспот дошао у обилазак тврђаве. М. Орбин, *Краљевство Словена*, 127–128. Борбу је забележио и краљ Ладислав V Посмрче у својој повељи од 21. марта 1457. године. Види: J. Teleki, *Hunyadiak kora Magyarországon X*, 548. За напад зна и Ђурађ Сремац али га погрешно ставља у место *Sarnow* за који каже да је деспотов посед и да је тамо ишао да лови. Види: Ђ. Сремац, *Посланица о пропасти угарског краљевства*, 10–11. F. Pesty, *Brankovics György rácz despotá birtokviszonyai*, 41. J.

Вероватно негде крајем ратног сукоба са краљем Ђорђем Пођебрадом, 1470. или 1471. године деспот Вук добио је од краља Матије Белу Стену (Fejérkő) са неких 60 села и Титушевину у Славонији са око 100 села.¹¹³¹ По питању Беле Стене, њеног назива и убикације дуго су постојала спорења у историографији. Наиме, уз деспота Вука дуго се везивало поседовање трговишта Сланкамена и њему се приписивало ктиторство над црквом Светог Николе у истом месту.¹¹³² Традиција која га везује за ово насеље била је жива још у XIX веку.¹¹³³ Ово не треба да чуди уколико узмемо у обзир да је Сланкамен био једна од важних база угарских насадиста до пада подручја Срема под османску власт, од којих су многи били Срби.¹¹³⁴ Осим тога насеље је било стационарирано тако да се налазило на једној од главних комуникација између Бачке и Срема у целом средњем веку.¹¹³⁵ Због тога је био значајно трговачко насеље које је имало и своју скелу, односно брод.¹¹³⁶ Осим шајкаша у Сланкамену је било и доста православног становништва.¹¹³⁷ Међутим, још је Иларион Руварац доказао да се трговиште Сланкамен није налазило у оквирима поседа деспота Вука.¹¹³⁸ Заслуга је Илариона Руварца и у томе што је показао да је Fejérkő, а не Fejeskő (Главати камен), средњовековних исправа у ствари Бела Стена (данас Бијела Стијена јужно од Пакраца), а не Сланкамен.¹¹³⁹

О тврђави Бела Стена у Крижевачкој жупанији зна се да је некада припадала породици Тиболда од Земче. Касније, 1391. део утврђења добијају Стефан Корођи (Korogyi István) и Дионисије Каплаи (Karlai Dénes). 1392. доспева у руке Кањишких (Kanizsaiak). 1393. они су је предали породици Пакши (Paksi). Међутим, највероватније

Радонић, *Споразум у Тати*, 221. А. Крстић, *Документи*, 130. М. Спремић, *Деспот Ђурађ Бранковић*, 512–514.

¹¹³¹ М. Спремић, *Српски деспоти у Срему*, 49.

¹¹³² Посебно је то био случај у старијој литератури. Г. Витковић, *Прошлост, установа и споменици угарских краљевских шајкаша*, 24. Ј. Szentkláray, *A dunai hajohadak története*, 66. А. Ивић, *Историја Срба у Војводини*, 16. Д. Ј. Поповић, *Војводина у турско доба*, 166. Д. Ј. Поповић, *Срби у Војводини I*, 80. К. Јиречек, *Историја Срба I*, 411. Д. Ј. Поповић, *Срби и Срему*, 11. С. Ћирковић, *Територија Војводине у средњем веку*, 224. Када је реч о цркви Светог Николе у Сланкамену Руварац није одбацивао могућност да ју је стварно подигао деспот Вук. И. Руварац, *Стари Сланкамен*, 384. Сима Ћирковић је био мишљења да је цркву могао подићи деспот, премда није насеље било у његовом поседу. С. Ћирковић, *О деспоту Вуку Гргуревићу*, 289. Сличног мишљења је била и Душанка Динић-Кнежевић. Вук Гргуревић, у: *СБР 2*, 394–395. (Д. Динић-Кнежевић). П. Рокаи сматра да је црква заиста из XV века, међутим о њеном ктитору не каже ништа. Р. Róka, *A szerbek betelepülése*, 60. На сличност у архитектонском смислу између Крушедола и цркве Св. Николе у Сланкамену је скренуо пажњу и М. Тимотијевић. Види: М. Тимотијевић, *Манастир Крушедол I*, Београд 2008, 202.

¹¹³³ В. Караџић је у свом *Рјечнику* под одредницом *Сланкамен* прибележио и ово: *Код Сланкамена има мала црквица за коју се приповеда да ју је зидао Змајоѓени Вук који је ондје сједио*. В. С. Караџић, *Српски рјечник*, Беч 1852, 691.

¹¹³⁴ Ђ. Сремац, *Посланица о пропасти угарског краљевства*, 69. С. Ћирковић, *У оквирима Угарске*, 106.

¹¹³⁵ С. Ћирковић, *У оквирима Угарске*, 98. У њему се 1476. године током похода обрео и краљ Матија. Р. Horváth, *Itineraria regis Matthiae Corvini*, 104.

¹¹³⁶ П. Рокаи, „Бродови“ на Дунаву, 167–168.

¹¹³⁷ Постоје претпоставке да се овде налазио и преписивачки центар, као и српско књижевно средиште. Р. Грујић, *Духовни живот*, 382, 384. Д. Ј. Поповић, *Срби у Војводини I*, 92.

¹¹³⁸ И. Руварац, *Стари Сланкамен*, 384. Истраживања Јованке Калић показала су да је Сланкамен био у склопу Београдске бановине. Поред Сланкамена бановини је припадао и Земун. L. Thallóczy–A. Áldásy, *Magyarország és Szerbia összekötöttéseinek oklevéltára*, 327–328. Ј. Калић-Мијушковић, *Прилог историји Београдске бановине*, 537.

¹¹³⁹ И. Руварац, *Fejezkeo=Сланкамен*, Стражилово 36 (1888) 568–570.

Бела Стена и надаље остаје у рукама Јована сина Тиболда од Земче. 1403. његовом невером тврђава прелази у руке породице Кастеланфи, али се и с њима нагодио након што је добио помиловање. Касније је утврђење доспело у руке Јована Хуњадија.¹¹⁴⁰ Можда су неки делови њених поседа припадали и ердељском војводи Николи Чупору. Деспот Вук је могао већ као поседник ове тврђаве чинити штету на поседу Гренце Јова Горјанског у Пожешкој жупанији. Овај напад се одиграо према исправи печујског каптола од 26. марта 1471. године у недељу 24. марта.¹¹⁴¹ Свакако тврђава Бела Стена морала се налазити у деспотовим рукама почетком 1475. године када је у њој датовано своју даровну повељу Ладиславу Хермановом од Гребена (*Grebeni Hermannfi László*),¹¹⁴² потврђујући му једну сесију поклоњену од стране ердељског војводе Николе Чупора на поседу Шучје (*Schwchye*).¹¹⁴³ Касније се тврђава највише везује за име деспота Вука Гргуревиха. Према једном спору о коме је истрагу вршила Крижевачка жупанија помињу се и деспотови кастелани у Белој Стени, Ладислав син покојног Николе из Зенче и Родолф.¹¹⁴⁴ Јаков Лукаревих пише чак да је деспот Вук рођен у Белој Стени, а да је умро у Купинику и био сахрањен у цркви Светог Николе.¹¹⁴⁵ Бела Стена је такође била једна од резиденција српског деспота, а и његова удовица Барбара Франкопан је касније резидирала и издавала исправе у њој. Извори помињу у околини

¹¹⁴⁰ Gj. Szabo, *Sredovječni gradovi u Hrvatskoj i Slavoniji*, Zagreb 1920, 116. P. Engel, *Királyi hatalom és arisztokrácia viszonya a Zsigmond-korban (1387–1437)*, *Értekezések a történeti tudományok köréből*, Új sorozat 83, Budapest 1977, 111. Данас постоје остаци тврђаве у насељу Бијела Стијена јужно од Пакраца.

¹¹⁴¹ Том приликом однета су сва добра и тројици кметова је омогућено да побегну са поседа. DL 17199.

¹¹⁴² Ладислав Херманов од Гребена потицао је из старе племићке породице. Племићки предикат је понео према замку Гребен који је породица стекла у првој четвртини XIV века, али који јој је био отет од стране славонског бана Јана Витовца. Рођен је негде око 1430. године. Његов отац обављао је дужности вараждинског жупана и славонског подбана. Током своје политичке каријере био је познат као врсан практични правник. Обављао је дужности крижевачког жупана. Кратко време обављао је дужност подмагистра коњушара (*allovázmester*). 1464. био је скупљач ванредног пореза Загребачке жупаније. 1472. скупљао је порез у Крижевачкој жупанији. У два наврата, 1467–1470 и 1474–1475, био се славонски подбан. У неколико наврата био је представник Крижевачке жупаније на државном сабору. Затим је обављао службу потпалатина 1486–1490. Из два брака, са Аном Равенаи и Оршојом Фанч, имао је две кћерке: Јелену и Катарину. Т. Pálosfalvi, *Grebeni Hermanfi László alnádor. Egy tekintélyes szlavyon köznemesi politikus pályaképe*, *Századok* 141 (2007) 843–877. Т. Pálosfalvi, *Grebeni Hermanfi László alnádor. Egy tekintélyes szlavyon köznemesi politikus pályaképe*, *Századok* 142(2008) 267–313. N. C. Tóth–R. Hórváth–T. Neumann–T. Pálosfalvi, *Magyarország világi archontológiája* I, 80, 93, 94.

¹¹⁴³ MNL DL 100842. Вероватно исти топоним помиње се у исправи од 10. фебруара 1493. године као село *Schwthye* (у истој исправи у наставку се назива поседом) које припада поседу Титушевина у Крижевачкој жупанији. Дотична исправа је наређење бана Ладислава Егерварија према коме су се требале испитати оптужбе Балтазара Баћањија да је деспотова удовица одузела неколо његових кметовских сесија у поменутом селу. Можда се исти топоним (*Schwthye*) јавља у повељи од 17. фебруара 1504. године којом удовица деспотова, тада жена Ференца Бериславића од Грабарја предаје Белу Стену и друга добра сину Јована Корвина, Кристофору кога је посинила. DL 101160, DL 37757. Ваља напоменути да је ово једна од ретких исправа које је српски деспот издао као угарски феудалац. Малобројност оваквих личних исправа једним делом је узрокована угарском дипломатичком праксом која није признавала потпуну правоваљаност исправама које су приватна лица издавала у личним пословима под својим печатом. Сва је прилика да је деспот своју даровницу (потврдну повељу) требао издати као особа која је дотични посед држала у својим рукама.

¹¹⁴⁴ DL 74528.

¹¹⁴⁵ Руварац је мислио да је ова црква Светог Николе она која се помиње у једном познијем запису и да је лежала поред Купиника звана Грабовац. И. Руварац, *Feyezkeo=Сланкамен*, 570.

Беле Стене појединице који би према својим именима могли бити Срби, што сведочи о њеној улози у миграторним процесима.¹¹⁴⁶

Деспот Вук Гргуревић био је, као славонски племић, укључен и у замршено питање плаћања десетине загребачком бискупу Освалду Тузу (*Túz Osvát*), које је било покренуто и трајало дуго времена. Својом повељом од 1. јуна 1478. године издате у Будиму деспот Вук је одобрио, посредовањем других угарских црквених великодостојника, да се за Белу Стену и Титушевину одговарајућа свота плаћа порезницима загребачког бискупа.¹¹⁴⁷

Српски деспот је имао и неке претензије на поседе *Ellyesowcz*, *Dersyneth*, *Kerezthwr*, *Saly*, *Zewlews*, *Dwbowcz* у Сремској жупанији, у којој је био поседник, и на посед *Mazalocz* у Бачкој жупанији, припадности поседа Рева. Због тога је Михаило од Порданча у име Агнезе и Ладислава сина Ладислава од Рева исправом од 12. марта 1479. године забранио деспоту и неком Сремцу, литерату Стефану Србину (*Zithepan literatum Rasianum Sirmiensem*) да у посед уђу, односно угарском краљу да им исте преда.¹¹⁴⁸

Капетани Стефан и Дмитар Јакшић су од угарског краља добили поседе Телек (*Thelek*), Багд (*Bagd*), Фечкеш (*Fechkes*) и Фелдвар (*Fewldwar*) у Чандској жупанији за своје заслуге и показану верност. Међутим, њихово стицање није прошло без потешкоћа. Увођењу у посед се успротивио кастелан Мункача (*castellanus castris Munkach*), Јован Варјаши из Телека (*Teleki Varjassy János*).¹¹⁴⁹ Јакшићи су до тада већ стекли посед Чоморкањ (*Chomorkan*) исто у Чанадској жупанији.¹¹⁵⁰ Клушки каптол је према каљевом наређењу 8. септембра 1472. године браћи Јакшић потврдио раније дароване поседе које су држали Бенедикт и Јован Вереш (*Veres Benedek és János*).¹¹⁵¹ Посматрајући ове донације уочљива је намера да се српским старешинама повери улога у одбрани јужне границе. Наиме, све донације српским старешинама односе се на југ земље, тако да они постану додатно заинтересовани за одбрану својих поседа од османских упада, а могли су мобилисати своје сународнике који су се тамо населили у већим групама.¹¹⁵² Могуће је да су бројни ситнији поседи због честих пустошења

¹¹⁴⁶ DL 74528. Тако се спомињу неки Драган Радоја (или Радоња) и Радовац.

¹¹⁴⁷ DF 252066. М. Месић, *Града тојих разправа и Rad-u*, *Starine* 5 (1873) 120–121. М. Спремић, *Српски деспоти у Срему*, 52. Можда су сукоби око десетине створили у народној традицији песме о сукобу Змаја Деспота са Николом Протопопићем што може указивати на римокатоличког свештеника. Љ. Пешикан-Љуштановић, *Змај Деспот Вук*, 136.

¹¹⁴⁸ L. Thallóczy–A. Áldásy, *A Magyarország és Szerbia közti összeköttetések oklevéltára*, 271–272. D. Dinić-Knežević, *Sremski Brankovići*, 13.

¹¹⁴⁹ MNL DL 17290. L. Thallóczy–A. Áldásy, *A Magyarország és Szerbia közti összeköttetések oklevéltára*, 259. Ј. Радонић, *Прилози за историју браће Јакшића*, 67–68. S. Vožanić, М. Kisić-Božić, *О првој генерацији Јакшића на тлу јужне Угарске*, 122. М. Спремић, *Породица Јакшић у Банату*, 36.

¹¹⁵⁰ 27. марта 1470. краљ Матија је наредио да се испита жалба мачванског бана Маћуша Моровићког (*Maróti Mátyus*) да су кметови Стефана, Дмитра и Вука Јакшића из Чоморкања (*Csomorkány*) напали његов посед Сенаш у Бекешкој жупанији. Том приликом однели су ђулском дворском судији Маротијевић и двојици кметова жита у вредности од 100 форинити. MNL DL 16 985. L. Thallóczy–A. Áldásy, *A Magyarország és Szerbia közti összeköttetések oklevéltára*, 259. L. Blazovich, *Város az Alföldön a 14.-16. században*, 107.

¹¹⁵¹ Ј. Радонић, *Прилози за историју браће Јакшића*, 68.

¹¹⁵² М. Благојевић, *Српска државност у средњем веку*, 374.

стајали празни, изван интересовања других угарских властелина, погодни за даривање придошлих феудалаца. Поред имања стечених даровањем, браћа Стефан и Дмитар Јакшић узимали су поседе и у залог чиме су се такође укључили у уобичајене угарске поседовне процесе. Тако су својом исправом од 13. октобра 1478. године издатом у Нађлаку потврдили да је Јован Фаркаш (Farkas János) из њихових руку повратио део поседа Инач (*Inach*)¹¹⁵³ у Пештанској жупанији, који су они за своје новце узели у залог.¹¹⁵⁴

На својим поседима Јакшићи су следили обичај угарског средњег племства и ситније властеле у међусобном обрачунавању и парничењу.¹¹⁵⁵ Били су 1473. године у спору са Герефијевима.¹¹⁵⁶ Године 1481. године је на поседима Стефана и Дмитра Јакшића, као и Јована од Петерда чинио штете Емерик Доци од Задорлака. Краљева наредба о истрази случаја издата је 16. јуна 1484. године.¹¹⁵⁷ Слично се, према исправи Зарандске жупаније од 30. августа 1484. године, Емерик Доци од Задорлака жалио на Јакшиће. Према извршеној истрази, на коју је био послат судија племства Јован Лоуш од Ченте (*nostrum hominem, videlicet Johannem Lous de Chente in persona Johannis Kal de Kereky judicem nobilium...dimisimus*), Стефан Јакшић је са својим фамилијарима и својим људима по имену: Никола од Бешењеа (чиновник Јакшића из Нађлака) (*Nicolaus ispan de eadem foris de Besenie*), Павле Цигањ (*Paulus Chigan*), Јован Сакалаш (*Johannes Zakalus*), Димитрије Прибег (*Demetrius Pribegh*), кастелан Лазар од Керекеђхаза (*Lazarus castellanus de Kerekeghaz*), Радич Бошњак (*Radicz Bosniyak*), *Jache Vasko*, Јован Васко (*Johannes Vasko*), Бојо (Војо) (*Boyo*), Ладислав Фекете (*Ladislaus Fekethe*), Миливој (*Milivo*), Радич Путниковић (*Radicu Puthnichovigh*), Георгије Набраз од Сечења (*Georgius Nabraz de Zechen*), Тома Киш (*Thomas Parvus*), Јован Марсић (*Johannes Marsich*), Радиша Вокић (*Radosa Vokicz*), Марко, син Милака (*Marcus, filius Milach*), Ладислав Цигањ (*Ladislaus Chigan*), Весан Цигањ (*Vesan Chigan*), Никола Етвеш (*Nicolaus Ethwes*), Радоња Никола Халапић (*Radona Nicola Halapich*), Стефан Сакалатлан (*Stephanus Zakalathlan*), Блаж од Домбеђхазе (*Blasisu de Dombeghaz*), Ладислав, војвода од Фелака (*Ladislaus wayvoda de Fellak*), Марко из Кунаготе (*Marcus de Kunagotha*), Григорије Радован (*Gregorius Radovan*), Дука од Мезехеђеша (*Duka de Mezeheges*), Ладислав *vice Magoth de eadem*, Тудор Вереб (*Tudor Wereb*), Павле Вагдан (*Paulus Vagdan*), Ладислав Васко (*Ladislaus Vasko*) и Стефан Фодор (*Stephanus Fodor*) провалио на посед Задорлак и одвео са собом шездесет коња из крда (*equos equaciales*) који су смештени код Петра Мартона (*Petri Matrhon*), Ладислава Јакабфија (*Ladislai Jakabfy*), Бартоломеја *Elveth* и Ладислава Корома од Сола (*Ladislai Korom de Solo*).¹¹⁵⁸

¹¹⁵³ Највероватније је да се оно може поистоветити са селом Инарч југоисточно од Будимпеште. D. Csánki, *Magyarország történeti földrajza* I, 29.

¹¹⁵⁴ DL 105852.

¹¹⁵⁵ A. Magina, *Nemesek közti konfliktusok és erőszak. Magánháborúk a középkori Dél-Magyarországon*, 189–195.

¹¹⁵⁶ М. Спремић, *Породица Јакшић у Банату*, 37.

¹¹⁵⁷ DL 18974. L. Thallóczy–A. Áldásy, *A Magyarország és Szerbia közti összeköttetések oklevéltára*, 259.

¹¹⁵⁸ Ј. Радонић, *Прилози за историју браће Јакшића*, 70. Под наведеном сигнатуром DL 18994 налазила се исправа, како је то и Радонић навео, и како стоји према регесту Липота Оварија (Óvári Lipót),

17. Борбе око Хомоне и Нађмихаја

Ти ослонац бје Мађарске млаке

А страх и трепет за све Пољаке

Из песме о смрти краља Матије¹¹⁵⁹

Спољна политика угарског краља на западу довела је до сукоба са владарем Пољске. Тако је 1471. године пољски краљ послао војску као подршку свом сину Казимиру који је наступао као претендент на угарски престо. Сукоб краљева Пољске, Чешке и Угарске имао је своје дејство и на подручју државе краља Матије. Тако су пољски разбојници нападали погранична подручја Угарске. Погранично ратовање између пољске и угарске државе изискивало је неретко употребу јединица хусара у заштити границе.¹¹⁶⁰ Током упада, Пољаци су освојили два значајнија насеља у којима су подигли своје базе из којих су били у стању пустошити и пленити околину. Оба насеља, Хомона (Homonna) и Нађмихаљ (Nagy Mihály), налазила су се у Земплиенској жупанији на граници са Пољском.¹¹⁶¹ О борбама око ових утврђења Бонфини је оставио живописну слику. Угарском војском командовао је ранији ердељски војвода Никола Чупор (Csutor Miklós).¹¹⁶² Како су се утврђења упорно бранила, Бонфини наводи да их је краљ желео заузети лукавством и због тога је позвао једног од Јакшића, капетана лаких коњаника.¹¹⁶³ Сакупио је војску од 500 људи и кренуо је током ноћи, а према Бонфинију, у зору је био код Нађмихаја. Познавали су тамо већину пољских стражара. Италијански хуманиста бележи да су двојицу Пољака који су изашли из кастела одмах обесили да не би могли дојавити својима. Ујутру је из тврђаве изашло две стотине педесет коњаника, док је исто толико остало у утврђењу. Пољски коњаници су ушли у једну шуму не слутећи заседу. Иза њих су се појавили хусари. Међутим, Пољаци су наставили даље док нису стигли у једну мрачну долину у средини шуме. Јакшићеви војници су насрнули на њих уз велику вику и током тешке борбе су их опколили. Према Бонфинијевим речима половина Пољака је изгинула, а друга половина је заробљена. Оне које су заробили, показало се, нису оставили у животу. Извели су их

међутим, данас се под овом сигнатуром налази једна исправа Њитранског каптола с истим датумом. Исправу о којој је реч на жалост нисмо успели да нађемо. М. Спремић, *Породица Јакшић у Банату*, 40.

¹¹⁵⁹ Превод Енвера Чолаковића.

¹¹⁶⁰ *Politische Correspondenz Breslaus im Zeitlater des Königs Matthias Corvinus I*, 140.

¹¹⁶¹ Данас су то насеља Хумење и Михаловце у југоисточној Словачкој.

¹¹⁶² Никола Чупор (Csutor Miklós) био је племић пореклом из Славоније. У изворима се спомиње и са предикатом од Монослао (Мославине). Током своје каријере, као дворски витез учествовао је у борбама код Костолања 1467. године. Био је вировитички жупан. Током своје каријере достигао је достојанство ердељског војводе и жупана Сикулаца које је носио у периоду од 1468. до 1472. На овом положају заменио га је Блаж Мађар. Био је 1470. у Бечу на преговорима краља Матије и цара Фридриха III. Године 1471. био је представник угарског краља на сабору који је бирао чешког краља. *Magyarország történeti kronológiája I*, 295. Р. Е. Ковács, *Matthias Corvinus*, 107. N. С. Tóth–R. Hórváth–T. Neumann–T. Pálosfalvi, *Magyarország világi archontológiája 1458–1526*, 86.

¹¹⁶³ А. de Bonfinis, *Rerum ungaricarum decades IV-1*, 60. А. Bonfini, *A magyar történelem tizedei*, 900. *Дмитар Јакшић*, у: *СБР* 3, 301–302. (С. Ђирковић).

пред замак и све обесили.¹¹⁶⁴ Сутрадан је започела опсада приликом које је настрадао заповедник угарске војске, Никола Чупор, након што је погођен из једног оружја. Упркос тога за угарску војску опсада се завршила успешно. Након што се посада утврђења предала сви су браниоци послати у Будим у кулу звану Чонка (на мађарском значи крња). Временом су потом подављени у Дунаву.¹¹⁶⁵ Угарска војска је потом по зими 1473. године отишла под Хомону. Након кратке опсаде и ово утврђење је заузето, а посада је или посечена или отпремљена у Будим.¹¹⁶⁶ Ратовање с Пољацима наставило се током идуће године у још већим размерама на подручју Шлезије. Угарски краљ је, дакле, српске старешине употребљавао у борбама где и када му је то тренутно било потребно, употребљавајући њихову брзину и војну спретност. Тако су се они борили на разним странама понекад идући из борбе у борбу од којих многе нису имале везе са њиховим стремљењима ка обнови српске државе. Ова епизода показује само део ратне тактике и вештине српских војника у угарској служби.

¹¹⁶⁴ М. Спремић, *Породица Јаковић у Банату*, 37.

¹¹⁶⁵ А. de Bonfinis, *Rerum ungaricarum decades* IV-1, 60–61. А. Bonfini, *A magyar történelem tizedei*, 900–901.

¹¹⁶⁶ А. de Bonfinis, *Rerum ungaricarum decades* IV-1, 60. А. Bonfini, *A magyar történelem tizedei*, 901.

18. Борбе у Чешкој 1474. године

Много штете наноси, а мало прима

Бонфини о тактици угарског краља

Склапањем савеза између Хабсбурга и Јагелонаца и нападом пољског краља на Шлеску, у којој се тад налазио и краљ Матија, покренуте су нове борбе у земљама чешке круне.¹¹⁶⁷ Угарски краљ налазио се у тешком положају када су га бројније чешке и пољске снаге краља Владислава и краља Казимира опколиле у Бреслави (Вроцлаву) током октобра 1474. године. Како је био у знатно неповољнијем положају и с мањом војском, краљ Матија је град опскрбио намирницама, а околину уништио. Показало се да је ова тактика била изузетно успешна и с разлогом је неки историчари сматрају за једну од најблиставијих краљевих војних успеха.¹¹⁶⁸ Чешке и пољске снаге трпеле су од несташице и од изненадних препада угарских чета које су излетале из града и хватале заробљенике. Малобројније, али боље обучене и дисциплиноване најамничке јединице угарског краља могле су се успешно носити са знатно многобројнијом, али лошије вођеном и тромијом пољском и чешком племићком војском.¹¹⁶⁹ Заробљевања су неретко спроводили Срби. Ешенлоер спомиње да је у краљевој војсци било у борбама ангажовано стотину српских ратника који су непријатељу чинили страховите штете. За заробљенике краљ је српским борцима неретко давао новац што их је још више подстицало.¹¹⁷⁰ Исти писац помиње да је Рашанима предат један заробљени ухода противника кога су они исто вече погубили.¹¹⁷¹ Осим тога краљ Матија је под командом Стефана Запоље и Павла Кинижија послао лаку коњицу да плени и пустоши пољске територије, а која је стигла до близу Кракова. Током сукоба непрецизно је посведочено у изворима ангажовање деспота Вука Гргуревића и једног од Јакшића. Бонфини српског деспота, омашком под именом Павле, и једног од барјактара, Јакшића, помиње као посебно заслужне, док осим њих помиње само сепешког грофа Стефана Запољу (Szapolyai István).¹¹⁷² Италијански хуманиста затим само сумарно наводи да су сви они награђена према својој заслуги, не наводећи шта су тачно стекли. Врло је могуће да су српски лаки коњаници учествовали и у поменутом продору у Пољску. У сваком случају српски ратници су се показали као ефикасни војни елемент који је стајао на располагању угарском владару и у овом сукобу.

¹¹⁶⁷ K. Nehring, *Mátyás király külpolitikája*, 429.

¹¹⁶⁸ Gy. Rázsó, *Mátyás hadászati tervei*, 14–16.

¹¹⁶⁹ G. Herczegh, *Magyarország külpolitikája*, 78.

¹¹⁷⁰ P. Eschenloer, *Geschichte der Stadt Breslau II*, 953, 954.

¹¹⁷¹ P. Eschenloer, *Geschichte der Stadt Breslau II*, 955.

¹¹⁷² A. de Bonfinis, *Rerum ungaricarum decades IV-1*, 59. A. Bonfini, *A magyar történelem tizedei*,

19. Борбе за освајање Шапца

Указа му место погодито
Одакле ће боље Шабац бити
И лакше га тако освојити—
С тог белега поче грмљавина
Са свих страна муња абердима.

Стих из епа *Szabács viadala* који на мађарском
језику опевава борбе око града

Како је о томе већ било речи у ранијем излагању, султан Мехмед II остварујући своје намере ка ширењу граница османске моћи искористио је прилику када је краљ Матија био уплетен у дуготрајне исцрпљујуће борбе на подручју земаља, пре свега, чешке круне, у намери да на западу оствари своје спољнополитичке амбиције и тежње. Изградња утврђења на месту Заслона, које је касније понело име Шабац, значило је повећање османског притиска на јужне угарске границе. Премда Бонфини приказује градњу тврђаве сумарно, из чега делује да се угарски краљ није нарочито узнемиравао због градње овог пограничног утврђења на Сави, сва је прилика да је краљ Матија био у потпуности свестан значаја овог утврђења.¹¹⁷³ На то указују и чести помени припрема против Османлија у дипломатичким изворима. Деспот Вук је, осим тога, упозоравао на претећу опасност.¹¹⁷⁴ Да се то од деспота могло чути није необичајено пошто је имао велико борбено искуство, познавао је терен, као и непријатеља, а у близини су му били и поседи (Купиник).

Погранични османски заповедници су од 1469. започели са серијом жестоких упада на угарску територију, који су почетком седамдесетих година постајали све интензивнији и дубљи.¹¹⁷⁵ Према Унрестовим речима нека подручја Славоније била су толико опустошена да се понегде на десет миља није могла наћи кућа нити човек.¹¹⁷⁶ Шабац је уз Смедерево представљао идеално место за отпочињање оваквих напада, с тим да је из новог утврђења било знатно лакше допрети далеко на запад на подручје Крањске, Крајине и Штајерске које су могле обезбедити богати плен пошто до тада

¹¹⁷³ *Historia Turchesca* бележи да се из њега могла чинити велика штета околини Београда (*la qual faceva gran danno al paese di Belgrado*). Према свему судећи сматра се да је аутор барем једног њеног дела био Ђовани Марија Анђолело. D. da Lezze, *Historia Turchesca (1300–1514)*, ed. I. Ursu, București 1909, 81. L. Veszprémy, *Szabács ostroma*, 48.

¹¹⁷⁴ L. Thallóczy–A. Áldásy, *A Magyarország és Szerbia közti összeköttetések oklevéltára*, 389. М. Спремић, *Борбе за ослобођење Смедерева*, 19.

¹¹⁷⁵ М. Tomorad, *Vanjska politika Matijaša Korvina od 1464. do 1490*, 189.

¹¹⁷⁶ *tetten da grossen wuest mit pranndt, mordt und lewtverfuerung, das offt in zehn meylen kain haws noch mensch ist*. J. Unrest, *Österreichische Chronik*, 44. E. Csukovics, *Magyarországról és a magyarokról*, 203–204.

нису учестало пустошене.¹¹⁷⁷ Тако су Али бег и Иса бег 1472. са својим акинцијама насрнули на подручје Срема чинећи штете у околини Петроварадина (*um und niderhalb Peterwardein*).¹¹⁷⁸ У слично време према немачким земљама је напао босански паша са огромном војском од око 30.000 коњаника, према једном савременом извештају.¹¹⁷⁹ Корушки свештеник, Јакоб Унрест је у својој *Аустријској хроници* оставио посебно потресне сцене османских плењења настојећи да их из године у годину евидентира. Такон он бележи паљење насеља, одвођење становништва, убијање и разна насиља почевши од 1469. године.¹¹⁸⁰

Међу разорним османским акинцијским нападима један је фебруара 1474. године под вођством Али бега стигао до важног бискупског средишта Великог Варадина (Nagyvárad). Према османским изворима тада је Али бег са собом водио и три хиљаде хришћана из своје области којима је била поверена брига о коњима.¹¹⁸¹ Користећи изненађење и пометњу османски коњаници су град опљачкали и попалили, а потом су успели да се врате преко Дунава не наилазећи на отпор. Као знак успешног похода послао је султану у Цариград пуне вреће носева и ушију.¹¹⁸² Чињеница да је османским коњаницима успело да без знатнијег отпора продру тако дубоко на територију угарског краља и да похарају једно од најзначајнијих верских центара земље изазвала је изузетно огорчење широм државе.¹¹⁸³ Следили су османски упади на подручје Хрватске, потом је у августу уследио нови упад до реке Криша (Kőrös), а у јесен упад из Босне.¹¹⁸⁴ Бонфини бележи да је низак водостај река због велике суше ишао на руку османским пљачкашима који су прешли Саву.¹¹⁸⁵ Краљ Матија био је принуђен да се окрене опасности која је претила с југа и имао је прилику за то. Ситуација на западу се променила и сукоби на том подручју су утихнули, док се са два

¹¹⁷⁷ Шабац је био од великог значаја за Османлије из разлога пљачке и према Петеру Ешенлоеру. P. Eschenloer, *Geschichte der Stadt Breslau* II, 987.

¹¹⁷⁸ В. Макушев, *Споменици* II, 38. *Politische Correspondenz Breslaus im Zeitalter des Königs Matthias Corvinus* I, 100.

¹¹⁷⁹ В. Макушев, *Споменици* II, 39.

¹¹⁸⁰ J. Unrest, *Österreichische Chronik*, 37, 40, 44, 53, 64. E. Csukovics, *Magyarországról és a magyarokról*, 203.

¹¹⁸¹ О. Зиројевић, *Smederevski sandžak-beg Ali-beg*, 14.

¹¹⁸² О. Зиројевић, *Smederevski sandžak-beg Ali-beg*, 15.

¹¹⁸³ P. Engel-Gy. Kristó-A. Kubinyi, *Magyarország története 1301–1526*, 259. Ф. Бабингер, *Мехмед Освајач и његово доба*, 306. *Magyarország története*, 242. Краља је због овог догађаја негативно описао писац Дубничке хронике који је мало порстора посветио његовој владавине. О пустошењу Варадина оставио је прилично опширан пасус. Писац ове хронике био је толико ненаклоњен угарском владару да је његов успех извојеван код Шапца попутно изоставио из свог излагања. *Chronicon Dubnicense cum codicibus Sambuci, Acephalo et Vaticano cronicisque Vindobonensi, Picto et Budensi accurate colatum, recensuit et praefatus est: M. Florianus, Lipsiae 1884, 197–199. L. Veszprémy, Szabács ostroma*, 53.

¹¹⁸⁴ О османским провалама у овом времену у свом делу је писао и Јан Длугош истичући, као поданик непријатеља угарског краља, да им се нико није супротставио. За један напад који ставља на дан 11. октобра 1470. бележи да су провалили у Трансилванију и Панонију и харала *usque ad Zagrabiam et Carvaciam* одводећи 10.000 заробљеника. Међутим, његов извештај можда спаја у јединствену епизоду више османских упада из овог периода. Наиме, мало је вероватно да су акинције, маколико брзе, могле прећи с једног краја државе на други без знатнијег отпора. Да ове провале Длугош користи да оцрни пред читаоцима угарског краља сведочи и његова примедба у вези са једним османским продором око Божића исте године тврдећи да се све то десило *quamvis Panonicus rex Matthias sub diebus ipsis, quibus hec gerebantur, presens fuerit. Ioannis Dlugossii Annales seu Cronicae* XII, 261–262. Ф. Бабингер, *Мехмед Освајач и његово доба*, 306.

¹¹⁸⁵ A. Bonfini, *A magyar történelem tizedei*, 901.

суседна владара постигло примирје. Осим тога, и похара Великог Варадина захтевала је од угарског краља да учини нешто на бојишту према Османлијама како би поправио свој углед у земљи и репутацију борца за хришћанство пред дворовима западне Европе.¹¹⁸⁶ Како је постигао споразум са владарима суседних земаља подстицаји за борбу против султана стизали су са свих страна, а почела су да стижу и новчана средства, понајвише из италијанских држава.¹¹⁸⁷ Значајну потпору за нови поход је давала и победа коју је молдавски кнез Стефан Велики остварио у борби са Османлијама код Васлуија, а након тога је прихватио и угарско сизеренство.¹¹⁸⁸ Угарски владар се припремао за борбу, градио је бродове и припремао топове.¹¹⁸⁹ Током лета одвијали су преговори са западним земљама, а вероватно је долазило и до окршаја на граници.¹¹⁹⁰ Тако је Венеција честитала угарском краљу на победи извојеваној под Београдом.¹¹⁹¹

Упркос томе, краљ Матија у поход није улазио ни брзо ни лако. Због тога су у другој половини 1475. године вођени преговори и чак су се отегли до децембра. Султан је још имао неприлика на истоку, а и здравствено стање га је нагонило на попустљивост.¹¹⁹² Према речима угарског краља нуђен му је велики део Србије и пимирије од 7 до 12 година. Међутим, преговори нису успели пошто је султан тражио да његова војска пролази кроз угарску територију, односно преко Далмације и Хрватске (*che in quella el Turco richiede, che la sia prima per al piu tempo per anni XII et almeno per VII, et havendo el transito per la Dalmatia et Croatia con ogni ezercito suo*).¹¹⁹³ Османска страна му је током децембра поново послала посланике, али узалудно. Вероватно је на

¹¹⁸⁶ F. Szakály, *A török-magyar küzdelem szakaszai a mohácsi csata előtt*, 46–47. A. Kubinyi, *Hunyadi Mátyás, a személyiség és a király*, 95.

¹¹⁸⁷ K. Nehring, *Mátyás külpolitikája*, 429–430. Gy. Rázsó, *Mátyás hadászati tervei*, 15.

¹¹⁸⁸ Ф. Бабингер, *Мехмед Освајач и његово доба*, 308, 315. *Историја Османског царства*, 117, 118.

¹¹⁸⁹ I. Nagy–A. Nyáry, *Magyar diploáciai emlékek II*, 282. О припремама се знало и у Шлеској. *Politische Correspondenz Breslaus im Zeitalter des Königs Matthias Corvinus I*, 190–192. Чанки је у својој студији о борбама под Шапцом писао о томе да је краљ настојао да за себе придобије српско становништво. D. Csánki, *Szabács megvétele*, 370, 374. *ИСН II*, 383. (С. Ћирковић). У настојању да се обезбеде материјлна средства разрезан је ванредни порез. M. Wertner, *Magyar hadjáratok a XV. század második felében*, 226, 227. Да су припреме биле значајне знао је и Јакоб Унрест који бележи да је краљ сакупио војску састављену од Мађара, становника Ердеља и војника из немачких земаља и Чешке. Грешком је Унрест ове припреме повезао са краљевим одласком у Босну (*Nyderbosen*). J. Unrest, *Österreichische Chronik*, 61. Петер Ешенлоер је краљеву силу на реци рачунао на неких 330 бродова што је податак који доноси један попис краљеве војске из 1479. године. Оправдано је питање да ли је током опсаде Шапца коришћена целокупна речна флота. Себастиан Бадуаријо пише средином октобра: *Sono preparati circa navii 100*. Ђула Ражо је, премда сумњичаво, податке о бројности угарске војске из 1479. везао са борбама за освајање Шапца. L. Óváry, *Mátyás király szárazföldi s vízi haderejének leírása az 1479-ki hadjáratból*, *Magyar Történelmi Tár* 8 (1885) 763. Gy. Rázsó, *Mátyás hadászati tervei*, 17.

¹¹⁹⁰ Бадуарио је извештавао у једном свом извештају с почетка 1476. године да су Османлије срушиле неко утврђење насупрот Смедереву које подигао угарски краљ. Смарао је да је османске војске било 20.000, а да су угарски бици досезали 2.000. L. Thallóczy–A. Áldásy, *Magyarország és Szerbia közti összeköttetések oklevéltára*, 264. На помоћи око превода захваљујем се колеги Јожефу Рафаелу Гудману.

¹¹⁹¹ О борбама је известио Себастиана Бадуарија и егерски бискуп. I. Nagy–A. Nyáry, *Magyar diploáciai emlékek II*, 287–288. Пронесли су се гласови да је султан сакупио велику војску. L. Óváry, *A Magyar Tudományos Akadémia történelmi bizottságának oklevélmásolatai I. A Mohácsi vész előtti okiratok kivonatai*, Budapest 1890, 135. Овај део наводи и: M. Wertner, *Magyar hadjáratok a XV. század második felében*, 223, 225.

¹¹⁹² M. Wertner, *Magyar hadjáratok a XV. század második felében*, 227–228.

¹¹⁹³ I. Nagy–A. Nyáry, *Magyar diploáciai emlékek II*, 281.

ове преговоре мислио угарски краљ када је у јануару 1476. године писао папи да у том погледу неће чинити ништа док не извести Свету столицу.¹¹⁹⁴ На крају године увидело се да преговори неће донети резултате. Одлука је препуштена сили оружја. Напад на Шабац отворио је серију ратних збивања која су настављена током целе године.

У почетку угарски владар није био сигуран у томе према којој страни би требао бити уперен поход и шта би требало радити. Првобитни план, како на то упућују извори, је био да се изврши напад према Влашкој и на влашки престо доводе Влад III Дракула путем похода из Ердеља и преко Северина (Szörény).¹¹⁹⁵ Замишљени поход уз молдавску и влашку сарадњу имао је циљ и освојање Смедерево. Егерски бискуп Гаврило Рангоне извештавао је у писму упућеном папи да је првобитни циљ напада била Влашка, али се од похода одустало због ниског водостаја Дунава што је могло утицати на пребацивање војске.¹¹⁹⁶ Интересантно, бискуп Гаврило бележи да се Сава не замрзава и да је то био случај и у време угарског похода. Тако је напад на Шабац уследио након преусмерења првобитне замисли кампање. На несигурност угарског владара у питању даљих корака може сведочити и његов итинерар. Крајем новембра из Футога је прешао у Петроварадин, а негде почетком децембра у Београд, што све може указивати на дилему краља Матије о томе да ли треба напасти Шабац или Смедерево.¹¹⁹⁷ Могуће је и то да је угарски краљ, поред промишљања будућег потеза, имао намеру да на сличан начин како су то до тада чиниле Османлије противника држи у неизвесности оствљајући неколико могућих циљева напада, а да се одлучи за онај правац који му се на основу прикупљених података чини најсврхисходнији.¹¹⁹⁸ Познато је да је у ово време угарска војска вршила преглед непријатељских пограничних утврђења и положаја приликом кога су неки угарски војници и страдали погођени пушкама (*pixidibus interempti*).¹¹⁹⁹ Заробљено је тада и неколико виђенијих Османлија.¹²⁰⁰

Краљ Матија је вероватно током боравка у Београду закључио да је напад на Смедерево преурањен и да је тада одлучио да је напад на Шабац сврхисходнији, а резултат извеснији. Тако је планирани поход широких размера сведен на опсаду једног пограничног утврђења.¹²⁰¹ Према мишљењу Ђуле Ражоа напад на Шабац није доводио

¹¹⁹⁴ *Magyar humanisták levelei*, 249. *Mátyás és a humanizmus*, 153. Gy. Rázsó, *Mátyás hadászati tervei*, 16.

¹¹⁹⁵ L. Veszprémy, *Szabács ostroma*, 38.

¹¹⁹⁶ L. Thallóczy–A. Áldásy, *A Magyarország és Szerbia közti összeköttetések oklevéltára*, 388. С. Ђирковић, *Средњи век*, 97.

¹¹⁹⁷ О краљевом путу епископ Гаврило пише 18. новембра из Бача: *Junxit nuper rex vellum suum cum classe et disposuit unumquemque in locum suum. Politische Correspondenz Breslaus im Zeitlater des Königs Matthias Corvinus I*, 193. Исти прелат пише 5. децембра из Петроварадина да је краљ *Belgradum cum classe descendit*. Онда је могуће померити период краљевог доласка у Београд нешто раније него је то у његовом итинерару. I. Nagy–A. Nyáry, *Magyar diplomáciai emlékek II*, 287–288. D. Csánki, *Szabács megvétele*, 370. M. Wertner, *Magyar hadjáratok a XV. század második felében*, 227. R. Horváth, *Itineraria regis Matthiae Corvini*, 103–104.

¹¹⁹⁸ L. Veszprémy, *Szabács ostroma*, 38, 39–40.

¹¹⁹⁹ I. Nagy–A. Nyáry, *Magyar diplomáciai emlékek II*, 288. M. Wertner, *Magyar hadjáratok a XV. század második felében*, 227.

¹²⁰⁰ I. Nagy–A. Nyáry, *Magyar diplomáciai emlékek II*, 288. L. Veszprémy, *Szabács ostroma*, 40.

¹²⁰¹ J. Gyalóky, *Mátyás király a hadszervező és hadvezér*, 247.

у питање дотадашњи status quo што није незамисливо.¹²⁰² Бонфини сведочи да је краљ био решен да ово утврђење стави под своју власт и да на тај начин зауставити учестале исцрпљујуће османске нападе. Припреме на угарској страни су биле знатне и трајале су дуго.¹²⁰³ Тачан број угарске војске не може се утврдити на основу расположивих извора пошто се бројке крећу између 10.000 и 100.000 људи. Ешенлер је преувеличано прибележио да је угарска војска бројала 100.000 људи што није могло бити ни уком случају тачно.¹²⁰⁴ Према једном извори који бележи ствари и људство прикупљено за поход наводе се такође изузетно велики бројеви. Тако је према њему из Пеште изашло 70.000 људи,¹²⁰⁵ затим је краљ Босне послао 4.000 војника (*Item der kunig von Wossen vel Possen hat auch vier tausent man*), а своје ратнике су послали и молдавски војвода Стефан, Влад Дракула, као и још неке старешине. Иако су бројеви људи претерани списак доноси бројеве разноврсног наоружања које је припремљено, а који може бити барем делимично тачан. Биле су ту различите врсте топова и пушака, 110 колица, 8 справа за бацање, 12 опсадних топова, 2.000 ручних пушака, 340 товара барута, разноврзне справе, 1.500 самострела, 8 кола, муниција, 500 гвоздених ланаца и 600 мердевина изнетих из оружарнице, стотину пушкара, 32 ковача, 10 каменорезаца, 40 тесара, 12 колара као и обиље хране (700 оваца са 4 пастира, 1.700 драјлинга¹²⁰⁶ брашна, 2.000 сушеног воловског меса, 4.000 гусака и много живих кокошака и друго).¹²⁰⁷ Процењује се да је угарска војска могла да износи 10.000, 15.000 до 20.000 војника.¹²⁰⁸ Угарска војска је у сваком случају била многобројнија од посадника шабачке тврђаве. Према свему судећи око Београда и у близини Смедерева су Угари истовремено градили мања утврђења како би блокирали Смедерево и заштитили Београд.¹²⁰⁹ Османких бораца је било неких 1.300 људи. Угари су, највероватније, скоро до пред пад утврђења имали погрешне податке о бројном стању њене посаде сматрајући је малобројнијом. Егерски бискуп је прибележио да је тврђаву бранило шест стотина пробраних бораца (*sexcentis electis bellatoribus*)¹²¹⁰ од којих је половина била наоружана ручним пушкама.¹²¹¹

¹²⁰² Овакво мишљење је извлачио из закључка да је Шабац подигнут током времена примирја и да је његово подизање било противправно. Gy. Rázsó, *Mátyás hadászati tervei*, 17.

¹²⁰³ Веспреми је био мишљење да је споро кретање војске још један показатељ да угарске војске није могли бити много. L. Veszprémy, *Szabács ostroma*, 39.

¹²⁰⁴ P. Eschenloer, *Geschichte der Stadt Breslau* II, 984.

¹²⁰⁵ Ешенлоер бележи да је војска кренула у лето из града, а да се краљ прикључио њој у октобру. P. Eschenloer, *Geschichte der Stadt Breslau* II, 984.

¹²⁰⁶ Драјлинг је мера немачког порекла. Углавном се користила за мерење вина и била је одомаћена у западним угарским крајевима. На жалост није сигурно у овом случају о којој је варијанти драјлинга овде реч. Већи градски центри имали су свој драјлинг који се делио на различит број акова, углавном између 20 и 24, а свака врста акова је имала различиту вредност преведену у данашњи метрички систем. Углавном се драјлинг креће између 1.074 и 2.400 литара. I. Bogdán, *Magyar űr-, térfogat-, súly- és darabmértékek 1874-ig*, Budapest 1991, 170–174.

¹²⁰⁷ J. Chmel, *Monumenta Habsburgica* I-2, 78–79. A. Kubinyi, *Mozgósítási és hadseregellátási problémák*, 70–71. У преводу на савремени мађарски језик: L. Veszprémy, *Szabács ostroma*, 57–58.

¹²⁰⁸ L. Veszprémy, *Szabács ostroma*, 41.

¹²⁰⁹ M. Wertner, *Magyar hadjáratok a XV. század második felében*, 230.

¹²¹⁰ L. Thallóczy–A. Áldásy, *Magyarország és Szerbia összekötöttéseinek oklevéltára*, 388.

¹²¹¹ L. Thallóczy–A. Áldásy, *Magyarország és Szerbia összekötöttéseinek oklevéltára*, 388. С. Ђирковић, *Средњи век*, 98. Јакоб Унрес је у својој хроници рачунао са 1500 чланова посаде утврђења. J. Unrest, *Österreichische Chronik*, 61. Веспреми је посаду бројао на неких 1.200 људи посведочених у

Османска страна је такође вршила припреме, очито с великим немиром.¹²¹² Бонфини сведочи да је османски султан утврђење на Сави ојачавао и послао у њега посебно обучену војску коју је наводно сам бирао.¹²¹³ Вероватно су ангажоване и јединице околних санџака.

Време угарског напада поново је стављено у зиму.¹²¹⁴ Италијански хуманиста је добро разумео смисао започињања похода у овом делу године. Наиме, пише да је угарски краљ полагао своју наду у брзину и јачину зиме која ће спречити дотурање помоћи османској посади у граду. Ласло Веспреми је томе додао још један важан разлог, пошто су османске јединице могле у случају преке потребе да делују и зими, а то је завршетак жетве и припремање довољно хране.¹²¹⁵ Иако је Бонфини донео једну прилично живу слику борби под Шапцем, његово излагање је непотпуно и изоставља детаље османске одбране. Међутим, недостатке *Декада угарске историје* надомешћују други наративни извори, као и савремена писма и дипломатичка грађа која сведочи о овом значајном догађају владавине краља Матије Корвина. Упркос томе, потпуну слику борби не можемо добити.

Када је прешао Саву краљ Матија је насеље опколио шанцима и поставио опсадне машине. Против утврђења је употребљена значајна артиљеријска ватра. Под Шабац је доведена и значајна флота. Међу справама употребљеним у опсади помиње се и једна необична велика справа употребљена у најризичнијем моменту похода, приликом искрцавања угарске војске. Било је то привремено утврђење од бродова, трупаца и ланаца које се могло саставити за два сата и пружити заштиту за 7.000 људи. Постоје претпоставке да је ова покретна тврђава могла бити и краљев изум.¹²¹⁶ Према Бадуарију краљ је ову справу испробао код Петроварадина. Да је употреба ове нове опсадне справе утицала на савременике и учеснике борбе сведочи и чињеница да је остала упамћена и уграђена у еп о освајању Шапца.

Уследио је напад, вероватно из правца Саве, на утврђење уз жестоку борбу која је завршена повлачењем хиршћана. Угарске јединице су успеле да упадну у утврду, али су одатле потиснуте. Еп о освајању Шапца говори о неразумном страдању чешких војника приликом упада током ноћи и у жестоким борбама унутар града.¹²¹⁷ Међутим, ситуација се ускоро променила. Како је бискуп Гаврило забележио папи у свом писму

изворима. L. Veszprémy, *Szabács ostroma*, 41. Франц Бабингер је сматрао да је османска посада Шапца могла бројати и 5.000 људи. Ф. Бабингер, *Мехмед Освајач и његово доба*, 295.

¹²¹² I. Nagy–A. Nyáry, *Magyar diplomáciai emlékek* II, 288.

¹²¹³ A. Bonfini, *A magyar történelem tizedei*, 902.

¹²¹⁴ Ешенлоер је у свом опису битке код Шапца више пута поменуо да је била застрашујуће хладна зима. P. Eschenloer, *Geschichte der Stadt Breslau* II, 987. M. Wertner, *Magyar hadjáratok a XV. század második felében*, 229. Опсада је према Олги Зиројевић почела негде 12. јануара међутим, како је опсада трајала 33 дана она је морала почети раније. О. Зиројевић, *Smederevski sandžak-beg Ali-beg*, 15.

¹²¹⁵ L. Veszprémy, *Szabács ostroma*, 38.

¹²¹⁶ D. Csánki, *Szabács megvétele*, 378. *ИСН* II, 383. (С. Ћирковић). L. Veszprémy, *Szabács ostroma*, 42.

¹²¹⁷ *Szöveggyűjtemény a régi magyar irodalom történetéhez. Középkor*, szerkesztette: Madas Edit, Budapest 1992, 550. Була Ражо је био мишљења да је то једина већа грешка угарског владара током овог похода. Gy. Rázsó, *Mátyás hadászati tervei*, 17. Према мишљењу Веспремија реч је о заповеднику најамника Франтишегу Хагу који је током опсаде погинуо. L. Veszprémy, *Szabács ostroma*, 42.

од 3. фебруара тада је освојено спољашње насеље (спољашњи и унутрашњи град, *civitatem exteriorem et interiorem*).¹²¹⁸ Након тога је уследила опсада главног утврђења. Артиљеријска ватра је са угарске стране настављана по зидовима утврђења,¹²¹⁹ који су се, упркос чињеници да су били начињени од земље и дрвета, показали прилично чврстим, што је чак ушло и у епско дело. Жестока артиљеријска ватра је оставила утисак и на бискупа Гаврила Рангонеа, који сведочи о дејству на зидинама, које ипак није могло бити знатно пошто су земљани зидови добро апсорбовали ударе испалених зрна.¹²²⁰ Угарска војска је зато тражила најпогоднија места за гађање на утврђењу. Еп о освајању Шапца пева о томе да је у овом послу угарској страни био од велике користи османски пребег по имену Хамза који је показао најпогодније место за рушење зидова (*А ето ти младог Турчин Хамзе/ Ка мађарским дели-јунацима/ Да некога од својих нађе/ Из Шапца испред турске тврђаве./ И побеже славном краљ Матију/ Указа му место погодито/ Одакле ће боље Шабац бити*).¹²²¹ Вероватно да је приближавање топова и гађање на одговарајуће тачке довело до попуштања бедема.¹²²² Бонфини је, уздижући храброст угарског краља, који се доиста неразумно храбро држао током борби, донео једну дарматичну причу према којој је прерушени краљ са једним слугом, пловећи у чамцу око тврђаве, сам тражио погодно место за артиљеријски напад, а при том досепо у животну опасност.¹²²³ Ова живописна епизода оставила је значајног утицаја и на потоње историчаре премда је њена стварност врло упитна пошто је остали извори уопште не спомињу.¹²²⁴ Галеото Марцио је такође из ових борби донео једну епизоду уздижћи краља Матију. Као изузетно чудновату особину овог владара сматрао је чињеницу да је у логору под Шапцем поред све грмљавине топова могао мирно да спава, док је у тишини свог двора био лаког сна.¹²²⁵ Сliku значајног краљевог жртвовања бележи и писмо од 3. фебруара 1476. године, премда је бискуп Гаврило

¹²¹⁸ L. Thallóczy–A. Áldásy, *A Magyarország és Szerbia közti összeköttetések oklevéltára*, 388. О освајању спољашњих фортификација зна и Јакоб Унрест. J. Unrest, *Österreichische Chronik*, 61.

¹²¹⁹ Ова чињеница оставила је значајан утисак и на Јакоба Унреста који је прибележио у свом делу. J. Unrest, *Österreichische Chronik*, 61.

¹²²⁰ Ф. Бабингер, *Мехмед Освајач и његово доба*, 315.

¹²²¹ *Azért igen ifjú török Hamza,/ Gondolván, hogy volt magyar ott haza,/ Erős Szabácsból törökök közül,/ Nagy sietetességgel, kiszökni készül./ Kiszökvén, szorgost királhoz juta,/ Legottan néki egy helet mutatata,/Honnég alkóbb Szabácsot veretni.* Препев су начинили М. Чудић и В. Кузмановић. Начин на који се млади Хамза спомиње у епу на мађарском језику упућује на чињеницу да је можда пореклом био Угарин (*мислећи да бежаше Угарин тамо на дому*). *Szöveggyűjtemény a régi magyar irodalom történetéhez*, 551.

¹²²² J. Gyalóka, *Mátyás király a hadszervező és hadvezér*, 265.

¹²²³ A. de Bonfinis, *Rerum ungaricarum decades IV-1*, 62. A. Bonfini, *A magyar történelem tizedei*, 902. Премда прича делује претерана и неверодостојна Деже Чанки је, на пример, на основу аналогije са храбрим држањем угарског краља и у другим походима, изразио прилично мало сумње у исправност овог сведочанства. D. Csánki, *Szabács megvétele*, 383. Матија Корви иначе је, како је познато, у сећању мађарског народа остао правдени краљ који је прерушен обилазио своју земљу испитујући неправде и откривајући кривце.

¹²²⁴ Ф. Бабингер, *Мехмед Освајач и његово доба*, 316. Мишљење о њој види: L. Veszprémy, *Szabács ostroma*, 43.

¹²²⁵ G. Marzio, *Mátyás királynak kiváló, bölcs, tréfás mondásairól és tetteiről szóló könyv*, 61. Ово посве интересантно дело иначе није стекло значајније интересовање историјске науке и неретко се сматра неозбиљним и незрелим. Исту причу понавља и познији писац Јоахим Куреус у својим Аналима. J. Cureus, *Gentis Silesiae Annales*, 194.

настојао што више издићи краљеву личности у сукобу. Међутим, на сличан начин пише и Лукач Лупус војводи Милана.¹²²⁶

Посада Османлија се бранила жилаво. Одбрани је на располагању стајао већи број великих пушака (вероватно топова, *grossas pixides*).¹²²⁷ Према свему судећи браниоци су били добро опскрбљени храном и добро наоружани. Помоћ су им пружали и становници градског насеља испод тврђаве, оба пола, који су се у њу повукли.¹²²⁸ Људи и ствари су били у унутрашњости тврђаве смештени у подземним просторијама.

Према речима Јакоба Унреста османска посада је задавала неприлике угарској војсци вршећи испаде из утврђења, убијајући и заробљавајући угарске војнике. Међу заробљенима спомиње неког грофа Јана из Загорја, сина старог грофа Јана (*graff Jan aus dem Sager, des alten graff Jannen sun*).¹²²⁹ Извори помињу и погибију других угарских ратника. Спев о опсади Шапца тако спомиње погибију младог Симона Вардаија. Јустијан Кавитела је крајем јануара 1476. године упркос томе писао миланском војводи да Турци не могу издржати (*li Turchi non lo poteno sucorere*) и да се очекује из часа у час предаја тврђаве (*de ora in ora se exspecta, che Sua Maesta habita tutto el castello*).¹²³⁰ Међутим, борба је била исрпљујућа и за угарску страну. Унрест је укратко препричавајући борбе споменуо само толико да је разљућени краљ наредио јуриш преко ровова у којем се подавило много војника и након кога се предало доње утврђење.¹²³¹

Османлије су настојале да у борбама притекну у помоћ опседнутој посади Шапца. Почетком фебруара 1476. године, сва је прилика негде око 2. фебруара већа група османских коњаника предвођена Али бегом, Сахибегом и неколицином других османских војвода стигла је под утврђење (краљ Матија помиње петорицу војвода у пратњи ових команданата).¹²³² Међутим, угарска војска им је препречила пут. Али бег се улогорио на једном брду на миљу од утврђења.¹²³³ Обе стране су стајале једна наспрам другој ишчекујући сукоб. Краљ Матија је писао Флорију Роверели да је припремио војску за сукоб и када су османски ратници стигли до једног узвишења, и кад су се њихови команданти вратили међу војску видећи стање противничке стране,

¹²²⁶ I. Nagy–A. Nyáry, *Magyar diplomáciai emlékek* II, 334–335. L. Veszprémy, *Szabács ostroma* 42.

¹²²⁷ L. Thallóczy–A. Áldásy, *Magyarország és Szerbia összekötöttéseinek oklevéltára*, 388.

¹²²⁸ L. Thallóczy–A. Áldásy, *Magyarország és Szerbia összekötöttéseinek oklevéltára*, 388. Бискуп Гаврило бележи 700 мушкараца и 160 жена преживелих учесника у одбрани. I. Nagy–A. Nyáry, *Magyar diplomáciai emlékek* II, 344. L. Veszprémy, *Szabács ostroma*, 47.

¹²²⁹ J. Unrest, *Österreichische Chronik*, 61. Вероватно је реч грофу Јану Витовцу који је до тада умро, али чија је значајна личности могла у делу овог писца да подстакне краљев бес да нареди општи напад којим је тврђава заузета. L. Veszprémy, *Szabács ostroma*, 44. Леонрадо Бота је извештава 27. јануара о паду једног угарског утврђења код Смедерева. M. Wertner, *Magyar hadjáratok a XV. század második felében*, 229.

¹²³⁰ I. Nagy–A. Nyáry, *Magyar diplomáciai emlékek* II, 339.

¹²³¹ J. Unrest, *Österreichische Chronik*, 61.

¹²³² I. Nagy–A. Nyáry, *Magyar diplomáciai emlékek* II, 343. *Mátyás király levelei*, 75. Егерски бискуп извештава о доласку Али бега са двојицом османских војвода и највећом војском. *Halibee cum duobus aliis vavvodis cum maximo exercitu*. L. Thallóczy–A. Áldásy, *Magyarország és Szerbia összekötöttéseinek oklevéltára*, 389. M. Wertner, *Magyar hadjáratok a XV. század második felében*, 229. O. Zirojević, *Smederevski sandžak-beg Ali-beg*, 15.

¹²³³ O. Zirojević, *Smederevski sandžak-beg Ali-beg*, 15.

Угари су их засули камењем из различитих справа за бацање које су убиле неколицину Османлија.¹²³⁴ Остало је у сећању да су Османлије изван тврђаве покушале да повицима извисте опкољене о пристизању помоћи на шта је угарски краљ наредио да се бије у бубње, виче и дува у трубе како би се онемогућила ова комуникација. Османска војска покупљена у пограничним крајевима повукла се без борбе и остала у близини утврђења коме је пошла у помоћ.¹²³⁵ О томе је краљ Матија писао напуљском посланику да су побегли пред његовом војском.¹²³⁶

Међутим, угарска страна је очекивала долазак османских појачања. Говорило се да Али бег чека пашу који заповеда читавом османском војском, због чега је краљ Матија повлачио трупе из Ердеља, наводно свесрдно очекујући сукоб с њима.¹²³⁷ Због природе терена изливање Саве је чинило значајне тешкоће приликом опсаде. Тако је долазило до плавлјења шанаца око утврђења и околних острва о чему је краљ извештавао напуљског посланика.¹²³⁸ Краљ Матије је потом, када је водостај био довољан, увео велике бродове у шанац. Како је извештавао напуљског посланика Роверелу, овим бродовима нису могли нашкодити нити топови, нити справе за бацање.

Према сведочењу Бонфинија Шабач је освојен лукавством. Наиме, угарски краљ је сакрио један део своје војске, док је сам подигао опсаду и скупио логор. Током ноћи су сакривени војници изненада напали и успели да се попну на зидине што посада није очекивала. Краљ Матија је до тада мало одмакао од града и одмах послао једну групу брзих коњаника, а сам их је са главнином војске следио.¹²³⁹ Уследила је огорчена борба у утврђењу. Преостала посада се потом предала. Премда је Бонфини саставио лепу причу о освајању Шапца биће да је ближи реалности егерски бискуп Гаврило Рангоне који је био очевидац догађаја. Према његовом писму упућеном папи утврђење је угарски краљ запосео предајом када су већ прилично страдале куле утврђења (*per deditioem*). Дакле, као дворски историчар Бонфини је свакако имао потребу да предају османске посаде у Шапцу начини херојском везујући предају за претходну борбу. Преживела посада се поклонила угарском владару, клекла љубећи му руку и обећавајући да ће му бити робови (*humiles ac suplices manus regias osculati genuaque flexi servitutum perpetuam spopenderunt*).¹²⁴⁰ Један други извор, *Historia Turchesca*, наводи да су ови војници коју су прешли на краљеву страну потицали од хришћана. Заробљени османски војници су посведочени и касније у угарској служби. Према

¹²³⁴ *Mátyás király levelei*, 75. *Mátyás és a humanizmus*, 154. M. Wertner, *Magyar hadjáratok a XV. század második felében*, 229–230. Бискуп Гаврило Рангоне је 3. фебруара писао у свом писму о извесној победи уколико се не деси нешто неочекивано.

¹²³⁵ L. Thallóczy–A. Áldásy, *Magyarország és Szerbia összekötöttéseinek oklevéltára*, 389.

¹²³⁶ *Mátyás király levelei*, 75. M. Wertner, *Magyar hadjáratok a XV. század második felében*, 230.

¹²³⁷ L. Thallóczy–A. Áldásy, *Magyarország és Szerbia összekötöttéseinek oklevéltára*, 389. С. Ђирковић, *Средњи век*, 100. О. Зиројевић, *Smederevski sandžak-beg Ali-beg*, 15–16.

¹²³⁸ I. Nagy–A. Nyáry, *Magyar diplomáciai emlékek II*, 343. L. Thallóczy–A. Áldásy, *Magyarország és Szerbia összekötöttéseinek oklevéltára*, 389. *Mátyás király levelei*, 76. *Mátyás és a humanizmus*, 154.

¹²³⁹ A. de Bonfinis, *Rerum ungaricarum decades IV-1*, 62. A. Bonfini, *A magyar történelem tizedei*, 902.

¹²⁴⁰ I. Nagy–A. Nyáry, *Magyar diplomáciai emlékek II*, 344. Јакоб Унрест је исправно написао да се тврђава предала и да су преостали османски војници прешли у службу краља Матије, који их је примио као остале обичне најамнике. J. Unrest, *Österreichische Chronik*, 61. О. Зиројевић, *Smederevski sandžak-beg Ali-beg*, 16. L. Veszprémy, *Szabács ostroma*, 44.

писању Јакоба Унреста неки од заробљених Османлија били су послати у посланство по краљеву невесту Беатрису Арагонску, међу којима се налазио један изразито висок и јак. Сличан податак доноси и бреславски бележник Петер Ешенлоер.¹²⁴¹

Опсада Шапца завршена је након 33 дана борбе по тешком времену.¹²⁴² Папи Сиксту IV угарски краљ је у писму од 16. фебруара 1476. написао да је ово било најтеже освајање једне утврде, иако је до тада освојио много тврђава.¹²⁴³ Истим писмом је папи предочио да ће детаље о борби изложити у писму егерски бискуп Гаврило што је он и учинио одмах након заузећа тврђаве. Забележио је угарски прелат да је у тврђави затекао грозну слику. Османске жртве, њих око 600,¹²⁴⁴ лежале су полу покопане или непокопане (*quadringenti modica terra aperti semi sepulti jacent*).¹²⁴⁵ Истом приликом, бележи, ослобођено је много хришћана заробљеника. Петер Ешенлоер доноси интересантан податак да су нађени многи Немци и Угари, њих око 2.000, који су се Османлијама придружили својевољно. Због тога су као издајници погубљени.¹²⁴⁶ Стечен је осим тога и богат плен у виду залиха и ратног материјала. Угарске жртве егерски бискуп је рачунао на више од 200 устрелених, утопљених и смрзнутих.¹²⁴⁷ Рањеници су по тешкој хладноћи били смештени у шаторима и бродовима где су се лечили од задобијених рана, односно издисали. Списак понетих ствари наводи да су на бродовима постојале собе, оставе, купатила, пећи и други потребни материјал.¹²⁴⁸ Бискуп Гаврило је писао о томе да се краљ намерава и даље борити против Османлија што је био незаобилазан детаљ обраћања угарског владара римском првосвештенику већ дуго времена.

На османској страни овај догађај је вероватно тешко примљен. Извори бележе да је Али бег страховао да ће га султан погубити, чему су се на хришћанској страни по свему судећи надали.¹²⁴⁹

Освајање Шапца слављено је као значајан успех. Италијанске дипломате су подвлачиле да је освојено утврђење изузетно значајно за Османлије, вероватно чинећи то према краљевом сведочењу који је извојевану победу настојао увећати.¹²⁵⁰ Бонфини

¹²⁴¹ Унрест је број посланика одредио на 800. J. Unrest, *Österreichische Chronik*, 62. Ешенлоер је прибележио да их било 16 раскошно и богато обучених. P. Eschenloer, *Geschichte der Stadt Breslau* II, 986.

¹²⁴² Интересантно је да је Бонфини опсаду заокружио на 30 дана, сматрајући да је опсада брзо завршена. A. Bonfini, *A magyar történelem tizedei*, 903.

¹²⁴³ Јоахим Куреус је истакао у свом делу да је тврђава освојена с великим тешкоћама. J. Cureus, *Gentis Silesiae Annales*, 194. *Magyar humanisták levelei*, 250.

¹²⁴⁴ Оштећени текст писма Гаврила Рангонео помиње 500 убијених, односно 400 несахрањених или делом сахрањених погинулих бранитеља тврђаве. У часу предаје забележио је 700 преживелих бораца, тако да се губици могу кретати око 600 војника.

¹²⁴⁵ Тако се може сматрати неисправним податак Куреуса према коме су сви посадници тврђаве погинули. I. Nagy–A. Nyáry, *Magyar diplomáciai emlékek* II, 344. J. Cureus, *Gentis Silesiae Annales*, 194. С. Ћирковић, *Средњи век*, 101.

¹²⁴⁶ P. Eschenloer, *Geschichte der Stadt Breslau* II, 987.

¹²⁴⁷ Тако краљ Матија помиње у једној својој даровници за Матеју Хорвата Витановића и Симона да је поред других заслуга погинуо и њихов брат Јован. M. Wertner, *Magyar hadjáratok a XV. század második felében*, 417–418.

¹²⁴⁸ L. Veszprémy, *Szabács ostroma*, 58.

¹²⁴⁹ I. Nagy–A. Nyáry, *Magyar diplomáciai emlékek* II, 345.

¹²⁵⁰ I. Nagy–A. Nyáry, *Magyar diplomáciai emlékek* II, 347.

претерујући каже да је утврђење пре освојено него је стигао глас о опсади. Честитке су уследиле са свих страна. Сматрало се да се из ове тврђаве може наносити Османлијама на подручју Србије и Босне значајна штета и стално узнемиравати ово подручје.¹²⁵¹ Утврђење је поправљено и додатно је ојачано, а водама Саве утврђење је претворено у острво, чиме је ојачана и заштита угарске јужне границе.¹²⁵² У утврђењу је стационирана угарска посада. Вероватно да је и у време краља Матије Корвина у Шапцу било распоређених насадиста (*nazadiste*), војника (*voyniczii*) и хусара (*hwzarones*) како је то било случај почетком XVI века.¹²⁵³ Осим тога, краљ је успео поправити своју репутацију борца за одбрану хришћанства.¹²⁵⁴ Краљ Матија се након тешке кампање вратио у Будим, где је тада умро благајник у чијим рукама је било сво краљево благо.¹²⁵⁵ Осим тога, знатно непријатније изненађење је било бекство естергомског надбискупа Јована цару Фридриху III са целокупном својом благајном.

Учешће српског деспота Вука, премда оно није интригирало писце који су овековечили догађај,¹²⁵⁶ ипак је оставило трага у сећању тако да на свој шутири и шкрти начин учешће деспотово помиње и српски летописац констатујући да је деспот Вук узео Заслон (или Шабац) заједно са угарским краљем Матијом.¹²⁵⁷ За српског летописца је чак деспотова заслуга у успешном подухвату једнака или већа од краљеве. Свакако да је деспот који је горео жељом да васпостави своју државу радо и прилежно учествовао у борбама.

Мишљења о значају ове борбе ни до данас нису усаглашена. Бројни истраживачи су касније на различите начине цениле ову победу. Док су је неки сматрали преувеличаном, други су били скептични према њеном значају у сенци каснијих догађаја, док су најбоље оцене о њој оставили истраживачи који су се бавили војним аспектима овог догађаја.¹²⁵⁸ У сваком случају освајање Шапца је један значајан војни успех угарског краља који је позитивно деловао на одбрану његове државе. Свеукупно гледано освајање Шапца, посматрано кроз призму целокупне спољне политике угарског краља и стање његове државе, није занемарив, али ни епохалан успех. Он је вероватно био у сразмери с краљевим очекивањима и тренутним потребама. С друге стране Шабац се у угарским рукама показао као важан одбрамбени положај у наредним деценијама. Краљ Матија је овај свој успех ма како га оцењивали савременици и потоње генерације искористио у политичке сврхе јачања своје власти, уклањајући велико незадовољство, и поправљања дипломатских позиција користећи се улогом заштитника хришћанства. На тај начин поново је искористио границу за циљеве властите политике. Међутим, напори око освајања овог пограничног утврђења које је

¹²⁵¹ L. Tahllóczy–A. Áldásy, *Magyarország és Szerbia összekötöttéseinek oklevéltára*, 267.

¹²⁵² M. Wertner, *Magyar hadjáratok a XV. század második felében*, 233.

¹²⁵³ L. Thallóczy, *Jajca (bánság, vár és város) története*, Budapest 1915, 180, 188.

¹²⁵⁴ A. Bonfini, *A magyar történelem tizedei*, 902–903. F. Szakály, *A török-magyar küzdelem szakaszai a Mohácsi csata előtt*, 46.

¹²⁵⁵ M. Wertner, *Magyar hadjáratok a XV. század második felében*, 234.

¹²⁵⁶ Делом је то могло бити последица учешћа самог владара и других значајнијих личности као што је државни судија Стефан Батори. M. Wertner, *Magyar hadjáratok a XV. század második felében*, 418.

¹²⁵⁷ Љ. Стојановић, *Стари српски родослови и летописи*, 250. М. Спремић, *Српски деспоти у Срему*, 50.

¹²⁵⁸ Изнета различита мишљења и оцене види: L. Veszprémy, *Szabács ostroma*, 53–56.

бранила знатно малобројнија посада нешто дуже од месец дана, и то зими када се није очекивала појава султанске војске, показали су истовремено и ограничења угарске војске у борби против Османлија што је утицало на даљи развој угарско-османских односа и на место српског народа у њима.¹²⁵⁹

На овом месту као куријозитет није згорег нешто детаљније говорити о једном епском делу под насловом *Szabács viadala (Oncada Шапца)* чија је тема опсада и освајање Шапца и које представља једно од значајнијих средњовековних споменика мађарског народног језика. Еп који говори о овом догађају састављен углавном у десетерачком стиху врло сликовито представља борбе око града. Вероватно да је до нас дошао само одломак једног дужег спева. Рукопис са одломком нашао је Деже Вегхеј (*Véghely Dezső*) 1871. године у архиву породице Чичери (*Csicseri család*).¹²⁶⁰

Премда је дуго постојао спор о аутентичности овог дела, сматра се да је еп састављен негде након борби под Шапцем и заузимања утврђења. Аутор је вероватно војник, учесник похода. Међутим, о њему не можемо рећи ништа пошто своју личност није уопште поменуо у оном делу спева који је дошао до нас.¹²⁶¹ Према језику дела постоји мишљење да је аутор потицао из земленско-абаујварског краја, дакле са севера земље.¹²⁶² Постоје сведочанства да су оваква дела била популарна у угарским круговима, а вероватно и у османским. Галеото Марцио је у свом делу забележио да Угари често певају песме о борбама са Турцима, а то чине на мађарском језику тако да племићи и прост пук разумеју ове песме.¹²⁶³ Епски спев о освајању Шапца у потпуности одговара овом културном контексту. Постојали су слични спевови вероватно и раније, тако да је један посвећен борбама за Јајце, можда настао негде након освајања овог утврђења.¹²⁶⁴ Елементе борби под Шапцем сачувала је и српска традиција.¹²⁶⁵ Познато је уосталом из описа битке на Хлебном пољу да су овакве јуначке песме могле настајати и одмах након борби величајући успешан подвиг. Врло је интересантно да спев доноси реалистичну слику борбе блиску оној у помињаном писму егерског бискупа Гаврила, а знатно различиту од Бонфинијевог приповедања, односно доноси слику која се добро допуњује са осталим примарним изворима.¹²⁶⁶

Одмах након освајања утврђења краљ Матија је настојао да што је могуће више искористи ову тешко извојевану победу. Због тога је послао своју војску, која је

¹²⁵⁹ A. Kubinyi, *Mátyás király*, 86.

¹²⁶⁰ *Szabács viadala*, у: Magyar irodalmi lexikon III, 103.

¹²⁶¹ F. Sebök, *A „Szabács viadala”*. *Egy XV. századi verses krónika mint hadtörténeti forrás*, *Rex invictissimus. Hadsereg és hadszervezet a Mátyás kori Magyarországon*, szerkesztette: L. Veszprémy, Budapest 2008, 203–207.

¹²⁶² *Szabács viadala*, у: Magyar irodalmi lexikon III, 103.

¹²⁶³ G. Marzio, *Mátyás királynak kiváló, bölcs, tréfás mondásairól és tetteiről szóló könyv*, 56.

¹²⁶⁴ R. Gerézdi, *Az úgynevezett Jajcai-ének töredéke*, *Irodalomtörténeti Közlemények* 67/6 (1963) 718–720.

¹²⁶⁵ Љ. Пешикан-Љуштановић, *Змај Деспот Вук*, 82.

¹²⁶⁶ До сада постоји једно критичко издање текста са коментарима и студијом на мађарском језику. S. Imre, *A Szabács viadala*, Budapest 1958. Текст епа је без коментара пренет у збирци за историју мађарске књижевности у средњем веку. *Szöveggyűjtemény a régi magyar irodalom történetéhez*, 549–552. Један део превео је на српско-хрватски језик Есад Чолаковић, односно у целисти М. Чудић и В. Кузмановић.. Е. Čolaković, *Zlatna knjiga mađarske poezije*, Zagreb 1978, 15.

недавно стигла и била у близини да нападне и опустоши Сребреницу и њену околину.¹²⁶⁷ Како је већ о томе било речи, овакво поступање је у потпуности одговарало угарском начину одбране границе, односно тактици узвраћања на османске провале сличним мерама. Српски летописац је укратко само толико прибележио да је краљ Матија послао војску да попали Сребреницу и њену област.¹²⁶⁸ Према речима егерског бискупа који је приљежно извештавао о догађајима, ово подручје било је нападнуто пошто је оно у својим границама имало руднике злата и сребра и било по томе познато.¹²⁶⁹ Угарску провалу предводили су деспот Вук Гргуревић (*Boch despoto Rascie*) и Влад Цепеш Дракула (*Ladislao Dragula*), као и неколицина других старешина.¹²⁷⁰

Бискуп Гаврило Рангоне је 7. марта 1476. године обавестио папу о ономе што је овом догађају чуо од деспотовог гласника.¹²⁷¹ Опис угарског прелата показује његову узрујаност оним што је чуо, а саопштене су му многе страхоте овог напада које је он забележио. Упад у Сребреницу био је изненадан јер су нападачи били прерушени и стигли су брзо избегавајући насеља.¹²⁷² Деспот је послао извидницу од 150 људи преобучене у турско одело, који су се помешали са околним народом који је дошао на трг.¹²⁷³ Према писму у трговишту је било 700 домова. Војници су заробили око 500 људи, а остале су поубијали.¹²⁷⁴ Задобијен је огроман плен. Међу пленом нађено је 127.000 аспри (*centum viginti septem milia asperorum*), пет товара султановог сребра (*quinque salme argenti*) и других вредних ствари, посебно свилених тканина.¹²⁷⁵ Вредне предмете нађене по кућама војници су међу собом поделили разбијајући их секирама (*milites securibus inter se se dividebant*).¹²⁷⁶ Напуштајући га, насеље су спалили.¹²⁷⁷ Наставили су напад у правцу Кучлата, поделивши се у три клина.¹²⁷⁸ Овде су уследиле даље борбе. Становници, њих 2.000, су засецањем дрва намеравали да коњаницима препрече пут, али су били изненађени и поубијани пошто су деспотови војници дошли

¹²⁶⁷ I. Nagy–A. Nyáry, *Magyar diplomáciai emlékek* II, 345.

¹²⁶⁸ Љ. Стојановић, *Стари српски родослови и летописи*, 250. L. Veszprémy, *Szabács ostroma*, 40.

¹²⁶⁹ Према се 1464. године веровало да Сребреница даје приход од 24.000 гулдена, у стварности је отпочело њено незадрживо пропадање. Султан ју је, наиме, издао Дубровчанину Паскоју Ромеку (Челубиновићу) заједно са Црнчом, Зајачом и Крупњен за 7.000 златних дуката и то одмах након освајања Босне. Љ. Стојановић, *Старе српске повеље и писма* I/2, 243–244. М. Динић, *За историју рударства* I, 88–89.

¹²⁷⁰ D. Dinić-Knežević, *Sremski Brankovići*, 12. A. Krstić, „Which Realm Will You Opt for?“, 146.

¹²⁷¹ L. Thallóczy–A. Áldásy, *Magyarország és Szerbia összekötöttéseinek oklevéltára*, 265–268. M. Wertner, *Magyar hadjáratok a XV. század második felében*, 231.

¹²⁷² M. Wertner, *Magyar hadjáratok a XV. század második felében*, 232. К. Жиречек, *Историја Срба* I, 411.

¹²⁷³ М. Динић, *За историју рударства* I, 88. М. Спремић, *Српски деспоти у Срему*, 50.

¹²⁷⁴ M. Wertner, *Magyar hadjáratok a XV. század második felében*, 232. L. Veszprémy, *Szabács ostroma*, 40.

¹²⁷⁵ M. Wertner, *Magyar hadjáratok a XV. század második felében*, 232. М. Спремић, *Српски деспоти у Срему*, 50.

¹²⁷⁶ M. Wertner, *Magyar hadjáratok a XV. század második felében*, 232.

¹²⁷⁷ L. Veszprémy, *Szabács ostroma*, 40.

¹²⁷⁸ Извештај говори да их је било око 5.000. M. Wertner, *Magyar hadjáratok a XV. század második felében*, 232. L. Veszprémy, *Szabács ostroma*, 40.

заобилазним путем док је 400 ратника држало пажњу противника сталном борбом.¹²⁷⁹ Лешеве су поређали на велику гомилу или набили на колац како би уплашили остале Османлије. Надаље је напад ишао према Зворнику, али су онде изостали ранији резултати. Током ових борби деспот Вук је био рањен стрелом у ногу (*despotus sagitta est in pede vulneratus*).¹²⁸⁰ Егерски бискуп је био мишљења да се веће штете не би могле нанети Османлијама ни да су продрли сто миља дубоко на непријатељску територију (*si centum miliaribus Turciam versus irruisse, non potuisse Turcis graviora damna intulisse*).¹²⁸¹ Овакво мишљење је било тачно на шта указује и чињеница да су напад османске пограничне власти схватиле врло озбиљно. Врло је вероватно да је овај продор, као и напад угарских снага 1480. године, имао утицаја на то да се формира око Зворника један посебан санџак са циљем да се ово подручје обезбеди.¹²⁸²

Застрашивање је коришћено и током овог у основи пљачкашког похода. Војвода Влад је сходно свом обичају и овде набијао на колац са јасним циљем да се противник застраши (*hec Turci venientes viderint, territi terga nobis dabunt et fugient*).¹²⁸³ Бонфини то у свом делу чак и наглашава када описује ситуацију након освајања Шапца. Згражавање учених савременика остало је у њиховим списима уочљиво. О томе сведочи и остатак поменутог писма које је саставио бискуп Гаврило. У наставку у духу ових дешавања наведене су бестијалности Влада Цепеша који остављају, додуше претерану, слику једне, по свему судећи, поремећене и садистичке природе.¹²⁸⁴ Споменуто је да није остало нетакнутог села (*ceperunt nihil villarum nihil domorum intactum*) и да је војска у повратку све палила и да су на тај начин османским подручјима нанете тешке штете, толико велике да се веће нису могле начинити да је војска упала и дубље у непријатељску територију. Заробљени становници из Босне прегнани су у Београд и Срем, како је то забележио српски летописац.¹²⁸⁵ Треба приметити да се личност деспотова у писму (као ни у другим изворима) не доводи директно у везу са почињеним страхотама, премда је у нападу учествовао.

Одмах након пада Шапца, према Бонфинијевим речима, на другој страни угарске јединице су пуштене да харају унаоколо до Смедерева. Тако је Шабац постао полазиште угарских напада на непријатељску територију. Ако је веровати италијанском

¹²⁷⁹ М. Wertner, *Magyar hadjáratok a XV. század második felében*, 232. М. Динић, *За историју рударства* I, 36, 88. М. Спремић, *Српски деспоти у Срему*, 50.

¹²⁸⁰ М. Wertner, *Magyar hadjáratok a XV. század második felében*, 233.

¹²⁸¹ М. Wertner, *Magyar hadjáratok a XV. század második felében*, 233. ИСН II, 432. (С. Ћирковић). М. Спремић, *Српски деспоти у Срему*, 50.

¹²⁸² Шабановић је формирање санџака стављао у временско раздобље између 1478. и 1483. године с тим да је уже време одредио на период крајем 1480. и почетка 1481. године. Н. Šabanović, *Bosanski pašaluk*, 52–53. *Зво(р)ник*, у: *Лексиког градова и тргова*, 115–117. (Ј. Мргић). К. Вашић, *Османлије и сјевероисточна Босна у XV веку*, 62.

¹²⁸³ L. Thallóczy–A. Áldásy, *Magyarország és Szerbia összekötöttéseinek oklevéltára*, 267.

¹²⁸⁴ Влашки кнез је оставио врло јак утисак на савременике и потоње генерације постајући готово легендарна личност. За њега се углавном увек везивала безгранична свирепост и застрашујући призори убијања. Овом владару је Михаел Бехајм посветио једну од својих песама која је била врло популарна и која се преносила на великом подручју. Јакоб Блејер је његово понашање објашњавао политичким назорима сматрајући да је војвода Влад увек био бруталан са противницима оних чију је подршку желео задобити. Ј. Bleyer, *Beheim Mihály élete és művei a magyar történelem szempontjából*, 532, 535, 537, 549. М. Wertner, *Magyar hadjáratok a XV. század második felében*, 233.

¹²⁸⁵ Љ. Стојановић, *Стари српски родослови и летописи*, 250.

хуманисти на овом подручју одолело је само Смедерево захваљујући тврдим зидовима и добро опремљеној посади.¹²⁸⁶

¹²⁸⁶ А. Bonfini, *A magyar történelem tizedei*, 903. Ф. Бабингер, *Мехмед Освајач и његово доба*, 316.

20. Шабачка бановина

Шабац је постао врло важно утврђење у одбрани јужне угарске границе, али су о њему под угарском влашћу остали само фрагментарни подаци из којих није могуће реконструисати најјаснију слику. Свакако расветљавању питања Шабачке бановине потребна су посебна истраживања. На основу података којима располажемо угарска посада у овом утврђењу била је непријатан сусед османском крајишту.

Током преговора са Османлијама 1478. било је речи о рушењу неких пограничних утврђења (можда и самог Шапца). Показало се ипак да од тога није могло бити ништа, премда се у писму упућеном султану о томе говори као стварној намери. Уколико је реч заиста о Шапцу (Заслону), мало је вероватно да је угарски краљ уопште помишљао да овој османској жељи удовољи. Међутим, сва је прила да је шабачка тврђава сметала даљим освајачким намерама Порте. Због природе расположивих извора први помен Шабачке бановине датира из периода након смрти краља Матије, 1491. године, али је могуће да је са околним подручјем око утврђења града формирана бановина пре тог времена.¹²⁸⁷ Османски извори помињу 1486–1487. године обнову некон старог утврђења код Шапца (Vögyúrdelen) на реци Колубари.¹²⁸⁸ На жалост овај оскудан податак нам не говори много више о Шабачкој бановини. Подједнако се мало знао о саставу и јачини посаде овог важног утврђења. Врло је вероватно да су у утврђењу и у време краља Матије били стационарани шајкаши, војници и хусари које је издржавала владарева благајна, као што је то било 1504. године.¹²⁸⁹

Могуће је и то да је подручје првобитно поверено неком заповеднику с другим достојанством. Међутим, стоји и то да се у дипломатским односима са Портом као посредници у изворима не срећу шабачки банови у познатој изворној грађи, што би се могло очекивати будући да су деловали у суседству Османлија и добро познавали прилике на граници. Подручје ове бановине ефикасно је штитило подручје Срема и других угарских пограничних подручја западно од Београда од османских упада.

¹²⁸⁷ Заслон, у: *Лексикон градова и тргова*, 111. (А. Крстић). N. С. Tóth–R. Horváth–T. Neumann–T. Pálósfalvi, *Archontológia* I, 147. А. Крстић, *Околина Београда у позном средњем веку (Од почетка XV до првих деценија XVI столећа)*, Средњи век у српској науци, историји, књижевности и уметности IX, Деспотовац 2018, 202.

¹²⁸⁸ Gy. Hazai, *A Topkapu szeráj múzeum levéltárának magyar vonatkozású török iratai*, *Levéltári Közlemények* 26 (1955) 291.

¹²⁸⁹ L. Thallóczy, *Jajca*, 180, 188.

21. Битка код Пожежене и борбе око Смедерева

Хитно је наложено да са својим најбољим коњаницима

у дотичне регије буду упућени српски деспот Вук...

потом и Димитрије Јакшић...

Антонио Бонфини о угарским припремама пред сукоб¹²⁹⁰

Успех угарског оружја под Шапцем османска страна није оставила без реакције.¹²⁹¹ Било је речи да су извори спомињали да се крајишки заповедник Али бег бојао за свој живот због неуспеха током зиме и *tenere se in montibus nigris*. Султан је дао да се погуби 200 јаничара који су напустили одбрану тврђаве.¹²⁹² Османски владар је одлучио после свега до покрене своје снаге. У оквиру османских покрета током лета 1476. године према Молдавији своју улогу је нашло и османско крајиште са центром у Смедереву.¹²⁹³ Могуће је да је акинџијски упад имао за циљ да паралише угарску војску и да је тако спречи притећи у помоћ султановим противницима током похода у Молдавији.¹²⁹⁴ Према писању Антонија Бонфинија, који за разлику од опсаде Шапца о овим догађајима доноси прилично живописну слику, београдски капетани¹²⁹⁵ сазнали су да је Али бег прешао Дунав са 4.000 акинџија (постоје наводи да их је било и 5.000-6.000) и да је продро до Темишвара палећи, пљачкајући и убијајући успут. Ове вести пренели су: деспоту Вуку, Амброзију¹²⁹⁶ и Алберту Нађу од Лелеса (Leleszi Nagy Ambrus, Albert) у Темишвар, а позвали су и Дмитра Јакшића, Ференца Харастија (Haraszti Ferenc), Емерика, Ладислава и Петра Доџија (Dóci Imre, László, Péter), а исто тако и друге команданте коњице (*cataphractorum equitum prefectos*) да дођу са друге стране Тисе.¹²⁹⁷ Прикупљени коњаници су се окупили и почели да гоне акинџије, или како каже Бонфини да их траже, пославши извиђаче да нађу где се ови налазе. Открили су их у близини једног брега где су се улогорили. Османлије су међутим, током ноћи

¹²⁹⁰ М. Kisić, *Antonius Bonfinius*, 127.

¹²⁹¹ Према Дубровачком извештају на основу података које су добили из Трепче, спремао се велика османска војска. М. Wertner, *Magyar hadjáratok a XV. század második felében*, 234.

¹²⁹² Податак доноси *Historia Turchesca* према којој се султан није смислио посади и прихватио њихове разлоге повлачења, као што су били недостатак намирница и мале могућности одбране. Султан је наредио да их вежу, ставе им камено око врата и баце у воду. *Historia Turchesca*, 84–85. Ф. Бабингер, *Мехмед Освајач и његово доба*, 318–319. L. Veszprémy, *Szabács ostroma*, 49–50.

¹²⁹³ Веспреми је у овом походу видљива нервозна реакција османског двора према јачању угарских позиција на Сави и Дунаву, као и у Молдавији. L. Veszprémy, *Szabács ostroma*, 55.

¹²⁹⁴ О. Zirojević, *Smederevski sandžak-beg Ali-beg*, 16.

¹²⁹⁵ Бонфини наводи да су се они звали Емерик Нифор и Јован Чепели. Врло је вероватно да је под првим именом мислио на Емерика Нифрија од Бајмоца који се у ово време заиста налазио на месту београдског капетана. N.C. Tóth–R. Horváth–T. Neumann–T. Pálosfalvi, *Magyarország világi archontológiája I*, 144.

¹²⁹⁶ Амброзије Нађ од Лелеса (Leleszi Nagy Ambrus) био је тамишки жупан и капетан Доњих крајева у периоду од 14. јуна 1476. до 18. маја 1479. године. N.C. Tóth–R. Horváth–T. Neumann–T. Pálosfalvi, *Magyarország világi archontológiája I*, 124.

¹²⁹⁷ A. de Bonfinis, *Rerum ungaricarum decades IV-1*, 64. A. Bonfini, *A magyar történelem tizedei*, 905. О. Zirojević, *Smederevski sandžak-beg Ali-beg*, 16. *Дмитар Јакшић*, у: СБП 3, 302. (С. Ђирковић). А. Krstić, „Which Realm Will You Opt for?“, 146.

послали своје уходе да испитају стање противника. Према Бонфинијевим речима османски извиђачи су мислили да је угарска војска малобројна те се Али бег одлучио да се судари с противником. Угари су немирно провели ноћ решени да се ујутру сударе с акинџијама како би повратили плен. Након огорчене борбе (негде током августа) угарске снаге су успеле да својим јединицама на крилима затворе акинџије које су се, видећи ово дале у бекство ка Дунаву. Угарске чете су их пратиле и убијале. Преостали османски борци који су стигли до реке су се у великом броју у таласима Дунава подавили или су били убијени од стране угарских ратника. Сам вођа похода, Али бег се, према Бонфинијевом сведочењу спасао бежећи у шајки.¹²⁹⁸ Према *Декадама угарске историје* османски заробљеници, које су ови сакрили у једну долину, видећи да се Османлије повлаче, насрнули су на њихов логор и опљачкали га. На самом крају свог излагања о овим борбама у четвртој књизи четврте декаде Бонфини је прибележио да се место битке зове Пожежена и да се налази на тридесет хиљада корака од Смедерева (*Prelium hoc ad Pozazin oppidum gesta est...quod triginta milibus passum sub Sinderovia situm est*).¹²⁹⁹

Можда је у борби на неки начин суделовала на османској страни и посада мартолоша из Голупца. Према подацима дефтера Смедеревског санџака из 1476. у бици код Пожежене су заробљени пет земберегџија и један пушкар из посаде у Голупцу, а да су након тога ослобођени из заробљеништва, али су изгубили плату.¹³⁰⁰

Након победе у Будим је однешен значајан плен.¹³⁰¹ Јустинијан Кавители оставио је опис свечаности приликом које је предато неких 200 Османлија и заставе испред којих су ишли бубњеви, добоши и други војни музички инструменти.¹³⁰² Бонфини доноси сличан податак када каже да су краљу одвели 250 заробљеника и пет застава.¹³⁰³ Краљ је тријумфално примио дарове у присуству папског легата, посланика напуљског краља и венецијанског изласаника. Војне старешине су краљу заставе поклонили у великој сали будимског двора, а он је сваког појединачно поздравио, руковао се и похвалио за постигнути успех.¹³⁰⁴ Том приликом је венецијански изасланик, Себастијан Бадоаријо одржао говор у коме је хвалио угарског краља и подстица га да настави започете подухвате.¹³⁰⁵ Свечаност је оставила јак утисак на очевице и

¹²⁹⁸ Бонфини међутим грешни када је реч о другом истакутом вођи упада, Скендер бегу, за кога тврди да је убијен. Међутим, тачно наводи да је чуо да је на истом месту био поражен и заробљен и Михаило Силађи и Гргур Лабатлан. Ухваћен је знатнији број османских војника, а међу њима и Али-бегов брат. A. de Bonfinis, *Rerum ungaricarum decades IV-1*, 65–66. A. Bonfini, *A magyar történelem tizedei*, 906. O. Zirojević, *Smederevski sandžak-beg Ali-beg*, 16. М. Спремић, *Српски десноту у Срему*, 50.

¹²⁹⁹ Петер Кулчар је ову деоницу превео тако да се битка десила код градића Пожаревац на тридесет миља од Смедерева. A. de Bonfinis, *Rerum ungaricarum decades IV-1*, 66. A. Bonfini, *A magyar történelem tizedei*, 906. М. Спремић, *Борбе за ослобођење Смедерева*, 20.

¹³⁰⁰ Е. Миљковић-Бојанић, *Смедеревски санџак*, 134.

¹³⁰¹ *ИСН II*, 384. (С. Ћирковић).

¹³⁰² Олга Зиројевић је број ухваћених османских ратника одредила на око 300. O. Zirojević, *Smederevski sandžak-beg Ali-beg*, 16.

¹³⁰³ Извештај о њима оставио је Леонардо Бота у свом писму миланском војводи, Фраческу Сфорци, од 16. августа 1476. године процењујући број заробљених на око три стотине. L. Thallóczy–A. Áldásy, *Magyarország és Szerbia összekötöttéseinek oklevéltára*, 269–270.

¹³⁰⁴ М. Спремић, *Српски десноту у Срему*, 51.

¹³⁰⁵ I. Nagy–A. Nyáry, *Magyar diplomáciai emlékek II*, 325–326. *ИСН II*, 384. (С. Ћирковић).

савременике, премда она није била у сразмери са постигнутим резултатима. Већина осталог плена је поклоњена. Међу њима је било: позлаћених и украшених сабљи, одела, златом протканих капа, много добоша и фрула. Улога деспота Вука у овој победи била је несумњива. Тако на пример Леонардо Бота говори о овом догађају рекавши да је победу извојевао *деспот Србије*. У свом извештају од 8. септембра и Јустинијан Кавители истиче улогу једног *капетана Рашанина*.¹³⁰⁶ Овај успех угарских војника додатно је увећао краљев углед на западу када су се у Будиму припремале свадбене свечаности угарског краља. Међутим, угарски владар се није намеравао враћати на јужну границу.

Многи истраживачи су мишљења да се угарски краљ након остварених успеха носио мишљу освајања некадашње деспотске престонице Смедерева.¹³⁰⁷ Поједини наративни и дипломатички извори сведоче о његовој изразитој жељи да га освоји пошто је једино оно остало као јака утврда у османским рукама на угарској граници. О намери да освоји ово утврђење оставио је сведочанство и познији писац Ђурађ Сремац. Премда је прича коју он износи немогућа, да је угарски краљ хтео смедеревском санцаку предати некадашње деспотске поседе у замену за Смедерево, врло је вероватно да су се овакве приче проносиле међу масама и да је жеља угарског краља да запоседне Смедерево била добро позната, или само врло успешно пропагирана.¹³⁰⁸

Како се Смедерево показало као јако утврђење из времена Деспотовине, много јаче од Шапца, одлучено је да се оно блокира. Постоје и данас различита мишљења у историографији о овом ратовању угарског владара. Према мишљењима изнетим у делу радова савремене историографије угарски краљ је могао поступити на овај начин како би демонстрирао силу и чинио штете противнику. Тако се може претпоставити и да краљ није чврсто решен да град освоји по сваку цену, пошто би таквим чином извесно изазвао султанову реакцију.¹³⁰⁹ Чермеји је сматрао да је војни поход у околини Смедерева био у ствари угарски противнапад након што је османска војска потиснута из подручја Баната, односно да је циљ био више од узнемиравања османског пограничног подручја.¹³¹⁰ У том смислу ове акције су биле део угарско-османских борби у Молдавији и Влашкој.

Смедерево је свакако било значајно саобраћајно чвориште и јака османска истурена тачка на самој угарској граници, вероватно и најопаснија, из које су били

¹³⁰⁶ I. Nagy–A. Nyáry, *Magyar diplomáciai emlékek* II, 325.

¹³⁰⁷ У свом писму из новембра 1476. године саском кнезу изборнику је саопштавао да намерава да освоји тврђаву Смедерева. L. Thallóczy–A. Áldásy, *Magyarország és Szerbia összeköttetéseinek oklevéltára*, 270. O. Zirojević, *Smederevski sandžak-beg Ali-beg*, 16.

¹³⁰⁸ Ђ. Сремац, *Посланица о паду угарског краљевства*, 13. J. Csermelyi, *A Szendrő közelében épített magyar erődök szerepe Hunyadi Mátyás törökellenes védelmi rendszerében*, *Hadtörténelmi Közlemények* 124/3 (2011) 848.

¹³⁰⁹ Јожеф Чермеји је мишљења да итинерар краља Матије не указује на делатност везану за Смедерево, односно да је могуће да је према њему предузет мањи поход као што је био онај предвођен деспотом Вуком и Владом Цепешом у Босну. J. Csermelyi, *A Szendrő közelében épített magyar erődök*, 855, 858.

¹³¹⁰ J. Csermelyi, *A Szendrő közelében épített magyar erődök*, 856.

могући упади у Банат, Ердел и Срем.¹³¹¹ Према је био погодно место за акинџијске упаде његов положај био је погоднији за нападе на југ и исток Угарске него према западу који је био привлачнији и богатији од често узнемираваних потамишких жупанија. Међутим, долазак овог јаког утврђења у угарске руке могло је имати вишеструке користи у угарској одбрани. Блокада Смедерева је учињена изградњом три мања утврђења у његовој околини, а вероватно је у овом ангажована и угарска посада у Београду.¹³¹² Утврде су имале циљ да држе на оку османску посаду некадашње српске престонице и да спрече пљачкашке походе док угарске помоћне јединице напредују у правцу Молдавије.¹³¹³ Бонфини описује да су ове тврђавице била сачињене од земље, комада разваљених грађевина, опкољене шанцима, опкопима и исплетеним пружењем. Око времена градње и даље постоје недоумице. Бонфини представља градњу ових утврђења као да је она започета одмах након битке код Шапца, док Унрест то описује у саставу излагања о доласку угарске војске. У њих је доведена врло бројна угарска посада. Према његовом сведочењу у утврдама се нису плашили топовске ватре. У историографији је остало упамћено име једне од ових утврда, а то је Витешка Трпеца.¹³¹⁴ Под овим именом се не сећају српски летописи, али и Антонио Бонфини који је иначе назива српским именом *Vites trapezan* сматрајући да је добила име по војничкој трпези (*a militari mensa nominavit*).¹³¹⁵ Друга два утврђења српски летописи помињу да су се налазила на Годоминском пољу код Смедерева.¹³¹⁶ Врло је могуће да је Бонфини био у праву када је тврдио да се она налазила насупрот Смедерева, односно негде у близини Дунава,¹³¹⁷ са циљем да се граду пресеку везе са залеђем.¹³¹⁸ Утврђење је према свему судећи могло да одржава везе са спољним светом само воденим путем.¹³¹⁹ Штури опис који је оставио Јакоб Унрест (који зна да је Смедерево припадало српским деспотима и добро познаје географију подручја) не пружа нарочити број значајних података осим да је у операцијама учествовао српски деспот. Наводи да су у војсци били Дракула, војвода Стефан из Молдавије и млади деспот (*der iung*

¹³¹¹ Чак је и немачки песник Михаел Бехајм знао да Османлије врше упаде из Смедерева у јужну Угарску. J. Bleyer, *Beheim Mihály élete és művei a magyar történelem szempontjából*, 563. J. Csermelyi, *A Szendrő közelében épített magyar erődök*, 858. P. Радић, *Сумни прилози*, 88.

¹³¹² M. Wertner, *Magyar hadjáratok a XV. század második felében*, 417. J. Csermelyi, *A Szendrő közelében épített magyar erődök*, 849.

¹³¹³ Време грађења ових утврда није познато. *Historia Turchesca*, а и Леонрадо Бота знају за неко утврђење које су Османлије заузеле на самом крају јануару 1476. године односно током опсаде Шапца. Није искључено да су ово утврђење уништиле јединице Али бега које су настојале да притекну у помоћ османској посади у опседнутом утврђењу у Шапцу. Могуће је да су она утврђења која су касније играла битну улогу саграђена у пролеће, можда у марту. L. Veszprémy, *Szabács ostroma*, 50, 52. Чермеји је био мишљења, на основу султановог војног деловања, да су утврђења могла бити изграђена или док је угарски краљ био у Београду почетком децембра 1475. године, односно да је султан за њих сазнао након похода на Молдавију у Дринопољу, што би значило да су изграђена негде пре тог похода у касно лето или јесен након неуспелог османског напада на подручје Потамишја. S. Papp, *Ştefan cel Mare, Mátyás király és az Oszmán birodalom*, *Hadtörténeti Közlemények* 121/2 (2008) 307. J. Csermelyi, *A Szendrő közelében épített magyar erődök*, 857, 858.

¹³¹⁴ *Витешка Трпеца*, у: *Лексикон градова и тргова*, 72. (А. Крстић).

¹³¹⁵ A. de Bonfinis, *Rerum ungaricarum decades* IV-1, 63. Петер Кулчар је у свом преводу превео да је име добила према делу катапулта за бацање. A. Bonfini, *A magyar történelem tizedei*, 903.

¹³¹⁶ Љ. Стојановић, *Стари српски родослови и летописи*, 250.

¹³¹⁷ Српски летописац је исто прибележио да се Витешка Трпеца налазила на Дунаву. Љ. Стојановић, *Стари српски родослови и летописи*, 251.

¹³¹⁸ *ИСН* II, 384. (С. Ђирковић).

¹³¹⁹ J. Csermelyi, *A Szendrő közelében épített magyar erődök*, 845.

dispott) и да су се улогорили у близини Смедерева.¹³²⁰ Премда за то нема поузданих вести у изворима врло је извесно да је српских војника било у овим утврђењима, пошто је и деспот у борбама учествовао, а једно од њих је под српским именом доспело у дело италијанског хуманисте. Како се, осим градње утврђења, угарски краљ више није бавио борбама на југу, заузет другим обавезама, тако значајнијих резултата након тога није било.

У другој половини 1476. године угарске посаде су вршиле притисак на Смедерево и његову посаду, а османском одбраном је командовао санџакбег Али бег Михалоглу. Према писму угарског краља од 8. децембра Османлије су страховале од угарског напада и због тога су спалили подграђе Смедерева. Уколико се извештај Онофрија Бајмоџија односи на ово време онда и он доноси исту чињеницу, као и податке да је владао велики османски страх од угарског напада. Ове податке сазнао је преко једног београдског трговца и уходе од Угарима блиских Срба.¹³²¹ Борбе су током године вероватно захватиле значајан део некадашње Деспотвине. Извори говоре о томе да се разбежало становништво Конарева (код Краљева), Жабара (код Тополе), Трстеника, Крагујевца и Јагодине у страху од непријатеља.¹³²² Овакви подаци упућују на закључак да су се борбе и четовања водила широм Поморавља и у западним деловима Србије. Унутрашње миграције су захватиле такође широк простор.¹³²³

Османски султан је, упркос неуспеху под Шапцем, извојевао значајну победу на другој страни. Мехмед II је поход на Молдавију одлагао неко време због свог здравственог стања, али се одлучио да с пролећа 1476. године покрене војну експедицију на ту страну када је увидео да су се угарске позиције на овом правцу учврстиле. Молдавски војвода се повлачио у дубину своје државе избегавајући битку. Међутим, код Валеа Албе је 26. јула доживео пораз. Цена победе плаћена је тешким губицима због којих се морао повући.¹³²⁴ Угарски краљ је послао Стефана Баторија и Влада Дракула војводи Стефану Великом. Угарска помоћна војска успела само да порази остатке султанове војске која се повлачила из Молдавије.¹³²⁵ Угари су накратко, пошто је Стефан Батори прешао с војском у Влашку, успели да потисну са влашког престола османског присталицу Басараба Лајоту и на власт доведу Влада Цепеша

¹³²⁰ J. Unrest, *Österreichische Chronik*, 67. Премда је мало вероватно да је молдавски војвода учествовао у походу онако како то пише Унрест, учешће српског деспота, упркос томе, сматрамо није спорно. Наиме, мало је вероватно да титуларни српски деспот није учествовао у покушају ослобађања некадашње деспотске престонице.

¹³²¹ M. Wertner, *Magyar hadjártok a XV. század második felében*, 419.

¹³²² Е. Миљковић-Бојанић, *Смедеревски санџак*, 174–178. А. Крстић, *Смедеревски крај у другој половини 15. и почетком 16. века*, Смедеревски зборник 2 (2009) 47.

¹³²³ Ема Миљковић-Бојанић је са овим ратовањем повезала и број пораста удовица у Браничеву 1476. године у односу на попис из 1467. године. Повећање је било значајно, број удовица се повећао шест пута. Е. Миљковић-Бојанић, *Смедеревски санџак*, 202. Е. Љ. Миљковић–А. Р. Крстић, *Браничево у XV веку*, 40.

¹³²⁴ Савремени извештаји сведоче о страховитим губицима који чине несигурном султанову победу пошто се због њих морао повући.

¹³²⁵ Корушки хроничар Унрест је забележио да су у овом походу војвода Стефан имао подршку Влада Дракуле, деспота и Јакшића. Однекуд зна за деспота и Јакшића да су то два господина који су од стране Турака истерана из своје земље и владања. *...wann der dispott und der Jaxe waren zwen vertriben herren von den Turckhen von irren lanndten und herschafften*. J. Unrest, *Österreichische Chronik*, 64.

Дракулу. Међутим, султанова војска је на повратку свој правац кретања окренула према овим утврђењима,¹³²⁶ и успела да деблокира Смедерево, што би указивало да је угарска опсада озбиљно припретила граду.¹³²⁷ Разорена су угарска утврђења, а међу њима и Витешка Трпеза што је остало у посебном сећању летописца.¹³²⁸ Међутим, њихово запоседање није било лако.¹³²⁹ Султан је своју исцрпљену војску на овај поход морао да придобија наградама и казнама.¹³³⁰

Бонфини као разлог неуспеха одржавања ових утврђења (до краљевог наводно намераваног похода у идућу зиму) јесте краљево венчање које га је онемогућило да посвети пажњу овом питању.¹³³¹ Међутим, султанова акција у зиму била је повезана са походом на Молдавију и она се треба посматрати у том оквиру.¹³³² Дурсун бег је прибележио да је једно од утврђења заузето силом, а да се друго предало када се због јаке зиме опкоп с водом замрзнуо, о трећем пак не говори ништа.¹³³³ Посада је вероватно напустила два утврђења и концентрисала се на заштиту једног у коме је било артиљерије, а које се држало још 9. децембра.¹³³⁴ Први османски напад који је предводио Даут паша био је неуспешан и султана је коштао 500 војника.¹³³⁵ Према *Historia Turchesca* ово утврђење се предало тек онда када је османска војска око њега поставила велику количину дрвета са намером да утврђење помоћу њега запали. Тада се посада предала под условом да може напустити утврду и отићи.¹³³⁶ Са посадом је преговарао Искендер бег Михалоглу.¹³³⁷ Након тога 600 војника је отишло у правцу Београда носећи са собом све што су могли понети.¹³³⁸ Османски извори наводе да је

¹³²⁶ Извори доносе две варијанте о месту на коме је султан сазнао за угарске тврђаве код Смедерева. Према једном броју извора сазнао је то код Дунава током повратка са похода од гласника Али бега, односно у Дринопољу одакле се вратио.

¹³²⁷ Зиројевић је била мишљења да су османски извори умањивали претњу помињањем три земљана утврђења. Према свему судећи да је на њих ишла султанска војска која се враћала с похода и тако постаје разумљива Бонфинијева бројка од 40.000 османских војника. А. Bonfini, *A magyar történelem tizedei*, 910. О. Zirojević, *Smederevski sandžak-beg Ali-beg*, 17. L. Veszprémy, *Szabács ostroma*, 52. J. Csermelyi, *A Szendrő közelében épített magyar erődök*, 849.

¹³²⁸ Успех султановог ратовања се у летописима различито оцењује. Углавном се бележи да је војводу *разбио*, али се у дечанском, Јанковом летопису без године спомиње да *не получи ничто*. Љ. Стојановић, *Стари српски родослови и летописи*, 251.

¹³²⁹ Сеад един говори да је поход био начињен тек два и по месеца након похода на Молдавију. J. Thúry, *Török történetírók I*, 168.

¹³³⁰ J. Csermelyi, *A Szendrő közelében épített magyar erődök*, 857.

¹³³¹ А. de Bonfinis, *Rerum ungaricarum decades IV-1*, 69. А. Bonfini, *A magyar történelem tizedei*, 910. Међутим, свакако је могуће да су Османлије знале преко својих ухода да се краљ припрема за венчање и да неће моћи да пружи помоћ ни Молдавији ни утврђењима. S. Papp, *Ştefan cel Mare, Mátyás király és az Oszmán birodalom*, 313.

¹³³² На пример све османске историје завршавају поход на Молдавију (молдавски поход) са рушењем ових утврђења. S. Papp, *Ştefan cel Mare, Mátyás király és az Oszmán birodalom*, 306.

¹³³³ J. Thúry, *Török történetírók I*, 95.

¹³³⁴ L. Veszprémy, *Szabács ostroma*, 52.

¹³³⁵ J. Csermelyi, *A Szendrő közelében épített magyar erődök*, 857–858.

¹³³⁶ Према свему судећи до се десило након 9. децембра или 1. јануара идуће године. S. Papp, *Ştefan cel Mare, Mátyás király és az Oszmán birodalom*, 308.

¹³³⁷ J. Csermelyi, *A Szendrő közelében épített magyar erődök*, 858.

¹³³⁸ *Historia Turchesca*, 94–95. L. Veszprémy, *Szabács ostroma*, 52.

један део бранилаца прешао на османску страну потом су стекли тимаре у Анадолији.¹³³⁹

Српски борци су током године учествовали у борбама на разним странама, можда и једне целовите кампање. За своје заслуге у борбама током 1476. године, које су морале бити знатне, браћа Јакшић стекла су од краља Матије, даровницом од 29. јуна исте године, тврђаву Корођ у Вуковској жупанији.¹³⁴⁰

¹³³⁹ S. Papp, *Stefan cel Mare, Mátyás király és az Oszmán birodalom*, 308.

¹³⁴⁰ L. Thallóczy–A. Áldásy, *A Magyarország és Szerbia közti összeköttetések oklevéltára*, 390. Ђурађ Сремац је добијање овог поседа погрешно повезао с једним двобојем који је један од Јакшића водио под Бечом, а који се није одиграо како је то писац навео. Ђ. Сремац, *Посланица о пропасти угарског краљевства*, 15.

22. Борба против цара Фридриха III 1477. године

Локално становништво било је до те мере ужаснуто и уплашено да су и околни градови понудили предају.

Антонио Бонфини о страху од хусара¹³⁴¹

Односи угарског краља са хабсбуршким владаром Светог Римског царства били су скоро увек непријатељски, а током пролећа 1477. године постају све напетији. Одлука цара Фридриха III да сина пољског краља прихвати као владара Чешке била је главни разлог за отпочињање отвореног рата.¹³⁴² 12. јуна угарски краљ је цару објавио рат, и то само два дана након што је овај признао краља Владислава Јагелонца за чешког краља и кнеза изборника Светог Римског царства.¹³⁴³ Ускоро затим, дана 26. јуна, цар Фридрих је издао против краља Матије проглас угарским великашима с циљем да их одврати од рата. Италијански писац Бонфини је у овом ратовању, као и свим значајнијим догађајима из периода владавине краља Матије, оставио кратак опис деловања српских ратника у угарској служби који има значајних података за српску историју. Како је одлучено да се уђе у рат против Хабсбурга угарски краљ је чинио обимне припреме и прикупио војску. Бонфини међу значајним војсковођама наводи и српске прваке, и то једног од Јакшића (*Iasich*) и деспота Вука који је, према овом писцу, био велике снаге и постојаности и остао упамћен као увек највернији према краљу Матији (*Lupus quoque despotes indomiti quidem roboris et constantie, quem regi semper fidelissimum fuisse memorant*).¹³⁴⁴ Заједно са српским старешинама били су и њихови ратници. Као Угари (Мађари) и Чеси, и Срби су имали свој посебан логор. Чеси су, према Бонфинијевим речима, били искључиво оклопници или самострелци, Угари су били мешовитог састава (лаки и тешки коњаници), а Рашани, или Срби, само као војска која је употребљавана за упаде на непријатељску територију.¹³⁴⁵ Након што су се 16. августа утаборили након освајања Петерсдорфа, српски лаки коњаници су добили наређење да крену у пустошење Онострани Аустрије. Бонфини је о томе оставио нимало пријатан опис. Према ономе што су изложили цареви посланици, којима Бонфини даје говор у уста, српски хусари су се борили као против Османлија.¹³⁴⁶ Бонфини пише да су кренули да све уништавају и безмерним бесом спаљују и убијају без разлике на пол и године. На удару су се нашле и цркве, а убили су све што им се нашло на путу. Наводи се да је према мишљењу ових војника више користи изазивало

¹³⁴¹ Превод преузет из: М. Kisić, *Antonius Bonfinius u његово дело Rerum ungaricarum decades*, 147.

¹³⁴² Е. Zöllner, *Ausztria története*, 118.

¹³⁴³ Како је царева војска била слаба и он се сам ослањао више на посаде тврђава него на другу војску Ђула Ражо је изнео закључак да за овај рат угарској страни није требала значајнија припрема. Gy. Rázsó, *Mátyás hadászati tervei*, 25.

¹³⁴⁴ А. de Bonfinis, *Rerum ungaricarum decades IV-1*, 81. А. Bonfini, *A magyar történeleme tizedei*, 923.

¹³⁴⁵ А. de Bonfinis, *Rerum ungaricarum decades IV-1*, 81. А. Bonfini, *A magyar történeleme tizedei*, 923.

¹³⁴⁶ На овај начин су умногоме паралисали покрете војске цара Фридриха. Gy. Rázsó, *Mátyás hadászati tervei*, 25.

ако нанесу више штете. Италијански писац је навео да су више волели крв него заробљенике (*et cruore magis quam captivitate gestiunt*).¹³⁴⁷ Међутим, спомиње се и да су заробили неколицину пешака које су одвели у Бертелсдорф, а затим су ухватили неколико коњаника из Луксембурга (*So haben die Retzen an sant Johanstag Decollacionis XXXIII fusknecht gefangen und gen Bertelsdorf bracht,...und denselbigen tag fengen dieselbigen Retzen VI raysige aus Laxenburg*).¹³⁴⁸

Премда је врло вероватно да Бонфини преувеличава, сигурно је да су српски хусари били окрутни и да су изазвали међу локалним живљем велики страх. Изазивање страха био је један од задатака ових јединица, о чему смо раније већ нешто говорили, а начин ратовања није изненађујућ сходно да су Срби на јужним границама имали доста искуства с акинџијама. Да је застрашивање које је створено ангажовањем српских одреда лаких коњаника имало ефекта сведочи и сам Бонфини. Према његовим речима околна насеља која су се налазила у близини Беча су се предавала да би их мимоишло пустошење хусара. Ови прекаљени војници били су корисно средство у рукама угарског краља на свим ратиштима чега је он био дубоко свестан. Описујући срдачност угарског краља и његове војне квалитете Бонфини је навео да се краљ неоптерећено и слободно дружио са различитим народима који су сачињавали његову војску, а међу њима и са Србима и то без страже, показујући како се осећао одомаћено међу рату вичним војницима, односно да је с њима умео разговарати.¹³⁴⁹ Док је краљ припремао опсаду Беча страх од хусара и угарских јединица које су тумарале унаоколо се проширио толико да нико није смео излазити из града. Према Бонфинију се у једном дану угарском краљу предало четранест насеља око цареве престонице.¹³⁵⁰ Предграђа су била штићена тако што су се организовале страже. Беч је био блокран и с воде. Према речима Стефана Запоље из једног писма упућеног Фабијану Ханкоу, Луки Ајзенрајху и Хајнцу Домпнигу на Дунаву су се налазили и насадисти (*ouch yetz lewte kommen uf dem wasser, hayssen Nossaren...*).¹³⁵¹ Тако је подручје између Беча и Бечког Новог Места доспело у руке краља Матије Корвина који је наставио да врши озбиљан притисак на цара Фридриха III. Показало се да резултат ратовања није изостао и борбе су током 1477. године завршене миром у Гмундену и Корнојбургу којим је за чешког краља признат и краљ Матија Корвин.¹³⁵²

Након борби са царем Фридрихом ратовање се преместило на подрује чешких земаља где је војна помоћ била потребна херцегу Јовану II Саганском који се борио са брандебуршким кнезом изборником. Према сведочењу Петера Ешелера њему је у помоћ угарски краљ послао војску међу којом је било и српских ратника. Међу најамницима предвођеним Јаном Зеленим налазило се 500 Рашана. Ови српски ратници су били по свој прилици најамници. Они су запосели нека насеља на подручју које је

¹³⁴⁷ A. de Bonfinis, *Rerum ungaricarum decades* IV-1, 82. A. Bonfini, *A magyar történelem tizedei*, 923.

¹³⁴⁸ *Politische Correspondenz Breslaus im Zeitalter des Königs Matthias Corvinus* I, 232.

¹³⁴⁹ A. Bonfini, *A magyar történelem tizedei*, 982.

¹³⁵⁰ A. de Bonfinis, *Rerum ungaricarum decades* IV-1, 82. A. Bonfini, *A magyar történelem tizedei*, 923–924.

¹³⁵¹ *Politische Correspondenz Breslaus im Zeitalter des Königs Matthias Corvinus* I, 226, 231.

¹³⁵² E. Zöllner, *Ausztria története*, 120.

Ешенлоер означио као Марк. Становници ових крајева су бежали услед насиља које су чинили најамници кроз пљачку и паљења.¹³⁵³

¹³⁵³ P. Eschenloer, *Geschichte der Stadt Breslau*, 1047.

23. Обновављање борби с Османлијама

23.1. Битка на Хлебном Пољу

*Угари су имали тројицу таквих капетана...
трећег Јакшића, по роду Рашанина, најхрабријег мужа
и у оружју велике вредности...*

Јан Длугош о српском старешини, учеснику битке

Како је угарски краљ био ангажован својим интересима на западу Европе, наставши се укљештен између два цара, османске акинције су, сходно својој опробаној тактици, наставиле да пљачкашким походима узнемиравају подручје јужне Угарске и Ердеља. Тако је 1477. године Али-бег водио један неуспешан поход на Угарску.¹³⁵⁴ Осим њега, у овом периоду посебно је активан у пљачкањима био и босански санџакбег на кога се краљ више пута тужио и папи и султану.¹³⁵⁵ Понекада су османске акинције продирале у Крањску, Корушку и Штајерску преко угарске територије, уз допуштење угарског краља.¹³⁵⁶ Према сведочењу Бонфинија један део угарске властеле, коју он персонификује говором Стефана Баторија, био је озбиљно забринут због ове чињенице, сматрајући да је рат са јужним суседом сврсисходнији од рата са царем Светог римског царства, Фридрихом III.¹³⁵⁷ Међутим, упркос томе на границама се остало на одбрамбеним мерама. Бонфини је у период састанка угарског и чешког краља у Оломуцу, јула 1479, сместио један османски упад који се завршио угарским противнападом и упадом у Врхобосну.¹³⁵⁸ Уколико италијански хуманиста на овом месту није начинио грешку описујући угарски поход са краја 1480. године стављајући га у погрешну годину (што је по садржају могуће), онда је вероватно укратко описао оне борбе о којима Дубровчани извештавају сицијалског краља крајем 1479. и почетком 1480. године.¹³⁵⁹

Када је Венеција избачена из рата, 1479. године, акинције су своју активност пренеле са запада, односно Корушке, Штајерске и Крањске према истоку што је

¹³⁵⁴ О. Zirojević, *Smederevski sandžak-beg Ali-beg*, 17.

¹³⁵⁵ *Magyar humanisták levelei*, 255. *Mátyás király levelei 1460–1490*, 81–83.

¹³⁵⁶ Краљеве присталице и сам краљ су ову чињеницу објашњавали намером краља Матије да и западне земље осете какав је напад османске војске. Ф. Бабингер, *Мехмед Освајач и његово доба*, 335. Була Ражо је био мишљења да је о том питању постојао тајни споразум са султаном. Gy. Rázsó, *Mátyás hadászati tervei*, 18.

¹³⁵⁷ A. de Bonfinis, *Rerum ungaricarum decades IV-1*, 75–76. A. Bonfini, *A magyar történelem tizedei*, 917–918.

¹³⁵⁸ A. de Bonfinis, *Rerum ungaricarum decades IV-1*, 101–102. A. Bonfini, *A magyar történelem tizedei*, 944–945.

¹³⁵⁹ Поменуто писмо спомиње и борбе око Смедерева као и бежање становника. Можда на ове борбе алудира угарски краљ у једном свом писму крадиналу Јовану Арагонском из лета 1480. године. S. Katona, *Historia critica regum Hungariae stirpis mixtae*, tomulus IX, ordine XVI, Budae 1793, 282–285. В. Макушев, *Историјски споменици Јужних Словена II*, 98. Е. Fermeđžin, *Acta Bosnae*, 292. М. Wertner, *Magyar hadjártok a XV. század második felében*, 424, 425.

подразумевало интензивнију борбу и сударе с Угарском. Због тога су на југу Угарске вођене учестале борбе. О томе речито сведочи угарски владар. Краљ Матија је писао папи да је у периоду од празника Светог Мартина (11. новембра 1479) до дана писања писма (14. децембар 1480) са османском војском водио четрнаест битака од којих је у тринаест извојевао победу, у свакој бици убивши барем 3.000 Османлија, док је у једној претпрео велике губитке.¹³⁶⁰ Угарска је тада стајала сама наспрам Османлија. У оваквим околностима је током јесени 1479. године уследио велики османски упад на подручје Ердеља из правца Влашке. Извори који сведоче о бици на Хлебном пољу (Kenyérmező) потичу са различитих страна. Док Бонфини приповеда као писац, можда и на основу јуначких песама о овом догађају, угарски краљ доноси нешто прецизније податке у свом писму које је послао папи. Захваљујући истраживањима Ференца Сакаја и Пала Фодора приступачнијим су постала и сведочења једног саског очевица, као и османског хроничара Кемапашазадеа.¹³⁶¹

Према сведочењу Бонфинија на угарској страни се дознало да се османске снаге групишу код Смедерева због чега су ердељски војвода Стефан Батори (Bátori István) и тамишки жупан, Павле Кинижи (Kinizsi Pál), упутили своје уходе да дознају циљ напада. Напад је био усмерен према Ердељу, односно како је краљ Матија писао папи, према његовој најбогатијој земљи из које добија највише прихода.¹³⁶² Извештавао је и влашки војвода Басараб цел Тинар Цепелуш.¹³⁶³ Према свему судећи угарска страна није чекала неспремно долазак османске војске. Наиме, примећено је међу истраживачима да је Кинижи негде у ово време могао постати капетан Доњих крајева, док је Петра Гереба од Вингарта (Vingárti Geréb Péter) на месту ердељског војводе управо исте године одменио Стефан Батори, који је, иако није имао Кинижијево борбено искуство, познавао од раније Ердељ.¹³⁶⁴ У покрајини је разрезан ванредни порез, а према једном тестаменту из Гаригнице који је начинио Никола Пожегаи 11. јула 1479. године није искључено да је учињена и делимична мобилизација војске на југу земље. Наиме, уколико овај феудалац није био фамилијар Павла Кинижија, он је према краљевом наређењу имао да иде *versus Themeswar ad exercitum contra Thurcos* и због тога своју супругу Јелену и сина Леонарда оставља у заштиту Кинижија и препозита Урбана, краљевог благајника.¹³⁶⁵

Османска провала учињена је с великом војском за коју краљ Матија пише папи да ју је водио Иса бег и да је бројала 43.000 људи и влашке помоћне одреде.¹³⁶⁶ Један сведок је бележио да је број био 45.000 војника, Бонфини је пак претеривао да је број

¹³⁶⁰ L. Thallóczy, *Jajca*, 57. *Magyar humanisták levelei*, 258.

¹³⁶¹ Врсни мађарски историчари су поменуте изворе донели као прилог својој расправи о бици на Хлебном пољу у преводу на мађарски језик, од којих је извештај саског очевица донет паралелно на немачком и мађарском језику. F. Szakály–P. Fodor, *A Kenyérmezei csata*, 339–348.

¹³⁶² *Magyar humanisták levelei*, 251.

¹³⁶³ S. Papp, *Stefan cel Mare, Mátyás király és az Oszmán birodalom*, 316.

¹³⁶⁴ F. Szakály–P. Fodor, *A Kenyérmezei csata*, 317. N. C. Tóth–R. Horváth–T. Neumann–T. Pálosfalvi, *Archontológia I*, 86–87.

¹³⁶⁵ Мишљења смо да у самом тексту нема никаквих индиција да би са сигурношћу могли тврдити да је Никола Пожегаи био фамилијар Павла Кинижија. DL 45790. F. Szakály–P. Fodor, *A Kenyérmezei csata*, 318.

¹³⁶⁶ M. Wertner, *Magyar hadjáratok a XV. század második felében*, 424.

акинција које је водио Али бег достигао 60.000 људи. Кемалпашазаде пише да је су ову војску водила тројица команданата која су добила наређење од султана. Били су то: Иса бег, Малкочевећ Бали бег и Али бег Михалоглу.¹³⁶⁷ Хасаноглу Иса бег, за кога анонимни саски извештач наводи да је био султанов саветник, према свему судећи је водио војску која није могла бити већа од око 15.000 људи.¹³⁶⁸ Док је краљ Матија разлоге напада тражио у мировном споразуму закљученом између султана и Венеције, новија истраживања повезују напад са намером потискивања угарског утицаја из Влашке.¹³⁶⁹ Неименовани саски сведок је прибележио да су Османлије имале намеру да се учврсте на овом простору освајањем неких градова и тврђава за шта су, наводно, донели и топове (*und haben inn willen gehabt Stett und Schlösser zugewunnen Vnd haben Inn dem vorgeantten lannd wollen behawsen*).¹³⁷⁰

Време пре битке описано је различито у сачуваним изворима. Према у детаљима нетачан, италијански хуманиста је оставио прилично живописан приказ борбе на Хлебном Пољу (Кенуѓемерзџ) 13. октобра 1479. која почиње постављањем војске за борбу и уз молитву пред сукоб. Борба је била тешка тако да је и Стефан Батори био рањен, а победу је донела појава одморне војске Павла Кинижија који се према опису љуто бацио у борбу.

Други западни наративни извори углавном доносе сличну слику Бонфинијевој. Пољски хроничар Длугош је у својом делу прибележио да су војске биле удаљене једна од друге и да је Батори почео да се повлачи што се претворило у неред и бежање услед безглавог бежања Саксонаца.¹³⁷¹ Исто тако, Длугош успех угарске војске у бици, слично Бонфинију, приписује појави помоћних одреда који су победи придонели тако што су провалили у непријатељски бок и начинили покољ.¹³⁷² Угарски краљ приповеда папи Сиксту IV, за разлику унеколико од Бонфинија, који пише да су се угарски заповедници договорили да ће један од њих ићи за пљачкашком војском у намери да их нападну с две стране, да су се Угари с османском војском сударили када се ова повлачила натоварена обилним пленом и да је Кинижија он упутио да помогне Баторију.¹³⁷³ За разлику од Бонфинија и Длугоша нешто другачије светло на догађаје бацају искази Кемалпашазадеа и непознатог саског сведока.

¹³⁶⁷ F. Szakály–P. Fodor, *A Kenyérmezei csata*, 340.

¹³⁶⁸ Анонимни саски сведок бележи да су након битке Угари пописали 30.000 заробљених коња. *Aber die Ross, die man aufgefangen hatt, die hattman In geschriffit pracht, der ist bey dreyszig tawsentten gewesen*. F. Szakály–P. Fodor, *A Kenyérmezei csata*, 322, 348.

¹³⁶⁹ Угарски краљ је Венецију оптуживао и код папе. M. Wertner, *Magyar hadjáratok a XV. század második felében*, 424. F. Szakály–P. Fodor, *A Kenyérmezei csata*, 320. Савремена истраживања не искључују ни султанову жељу за осветом због опсаде Смедерева 1476. године.

¹³⁷⁰ F. Szakály–P. Fodor, *A Kenyérmezei csata*, 322, 348.

¹³⁷¹ Краљево писмо дикатору ердељских страна Балтазару Баћањију од 5. новембра 1479. године не потврђује овакво мишљење. Наиме, краљ је наредио да узме само 12.000 дуката и да не тражи више јер су Саксонци учинили значајне службе током борби и да због тога не жели да на њима буде претерано велики притисак. DL 101772. F. Szakály–P. Fodor, *A Kenyérmezei csata*, 328.

¹³⁷² J. Dlugossii, *Annales seu Cronicae*, XII, 440.

¹³⁷³ *Magyar humanisták levelei*, 251. A. Bonfini, *A magyar történelem tizedei*, 953. Јакоб Унрест бележи да је до судара дошло тако што су се војске среле док је угарска војска ишла према Молдавији. J. Unrest, *Österreichische Chronik*, 101.

Врло је вероватно да се Бонфинијев опис може у детаљима одбацити пошто се у изворима запажају подаци који говоре о припремама за одбијање напада. Угарска шпијунска мрежа је била знатно боља од тога да заповедници траже један другог у незвесном положају те да не знају где је непријатељ, а не делује вероватно овакав след догађаја ни у светлу географије. Наиме, како су то приметили Сакај и Фодор Кинижијева војска није могла бити спремна одмах за борбу након што је превалила растојање од неких 175 километара (најкраћим путем).¹³⁷⁴ Дакле, биће да су најближи догађајима османски писац Кемалпашазаде и анонимни саски сведок који Павла Кинижија налазе на бојном пољу у часу када и османску војску што значи да је до почетка битке већ пристигао. Османски писац је прибележио да се Кинижи (*Kinez Pavli*) командујући једним крилом угарске војске нашао насупрот Али бега Михалоглуа, Басараб Лајота који је командовао другим крилом стајао је према Бали бегу Малкочевиху, а насупрот Баторију (*Bedros ban*) налазио се Иса бег.¹³⁷⁵ Неименовани саски очевидац је прибележио да је Батори своје војнике повука у шуму и затворио путеве, а затим позвао Кинижија, деспота и једног Јакшића да помогну у одбрани.¹³⁷⁶ О учешћу српских ратника у бици на Хлебном пољу под командом једног од Јакшића зна и Јан Длугош, па бележи за њиховог старешину да је: *no роду Рашианин, најхрабријег мужа и у оружју велике вредности (genere Raszcianum, virum audacissimum et in armis magni precii)*.¹³⁷⁷ Према речима овог писца српских ратника је било 900.¹³⁷⁸

Према немачком извештају, Кинижи је у оближњој шуми војску распоредио у бојни ред. Слично се и на османској страни знало да је Кинижи сматран искуснијим војником и заповедником.¹³⁷⁹ Према слици коју доносе извори највероватније је Батори пустио османске чете да пљачкају да би се умориле и исцрпле, те да се чекао прави час за напад који је уследио када се османска војска почела повлачити натоварена пленом како се то види из писма угарског краља и из писања Бонфинија и Кемалпашазадеа.¹³⁸⁰ Исти тврди да су османске акинџије за долазак противника сазнале од једног ухваћеног језика. Анонимни аутор текста о бици на Хлебном пољу бележи да је борба почела тако што је један значајан османски старешина (каже да је његова капа вредела 800 гулдена, односно исто толико дуката) пљунуо према војсци Павла Кинижија, а потом је то

¹³⁷⁴ F. Szakály–P. Fodor, *A Kenyérmezei csata*, 326, 341.

¹³⁷⁵ F. Szakály–P. Fodor, *A Kenyérmezei csata*, 341.

¹³⁷⁶ *Inn den Tzeit hatt Wattischwan geschickt, das gemayn Volck inn dye wäld vnd hatt lasse verhagen die weg vnd schleg, vnd hatt empoten dem Knysschipaul vnd dem Dyspotten vnd dem tzyr ain Jachszy, das sy pald komenn vnd hellffen retten das Lanndtt.* Сакај и Фодор су мишљења да је реч о Дмитру Јакшићу. F. Szakály–P. Fodor, *A Kenyérmezei csata*, 345.

¹³⁷⁷ Ђурађ Сремац међу угарским заповедницима наводи: Павла Кинижија, Стефана Баторија, деспота, Јакшића, влашког војводу Басараба и Михаила Петкаија. Gy. Szerémi, *Magyarország romlásáról*, 45. Ђ. Сремац, *Посланица о порпасти угарског краљевства*, 16. Међутим, како смо видели извори не потврђују исказ Ђурађа Сремца и није искључено да је он спојио податке неких других сукоба у једно. J. Dlugossii, *Annales seu Cronicae* XII, 440. *ИСН* II, 385. (С. Ћирковић). Франц Бабингер пише, на основу Длугоша, да је у бици учествовало 900 Срба код командом Дмитра Јакшића. Ф. Бабингер, *Мехмед Освајач и његово доба*, 345. М. Спремић, *Породица Јакшић у Банату*, 38.

¹³⁷⁸ J. Dlugossii, *Annales seu Cronicae*, XII, 440.

¹³⁷⁹ F. Szakály–P. Fodor, *A Kenyérmezei csata*, 327, 341.

¹³⁸⁰ Наводно том приликом је страдало више од две стотине села. F. Szakály–P. Fodor, *A Kenyérmezei csata*, 326, 340, 347.

поновио и пред војском Баторија и деспота (*Darnach ist komen der vorgeanntt Türck Inn das Wattischwan Hawffen vnd hatt für den geherzügtt, Darnach ist er komen zue dem Dispotten vnd hatt In auch angeritten*).¹³⁸¹ На то је један од коњаника кренуо за њим и кад га је стигао са њим се сукобио. Иако му је, према овом извору, османски војник избио копље, хришћански коњаник је успео да потегне мач и да му одсече главу. Када је мачем показао одсечену главу започела је битка. Битка која је настала била је изузетно тешка. Кинижи је наводно тврдио касније да није до тада учествовао у бици у којој је непријатељ тако стајао насупрот противничке војске. Саксонски непознати аутор извештаја о бици бележи да је угарска војска нападала с повиком: *У име Бога и Светог Ладислава*. Кемалпашазаде бележи да је током тешког окршаја Батори оборен с коња што је изазвало осипање његовог бојног реда. Међутим, на то се појавио неки неплеменити човек по имену Антоније Нађ који му је дао свог коња и који је потом са војводом насрнуо на Османлије.¹³⁸² Према речима истог писца Али бег се није понео јуначки у борби и када је схватио да Кинижијеве тешко оклопљене војнике неће моћи победити кренуо је да се повлачи, могуће с намером да их увуче у заседу, на шта су Кинижијеви војници јурнули у бок централног дела османске војске и разбили га.¹³⁸³ У овом делу се може прихватити сведочење Бонфинија и Длугоша да су борбу одлучиле јединице Павла Кинижија које су помогле Баторијеве јединице. Од тада битка је за османске акинџија била изгубљена. Упркос томе влашки војници на османској страни су се жилаво бранили тако што су се опколили вилама и гађали противника копљима. Страдали су на крају под налетом тешко оклопљене пешадије.¹³⁸⁴ Ако је веровати неименованом писцу битка је трајала од један од пет часова и османски војници су се почели повлачити када је оборен Иса бег.¹³⁸⁵

Губици су с обе стране били знатни пошто се битка претворила у кланицу.¹³⁸⁶ Османлије у повлачењу су убијали и домаћи људи по шумама и беспућима. Угарски краљ пише папи 22. октобра 1479. године да су, према вестима које је добио, Власи изгинули у великом броју, да су Иса бег и Скендер бег убијени, Малкочевих рањен, а Али бег тешко рањен и да се не зна да ли је у животу.¹³⁸⁷ Слично је краљ писао и саском кнезу изборнику, Ернесту 24. октобра 1479. године. Међутим, у изворима којима располажемо помиње се поред погибије Иса бега и неки непознати османски ратник по имену Албагистар. Остало је забележено да је један од коњаника гонио једног запаженог османског борца и стигавши га одрубио му главу. Војник је истом сведочанству могао бити човек једног од Јакшића пошто је управо њему однео одсечену главу да је покаже. Међутим, како му Јакшић није одмах хтео поверовати да је сам могао убити таквог јунака, хтео му је одсећи главу. (*Vnd der knecht ist komen zue*

¹³⁸¹ F. Szakály–P. Fodor, *A Kenyérmezei csata*, 346.

¹³⁸² F. Szakály–P. Fodor, *A Kenyérmezei csata*, 328, 342.

¹³⁸³ Вероватно је ова епизода послужила Бонфинију да састави своју причу о томе да су у задњем часу стигле чете Павла Кинижија пошто је овај заиста притекао у помоћ Баторију у одсудном часу, како је о томе сведочио саски очевидца. F. Szakály–P. Fodor, *A Kenyérmezei csata*, 329, 342–343, 346.

¹³⁸⁴ F. Szakály–P. Fodor, *A Kenyérmezei csata*, 346–347.

¹³⁸⁵ F. Szakály–P. Fodor, *A Kenyérmezei csata*, 346–347.

¹³⁸⁶ Длугош је о томе само прибележио: *Nec amplius fuit pugna, sed clades et barbarorum fuga*. J. Dlugossii, *Annales seu Cronicae XII*, 441. F. Szakály–P. Fodor, *A Kenyérmezei csata*, 329.

¹³⁸⁷ M. Wertner, *Magyar hadjáratok a XV. század második felében*, 424.

*seinem herren Jachszy vnd hatt vns gesagt, wie er den türgken habe erschlagen, Da hatt der Jachszy dem knecht das haubt wöllen abhawen wmb ein Lüge, wann Jackszy hatt nicht gedachtt, das der knecht gegen einem sollichen turrgken törste vechttten).*¹³⁸⁸

О броју заробљеника краљ није знао ништа поуздано пошто је Батори наредио да се заробљеници поубијају.¹³⁸⁹ Међутим, заробљеника је морало бити доста пошто је, према сведочанству непознатог саског извештача, један сељак купио тројицу османских заробљеника за пола гулдена и потом их водио међу војском кличући да се памти да су у доба краља Матије продавана тројица Турака за пола гулдена. Затим им је одсекао главу.¹³⁹⁰ Исти извор сведочи да је заробљен и син Иса бега, као и неки Алар Алкан. Угарски краљ је бележио да је заробљено седам османских војвода и готово све непријатељске заставе, али о судбини заробљеника није знао ништа.¹³⁹¹

Према проценама османски губици могли су бити око 6.000, а угарски око 3.000 људи. Успех угарске војске је одјекнуо и угарски краљ је могао бити задовољан.¹³⁹² Била је то једна заиста тешко извојевана победа која је започела низ угарских успеха у пограничном ратовању против Османског царства који се завршио миром 1483. године. Међутим, поставља се оправдано питање која је страна могла лакше да надокнади своје губитке? Према свему судећи османска страна је за то била много спремнија. На располагању је имала више становника и двоструко већу територију. Међутим, неуспеси османских акција показивали су да је угарски погранични одбрамбени систем био функционалан и успешан што је био знак да за покоривање Угарске још није дошло време.

Ратници су били задовољни извојеваном победом. Бонфини је сачувао слику весела победника. Према његовим речима приређена је вечера на бојном пољу приликом које су столови посатвљени преко лешева погинулих. Ослобођено становништво је пљачкало османски логор, док су заповедници јели и пили. Веселје и пиће је пратило певање јуначких песама о војсковођама које је у ово време било извесно одомаћено у оквирима различитих друштвених група. Тада је настала и легендарна слика славне битке. Током бурног весела Павле Кинижи је на изненађење свију зубима подигао једног убијеног османског војника и играо у кругу својих сабораца.¹³⁹³ Ово сведочанство Бонфинија, чак и ако је можда донекле претерано, интересантно је јер показује колико је погранично друштво овог периода постало галерија огрубелих ликова, војника свиклих на константно ратовање, пљачку и

¹³⁸⁸ F. Szakály–P. Fodor, *A Kenyérmezei csata*, 347.

¹³⁸⁹ *Mátyás király levelei 1460–1490*, 91–92. *Mátyás és a humanizmus*, 156. M. Wertner, *Magyar hadjáratok a XV. század második felében*, 424.

¹³⁹⁰ F. Szakály–P. Fodor, *A Kenyérmezei csata*, 348.

¹³⁹¹ *Mátyás király levelei 1460–1490*, 92. Длугош је о убијенима рекао да их је много, а да је значајних османских старешина заробљено педесет јер Угарин воли више убити него заробити (*notabiles autem quinquaginta capti, malebat enim Hungarus occidere quam captivare*). J. Dlugossii, *Annales seu Cronicae* XII, 441. Унрест је претерано бележио да је на османској страни страдало 42.000 људи, а да је на хришћанској пало 16.000. J. Unrest, *Österreichische Chronik*, 101.

¹³⁹² Чак и Јан Длугош који је у свом делу врло ненаклоњен угарском владару признаје да је победа била сјајна. J. Dlugossii, *Annales seu Cronicae* XII, 440–441.

¹³⁹³ A. de Bonfinis, *Rerum ungaricarum decades* IV-1, 114. A. Bonfini, *A magyar történelem tizedei*, 959. Ф. Бабингер, *Мехмед освајач и његово доба*, 346.

уништавање, што је било карактеристично и за српске војне старешине, као на пример за Јакшиће.

23.2. Угарски напади у Босни и Србији (1480–1481)

*...одвео је велику масу људи—према чврстом тврђењу
његовог гласника послатог код нас—превазилази број
од шездесет хиљада душа...*

Из писма краља Матије папи од 14. децембра 1480.

Користивши се резултатима борбе 1479. године с намером да се освети и спречи следеће пљачкашке упаде краљ Матије је припремио угарске походе у Босну и у долину Мораве који су били налик већим акинџијским упадима. Ови напади су вероватно истовремено имали за циљ да османском двору дају јасну поруку о томе да је угарска војска и даље спремна за офанзивна дејства, а уједно и да тиме утврди своју јужну границу пред планирани поход против немачко-римског цара.¹³⁹⁴

Пљачкашки поход босанског санџакбега Даут паше је послужио као изговор.¹³⁹⁵ Даут паша је прекршио договор који је начинио с угарском страном посредством босанског бана Петра Доџија и пљачкао и угарске територије.¹³⁹⁶ Краљ се због тога жалио на босанског санџакбега и објашњавао разлоге свог напада пред султаном, тврдећи да је више људи Даут паша одвео из угарске земље него са царевог подручја.¹³⁹⁷ Ово писмо иначе недвосмислено показује да је угарски краљ допуштао османским акинџијама да пролазе кроз угарску територију и нападају хабсбуршке покрајине. Према тексту писма чак је својим чиновницима налагао да не ометају

¹³⁹⁴ L. Veszprémy, *A Kenyérmezei csata*, 334–335.

¹³⁹⁵ Коџа Даут паша био је османски командант албанског порекла и на султанов двор је доспео путем девширме. Имао је богату војну биографију и био је током свог живота на различитим административно-управним функцијама. Био је на месту црноменског и анкарског санџакбега, потом је био анадолски и румелијски беглербег. Борио се против Аккоњулу Јусуфча Мирзе 1472, док је 1473. учествовао у борбама против Узун Хасана. Учествовао је као румелијски беглербег у походу на Молдавију. Након учествовања у борбама под Скадром био је доспео у султанову немилост и потом послат на место санџакбега у Босни. Одмах након преузимања нове дужности преузима низ напада на угарску територију и земље немачко-римског цара. Након смрти султана Мехмеда II постаје 1483. године велики везир и на овој функцији се задржава наредних 15 година. Током свог везировања учествовао је у походу против Мамелука 1487. и у кампањи против Албанаца 1492. Са положаја великог везира је смењен, наводно због немара, 8. марта 1497. године и послат је Димотику са годишњим приходом од 300.000 акчи. Умро је 20. октобра 1498. године. Био је један од најбогатијих људи свог времена чије име носе топоними и грађевине у Цариграду и његовој околини (прво коначиште османске војске код Цариграда носи његово име). D. Војанић, *Dve godine istorije Bosanskog krajišta (1479. i 1480)–prema Ibn Kemal, Prilozi za otijenatalnu filologiju* 14–15 (1969) 34. *Dawud pasha*, in: *EI* 2, 184. (M. Таујиб Гөкбилгин).

¹³⁹⁶ D. Војанић, *Dve godine istorije Bosanskog krajišta*, 45. *ICH* II, 386. (С. Ћирковић).

¹³⁹⁷ V. Fraknoi, *Mátyás király levelei* II, 388–390. *Magyar humanisták levelei*, 263. D. Salihović, *The Process of Bordering*, 105.

османске коњанике.¹³⁹⁸ Даут паша је, према овоме, послао писмо угарском краљу у којем је тражио да краљ не узима за зло напад и да ће надокнадити штете. Тражио је и да краљ пошаље једног свог човека са ким ће моћи да закључи мир. Међутим, како је краљ писао, он је послао свог човека са свим пуномоћима, али се босански санџакбег није одазвао изговарајући се разним околностима, тако да је угарски посланик чекао шест недеља у Јајцу узалуд очекујући санџакбеговог таоца. Уверивши се да босански санџакбег хоће да га превари, краљ је одлучио кренути у поход на њега. Султана је извештавао да поход није уперен против његове земље него само против његовог немирног намесника кога је желео казнити.¹³⁹⁹

Када је реч о упаду угарски снага у Босну 1480. године угарски краљ недвосмислено говори о освети за пљачке које су се десиле у хабсбуршким земљама и при повратку османских снага у Угарској.¹⁴⁰⁰ Папу је извештавао краљ да је пљачкаше гонио, али да су му ови успели утећи преко Саве.¹⁴⁰¹ Истом приликом један одред акинџија који је заостао да пљачка на угарској територији је страдао од угарске војске, како краљ пише тако да од три хиљаде није успело да се спаси ни две стотине. Боравећи с војском на Сави, на прелазу код Градишке,¹⁴⁰² према ономе што је писао папи, краљ Матија је послао лаку коњицу да од Јајца плени османску територију за коју Бонфини претерујући пише да је бројала 16.000 хусара.¹⁴⁰³ Краљ је писао да је променио своје планове на папски подстицај, те да је одлучио да и сам, уместо похода против цара који га узнемирава током заузетости на југу, крене за својом војском.¹⁴⁰⁴ Писмо које је угарски краљ упутио не прецизира ко су заповедници угарске војске у походу. Међутим, у Венецији је сачуван извештај начињен после похода, у уторак 14. или 21. новембра 1480. Потписали су га деспот Вук (*Wlk, regni Rascie despotus*), хрватско-славонски бан Ладислав Егервари (*Ladislavus de Tergerwara (sic!) regni Croatiae et Sclavonie banus*) и јајачки бан Петар Доци (*Petrus Docy, banus Yayza*).¹⁴⁰⁵ Према речима извештаја угарска војска је учинила муњевит напад кренувши из Јајца у

¹³⁹⁸ V. Fraknói, *Mátyás király levelei* II, 389. *Magyar humanisták levelei*, 263. *Mátyás és a humanizmus*, 162–163. Gy. Rázsó, *Mátyás hadészati tervei*, 18. D. Salihović, *The Process of Bordering*, 105.

¹³⁹⁹ Кемалпашазаде је донекле променио ток догађаја у својој нарацији. Он тврди да је до напада дошло зато што је санџакбег похарао Неделишће у Међумурју, у коме је било одмаралиште краљеве мајке, те да је напад предузео на њено наваљивање. Слање посланика повезује са намером угарског краља да завара свог противника. D. Bojanić, *Dve godine istorije Bosanskog krajišta*, 42. Напад османског санџакбега је вероватно био само изговор пошто се угарски краљ војно припремао још од почетка 1480. године. M. Wertner, *Magyar hadjáratok a XV. század második felében*, 425.

¹⁴⁰⁰ *Mátyás király levelei 1460–1490*, 120.

¹⁴⁰¹ Исто је тврдио и у писму султану. V. Fraknói, *Mátyás király levelei* II, 389. *Magyar humanisták levelei*, 264.

¹⁴⁰² Угарски краљ је с јесени већ био у јужним деловима своје државе. M. Wertner, *Magyar hadjáratok a XV. század második felében*, 426.

¹⁴⁰³ A. Bonfini, *A magyar történelem tizedei*, 945.

¹⁴⁰⁴ *Mátyás király levelezése a római pápakkal*, 148–151. *Mátyás király levelei 1460–1490*, 121. A. Bonfini, *A magyar történelem tizedei*, 427.

¹⁴⁰⁵ Н. Порчић, Н. Исалиновић, *Документи владара средњовековне Србије и Босне у венецијанским збиркама*, Београд 2019, 414–417. D. Dinić-Knežević, *Sremski Brankovići*, 13. Кемалпашазаде је навео седморицу заповедника угарске војске: Долоси Петра (Петар Доци), бана Јајца, благајског бана Миклоша, једног безверника Хрвата (можда Ладислав Егервари), једног Јаноша, Ивана Курјаковића и неког бана који је био у зрињској земљи. На челу војске стајао је деспот Гргуревић који је посебно истакнут у одломку. D. Bojanić, *Dve godine istorije Bosanskog krajišta*, 43. A. Krstić, „Which Realm Will You Opt for?“, 147.

уторак и већ у среду стигла у Врхбосну тако да Османлије нису ништа сазнале док се глас није пронео од стране рањених османских бораца.¹⁴⁰⁶ Босански паша се дао у бекство у планине изненађен, према Бонфинију у сред ноћи. Овај податак не крије ни Кемалпашазаде који тврди да је санџакбег побегао, а претходно једног свезаног угарског посланика послао у тврђаву. Да је напад био заиста изненадан и брз сведочи и краљ Матије када пише у свом писму упућеном папи 14. децембра да су босанског намесника умало ухватили на спавању заједно са сином.¹⁴⁰⁷ Угарска војска се задржала три дана, опљачкала пашино благо, спалила град и опустошила целу околину.¹⁴⁰⁸ Према речима извештаја учесника у петак у подне угарска војска је кренула назад сукобљавајући се с османским јединицама које су их следиле. Кратко су се утаборили и кренули даље у суботу. Османски паша је дотле прикупио војску *свих Турака Босне и од Дрине и од других области*. У њој је био и његов син.¹⁴⁰⁹ Током ноћи су османски Турци пред Угрима затворили један теснац и срушили мост преко неког благишта тако да се угарска војска морала сукобити с њима између теснаца и моста, водећи борбу током читавог дана.¹⁴¹⁰ Према свему судећи у борби су обе стране биле исцрпљене па су се улогориле једна у близини друге на удаљености на којој су могли да чују једни друге. Док је војска преноћила многи су се с угарске стране уплашили и дали у бекство, па су због тога у потеру за њима деспот Вук и Ладислав Егервари посалали Петра Доција да их врати.¹⁴¹¹ Ноћни напад османске коњице га је, међутим, одвојио од остатка војске.¹⁴¹² У недељу је угарска војска напустила логор сукобивши се са санџакбеговим сином.¹⁴¹³ Борба која се приметно била је прилична жестока. Можда на ове борбе алудира Бонфини када каже да су Угари доспели у тежак положај, али да је ствар спасла група од 300 хрватских коњаника, спајајући ове борбе са коначним резултатом похода.¹⁴¹⁴ На долазак паше са војском угарски војници су, очекујући битку, заробљеним Османлијама одсекли главе. До још жешћег сукоба са војском босанског санџакбега дошло је код Травника (*prope Travnik*). Из борбе је угарска

¹⁴⁰⁶ Према Кемалпашазадеу обавештења од стране пребега су имала велики значај. Тако је деспоту један Даут пашин пребеглица одао да нема спахија за одбрану територије око Високог (Сарајева), док му је један старац дојавио да османски војници чекају у заседи због чега је успорено напредовање и становници успели да побегну. D. Војанић, *Dve godine istorije Bosanskog krajišta*, 43.

¹⁴⁰⁷ *Mátyás király levelezése a római pápákkal*, 154. *Magyar humanisták levelei*, 255. *Mátyás és a humanizmus*, 158.

¹⁴⁰⁸ Бонфини је на овом месту у свом опису врло прецизан. Зна да се војска задржала три дана у Врхбосни и доноси опширан, потресан, али помало уопштен приказ страхаота пустошења, убијања и паљења. A. de Bonfini, *Rerum ungaricarum decades IV-1*, 102. A. Bonfini, *A magyar történelem tizedei*, 945. К. Јиречек, *Историја Срба I*, 412. *ИСН II*, 386. (С. Ђирковић). Сличне податке доноси и Кемалпашазаде такође тврдећи да се војска задржала у граду три дана и плачкала у граду и околини. D. Војанић, *Dve godine istorije Bosanskog krajišta*, 43.

¹⁴⁰⁹ Према Кемалпашазадеу у војсци је био вишеградски кадија Беговић, кадија Брода, Хусамовић, обојица са по пет стотина коњаника, Ђерзелез, чији је ово један првих помена, као и санџакбегови син, Сулејман. D. Војанић, *Dve godine istorije Bosanskog krajišta*, 43.

¹⁴¹⁰ На ово место смешта Кемалпашазаде неостварени сукоб између деспота Вука и Ђерзелеза кога је угарски командант преварио да га пропусти, обећавајући му двобој. Клисуру назива Миледреш, односно Милодраж. D. Војанић, *Dve godine istorije Bosanskog krajišta*, 43. О Алији Ђерзелезу види: Љ. Пешикан-Љуштановић, *Змај Деспот Вук*, 151.

¹⁴¹¹ Према Кемалпашазадеу Петар Доци је послат напред с пленом, док је деспот водио заштитиницу. D. Војанић, *Dve godine istorije Bosanskog krajišta*, 43.

¹⁴¹² Кемалпашазаде тврди и да је био поражен и да му је одузет плен, што је мало вероватно.

¹⁴¹³ *Mátyás és a humanizmus*, 159.

¹⁴¹⁴ A. Bonfini, *A magyar történelem tizedei*, 946.

страна, према извештају, изашла без губитака док се санџакбег повукао уз велике губитке.¹⁴¹⁵ Међу погинулима били су војвода Скендер и кадија (кога Кемалпашазаде спомиње као вишеградског кадију Беговића). Војска се из напада вратила у Јајце у уторак идуће недеље (14. или 21. новембра).¹⁴¹⁶ Током угарског упада краљ је чекао да се војска врати са похода. Тако је био 16. новембра поред тврђаве Гребена (*in castris nostris prope castrum Gereben*).¹⁴¹⁷ Потом одлази према северу и 18. новембра краљ издаје повелу у околини Звечаја међу босанским планинама (*prope oppido Zwechay in montibus bosnensibus*) којом Петру Погању од Чеба (*Petri Pogan de Cheb*) поклања неке поседе у Заланској жупанији.¹⁴¹⁸ Иза тога се угарски владар поново вратио у Гребен где је на немачком језику издао наређење грађанима Пожуна да помажу Николу Кропаста (*Mikulasthen Cropasthen*) који је именован за заповедника одбране од очекиваног непријатељског напада.¹⁴¹⁹ Потом се налазио у трговишту Леснек или Левач. Делује, према краљевом правцу кретања, да угарски краљ није био сигуран у даље кораке. Средином децембра краљ Матија се налазио у Загребу одакле је известио папу о резултатима дотадашњег војевања.¹⁴²⁰ Поход према Врхбосни је према краљевом мишљењу био успешан тако да није имао потребе да наставља поход и да крене сам према Врхбосни. Папи је навео након што је сазнао резултате да су угарски коњаници ваљано обавили свој посао и да у том крају више нема шта да се пустоши.¹⁴²¹ Истиче у писму велико робљење које је његова војска учинила и да су водили борбу с прекидима пет дана, од среде до недеље. Османске губитке заједно са побијеним домаћим људима је проценио на 10.000. Услед борби угарски коњаници су изгубили велики део плена, али су највредније комаде задржали од којих краљ најављује да ће послати понешто на дар папи. Краљ такође пише да су заробљенике, да би се лакше борили, поубијали на вест о појави османске војске. Истиче да је на вест да се држи још шест градова сам послао војску, те да је од војника на повратку дознао да су успут нашли само четрдесеторо мушке деце (*non amplius quam quadraginta pueros reperisse*).¹⁴²² Остало становништво се разбежало по беспућима и преко Дрине. Краљ задовољно констатује да су Османлије претпреле изузетну штету, једну од највећих која им је нанета у

¹⁴¹⁵ Краљ Матија је папу ипак обеваштавао о угарским губицима, тврдећи да су неке веће комаде заплених добара морали побацати. Краљ не наводи тачно о којој од борби је реч. Кемалпашазаде је тврдио да је деспот био опкољен и да се његова војска бранила тако што је заузела формацију јежа, односно војска је копља окренула са свих страна према непријатељу, а у средини су били постављени стрелци. *Mátyás és a humanizmus*, 159. М. Спремић, *Српски деспоти у Срему*, 52. А. Krstić, „Which Realm Will You Opt for?“, 147.

¹⁴¹⁶ Н. Порчић, Н. Исалиовић, *Документи владара средњовековне Србије и Босне у венецијанским збиркама*, 415–416.

¹⁴¹⁷ DF 265619. R. Hórváth, *Itineraria regis Matthiae Corvini*, 113.

¹⁴¹⁸ DF 262476. M. Wertner, *Magyar hadjáratok a XV. század második felében*, 426–427. R. Hórváth, *Itineraria regis Matthiae Corvini*, 113.

¹⁴¹⁹ DF 240560. J. Teleki, *Hunyadiak kora Magyarországon XII*, 141–142. M. Wertner, *Magyar hadjáratok a XV. század második felében*, 429. R. Hórváth, *Itineraria regis Matthiae Corvini*, 113.

¹⁴²⁰ Умногome краљево писмо репродукује садржај извештаја учесника у походу, с тим да им додаје своје мишљење и процене, уобличавајући их да што више користе краљевим политичким интересима. V. Fraknói, *Mátyás király levelei II*, 76–78. *Magyar humanisták levelei*, 255–256.

¹⁴²¹ Славећи свог јунака, Даут пашу, и Кемалпашазаде је ову борбу окарактерисао као побуду о којој је писано султану. D. Bojanić, *Dve godine istorije Bosanskog krajišta*, 44. *ИСН II*, 386. (С. Ћирковић). Gy. Rázsó, *Mátyás hadászati tervei*, 20.

¹⁴²² V. Fraknói, *Mátyás király levelei II*, 78. *Magyar humanisták levelei*, 256. *Mátyás és a humanizmus*, 159. M. Wertner, *Magyar hadjáratok a XV. század második felében*, 427–428.

последње време, јер, како то претерујући каже, султан од свих својих градова и провинција највише цени: Царигард, Дринопољ, Скопље и Врхбосну. Свакако да се Врхбосна није могла мерити с осталим великим градовима царства, али је речено имало да убеди папу да је задатак одбране хришћанства обављен темељито и ваљано. Осим тога, краљ бележи да су му се потчинили власи у великом броју, посебно из долине Неретве. Поменуто је да се угарски капетан, којег је краљ послао, сукобио враћајући се из Пољица и Радобиље са османским јединицама и да је страдало 8.000 Турака и влаха, као и да је заробљен рањени османски војвода којег требају наредних дана да изведу пред краља. Краљ је ове успехе употребио у дипломатске сврхе када је пребацивао западним дворovima њихову неактивност и недостатак помоћи.¹⁴²³ О борбама у Босни и Србији известио је и надбискупа Јована Арагонског који је имао тражити од папе одобрења у вези са насељавањем српског становништва на краљевој земљи о чему ће бити помена касније.¹⁴²⁴

Упркос краљевој убеђивању да поход није уперен против султанове државе изреченог у писму Мехмеду II, угарска војска је провалила и на подручје некадашње Српске деспотовине, а не само у Босну чијег је санџакбега намеравала казнити. Према долини Мораве била је упућена војска капетана Доњих крајева, Павла Кинижија. Њен задатак био је сличан ономе коју је имао угарски одред у нападу на Врхбосну. Понеки детаљи о првом Кинижијевом походу су познати пошто је угарски краљ писао папи у писму од 14. децембра 1480. у коме је говорио о догађајима у Босни. Према овом писму угарска војска се спустила Дунавом и прешла реку на тридесет пед хиљада корака од Смедерева (*in distantia triginta quinque milium passum infra Smederew*). Одатле је поход настављен уз паљење и уништавање до Крушевца (*usque ad Chrwsowcz*). Војска је у повратку собом повела велики број српског становништва.¹⁴²⁵ Према краљевим речима од посланика угарског заповедника је дознао да је број одведеног становништва око 60.000 душа. Срби су собом, према речима краља, понели све оно што су на брзу руку могли да натоваре на кола.¹⁴²⁶ У повратку угарске снаге су стале под Смедеревом где је Кинижи изазвао на борбу војводу Малкочевећа, господара Рашке (*Malkoczowith, dominum Rasscie, wayvodam eius loci*). Краљ је ово објашњавао немаром Кинижијевом да османским снагама нанесе још веће штете. Османлије су се судариле са нападачима, али су се, према краљевим речима, морале повући. Током повратка на седамнаест угарских лађа је напало османско речно бродовље. Две угарске лађе су успели да одвуку том приликом, али је борба на Дунаву настављена и завршила се, према краљевој извештају, угарским успехом у виду потапања османских бродова и заробљавања петнаест лађа са посадом. Пред угарског заповедника положено је три

¹⁴²³ Mátyás király levelei 1460–1490, 131–132. Mátyás és a humanizmus, 160. M. Wertner, *Magyar hadjáratok a XV. század második felében*, 428.

¹⁴²⁴ V. Fraknói, *Mátyás király levelei* II, 90–95. *Magyar humanisták levelei*, 259.

¹⁴²⁵ Као капетан Доњих крајева Кинижи је имао задатак насељавање опустошених угарских подручја становницима доведним с османске стране. L. Fenyvesi, *A temesköz–szörénységi végvárvidék*, 246.

¹⁴²⁶ V. Fraknói, *Mátyás király levelei* II, 78–79. *Magyar humanisták levelei*, 257. M. Wertner, *Magyar hadjáratok a XV. század második felében*, 428–429.

стотине глава Османлија које су тада посечене. Заробљен је и значајан плен од кога угарски краљ обећава послати део папи.¹⁴²⁷

Због овог успелог продора на османску територију угарски краљ је очекивао османску противмеру и напад у пролеће идуће године. Папи и кардиналу Јовану Арагонском је писао да је Османлије против себе изазвао, а да упркос томе помоћ не може очекивати ниоткуда.¹⁴²⁸ Међутим, напад већих размера се није десио, иако извори упућују на покрете Али бега на правцу према Влашкој, пошто је султан своју пажњу окренуо опсади Родоса и Азији, а ускоро је и умро.¹⁴²⁹

Овај угарски упад је имао значајне последице на подручју Смедеревског санџака у демографском и привредном смислу, али је пустошење настављено током следећег напада који је уследио крајем 1481. године. Тада је благотворно утицало по нападаче и нередовно стање у Османском царству настало неразјашњеном смрћу султана Мехмеда II 3. маја 1481. године и унутрашњим борбама између његових синова, принчева Бајазита и Џема око престолонаслеђа.¹⁴³⁰ Према речима Дубровчана стање на терену било је нередовно и несигурно. Према писму које су послали у Напуљ румелијски паша је спремао војску у Софији, а страх од угарског краља је био значајан.¹⁴³¹ Све је погодновало једном новом угарском походу према југу. Бонфини је чак сматрао да до тада никада хиршћански табор није имао тако повољну прилику против османског освајача.¹⁴³² Захваљујући писму краља Матије, упућеног 10. децембра 1481. године Гаврилу Рангонеу сачуван је детаљан опис провале и борби који употпуњују различити изворни подаци с других страна.¹⁴³³

Угарска војска, на чијем чуле су стојали: капетан Доњих крајева, Кинижи, деспот Вук, Дмитар Јакшић и београдски бан Ладислав Розгоњи (Rozgonyi László), дакле готово сви јужноугарски војни заповедници, окупљала се код Храма на Дунаву.¹⁴³⁴ Припреме у које је био укључен и ердељски војвода, Стефан Батори, трајале су током лета о чему је обавештаван и папа.¹⁴³⁵ Штуре податке о војним припрема и походу послала је и краљица Беатриса свом оцу у писму од 19. новембра 1481.¹⁴³⁶

¹⁴²⁷ V. Fraknói, *Mátyás király levelei* II, 79. *Magyar humanisták levelei*, 257. M. Wertner, *Magyar hadjáratok a XV. század második felében*, 429.

¹⁴²⁸ *Mátyás király levelezése a római pápákkal*, 170–171. *Mátyás király levelei 1460–1490*, 138–139. А. Иванов, *Банат у доба краља Матије Корвина*, 155.

¹⁴²⁹ . Wertner, *Magyar hadjáratok a XV. század második felében*, 430.

¹⁴³⁰ . Wertner, *Magyar hadjáratok a XV. század második felében*, 432. Ф. Бабингер, *Мехмед Освајач и његово доба*, 371. О приликама краљ Матија је обавести папу у јулу 1481. године. Посебно је истакао да је време погодно за напад против Османлија. V. Fraknói, *Mátyás király levelei* II, 150, 151. *Mátyás király levelezése a pápákkal*, 175–176. *Mátyás király levelei 1460–1490*, 145. А. Иванов, *Банат у доба краља Матије Корвина*, 155.

¹⁴³¹ L. Thallóczy, *Jajca*, 61–65. V. Klaić, *Povijest Hrvata* II/3, 132.

¹⁴³² A. Bonfini, *A magyar történelem tízedei*, 962.

¹⁴³³ V. Fraknói, *Mátyás király levelei* II, 195–198. *Magyar humanisták levelei*, 274–275.

¹⁴³⁴ М. Спремић, *Српски деспоти у Срему*, 52.

¹⁴³⁵ А. Иванов, *Банат у доба краља Матије Корвина*, 155.

¹⁴³⁶ T. Gerevich–E. Jakubovics–A. Berzeviczy, *Aragóniai Beatrix magyar királyné életére vonatkozó okiratok*, Budapest 1914, 47–48. M. Wertner, *Magyar hadjáratok a XV. század második felében*, 433.

Војска је у почетку бројала око 28.000 људи,¹⁴³⁷ да би се њен број временом попео на 32.000 ратника.¹⁴³⁸ Располежење је било оптимистично и угарски краљ је самоуверено истицао да би са помоћи од 10.000 коњаника могао продреди то Цариграда. Почетком новембра почело је пребацивање ове бројне војске на османско подручје, а сам Кинижи је кренуо после празника Свих светих, односно одмах након 1. новембра. Прикупљање угарских снага било је узнемиравано од стране противника.¹⁴³⁹

Током прикупљања угарске војске Никола и Андрија Соколи (Szokoly Miklós, András) су упали у османску замку са 100 коњаника због издаје једног војника који је наводно од њих био отпуштен. Безуспешно су се опколили својим колима пошто су османски војници којих је било око четиристо запалили околно шибље и шуму и ватра се пренела на утврђење од кола. Због тога је уследио судар који је трајао од девет часова ујутру до заласка сунца у коме је Никола Соколи тешко рањен и погинуо, као и добар део османских нападача, а тешко је рањен и његов брат Андрија за кога је било неизвесно да ли ће остати жив. Угарски одред је изгубио тада педесет људи, а сем тројице сви су остали били рањени.¹⁴⁴⁰

Док се угарска војска прикупљала, деспот Вук и беорадски бан Ладислав, су према краљевом наређењу, спустили бродове до прелаза са задатком да се брину о њиховој одбрани. Смедеревски војвода, Скендер (*wayvoda de Zendero, nomine Zkender, qui se dominum Servie scribit*) им се приближио на шта се заметнула борба у којој су угарске старешине успеле да војводу потуку и гоне до Смедерева, а значајан део његове војске убију. Како је прелаз осигуран прешла је и главнина војске под командом Павла Кинижија. Капетан Доњих крајева је у извидницу послао Јована Јакшића (*Johannem Jaxyth*), сина Дмитра Јакшића, којег је у покрету напало око хиљаду османских коњаника из Голупца предвођених голубачким војводом.¹⁴⁴¹ Угарска извидница поразила је нападача, велики број њих убила или заробила (њих је Кинижи углавном дао посећи), а сам старешина, Јакшић, је гонио голубачког војводу и стигавши га пред капијом Голупца, одсекао му главу.¹⁴⁴² За то време османски покушаји да победе Угаре на Дунаву довели су до новог сукоба на реци у коме је српски деспот, заједно са београдским баном, успео да надвлада османско бродовље, поубија велики број противничких војника и зароби двадесет четири брода. Угарске чете су затим опколиле Смедерево. Кинижи није искористио прилику да покуша да га заузме, вероватно зато што је основни циљ био разарање и пресељавање становништва.¹⁴⁴³ Један мањи напад

¹⁴³⁷ *Mátyás király levelezése a római pápákkal*, 183. . Wertner, *Magyar hadjáratok a XV. század második felében*, 432.

¹⁴³⁸ V. Fraknói, *Mátyás király levelei* II, 195–198. *Magyar humanisták levelei*, 274. M. Wertner, *Magyar hadjáratok a XV. század második felében*, 433. *ИСН* II, 386–387. (С. Ћирковић).

¹⁴³⁹ V. Fraknói, *Mátyás király levelei* II, 195–196. *Magyar humanisták levelei*, 274–275. M. Wertner, *Magyar hadjáratok a XV. század második felében*, 433–434.

¹⁴⁴⁰ V. Fraknói, *Mátyás király levelei* II, 195–196. *Magyar humanisták levelei*, 274–275. M. Wertner, *Magyar hadjáratok a XV. század második felében*, 433–434.

¹⁴⁴¹ *Јован Јакшић*, у: *СБР* 4, 242. (Н. С. Шулетић).

¹⁴⁴² M. Wertner, *Magyar hadjáratok a XV. század második felében*, 434.

¹⁴⁴³ А. Иванов, *Банат у доба краља Матије Корвина*, 159. Ђула Ражо је изразио мишљење да краљев циљ није било уништење противника те је зато коришћена депопулациона стратегија ситнијих напада. Gy. Rázsó, *Mátyás hadászati tervei*, 20.

учињен је против османских снага на подручју Мачве.¹⁴⁴⁴ Према краљевим речима, даљег отпора није било, тако да је Кинижијева војска продрла до Крушевца (*ad Kwrsolcz penetravit*).¹⁴⁴⁵ Српски летописац је пустошење Крушевца везао са личношћу деспота Вука,¹⁴⁴⁶ а бележи и да *плени Вук Гргуревих/Вук деспот Браничево*.¹⁴⁴⁷ Подручје којим је војска прошла било је девастирано и опустошено. Краљ Матија је у свом писму тврдио да су Кинижи и његови саборци са собом повели више од 50.000 Срба, а да му се придружило са својим породицама хиљада рођених Турака коњаника (*mille naturalibus Turcis*).¹⁴⁴⁸ Временске прилике су даље напредовање онемогућиле, војска је била исцрпљена, тако да се почетком децембра обавивши свој посао угарска војска са масом заробљеника, бегунаца и пленом вратила на прелаз поред кога је подигнуто два утврђења, Кеви (Kövi/Kewy) и Харам (Haram/Haram), а намеравано је да се подигне и треће, по имену Пошафе (Pósaľ/Posafyw).¹⁴⁴⁹ Пребегло становништво и угарска војска су наставили пут према Темишвару. Како би ометали слободно кретање угарских снага преко реке тројица османских старешина: Али бег, Скендер паша и Малкочевих (*Zkenderbassa, Alibeg et Mankothewyth*) су на ади насупрот Смедерева подigli једно утврђење против кога се Кинижи вратио назад са циљем да га уништи.¹⁴⁵⁰

Одведено становништво насељавано је у пограничним пределима Угарске, а у историографији се углавном доводи у везу са Темишваром и његовом околином што у изворима није једнозначно потврђено. Међутим, врло је вероватно да је насељавање било везано за подручје Баната које је било до тада тешко опустошено.¹⁴⁵¹ Према изворима тачан број пресељених се не може утврдити. Бројке извора крећу се од 50.000 до 200.000 људи. Свакако да се цифре морају узети с резервом, али је угарски поход начинио знатну демографску промену с обе стране границе. Срба је све више било у подручју између Тисе и Мориша, од Чонградске жупаније до Заранда, а почели су залазити и у Ердељ.¹⁴⁵² Угарски краљ је ово одвлачење становништва са српског подручја чинио плански и смишљено с намером да се опустошена подручја јужне Угарске настане и поново укључе у одбрану земље. Како је многим спаљено старо пребивалиште нису имали много избора осим сеобе. Српско становништво било је рату вично и у односу на угарско становништво које је захватила демилитаризација оно је имало велику борбену вредност.¹⁴⁵³ О томе сведочи једно краљево писмо у коме је

¹⁴⁴⁴ Ј. Калић-Мијушковић, *Београд у средњем веку*, 199.

¹⁴⁴⁵ М. Wertner, *Magyar hadjáratok a XV. század második felében*, 434.

¹⁴⁴⁶ Љ. Стојановић, *Стари српски родослови и летописи*, 253. Година коју наводе понеки летописи није тачна.

¹⁴⁴⁷ Љ. Стојановић, *Стари српски родослови и летописи*, 253.

¹⁴⁴⁸ М. Спремић, *Српски деспоти у Срему*, 52.

¹⁴⁴⁹ V. Fraknói, *Mátyás király levelei* II, 197. *Magyar humanisták levelei*, 274–275. М. Wertner, *Magyar hadjáratok a XV. század második felében*, 435. Ј. Калић-Мијушковић, *Београд у средњем веку*, 199. К. Јиречек, *Историја Срба* I, 412. *ИСН* II, 386–387. (С. Ћирковић). А. Иванов, *Банат у доба краља Матије Корвина*, 157.

¹⁴⁵⁰ V. Fraknói, *Mátyás király levelei* II, 197. *Magyar humanisták levelei*, 275–276. М. Wertner, *Magyar hadjáratok a XV. század második felében*, 435.

¹⁴⁵¹ А. Иванов, *Банат у доба краља Матије Корвина*, 161.

¹⁴⁵² F. Szakály, *Szerbek Magyarországon*, 15, 16. М. Спремић, *Српски деспоти у Срему*, 52.

¹⁴⁵³ F. Szakály, *Szerbek Magyarországon*, 16.

намера недвосмислена. У поруци кардилану Јовану Арагонском од септембра 1480. године краљ Матија је тражио да се код папе заузме за оне становнике јужне Угарске који су у османским провалама изгубили супружника. Тражена је дозвола од папе да они који нису нашли своје одведене супружнике ни након потраге да могу склопити нови брак (писмо бележи да се потрага вршила и међу *неверницима*). Оваква дозвола је била потребна зарад решавања оних проблема који су настајали овако прекинутим браковима, у којима други партнер није хтео поново склопити брак.¹⁴⁵⁴ У том циљу је у истом писму тражио да се кардинал заузме да папа дозволи угарском краљу да силом одваличи људе са непријатељске територије у своју земљу како би населио опустошена подручја. Према речима писма сличних случајева је било и раније, али су неки од војника сматрали да је то недопустиво и нису хтели одводити људе.¹⁴⁵⁵

Деспот Вук Гргуревић се као учесник похода у Босну, као касније оног на подручју Србије, морао значајно истаћи својим командним способностима. Наиме, у релативно малобројим изворима који говоре о деспотовом животу, он се након ових похода среће као јајачки бан. Тако деспот Вук једно своје писмо сачувано у архиву породице Очкаи датије у Загребу 2. марта 1481. године као српски деспот и јајачки бан.¹⁴⁵⁶ Овим писмом он се обраћа Јовану Шурањију извештавајући га да је док је био у Цеглину (*Ceeglyn*) послао свог служебика (користи за њега латинизовану мађарску реч *apród*) Петра угарском краљу и другим водећим личностима краљевине у његовом интересу. Како молбе нису услышене јавља да је отиша и сам краљу, али он није хтео попустити и Шурањију дати милост.¹⁴⁵⁷

Према томе деспот Вук Гргуревић је негде у ово време могао наследити Петра Доција у звању јајачког бана или бана Босне захваљујући својим ратним заслугама.¹⁴⁵⁸ Премда оно од оснивања 1477. године није спадало међу баронска звања, ово именовање ипак показује значајан углед српског деспота као пограничног војног заповедника. Деспот Вук је своје звање бана, према свему судећи, задржао и доцније. Током преговора са Османлијама, о којима ће више речи бити у одељку о дипломатским активностима српских старешина, своја недатована писма султану, а која се у науци најчешће стваљају у 1482. годину, деспот потписује и као *капетан босанских градова* што би могло значити да је носио звање јајачког бана изразивши то звање другим називом.¹⁴⁵⁹ Уколико упоредимо дипломатичек изворе може приметити да се Доци називао и босанским и јајачким баном, слично 1496. босански банови Ладислав Канижаи и Јован Пелшеци Бебек називају Болдижара Баћањија *banus de Jauczsa, precessor noster immediatus*, односно краљ Владислав II истом Баћањију 1495. пише да ће му исплатити плату уколико му преда Јајце и друге *босанске градове*, што подупире нашу тврдњу да је титула *капетана босанских градова* исто што и положај

¹⁴⁵⁴ *Mátyás király levelei 1460–1490*, 118–119. *Mátyás és a humanizmus*, 157–158.

¹⁴⁵⁵ *Mátyás király levelei 1460–1490*, 118–119. *Mátyás és a humanizmus*, 157–158.

¹⁴⁵⁶ MNL DF 95411. Интересантно је да је деспотов потпис на овој исправи много ближи изворном смислу деспотске титуле јер је она везана за његово име, а не за Рашку и наставља традиције српске владарске канцеларије.

¹⁴⁵⁷ DL 95411.

¹⁴⁵⁸ Током 1480. године Петар Доци се спомиње као бан Босне. *Mátyás és a humanizmus*, 162.

¹⁴⁵⁹ Н. Радојичић, *Пет писамa с краја XV века*, 353–354.

јајачког бана.¹⁴⁶⁰ Свакако се не може прихватити мишљење изнето у приручнику угарске архонтологије за период од 1458. до 1526. године према коме је деспот Вук могао бити бан само до пролећа 1482. пошто аутори сматрају да је дотле умро.¹⁴⁶¹ Наиме, документ према коме група историчара сматра да је деспот покојни 1482. године заснива се на погрешном разумевању повеље којом је краљ Матија 24. априла 1482. године деспотици Барбари поклатио деспотове славонске поседе.¹⁴⁶² Сигурних података нема, али је могуће да је српски деспот ово звање носио до своје смрти 1485. године пошто се други јајачки бан не спомиње до лета 1486.¹⁴⁶³ Народна традиција га је иначе упамтила по имену Јајчанин.

Нешто пре тога, 14. априла 1482. године, је српски деспот због својих ратних заслуга од стране угарског краља добио још неке поседе у Славонији.¹⁴⁶⁴ Тако је краљ за заслуге *illustris Wok despoti Rascie* поклатио кастеле Комогојно (*Komogoyno*) и Градишки (*Gradisky*), трговиште Комогојно са трибутом (*cum tributo*), поседе Градиша (*Gradyzza*), Озелско (*Ozelzko*), Бребровница (*Brebrownucz*), Градија (*Gradya*), Оресија или Орашје (*Oresya*) и делове на поседима (*porciones possessionarias in possessionibus*) Селце (*Zelcze*) и Стрмина (*Ztermina*) у Загребачкој жупанији као и све друге поседе и права Ивана Фрајлековића (*Johannes Fraylihowiyth*). Према слову исправе сагрешење овог Фрајлековића било је у томе што је на путу убио неког Георгија Десковића (*in libera eiusdem via*).¹⁴⁶⁵ Међутим, српски деспот је из сажаљења пред будимским каптолом 3. маја 1482. године вратио овом Фрајлековићу део његовог поседа на уживање до краја живота.¹⁴⁶⁶ Утврђење Беркасово се појављује у рукама српског деспота у једној повељи од 26. фебруара 1482. године тако да га је могао стећи негде у ово време, ако не и раније на шта би указивала чињеница да се у његовој околини очувао топоним Деспотовац. Тачан датум стицања на жалост није познат.¹⁴⁶⁷ Према слову поменуте повеље у деспотово име једном увођењу у посед присуствовао је неки Стефан Витез, вероватно кастелан утврђења.¹⁴⁶⁸

Мало је података о деспотским чиновницима и сарадницима из целог периода његове активности у Угарској. Речена повеља стонобеоградског каптола од 26. фебруара 1482. године овековечила је поменутог Стефана Витеза, деспотовог кастелана у Беркасову (*Egregio Stephano Wythez castello castris de Berekzo in illustris Wok dezpoti*).¹⁴⁶⁹ Осим њега остало је забележено име једног деспотовог ситнијег

¹⁴⁶⁰ DL 101789, DL 101786. V. Fraknói, *Mátyás király levelei I*, 388–390. Н. Порчић, Н. Исалиовић, *Документи владара средњовековне Србије и Босне у венецијанским збиркама*, 414–418.

¹⁴⁶¹ N. C. Tóth–R. Hórváth–T. Neumann–T. Pálosfalvi, *Magyarország világi archontológiája I*, 140.

¹⁴⁶² Издавачи су у регесту грешком сугерисали да је деспотица Бараба удовица деспотова. У тексту је јасно да је деспот жив и да је исправа састављена за случај *si eundem premori*. L. Thallóczy–A. Áldásy, *Magyarország és Szerbia közti összeköttetések oklevéltára*, 274.

¹⁴⁶³ N. C. Tóth–R. Hórváth–T. Neumann–T. Pálosfalvi, *Magyarország világi archontológiája I*, 140.

¹⁴⁶⁴ М. Спремић, *Српску деспоту у Срему*, 53. А. Krstić, „Which Realm Will You Opt for?“, 149.

¹⁴⁶⁵ DL 33491. L. Thallóczy–A. Áldásy, *Magyarország és Szerbia összeköttetéseinek oklevéltára*, 273. D. Dinić-Knežević, *Sremski Brankovići*, 10.

¹⁴⁶⁶ М. Месић, *Града мојих разправа у Раду*, 122.

¹⁴⁶⁷ Понекад се у литератури среће 1474. година као време стицања Беркасова у деспотским рукама. Ј. Хајдук-В. Хајдук, *Беркасово*, 37.

¹⁴⁶⁸ DL 18615. D. Dinić-Knežević, *Sremski Brankovići*, 9.

¹⁴⁶⁹ DL 18615. А. Krstić, „Which Realm Will You Opt for?“, 149.

службеника, Петра, који је одлазио угарском краљу. Именом је познат и деспотов сарадник поп Јован који је вршио дипломатске службе о којима ће бити речи у наставку. Нешто података о службеницима деспотских поседа у овом времену имамо и из времена управе деспотице Барбаре.

Из последњих година деспотовог живота и поседовних односа имамо и неке ближе податке о његовом браку. Непознато је колико се пута српски деспот женио. Постоји мишљење да је први пут био ожењен сестром великоварадинског унијатског бискупа Јована Пруиса.¹⁴⁷⁰ Премда се не зна много о брачном животу између деспота Вука и Барбаре, ћерке Сигисмунда Франкопана, господара Оточца и Гацког, који је закључен можда негде током прве половине 1482. године, из исправа којима располажемо видљив је међу њима близак и срдчан однос. Бринући се за њену будућност, како нису имали деце, уколико остане удовица, деспот Вук је деспотици Барабари поконио нека своја добра. Краљ Матија је 24. априла 1482. године повелом издатом у Ђеру одобрио даривање према коме је деспот Вук својој супрузи предао тврђаву Белу Стену и дистрикт Титушевину (*district Thethewzyna*).¹⁴⁷¹ Осим ових добара деспот је, према сведочанству исправе будимског каптала од 3. маја 1482. године, препустио и читав низ других насеља о којима нема много података у изворима. Према слову исправе дарована насеља су забележена овако: тврђава и трговиште Бела Стена, затим и поседи: *Pwdworchy, Mathewsewcy, Pernyakowcz, Dolacz, Jakopelczy (?), Kondanwcy, Jazercze, Jezero, Casthelysthe, Pawowczy, Cernoslawczy, Wyrosewcy, Chyaglodol, Tholyanowczy, Zwethakatherina, Klokochowacz, Zwdcze zelo, Gwdzane (?), Potherczal, Berczezelo, Chakanowczy, Greda, Bwgyany, Blagay, Radekowczy, Lathkowczy, Dwkopenda, Topolye, Lwblyana, Pethkowkwth, Zwetha Maria, Cerkwencya, Drwgyepodworczy, Jandrewczy, Malczerowczy, Drwgye Wyrosewcy, Pethowalwerh, Grobhle, Mylyesynozelo, Ores, Hrwsthyewye, Dworysthy, Cernyk, drwgy Dolacz, Znegawynczy, Zecha, Henchawcz, Gerganowczy, Klwchyrewczy, Therzollowczy, Momczylowacz, Belanowacz, Kobowyne, Zenthmyhal, Pwsynacz, Jablaczy, Imen, Pryzawye, Casthelysthe, Bwczyno, Kwnowczy, Lwthowo, Petrawesnykazelo* у Крижевачкој жупанији. Такође међу датим добрима налазили су се: *Blynya, Hrasthye, Oresye, Zelche, Podgradie, Gorycza, Iwsyncz, Gleboko, Hom, Obrez, Chetherthek, Sernowo, Ozthrowochkazela, Zona, Kakolesycza, Trybozyl, Serme, Beztherch, Lethonya, Othok, Wokosewazela, Pwzthagradyza, Gosthya, Chygowcz, Krateczko, Prewlaka, Schwchye, Prekolochye, Wzthylomye, Zredoy, Bwkwowzko, Preloy, Rozohathecz, Alsobwdowsewo, Felsebwdowsewo et Czernecz* у Крижевачкој и Загребачкој жупанији.¹⁴⁷²

Осим што је деспотица показивала интересовање за уметност, које се исказује на драгоценим предметима које је завештавала за своју душу, православље јој није било нимало страна, иако је остала у римокатоличкој вери што би могло додатно упуивати

¹⁴⁷⁰ Љ. Пешикан-Љуштановић, *Змај Деспот Вук*, 67.

¹⁴⁷¹ Угарска краљ је касније још неколико пута потврђивао ову донацију. DF 218997. L. Thallóczy–A. Áldásy, *Magyarország és Szerbia összekötöttéseinek okleveltára*, 274–275. M. Wertner, *Magyar hadjáratok a XV. század második felében*, 602, 603. D. Dinić-Knežević, *Sremski Brankovići*, 18. Негде у овом периоду је угарски краљ иначе настојао вратити што је могуће више поседа која остану без власника круни да би их потом даривао свом ванбрачном сину Јовану Корвину.

¹⁴⁷² DF 218998. M. Mesić, *Građa mojih razprava u Radu*, 122–123.

на складност брака са деспотом.¹⁴⁷³ На Трсату код Ријеке је у фрањевачком самостану, који је био задужбена Барабриног стрица Мартина, сачуван реликвијар који је припадао српској деспотици.¹⁴⁷⁴ Реликвијар је пример префињености радионице која га је начинила, и можда се налазила у резиденцији српског деспота, а лепота и израда ћириличних слова упућује на то да је у деспотичиној околини могао бити неки православни монах или свештеник који је ова слова умео лепо писати. Деспот Вук се иначе сматра заштитником књижевности. У сваком случају деспотица Барбара је времена проведено с деспотом Вуком проживела по свој прилици складно прихватајући и поштујући обичаје свога мужа.¹⁴⁷⁵

23.3. Милош Белмужевић и његов прелазак у Угарску

*Дођох од поганех на угарски арсаг в дни светлога
краља Матејаша, на његове светлости крстјанство
и веру и все угарске велике и мале госпде...*

Из тестамена Милоша Белмужевића

На основу извора којима располажемо о једном од најзначајнијих српских првака у Угарској, Милошу Белмужевићу, не може се рећи нарочито пуно. Сматра се да је потицао из властееоске породице. Углавном се Милош Белмужевић доводи у везу са Вуком и Ђурђем Белмужевићем који су били службеници деспота Ђурђа у Зети и одржавали блиске везе с Дубровником чије су грађанство понели 1454. године.¹⁴⁷⁶ Неретко се Милош Белмужевић изједначава са последњим војним заповедником деспота Ђурђа у Зети што никако не мора бити сигурно.¹⁴⁷⁷ Понекад се износи мишљење да је Милош Белмужевић био син Вука Белмужевића.¹⁴⁷⁸ Премда се према подацима до 1455. године породица Белмужевић повезује са Зетом, постоје подаци који указују да се баштина ове породице може тражити и у Ваљевској Подгорини. Наиме, бежећи након пораза на Косову 1448. године Јован Хуњади је заробљен у Загорју и

¹⁴⁷³ У том смислу није исправно виђење које се може срести у литератури према којем је деспотица примила православље, иако је имала изузетно поштовање према вери свог супруга. Л. Хајдук, *Беркасово*, 37.

¹⁴⁷⁴ Реликвијар има облик разуђене гране са носачима моштијуи и три енколпиона, израђеним у комбинованој техници ливења, искуцавања и филиграна и украшеним бисерима и драгуљима. Б. Цветковић, *Реликвијар деспотице Барбаре Франкопан Бранковић*, Зборник Музеја примењене уметности 8 (2012) 23–36. Б. Цветковић, *Панагијар деспотице Барбаре Франкопан*, Зограф 42 (2018) 119–138.

¹⁴⁷⁵ У том смислу је народна традиција у познијем певању нетачна која види у деспотици Барбари неверну љубу. Овакво виђење је можда плод њене преудаје. Љ. Пешикан-Љуштановић, *Змај Деспот Вук*, 68–73.

¹⁴⁷⁶ И. Божић, *Немирно Поморје 15. века*, Београд 1979, 187–188. К. Јиречек, *Историја Срба I*, 375, 381. К. Јиречек, *Историја Срба II*, 326, 389–390, 397. *ИСН II*, 377. (С. Ћирковић). А. Крстић, *Нови подаци о војводи Милошу Белмужевићу и његовој подорици*, 163–164.

¹⁴⁷⁷ И. Божић, *Немирно Поморје*, 191. К. Јиречек, *Историја Срба II*, 389–390. *ИСН II*, 377. (С. Ћирковић). Александар Крстић истиче да се

¹⁴⁷⁸ *ИСН II*, 377. (С. Ћирковић). А. Крстић, *Нови подаци*, 164.

изведен пред тамошњег господара Стефана Белмужевића.¹⁴⁷⁹ Да ли је и каква родбинска веза постојала међу овим феудалцима није са сигурношћу утврђено, али сматрамо да је Александар Крстић у праву када скреће пажњу на чињеницу да се ово ретко презиме подудара у изворима. Исто тако, не може се са сигурношћу рећи да ли је Милош Белмужевић иста особа као и деспотов војвода Милош у босанској Сребреници.¹⁴⁸⁰ Османски извори везују његове тимаре за Поморавље и простор око Јагодине.

У бурним временима након смрти деспота Лазара могуће је да је Милош Белмужевић био присталица проосманске струје међу српском властелом и од тада датира први поуздан податак о њему у изворној грађи.¹⁴⁸¹ Наиме, велики логотет Стефан Ратковић добио је у Усори село Пакларе које је раније припадало Белмужевићу.¹⁴⁸² На жалост о његовом животу након пада Деспотовине поново нема много података. Могуће је да се склонио на османску или територију херцега Стефана Вукчића Косаче. Познато је у историографији да су Дубровчани почетком августа 1464. године дозволили војводи Милошу Белмужевићу да се са породицом склони на дубровачку територију.¹⁴⁸³ Многи историчари сматрају да је из Дубровника војвода Милош отишао у Угарску.¹⁴⁸⁴ Међутим, такво мишљење не може бити прихваћено, пошто је Белмужевић прибележен у попису Смедеревског санцака из 1476/7. године као држалац тимара који је чинио приход пазарног места Јагодине и износио 8.583 акче (од тога је приход пазара процењен на 2.600 акчи). Тада је насеље бројало 101 кућу, али се становништво разбежало због османско-угарских сукоба на овом подручју због кога се пазар или панађур није ни одржавао.¹⁴⁸⁵ Према томе Милош Белмужевић није могао отићи у Угарску пре овог датума. Учешће Белмужевићево у борбама у Шлезими у овом питању може се тумачити другачије него је то био случај у досадашњој литератури. Према резултатима Александра Иванова помен учествовања овог српског старешине у борбама у Шлеској могу се узети за ратовање током Глоговског рата 1488. године.¹⁴⁸⁶ Пошто је држао немали тимар у Смедеревском санцаку као хришћанин спахија вероватно је да се у међувремену успео уклопити у османски административно-управни систем и да је живео као и друге спахије настале од српског племства.

Његов први помен у Угарској потиче од 21. децембра 1483. године када је стекао краљевом даровницом посед Мојшу или Мајшу (*possessionem Maysa*) и пустару Пазнад

¹⁴⁷⁹ К. Михаиловић из Островице, *Јаничарове успомене*, 115. А. Крстић, *Нови подаци*, 164.

¹⁴⁸⁰ А. Крстић, *Нови подаци*, 164. Аутор доноси и опсежнију литературу у вези са овим питањем.

¹⁴⁸¹ А. Иванов, *Војвода Милош Белмужевић у Шлеској*, *Зборник Матице српске за историју* 94 (2016) 20.

¹⁴⁸² Ф. Раќки, *Prilozi za sbirku srbskih i bosanskih listina*, Rad JAZU 1 (1867) 157. С. Мишић, *Поседи великог логотета Стефана Ратковића*, 13. Ј. Мргић, *Северна босна*, 126–127. А. Крстић, *Нови подаци*, 165. М. Спремић, *Деспот Ђурађ Бранковић и његово доба*, 564.

¹⁴⁸³ К. Жиречек, *Историја Срба II*, 390. *ИСН II*, 377. (С. Ћирковић).

¹⁴⁸⁴ Види: А. Крстић, *Нови подаци*, 166. напомена 17.

¹⁴⁸⁵ *Историја народа Југославије II*, Београд 1960, 73. (Б. Ђурђев). *Јагодина*, у: *Лексикон градова и тргова*, 122. (А. Крстић). А. Крстић, *Нови подаци*, 168.

¹⁴⁸⁶ А. Иванов, *Војвода Милош Белмужевић у Шлеској*, 22.

(*Paznad*) у Тамишкој жупанији.¹⁴⁸⁷ Због тога је могуће да је Милош Белмужевић прешао у угарску службу негде након 1476/7, а пре 1483, можда након угарских упада на подручје бивше Деспотовине 1480. и 1481. године, а не у време када је то учинио деспот Вук и Јакшићи. Током наредних година истакао се својим војним способностима и стекао углед који је био сличан ономе који су имали деспот Вук и Јакшићи. Као ни код других српских првака не постоје јасно изнети мотиви преласка у изворима. Сам Милош је о свом преласку на угарску страну (*на угарски арсаг*) у свом тестаменту рекао да је прешао на *његове светлости крстјанство и веру и све угарске велике и мале госпоре који у то време службаху светлој круни. (на његове светлости крстјанство и вероу оугарске велике и мале госпоре вероу кои оу тои време слоужахоу светлои короуне).*¹⁴⁸⁸ Стога није искључено да је при свом преласку добио неке гаранције с угарске стране или их и сам тражио.¹⁴⁸⁹ Након преласка у угарску државу војвода Милош Белмужевић се истакао у војној служби. На основу османских извора знамо да се спомиње један Милош као заповедник 1.000 Срба преселених из Смедерева и Браничева.¹⁴⁹⁰ Сходно да је Белмужевић под својом командом имао значајан број хусара (у мањем декрету из 1498. године је наведен одмах иза деспота који треба водити хиљаду хусара, као обавезан да ратује са свим својим хусарима),¹⁴⁹¹ врло је вероватно да је у османском извештају реч управо о војводи Милошу Белмужевићу. Као ратник обрео се на европским ратиштима. О свом учествовању у борбама у Шлезимији сетио се и у свом тестаменту, о чему ће касније бити више речи. Као имућан племић обављао је и управне функције те се 23. септембра 1496. године спомиње у исправи Бачке жупаније као један од судија племства (*iudex nobilium*).¹⁴⁹² То упућује на закључак да је у свету жупанијског племства имао значајно и угледно место као добродостојећи припадник племићког сталежа. Познато је да је у Угарској живела његова мајка Оливера (која га је надживела и којој је остваљено старање о стварима завештаним за војводину душу), те да је имао супругу Веронику, синове Марка и Вука и ћерку Милицу.¹⁴⁹³

Поседе је стицао на југу угарске државе. Како хронологија стицања поседа није најпоузданија одлучили смо се да ћемо их овде груписати на једном месту на основу

¹⁴⁸⁷ MNL DL 26646. L. Thallóczy–A. Áldásy, *Magyarország és Szerbia összekötöttéseink oklevéltára*, 276–277. A. Magina, *Un nobil sarb*, 138–139. А. Иванов, *Војвода Милош Белмужевић у Шлеској*, 20.

¹⁴⁸⁸ А. Ивић, *Неколико ћирилских споменика из XVI и XVII века*, *Vijesnik kraljevskog hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog zemaljskog arkiva* 15/1 (1913) 93–94. Потврда тестаментa од стране краља Владислава II од 3. јуна 1501. L. Thallóczy–A. Áldásy, *Magyarország és Szerbia összekötöttéseink oklevéltára*, 298–299. Превод на румунски језик: А. Magina, *Un nobil sârb*, 140–142.

¹⁴⁸⁹ Премда су подаци који потврђују да су понеки српски племићи сами тражили место за насељавање од угарског краља нешто каснији (пример Павла, Лазара и Николе Голочеловића), вероватно је да је сличних примера било и раније. DL 25415. L. Thallóczy–A. Áldásy, *Magyarország és Szerbia összekötöttéseink oklevéltára*, 326–327.

¹⁴⁹⁰ Gy. Hazai, *A Topkapu Szeráj Múzeum Levéltárának magyar vonatkozású török iratai*, 290.

¹⁴⁹¹ *Magyar törvénytár 1000–1526*, 608–609. Превод на мађарски језик: *Magyar történeti szöveggyűjtemény 1000–1526*, szerkesztette: Bertényi Iván, Budapest 2000, 354–355. J. Bak, *Online Decreta Regni Mediaevales Hungariae. The Laws of the Medieval Kingdom of Hungary*, All Complete Monographs 4, 2019, 929, 956. (https://digitalcommons.usu.edu/lib_mono/4). (приступљено: 23. 2. 2021. 16:15). F. Szakály, *Szerbek Magyarországon*, 15.

¹⁴⁹² Могуће је да је био у ствари поджупан жупаније пошто га исправа Бачке жупаније од 19. маја 1496. године спомиње са овим звањем. DL 20476. DF 250344. С. Tóth–R. Horváth–T. Neumann–T. Pálosfalvi–А. W. Kovács, *Magyarország világi archontológiája II*, 39.

¹⁴⁹³ *Милош Белмужевић*, у: *СБП* 6, 638–639. (Н. Лемајић). А. Крстић, *Нови подаци*, 173.

дипломатичких извора којима располажемо. Поред поменутих поседа Мојше и Пазнада стекао их је још неколицину у Бачкој, Тамишкој и Чанадској жупанији.¹⁴⁹⁴ Од значајне изворне вредности за питање поседа војводе Милоша је његов тестамент, пошто му је краљ Владислав (*Ласлов*) дозволио да своју баштину остави својим *сиротам* и исправу на део поседа (Шашвар, Мојша и Пазнад) *оу четири тисоуке дукат*.¹⁴⁹⁵ Уколико се у тестаменту војводином поменути поседи помињу хронолошким редом следећа донација била је за поседе Фејеређхаз (*Feyereghaz, Fejéregyház*), Фекетееђхаз (*Feketheghaz, Feketeegyház*)¹⁴⁹⁶ и пустару Бозјабокор (*Bozyabokor, Vozjabokor*),¹⁴⁹⁷ сви у Бачкој жупанији, које је дарове краљ Владислав II потврдио војводи Милошу и његовим синовима Вуку и Марку повељом од 2. јула 1496. године.¹⁴⁹⁸ Војвода Милош је исправом Арадског каптола од 8. фебруара 1472. године жељом чанадског бискупа Јована¹⁴⁹⁹ и Петра и Емерика од Доца, у чије име је иступао свештеник Ладислав из Ходоша, спречен да прими у залог поседе Мунар (*Munar*)¹⁵⁰⁰ и Гедуш (*Gedesz*) у Чанадској и Кокот (*Kakath*)¹⁵⁰¹ у Тамишкој жупанији.¹⁵⁰² Према речима војводиног тестаментa ова добра је ипак добио у залог за 800 дуката.¹⁵⁰³ Некада је у залог добио и посед Дег. За своје заслуге у Глоговском рату у Шлеској 1488. године у којем је био рањен (*и ране примих и крв пролих*) добио је Шашвар који је лежао поред Бегеја између Велике Ремете и Темишвара, а не како је то старија литература тврдила у Њитранској жупанији на другом крају земље.¹⁵⁰⁴ По овом свом добру Милош Белмужевић је понео и свој племићки предикат *од Шашвара*. Осим поседа добијених од владара за службу и узетих у залог војвода Милош Белмужевић је неке своје поседе купио (*купих за пенезе*). Тако је у Тамишкој жупанији купио посед Јеново (*Еново*), половину Шипсоа (*пол Шипсова*) и Мале Јармате (*пол Мале ЈАрмате*).¹⁵⁰⁵ Осим земљопоседа војвода је за собом оставио стоку, посебно коње и опрему, као и сребрнину и готов новац што са сумама за стицање одређених поседа сведочи о значајном војводином иметку. Тестамент војводин је интересантан и са лингвистичког аспекта. Наиме, што није чудно, садржи одређен број мађарских речи које су се одомаћиле у српском говору. Тако је војвода дошао у угарски *арсаг* (мађарски *ország*), поседе купио за *пенезе* (мађарски *penéz*), а за своју душу оставио је *мархе*, односно стоку (мађарски *marha*).

¹⁴⁹⁴ А. Крстић, *Нови подаци*, 171.

¹⁴⁹⁵ А. Ивић, *Неколико ћирилских споменика*, 94.

¹⁴⁹⁶ Насеље одговара данашњем Фекетићу. А. Крстић, *Нови подаци*, 179. нап. 63.

¹⁴⁹⁷ Вероватно је идентично са каснијим селом Бозејем, данас делом Жабља. А. Крстић, *Нови подаци*, 179. нап. 63.

¹⁴⁹⁸ Поседи су потврђени заједно са поседима Мојша и Пазнад.

¹⁴⁹⁹ Реч је о бискупу Јовану Сакојиу (*Szakolyi János*) који је на столици чанадског бискупа био у периоду од 1466. до 1492. године. N. C. Tóth–R. Horváth–T. Neumann–T. Pálosfalvi, *Archontológia I*, 33.

¹⁵⁰⁰ Мунар(а) налази се близу леве обале Мориша јужно од Печике и југозападно од Арада. Гедуш је потес у северном делу атара Мунаре, у средњем веку на десној обали Мориша. А. Крстић, *Нови подаци*, 179. нап. 63.

¹⁵⁰¹ Кокот је садашња Ортишоара северно од Темишвара. А. Magina, *Un nobil sârb*, 137. А. Крстић, *Нови подаци*, 179. нап. 63.

¹⁵⁰² DL 19232. А. Magina, *Un nobil sârb*, 137.

¹⁵⁰³ А. Ивић, *Неколико ћирилских споменика*, 93.

¹⁵⁰⁴ А. Ивић, *Неколико ћирилских споменика*, 93. К. Жиречек, *Историја Срба II*, 407. А. Крстић, *Нови подаци*, 179. нап. 63.

¹⁵⁰⁵ А. Ивић, *Неколико ћирилских споменика*, 93.

Милош Белмужевић је као искусни и угледни војни командант, према свему судећи, велики део својих војника прикупљао из редова својих сународника које је и сам насељавао на својим поседима. Одржавао је везе и са Светом Гором настављајући традицију српске властеле.¹⁵⁰⁶ Белмужевић је својим тестаментом поменуо и неке од својих најважнијих сабораца, ситнијих српских племића и другу српску властелу с којом је одржавао везе. Такви су били: Марко Радановић, Степан Прибеновић и Јова. Од своје имовине им је понешто и завшетао (Радановићу Мојшу и Пазнад као и коња Ракаса са опремом, Прибеновићу Дег са коњем Алибеговцем, а Јови Шипсов и коња Жиндију). Као сведоци присуствовали су: Јела, жена Дмитра Јакшића, са синовима, Јованом и Дмитриром, Стефан Јакшић, Јела, жена Дмитра Потречића,¹⁵⁰⁷ Петкова жена, Јована, помеути калуђер Тимотеј и ђакон Марко. Међутим, међу себи блиским људима војвода је имао и племиће Мађаре, као што је неки Јован (Јанош) Сибињи. Подаци из XVI века на некадашњим поседима војводе Милоша помињу читав низ српских ситних племића те је постојање поседа овог значајног српског ратника позитивно утицао и на касније досељавање српских избеглица.¹⁵⁰⁸

23.4. Битка код Бечеја 1482. године

*Када су пак у повратку стигли до замка Бечеј деветог дана месеца
наши су насрнули на њих и са њима се сукобили, те их тако тешко
разбили да су скоро сви убијени или ухваћени...*

Из писма краља Матије Корвина немачким кнежевима изборницима

Премда су пустошења угарске војске на подручју Босне и некадашње Деспотовине била широких размера и нанела су велику штету Османлијама она нису сломила жељу за даљим продорима на југ Угарске. Због тога су погранични сукоби настављени великом жестином. Понекада су се развили врло крвави окршаји као што сведочи битка код Бечеја.

¹⁵⁰⁶ Тестамент завршава одредбом којом калуђеру Тимотеју, кога је према речима опоруче сам позвао као свог духовника, оставља 100 дуката да их однесе на Свету Гору.

¹⁵⁰⁷ Потречић је био поседнику у доњем Срему и можда оснивач манастира Фенека. А. Крстић, *Нови подаци*, 181.

¹⁵⁰⁸ Тако по имену се помињу: војвода Јован од Шашвара (*Jowan waywoda de Saswar*), Војчин из Темишвара (*Woychyn de dicta Themeswar*), Радован од Рацбешењеца (*Radowan de Raachbessenew*), Радич Поповић (*Radych Popowyth*), Рајчин од Шашвара (*Raychyn de Saswar*), Радосав Иловчевић из Шашвара (*Radoza Powchewyth de eadem Saswar*), Михаило војвода из Јенова (*Michael waywoda de Jenew*), Раја Лазаровић из Нађармате (*Raya Lazarowyth de Naghgyarmata*), Георгије Рогачевић (*Georgius Rogathewyth*), Угљеш Лазаровић (*Wgles Lazarowyth*), Георгије син Радованов из Јенове (*Georgisu filius Radowan de eadem Jenew*) као и многи други српски племићи у оковлини ових насеља. Можда је и манастир Бођани подигнут на поседима Белмужевића, као и Бездин у Поморишју. DL 26685. А. Magina, *Un nobil sârb*, 137. А. Крстић, *Нови подаци*, 180.

Антонио Бонифини је оставио један шутури опис о жестоком сукобу код некадашњег деспотског поседа, Бечеја (писац наводи да се поље Бечеја налази близу Смедерева).¹⁵⁰⁹ Међутим, срећна је околност да је сачувано једно писмо које је краљ Матије Корвин упутио из свог логора током опсаде Хајмбурга немачким кнежевима изборницима 25. септембра 1482. године.¹⁵¹⁰ Пошто Бонфини доноси само најосновније податке о борби краљево писмо је од велике вредности, иако је имало за циљ придобијање кнежеве изборника тврдњом да се чак и током својих борби на западу не престаје старати о борби против Османлија.¹⁵¹¹ Погранични санџакбегови су сходно устаљеном обичају провалили на подручје Баната.¹⁵¹² Према речима угарског краља 6. септембра је преко угарске границе напало 10.000 османских војника под командом петорице војвода. Напад османских акинџија из правца Смедерева био је усмерен према Темишвару у којем су тада вршене поправке и градње, а затим је скренуо према Торонталској жупанији (угарски краљ каже да би опљачкали осам до десет села), док је за њима из правца Темишвара наступао Павле Кинижи. Кинижи је успео да прикупи војску из разних крајева да би се супротставио нападачима, премда је, нема сумње на основу краљевог писма, био изненађен препадом. Војске су се сусреле код Бечеја (*iuxta castrum Beche*) 9. септембра.¹⁵¹³ Према Бонфинијевом сведочанству угарском одбраном заповедали су Кинижи, српски деспот Вук и Петар Доци и да је том приликом Павле Кинижи заповедао десним крилом, док је деспот заповедао левим.¹⁵¹⁴ Угарске чете успеле су, према Бонфинију, да османским акинџијама одсеку одступницу тако што су их опколиле. Угари су према краљевом писму добили и додатна појачања током борбе. О жестини битке краљ Матија је писао да је велики део непријатељске војске убијен и да се мало османских војника успело спасти и то бекством у околне мочваре. Њих је, према краљевим речима, још и у време писања писма угарска војска гонила и хватала у мочварама. Истом приликом ухваћен је и османски командант Боснамехмет (*Boznamehmet*) који је био паша Романије, а у време заробљавања војвода у Крушевцу (*alias bassa Romanie, sed nunc waywoda in Crwsolcz*). Један османски војвода је погинуо, а о другима се није знало ништа у време писања писма. Бонфини је о билансу борбе забележио да је убијено три хиљаде османских војника, да су многи рањени и ухваћени, али да је и на угарској страни било пет стотина мртвих. Угарска војска је након добијене битке наставила са гоњењем разбијене османске војске која се повукла, према Бонфинију, до Смедерева, док краљ бележи да су чак прешли на непријатељску територију (*terram illorum invasit*).¹⁵¹⁵ Задобијени плен је већим делом послат краљу,

¹⁵⁰⁹ A. Bonfini, *A magyar történelem tizedei*, 965.

¹⁵¹⁰ M. Wertner, *Magyar hadjáratok a XV. század második felében*, 439.

¹⁵¹¹ V. Fraknói, *Mátyás király levelei II*, 235. *Mátyás király levelei 1460–1490*, 152. A. Bonfini, *A magyar történelem tizedei*, 965. А. Иванов, *Банат у доба краља Матије Корвина*, 164.

¹⁵¹² А. Иванов, *Банат у доба краља Матије Корвина*, 163.

¹⁵¹³ Око места битке постојала су сукобљена мишљења. Неретко се борба смештала у околину Бечкерека. J.Szentkláray, *A becskerekéi vár*, Budapest 1886, 19. А. Иванов, *Банат у доба краља Матије Корвина*, 165–166. А. Krstić, „Which Realm Will You Opt for?“, 147.

¹⁵¹⁴ D. Dinić-Knežević, *Sremski Brankovići*, 15. М. Спремић, *Српски деспоти у Срему*, 53.

¹⁵¹⁵ Краљ бележи и да је угарски логор или тврђава, вероватно мислећи на Бечеј, поправљена. V. Fraknói, *Mátyás király levelei II*, 235–237. *Mátyás király levelei 1460–1490*, 152–153. A. Bonfini, *A magyar történelem tizedei*, 965. M. Wertner, *Magyar hadjáratok a XV. század második felében*, 440. А. Иванов, *Банат у доба краља Матије Корвина*, 164.

сигурно са извештајем о борби, а заставе и нешто оружја је окачено у црквама. Резултати битке су показали да је османско крајиште успело да се консолидује и да је и даље било у стању да наноси озбиљне неприлике угарским пограничним снагама. Српски деспот је током 1482. године био активан и на другим фронтovima пошто га извори помињу и у опсади Хајмбурга.¹⁵¹⁶

23.5. Битка на Уни 1483. године

*У повратку су их код Уне, притоке реке Саве,
пресрели деспот Вук, Бернардин Франкопан, бан Матија Гереб
те успели да их поразе и преотму сав плен.*

Бонфини о бици на Уни¹⁵¹⁷

Током пролећа 1483. године проносили су се гласови о планираном великом османском нападу због чега је краљ Матија био принуђен да сакупља војску коју би послао на границу.¹⁵¹⁸ Упркос неуспеху османских акинџија у Потамишју (Temesköz) ускоро се према хабсбуршким земљама упутила једна османска војска, састављена од људи из Врхбосне и Србије (*ex Missia et... Werbozannya*), коју Бонфини процењује на седам хиљада људи, а Јакоб Унрест на 6.500, да пљачка ове још увек богате пределе.¹⁵¹⁹ Испорпљени и неактивни цар није им пружио знатнији отпор. Према речима италијанског хуманисте том приликом одвели су 10.000 заробљеника и огроман плен. У повратку османске акинџије судариле су се са угарским пограничним снагама на реци Уни. Њихови заповедници били су деспот Вук, хрватско-славонско-далматински бан Матија Гереб од Вингарта и Бернардин Франкопан (Унрест доноси нешто другачији списак учесника и при томе о деспоту Вука нема сасвим тачне податке).¹⁵²⁰ Нешто података доноси и дипломатска преписка пошто је краљ Матија о борбама обавестио папу својим писмом од 6. новембра 1483. године. Угарски краљ је у свом писму детаљно представио ток борби и битку. Истог дана је писмо сличне садржине послао и напуљском краљу.¹⁵²¹ Према краљевим речима након што су османске снаге прешле Уну (*traiecto fluvio Wui*) и отишле у Штајерску, бан Гереб је прикупио своје војнике и

¹⁵¹⁶ A. de Bonfinis, *Rerum ungaricarum decades* IV-1, 119. A. Bonfini, *A magyar történelem tizedei*, 964–965.

¹⁵¹⁷ Према преводу Милице Кисић. М. Кисић, *Antonius Bonfinius и његово дело Rerum ungaricarum decades*, 194.

¹⁵¹⁸ M. Wertner, *Magyar hadjáratok a XV. század második felében*, 441–442.

¹⁵¹⁹ V. Fraknói, *Mátyás király levelei* II, 267–270. *Mátyás király levelei 1460–1490*, 158. A. de Bonfinis, *Rerum ungaricarum decades* IV-1, 123. A. Bonfini, *A magyar történelem tizedei*, 969. *ИСН* II, 388. (С. Пирковић).

¹⁵²⁰ A. de Bonfinis, *Rerum ungaricarum decades* IV-1, 123. A. Bonfini, *A magyar történelem tizedei*, 969. Јакоб Унрест по свему судећи није разумео да су деспот и Вук једна иста особа. За Вука каже да је он један Хрват који је дуго био код Турака. ...*eyn Krabat genant Wolff, der was lanng under den Turckhen gewesen*. J. Unrest, *Österreichische Chronik*, 141. М. Спремић, *Српски деспоти у Срему*, 53.

¹⁵²¹ V. Fraknói, *Mátyás király levelei* II, 270.

разделио их у три дела са задатком да прате акинције, да их сустигну и сукобљавају се с њима. Како тврди краљ Матија у хабсбуршким земљама његова војска била је нападнута од стране царевих људи и изгубила доста ратника. Након што су се акинције одлучиле на повратак дознајући за припреме угарске војске, краљ наводи да су оклевали покушавајући да мимоиђу бана Гереба, или да га заробе. Чекајући османску војску бан је своју пустио да се одмори током ноћи што су Османлије искористиле да дођу до прелаза и пребаце нешто војске (према угарском краљу једног старешину и педесет коњаника). Након што су отерани од прелаза, Османлије су прикупиле заробљенике на једно брдо и спавали су на коњима. Унрест је прибележио да су османски војници покушали да себи прелаз добију новцем нудећи за сваку сабљу један гулден и пуштање заробљеника.¹⁵²² Потом је 21. октобра започела битка након што је османска војска започела јуриш.¹⁵²³ О борби угарски краљ пише само толико да је била крвава и да се завршила угарском победом. Према овом сведочанству османска војска је разбијена, заробљена су двојица вођа и две хиљаде војника, док су остали поубијани током бега или се удавили у таласима Уне покушавајући да препливају реку.¹⁵²⁴ Краљ је наводио да је ослобођено робље, њих више од 10.000, пустио да се врати у цареве земље.¹⁵²⁵

¹⁵²² J. Unrest, *Österreichische Chronik*, 141.

¹⁵²³ Унрест је прибележио да су угарски заповедници напали када су сазнали да Османлије у тајности убијају заробљенике. *Do sahen die hawbtlewdt, das die Turckhen die Kristen haymlich dieweyl erschlugen*. J. Unrest, *Österreichische Chronik*, 141.

¹⁵²⁴ M. Wertner, *Magyar hadjáratok a XV. század második felében*, 442. Јакоб Унрест је забележио да су се спасили једино османски командант и неколицина његових људи. J. Unrest, *Österreichische Chronik*, 141.

¹⁵²⁵ О бици је град Бреславу обавестио Георг Штајн од Цосена и његов извештај такође спомиње 10 000 хришћана који су *wider haym lassen des kaysers lewt zihen*. V. Fraknói, *Mátyás király levelei II*, 267–270. *Politische Correspondenz Breslau in Zeitalter des Königs Matthias Corvinus II 1479–1490*, herausgegeben von: B. Kronthal, H. Wendt, Breslau 1894, 71. *Mátyás király levelei 1460–1490*, 159–161. Исти податак може се наћи и код Унреста. J. Unrest, *Österreichische Chronik*, 141.

24. Рат против цара Фридриха III

*Деспот, прекаљени ратник који је по вуку добио име,
ни најмање није препоручивао сукоб са непријатељем сматравши га
по броју, снази и оружју далеко надмоћнијим...*

Антонио Бонфини од учешћу деспота Вука у опсади Хајмбурга

Краљ Матија, налазећи се између два цара изабрао је борбу са оним слабијим. Цар Фридрих је осим тога владао богатим пределима. Бонфини је оставио сведочанство о богатству подручја између царева престонице и Бечког Новог Места. Рекао је да када би тамо владао мир и сигурност радије би се бирала за живот Аустрија него Италија. Осим тога оставио је слику богатства великог броја трговаца у Бечу који живе раскошно.¹⁵²⁶ Ова околност, уз очигледну слабост владара Немачко-римског царства, могли су само подстаћи угарског краља на оружану акцију. Како су борбе биле дуготрајне на овом месту смо све епизоде овог ратовања које је обележило осамдесете године XV важне за нашу тему ради прегледности представили у оквиру јединственог поглавља. Односи између угарског краља и цара одавно нису били срдачни. Обе стране су оптуживале једна другу износећи пре свега поводе за рат; краљ Матија између осталог да га цар спречава да се упусти у борбе с Османлијама, а цар Фридрих да угарски краљ пропушта акинције до хабсбуршких наследних земаља. Цар Фридрих је објашњавао да је спреман да исплати новац на који се обавезао, али то угарски краљ није хтео прихватити. Иза формалних разлога ратовања стајали су дубљи корени. Угарски краљ је био све више забринут питањем угарског престолонаслеђа. Постајало је јасно да са краљицом Беатрисом Арагонском неће стећи легитимног престолонаследника. Решен да на престо доведе свог сина Јована Корвина радио је на томе да га околни владари прихвате. Фридрих III је пак све чвршће истрајавао у свом одбијању.

Одредбе мира у Гмунден-Корнојбургу нису биле испуњене до краја, посебно не одредница о исплаћивању 100.000 дуката од стране хабсбуршког владара. Током 1479. године угарски краљ се мешао у црквене прилике у Царству, помажући Бернхарда фон Рора, надбискупа Салцбурга.¹⁵²⁷ 1481. је подржао Фридриха Мауенкирхера, кандидата баварског војводе, у његовим намерма да седне на столицу Пасавске бискупије. Тако је краљ Матија од њега добио на управу нека од утврђења бискупије, док је раније добио право коришћења тврђава салцбуршког надбискупа. До отвореног непријатељства, међутим, дошло је тек 1482. године премда је борби било и раније.¹⁵²⁸ Српски војници и њихове старешине добили су улогу и у борбама на подручју хабсбуршких земаља и

¹⁵²⁶ A. de Bonfinis, *Rerum ungaricarum decades* IV-1, 84. A. Bonfini, *A magyar történelem tizedei*, 926.

¹⁵²⁷ Салцбуршки надбискуп доспео је у сукоб с царем пошто је овај желео на салцбуршку катедру довести одбеглог естергомског надбискупа Јована Бекеслоера. *Mátyás és a humanizmus*, 183. E. Zöllner, *Ausztria története*, 120.

¹⁵²⁸ Тада је уследила званична објава рата. *Mátyás és a humanizmus*, 168.

показали су се врло ефикасним борцима. Према свему судећи ратници из јужних угарских крајева ратовали су и на западним ратиштима на сличан начин као против Османлија на граници.¹⁵²⁹

Јакоб Унрест у својој хроници бележи говорећи о догађајима 1480. године да је угарски краљ послао у Корушку војску од 400 коњаника и 800 пешака. Међу њима је налазило и много Рашана и других *нехришћанских људи*. (*darunder warn vil Ratzen und (un)kristenliche lewdt*).¹⁵³⁰ Према сведочењу истог аутора да се закључити да је српских ратника у походу било и у редовима најамника које је предводио Јан Хаугвиц. Тако је прибележио да је на Крстовдан 1480. године Хаугвиц одлучио да нападне цркву Наше Госпе у Маријазалу (*Vnnsrer Lewben Frawn gottshaws zu Zoll*). Улогорио се испред ње заједно са српским ратницима који су имали свој логор (*Do hetten dye Ratzen ir besunder veldt*). Корушки свештеник је о самом догађају написао извештај прожет чудом Девике Марије које се огледало у томе да је топ којим су нападачи желели гађати цркву експлодирао, али о учешћу Срба у овим борбама не говори ништа.¹⁵³¹ Спомињу се Срби као ратници под Хаугвицовом командом у сукобу са царевим људима код села Лицунг у новембру 1480. године након које се нису више хтели борити због чега је Хаугвиц доспео у неприлике.¹⁵³²

Почетком године, пре објаве рата, започела је опсада пограничне тврђаве Хајнбург. Опсада се отегла и трајала је до 30. септембра 1482. године када се утврђење предало. Описујући опсаду Бонфини је оставио помен да је у рату искусни деспот, који је по вуку добио име (*despotes, qui a lupo cognomen erat*), одвраћао краља и Угаре када су једном приликом намеравали да јурну на непријатеља који је стигао у помоћ граду и недалеко се улогорио сматрајући га војно супериорнијим.¹⁵³³ Подаци потекли из пожунских рачуна везаних за опсаду Хајмбурга бележе да је угарски краљ 5. јула дошао у град са стотину пешака и неколицином Срба што додатно говори о присуству српских ратника под Хајмбургом.¹⁵³⁴

Опсада Хајмбурга је значајно исцрпла финансије угарског краља, при чему Бонфини наводи да се говорило да је она коштала 200.000 дуката.¹⁵³⁵ Међутим, српски ратници су били ангажовани и на другим местима у хабсбуршким земљама. Током операција у лето 1482. године Унрест је прибележио да је међу угарском војском предвођеном једним најамничким заповедником било Рашана и *правих Турака* који су учествовали у борбама око једне цркве поред Нојмаркта.¹⁵³⁶

¹⁵²⁹ A. Krstić, „Which Realm Will You Opt for?“, 148.

¹⁵³⁰ J. Unrest, *Österreichische Chronik*, 109. E. Csukovics, *Magyarországról és a magyarokról*, 206, нап. 871.

¹⁵³¹ J. Unrest, *Österreichische Chronik*, 109. E. Csukovics, *Magyarországról és a magyarokról*, 207, нап. 874.

¹⁵³² J. Unrest, *Österreichische Chronik*, 114.

¹⁵³³ A. de Bonfinis, *Rerum ungaricarum decades IV-1*, 119. A. Bonfini, *A magyar történelem tizedei*, 964–965.

¹⁵³⁴ M. Wertner, *Magyar hadjáratok a XV. század második felében*, 439.

¹⁵³⁵ A. de Bonfinis, *Rerum ungaricarum decades IV-1*, 120. A. Bonfini, *A magyar történelem tizedei*, 965.

¹⁵³⁶ J. Unrest, *Österreichische Chronik*, 128.

Угарска војска имала је тада знатних успеха на разним странама ратишта у аустријским земљама. Цар Фридрих III није имао адекватних могућности за одбрану због чега је био принуђен да се повлачи. Корушки сталежи склопили су с краљем Матијом сепаратни мир у октобру исте године. Осим тога, у руке угарског краља доспео је и Кесег (Köszeg) у Угарској који је од раније држао цар Фридрих III. Почетком 1484. године освајања су настављена и након годину дана опсаде у угарске руке је доспео и Брук. Беч је доспео под блокаду краљевих снага које су заузеле околна насеља.

Унрест је записао да су на дан Свете Катарине 1484. године краљевске снаге одлучиле опскрбити Епенштајн за шта су сакупили околне јединице, које су добиле појачања састављена од краљевих угарски одреда, међу којима помиње и *праве Турке и Рашане, који су краљеви заробљеници*. (...*darunder recht Turckhen und Rätzen waren, des kunigs gefangen*).¹⁵³⁷ Након што су се прикупили код Светог Линхарта у Лунгауу сукобили су се са војском бискупа Секауа, Матијаса Шајдта.¹⁵³⁸ Унрест сведочи о томе да су Рашани били на брду пре бискупових снага и да су *Угари и Турци и хусари, као и Рашани*, успели да ову војску нападну с две стране.¹⁵³⁹ Бискуп је био заробљен, преко 100 сељака убијено, а неких 400 ухваћено. Унрест наводи и губитке неких других старешина. Тако је чувар Твингверга (*der phleger von Twingwerg*) морао откупљивати 40 или више сељака које су *Турци и хусари* заробили. Траутмансдорфери из Лајбница су избугили тако 300 сељака и морали да их откупљују за значајну суму новаца.¹⁵⁴⁰ Корушки свештеник је прибележио да је у војсци Јакова Секеља која је послата према Корушкој било такође Рашана и Турака. Вероватно да су они учествовали у снабдевању тврђаве Епенштајн, о чему аутор каже да је било врло тегобно јер се све што је било потребно морало носити на леђима у тврђаву.¹⁵⁴¹ Ови кратки примери који су забележени у наративним изворима сведоче о томе да су српски ратници били упућивани према потреби на било коју страну да изврше задатке.

Стање у Бечу било је због опсаде све теже. Неки Трункл је јављао средином априла 1485. свом оцу Линхарту о ценама намирница у граду које су постале врло високе. У тону писма осећа се велико незадовољство. Исти спомиње између осталог да су у краљевој војсци *Рашани и Турци и Јевреји* који не штеде никога (*dye schan nyemancz*).¹⁵⁴² У опсади цареве престонице учествовали су и српски шајкаши. За њих Петер Ешенлоер спомиње да је краљ имао много бродова на Дунаву с којима су Срби били врло умешни. Тако у Беч и у Кремс није могло водом ништа да стигне (*Mathias hatte vff der Thonow vil schiff, damit die Raiczen sere kunstig woren, vnd werten, das vffem wassir in Wien vnd Krembs nichts mochten brocht werden*).¹⁵⁴³ Након опсаде од скоро пет

¹⁵³⁷ J. Unrest, *Österreichische Chronik*, 144. E. Csukovics, *Magyarországrol és a magyarokról*, 206, нап. 871.

¹⁵³⁸ C. Eubel, *Hierarchia catholica* II, 233.

¹⁵³⁹ На помоћи при шревођењу адекватних делова Унрестовог дела захваљујем се др Шандору Пап из Сегедина. J. Unrest, *Österreichische Chronik*, 144.

¹⁵⁴⁰ J. Unrest, *Österreichische Chronik*, 145.

¹⁵⁴¹ J. Unrest, *Österreichische Chronik*, 152.

¹⁵⁴² *Politische Correspondenz Breslaus im Zeitalter des Königs Matthias Corvinus* II, 86.

¹⁵⁴³ P. Eschenloer, *Geschichte der Stadt Breslau* II, 1021.

месеци пала је и царева престоница и то на самом почетку јуна 1485. године. Бонфини је прибележио да је српских ратника били и током краткотрајне опсаде Реца, на граници са Моравском, након освајања утврђења Ла. Угарска војска била је подељена на три посебна дела (*Triplex in eo bello illi fuit exercitus*), од којих је сваки имао свој логор, како је то било у озбиљнијим походима (*in gravissima quaque expeditione mos fuit*). Један од војних логора је био онај у којем су били смештени Рашани, који су били искључиво лако наоружани војници и хусари (*tertius Rationorum, qui totus in vexillationes et velites digestus erat*). Осталу војску сачињавали су Угари и Чеси.¹⁵⁴⁴

Царев најдражи град, Бечко Ново Место (Wiener Neustadt, Bécsújhely), се држао тврдо током угарске опсаде. Међу расположивим изворима може се закључити да су српске војне старешине учествовале и у овом ратном подухвату. Познато је према извештају који је Осмалнијама упутио један шпијун по имену Вук Колочаговић да је у опсади града био и Стефан Јакшић. Ту је примио и вест о смрти свог брата у Смедереву, који је тамо доспео као угарски посланик код султана, на коју је врло бурно реаговао.¹⁵⁴⁵ Освајање цареве резиденције било је круна кампање, средином августа 1487. године, чиме је завршено освајање Доње Аустрије. Дуготрајна опсада је међутим, краљеве финасије исцрпла до крајњих граница.

Улазак краља Матије у Бечко Ново Место био је тријумфалан и величанствено уприличен. Угарски владар био је познат по велелепно организованим свечаностима уз које су дељени богати дарови и на којима су гости били увек очарани богатством и обимом припрема. Краљ је показивао на овај начин као „скоројевић“ међу старим владарским кућама своју отменост, меценаство, богатство и углед. Један од сведока свечаности, Антонио Бонфини, оставио је живописан приказ дефилеа који је начинила краљева војска. Њену величину италијански писац је проценио тада на 8.000 пешака, 20.000 коњаника и 9.000 кола. Био је задивљен дисциплином коју је показала силна војска на пољу испред Новог Места. Коњицу је, према речима Бонфинија, краљ поделио на четири борбена реда, а хусаре и лаку коњицу на два крила како би се великим бројем војника лакше командовало у мањим јединицама.¹⁵⁴⁶ Свака од јединица носила је заставу са хришћанским симболима, симболима владарског дома или ознакама Угарске, Далмације, Чешке и Аустрије. Изнешене су и заставе појединих војних заповедника. Краљ је најистакнутијем заповеднику, кога писац не назива именом, предао заставу, а другим заслужнима је предао дванаест мачева, секира и буздована. Затим је уследио покрет војске која је показивала свој егзирцир и мењала борбене формације. Иза тешко оклопљене пешадије марширали су лако наоружани

¹⁵⁴⁴ Посебан логор српских војника спомиње и Јакоб Унрест у свом извештају о нападу Хаугвицових снага на цркву Наше господе у Маријацелу (*Vnnsrer Lewben Frawn gottshaws zu Zoll*). A. de Bonfinis, *Rerum ungaricarum decades IV-1*, 141. A. Bonfini, *A magyar történelem tizedei*, 989. J. Unrest, *Österreichische Chronik*, 113. E. Csukovics, *Magyarországról és a magyarokról*, 207, нап. 874. *ИСН* II, 436, 445. (С. Ћирковић).

¹⁵⁴⁵ А. Иванов, *Убиство Дмитра Јакшића у Смедереву*, Зборник Матице српске за историју 99 (2019)15. Према српском летописцу неког потом 1489. године умро је у Бечу. Љ. Стојановић, *Стари српски родослови и летописи*, 256.

¹⁵⁴⁶ A. de Bonfinis, *Rerum ungaricarum decades IV-1*, 153. A. Bonfini, *A magyar történelem tizedei*, 1001.

војници, међу њима вероватно и хусари. Групе хусара су стајале на ивицама две друге јединице и одржавале њихов поредак при томе се крећући брзо као птице.¹⁵⁴⁷

Упркос ратним успесима краљ Матија није могао да свог противника натера на уступке у виду повлачења права наслеђа, нити да га до краја потуче. Није успео ни да га у потпуности дипломатски изолује премда у царству коме је био на челу Фридрих III није уживао нарочите симпатије. Цар је чак постајао све тврђи и тврдоглавији што је више био притискан угарским одредима. Избор сина цара Фридриха, Максимилијана, за немачког краља 1486. године, иако то није учињено на потпуно задовољавајућ начин, био је тежак неуспех за краља Матију и у суштини обуставио даље ратовање на овом подручју. Угарски краљ је покушао да се избору супротстави позивајући дојучерашњег противника, чешког краља Владислава, коме је прећутно признао положај немачког кнеза изборника, и спочитавао му што се није супротставио нелегитимности Максимилијановог избора услед чињенице да као кнез изборник није био позван на гласање о личности будућег немачког краља.¹⁵⁴⁸ У том питању није много помогла ни чињеница да је краљ Максимилијан био много спремнији на компромис од свог оца.¹⁵⁴⁹ Угарски краљ није успео да положај свог незаконитог сина осигура легитимизацијом од стране цара.¹⁵⁵⁰ Не имајући других могућности краљ Матија је нудио цару и угарски престо ако му сина призна за краља Хрватске и Босне. Разрешење овог сукоба спречила је краљева смрт у Бечу.¹⁵⁵¹

¹⁵⁴⁷ У латинском оригиналу Бонфини не говори о хусарима већ о лако оклопљеној војсци чији опис подсећа на српске хусаре. Кулчар је у преводу на мађарски језик ове војнике превео као хусаре. A. de Bonfinis, *Rerum ungaricarum decades* IV-1, 153–154. A. Bonfini, *A magyar történelem tizedei*, 1002.

¹⁵⁴⁸ K. Nehring, *Mátyás külpolitikája*, 436. P. Engel–Gy. Kristó–A. Kubinyi, *Magyarország története*, 262.

¹⁵⁴⁹ V. Fraknói, *Hunyadi Mátyás király*, 377–379.

¹⁵⁵⁰ K. Nehring, *Mátyás külpolitikája*, 438.

¹⁵⁵¹ Није незамисливо да је угарски краљ намеравао да свом сину начини државу сличну оној каквом је управљао Никола Илочка што био још један показатељ стварног владарског достојанства Илочног. Уколико би се остварила краљева замисао господарио би сличним подручје као некадашњи босански краљ.

25. Смрт деспота Вука Гргуревића и његово наслеђе

Битка на Уни била је вероватно последња већа битка против Османлија у којој је деспот Вук учествовао.¹⁵⁵² Према речима летописца 16. априла 1485. године преставио се деспот Вук и *царствова 26 лет.*¹⁵⁵³

Поседима деспота Вука иза његове смрти управљала је његова удовица, деспотица Барбара којој су од стране угарског владара они више пута потврђивани.¹⁵⁵⁴ Њена делатност ове врсте остала је посведочена у невеликом броју исправа која је издала својим чиновницима, односно писмима која је упутила другим угарским феудалцима или државним великодостојницима. Према изворним подацима одржавала је везе и са херцегом од Светог Саве, Петром Балшом.¹⁵⁵⁵

Деспотова удовица је своје сачуване исправе потписивала или се титулисала као: *Барбара покојног деспота, деспотица госпођа Барбара, Барбара удовица покојног Вука деспота Раике* или *Барбара, удовица покојног деспота Вука*. Исте је оверавала печатом свог покојног мужа.¹⁵⁵⁶

На поседима који су остали у њеним рукама деспотица Барбара је управљала као њихов власник. Број исправа које су настале из њеног управљања добрима су малобројне, али до сада неиздаване и слабо коришћене у истраживањима. У њима се најчешће срећу садржаји везани за уобичајене активности угарских властелина. Потпалатину (*alnádor*) Ладиславу Хермановом писала је 22. марта 1487. године поводом тужбе да су њени чиновници одвели неке његове кметове на рад на утврђењу и поводом исплате једне сланине.¹⁵⁵⁷ Обратила се са поседа Превлаке (Prewlaka) истом 19. јуна 1487. године у вези са неким виноградом, затим о прикупљању дажбина и заштити вицебалатинских кметова.¹⁵⁵⁸ Једним својим писмом из Беле Стене од 11. марта 1488. године деспотица Барбара наређује свом чиновнику Јовану Береију (*Johanni Berey*) да остави на миру кметове Ладислава Хермановог.¹⁵⁵⁹ Из Црквенице је Ладиславу од Гребена поручила писмом од 15. августа 1489. да у вези неких спорова делује како му се чини најбоље.¹⁵⁶⁰ Истом приликом тражила је да прималац верује речима њеног посланика Јована Језерског у осталим стварима не наводећи тачно о чему је реч. Своје поседе је задржала и након што се преудала 1495. године за јајачког бана Ференца (Фрању) Бериславића.¹⁵⁶¹ Године 1494. је такође била позвана пред суд због тога што је Балтазара Баћањија спречила да уђе у свој део поседа Шучје путем свог

¹⁵⁵² A. Krstić, „Which Realm Will You Opt for?“, 147.

¹⁵⁵³ Љ. Стојановић, *Стари српски родослови и летописи*, 254.

¹⁵⁵⁴ D. Dinić-Knežević, *Sremski Brankovići*, 18, 19.

¹⁵⁵⁵ DL 37760.

¹⁵⁵⁶ DL 101031, DL 101037, DL 101052, DL 103962.

¹⁵⁵⁷ DL 101031.

¹⁵⁵⁸ DL 101037.

¹⁵⁵⁹ DL 101052.

¹⁵⁶⁰ DL 103962.

¹⁵⁶¹ *Барбара Франкопан Бранковић*, у: *СБР I*, 420. (Д. Динић-Кнежевић).

кастелана Беле Стене, Јована и војводе Емерика од Титушевине.¹⁵⁶² Остала је активна и након своје друге удаје тако да је учествовала у спору око једног увођења у посед.¹⁵⁶³ Пре тога 1496. била је кажњена због непојављивања на суду.¹⁵⁶⁴

¹⁵⁶² DL 101185.

¹⁵⁶³ Послатог човека Баћањијевог је намеравала и убити. DL 24617. Иначе око овог поседа постојали су и раније спорови које је деспотица водила. DL 101174.

¹⁵⁶⁴ DL 101231.

26. Долазак синова деспота Стефана Бранковића у Угарску

...ако ли ће благоволети Господ Бог...створити ме господина Србљем...

Из повеље манастиру Есфигмену од 23. јула 1499. године

Када је умро српски деспот Вук Гргуревић краљ Матија је увидео да је потребно именовање друге особе која би преузела његово место и свој утицај међу Србима наставила да користи сходно угарским интересима. Како деспот Вук није имао деце из брака са Барбаром Франкопан на његово место је угарски краљ одлучио да доведе његове братанце, синове ослепљеног деспота Стефана Бранковића, Ђорђа и Јована.

Живот који је деспот Стефан Бранковић провео у избеглиштву, од 1465. године у замку Београд у Фурланији са својом супругом Ангелином, ћерком Константина Аријанита Комнина, са којом је имао два сина и ћерку, Марију (Мару) удату за маркгрофа Бонифација IV Монфератског,¹⁵⁶⁵ био је тежак и обележен немаштином. Упркос томе показивао је политичку активност и настојао је обновити своју изгубљену отаџбину. Помоћ је добијао од Венецијанаца и од папе, али оно што је добијао није било довољно. Сведочанство тога је и потресно писмо којим је жену и децу препоручио Дубровчанима у заштиту.¹⁵⁶⁶ Умро је као болестан, исцрпљен и сломљен човек. Након што је умро 9. октобра 1476. године животне прилике његове породице су се додатно погоршале. Услед таквих околности Ангелина је помоћ и заштиту затражила код цара Фридриха III који јој је изашао у сусрет и предао дворца Вајтерсфелд у Штајерској.¹⁵⁶⁷ Заштита царева трајала је две година када је замак дат другоме, али су се до тада за њега браћа заклела на верност цару Фридриху. Исправа о томе сачињена је 9. октобра 1479. године на немачком језику коју су издали *Wir Jörg und Hanns gebrüder weilent Steffans dispoten aus Syrfey sün und Angela ir mueter*. Према Талоцијевом издању исправе она је била печатањена с три печата чије снимке доноси на крају исправе. Опис печата доноси и Алекса Ивић.¹⁵⁶⁸

Сва три печата су прилично добро очувана па се могу распознати њихове представе и легенде. На печату господина Ђорђа и Јована Бранковића налази се штит на коме се види глава бика, на штиту стоји шлем са воловским роговима у челенци између којих се види лавља глава (односно лав у трку на Ђорђевој грбу). Из покривача ничу два крина који застиру преостало поље. Легенде на печатима браће Бранковић које се налазе између два концентрична круга написане су ћирилицом, српским језиком и гласе овако: + Г[о]сподинь Гюрагь, односно + Г[о]сподинь Ївань. На печату деспотице Ангелине видљив је, према Ивићу, штит на коме се налази анђеолова глава држи заставу на којој се налази двоглави орао док легенда између два концентрична круга

¹⁵⁶⁵ Брак је био склопљен 1485. године уз царско посредовање који је био присутан и на венчању у Инсбруку. *Мара/Марија Бранковић*, СБР 6, 31. (С. Томин).

¹⁵⁶⁶ М. Спремић, *Деспот Стефан Бранковић*, 140.

¹⁵⁶⁷ *ИСН II*, 446. (С. Ђирковић).

¹⁵⁶⁸ А. Ивић, *Стари српски печати и грбови*, 39–40. *Копије печата*, 125–127.

гласи: +*Деспотица Ангелина*.¹⁵⁶⁹ Премда се у својој повељи којом примају обавезе према цару и његовим наследницима не титулишу, према печатима је јасно да су потомци деспота Стефана Бранковића у изгнанству користили титулу *господин*.

Угарски краљ је са Бранковићима могао ступити у контакт током својих борби у хабсбуршким земљама, иако су они раније одржавали присне везе с његовим истрајним непријатељем, царем Фридрихом. Њихово придобијање било је тиме корисније за угарског краља. Положај деспотице Ангелине и њених синова није био нарочито добар пошто се и султан почео мешати у питање продаје Београда у Фурланији. Познато је да је деспотица имала међу својим људима неког Ђурђа Гребелјана који је био активан у питањима продаје фурланског замка Бранковића као његов кастелан (*hawbtman zu Velgrad*).¹⁵⁷⁰ Позив угарског владара је зато био врло повољан за њих.

На пут у Угарску браћа Ђорђе и Јован Бранковић су кренули заједно са својом мајком, Ангелином. На пут су могли кренути негде крајем 1485. године.¹⁵⁷¹ Са собом су понели и мошти деспота Стефана Слепог, које су до тада вероватно биле похрањене у Београду у Фурланији, о чему сведоче и житијни текстови.¹⁵⁷² Старији брат, Ђорђе, је добио звање деспота од краља Матије. Заједно са титулом деспот Ђорђе је добио и један део поседа деспота Вука.¹⁵⁷³

Међу првим добрима која су доспела у његово власништво сигурно је био Купиник који помињу и житија последњих Бранковића,¹⁵⁷⁴ а у коме се налазио с мајком и братом већ пре 20. марта 1486. године. Тога дана је, наиме, деспот Ђорђе издао повељу манастиру Хиландару. Са сигурношћу је познато да је угарски краљ својом исправом од 13. фебруара 1486. деспоту Ђорђу коме је дао деспотско звање *sperantes eum, et consequenter fratrem suum fore paterne virtutis, et ceterorum maiorum suorum imitatores* и његовом брату узвишеном Јовану, дао у залог за 12.000 форинти каструм Беркасово (*Berekszó*) у Вуковској жупанији који је раније припадао деспоту Вуку.¹⁵⁷⁵

¹⁵⁶⁹ L. Thallóczy, *Brühtücke aus der Geschichte der nordwestlichen Balkanländer*, Wissenschaftliche Mitteilungen aus Bosnien und Herzegovina 3 (1895) 356–357. А. Ивић, *Стари српски печати и грбови*, 39–40. *Коније печата*, 125–127.

¹⁵⁷⁰ У перипетијама око продаје замка који је предат 1472. године грофу Леонарду помиње се и капелан грофице Кантарине, Ђурађ Сириф (*Jorg Syriff*) и неки Марко. М. Kos, *Srbski Brankovići in goriški grofje*, *Časopis za slovenski jezik, književnost in zgodovino* II (1920) 95–96.

¹⁵⁷¹ *ИСН* II, 446. (С. Ђирковић).

¹⁵⁷² У житију архиепископа Максима наводи се да је угарски краљ чувши за њега и његовог брата тражио од цара да му их пошаље, што је мало вероватно пошто су били у рату. А. Вукомановић, *Живот архиепископа Максима. Преписано из рукописа 17. века*, ГДСС 11 (1859) 127. Житије деспотице Ангелине наводи да их је краљ лепо примио, иако је био обузет *неверјем*. Д. Руварац, *Житије деспотице Ангелине*, Српски Сион 15 (1905) 553.

¹⁵⁷³ А. Krstić, „*Which Realm Will You Opt for?*“, 149.

¹⁵⁷⁴ Д. Руварац, *Житије деспотице Ангелине*, 553.

¹⁵⁷⁵ Када је деспот Вук добио посед Беркасово није познато. У литератури се спомиње 1474. година као време када је донација учињена. Врло вероватно је да се посед могао налазити дуже времена у деспотовим рукама пошто је поред њега остао сачуван топоним Деспотовац. Први сигурнији подаци датирају из 1482. године. G. Pray, *Annales regum Hungariae* IV, 185–186. J. Teleki, *Hunyadiak kora* XII, 303–304. L. Thallóczy–A. Áldásy, *Magyarország és Szerbia összeköttetései oklevéltára*, 278. D. Dinić-Knežević, *Sremski Brankovići*, 9. Л. Хајдук, В. Хајдук, *Беркасово*, 40, 41. Спорили су се касније око Костајнице. D. Dinić-Knežević, *Sremski Brankovići*, 10, 28. С. Божанић, *Политичка и културна делатност деспота Ђорђа Бранковића*, 119.

Није познато када су у руке српских деспота у Срему доспели и Ириг (Ürög), свакако негде пре 1497, док се негде у исто време појављују деспотски чиновници Дамњан Колаковић и Дамњан Велможовић у Јарку (*Arky*).¹⁵⁷⁶ Како је из Ирига датовано и деспот Вук могуће да је да су га наследили одмах по доласку. Овакво држање краља Матије имало је дубоког смисла у његовој политици коју је водио према наслеђу престола. Тако је постављањем српског деспота из редова старе српске династије, који би му био одан, краљ обезбеђивао подршку српских ратника за свог сина.¹⁵⁷⁷

Када су пристигли на своје поседе на југу земље Бранковићи су преузели своју улогу у угарској одбрани. Српски деспот је био дужан издржавати одређени број коњаника, који је 1498. године одређен на 1.000. Вероватно је да ни нешто више од деценије раније овај број није могао бити мањи.¹⁵⁷⁸ У Купиник су Бранковићи у цркву Светог Луке пренели мошти деспота Стефана Слепог.¹⁵⁷⁹

Њихово деловање било је повезано са стварањем владарске идеологије прилагођене новим околностима са надом да ће доћи до васпостављања српске државе. Овакво деловање подразумевало је чување индентитета и неговање преосталих православних традиција међу пребеглим Србима, али о томе ћемо говорити нешто касније. Резултат тог деловања се види и у чињеници да за писце житија и служби последњих Бранковића Срем представља њихово отачаство.¹⁵⁸⁰ Житије деспота Ђорђа (архиепископа Максима) сачувало је помен планиране брачне везе између Изабеле, рођаке краљеве жене и деспота Ђорђа, односно намераваног орођавања између две породице. Међутим, како се у житијној књижевности помиње, деспот Ђорђе није марио много за земаљске ствари, а од своје несудијене супруге захтевао је да пређе на православље. Како она на то није пристала није дошло ни до стварања брачне комбинације.¹⁵⁸¹ Савремена истраживања упозоравају на то да је питање ове брачне везе у изворима слабо расветљено,¹⁵⁸² али врло лепо показује значај деспота из династије Бранковић међу српским живљем (краљ жели да се с њим ороди). Уколико је

¹⁵⁷⁶ Касније су били оптуживани и за преотимање Борова од Николе Банфија од Линдаве. D. Dinić-Knežević, *Sremski Brankovići*, 29. P. Rókały, *A szerbek betelepülése*, 56. С. Божанић, *Политичка и културна делатност деспота Ђорђа Бранковића*, 119, 121.

¹⁵⁷⁷ Према традиција памти Ђорђа и Јована као браћу деспота Вука односи међу њима нису могли бити присни пошто нема података да су уопште одржавали контакте. С друге стране, иако су водили јасно осмишљену политику делатност Ђорђа и Јована је у познијим нараштајима сматрана мање важном и остала је засењена јуначким војевањем деспота Вука. Љ. Пешикан-Љуштановић, *Змај Деспот Вук*, 55–57.

¹⁵⁷⁸ А. Krstić, „Which Realm Will You Opt for?“, 150.

¹⁵⁷⁹ О преносу је српски летописац прибележио у сеченичком летопису: *Бист пренесеније моштем светаго деспота страстотрпца, мученика Стефана деспота, сина деспота Ђурђа у Купиник*, односно: *пренесеше мошти Стефана, оца Максима и Јована в Купиник у Руварчевом. Љ. Стојановић, Стари српски родослови и летописи*, 255. М. Тимотијевић, *Сремски деспоти Бранковићи и оснивање манастира Крушедола*, Зборник Матице српске за ликовне уметности 27-28 (1996) 131. Није познато од кога је и када деспот Стефан Слепи канонизован. М. Спремић, *Деспот Стефан Бранковић*, 141.

¹⁵⁸⁰ А. Вукомановић, *Живот архиепископа Максима*, 127. Д. Руварац, *Житије деспотице Ангелине*, 553. Непознати Крушедолац, *Служба Светом архиепископу Максиму Бранковићу*, Србљак II (1970) 469. D. Dinić-Knežević, *Sremski Brankovići*, 29.

¹⁵⁸¹ А. Вукомановић, *Живот архиепископа Максима*, 127. Д. Руварац, *Житије деспотице Ангелине*, 553.

¹⁵⁸² С. Божанић, *Политичка и културна делатност деспота Ђорђа Бранковића*, 119.

овај податак тачан онда је током промене своје унутрашње и спољане политике угарски краљ, у интересу заснивања властите династије, могао озбиљно рачунати са Бранковићима. Показало се касније, нови српски деспот је остао постојан у служби угарског краља, иако је могао да му служи врло кратко време.¹⁵⁸³

Међу сведоцима на исправи саског херцега Алберта о миру између цара Фридриха III и краља Матије од 16. децембра 1487. године спомиње се и *dominus despotus Servie* између хрватско-славонског-далматинског бана (који стоји први у реду угарске властеле) и босанског бана што такође сведочи о његовом значајном положају у одбрани јужне Угарске.¹⁵⁸⁴ У Остојићевом летопису је прибележено између вести о смрти Стефана Јакшића и смрти краља Матије и то да *на лето ходи Јован деспот и Матијааш на Немце* без било каквих појединости.¹⁵⁸⁵

¹⁵⁸³ С. Божанић, *Политичка и културна делатност деспота Ђорђа Бранковића*, 120.

¹⁵⁸⁴ У српској историографији неретко се овај уговор погрешно датује у 1467. годину и везује за деспота Вука, међутим време његовог настанка је 1487. година и односи се на деспота Ђорђа. DL 19339. J. Teleki, *Hunyadiak kora Magyarországon* XII, 372–385. D. Dinić-Knežević, *Sremski Brankovići*, 8.

¹⁵⁸⁵ Љ. Стојановић, *Стари српски родослови и летописи*, 256.

27. Глоговски рат 1488. године

И пак служих светлomu краљу Матијашу у Слизиије

и ране примих и крв пролих...

Из тестаментa Милоша Белмужевића

Последњих година своје владавине, како је већ о томе било речи, краљ Матија је био посебно ангажован у питању престолонаслеђа трпевши притиске и од своје супруге која је хтела сама наследити престо. Због тога је краљ Матија постајао све нервознији у овом питању. Унутрашња и спољна политика све више су имале да се прилагођавају краљевим замислима о престолонаслеђу. Унутар земље краљев ванбрачни син је стицао све више и више земљопоседа, наследивши од своје бабе и целокупно имање Хуњадија 1484, поставши највећи поседник у земљи.¹⁵⁸⁶ На спољном плану угарски краљ се старао да свом сину обезбедити прихватање околних владара и један број малих херцештава у Шлезији трудећи се да их што више веже за угарску круну.¹⁵⁸⁷ У том циљу није презао ни од насиља. Један од оних који је заменио своје поседе у овим крајевима за добра у јужној Угарској био је и Викторин, син краља Ђорђа Пођебрада. Тако су многа шлеска кнежевства прешла у руке породице Хуњади у периоду од 1475. до 1485. године.¹⁵⁸⁸ У руке Јована Корвина је доспело и најважније од шлеских херцештава, Опава или Тропау. До сукоба је дошло онда када је један од херцега, Јован II Сагански,¹⁵⁸⁹ владар херцештва Глогов (Glogau, Głogow), одлучио да промени дотадашњи договор, скопљен 1482. године, према којем ће након његове смрти херцештво припасти Јовану Корвину. Желео је да га преда својим ћеркама (односно преко њих својим зетовима), од којих је једна била удата за Николу Банфија, а остале за племиће из породице Пођебрад.

¹⁵⁸⁶ E. Spekner, *Hunyadi Mátyás küzdelme Corvin János trónörökléséért és dinasztia-alapítási kísérletének bukása*, Mátyás király emlékkönyv, 152–157.

¹⁵⁸⁷ P. Engel–Gy. Kristó–A. Kubinyi, *Magyarország története*, 262.

¹⁵⁸⁸ K. Nehring, *Mátyás külpolitikája*, 435.

¹⁵⁸⁹ Јован II Сагански (1435–1504) био је најмлађи од четворице синова херцега Јована I. Након смрти Јована I поседи породице су били делељени. Током сукоба становника Шлезије са Ђорђем Пођебрадом прво је стајао на страни противника чешког краља, да би му се касније придружио. Зато је од Пођебрада добио 1461. Саган, међутим морао је нешто касније узмаћи пред својим братом Балтазаром. Тада одлази угарском краљу од кога добија помоћ којом је наново запосео Саган. Нашавши се у финансијским неприликама херцештво Саган је 1472. године продао за 55.000 угарских форинти саским кнезовима Ернсту и Албрехту који су му дали Гросенхајм као резиденцију. Јован II ни потом није мировао. Након смрти свог рођака Хајнриха XI од Глогова одмах је преузео његово херцештво без обзира на писмени договор о наслеђивању његове жене Барбаре. У овом чину имао је подршку угарског краља Матије. Међутим 1478. уплео се у сукоб због Глогова са Барбариним братом, маркгрофом Јованом Брандемуришким. Уз мање територијалне губитке 1480. је успео да се врати у Глогов добивши пристанак и потврду угарског краља. До његовог слома дошло је онда када се одлучио да промени страну, чинећи савез са синовима Ђорђа Пођебрада за које је удао три своје ћерке. Глоговски сталежи га у томе нису подржали на шта је он реаговао кажњавањем. То је довело до реакције краља Матије након које је Јован II прогнан из земље. Умро је 1504. године у Волауу. *Johann II*, in: *Neue deutsche Biographie X*, herausgegeben von der Historische Kommission bei der Bayerischen Akademie der Wissenschaften, Berlin 1974, 487–488. (Josef Joachim Menzel).

Разлог да херцег Јован II прихвати овакве захтеве угарског владара, односно да за свог наследника именује Јована Корвина, лежао је у његовој потреби за војном помоћи у борби коју је водио 1476–1482. године са брандемуршким кнезом изборником Албрехтом III Ахилом Хоенцолерном (отац Јована Брандемуршког и Барбаре с којима је био у непријатељству због преузимања Глогова).¹⁵⁹⁰

Своју намеру је обзнанио на свадби својих ћерки, Хедвиге и Ане, са Ђорђем и Карлом Побеђабрадом у јануару 1488. године. На ово је уследио одговор угарског краља у виду похода који је почео у мају 1488.¹⁵⁹¹ Помоћ је херцег Јован II добио од Хенрика Пођебрада. Већ 12. маја угарска војска под командом Вилхелма од Тетауа је започела са опсадом Глогова.¹⁵⁹²

Јоахим Куреус је прибележио да је међу Тетауерових 3.500 војника из Црне чете било и Рашана.¹⁵⁹³ О јединици најамника угарског краља коју је Тетауер предводио знао је да била састављена од ветерана разних народа.¹⁵⁹⁴ Међу војницима у угарским одредима који су се борили под Глоговом остао је помен и 80 српских коњаника.¹⁵⁹⁵ Према речима Куреусових анала током рата Тетауер је послао према Свидницу 1.000 Рашана како би они надзирали покрете противника.¹⁵⁹⁶ Нешто раније као помоћ помиње се 700 Срба.¹⁵⁹⁷ Учествовали су српски ратници и у бици код Томковица 28. јула.¹⁵⁹⁸ Град Глогов се предао после дуге опсаде тек 18. новембра. Како је 29. децембра скопљен мир предале су се и остале тврђаве у јануару 1489. године. Нови глоговски херцег постао је краљев син Јован Корвин. Међутим, ратовање у Шлеској се наставило током 1489. године, али против олешницког херцега Конрада Белог који је искористио смрт Саломе, удовице шћинавског кнеза Венцеслава и таште Јована II, у фебруару 1489. године и запосео Шћинаву.¹⁵⁹⁹

Током овог ратовања српски војници у служби угарског краља дошли су посебно до изражаја. Оно је било толико уочљиво да су сељаци у Шлеској овај рат звали *Српским ратом* (*Ideo hoc bellum a rustica plebe nominatum fuit Rascianum*).¹⁶⁰⁰ Међу најистакнутијим српским старешинама налазили су се деспот Ђорђе Бранковић и војвода Милош Белмужевић. О свом учешћу сведочио је сам војвода у свом тестаменту наводећи да *и ране примих и крв пролих*.¹⁶⁰¹ Деспот Ђорђе је учествовао у походу са 3.000 коњаника. Боравио је овде због очекиваних корака из Пољске. Након времена проведеног у Глогову, према речима Куреуса, запутио се према трговиштима

¹⁵⁹⁰ Johann II, in: *Neue deutsche Biographie* X, 487–488. (Josef Joachim Menzel).

¹⁵⁹¹ А. Иванов, *Војвода Милош Белмужевић у Шлеској*, 23.

¹⁵⁹² А. Иванов, *Војвода Милош Белмужевић у Шлеској*, 23.

¹⁵⁹³ J. Cureus, *Gentis Silesiae Annales*, 342.

¹⁵⁹⁴ J. Cureus, *Gentis Silesiae Annales*, 187.

¹⁵⁹⁵ J. Cureus, *Gentis Silesiae Annales*, 345. А. Иванов, *Војвода Милош Белмужевић у Шлеској*, 24.

¹⁵⁹⁶ J. Cureus, *Gentis Silesiae Annales*, 345.

¹⁵⁹⁷ *Politische Correspondenz Breslaus im Zeitalter des Königs Matthias Corvinus II*, 155.

¹⁵⁹⁸ А. Иванов, *Војвода Милош Белмужевић у Шлеској*, 25.

¹⁵⁹⁹ А. Иванов, *Војвода Милош Белмужевић у Шлеској*, 25.

¹⁶⁰⁰ J. Cureus, *Gentis Silesiae Annales*, 345.

¹⁶⁰¹ За своје заслуге добио Шашвар негде између 8. фебруара 1487. и 4. априла 1490. А. Иванов, *Војвода Милош Белмужевић у Шлеској*, 26.

Конрада Белог.¹⁶⁰² Могуће је да деспотово деловање помиње и један османски извештај у коме се каже да је један од деспотских синова послат с војском у покрајину *Качир* у којој је претрпео пораз. Према речима Шлеских анала српски деспот имао је утицаја и на деловање краљевог заповедника најамника, Хаугвица. Након његовог деловања током операција херцег Конрад се покорио угарском краљу.¹⁶⁰³

¹⁶⁰² J. Cureus, *Gentis Silesiae Annales*, 357.

¹⁶⁰³ А. Иванов, *Војвода Милош Белмужевић у Шлеској*, 25.

28. Дипломатски задаци српских првака

*...јер нам хоћеш дати земље и градове а ми да бисмо били
међу царством ти и међу светлим краљем како су и
наши први били...*

Из писма деспота Вука Гргуревића султану Бајазиту II

Краљ Матија Корвин је у питању својих дипломатских мисија поступао на сличан начин како је бирао сараднике на другим пољима током читаве своје владавине. Дипломате је држао у служби узимајући у обзир тренутне потребе и њихову могућност да остваре краљеве замисли. Водећи се овим начелима бирао је оне људе који су најбоље могли испунити очекивања и интересе владара. У том смислу се није обазирао на њихово порекло, друштвени статус и тренутна задужења, већ на њихове везе на дворовима на које би их слао и на њихове способности.¹⁶⁰⁴ Најзначајније личности међу угарским Србима истицале су се како својим борбеним вештинама, тако и дипломатским умећем, тако да се они срећу у низу преговора, најчешће са Портом. Уз њих на овим задацима радио је читав низ слабо познатих личности различитог профила о којима ће ниже бити речи. За преговоре о борби против Османлија српски прваци су били најбољи посланици који су врло добро познавали потребе ратовања против султана.

Током постојања самосталне српске државе није била реткост да су посредничку улогу између Угара и Османлија вршили српски владари који су били животно заинтересовани да се равнотежа међу овим државама одржи. Тако је деспот Стефан Лазаревић учествовао у преговорима око откупљивања заробљене угарске властеле након битке у Лашви 1415. године. Касније је био укључен у преговоре краља Жигмунда с циљем да се припреми антиосмански савез. Деспот Ђурађ Вуковић био је још и више уплетен у дипломатске маневре угарских краљева и османских султана. Као богат човек са добрим везама на османском двору деспот Ђурађ је могао много тога да испослужује код султана и није штедео у ту сврху новац.¹⁶⁰⁵ Тако је познато да је учествовао у преговорима 1449. године када је и сам поднео један нацрт мировног уговора. Затим је 1454. године посредовао пославши свог војводу Вукосава на Порту.¹⁶⁰⁶ Везе које су успостављане међу члановима српске елите и османским владајућим круговима остале су и након слома Српске деспотовине и Краљевине Босне.

Како је српски народ боравио на обема странама границе, а њихови прваци имали разгранате и чврсте везе, њихов одабир у оваквим задацима није неуобичајен.

¹⁶⁰⁴ V. Fraknófi, *Mátyás király diplomatái*, 140.

¹⁶⁰⁵ С. Сосо, *Da Mattia Corvino agli Ottomani*, 35.

¹⁶⁰⁶ С. Ђирковић, *Деспот Ђурађ Бранковић и угарско-турски преговори 1454. године*, Глас САНУ 280 (1971) 104–112. Ј. Калић, *Деспот Стефан и Турци (1421–1427)*, ИЧ 29–30 (1983) 424–435. С. Ђирковић, *О једном посредовању деспота Стефана између Угарске и Турске*, Истраживања 16 (2005) 229–240.

Дипломатска активност између угарског и османског владара одвијала се великим делом на српском језику и ћириличним писмом тако да је он био језик-посредник.¹⁶⁰⁷ У каснијем периоду се срећу нацрти мировних уговора између Османлија и Угара на српском, а на неким од њих који су очувани у латинском препису је прибележено да су били *traducte de serviano in latinum*.¹⁶⁰⁸ На овај начин се ширило подрује употребе српског идиомата словенског језика, те он постаје средство заједничке комуникације на широком подручју од Молдавије до Аустирије и од Ердеља до Цариграда. С друге стране због познавања овог језика, као и умешног сналажења у локалним приликама, растао је и значај српских дипломата и писара на разним дворовима, посебно у Угарској и Османском царству. Њихов значај се смањивао тек од времена када су на западу започела истраживања турског језика и османске културе.¹⁶⁰⁹

28.1. Посланство Стефана Јакшића у Венецију и Рим

Краљ Матија Корвин одржавао је редовне везе са папским двором током читаве своје владавине. Он је био и први угарски краљ који је имао потребу да створи стално дипломатско представништво при Светој столици. Наравно, нису изостајали учестали доласци привремених угарских посланика са различитим задацама. За одржавање чврстих веза с Римом имао је битне разлоге. С једне стране стални османски притисак и претња са истока подстицали су га да одржава живе везе са папским двором од кога је могао очекивати најделотворнију помоћ у борби против Османлија, иако је она често била симболична и задржавала се на речима, на шта се угарски краљ често врло заједљиво жалио. Опет, улога папства није била занемарљива у време краљевог учвршћивања на власти.¹⁶¹⁰ Захваљујући досадашњим истраживањима мађарских научника ова посланства су доста добро позната у историографији.

На први поглед може да делује изненађујуће чињеница да је у посланство у Италију краљ Матија послао једног православног властелина, јужноугарског ратника Стефана Јакшића. Премда је био поданик угарског краља као и већина посланика (двадесет шесторица дипломата или 76%), није био нити клерик (двадесет тројица посланика или 68%), нити је похађао неки од универзитета у тадашњој Европи (више од половине угарских посланика одговара овом критеријуму). Од посланика који се

¹⁶⁰⁷ Gy. Hazai, *Zur Rolle des Serbischen im Verkehr des Osmanischen Reiches mit Osteuropa im 15–16. Jahrhundert*, Studien zur Sprache, Geschichte und Kultur der Türkenvölker, herausgegeben von: Gy. Hazai, Berlin 2019, 541, 547. Н. Исаиловић, А. Крстић, *Српски језик и ћирилично писмо у југоситочној Европи у XV и XVI веку*, *Prevodilac* 37/1-2 (2018) 43–52.

¹⁶⁰⁸ На једном примерку стоји да је секретар Андрија превео са српског на латински језик уговор султана Бајазита II од 4. новембра 1503. године. DL 39328. Н. Исаиловић, А. Крстић, *Српски језик и ћирилично писмо*, 47, 50. Један примерак нацрта уговора између Угарске и Османског царства из 1519. године написаног на српском језику чува се у Словачком националном архиву SNA, *Hodnoverné miesto Bratislavská kapitula*, *Capsa* 28, fasc. 7, nr. 41. MNL DF 227344.

¹⁶⁰⁹ Gy. Hazai, *Zur Rolle des Serbischen im Verkehr*, 542.

¹⁶¹⁰ T. Fedeles, *A Magyar Királyság diplomáciai képvisellete a Szentszéknél Mátyás király korában*, 37–40.

одашилије папи захтевало се много тога, што Стефан Јакшић највероватније није могао у потпуности задовољити. Међутим, његово учешће у посланству указује на беспоговорну лојалност према угарском краљу, што се такође високо ценило код посланика.¹⁶¹¹ Премда је вероватно познавао латински језик, мало је вероватно да је знао италијански, а као прекаљени војник није вероватно да му је говорништво било нарочито блиско. Због тога је у Италију путовао заједно са будимским каноником Михаилом Сантаијем (Szántai Mihály) који је могао надоместити оне мањкавости које је Јакшић можда имао, будући да је до тада овај клерик већ боравио у Риму.¹⁶¹² Пошто је слање помоћи против Османлија била једна од најчешћих тема преговора са папом онда постаје јасно да је краљ Матија избор посланика начинио према свом опробаном начелу посматрајући њихову корист при вођењу преговора и њихову компетентност у одговарајућем питању. Тако је избор и слање Стефана Јакшића (*nobilis vir Stephanus Jakchita*) у јесен 1476. године у Венецију и Рим значило упућивање прекаљеног борца против непријатеља о коме се преговарало.¹⁶¹³ Јакшић је неоспорно добро познавао начин ратовања против османске војске, познавао је практичне потребе те борбе и из прве руке је познавао јаке и слабе стране османске одбране.

Пут према Риму је угарске посланике довео прво у Венецију. Током боравка у Венецији угарски посланици су предали као дар четворицу османских заробљеника. Осим тога Стефан Јакшић је изложио да уколико би Сињорија утрошила 100.000 дуката, да би онда угарски краљ жртвовао 200.000 и да би толика новчана средства била довољна за један поход.¹⁶¹⁴ На изнето дужд је одговорио уздржано и напоменуо да ће прецизнији одговор дати када се ови буду вратили из Рима.

Током боравка у Риму папи су поклонили заставу која је заробљена од Османлија (*vexillum illud, quod a Turcis captum est*), вероватно током опсаде Шапца.¹⁶¹⁵ Папа се обрадовао послатом и угарским посланицима је дао материјалну помоћ за угарског краља. Истом приликом Стефан Јакшић се заузео за свештенство на својим поседима тражећи од папе одређене повластице и допуштења.¹⁶¹⁶

28.2. Деспот Вук као посредник у преговорима

Како је већ раније било речи, српски деспот се по први пут спомиње у служби угарског краља 1465. године у вези са једном дипломатском мисијом чији је циљ био да

¹⁶¹¹ T. Fedeles, *A Magyar Királyság diplomáciai képvisellete a Szentszéknél Mátyás király korában*, 40–44. Палошфалви га у свом чланку наводи као барона, премда у изворима овакво ословљавање није присутно нити пак постоји какав разлог да се Стефан Јакшић посматра бароном.

¹⁶¹² T. Fedeles, *A Magyar Királyság diplomáciai képvisellete a Szentszéknél Mátyás király korában*, 45–46.

¹⁶¹³ V. Fraknói, *Mátyás király magyar diplomatáji*, Budapest 1898, 73.

¹⁶¹⁴ V. Fraknói, *Mátyás király magyar diplomatáji*, 73.

¹⁶¹⁵ Папин одговор је грешком у издању смештен у 1475. годину, али је врло вероватно да се треба датovati у 1476. годину. *Mathiae Corvini Hungariae regis epistolae ad Romanos pontifices*, 100.

¹⁶¹⁶ V. Fraknói, *Mátyás király magyar diplomatáji*, 74.

се постигне примирје између султана и угарског двора. Деспот Вук је услед својих добро развијених веза у Османском царству био драгоцен сарадник у дипломатским играма. Својим ангажовањем стекао је знатан углед и у Будиму, тако да је Бонфини писао да *рашки деспот* има велики углед код краља, додајући нешто касније да се на њега сећају као на увек највернијег човека угарског владара.¹⁶¹⁷ Није зато необично да се угарски краљ потрудио да придобије за себе овог српског ратника и дипломату.

Османско-угарски односи су текли дипломатским путем према свему судећи још од шездесетих година XV века. Међутим, до 1476. године подаци које имамо о овим преговорима потекли су из пера различитих дипломата и прелата, те се слажемо са мишљењем Давора Салиховића да ови извори доносе доста нагађања и несигурних података.¹⁶¹⁸ Међутим, од 1476. постоје подаци из извора који су настали управо из тока преговора. Тако се временом изградила пракса и дипломатска рутина између две стране. Подаци показују да су османски представници долазили у Угарску и угарски у Цариград по одређеним правилима и уз пропусне исправе, а доласци су регулисани и уговорима између две стране. Према писму угарског краља смедеревском санџакбегу од 3. јула 1478. године две стране су се споразумеле раније да њихови људи могу саобраћати на обе стране без посебних пропусних писама и других исправа.¹⁶¹⁹ Исте године у посланству код султана био је Петар Доци (Dóci Péter), а са османске стране преговоре је водио Гелбег (Хедберг).¹⁶²⁰ Доцијева мисија је по свој прилици била у вези са продужењем мира (или примирја)¹⁶²¹ између две стране, пошто је већ у августу краљ Матија одговарао султану у вези са рушењем неке две пограничне тврђаве (једна је могуће била Заслон) правдајући се да то не може учинити за тако кратко време како је то султан захтевао, те да је након једног османског продора у Хрватску одступио од те намере због несигурности према намерама османског владара.¹⁶²² На садржај овог писма османско-угарска преписка се враћа и знатно доцније о чему ће у наставку бити више речи. Преговоре између две стране је у овом време компликовао босански саџак бег Даут-паша својим акцијама и великим пљачкашким упадом на подручје Угарске.¹⁶²³ Међутим, преговори нису прекидани ни у периоду османско-угарских сукоба на граници 1480. године и можда је слање посланика које угарски краљ помиње у свом

¹⁶¹⁷ А. Bonfini, *A magyar történelem tizedei*, 846, 923. Према свему судећи деспотове дипломатске везе су добро функционисале пошто је једном приликом угарски краљ управо од њега сазнао да се посланик упућен на Порту изгубио. Т. Gökbilgin, *Korvin Mathias (Mátyás) in Byzid II.e mektupları tercümelei ve 1503 (909) osmanlı-macar muahedesinin türkçe metni* Belleten 87(1957) 377–378.

¹⁶¹⁸ Изузетак може представљати помен посланика упућених османском султану у позивној исправи племићима Крижевачке жупаније да пошаљу посланике на угарски сабор од 19. новембра 1473. године, премда ни из њега не сазнајемо ништа конкретно о току преговора. DF 268093. D. Salihović, *The Process of Bordering*, 103.

¹⁶¹⁹ Претходне године постоје подаци да је у Угарској боравио један султанов чауш. S. Papp, *Štefan cel Mare, Mátyás király és az Oszmán birodalom*, 315.

¹⁶²⁰ Доци је на Порту након прве мисије боравио барем још три пута. DF 292991. V. Fraknói, *Mátyás király levelei I*, 381–382, 409, 419. *Mátyás király levelei 1460–1490*, 79–80. S. Papp, *Štefan cel Mare, Mátyás király és az Oszmán birodalom*, 315. D. Salihović, *The Process of Bordering*, 103.

¹⁶²¹ О питању схватања ових уговора на угарској и османској страни види: S. Papp, *Štefan cel Mare, Mátyás király és az Oszmán birodalom*, 319–321. Према истом аутору негде у ово време је са Османлијама постигао споразум и молдавски војвода Стефан Велики.

¹⁶²² *Mátyás király levelei 1460–1490*, 80–83. S. Papp, *Štefan cel Mare, Mátyás király és az Oszmán birodalom*, 316. D. Salihović, *The Process of Bordering*, 104.

¹⁶²³ V. Fraknói, *Mátyás király levelei II*, 388–390. *Magyar humanisták levelei*, 263–265.

писму османском султану из те године блиско повезано са раније започетим преговорима, односно да с њима чине једну целину.¹⁶²⁴ Целовито примирје вероватно није постигнуто у овом периоду тако да су контакти између будимском двора и Порте настављани и у наредном периоду.

Деспот Вук се најинтензивније бавио дипломатским задацима у задњој деценији владавине краља Матије Корвина који је тада са Османлијама одржавао мирније односе. Угарски краљ се до тада заплео у борбе са Хабсбурзима на Западу, док је нови султан тек изашао из борбе са својим братом Џемом и позиције у царству су му још биле несигурне.¹⁶²⁵ Тако је султан Бајазит II био један од најспремнијих османских владара када је реч о превазилажењу сукоба дипломатским путем.¹⁶²⁶ Због тога су обе стране биле приморане на закључење и одржавање примирја. Тада су се угарска и османска страна договарале и преговарале путем пограничних команданата као што су били: смедеревски санџакбег, београдски бан и други који су носили и враћали предлоге, захтеве и жалбе.¹⁶²⁷

Српски деспот је уједно био један од најзначајнијих, ако не и једини посредник у овом периоду.¹⁶²⁸ Преговори у којима је деспот Вук имао запажено место су по свој прилици трајали доста дуго. Дипломатска акција деспота оставила је трага у неколицини сачуваних писама и порука упућених на српском језику Смедеревском санџакбегу Али бегу Михалоглуу и султану Бајазиту II. Ова писма дају нешто података о развоју преговора између краља и султана.

Једно деспотово писмо упућено је 5. јула без помињања године из Купиника султану Бајазиту II. Највероватније је да се оно временски треба сместити у 1482. годину.¹⁶²⁹ Писмо је вероватно одговор на несачувано писмо упућено деспоту са Порте са молбом да посредује у преговорима. У њему деспот Вук поздравља султана са китњастом дугом инскрипцијом и честита му ступање на престо.¹⁶³⁰ У наставку писма истиче да је утицао на краља да се остваре намере султанове, те да је отпремио османске посланике угарском краљу. Своју улогу у османско-угарским односима је

¹⁶²⁴ D. Salihović, *The Process of Bordering*, 105.

¹⁶²⁵ Gy. Rázsó, *Mátyás hadászati tervei*, 21. C. Coco, *Da Mattia Corvino agli Ottomani*, 38.

¹⁶²⁶ G. Işiksel, *Friendship and the Principle of Good Neighbourhood between Bayezid II and Matthias Corvinus*, Matthias Corvinus und seine Zeit, Wien 2011, 33. Према писму које је краљ упутио Гаврилу Рангонеу 10. марта 1481. године османска страна је нудила преговоре о закључењу примирја. Краљ у истом писму показује очиту спремност да са Османлијама преговара о миру. *Mátyás és a humanizmus*, 164.

¹⁶²⁷ Тако је током лета 1478. године вођена преписка преко Смедеревског санџакбега и Петра Доција са Портом *Mátyás király levelei 1460–1490*, 79–83. Постизање мировних уговора и примирја са Портом је имало своје јасно разрађене механизме и једно посланство није никада било довољно да се уговор начини и потврди. Наиме, једно посланство је носило предлоге, па се враћало са османским понудама, затим би ишло следеће посланство да уговори детаље и на крају су две стране сачиниле уговор и закеле се на примерак који је упутила супротна страна. Могло је долазити и до понављања размене нацрта уговора.

¹⁶²⁸ D. Dinić-Knežević, *Sremski Brankovići*, 15. A. Krstić, „Which Realm Will You Opt for?“, 148. D. Salihović, *The Process of Bordering*, 105.

¹⁶²⁹ Душанка Динић-Кнежевић је ово писмо датовала у 1483. годину из писма упућеног из Ирига. Тако је њена реконструкција догађаја нешто другачија. Наше мишљење је да тачнија реконструкција она коју је донела Катарина Митровић. D. Dinić-Knežević, *Sremski Brankovići*, 15. K. Митровић, *Пет писама деспота Вука Гргуревећа*, Браничевски гласник 3-4 (2004–2005) 71–74.

¹⁶³⁰ Н. Радојичић, *Пет писама*, 353.

видео слично оној коју су имали ранији српски деспоти, односно како је то у писму дефинисао: *међу вама стојећи да бисмо служили царству ти као што су и наши преци служили и хараче давали докле буде воља царства ти*. Вероватно је, дакле, султан притиснут несигурношћу свог положаја, понудио Вуку Гргуревићу обнову Деспотовине.¹⁶³¹ Деспотов одговор најјасније истиче његове намере ка таквом решењу и његове владарске амбиције које поред чврсте личности краља Матије Корвина нису могле доћи потпуно до изражаја. Сва је прилика да деспотове, уистину срдачне, речи показују значајна очекивања од ове понуде, па се може закључити да је она у том моменту имала изгледа на успех.¹⁶³² Писмо је потписано у складу са изреченим намерама: *царства ти склав деспот Вук и капетан босанских градова*.¹⁶³³ Истакао је у писму да у вези онога што договоре сам гарантује да ће од стране угарског краља бити испоштовано (*a wd краљеве светлости стране ња wtзи мљем на мою главоу и на мою вероу и на мою доушоу ерѣ кѣ бити wd краљеве светлости тврѣдо тоѣ що справимо*). Вероватно је султански посланик био онај слуга Мурат путем кога шаље неку поруку султану, а који се помиње у деспотовом недатираном веровном писму које је по свој прилици настало у слично време кад и претходно поменуто исправо.¹⁶³⁴ Пошто су преговори највероватније настављени, упркос упадима с османске стране, деспот Вук је писао, и то вероватно негде с пролећа 1483. године смедеревском санџакбегу Али бегу ослонљавајући га као *господара српске земље и Подунавља* што је титула налик оној коју су носили деспотови преци.¹⁶³⁵ И ово писмо спомиње ранија санџакбегова писма (*разумесмо што си нам у својим књигама писао*) и поруке што показује да је реч о одговору. У писму деспот обавештава Али бега да му је послао са султановим слугом Муратом свог слугу Јована и моли га да их безбедно отпрати на султанову Порту. Гарантује му да неће бити никаквих варки с угарске стране и захтева да и султан одржи тачке њиховог договора ако хоће трајано примирје. Деспот Вук тражи од смедеревског санџакбега да верује његовом посланику Јовану као деспотовим речима и осим тога да неке поруке од овог посланика саслуша насамо.¹⁶³⁶ Али бегу даје гаранције да слободно пошаље свог посланика у Угарску. Писмо деспотово оставља и интересантан траг утицаја турског језика и појаву турских речи у српском језику. Наиме, деспот спомиње веру великог гопосадара и *свих башалара*. Дакле, писар је на турски облик множине додао српски облик за множину.¹⁶³⁷

¹⁶³¹ М. Спремић, *Српски деспоти у Срему*, 53. А. Krstić, „Which Realm Will You Opt for?“, 148. D. Salihović, *The Process of Bordering*, 105.

¹⁶³² Треба се присетити да је османски султан и раније када је био у неприликама потезао обнову Деспотовине као дипломатски трик, међутим, чини се из контекста писма да је у овом моменту понуда имала нешто веће изгледе. К. Митровић, *Пет писама деспота Вука Гргуревића*, 72.

¹⁶³³ Н. Радојчић, *Пет писама*, 353. На овом месту истиче и титулу капетана босанских градова можда мислећи на своје достојанство јајачког бана које је још онда могао носити. Већ смо раније показали да није исправан податак Архонтологије угарских барона и чиновника у периоду од 1458. до 1526. које према грешци код Талоција сматрају да је деспот Вук 24. априла 1482. године већ покојни. Види: N.C. Tóth–R. Horváth–T. Neumann–T. Pálosfalvi, *Magyarország világi archontológiája I*, 140. L. Thallóczy–A. Áldásy, *A Magyarország és Szerbia közti összeköttetések oklevéltára*, 274.

¹⁶³⁴ Н. Радојчић, *Пет писама*, 355. К. Митровић, *Пет писама деспота Вука Гргуревића*, 74.

¹⁶³⁵ D. Dinić-Knežević, *Sremski Brankovići*, 16. М. Спремић, *Српски деспоти у Срему*, 53.

¹⁶³⁶ *ИСН II*, 388. нап. 43. (С. Ћирковић). М. Спремић, *Српски деспоти у Срему*, 53.

¹⁶³⁷ Н. Радојчић, *Пет писама*, 354. К. Митровић, *Пет писама деспота Вука Гргуревића*, 75–76.

Врло је вероватно да је негде у овом време, вероватно 1483. године 1. маја настало писмо Стефана Баторија, тада дворског судије и ердељског војводе (*Батор Иштван и одварбирова светлости краљеве и војвода арделски*/ Bátori István országbíró (udvarbíró), erdélyi vajda) а везано је са преговорима са Османлијама. Како је то закључила Катарина Митровић вероватно је да је смедеревски санџакбег послао писма по посланицима деспоту Вуку и Стефану Баторију, па да су они сачекали одговор и свраћајући код деспота у повратку отишли у Смедерево одакле их је санџакбег послао у Цариград.¹⁶³⁸ Писмо послато војводи Али бегу указује да су преговори настављени и да је дипломатска активност ишла преко већ помињаног попа Јована који се налазио и у деспотовој служби и султановог човека Мурата.

У одговору Стефана Баторија види се да је током ранијих преговора утврђено да се сруше неке тврђаве и да је у вези с тим и начињен неки уговор. Султан Мехмед је сматрао мир ништавним пошто тврђава није била порушена како је договорено. Вероватно је да се на ове преговоре односи писмо које је угарски краљ послао султану вероватно у лето 1478. године и које помиње разарање две тврђаве. Тада је краљ нагласио да за рушење тврђава није имао довољно времена до истека рока, а осим тога напад султанових поданика на Хрватску је унео неповерење у угарску страну по питању султанових намера. Премда се поуздано не зна да ли је међу утврђењима био и Шабац, као и да ли је угарски краљ озбиљно мислио да испуни договорено, ови подаци указују да се по свој прилици може говорити о наставку истих преговора.¹⁶³⁹ Угарска страна на писмо са Порте је одговорила османском пограничном заповеднику да је мир прекинут када је у посланству био Петар Доци због тражења султановог да његова војска може прелазити преко краљеве земље са или без краљевог одобрења, чега није било у ранијем уговору.¹⁶⁴⁰ Изражава се у наставку спремност за закључење мира по претходним условима како је договорено 1479. па у последњем тренутку развргнуто.¹⁶⁴¹ У одговору Стефана Баторија постоје драгоцени подаци о померању становништва и његовој улози у односима Угарске и Османлија. На султаново тражење да се са угарске територије врате људи који су са османске стране прешли одговорено је да се то може учинити ако и султан врати оне који су код њега отишли. Предложено је да обе стране пусте да се становници одлуче својом вољом на коју ће се страну преселити. Оваква одредба свакако је ишла више у прилог угарском краљу у чију су се земљу Срби већ и до тада масовно настањивали. Писмо даје обриси и дипломатске праксе између две стране у том тренутку. Наиме, Стефан Батори поручује да султан пошаље поклицаре и таоце у Смедерево (*да пошаље људе у Смедерево у талство*), а да ће онда и краљ послати своје поклицаре.¹⁶⁴²

Вероватно су се Мурат и Јован вратили с Порте за нашто више од месец дана. Тада су однели писма и поруке султана деспоту Вуку који је осим тога од османског

¹⁶³⁸ К. Митровић, *Пет писама деспота Вука Гргуровића*, 78–79.

¹⁶³⁹ Краљ у писму наводи да су зауставили рушење тврђава након инцидента. *Mátyás és a humanizmus*, 154.

¹⁶⁴⁰ D. Salihović, *The Process of Bordering*, 105.

¹⁶⁴¹ *ИСН* II, 388. (С. Ђирковић).

¹⁶⁴² Н. Радојчић, *Пет писама*, 362–363.

владара на дар добио једног коња. Према садржају писма и даривању мишљење Катарине Митровић о томе да је тада још замисао о обнови Деспотовине била актуелна сматрамо да је у потпуности исправно. Наиме, деспот се врло срдечно захвалио својим писмом писаним у Иригу 27. јуна без ознаке године (вероватно 1483). Завршава га осим тога, лепим жељама упућеним султану и с намером да верно служи османском владару као што су његови преци служили. Истом приликом је послао поруку путем Мурата и моли да се његовим речима верује.¹⁶⁴³ Последње у низу деспотових писама (премда није датовано) настало у вези са преговорима показује да се на крају одустало од стварања Деспотовине и да се према закључењу мира ишло са знатним тешкоћама због неких корака османске стране. Овим писмом деспот изражава доста хладан став према султану, што се види из инскрипције и из недостатка претходних љубазних израза и речи. Саопштава султану да је наговорио краља Матију да прихвати мир и да је његове посланике отпремио на краљев двор, а да је угарски краљ одлучио да пошаље своје посланике за чију безбедност тражи гаранције у виду слања два султанова човека. Разлог неповерењу лежи у чињеници да су двојица паша почела градити нека утврђења (*каштеле*) на брегу на Дунаву насупрот Угарске (*краљевог орсага*) на шта је краљ наредио да се његови људи томе супротставе (*краљевска је светлост одлучила господу супрот тога да буду*). Деспот Вук помало резигнирано пита султана Бајазита да ли је време *сада тај посао чинити* када се преговара о миру. Затим износи да је он сам примио гаранције пред угарском властелом да султан неће чинити ништа против угарске земље. Настојао је да упркос великом неповерењу створи амбијент који би погодовао склапању мира. Изнео је захтев да султан нареди обојици паша да обуставе грађевинске радове. Док поклицари буду ишли из једне у другу земљу тражио је да султан војске заустави у Нишу и Крушевцу, а флота да не плови до Смедерева (*к Смедереву да не иду*). Уколико султан прихвати ову молбу угарски краљ је овластио деспота Вука да заустави војску код Сегедина и Темишвара, а флота неће ићи даље од Футога и Сланкамена.¹⁶⁴⁴ Премда постоји територијална несразмера, угарска страна је предлагала стварање једне својеврсне демилитаризоване зоне током преговора.¹⁶⁴⁵ Предвиђено је да уколико султан не поступи према овим захтевима угарски краљ неће послати своје поклицаре јер би у том случају било говорено да је краљ мир учинио мимо своје воље и да он не жели закључење мира под претњом силе.¹⁶⁴⁶ Могућност обнове Деспотовине изгледа да је у потпуности напуштена услед стабиловања стања у османској држави. Међутим, деспот Вук је у писму султану поменуо човека *за кога твоје царство добро зна шта си ми поручивао*. На овај начин му скреће пажњу на раније дате предлоге које није заборавио. Упркос томе, деспот гарантује својом душом

¹⁶⁴³ Љ. Стојановић, *Старе српске повеље и писма* II, 487.

¹⁶⁴⁴ М. Спремић, *Српски деспоти у Срему*, 53. У српској историографији је остало непознато да је ово писмо сачувано и у турском преводу. Квалитет превода упућује да је преводилац био врсан познавалац и српског и турског језика пошто је текст превода готово идентичан оригиналу. Т. Gökbilgin, *Korvin Mathias (Mátyás) in Byzid II.e mektupları tercümeleeri*, 378. На преводу се захваљујем проф. др Шандору Пап.

¹⁶⁴⁵ D. Salihović, *The Process of Bordering*, 109.

¹⁶⁴⁶ Љ. Стојановић, *Старе српске повеље и писма* II, 488. D. Dinić-Knežević, *Sremski Brankovići*, 16. *ИСН* II, 388. (С. Ђирковић). К. Митровић, *Пет писама деспота Вука Гргушевића*, 79–80.

да ће се угарска страна држати уговореног док год је султан жив. Писмо завршава тражењем да султан пошаље свог улака како би га обавестио о даљим намерама.

Утврђења која је султан градио, а на која деспот алудира у писму, могу бити Кулич и Храм/Рам на Дунаву. О градњи ових утврђења оставио је помена и српски летописац бележећи под 6991 (1483) годином: *ходи Мехмед паша на Дунав и сазда два града, Храм и Кулич*.¹⁶⁴⁷ Х(а)рам је било артиљеријско утврђење облика неправилног петостраног полигона са задатком да надзире пловидбу на реци.¹⁶⁴⁸ Храм је преузео на овом подручју одбрамбену улогу града Браничева.¹⁶⁴⁹ Кулич се налазио вероватно негде у близини ранијег угарског утврђења Витешке Трпезе на око две стотине метара од обале Дунава. Град је имао шестоугаону основу с појачањем у облику бастиона на свакој страни. Око града се протезао ров некада напуњен водом.¹⁶⁵⁰

Упркос свим тешкоћама, мир¹⁶⁵¹ између султана и угарског краља био је на крају закључен пошто су оба владара била заузета на другим странама.¹⁶⁵² Угарски краљ се окренуо борби с Хабсбурзима, а султан се прво требао коначно изборити са присталицама свог брата, а потом се упустио у тешку борбу са египатским Мамелуцима.

28.3. Дипломатска активност Дмитра Јакшића

Премда је након смрти деспота Вука Гргуревевића угарски краљ титулу српског деспота дао његовим синовцима, Ђорђу и Јовану, они су дошли у Угарску са стране и нису познавали прилике на османској страни границе. Због тога краљ Матија Корвин у дипломатским задацима окреће своју пажњу другим истакнутим српским правцима који су имали значајнијих искустава у борбама с Османлијама. Такви су били браћа

¹⁶⁴⁷ На основу помена градње Кулича и Храма оправдано је и ово недатовано деспотово писмо сместити у 1483. годину. До тада је на овом месту било само село у коме је 1467. имало 56, а 1476. 38 кућа. Становништво је било ослобођено плаћања намета пошто је двадесеторица житеља даноноћно чувало стражу на Дунаву. Љ. Стојановић, *Стари српски родослови и летописи*, 254. А. Крстић–Е. Миљковић, *Браничево у XV веку*, 76. Храм, у *Лексикон градова и тргова*, 312–314. (А. Крстић). Кулич, у: *Лексикон градова и тргова*, 161–162. (А. Крстић). А. Иванов, *Банат у доба краља Матије Корвина*, 169.

¹⁶⁴⁸ А. Крстић–Е. Миљковић, *Браничево у XV веку*, 78, 79. Храм, у *Лексикон градова и тргова*, 312–314. (А. Крстић).

¹⁶⁴⁹ А. Крстић–Е. Миљковић, *Браничево у XV веку*, 76.

¹⁶⁵⁰ Кулич, у: *Лексикон градова и тргова*, 161–162. (А. Крстић).

¹⁶⁵¹ Треба имати у виду када се говори о мировном уговору да су према свему судећи две стране различито схватале овај уговор. Шандор Пап је на то упозорио скрећући пажњу да терминологију угарских верзија на латинском језику и османских назива за постогнуто стање. При томе се у угарским изворима говори о примирју, а османски текст спомиње мир. За детаљнију анализу види: S. Papp, *Ştefan cel Mare, Mátyás király és az Oszmán birodalom*, 319 па надаље. Да је сукоба на граници било види: Т. Gökbilgin, *Korvin Mathias (Mátyás)ın Byezid II.e tektupları tercümelere*, 379–380.

¹⁶⁵² Угарски краљ је своје слагање са закључењем мировног споразума изнео султану Бајазиту II у једном свом писму у коме је захтевао да се акинције не шаљу на његове земље, док је трговцима дозвољено кретање на обе стране границе. Постоји претпоставка да је мировни уговор постигнут негде токо 1484. године. *Mátyás király levelei 1460–1490*, 161–162. *Mátyás és a humanizmus*, 170–171. П. Рокаи–З. Ђере–Т. Пал–А. Касаш, *Историја Мађара*, 171.

Јакшићи, тачније Дмитар који је обављао посланичку мисију на Порти 1486. током које је и настрадао у Смедереву. Овакав инцидент до тада није био виђен у историји османско-угарских веза и озбиљно је угрозио могућност успеха преговора и претио избијањем новог османско-угарског рата.

О стању ствари на османско-угарској граници податке даје неколицина недатованих османских извештаја чије је садржаје на мађарском језику објавио Ђерђ Хазаји (Hazai György) у облику регеста, а за које смо мишљења да би их треба сместити у 1486. годину. До тада су постојале напетости између две стране на подручју Влашке.¹⁶⁵³ Године 1486. према извештајима смедеревског бега Јусуфа очекивала се угарска војна акција.¹⁶⁵⁴ Извори бележе да је на подручју јужне Угарске била велика врева. Јусуф је писао да је према извештајима ухода дознао да се угарска војска спрема код Будима и Сегедина. Османски погранични старешина је сматрао да је њихов циљ да искористе султанову заузетост у арапским земаљама и да нападну Смедерево и продру до Ниша и Алаца Хисара (Крушевац) и да их попале. Извештава надаље о стању смедеревске тврђаве препоручујући довођење појачања. Наводи да је троугаона тврђава имала у сваком углу и поред капије по једну кулу за чију одбрану би током опсаде требало по 100 војника. Осим тога писао је да је бројчано стање посаде у том тренутку 700 азапа и 300 јаничара, те сматра да је потребно послати још 1.000 јаничара, 30 тобџија и 300 цакова барута. Осим тога, сматра да треба да један старешина буде у тврђави, а други изван града како би се старао о управи и извештавао двор. Надаље предлаже да се из околине Софије и Филипопоља (Пловдива) упути 400 војника.¹⁶⁵⁵ О угарским војним припремама подробније пише у следећем извештају. Према његовом тексту сазнао је да се на дан 29. џемази-ил евела (2. јун уколико се прихвати датовање у 1486, 23. мај уколико се смешта у 1487) код Темишвара Павле Кинижи спрема са 7000 војника, а да краљ код Будима прикупља снаге. Сматрао је да је вероватно да ће кренути до 10. дана џемази-ил ахира (13. јун 1486. или 3. јун 1487). Уколико буду стигли, Јусуф бег намерава да се затвори у тврђаву и због тога тражи једног санџакбега који ће помагати изван града као и још војника.¹⁶⁵⁶ Упркос свему у Смедереву се није тачно знало шта је циљ ове окупљене војске, којој је према наводима већ исплаћена и најамнина, напад на цара Фридриха или османско крајиште које је било незаштићено. О томе се тек у јуну сазнало да је војска намењена ратовањима у хабсбуршким земљама.¹⁶⁵⁷ Ојачавање османских јединица је изазвало забринутост банова у Београду и Ковину због чега их је Јусуф бег умиривао тврдећи им да је мир и даље на снази. За

¹⁶⁵³ M. Wertner, *Magyar hadjártatok a XV. század második felében*, 602.

¹⁶⁵⁴ Како Јусуфови извештаји нису датовани Ђерђ Хазаји је стављао целокупну дипломатску акцију Дмитра Јакшића у 1487. године, премда изражава двоумљено и могућност да се све догодило 1486. године. Gy. Hazai, *A Topkapu Szeráj Múzeum Levéltárának magyar vonatkozású török iratai*, 289–291. Сматрамо да је исправније ове извештаје датовати у рано лето 1486. године, написан је сигурно после смене на престолу јер султана Мехмеда спомиње као мртвог. Текст извештаја пограничног старешине Јусуфа на османском турском језику у транслитерацији и превод на немачки језик налази се у: Gy. Hazai, *Ein Bericht über die Lage des ungarisch-türkischen Grenzgebietes in den letzten Jahren der Regierungszeit von Matthias Corvinus*, *Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae* 25 (1979) 184–187.

¹⁶⁵⁵ Gy. Hazai, *Ein Bericht über die Lage*, 186–187.

¹⁶⁵⁶ Gy. Hazai, *A Topkapu Szeráj Múzeum Levéltárának magyar vonatkozású török iratai*, 289–290. Gy. Hazai, *Ein Bericht über die Lage*, 184–187.

¹⁶⁵⁷ Gy. Hazai, *A Topkapu Szeráj Múzeum Levéltárának magyar vonatkozású török iratai*, 290.

тврђаву Смедерева је рекао да је до тада била поправљена и да није била јача од освајања.

На овом месту потребно је начинити једну дигресију пошто османски извештаји помињу једну занимљиву улогу Срба у преговорима краља Матије Корвина са царем Фридрихом. Наиме, Османлијама је било познато велико концентрисање угарске војске. Извештај пограничног старешине Јусуфа спомиње да је циљ сакупљања велике угарске војске био да застраши цара, а када су његови посланици кренули на угарски двор Павлу Кинижију је наређено да 500 мартолоса и војника пошаље преобучене у турска одела. Слично је било предвиђено и за 1.000 Срба пресељених из Смедерева и Браничева, а који стоје под Милошевом командом (вероватно Белмужевића).¹⁶⁵⁸ Њихов задатак је био да код царевих посланика начине утисак да ће Угарска имати и османску помоћ у свом ратовању у Аустрији. Због тога су војници на граници у ово време, стоји у извештају, купили много турбана и прекривача. Да овај случај није био изолован сведочи и раније помињано писмо Хајнца Домпнига који је помињао у свом писму градским властима Бреславе да угарски краљ намерава у земљу довести Турке, Србе и Влахе да би се цар и његови кнезови уплашили.¹⁶⁵⁹ Помињали смо већ и Бонфинијев извештај о страху који су изазвали српски хусари на подручју Хабсбуршких земаља.¹⁶⁶⁰

Јакшићи су и током овог периода одржавали везе с Османлијама. Османски извештај с крајишта их спомиње као Јашиолу. Како су се два коња Јакшићевих повредила тражили су за њих лекара (фелчера) међу Османлијама. Један такав из редова османске војске им је послат преко Темишвара у Нађлак. Смедеревски старешина Јусуф бег помиње у свом извештају да се један Јакшић много распитивао о стању Смедерева и Кулича (Ковилоч) због чега је послати човек мислио да је циљ угарског напада Смедерево.¹⁶⁶¹ Дакле, Јакшићи су имали и надаље врло добре везе међу Османлијама, као и познавање стања на терену које су стицали путем својих људи и ухода. Због ових знања Дмитар Јакшић је био одређен као најпогоднији да води једно угарско посланство на султанову Порту. Османлије су о томе такође биле обавештене. Јусуф бег је у наредном извештају прибележио да је и на угарском двору био посланик Сулејман који се жив и здрав вратио у Смедерево. Њему је угарски краљ рекао да мир неће бити прекршен и није намеравао да га очара својом војном силом. Извештај казује да се Дмитар Јакшић спрема у посланство и да у том случају не треба страховати од угарског напада.¹⁶⁶² Премда извештај који је послао османски посланик Сулејман није датован може се закључити да је у ово време, упркос свему, постојало велико неповерење између две стране. Наиме, јавља да су хришћани врло активни у околини Београда и поред река. Осим што је коњаницима исплаћена најамнина и предато оружје, флота је прикупљена код Београда и Сланкамена, а Павле Кинижи не проводи

¹⁶⁵⁸ Gy. Hazai, *A Topkapu Szeráj Múzeum Levéltárának magyar vonatkozású török iratai*, 290.

¹⁶⁵⁹ *Politische Correspondenz Breslaus im Zeitlater des Königs Matthias Corvinus I*, 37.

¹⁶⁶⁰ A. de Bonfinis, *Rerum ungaricarum decades IV-1*, 82. A. Bonfini, *A magyar történelem tizedei*, 923.

¹⁶⁶¹ Gy. Hazai, *A Topkapu Szeráj Múzeum Levéltárának magyar vonatkozású török iratai*, 290.

¹⁶⁶² Gy. Hazai, *A Topkapu Szeráj Múzeum Levéltárának magyar vonatkozású török iratai*, 291.

на истом месту две ноћи. У долини Колубаре испод Шапца је преграђено неко старо утврђење. Ојачана су тада и утврђења Храма и Варадина.¹⁶⁶³

Према истраживањима Александра Иванова, Дмитар Јакшић је приспео на двор у Једрене у првој половини октобра 1486. године где је према османском обичају свечано примљен у знак поштовања према владару кога представља, те је обдарен и скупоценим кафтаном (почасна дуга горња хаљина коју су султани поклањали страним посланицима).¹⁶⁶⁴ Овакво прихватање посланика и гошћење било је тада уобичајено на османском двору на коме је Јакшић провео десет дана.¹⁶⁶⁵ Потрепштине посланика давао је домаћин и то издржавање се звало *таин*. Трошкови гошћења су вођени у посебним књигама који су се називали *рузнамче*. На жалост сачувани примерци оваквих регистара постоје тек од посета које су се одиграле неколико година касније. Мисија се завршила до тада незабележеним испадом и страдањем угарског посланика. Појединости о инциденту донео је сам султан који је у писму од 2. јануара 1487. године живо настоји да са себе скине одговорност за мучко убиство угарског посланика.¹⁶⁶⁶ Султан бележи да је Дмитар Јакшић када је завршио своје поклисарство на двору, након десетодневне посете, напустио двор праћен султановим људима до Смедерева. Тамо га је смедеревски војвода са његовим људима преузео и отпратио до близу стана у коме му је с пратњом одређен смештај. Након што је поклисар остао сам са својим *јунацима*, био је нападнут вероватно 7. новембра од стране османских ратника. Султан у свом писму послатом из *Дренопоља* није навео име злоделатеља који је био одговоран за убиство посланика. Међутим, у наративним изворима, као што је спис Лутфи-паше, поменуто је да се овај звао Гази Мустафа.¹⁶⁶⁷ Разлози који су нагнали овога османског војника да се дрзне починити овакву повреду дипломатских правила и свесно се изложи тешкој казни били су личне природе о чему је писао и султан. Наиме, Дмитар Јакшић је једном приликом заробио овога Мустафу и његовог брата па се према њима понео на бестијалан начин. Мустафи је избио све зубе, а потом је наредио да свог брата испече на ражњу на тихој ватри.¹⁶⁶⁸ Сећање на овако понашање је могло османског војника заслепити мржњом и жељом за осветом. Према свему судећи, како је посланик био окружен својом пратњом (према изразу јунаци султановог писма то су прекаљени и

¹⁶⁶³ Османска страна је иначе очекивала и надаље угарски упад у околину Смедерева и у Босну због чега је писац извештаја очекивао даље инструкције уколико до напада дође. Gy. Hazai, *A Topkapı Szeráj Múzeum Levéltárának magyar vonatkozású török iratai*, 291.

¹⁶⁶⁴ Десило се то негде током друге декаде месеца шевала 891. године, односно у периоду од 9. до 18. октобра 1486. године. G. Işiksel, *Friendship and good Neighbourhood*, 35. А. Иванов, *Убиство Дмитра Јакшића* 8–9.

¹⁶⁶⁵ G. Işiksel, *Friendship and good Neighbourhood*, 35, 36.

¹⁶⁶⁶ Текст писма је објавио Иван Билијарски у склопу своје расправе о једној исправи из мађарско-османских односа. I. Biliarsky, *Une page des relations magyaro-ottomanes vers la fin du XVe siècle*, *Turcica* 32 (2000) 291–305. На основу овог писма можемо одбацити датовање догађаја на крај 1487. или почетак 1488. године како је то заступао Џемил Тахсин у свом раду у коме је објавио шпијунски извештај Вука Колочаговића у оригиналу и у преводу на румунски језик. G. Tahsin, *Un izvor referitor la moartea lui Dmitar Jakšić—solul lui Matia Corvin la Bayezid II*, *Anuarul institutului istorie și arheologie „A. D. Xenopol“* XXII 2/2 (1985) 597–603. А. Иванов, *Убиство Дмитра Јакшића*, 10.

¹⁶⁶⁷ J. Thúry, *Török történetírók II*, Budapest 1896, 4. Тури спомиње да је ову епизоду од познијих писаца поменуо и један анонимни писац из 1545. године. М. Спремић, *Породица Јакшић у Банату*, 40.

¹⁶⁶⁸ G. Işiksel, *Friendship and good Neighbourhood*, 35. А. Иванов, *Убиство Дмитра Јакшића*, 9. Према понеком сачуваном сведочанству о наглој и насилној природи Јакшића овакав дођај је сасвим могућ и замислив.

искусни војници), исправно је мишљење Иванова да је вероватно и нападач имао своје људе око себе. Лутфи паша је прибележио да је Дмитар Јакшић био рањен у лице и главу. Убиство угарског посланика није био лак задатак пошто је по свему судећи Дмитар Јакшић пружио жилав отпор и није био на месту убијен. Наиме, султан је у свом писму навео да му је рањени Јакшић послао једно писмо које овај шаље краљу Матији.¹⁶⁶⁹ Највероватније да је од последица рана Јакшић умро 8. новембра 1486. године.¹⁶⁷⁰

Овај инцидент је постао у османско-угарским односима прави скандал који је претио да прерасте у отворени ратни сукоб. Колико је ово убиство имало одјека сведочи и српски летописац којем се чинио довољно важним да га прибележи макар и штуро и непоуздано (*Загубише Турци Дмитра Јакшића на смедеревских кратех*).¹⁶⁷¹ Иванов је доказао да се може одбацити тврдња изнета у габровском летопису, а коју је преузела српска историографија,¹⁶⁷² да је Јакшић убијен на Језавском мосту у Смедереву.¹⁶⁷³ Место на коме се инцидент десио треба се тражити на другом месту, можда у смедеревској вароши близу капије која гледа на Језаву.¹⁶⁷⁴

Султан је упутио посланство у Будим и настојао је свим средствима доказати да убиство није учињено с његовим знањем.¹⁶⁷⁵ Османско посланство је морало стићи у Будим до 31. децембра 1486. године када је о њему известио ферарског војводу Херкула његов изасланик из Беча, Цезар Валентини.¹⁶⁷⁶ Колико је ова вест бурно примљена у Будиму сведочи султанов шпијун на самом двору, неки Вук Колочаговић.

Краљ је прво бурно реаговао плеснувши дланом о длан и оптуживши Османлије да им је споразум велики али празан, а потом је сазвао своје најближе сараднике како би се размотрило шта се треба чинити. На крају краљ Матија је одлучио да примирје не раскида макар и сви Јакшићи умрли (овај моменат политичке утилитарности скопчан је с улогом српских старешина у угарским политичким оквирима). Међутим, према речима османског шпијуна краљ је био озбиљно озлојеђен због погибије *нашег брата Јакшића*.¹⁶⁷⁷ Одлучено је да ће освета за ово убиство уследити онда када султан буде забављен борбом против Мамелука у Египту.¹⁶⁷⁸ Угарски краљ је веровао да је убица

¹⁶⁶⁹ I. Biliarsky, *Une page des relations magyaro-ottomanes*, 298.

¹⁶⁷⁰ Турски историчар Гинеш Ишиксел је датовао убиство Дмитра Јакшића у период између 7. и 16. новембра 1486. године. G. İşiksel, *Friendship and good Neighbourhood*, 35.

¹⁶⁷¹ Љ. Стојановић, *Стари српски родослови и летописи*, 255.

¹⁶⁷² ИСН II, 445. (С. Ћирковић). *Дмитар Јакшић*, у: СБР 3, 302. (С. Ћирковић).

¹⁶⁷³ Податак је преузео и Гинеш Ишиксел када је писао о овом случају сведено у својој расправи о односима краља Матије Корвина и султана Бајазита II. G. İşiksel, *Friendship and good Neighbourhood*, 35.

¹⁶⁷⁴ У старијој литератури се углавном узима да се убиство догодило на језавском мосту. М. Спремић, *Породица Јакшић у Банату*, 40. А. Иванов, *Убиство Дмитра Јакшића*, 11–12.

¹⁶⁷⁵ У свом писму упућеном с почетка 1487. године султан се заклинје сабљом коју опасује, животом својих синова и вером коју исповеда. Осим тога, у писму неколико пута понавља да се то десило мимо његовог знања и наређења. I. Biliarsky, *Une page des relations magyaro-ottomanes*, 297.

¹⁶⁷⁶ I. Nagy–A. Nyágy, *Magyar diplomáciai emlékek III*, 376. А. Иванов, *Убиство Дмитра Јакшића*, 14.

¹⁶⁷⁷ Османски оригинал текста и превод на немачки: Gy. Hazai, *Zur Rolle des Serbischen im Verkehr*, 547–549. На сличан срдачан начин говори и о деспоту називајући га братом (*karındaşım Despot*). T. Gökbilgin, *Korvin Mathias (Mátyás)ın Byzid II.e mektupları tercümelere*, 377.

¹⁶⁷⁸ А. Иванов, *Убиство Дмитра Јакшића*, 53.

Дмитра Јакшића био подмићен од султана да учини ово убиство. Није га успело разуверити ни султаново наређење према коме је смедеревски војвода погубљен, а ни чињеница да је из Цариграда наређено пограничним заповедницима да не крше мир с Угарском.¹⁶⁷⁹ По свој прилици османско посланство није имало већег успеха током овог боравка на двору у Будиму када је султан морао да шаље ново посланство у јануару 1487. године вођено чаушем Ибрахимом, слугом и склавом султана.¹⁶⁸⁰ Краљ Матија је своје нерасположење показао и чињеницом да је посланике примио усред грмљавине топова на ратишту током опсаде Бечког Новог Места. Ту се налазио и Стефан Јакшић који је на вест о смрти свог брата сломљен болом покушао да се убије тако што је потегао нож да себи пререже грло, но га је околина у томе омела.¹⁶⁸¹ Касније је Стефан Јакшић тражио од краља да дозволи да из освете убије султановог посланика што му краљ није одобрио говорећи му да никог не може наћи који би то за новац хтео учинити, што упућује на претходно речено да је угарски краљ сматрао да је Дмитар Јакшић страдао под сличним околностима.¹⁶⁸²

Посланство султана пред Бечким Новим Местом угарски краљ је и даље наставио да застрашује својим ратоборним држањем тако да је чауш Ибрахим или заборавио краљев одговор или га није чуо од топовске паљбе што је угарски краљ посебно пребацио Порти. Међутим, угарски краљ је добро знао докле сме да оде са својим држањем и шта му политички интереси налажу. Мир с Османлијама био му је преко потребан услед исцрпљености дуготрајним ратовањем против цара Фридриха III. Ствар је решена до лета 1487. године.

25. јуна 1487. године краљ Матија је у *опседенију Новога Места* писао султану (*Пресветлomu поглавију и узможном господину султан Бајазид хану, великом цару турском и иним многим земљама господину, брату и пријатељу и роду нашем предрагом*) прилично срдачним тоном.¹⁶⁸³ У писму краљ саопштава да је књигу коју је донео склав Алија примио с добром вољом што указује да се дотле ствар изгладила. Истиче да верује да се зла према његовој држави на крајиштима нису десила са

¹⁶⁷⁹ Мир на граници био је врло нестабилан у целом овом периоду. Да су погранична четовања имала тешке последице сведочи једно писмо султана упућено угарском краљу у коме је резултате ових чарки окаракетрисао тежим од оних у отвореном рату. У наставку наводи да је по неком Константину Халбу примио жалбе угарског краља и да је спреман дати задовољење за њих, али је исто тако навео да од пограничних беогав све чешће прима извештаје о угарским нападима и пљачкама за шта предлаже да се пошаљу изасланици да извиде. Да је султан иступао оштро против прекршилаца наређења сведочи исто ово писмо у коме је навео да је једног прекршиоца обесио. I. Nagy–A. Nyáry, *Magyar diplomáciai emlékek* III, 376. Gy. Hazai, *A Topkapu Szeráj Múzeum Levéltárának magyar vonatkozású török iratai*, 291–292. ИСН II, 445. (С. Ћирковић). I. Biliarsky, *Une page des relations magyaro-ottomanes*, 298. А. Иванов, *Убиство Дмитра Јакшића*, 16.

¹⁶⁸⁰ I. Biliarsky, *Une page des relations magyaro-ottomanes*, 299.

¹⁶⁸¹ Стефан Јакшић је надживео свог брата неколико година. Умро је 6. јануара 1489. године у Бечу. М. Спремић, *Породица Јакшић у Банату*, 41.

¹⁶⁸² А. Иванов, *Убиство Дмитра Јакшића*, 15.

¹⁶⁸³ Угарски краљ је неретко истицао сродство са османском владарском династијом што је и до данас неразјашњено у целини. Н. Радојчић, *Пет писума*, 363–365. К. Nehring, *Quellen zur ungarische Aussenpolitik in der zweiten Hälfte des 15. Jahrhunderts* I, *Levélári Közlemények* 47 (1976) 116. Gy. Hazai, *A Topkapu Szeráj Múzeum Levéltárának magyar vonatkozású török iratai*, 293. Турски превод овог писма види: Т. Gökbilgin, *Korvin Mathias (Mátyás) in Byezid II.e mektuplari tercümeleri*, 380–381. Преводилац је и у овом случају био прилично верзиран у превођењу српског текста на османски турски.

султановим знањем и исто тако одговара на султанове жалбе истичући да напади од стране Северина против османске територије нису учињене с његовим знањем (*да заиста све нам се не даје на знање*).¹⁶⁸⁴ Настваљајући, истиче да зна да је са својим тужбама *за плине* који су почињени на његовој територији већ додијао султану, али поново тражи од Порте да пошаље неког свог човека са потпуним овлашћењима и да са човеком кога би одредио угарски краљ испита стање на терену и да разреши спорове пошто тужбе пристижу сваки дан. Сам краљ се жали на војводу Врхбосне који је учинио пљачкања и плењења на подручју Босне под угарском влашћу и начинио продор у Хрватску до града Книна (*једном у Босни, друго...у Хрватих под градом нашим Тинином*) након којих је био поражен и потиснут. Краљ Матија сматра да мира на крајишту неће бити све док султан не казни и не уклони тога војводу који је наводно говорио да он не хаје за султанове наредбе и да ће се за свој пораз осветити Угрима.¹⁶⁸⁵ Такође се каже да тај стално смишља нешто чиме би мир између Угарске и Османлија покварио. Да је смена санџакбега у Смедереву била успешна сведочи и угарски краљ који у свом писму пише похвално о смедеревском *војводи* кога препоручује султану и за кога истиче да је човек који љуби мир и да је добро што је такав човек на том крајишту.¹⁶⁸⁶ На крају моли султана да верује ономе што му је поручио, а што ће му пренети склав Алија. Дакле, упркос немилим догађајима и страдању угарског посланика спољнополитички интереси обеју земаља диктирали су суздржаност приликом реакције на овај изазов.¹⁶⁸⁷ Због тога је овај догађај остао само на нивоу дипломатског инцидента, премда белешка габровског летописа, према којој *загради се Витешка Трпеза каменом*, показује да се сукоб са османске стране очекивао.¹⁶⁸⁸ Стање мира на граници било је поново утврђено до 1488. године када је у посланству у Угарској био Хаџи Заганос чије је сведочанство такође сачувано. О свом посланству је османски поклизар сачинио извештај упућен Порти. Према слову извештаја у Будим је стигао са пратњом 16. маја где је чекао наредних 10 дана. Чуо је да се очекује долазак посланства француског краља. Хаџи Заганос је био мишљења да се и тамо прикупљају најамници. Посланство је потом отпратено у Беч. Преговори су текли споро (расправа је трајала пуних 17 дана), али је успео убедити краља Матију да се закуне на неки споразум. Османски посланик је потом послат у Сегедин где му се прикључио угарски поклизар.¹⁶⁸⁹ Премда није јасан задатак Хаџи Заганоса вероватно је да је био скопчан са преговорима око продужења мира. На овакав закључак могу упућивати и завршне речи извештаја, који спомиње и ствари неког херцега не наводећи његово име, као и да је

¹⁶⁸⁴ Краљ у писму на исти начин правда и султана сматрајући да се ни њему не саопштава све што се на крајиштима дешава.

¹⁶⁸⁵ D. Salihović, *The Process of Bordering*, 110.

¹⁶⁸⁶ D. Salihović, *The Process of Bordering*, 110.

¹⁶⁸⁷ А. Иванов, *Банат у доба краља Матије Корвина*, 172.

¹⁶⁸⁸ Белешка је у летопису стављена под годином 6995. што би одговарало времену од 1. септембра 1486 до 31. августа 1487. према рачуњу времена од Христовог рођења. Вероватно је да су радови учињени у првој поливни 1487. године. Љ. Стојановић, *Стари српски родослови и летописи*, 255.

¹⁶⁸⁹ Посланик бележи да је краљ отишао у *Истол Белиград (Istol Beligradi, Столни Београд)* где почивају ранији угарски краљеви. Интересантна је чињеница да град назива његовим српским именом. Транскрипт текста и превод на немачки језик види: Gy. Hazai, *A Topkapu Szeráj Múzeum Levéltárának magyar vonatkozású török iratai*, 293–294. Gy. Hazai, *Eine Urkunde der ungarisch-türkische Friedensverhandlungen in der Zeit von Matthias Corvinus und Bayezid II*, *Rocznik Orientalistyczny* 38 (1976) 156–160.

краљ казнио некон крадљивца зворничке соли који је вероватно био племић јер у наставку наводи да му је одузео сву имовину и замкове и да га је затворио. На Порти је у посланству боравио угарски човек по имену Гал.¹⁶⁹⁰ Након значајних дипломатских напора продужење дотадашњег мира је потврђено што је имало значаја на живот становништва обе земље. Према њему трговци обеју страна имали су могућност слободног пролаза уз плаћање уобичајених царина. Јасно се да уочити да је економски моменат за две стране био прилично важан, тако да је заштита трговаца и њихово безбедно прелажење поверено пограничним старешинама обеју држава.¹⁶⁹¹

Страдање војводе Дмитра Јакшића остало је забележено и у једној пропагандистичкој песми која је остала упамћена као *Песма дијака Гргура (Gergely diák éneke)*. Песма лирског тона је сачувана у одломку, док је име аутора сачувано као акростих (Gregori). Настала је вероватно негде око 1490. године. Према песми слуга неименованог господара служио је и стекао пажњу свог господара. Краљ је његовог господара одредио да иде у посланство османском владару чијим је речима угарски краљ веровао. Угарски посланик није желео отићи у посланство јер је знао да тамо има много непријатеља, али је ипак отишао. На крају угарски поклицар је убијен што је краљу учинило врло велику жалост. Према посланику у песми нема име, на основу садржаја може се закључити да говори о Јакшићу који је под реченим околностима настрадао током своје дипломатске мисије у Смедереву.¹⁶⁹²

28.4. Уходе и шпијунирање

Османски султан имао је врло развијену мрежу ухода на широком простору, а посебно у Угарској, преко које је увек могао добијати најновије вести са оних страна које су га интересовале. Личност Вука Колочаговића позната је само у оним детаљима које је сам саопштио у свом конфидентском извештају након што је писао о ономе што је османске старешине интересовало (како је примљена вест о убиству Дмитра Јакшића). Био је османски ухода на самом угарском двору што по себи сведочи о добро разрађеној османској шпијунској мрежи. Пише да је стајао као стражар пред вратима и да је имао приступ владаревој преписци. Можда је био близу краљевим канцеларијама. Познати османиста Ђерђ Хазаи доводио га је у везу са кореспонденцијом на српском језику. У османској служби, код Али бега, су му стајала браћа.¹⁶⁹³ Како је утврђено извештај који је послао био је преведен на турски језик, тако да је врло вероватно да је оригинални извештај написао на српском језику, односно да можда није познавао турски језик. Осим српског, врло је вероватно познавао мађарски језик, а можда и латински и вероватно је да је био писмен човек.

¹⁶⁹⁰ Gy. Hazai, *A Topkapu Szeráj Múzeum Levéltárának magyar vonatkozású török iratai*, 294.

¹⁶⁹¹ D. Salihović, *The Process of Bordering*, 108.

¹⁶⁹² Текст песме налази се на страници: <http://magyar-irodalom.elte.hu> (приступљено: 17. 07. 2021). *Gergely deák éneke*, Magyar irodalmi lexicon I, főszerkesztő: Benedek Marcell, Budapest 1963, 397.

¹⁶⁹³ Gy. Hazai, *Zur Rolle des Serbischen im Verkehr*, 543, 546.

Врло је вероватно да његово право име није било оно под којим је послао извештај. Док се мишљење Александра Иванова о идентификацији овог уходе са чиновником и кастеланом српских деспота из Ирига, Вуком Колаковићем (Голаковићем, *Wok Colachowigh/ Golachowigh castellanus castris ipsorum Iregh*) може сматрати оправданим и могућим (мада је питање да ли је каснији кастелан Ирига могао да стоји пред краљевим вратима и слуша разговор),¹⁶⁹⁴ дотле Тахсиново повезивање овог човека са неким од браће Херцеговића није нарочито вероватно.¹⁶⁹⁵ На основу извора не може се одбацити, нити прихватити, мишљење да је Вуково презиме измишљено према називу места Калоче које лежи на југу Угарске.¹⁶⁹⁶ У сваком случају врло је интересантан детаљ појава овог османског уходе Србина у савременим изворима који сведочи о разноликости и значају улога којих су се прихватили српски војници на простору Угарске и Балкана.

Да није помињани Вук Колочаговић био једини шпијун показују и други османски извори. Шандор Пап је у османској грађи нашао податке о једном конфидентском извештају, вероватно из 1477. године, када је из околине санџакбега Али бега послат у Будим неки Никола са задатком да уходи тамошња збивања. У угарској престоници овај шпијун је провео четири или пет дана и сазнао да се угарски краљ намерава измирити с немачко-римским царем због гласова који се преносе о султановној намери да нападне Угарску. Али бег је након тога подстицао султана да што пре дође у помоћ његовим крајевима који ће у супротном потпуно пропасти.¹⁶⁹⁷ О шпијунима говори и један недатовани извештај (вероватно из 1476. године) који садржи податке преведене са *словенског на латински* београдског капетана Онофрија Бајмоција. Тако он пише да је послао једног београдског трговца (могуће Србина) у Смедерево да извиди стање. Он је податке стекао *a Rascianis qui erga maiestatem vetsram occultam fidem parerunt* што сведочи да су Угари имали своје присталице међу становницима Смедерева. Међу стварима које је сазнао јесте и то да је Али бег био послао једног уходу у Будим који је након двадесет дана донео податке о угарским припремама.¹⁶⁹⁸ Шпијунској активности Срба умногоме је поговодила њихова ангажованост у трговини која је собом повлачила путовање и познавање језика.

¹⁶⁹⁴ Вук Колаковић или Вук Голаковић био је чиновник и кастелан деспота Ђорђа и Јована Бранковића у Иригу који се помиње 1497. године у акту сремских жупанијских власти у вези са истрагом напада на поседе породице Гребен од Вингарта. Том приликом Колаковић је напао посед Арпатарло (Рума) и однео деветину плодова (*omnes nonas frugum*). О околностима његовог преласка у Угарску и времену када се оно десило не зна се ништа услед природе изворне грађе. MNL DL 20598. А. Крстић, *Акт сремских жупанијских власти о истрази против деспота Ђорђа и Јована Бранковића и њихових фамилијара (Врџник, 22. август 1497)*, Иницијал. Часопис за средњовековне студије 5 (2017) 157–179. Д. Csánky, *Magyarország történelmi földrajza* II, 232 (смешта га међу замкове). Д. Ј. Поповић, *Срби у Срему*, 65. Д. Динић-Кнежевић, *Словенски живаљ у урбаним насељима средњовековне јужне Угарске*, 20. Р. Rókały, *A szerbek betelepülése*, 56. Вук Колаковић, у: *СБР* 2, 395. (С. Ћирковић).

¹⁶⁹⁵ G. Tahsin, *Un izvor*, 601. А. Иванов, *Убиство Дмитра Јакушића*, 14. Иванов је изнео и неке друге могуће идентификације. Тако је изнео претпоставку да се овај Вук Колочаговић може довести у родбинске везе са Турчином Колаковићем, османским командантом Раче на Сави из 1527. године.

¹⁶⁹⁶ G. Tahsin, *Un izvor*, 601.

¹⁶⁹⁷ S. Papp, *Štefan cel Mare, Mátyás király és az Oszmán birodalom*, 315.

¹⁶⁹⁸ L. Thallóczy–A. Áldásy, *Magyarország és Szerbia összekötöttéseinek oklevéltára*, 283. M. Wertner, *Magyar hadjáratok a XV. század második felében*, 418–419.

29. Миграторна кретања и друштвени оквири српског становништва

Током досадашњег излагања догађајне историје Срби и њихове вође су спомињани у више махова са намером да се њихово деловање смести у историјски контекст. Намера даљег излагања је да објасни околности њиховог деловања и разлоге који су стајали иза њих.

Српски народ доспео је у једно преломно време које се неминовно одразило на српско друштво у целини. Српско друштво је увелико изгубио своју елиту и остало обезглављено што је пропаст државе учинило потпуним.¹⁶⁹⁹ У српском друштву је тиме умногоме нестала социјална разлика, а потискивање из градова и везивање успона на друштвеној лествици за војну улогу је додатно дао замаха деелитизацији друштва.¹⁷⁰⁰ Срби су, нашавши се између две супротстављене државе, великим својим делом боравили управо на граници и због тога припадали такозваном пограничном друштву. Старешине тог друштва имале су важну улогу, мада нису увек биле поуздане, у офанзивним и дефанзивним плановима обе стране.¹⁷⁰¹ Нестанак српских средњовековних држава је додатно убрзао миграторне процесе који су се и до тада одвијали што је знатно утицало и на друштвене прилике на обе стране границе.

Да је друштво које посматрамо имало своје посебне одлике јасно је из чињенице пограничног положаја. Наиме, услед обостраног додира и утицаја погранични простор је постао нека врста тампон зоне са својим посебним правилима различита по својим карактеристикама од османске и угарске унутрашњости.¹⁷⁰² Граница се у савременим истраживањима све чешће схвата као посебно поље истраживања и посматра кроз призму интензивног раздвајања, односно, за разлику од екстензивног, доноси квалитативну промену посматрања формирања и постојања границе. Све се чешће у савременој науци граница посматра као процес. Када говоримо о граници у ово доба она се још мање треба разумети као линија, а пре као једно подручје које нимало није било непроходно и изоловано.¹⁷⁰³ Уколико се сетимо честих обостраних напада онда та тврдња постаје још прихватљивија. Поред тога граница између две земље у овом случају заиста није била статична (ни физички) што теорију границе ствара прихватљивим оквиром истраживања.¹⁷⁰⁴ Односно, граница у овом смислу заиста може да се разуме као место активног процеса граничења (међусобни додир и струјања). У овом делу може се прихватити мишљење Томаса Неијла да је граница у ствари процес циркулације и да је њен главни производ стварање једног хибридног пограничног

¹⁶⁹⁹ Н. Лемајић, *Српска елита на прелому епоха*, 11.

¹⁷⁰⁰ Н. Лемајић, *Српска елита на прелому епоха*, 26.

¹⁷⁰¹ N. Isailović, *Living by the Border: South Slavic Marcher Lords in the Late Medieval Balkans (13th – 15th centuries)*, Banatica 26 (2016) 106.

¹⁷⁰² Османски систем је унутар својих граница иначе био прилично разуђен. D. Salihović, *For a Different Catastrophe*, 78–80.

¹⁷⁰³ T. Nail, *Theory of the Border*, Oxford 2016, 8.

¹⁷⁰⁴ T. Nail, *Theory of the Border*, 5.

друштва.¹⁷⁰⁵ Обе стране су истовремено настојале да своју пограничну територију контролишу и заштите.

Османлије су, слично Угарима, настојали да своју активну одбрану ојачају употребом војних потенцијала домаћег покороног становништва и придошлица.¹⁷⁰⁶ Јаче османске снаге биле су распоређене само у пограничним тврђавама и у онима знатнијим у унутрашњости. Таква утврђења су била, када је реч о подунавском делу границе: Смедерево, Голубац, Храм, Кулич, Ресава у Смедеревском санцаку и Крушевац у унутрашњости. Нека од њих су имала статус утврђених насеља која су означавана као кале. Међу османском војском у најзначајнијим утврђењима били су стационарани јаничари као елитне снаге који су углавном у њима проводили до три године. Посаду тврђава иначе су чинили мустахфизи на челу са диздаром, а у њима је било различитих јединица.¹⁷⁰⁷ Тако су у подунавским утврђењима забележени азапи, односно лако оклопљена пешадија, фариси, плаћена лака коњица, различите јединице врбоване од домаћих људи, као и тобџије и разне занатлије. Живот на граници био је свакодневно скопчан с војним задацима и потребама. Значило је то настајање једног сасвим самосвојног менталитета и начина живота у коме су храброст и војна окретност на обе стране цењени као посебне врлине.

На то је деловало више фактора, а пре свих чинњеница да је реч о динамичном, променљивом, неодређеном и нестабилном животном окружењу.¹⁷⁰⁸ Може се закључити да је на овом простору сигурност била на врло ниском нивоу и да је борба била готово свакодневна пошто међусобне провале и пљачке нису престајале ни у доба мира између султана и угарског краља. Османски мир је значио, пре свега, недостатак судара са султанском војском и похода великих размера, али не и престанак четовања на граници. Могућност стицања плена је додатно подстицала погранично војно активно становништво да се укључи у провале. Четовања су у миру неретко узимала толиких размера да су штете и разарања била слична онима у рату, па су обе стране морале интервенисати. Дефтери такође спомињу једну сталну константу живота на граници, а то је стални страх од напада непријатеља. Због тога су се вешти и храбри ратници на обе стране посебно ценили. Важан моменат који је одлучивао о животу и поступцима српског живља биле су могућности преживљавања. Честа разарања и уништења смањивала су могућности привређивања. Тако османски дефтери спомињу да су због ратних дејстава неколики пазари и панађури престали да се одржавају.¹⁷⁰⁹ На угарској страни су подаци о пустошењима и изазваној паници исто тако јасни. Запустошење и нередовно стање довели су практично до растакања жупанијског система у Ковинској и Крашовској жупанији. Околина Београда и Смедерева с османске стране, односно угарско Посавље и Подунавље, услед вишедеценијских континуираних сукоба, заиста нису представљали привлачно место за живот у овим временима поготову за

¹⁷⁰⁵ T. Nail, *Theory of the Border*, 8.

¹⁷⁰⁶ А. Крстић–Е. Миљковић, *Браничево у XV веку*, 73.

¹⁷⁰⁷ А. Крстић–Е. Миљковић, *Браничево у XV веку*, 73.

¹⁷⁰⁸ D. Salihović, *For a Different Catastrophe*, 82, 85.

¹⁷⁰⁹ Дефтер Смедеревског санцака из 1476. године бележи да се панађур код села Конарева више не одржава. А. С. Аличкић, *Турски катастарски пописи I*, 250.

земљорадничко становништво.¹⁷¹⁰ Слично се може рећи и о врлетним крајевима на граници на простору Босне. Живот на граници умногоме је чинила могућим прилика за искоришћавање неодређености пограничног појаса.¹⁷¹¹ Искоришћавање је подразумевало успон у хијерархији, али је захтевало пре свега војни ангажман. Околности које су владале на крајишту (несигурности и неизвесност) погодовали су политичким амбицијама од широких маса становника до највиших слојева друштва што је утицало на обострано продужавање четовања. Политичко искоришћавање зарад успешнијег наставка ратовања или легитимизације власти посведочени су и у османском и у угарском случају.¹⁷¹²

29.1. Међу Османлијама

До сада смо већ рекли да је покорено српско живље у Османком царству своје место нашло у оквирима система *зиме*. Положај и животне околности српског становништва осим тога одређивала је и њихова социјална припадност, односно укљученост у војне елементе друштва или остајање у оквирима пољопривредног производног становништва (*раја*).

Најразноврсније су судбине најзначајнијих историјских личности. Чланови владајућих династија су неретко страдали или емигрирали пошто је за њих новонастала ситуација била посебно неповољна (краљ Стефан Томашевић, краљица Катарина, слепи деспот Стефан Бранковић, деспот Вук Гргуревић). Случај царице Маре и ослепљеног Гргура Бранковића показују и могућности другачијег поступања према османским интересима наклоњеним члановима владарских породица. Подаци о босанским краљевима постављеним од стране султана такође сведоче о томе да се османска власт није ограђивала од придобијања угледних личности за интересе своје политике ни у ово доба. Случај кнеза Стефана Херцеговића (каснији Ахмед паша Херцеговић) пак представља могућности социјалног успона које је султанова држава нудила онима коју су примили ислам и прихватили политику османске државе.

Некадашња крупна властела је углавном нестала са позорнице пошто се у османски систем није могла лако уклопити.¹⁷¹³ Немали део најзнатније властеле је страдао у борбеним дејствима или је заробљен како је о томе било речи у поглављу о османском освајању Српске деспотовине и Краљевине Босне. За преостале чланове овог слоја становништва османска власт је наменила опхођење зависно од политичке користи и показане послушности, премда је према њима политика била углавном оштра.¹⁷¹⁴ За најзначајније и најугледније чланове српског друштва посебно су била

¹⁷¹⁰ А. Крстић, *Смедеревски крај*, 47–53. А. Крстић, *Околина Београда у позном средњем веку*, 205, 206.

¹⁷¹¹ D. Salihović, *For a Different Catastrophe*, 82.

¹⁷¹² D. Salihović, *For a Different Catastrophe*, 81, 95, 96, 104.

¹⁷¹³ G. İşıksel, *Ottoman Power Holders in the Balkans (1353–1580)*, 86.

¹⁷¹⁴ Н. Лемајић, *Српска елита на прелому епоха*, 39.

опасна времена великих похода, односно неуспеха султанских војски (када је ћудљиви султан Мехмед II умео да буде посебно округан). Ова несигурност је умногоме деловала штетно на процес елитизације преосталих српских старешина.¹⁷¹⁵ Српски летописи су прибележили погибију Марка Трикалског, Марка Алтомановића и Дмитра Томашића од стране санџакбега у Вучитрну пред поход на Босну, а могуће је да је сличних примера било и касније.¹⁷¹⁶ Преостали су настојали да своје место нађу на међи сукобљених држава. У сваком случају били су осуђени на прилагођавање насталим околностима у границама нових уређења. Да се нису лако мирили са новонасталим стањем показују акције различитих првака на подручју покорене Деспотовине и Босне, односно херцегове државе. Ситније племство свакако није нестало у оној мери са историјске сцене као највиђенији чланови средњовековне српске елите. Тако су на себе преузели некада ситни властелини различите политичке и друге улоге које до тада нису могли. Било је речи о босанским племићима који су тражили подршку Венеције, а дефтери указују да ни на подручју Смедеревског санџака није овај слој потпуно нестао.¹⁷¹⁷ Премда им Османлије никада нису безрезервно пружале поверење ситно племство је требало бити спона између становништва и нове власти.¹⁷¹⁸ Због тога је омогућено уживање тимара већем броју хришћана који су се покорили или освајачу учинили какву услугу.¹⁷¹⁹ Тако браничевски дефтер спомиње оне коју су добили повластице предавши тврђаве Ресаву и Голубац, односно оне који су чували голубачку тврђаву. Слично је било и са оним становницима који су стражарили на Дунаву, чували тврђаве или обезбеђивали тврђавским посадама потребне ствари.¹⁷²⁰ За неког Браноша је изричито наведено да је калауз, односно водио је војску показујући пут, и за то је добио у тимар село Кнежицу у Ждрелу са 14 кућа.¹⁷²¹ Свештеник Никон је држао тимар који су чинила села Доња Сена и Горња Црвена Стена у Лучици и Ресави заједно са мастиром Светодухна (Манасијом) пошто је давао двојицу чланова посаде тврђаве Ресави.¹⁷²² Тимар су притежавали и тобџије тврђаве Ресави, Никола и Степан.¹⁷²³ Било је и држалаца тимара који су дошли из Угарске. У браничевском дефтеру се спомиње група хришћана племићког порекла који су дошли под заклетвом

¹⁷¹⁵ Н. Лемајић, *Српска елита на прелому епоха*, 43.

¹⁷¹⁶ Летописи бележе страдање босанске властеле речима: *закла цар господу баосанску, јула 22. под годином 1464. Слично помињу и страдање Јање Кантакузиновића и његове целе породице. Љ. Стојановић, Стари српски родослови и летописи*, 245, 247, 251. Н. Лемајић, *Српска елита на прелому епохи*, 139.

¹⁷¹⁷ Н. Лемајић, *Српска елита на прелому епоха*, 38.

¹⁷¹⁸ Е. Миљковић–Бојанић, *Смедеревски санџак*, 72.

¹⁷¹⁹ Н. Лемајић, *Српска елита на прелому епоха*, 38–39.

¹⁷²⁰ Тако су становници Голупца у замену са чување бродова и утврђења ослобођени свих давања 1467. године. Дефтер из 1476. године прецизира њихове обавезе према којем треба да буду на услузи у свако време на било који начин за шта су ослобођени свих дажбина, као и чувања мартолоских заробљеника. Становници села Буковник у Лучици су исто тако ослобођени пореза јер голубачкој тврђави праве 10.000 стрела годишње. Посебно су пописивани гвожђари, пушакри и друге занатлије у градовима. Њихов положај је био такође другачији. М. Стојковић, *Браничевски тефтер*, 252–253, 254–255, 256. Н. Лемајић, *Српска елита на прелому епоха*, 46. Е. Миљковић–Бојанић, *Смедеревски санџак*, 257. М. Васић, *Мартолози у југословенским земљама под турском влашћу*, 62. А. Крстић–Е. Миљковић, *Браничево у XV веку*, 67–69.

¹⁷²¹ За ту службу је уживао 1402 акче прихода. М. Стојковић, *Браничевски тефтер*, 198.

¹⁷²² М. Стојковић, *Браничевски тефтер*, 250–251.

¹⁷²³ М. Стојковић, *Браничевски тефтер*, 239.

да врше службу као и остале спахије.¹⁷²⁴ Тако је број хришћана-спахија у Смедеревском санцаку био значајан, односно било их је готово педесет одсто свих тимарника у санцаку.¹⁷²⁵ Међутим, велики број хришћана спахија је уживао изузетно мале тимаре, углавном испод 4.000 акчи, у Браничеву половина тимара је пак доносила приход испод 2.000, односно углавном и испод 1.000 акчи (према Еми Миљковић-Бојанић од укупно 176 тимара у санцаку 90 је било у Браничеву).¹⁷²⁶ Неретко су хришћани-спахије делили тимар, чак и њих више истовремено.¹⁷²⁷ Понеки од хришћанских тимарлија су ипак држали значајне тимаре. У Смедеревском санцаку 1476. године значајан приход имао је врховни влашки кнез Малога, син Николе, чији је тимар износио преко 10.000 акчи годишње,¹⁷²⁸ а међу спахијама хришћанима у Браничеву тимар са највећим приходима држали су Вукосав, Војин и Јован, синови неког Радана (Радановићи).¹⁷²⁹ Неки од становника су за своје заслуге према османским властима стекле положај муселема, односно слободних становника. Слично је било стање и у Босни.¹⁷³⁰ Према подацима дефетра за Босански санцак може се закључити да многи од тимарника нису вршили своје задатке пошто су тимаре губили због неодрживања на позив у поход против Узун Хасана или су побегли у Угарску.¹⁷³¹

Хришћанско становништво имало је могућности да ступи у неке од редова османске војске и тиме уђу у ред повлашћеног становништва. Стицање оваквог статуса било је нешто лакше у пограничним подручјима која су имала велику потребу за војницима. Због тога су османске власти настојале у војне и полувојне редове укључити домаћи хришћански живаљ.¹⁷³² У прилог оваквом закључку иде и чињеница да су османски серхати или крајишта имала не само одбрамбену улогу, већ и значајно место у освајању суседних крајева, како је то показано у ранијем излагању. Домаћем живљу је ефикасност пограничног система одбране омогућавала какву-такву сигурност, а плећење суседних крајева пружало примамљујућу могућност побољшања егзистенције што је била значајна мотивација укључивању у овај систем.¹⁷³³ Ступање хришћанских поданика у османску службу није била новост. О присуство великог броја хришћана, *Грка, Бугара, Македонаца, Арбанаса, Есклавона, Расијанаца и Србијанаца, поданика деспота Расије и Влаха* који су у османској служби на силу писао је још бургундски путник Бертрандон де ла Брокијер тридесетих година XV века.¹⁷³⁴

¹⁷²⁴ М. Стојковић, *Браничевски тештер*, 259.

¹⁷²⁵ М. Васић, *Мартолови у југословенским земљама под турском влашћу*, 59. Е. Миљковић-Бојанић, *Смедеревски санцак*, 73. Н. Лемајић, *Српска елита на прелому епоха*, 37, 41.

¹⁷²⁶ Е. Миљковић-Бојанић, *Смедеревски санцак*, 68, 69–70. Н. Лемајић, *Српска елита на прелому епоха*, 41–42.

¹⁷²⁷ М. Стојковић, *Браничевски тештер*, 192, 193, 195–199, 201, 203, 206, 208–209, и даље.

¹⁷²⁸ Е. Миљковић-Бојанић, *Смедеревски санцак*, 237. А. Крстић-Е. Миљковић, *Браничево у XV веку*, 59.

¹⁷²⁹ Н. Лемајић, *Српска елита на прелому епоха*, 40.

¹⁷³⁰ S. Rudić, *Bosnian Nobility*, 114.

¹⁷³¹ S. Rudić, *Bosnian Nobility*, 116.

¹⁷³² Н. Лемајић, *Српска елита на прелому епоха*, 45. N. Isailović, *Living by the Border*, 116.

¹⁷³³ Стварање сношљивијег оквира за живот био је користан и у придобијању пребеца са противничке стране. М. Васић, *Мартолови у југословенским земљама под турском влашћу*, 63.

¹⁷³⁴ Б. де ла Брокијер, *Путовање преко мора*, 141.

Међу османским војницима српски живаљ се најчешће налазио у редовима: војнука, матролоса, дербенџија, као и у делу посада утврђења и на другим војним дужностима, док су се акинџије хришћани појављивали ретко.

29.1.1. Војнуци

Према мишљењу Еме Миљковић-Бојанић ред војнука је постојао и у време средњовековних српских држава, односно да је у османски систем преузет у време након Маричке битке.¹⁷³⁵ Средином XV века сигурно их има у османској војсци и њихов број је могао бити према Константину Михаиловић неколико стотина. Михаиловић је за њих рекао кратко да они не добијају никакве плате, али и да не плаћају никоме ништа.¹⁷³⁶

Војнуци су били слободни сељаци који су уживали баштине за обављање војне службе. Ова баштина се није могла наследити, осим у случају да наследник прихвати и војну службу. Обрада ових добара није захтевала плаћање десетине или других пореза, осим ако је неко други обрађивао војничку резерву. У том случају био је дужан да плаћа десетину војнику. За разлику од влаха-војнука који су давали филурију други војнуци нису плаћали рајинске дажбине.¹⁷³⁷ Они су пописивани у дефтерима поименично. Војнуци су служили као лаки оклопници¹⁷³⁸ на коњима, наоружани копљем, штитом и оклопом, а носили су црну одећу. На подручју Смедеревског санџака обављали су граничарске дужности. Регрутовани су из реда домаћих хришћана, некадашњих ситних поседника¹⁷³⁹ и влаха-сточара. Војнуци су били организовани у копља. Копље је чинио један војник и најмање два, а највише седам заменика (*јамака*) који су попуњавали број.¹⁷⁴⁰ Из редова хришћана су потицале и њихове непосредне старешине, *лагатори* (углавном су могли имати четири или шест јамака). Међу хришћанима спомињу се и *онбаше*. Више старешине биле су *черибаше*, *сераскери* и врховни заповедник, *војнички санџакбег*. Они су углавном били муслимани. Војнуци су имали да плаћају само копљарину од 16 акчи распоређену на цело копље, и у случају похода још 6 акчи царској благајни. Осим тога давали су младарину, глобе за ситније прекршаје, таксу на увоз бачви са вином и овчарину ако су имали преко 100 оваца.¹⁷⁴¹ Уколико би војник обрађивао спахијину земљу био је дужан да му да половину износа

¹⁷³⁵ Е. Миљковић-Бојанић, *Смедеревски санџак*, 242.

¹⁷³⁶ К. Михаиловић из Островице, *Јаничарове успомене*, 162.

¹⁷³⁷ Е. Миљковић-Бојанић, *Смедеревски санџак*, 243–244.

¹⁷³⁸ А. Крстић–Е. Миљковић, *Браничево у XV веку*, 64.

¹⁷³⁹ Е. Миљковић-Бојанић, *Смедеревски санџак*, 243.

¹⁷⁴⁰ У Браничеву срећу се и одступања од овог правила пошто је посведочен војник са једним јамаком, а и војник са осам јамака. Већи број јамака је могао бити условљен потребом за сталним попуњавањем јединица војнука. Према попису браничевског субашилука види се да су неретко јамаци војнукови синови, браћа или рођаци. Њихов харач и испенџа су припадали војничком санџакбегу. Некада се у овој улози налазе и свештена лица као што је поп Јаков, брат војнука Јована из Трнавче. М. Стојакović, *Враничевски тештер*, 280. Е. Миљковић-Бојанић, *Смедеревски санџак*, 244. А. Крстић–Е. Миљковић, *Браничево у XV веку*, 65.

¹⁷⁴¹ Е. Миљковић-Бојанић, *Смедеревски санџак*, 243.

ушура. Међутим, султановом наредбом могли су бити преведени у рају и плаћати све уобичајене дажбине. Осим тога, војнуци су били мобилни и пресељавани су по потреби из једног у други крај санцака. Према свему судећи указе о војничкој служби могли су издавати санцакбег, сераскер поједине области или кадија.¹⁷⁴² Вероватно је и у овом случају постојала разлика између обичаја у пограничним крајевима и оним мање изложеним нападима у унутрашњости земље. Ове војне формације су углавном биле учесталије у пограничним подручјима, тако да су у Смедеревском санцаку нестале негде након освајања Београда 1521. године, а касније је заустављањем ширења Османског царства своју стагнацију и опадање доживела и ова организација да би затим и нестала.¹⁷⁴³

29.1.2. *Мартолови*

Посебну групу унутра османског војног система чинили су и мартолови, које понекад називају и харамијама, у којима је хришћанско становништво било изузетно заступљено. Међу њима су своје место налазили некадашњи ситни племићи (хришћани-спахије), власи, али и људи који су у службу ступили због плате и пореских олакшица.¹⁷⁴⁴ Према свему судећи мартолови су, као установа византијског порекла, постојали у српским земљама и пре доласка Османлија.¹⁷⁴⁵ Дурсун бег их у свом спису спомиње приликом преласка османске војске у Срем. Тада су им мартолови помогли приликом преласка преко Саве показујући им где је прелаз најлакши.¹⁷⁴⁶ Исти аутор је споменуо и присуство мартолова током борбе око Зворника.¹⁷⁴⁷ Константин Михаиловић је о њима писао да су хришћани и да се налазе у пограничним крајевима, односно да на коња добијају златник за сваких осам дана.¹⁷⁴⁸ Прихватање и ове установе, као и оне војнука, у османском уређењу потпомогла је потреба за војницима у пограничним крајевима у доба ширења османске моћи према средњој Европи.

Због тога су у службу прихватани појединци, али и организоване скупине чак и пребези са противничке стране. Приликом примања у ред мартолова није био занемарив углед појединца и став према османској власти.¹⁷⁴⁹ Након ступања међу мартолове сваки од ратника морао је добити берат.¹⁷⁵⁰ Мартолови су вршили различите, пре свега војне, задатке и обављали занатске послове у тврђавама и друге помоћне

¹⁷⁴² Е. Миљковић-Бојанић, *Смедеревски санцак*, 246–247.

¹⁷⁴³ Е. Миљковић-Бојанић, *Смедеревски санцак*, 247–248.

¹⁷⁴⁴ Ненад Лемајић је мишљења да су међу првим мартоловима у Смедеревском санцаку и Браничеву потицали из редова српских професионалних војника који су дошли из Угарске и да су се њихове старешине посебно исаткле. Н. Лемајић, *Српска елита на прелому епоха*, 56, 57.

¹⁷⁴⁵ Милан Васић их је овезивао са грчким арматолима из времена Византијског царства и њихово прихватање у оквирима османске војске стављао у време владавине султана Мурата II. М. Васић, *Мартолови у југословенским земљама под турском владавином*, 31, 39, 44, 50.

¹⁷⁴⁶ J. Thúgy, *Török történetírók I*, 84. Г. Елезовић, *Турски извори за историју Југословена*, 107.

¹⁷⁴⁷ М. Васић, *Мартолови у југословенским земљама под турском владавином*, 69.

¹⁷⁴⁸ К. Михаиловић из Островице, *Јаничарове успомене*, 162.

¹⁷⁴⁹ М. Васић, *Мартолови у југословенским земљама под турском влашћу*, 189.

¹⁷⁵⁰ М. Васић, *Мартолови у југословенским земљама под турском влашћу*, 74–75.

послове. Задаци су се разликовали да ли су мартолови службу обављали у пограничном подручју или у унутрашности османске државе. У зависности од задатка који су обављали мартолови су добијали плату, тимаре и пореске олакшице. Осим одласка у поход мартолови су се старали о одржавању реда, прикупљању хране за фронт, обезбеђивању коморе, одржавању насељености једног подручја и слично. Они су помагали приликом вршења пописа и обезбеђивали су руднике. Међутим, неретко њихов основни задатак није био толико везан за одбрану територије од напада колико ремећење реда на непријатељској страни због чега их је у великом броју било у пограничним подручјима.¹⁷⁵¹ Тако су они, као добри познаваоци суседне територије, уходили противника и нападали суседну непријатељску територију.¹⁷⁵² Османски мартолови, међу којима је било много Срба, оставили су на угарској страни дуготрајну успомену тако да се реч мартолос задржала у мађарском језику до данашњих времена у нешто измењеном облику. У савременом мађарском језику реч *martalóc* променила је донекле и свој садржај и стекла изразито негативан призив. Она означава припадника разбојничке дружине, нерегуларних војних снага и пљачкаша.¹⁷⁵³ Ово не треба да чуди пошто су њихове акције биле учестале и разорне. Да је плен умео да буде изузетно велик током пљачкашких провала на суседну територију сведочи и чињеница да су мартолови из Смедерева и Браничева санџакбегу давали петину плена у износу од 30.000 акчи. Овај податак једнако указује и на то да су провале биле планиране и систематски извођене.¹⁷⁵⁴ Због тога су мартолови били омражени на противничким странама. Посебно су према њима имали несимпатије други хришћани осуђујући њихов рад у корист османског освајача. О томе сведочи њихов помен у најцрњим бојама. Неретко су мартолови по заробљавању ликвидирани. Кажњавање је било посебно оштро према мартолозима који су деловали као уходе, као и према лицима која су ухваћена као мартолови након бекства из хришћанских земаља. Некада им од користи није могла бити ни османска помоћ и заузимање пошто су на угарском подручју понекад расписиване и награде за убиство мартолоса.¹⁷⁵⁵ Осим пљачке привлачне су биле и пореске олакшице које је доносила собом мартолоска служба. Наиме, мартолови су били ослобођени већине пореза.¹⁷⁵⁶

Мартолови су били униформисане јединице које се углавном спомињу као пешадија. Међутим, помени мартолоса у изворима сведоче да су они били и коњаници, као и војници у османској речној флоти.¹⁷⁵⁷ Мартолоска служба се могла наследити и

¹⁷⁵¹ М. Васић, *Мартолови у југословенским земљама под турском влашћу*, 67–68.

¹⁷⁵² Е. Миљковић-Бојанић, *Смедеревски санџак*, 248.

¹⁷⁵³ *A magyar nyelv értelmező szótára* IV, szerkesztette a Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete, Budapest 1961, 949. М. Васић, *Мартолови у југословенским земљама под турском влашћу*, 37.

¹⁷⁵⁴ М. Васић, *Мартолови у југословенским земљама под турском влашћу*, 82. А. Крстић–Е. Миљковић, *Браничево у XV веку*, 64.

¹⁷⁵⁵ М. Васић, *Мартолови у периоду успона османске државе*, Годишњак Друштва историчара Босне и Херцеговине XIV (1963) 59, 60.

¹⁷⁵⁶ А. Крстић–Е. Миљковић, *Браничево у XV веку*, 63.

¹⁷⁵⁷ М. Васић, *Мартолови у југословенским земљама под турском влашћу*, 112–113.

временски она није била ограничена.¹⁷⁵⁸ У случају неиспуњавања обавеза мартолови су били кажњени зависно од тежине преступа.

Организација мартолова је почивала на десетинском систему и најмања јединица је бројала од 10 до 15 људи (зависно од прилика) која се називала *ода* или *буљук* и на чијем челу је стајао *онбаша*, *одабаша*, *сербуљук* или *буљукбаша*. Десет буљука је чинило једну стотину или *јуз* (*yüz*) на чијем челу је стајао *сермије* или *јузбаша*. Понекад, зависно од прилика, ове јединице нису биле попуњене тако да број војника није достигао стотину како из турског назива јединице следи. Скупина мартолова у једном месту називала се *џемат* и бројала је од неколико људи до неколико стотина мартолова. На челу џемата стајао је *ага мартолова* (углавном муслиман), *војвода*, *сердар* или *харамбаша*.¹⁷⁵⁹ Међу мартоловима је било припадника различитих народа. У Зворнику се спомиње неки мартолов Миклош који је према свему судећи био Мађар, док су мартолови за Курипеша и Вранчића синоним за Србе. Браничевски дефтер наводи међу мартоловима готово само Србе.¹⁷⁶⁰ Током XV века највећи део мартолова су хришћани. Слично се може рећи и за командни кадар мартолова (пре свега нижи). Старшина мартолова у Голупцу 1476/1477. био је Бранислав, син Братослава, а у Зворнику је старшина био харамбаша Дмитрашин.¹⁷⁶¹

29.1.3. Остале војне службе

Хришћанско становништво је повластице могло стећи служећи на друге начине у османском систему и прикључујући се осталим повлашћеним категоријама војно и полувојно активног становништва. Тако су повластице стицали и припадници организације дербенџија чији је основни задатак био да чувају путеве и пролазе. Они су спроводили путнике, одржавали путеве, крчили околину пута и били су обавезни да чувају страже. Сличан задатак су имале и ћуприџије које су чувале мостове и прелазе преко река, односно стражари који се помињу у дефтерима. Дербенџијска служба била је наследна и није се могла напустити. Помоћу дербеџијске службе део хришћанског становништва је био везиван за подручје поред главних саобраћајница.¹⁷⁶² Пореске обавезе су и за дербенџије биле нешто лакше него они обичне раје. За своју службу били су ослабађани већег броја пореза. Тако су они плаћали тимарнику десет акчи испенце, а ожењени пола лукна пшенице и пола лукна јечма. Осим тога плаћали су ресум на ширу и неке друге обавезе.¹⁷⁶³

¹⁷⁵⁸ М. Васић, *Мартолови у периоду успона османске државе*, 35, 46.

¹⁷⁵⁹ М. Васић, *Мартолови у периоду успона османске државе*, 28–32. М. Васић, *Мартолови у југословенским земљама под турском влашћу*, 115–119. Н. Лемајић, *Српска елита на прелому епоха*, 57.

¹⁷⁶⁰ Међу њима су и мартолови-муселеми. М. Стојаковић, *Браничевски тефтер*, 255–256,

¹⁷⁶¹ М. Васић, *Мартолови у југословенским земљама под турском влашћу*, 120, 291. Н. Лемајић, *Српска елита на прелазу епоха*, 59.

¹⁷⁶² А. Крстић–Е. Миљковић, *Браничево у XV веку*, 67.

¹⁷⁶³ Е. Миљковић–Бојанић, *Смедеревски санџак*, 253–256.

29.1.4. Власи

Међу становништвом са пореским олакшицама, углавном у замену за војну службу, били су и власи. Улога влашког становништва била је у овом времену значајна из више разлога о чему ћемо говорити подробније у наставку. У овом времену власи су представљали пре свега друштвену категорију, пошто је током средњег века дошло до етничког уједначавања.¹⁷⁶⁴ Током средњег века они су представљали становништво које се највише бавило сточарством гонећи стада од испаша до зимовника. Били су организовани у катуне које су чинила неколика влашка домаћинства (*клетушта*).¹⁷⁶⁵ Влашко уређење по кнежинама и племенима је потекла из катунског уређења.¹⁷⁶⁶ Власи су вероватно имали значајну улогу и у одбрамбеном систему власти у време Српске деспотовине.¹⁷⁶⁷

Након успостављања османске власти влашко становништво је постало елемент погодан за колонизацију напуштених подручја и извор за стицање војника и постало је једна значајна друштвена група српског становништва.¹⁷⁶⁸ Тада су у животу влашког становништва наступиле и промене које поједини истраживачи везују за чвршће везивање за земљу. Власи су задржали своју самоуправу, али су ушли су у османски државни систем.¹⁷⁶⁹ Организација влаха имала је у пограничном подручју самоуправни, самозаштитни и самосудни карактер који османске власти нису успеле никада у потпуности да ставе под своју контролу. Кнежине су постале извор за формирање првачког слоја.¹⁷⁷⁰ Влашка организација се временом претворила у кнежинску самоуправу.¹⁷⁷¹

Надлежности влашких старешина су се такође проширила и унутар влашке организације. Субординација је строго поштована. Свако домаћинство је имало свога старешину који је одговарао за своју ширу породицу. Уколико је био способан, старешину домаћинства је наслеђивао његов најстарији син, а млађи су могли да заснују своја посебна домаћинства. Одређен број домаћинстава, којих је могло бити и неколико села, била су потчињена *примићуру*. Примићурима се примићурска дужност није могла одузети ако нису начинили прекршај. На челу кнежине налазио се кнез коме су били потчињени примићури његове кнежине или чак и кнезови ситнијих кнежина. Везу је између кнеза и примићура одржавао *теклић*.¹⁷⁷² Сваком кнезу придодато је неколико пољопривредних радника (*ратаја*), зависно од његовог угледа и заслуга. Кнезови су представљали везу између османске власти и народа једне кнежине. Због тога су ови кнежеви били османски чиновници, не само старешине потекли из саме

¹⁷⁶⁴ Н. Лемајић, *Српска елита на прелому епоха*, 46, 47.

¹⁷⁶⁵ *Власи*, у: *ЛССВ*, 86–87. (Д. Динић-Кнежевић).

¹⁷⁶⁶ Н. Лемајић, *Српска елита на прелому епоха*, 47.

¹⁷⁶⁷ N. Isailović, *Living by the Border*, 111.

¹⁷⁶⁸ А. Крстић–Е. Миљковић, *Браничево у XV веку*, 62.

¹⁷⁶⁹ Н. Лемајић, *Српска елита на прелому епоха*, 47.

¹⁷⁷⁰ Н. Лемајић, *Српска елита на прелому епоха*, 48.

¹⁷⁷¹ А. Крстић–Е. Миљковић, *Браничево у XV веку*, 48, 49.

¹⁷⁷² Е. Миљковић-Бојанић, *Смедеревски санџак*, 233, 234.

организације.¹⁷⁷³ Врховни влашки кнез у Смедеревском санцаку био је кнез Малога, син Николе који је под својом влашћу имао приличан број примићура.¹⁷⁷⁴ Старешинска места унутар влашке организација су се наслеђивала при чему су она кнеза или примићура наслеђивали синови или браћа, али је у одређеним случајевима кнеза или примићура могао да именује и санцакбег.¹⁷⁷⁵ Кнежевска служба је у периоду друге половине XV и почетком XVI века отварала Србима могућности за социјално напредовање.

Заслужне влашке старешине могле су добијати од османских власти и тимаре. Ови тимарници хришћани су остали најдуже међу османским спахијама и уједно је издвајање овог старешинског слоја представљао основу елите српског народа у овим временима.¹⁷⁷⁶ Османске власти се нису мешале у унутрашњи живот влашких кнежина нити су се бавили начином управљања кнезова над њему потчињеним становништвом. Власи су у пореском смислу били повлашћени како је то назначено и у *Влашком закону* за Смедеревски санцак пошто су њихове обавезе одређене и давали су филурију, односно 1 дукат по домаћинству,¹⁷⁷⁷ без обзира на број укућана.¹⁷⁷⁸ То је значило да су давали 45 акчи филурије (у ово време углавном одговара вредности једног дуката) и по 15 акчи за овна са додатне 3 акче по домаћинству (укупно 63 акче). Овај износ убирао се о Божићу. Катуну су бројали 50 кућа и они су имали давати чергу, два овна, два круга сира, два конопца и три улара (чему је вредност процењена на 150 акчи). Осим поменутих давања имали су давати и 20 акчи за овцу са јагњетом о Ђурђевдану. Глобе (у износу од 5 акчи) су наплаћиване за ситније преступе у корист санцакбега, односно кнеза. Осталих давања и обавеза (ношење луча, катрана, даски, чувања тврђава, грађења куће санцакбегу, кошења траве, плаћања свадбарине итд) су ослобођени. У замену за повластице они су имали да по домаћинству дају по једног војника за чување граница и путева, а у случају већег похода да пошаљу све мушке главе. На сваких пет домаћинстава требао се послати један мушки члан домаћинства за војну службу (*петница*), а катун је давао санцакбегу слугу (*коморница*).¹⁷⁷⁹ Осим тога, влашке старешине су учествовале у прикупљању дажбина, а старали су се и о насељености одређеног подручја. Тако је Степан, син Јована, шура Малоге добио села Придворка, Сирочлас, Стрма Гора, Златарићи и Седлари у околини Ваљева да их насели

¹⁷⁷³ Н. Лемајић, *Српска елита на прелому епоха*, 48.

¹⁷⁷⁴ У попису Смедеревског санцака из 1476. године означен је као вођа влаха. А. С. Аличић, *Турски катастарски пописи I*, 228.

¹⁷⁷⁵ Н. Лемајић, *Српска елита на прелому епоха*, 52.

¹⁷⁷⁶ Н. Лемајић, *Српска елита на прелому епоха*, 14.

¹⁷⁷⁷ Према истраживањима Еме Миљковић-Бојанић 1476. године то је износило 45 акчи по домаћинству.

¹⁷⁷⁸ Плаћали су осим тога при пописивањима по две акче од домаћинства за пописиваче. А. Крстић-Е. Миљковић, *Браничево у XV веку*, 62. Е. Миљковић-Бојанић, *Смедеревски санцак*, 230–231.

¹⁷⁷⁹ А. С. Аличић, *Турски катастарски пописи I*, 28. Е. Миљковић-Бојанић, *Смедеревски санцак*, 231. Разлика је постојале и унутар различитих подручја. Тако су власи у вилајету Херцеговина према дефетру били дужни да дају о Ђурђевдану филурију, по једну овцу с јагњетом или њену вредност од дванаест акчи, по једног овна или петанест акчи, на педесет кућа два овна или њихову вредност од шездесет акчи и једну чергу од сто акчи. У случају рата на сваких десет кућа дају по једног ешкинцију. А. Аличић, *Poimenični popis sandžaka vilajeta Hercegovina*, 26.

власима.¹⁷⁸⁰ Сличних примера можемо наћи и на подручју Босанског санцака. Тако се једно насеље зове Радивој Мојковић коме је вероватно поверено да га насели. За Радојина Батевића дефтер то недвосмислено и каже узимајући насељавање становника као разлог давања у закуп једног села. Обавеза насељавања одређеног подручја људима из околних земаља била је прописана и за дербенције.¹⁷⁸¹

Османска пореска политика према власима доводи до тога да породице становника са овим статусом постепено прерастају у задругу. Тако влашко домаћинство није чинила само инокосна породица, већ је оно сачињено од више ужих породица. Дефтер ове придружене одрасле мушке чланове домаћинства означава као *табије*.¹⁷⁸² Захваљујући затварању дела српског становништва у оквирима влашке организације у границе кнежине онемогућена су асимилација становништва и акултурација са муслиманским живљем. Због тога је међу влашким становништво исламизација у пограничним крајевима, као Смедеревски санцак, била врло слабо заступљена. Тако се међу примићурима среће као изузетак извесни Хизир, син Ивана у селу Дренова који је без сумње био провереник.¹⁷⁸³ Временом су се влашке старешине, кнезови и примићури, родбински повезивали, као кнез Малога или Бакићи, што је временом доводило до затварања кнежевско-примићурског слоја.¹⁷⁸⁴

Становништво које није спадало у оквире повлашћеног становништва било је у положају раје. У овај положај су доспевали и сви они чије су услуге временом постале непотребне османским властима или су из других разлога изгубили повлашћени статус (губитак берата, и слично).¹⁷⁸⁵ Раја је као производни део становништва била оптерећена различитим давањима. У овом положају се налазио највећи део српског становништва на османском подручју. Рајетин који је живео на тимару неког спахије био је дужан давати шеријатске и световне дажбине османској држави и држаоцу тимара. Према османској држави плаћао је *главарину* или *џизију* која се у изворима врло често поистовећује са називом за земљарину, односно *харачем*. Плаћање џизије спадало је у шеријатске обавезе немуслиманске раје којом се исказивало подаништво према султану и сматрало се надокнадом која се плаћа зато што су настањени у исламској земљи. Плаћање ове дажбине је обезбеђивало, између осталог, статус *зимије*. Величина ове дажбине није поуздано утврђена, а разликовала се од једног до другог подручја Османског царства. Тако је џизија у пограничним крајевима, у Смедеревском санцаку, била нешто нижа од оне у унутрашности царства.¹⁷⁸⁶ Обавезе према спахији су биле разноврсне. Неке од њих биле су новчане, а неке натуралне. Основна дажбина била је спахијска главница или *испенца* коју су давале све старешине домаћинства у замену за

¹⁷⁸⁰ А. С. Аличић, *Турски катастарски пописи* I, 39. Н. Лемајић, *Српска елита на прелому епоха*, 51.

¹⁷⁸¹ А. Аличић, *Поименични попис санџака вилајета Херцеговина*, 108–109. А. Аличић, *Сумарни попис санџака Босна*, 132, 235.

¹⁷⁸² Е. Миљковић-Бојанић, *Смедеревски санцак*, 232.

¹⁷⁸³ С њим се потурчио и његов брат Јусуф. А. С. Аличић, *Турски катастарски пописи* I, 208.

¹⁷⁸⁴ Н. Лемајић, *Српска елита на прелому епоха*, 52–54.

¹⁷⁸⁵ Тако су становници села Подград плаћали харач и испенцу што нису чинили као кулукције тврђаве Островица. А. С. Аличић, *Турски катастарски пописи* I, 261.

¹⁷⁸⁶ Е. Миљковић-Бојанић, *Смедеревски санцак*, 220–222.

одређене радне обавезе. Од овог давања били су ослобођени хроми, слаби, слепи, стари, сиромашни, док су удовице давале умањени износ испенце.¹⁷⁸⁷ Поред новчаних давања рајетин је био обавезан да спахији даје и натуралне дажбине. Међу основним биле су *ушур* или *десетина* и *саларија* која су се давале на одређене земљорадничке производе. Поред тога давани су и други ресуми, и то божићни за клање свиња о Божићу, млинарина, пчеларина, траварина, порез на свиње и друге. Посебно групу различитих давања означавала је бадухава. Додатно оптерећење за рају представљали су ванредни намети који су некада наплаћивани само у случају ратних потреба, али су постали временом редовна давања. Заједнички су називани *аваризи диваније* и *текјалифи урфије*.¹⁷⁸⁸ Ванредно опорезивање постало је временом једно од најтежих терета које је раја подносила.

Османски дефтери сликовито говоре о последицама дуготрајног ратовања и несигурности. Оне се највише виде у оквирима демографских промена које су биле значајне и нагле пошто су обе стране готово сталним узнемиравањем настојале да подрију снагу свог противника.¹⁷⁸⁹ Становништво се премештало и расељавало. Пресељења су била делом добровољна, а великим делом насилна. Познати су примери у којима се изричито помиње одвођење великог броја становника с обе стране османско-угарске границе. Док је османских упада различите величине у Угарску било много, најпознатији пример угарских напада су велике војне акције 1480. и 1481. године у којима је до изражаја дошао велики број добровољно и насилно преведених становника из српских области уз Мораву.

Дефтери бележе престанак одржавања вашара и панађура. Осим тога, појављују се помени запустелих насеља (*мезре*), односно драстично смањење броја становника појединих насеља. Тако су, на пример, у нахији Лучици понека села остала без дела становника. Лучица је са 93 домаћинства и једном удвицом спала на 44 становника, а трг Суботица спао са 39 на 5 домаћинстава.¹⁷⁹⁰ О страдању становника сведочи и појава бројних удовица у попису Браничева из 1467. и 1476. године. Значајан број српског живља је пребегао у Угарску на шта дефтери директно упућују. Тако је прибележено код села Раковица да су становници овог села побегли *с ону страну ријеке*.¹⁷⁹¹

Међутим, ни унутрашња кретања нису била занемарљива. Премда не можемо тачно одредити одакле су дошли за неке становнике различитог статуса дефтер бележе уз име одредницу *дошлац*. Дефтер херцеговачког санџака показује знатно мање људи с овом одредницом, вероватно због тога што су се људи из тих крајева селили у друге пределе. За неке је прибележено *Бошњанин* што може указивати на место одакле су потекли. Код понеких особа није наведено да су придошлице, али је уз њихово име наведено место порекла. Тако је у селу Ђерамница забележен Оливер из Сијенице, у Доњој Дренови Радиша из истог места, у Триброду у Пеку је прибележен неки Радован

¹⁷⁸⁷ Е. Миљковић-Бојанић, *Смедеревски санџак*, 222.

¹⁷⁸⁸ Е. Миљковић-Бојанић, *Смедеревски санџак*, 224–227.

¹⁷⁸⁹ А. Крстић–Е. Миљковић, *Браничево у XV веку*, 50.

¹⁷⁹⁰ А. Крстић–Е. Миљковић, *Браничево у XV веку*, 123, 126.

¹⁷⁹¹ А. С. Аличич, *Турски катастарски пописи I*, 269.

из Мачве, док се за кнеза Радосава сина Батића каже да је по наређењу Иса бега дошао из Требиња и да се са својим власима настанио заједно са онима који су дошли из Никшића.¹⁷⁹² У неким местима број оних који су однекуд дошли био је прилично велики у односу на целокупан број становника,¹⁷⁹³ док се помен дошлица чешће затиче у Браничеву. У селу Шапине у Лучици је на 15 старешина домаћинства код 4 наведено да је становник дошлица.¹⁷⁹⁴ Слично је и у селу Крдице која је припадала Магличу где је од 18 старешина за 5 наведено да су дошлицаи.¹⁷⁹⁵ Неретко се особе означене као дошлица налазе као ратаји влашких кнезова и примићура. Поред појединачних случајева, који су многобројни, дефтери сведоче и померању становништва у већем броју унутар османске територије. Тако се поред имена насеља Горњи Градац налази да становници живе разбацано, слично је и у Доброј Водици, док код села Поповић пише да су се разбежали. На мезри Јазиковици која припада Некудиму су се налазили према дефтеру становници Петровца.¹⁷⁹⁶ Слично овим примерима у јужним крајевима Босанског санцака дефтери спомињу одбегле становнике појединих места.¹⁷⁹⁷ У унутрашњој колонизацији влашки елемент је имао пресудну улогу. На појединим местима дефтери означавају да су поједине влашке скупине дошле по наређењу неког од османских власти.

Миграције нису биле једностране. Премда је правац сеоба према северу био значајан, постоје примери кретања у супротном смеру. Неретко се у османским пописима налазе помени особа пребеглих са угарске стране и они се јављају означени као *прешлац*. За неке је посебно наведено да су дошли из Угарске. Тако у попису браничевског субашилука срећемо белешку да су три особе, поп Филип, Божидар и Радован муселеми који су под тим условима дошли из Угарске.¹⁷⁹⁸ На пребеглице из угарских подручја упућују и белешке за село Кисељево чији становници не плаћају харач и испенцу, већ само десетину, пошто обављају бродарску службу. У њему затичемо 8 дошлица на 80 кућа и помен неколико особа са именом Рац, односно једног по имену Бојош за кога је наведено да је Мађар.¹⁷⁹⁹ Међу браничевским тимарлијама могуће је да се налази и један помуслимањени Мађар по имену Унгурус Ајас.¹⁸⁰⁰ У Босни су посведочени слични примери и то не у малом броју: диздар тврђаве Мостар био је потурчени Угарин, Унгурус Хамза, среће се у дефтерској грађи и Унгурус Махмуд и Мађар Исхак,¹⁸⁰¹ односно неки Михаљ Унгурус.¹⁸⁰² Међу посадницима ходидједа био је неки Доган Мађар.¹⁸⁰³ Слично се у дефтеру каже да је тимар Твртка

¹⁷⁹² А. С. Аличић, *Турски катастарски пописи I*, 184, 243, 253.

¹⁷⁹³ У месту Доње Црниће према браничевском дефтеру као дошлица, заједно са сродницима, је забележена 21 особа на 79 кућа и једну удовицу. М. Стојакović, *Bраничевски defter*, 98–99.

¹⁷⁹⁴ М. Стојакović, *Bраничевски defter*, 57, 161.

¹⁷⁹⁵ А. С. Аличић, *Турски катастарски пописи I*, 252.

¹⁷⁹⁶ А. С. Аличић, *Турски катастарски пописи I*, 271.

¹⁷⁹⁷ А. Аличић, *Sumarni popis sandžaka Bosna*, 24–26.

¹⁷⁹⁸ М. Стојакović, *Bраничевски defter*, 79.

¹⁷⁹⁹ М. Стојакović, *Bраничевски defter*, 83.

¹⁸⁰⁰ М. Стојакović, *Bраничевски defter*, 155. Н. Лемајић, *Српска елита на прелому епоха*, 39.

¹⁸⁰¹ А. Аличић, *Sumarni popis sandžaka Bosna*, 89, 99.

¹⁸⁰² Н. Лемајић, *Српска елита на прелому епоха*, 39.

¹⁸⁰³ А. Аличић, *Sumarni popis sandžaka Bosna*, 196.

сина Сабанчића предат Мађару Карађозу,¹⁸⁰⁴ а још један потурчени Мађар, Караца, спомиње се као посадник Звечана¹⁸⁰⁵, док је вероватно да се Миклош, син Чавлије није проверио, иако је ступио у османску службу.¹⁸⁰⁶ Могло би се навести поред ових и још неколицина примера који се могу наћи у дефтерима.¹⁸⁰⁷ Понека одредница при бележењу личних имена сведочи да су наведене особе могле доћи из Угарске. Наиме, у Тополници се спомиње неки Петко Сремац, са истим „презименом“ среће се и неки Радоња у селу Мирисава у Ресави, док се у Љубенићу у Љубостињи среће Божидар Сланкамена(ц).¹⁸⁰⁸

Некада се само спомиње да је неко дошао на веру, као што показује случај са мостарским кнезом влаха, војводом Владиславом, што указује такође на прелазак са подручја околних земаља.¹⁸⁰⁹

Упркос немалом броју примера сеобе људи из угарских подручја на османско, већина сеоба била је усмерена у супротном смеру. О томе може да сведочи један моменат из османско-угарских преговора. Наиме, писмо дворског судије Стефана Баторија упућеног Али бегу износи предлог да обе стране пусте своје поданике да свако оде по својој вољи на коју страну жели (*...да ако хоће цар пустити који хоће својом вољом доћи к нама, хоће и господин краљ радо пустити који хоће својом вољом ићи к вама*).¹⁸¹⁰ Пошто је предлог потекао с угарске стране јасно је да је он био више у угарском него у османском интересу. Да је одвођење становника и бежање представљао озбиљан проблем сведочи и исказ у делу Кривоцула с Имброса који је у султанов говор уплео бежање становника као трајну nelaгодност.¹⁸¹¹ Међу пребеглима срећу се у дефтеру и муслимани. Тако је у сумарном дефтеру Босанског санцака прибележено да су тимарници Муса и Иса пребегли у Угарску.¹⁸¹²

Према истраживањима Еме Миљковић становништво Срема, Посавине и Поморавља променило се три пута током XV века. Слично указује и чињеница да, иако у Браничеву расте број кућа, домаћинства нису иста.¹⁸¹³ Значајну улогу у миграторним кретањима имали су управо власи који су представљали врло мобилну категорију становништва. Османска држава их је плански насељавала на пограничним подручја. Велики миграторни талас влаха кретао се из области Старог Влаха, Подриња и Херцеговине.

Исламизација на подручју српских средњовековних држава према изворној грађи којом расплажемо није узимала већег маха у другој половини XV века. Османски став верске толеранције имао је своје дугорочне циљеве у освајачкој доктрини при

¹⁸⁰⁴ A. Aličić, *Sumarni popis sandžaka Bosna*, 88.

¹⁸⁰⁵ A. Aličić, *Sumarni popis sandžaka Bosna*, 202.

¹⁸⁰⁶ A. Aličić, *Sumarni popis sandžaka Bosna*, 103.

¹⁸⁰⁷ A. Aličić, *Sumarni popis sandžaka Bosna*, 104, 105, 115, 122, 141, 146, 193, 202.

¹⁸⁰⁸ A. С. Аличић, *Турски катастарски пописи I*, 189. M. Stojaković, *Bраничевski tefter*, 101, 250.

¹⁸⁰⁹ A. Aličić, *Poimenični popis sandžaka vilajeta Hercegovina*, 82.

¹⁸¹⁰ Н. Радојичић, *Пет писма*, 363.

¹⁸¹¹ Křitobúlosz, II. *Mehemet élete*, 34.

¹⁸¹² A. Aličić, *Sumarni popis sandžaka Bosna*, 147.

¹⁸¹³ E. Миљковић-Бојанић, *Смедеревски санџак*, 218, 219.

чему је циљ био потчињавање, а не и уништавање пораженог хришћанског света.¹⁸¹⁴ Због тога је црква покорених народа могла опстати у нешто измењеним условима и за своје вернике представљати замену хришћанске државе.¹⁸¹⁵ Дефтери потврђују закључак о слабој присутности исламизације у овом периоду. Уколико погледамо грађу ове врсте да се уочити да су *казе*, односно подручје јурисдикције једног кадије у пограничном подручју прилично велике што посредно може да указује на слабу присутност муслиманског становништва. У попису Браничева из 1467. и Смедеревског санцака из 1476. муслиманско становништво се највише јавља као посада тврђава. Остали малобројни муслимани су углавном провереници па их дефтери спомињу као *бенаке* или је чињеница мењања вере уочљива на други начин.¹⁸¹⁶ Нешто већи број исламизованих становника среће се у Босни на шта је могла утицати већа верска хетерогеност подручја. Исламизација на овом подручју захвата углавном редове ситније властеле. Дефтер Босанског санцака из 1468/1469. године спомиње случајеве у којима се појединац помиње исламским именом и хришћанским именом родитеља или хришћанским презименом. Понегде се јављају браћа од којих један носи муслиманско име, а други хришћанско. Још јасније су провереници означени у дефтеру белешком да је реч о новим муслиманима.¹⁸¹⁷

29.2. Међу Угрима

Након што смо у општим цртама представили стање на османској страни границе није згорег представити могућности у држави угарског краљева како бисмо могли донети далокосежније закључке.

За разлику од Османског царства које није оскудевало у војницима у тој мери да је било принуђено да узима већи број Срба на важнија места у својој служби, Угарска је стајала с тим другачије. На угарској страни је постојала велика потреба за војницима која је у каснијим временима услед процеса јачања цивилних у односу на војне службе постајао све већи.¹⁸¹⁸ Због тога је била заступљена вертикална покретљивост унутар друштва у коме је значај војника, односно нових људи, неретко по пореклу Срба, спремних да преузму место стратешке елите постајао све већи. Могућности српских старешина су временом постајале све израженије пошто они долазе у Угарску организовани у стабилну друштвену структуру са значајним војним вештинама.

У време краља Матије Корвина потреба за војницима је била усмерена према маси за регрутовање најамника и полунајамничких јединица. Угарски владар је настојао да на своју страну придобије најзначајније српске старешине као што су били

¹⁸¹⁴ Н. Лемајић, *Српска елита на прелому епоха*, 28.

¹⁸¹⁵ G. İşiksel, *Ottoman Power Holders in the Balkans (1353–1580)*, 86.

¹⁸¹⁶ Тако се у селу Дракчић, другим називом Град, западно од Краљева среће Алађоз, брат Радована, бенак. А. С. Аличић, *Турски катастарски пописи I*, 259–260.

¹⁸¹⁷ S. Rudić, *Bosnian Nobility*, 121, 127.

¹⁸¹⁸ J. Gyalóka, *Mátyás király, a hadszervező és hadvezér*, 232.

чланови деспотске породице Бранковић, Јакшићи, Белмужевићи и други како би они деловали на своје земљаке да приђу угарском владару или да се приме војних задатака у његовој служби. Краљ Матија је насељавању српског живља наступао по свој прилици плански. Помињали смо податак писма Јована Росингена из 1463. године у којем се наводи да се подручја Рашке плене како би се прекинула османска пустошења и да би се населило подручје Срема пребеглим српским становништвом (*Item enim ex fortaliciis istis depredantur partes regni Rascie,...et nunc ex depredacione regni Rascie reformabitur provincia Ziruiensium, quoniam Ratiani veniunt ad istam partem Zaw ad descendendum deserta loca*).¹⁸¹⁹ Угарски краљ се старао и на друге начине о српској популацији која се настанила на његовом подручју. Постоје подаци које доноси Петер Ешенлоер према којима је угарски краљ након што је сломио побуну заповедника најамника Јана Швехле почетком 1467. године (вероватно у Срем) послао неких 400 жена (*Vil schöne frawen hatten dise bufe bey jn öbir virhundert die allir sewberlichsten die man hette mögen finden in vil landen*) нађених у његовом упоришту Костолању (Kosztolány) да се поудају за тамошње Србе (*Dise alle worden mitgefangen, vnd den Raczen vurdien gegeben vnd in Raciarn gefurt do denn gebruch ist an weibern; inczlicher wart ein elicher man gegeben*).¹⁸²⁰ Плански карактер насељавања становништва са противничке територије показују и угарски упади 1480. и 1481. године на османску територију с циљем чињења штете противнику. Према свему судећи у томе су угарске јединице имале значајног успеха, тако да је подручје којим су прошле било у великој мери девастирано. Једним својим писмом је угарски краљ, путем кардинала Јована Арагонског, тражио од папе дозволу да може без сметње одвлачити становништво са непријатељске територије у циљу насељавања опустелих угарских подручја.¹⁸²¹ Истовремено је тражио и допуштење да особе које су остале без свог супружника услед османских провала могу поново склопити брак. Краљ је ову молбу објашњавао немогућношћу заснивања или одржавања породица оваквих особа и другим разлозима као што су разне недаће које изазивају. Резултат овог похода јесте било стварање чврстих српских језгара у јужним крајевима Угарске, посебно у Поморишју и Срему.¹⁸²²

Према оскудним подацима којима располажемо угарска средства придобијања нису увек била искључиво насилна. Слично османском примеру у употреби су била и средства пореске политике која су умела бити прилично примамљива. Према свему судећи у овој области су јужноугарски феудалци и прелати служили и примером краљу. Тако једно писмо бискупа Јануса Панонијуса од 9. октобра 1466. године, а које је објавио Петер Рокаи, доноси податке о једном договору између печујског бискупа и Мађуша Моровићког (Maróti Mátyus) о питању црквене десетине која је за српске

¹⁸¹⁹ Е. О. Filipović, *Minor est Turchorum potentia*, 224.

¹⁸²⁰ Према начину на који Ешенлоер пише не може се искључити претпоставка да су у походу учествовали и српски ратници. P. Eschenloer, *Geschichte der Stadt Breslau I*, 574. J. Rajnai Horváth, *Mátyás király hadjáratai*, 170. напомена 1. Н. Лемајић, *Српска елита на прелому епоха*, 73.

¹⁸²¹ *Mátyás király levelei 1460–1490*, 118–119. *Mátyás és a humanizmus*, 157–158.

¹⁸²² Н. Лемајић, *Српска елита на прелому епоха*, 88.

становнике одређена на дванаест динара по кући у Вуковској жупанији.¹⁸²³ Према договору који је постигнут између феудалца и печујског прелата српски становници, који до тада вероватно нису плаћали десетину, имали су ову дажбину плаћати, али тако да прве године, односно 1466, дају шест динара, потом 1467. осам и током треће године целокупну своту од 12 динара.¹⁸²⁴ Овакав начин решавања питања десетине био је, према речима овог извора, мотивисан задржавањем оних становника који су становали поред Саве и у близини османске границе. Сматрало се да би пореско оптерећивање придошлих српских кметова изазвало њихово враћање на османско подручје (*Tamen qui propinqui existerent Zawe et terminis paganorum ne per hanc solucionem decimarum sentirent se gravatos et recederent*).¹⁸²⁵ Касније је ову праксу преузео и угарски краљ у свом декрету од 1481. године одређујући да су српске пребеглице ослобођене плаћања десетине неколико година од преласка са османске стране.¹⁸²⁶ Повољнија пореска политика је осим тога подстицала наставак имиграције. Осим краљеве популационе политике, насељавање српског живља су подстицали и угарски феудалци који су у доласку нових становника, једно време ослобођених десетине, видели могућност повећања броја својих кметова и прихода који су настајали из пољопривредне производње.¹⁸²⁷

Када је у питању став врхова Римокатоличке цркве у Угарској према придошлицама он је био уско везан за став појединих прелата и интересе угарског краља. Османска претња је умела да делује на римокатоличке црквене кругове тако да је још папа Никола V дозволио деспоту Ђурђу да у Угарској изгради девет православних манастира.¹⁸²⁸ За разлику од свог оца, губернатора Јована Хуњадија који се према православнима умео односити изузетно оштро, краљ Матија је према њима заузео умеренији став и умео интервенисати уколико би прелати својим наглим ставом угрозили државне интересе. Међутим, одређена питања као што је питање црквене десетине умели су да начине тешкоће у односима између римокатоличких прелата и православних становника у дијецези. Римокатолички прелати били су спремни на попуштање у овом питању пошто су им били потребни кметови за обраду имања,¹⁸²⁹ али су на одбијање плаћања било какве десетине гледали са много мање симпатија. Тако је калочки надбискуп Петар Варади оштро одговорио деспоту Јовану да се у

¹⁸²³ Ово је најраније познат помена Срба као кметова у Угарској. Начин на који је породица Моровићких доспела до црквене десетине печујског бискупа види: P. Rókaу, *Egy ismeretlen Janus Panonius-levél*, *A Hungarológiai Intézet Tudományos közleményei* 9 (1971) 5–16. П. Рокаи, *Прилог познавању положаја Срба*, 87–91.

¹⁸²⁴ П. Рокаи, *Прилог познавању положаја Срба*, 89, 90–91. М. Спремић, *Српски деспоти у Срему*, 49.

¹⁸²⁵ P. Rókaу, *Egy ismeretlen Janus Panonius-levél*, прилог на страни 17. П. Рокаи, *Прилог познавању положаја Срба*, 91.

¹⁸²⁶ Ослобађање од плаћања није било трајно. P. Rókaу, *Egy ismeretlen Janus Panonius-levél*, 11. М. Спремић, *Српски деспоти у Срему*, 52.

¹⁸²⁷ P. Rókaу, *Egy ismeretlen Janus Panonius-levél*, 12.

¹⁸²⁸ Писма Јована Капистрана папи Каликсту III спомиње *aedificandi novem loca in regno Hungariae, ubi manuteneri vult calogeros graecos*. Веза између папе Николе V и српског деспота је остала забележена и у једној папској були од 1513. године. E. Ferenczsin, *Acta Bosnae*, 225. A. Theiner, *Monumenta Hungariae* II, 605. Д. Ј. Поповић, *Срби у Војводини* I, 77. *ИСН* II, 444 (С. Ђирковић).

¹⁸²⁹ П. Рокаи, *Прилог познавању положаја Срба*, 87–91. P. Rókaу, *Egy ismeretlen Janus Panonius-levél*, 5–16.

римокатоличкој земљи мора живети по римокатоличким законима (и плаћати десетина).¹⁸³⁰ Српски деспоти и други прваци су се томе морали прилагодити као што показује случај договора деспота Вука и загребачког надбискупа.¹⁸³¹

29.2.1. Територије насељавања

Масе српског становништва насељавале су се на подручју јужне Угарске коју је мађарско и друго домаће становништво напуштало. Како је процес био за савременике неприметан извори о њему не доносе много појединости. Оно о чему се може више рећи јесу последице. Како су деспотска добра била у Срему велики део српског живља се настанио на овом подручју. На насељавање српског становништва значајно је утицала и чињеница да је на овом подручју било много мање домаћег мађарског становништва него у другим крајевима јужне Угарске.¹⁸³² Ешенлоер је неки део угарске територије на који су послате жене нађене у утврђењу Јана Швехле назвао *Racia*.¹⁸³³ Врло се вероватно ово подручје налазило на југу Угарске, можда баш у Срему. Писање Ђурђа Сремца доноси више помена Срба на подручју између Саве и Дунава, а о густини њихове насељености сликовито говори и чињеница да је знао српски језик чије речи се неретко појављују у његовом латинитету. Ово подручје се понекад назива земљом хусара.¹⁸³⁴ На Лазаревој карти Угарске (*Tabula Hungariae*) штампаној 1528. подручје између Саве и Дунава назива се *Rätzen*.¹⁸³⁵ Овако густа насељеност сремског подручја од стране српског елемента не треба да чуди. Наиме, најугледнији српски прваци, српски деспоти, имали су своје поседе управо овде.¹⁸³⁶ Осим тога, подручје Срема имало је развијену православну традицију која је можда имала и везе са Немањићима.¹⁸³⁷ Због тога је верски и културни центар српског народа у Угарској био управо на подручју Срема. Градња манастира Крушедола је поспешила јачање српске културе и очување традиција прекинуте српске државности.¹⁸³⁸ На овом подручју

¹⁸³⁰ А. Ивић, *Историја Срба у Војводини*, 39–40. С. Божанић, *Политичка и културна делатност деспота Ђурђа Бранковића*, 123.

¹⁸³¹ М. Месић, *Града мојих разправа*, 120–121.

¹⁸³² М. Спремић, *Српски деспоти у Срему*, 47.

¹⁸³³ Наиме, он пише: *...in Raciā gefurt*. Р. Eschenloer, *Geschichte der Stadt Breslau I*, 574.

¹⁸³⁴ М. Спремић, *Српски деспоти у Срему*, 60.

¹⁸³⁵ Реч је о најстаријој сачуваној карти Угарске, штампаној у Инголштату 1528. године. Њен аутор, Лазар, био је секретар острогонског надбискупа Томе Бакоца (Вакócz Tamás). О њему немамо много података сем оних који су сачувани на карти. На изради карте, према Ј. Калић, учествовали су и Георг Танштетер (*Georgio Tanstetter Collimitio* 1482–1535), Јохан Куспинијан Шписхајмер (*Johannes Cuspinianus Spiesshaumer* 1473–1529), Јаков Циглер (1470–1549), а штампана је у штампарији Петра Апијана (*opera Petri Apiani*). Дигитални облик карте је доступан на интернет страници: <https://maps.hungaricana.hu>. Детаље о карти са релевантном литературом види: Ј. Калић, *Најстарија карта Угарске. Tabula Hungariae*, ЗРВИ 24–25 (1986) 424–435.

¹⁸³⁶ Д. Ј. Поповић, *Срби у Срему*, 12. Б. Стојковски, *Срем у животописима и делима*, 301–303.

¹⁸³⁷ Ђ. Харди, *О гробним местима средњовековних владара на тлу Сремске Митровице*, Између Подунавља и Средоземља, тематски зборник посвећен проф. др Синиши Мишићу поводом његовог 60. рођендана, Пожаревац–Ниш 2021, 207–221.

¹⁸³⁸ Житије митрополита Максима истиче да је место за подизање манастира добио од Јакшића. М. Тимотијевић, *Манастир Крушедол I*, Београд 2008, 13, 15.

настају житија последњих Бранковића која одсликавају схватање да је Срем отачаство српских деспота те да је васпостављање државности кроз духовно трајање могуће.¹⁸³⁹ Тако је на овом подручју касније могла да се развије богата ктиторска делатност и да настану фрушкогорски манастири, неки вероватно на месту ранијих римокатоличких цркава.¹⁸⁴⁰ Српска православна црква је заједно са монасима манастира Крушедола била увелико заслужна за стварање овог српског духовног средишта.¹⁸⁴¹ Премда настала под руком именом непознатих монаха, житија последњих Бранковића се умногоме ослањају на немањихка житија и сматрају се делима врло образованих особа.¹⁸⁴² Живот у српском етничком простору уз слављење сремских деспота и чување немањихких и традиција Српске деспотовине омогућили су одржавање српске културе кроз дуги низ година и делотворно спречавали асимилацију.¹⁸⁴³ Они припадници српског народа који су живели издвојено у доминантно несрпском окружењу временом су подлегли асимилацији. Поготову је то био случај са најистакнутијим члановима српског друштва који су се након одређеног времена однародили што је било повезано с могућностима напредовања и социјалног успона. Томе су у прилог ишле и брачне везе са несрпским племством. Илустративан пример је случај Марка Јакшића који је прешао на римокатоличанство, премда су његови преци били одани православљу до краја XV века.¹⁸⁴⁴ Тако је значајан број најкрупнијих српских феудалаца ушао у ред угарске аристократије са којом се у потпуности стопио.

Слично Срему значајан број српског живља се населио у на подручју Потамишја, односно јужног Баната где је формирао компактна српска етничка подручја. На банатском простору израженије је присуство Мађара само у трговиштима, као у Бечеју и Бечкерек.¹⁸⁴⁵ Осим што постоје помени у изворима српских становника на овом подручју, сачувана је и жива традиција српских деспота. Јеванђеље владике Максима је укоричио Петар Смедеревац из Бечкерек. Њима се у традицији приписује значајан број манастира на овом подручју као манастир Свети Ђорђе, Месић, Базијаш, Средиште, Партош и Шемлак (Шемљуг).¹⁸⁴⁶ Подизање манастира Бездин или Мунар

¹⁸³⁹ А. Вукомановић, *Житије архиепископа Максима*, 127. ИСН II, 496–498. (Д. Богдановић).

¹⁸⁴⁰ Време настанка појединих манастира није прецизно утврђено. Традиција их углавном све везује за српске деспоте из породице Бранковић или за Јакшиће. П. Рокаи, *Поседници на тлу фрушкогорских манастира у средњем веку*, Фрушкогорски манастири, Нови Сад 1990, 75–79. В. Џамић, *Сремски Бранковићи и заснивање Свете Фрушке горе*, Сакрална уметност у српским земљама у средњем веку, уредници: Д. Војводић, Д. Поповић, Београд 2016, 473.

¹⁸⁴¹ В. Џамић, *Сремски Бранковићи и заснивање Свете Фрушке горе*, 476.

¹⁸⁴² В. Џамић, *Сремски Бранковићи и заснивање Свете Фрушке горе*, 482, 483.

¹⁸⁴³ М. Спремић, *Деспот Стефан Бранковић Слепи*, 142. С. Божанић, *Политичка и кучтурна делатност деспота Ђорђа Бранковића*, 124–125.

¹⁸⁴⁴ М. Спремић, *Породица Јакшић у Банату*, 39.

¹⁸⁴⁵ Према мишљењу старије литературе и код Новог Бечеја и Бечкерек налазили су се православни манастири. J. Szentkláray, *A szerb monostoregyházak*, 64. L. Blazovich, *Az alföldi mezővárosok etnikai képe a 14–16. században*, Acta Universitatis Szegediensis: acta juridica et politica 55 (1999) 39.

¹⁸⁴⁶ Сентклараји је трагове српске духовности налазио и код Борошјенеа. J. Szentkláray, *A szerb monostoregyházak*, 40, 41, 46, 51, 55–56, 59, 65. Z. Csömöre, *Bánság és Marosvidék középkori monostorai*, 153–154.

традиција приписује пак Јакшићима, који су овај посед стекли брачном везом са потомцима Милоша Белмужевића.¹⁸⁴⁷

Према изворима којима располажемо, насељавање српског становништва према подручју између Дунава и Тисе (Бачка) било је постепено и у периоду о коме говоримо није постигао знатније резултате.¹⁸⁴⁸ Наиме, попис папске десетине из 1522. године као и попис кметова који су учествовали у сукобу породица Терек од Ењинга (Enyingi Török család) и Шујока од Лекчеа (Leksei Sulyok család). Према овим изворима врло је мали број становника чија би имена могла указивати на српско порекло или уз себе имају придев Рац. Углавном су Срби поменути на самом југу овог подручја.¹⁸⁴⁹ Разлог овоме можда лежи у чињеници према којој је подручје бачких жупанија било још релативно добро насељено и није у толикој мери разорено од стране акинција.¹⁸⁵⁰ Због тога се на овом подручју Срби масовније насељавају у периоду након слома средњовековне Угарске на Мохачу о чему најбоље сведочи и покрет цара Јована Ненада.¹⁸⁵¹

Захваљујући поседима српске властеле, Срби су се насељавали у великим масама у Поморишју где су слично формирали компактне целине.¹⁸⁵² Велики број тамо насељених Срба дошао је у близину посела браће Јакшића, као и Милоша Белмужевића. Значајан број придошлица донели су собом разорни походи угарске војске 1480. и 1481.¹⁸⁵³ До сада је већ у излагању на више места навођен садржај различитих аката која помињу српско становништво на поседима разних феудалаца. Тако је исправа Чанадског каптола од 2. јануара 1486. године оставила помен већег броја Срба у једном сукобу између Стефана Јакшића и Емерика Доција.¹⁸⁵⁴ Године 1487. помиње се у Липови неки Ладислав Радич за кога постоје претпоставке да је био српског порекла. За њега је градски судија Амброзије Нађ тражио од удовице Јована Варјашија да му врати ћерку.¹⁸⁵⁵

Како је Бела Стена била у рукама српског деспота Вука дужи низ година и око ње су се српски бегунци могли настањивати. Тако су се Срби насељавали и на простору Славоније. Исправа Крижевачке жупаније од 5. септембра 1476. године о истрази једног напада на посед Сомбатхеј Јована од Зенче који је учинио деспот Вук на подстицање својих кастелана спомиње поједине особе за које би се могло

¹⁸⁴⁷ J. Szentkláray, *A szerb monostoregyházak*, 31, 32.

¹⁸⁴⁸ L. Blazovich, *Az alföldi mezővárosok etnikai képe*, 36.

¹⁸⁴⁹ Према подацима Вида Јаблана као један од кастелана тврђаве Батка код Сенте 1525. године помиње се Михаило Коњовић. *Сента. Зборник прилога за историју града*, уредник: М. В. Кнежевић, Сента 1935 [репринт 2010], 13.

¹⁸⁵⁰ P. Engel, *Egy bácskai jobbágynévsor 1525-ből*, *Történelmi Szemle* XXXVII (1995) 353–365. Z. Györe, *Именски фонд бачког кметовског становништва 1522. године*, Нови Сад 2014.

¹⁸⁵¹ L. Blazovich, *Az alföldi mezővárosok etnikai képe*, 37. Б. Стојковски, *Цар Јован Ненад*, 114–138.

¹⁸⁵² О Темишвару у ово време и етничким променама на овом простору види: I. Petrovics, *A középkori Temesvár. Fejezetek a Béga-parti város 1552 előtti történetéből*, Szeged 2008.

¹⁸⁵³ А. Иванов, *Банат у доба краља Матије Корвина*, 307.

¹⁸⁵⁴ DL 19092, 19093.

¹⁸⁵⁵ DL 25394. А. Иванов, *Банат у доба краља Матије Корвина*, 304.

претпоставити да су Срби. Затичу се тако у исправи: Драган, Радоје, Радовац, Стефан и Радич Бугарин са осталим учесницима у нападу.¹⁸⁵⁶

Српско становништво које се преселило у Угарску није представљало посебну аутономну категорију становништва (као Кумани, Јаси, Саси и Секелји) тако да се оно у угарско друштво укључивало према својој сталешкој припадности. Овакав начин уклапања био је узрокован и тиме што Срби нису били настањени на тачно одређеној територији. Одавно је у истраживању постало јасно да се пресељено српско становништво није налазило у целости под влашћу српских деспота или других старешина, иако су њихови поседи представљали најпривлачније место настањивања. Зато су се раслојавали према сталешкој припадности.

Некадашњи чланови владарских породица увршетни су ред барона. Међутим, њихов друштвени положај био је плод њиховог порекла више него имовног стања што смо горе већ показали. Српске војне старешине, капетани хусара и војводе, су постали чланови угарског нижег племства, остало становништво се смештало међу грађане или кметове. Зато постоје у изворима сразмерно многобројни помени српских трговаца.

Тако је краљ Матије Корвин наредио властима града Будима, на молбу калуђерица са Острва зечева (*Nyulak szigete, Insula leporum*), својом исправом од 15. јула 1464. године да неке ствари које су неовлашћено одузете ковинском становнику Јовану Рашанину које је носио на меру звану мажа (*mázsa*) буду одмах враћене.¹⁸⁵⁷ Трговци су представљали важан елемент за обе стране пошто су природом свог занимања могли бити добре уходе и дипломате.¹⁸⁵⁸ Број трговаца је временом у Угарској растао. Ђурађ Сремац је у свом делу оставио касније сведочанство о српским трговцима који је врло упечатљиво говори о расту њиховог значаја у угарском друштву. Тако он једну дражбу у Будиму означава као *kottyawettie* што је израз потекао из српског језика.¹⁸⁵⁹ У мађарском књижевном језику *kótyavetye* означава продају ствари по много мањој вредности од стварне, односно лицитацију.¹⁸⁶⁰ Ова реч се међутим, задржала и у савременом мађарском језику у значењу расипања, траћења, продавања у бесцење. Угарски градови су с једне стране нудили веће могућности него они османски у којима је вероватно била и знатно већа конкуренција, али је за ове припаднике српског народа који су се одвојили од остатка етничке групе асимилација била извеснија.¹⁸⁶¹

Сваки од слојева пресељеног српског друштва имао је своје многоструке интересе у новој домовини. Међу највишим слојевима српског друштва, посебно у оквирима породице Бранковић, постојала су очекивања усмерена према обнављању

¹⁸⁵⁶ Неки од поменутих били су кметови деспотових кастелана. DL 74528.

¹⁸⁵⁷ DL 16034. L. Thallóczy–A. Áldásy, *Magyarország és Szerbia összekötöttésinek oklevéltára*, 256–257.

¹⁸⁵⁸ Ђ. Сремац, *Посланица о пропасти угарског краљевства*, 31.

¹⁸⁵⁹ Ђ. Сремац, *Посланица о пропасти угарског краљевства*, 158, 294.

¹⁸⁶⁰ *Kótyavetye*, у: *A magyar nyelv értelmező szótára* IV, 355.

¹⁸⁶¹ Н. Лемајић, *Српска елита на прелому епоха*, 142.

српске државности на традицијама угасле Деспотовине.¹⁸⁶² На жалост, у изворима о томе можемо наћи само детаље који показују да је идеја обнове државе надживела деспотску породицу Бранковић и касније се стихијски показивала.

Тако су Венецијанци знали да босански краљ и српски деспот имају изразиту намеру ослободити своје државе од Османлија. Видели смо да је и деспот Вук гајио амбиције према обнови српске државе до краја свог живота. Наиме, пред султаном Бајазитом II се чинило сврсисходним током преговора с почетка своје владавине понудити обнову Српске деспотовине.¹⁸⁶³ Своје замисли су у овом смислу још изразитије показали деспоти Ђорђе и Јован Бранковић. Они су преузели улогу ранијих српских владара и одмах по доласку у Угарску прихватили ктиторске обавезе према манастиру Хиландару, а касније и према другим манастирима.¹⁸⁶⁴ Треба имати у виду и чињеницу да су то учинили непосредно по свом доласку у Купиник.¹⁸⁶⁵ Када су се прихватили ктиторства над Хиландаром они подвлаче да су се на тај корак одлучили између осталог, *великим милосрђем Твојим...и светих ктитора Симеона и светитеља Саве и молитвама светог оца нашег, деспота Стефана*.¹⁸⁶⁶ Према томе, иако су провели велики део живота у Италији, у Угарској су недвосмислено своју улогу градили повезујући се са родоначелником Немањића и првим српским архиепископом.¹⁸⁶⁷ Најјасније су замисли о васпостављању државе исказане у повељи манастиру Есфигмену из 1499. године.¹⁸⁶⁸

На основу сачуване грађе може се закључити да су чланови ове старије српске елите имали значајног утицаја у круговима српског народа. Тако се краљу Матији чинило потребним да на место преминулог деспота Вука доведе изданке исте породице и да им додели деспотску част. Осим тога, постоје сведочанства о томе да су били прихваћени међу народом као његове вође. Српски деспоти су у записима навођени на исти начин као и некадашњи српски владари.¹⁸⁶⁹ Тако је преписивач поп Јован забележио да је књигу писао *у дане благочестивога и христољубивога господина деспота Вука* 1481. године.¹⁸⁷⁰ Српски летописац је такође прибележио датум смрти деспота Вука бележећи године његове владавине.¹⁸⁷¹ Једно Четворојевађеље је пак

¹⁸⁶² Н. Лемајић, *Српска елита на прелому епоха*, 186. М. Спремић, *Српски деспоти у Срему*, 47.

¹⁸⁶³ М. Спремић, *Српски деспоти у Срему*, 53.

¹⁸⁶⁴ Тако су 3. новембра 1495. године издали повељу манастиру Светог Павла, обавезали су се на давање 1000 дуката годишње на празник Светог Николе манастиру Хиландару 1496. године и манастиру Есфигмену 1499. К. Митровић, *Повеља деспота Ђорђа, Јована и Ангелине Бранковић манастиру Светог Павла, 1495, новембар 3, Купиник*, ССА 6 (2007) 209–217. С. Божанић, *Политичка и кучтурна делатност деспота Ђорђа Бранковића*, 118.

¹⁸⁶⁵ Мошти деспота Стефана положене су у цркви Светог Луке 15. фебруара, а прву повељу манастиру хиландару су издали 20. марта 1486. године. С. Божанић, *Политичка и кучтурна делатност деспота Ђорђа Бранковића*, 117–118.

¹⁸⁶⁶ К. Митровић, *Повеља деспота Ђорђа Бранковића о прихватању ктиторства над Хиландаром*, 233.

¹⁸⁶⁷ М. Спремић, *Српски деспоти у Срему*, 63.

¹⁸⁶⁸ F. Miklosich, *Monumenta Serbica*, 542–543.

¹⁸⁶⁹ М. Спремић, *Српски деспоти у Срему*, 55.

¹⁸⁷⁰ Према једном од записа могуће је да је и сам деспот наручивао књиге које су требале да се препишу. Љ. Стојановић, *Стари српски записи и натписи I*, 111, 112.

¹⁸⁷¹ Љ. Стојановић, *Стари српски родослови и летописи*, 254.

датовано у дане деспота Ђорђа, мајке му Ангелине и оца му Светог Стефана.¹⁸⁷² Слично је сматрано важним да се прибележи долазак деспота Стефана и Јована Бранковића са мајком у Срем, погибија Дмитра Јакшића и слични догађаји. Осим тога у текстовима летописа српске старешине попут деспота добијале су средишње место и у оним догађајима у којима су били учесници заједно са другом угарском властелом. За летописца деспоти и српска властела су били најзначајнији у опису.¹⁸⁷³ Зато се може рећи да је за угарске Србе деспотска титула била много више него што је она представљала за друге угарске поданике пошто су они у деспотима видели српске владаре.¹⁸⁷⁴ Њихова житија, задужбине и традиција су ово мишљење јачали и одржавали. Традиција је и Јакшиће везивала као ктиторе за многе манастире. Један од примера је манастир Бођан који се везује за Дмитра Јакшића који је тражио место од угарског краља за градњу. Слично се манастир Ходош код Арада везује за Стефана Јакшића.¹⁸⁷⁵ Српски прваци су у оквирима српског народа постали епске јуначке личности које су имале велику улогу у очувању идентитета и формирању погледа на свет. Деспот Вук познат у народним песмама као *Змај Огњени Вук* или *Змај Деспот Вук* и браћа Јакшић су се као легендарне личности сукобљавале са разним, неретко турским, јунацима и излазили као победници.¹⁸⁷⁶ Њихова верност и ваљана служба у народним песмама углавном је овековечена благонаклоношћу коју према њима показује угарски краљ. Да су краљ Матија и његов отац били блиску свету епике сведоче колико песме о Сибињанин Јанку толико и чињеница да се Јанко појваљује неретко као деспоту Вуку близак човек. Српски летописац је забележио смрти краља Матије Корвина, а у неким варијантама забележено је да *умре краљ велики угарски* што указује на перцепцију угарског краља у српском народу.¹⁸⁷⁷ Народни певач је деспота Вука с правом везао за село *Купиник*, док Јакшиће везује за Београд у коме налази њихове дворе. Народни певач је у своје стваралаштво уткао и братску љубав и јединство као врлину Јакшића која је изгледа и изворно заснована.

Остала српска елита је у Угарској налазила могућност социјалног успона и богаћења, али и државу која може пружити озбиљнију подршку против Османлија и њиховим породицама нешто већу безбедност него је то био случај у Османском царству у коме је положај српских елитних кругова био умногоме зависан од тренутних политичких потреба и оклоности.

¹⁸⁷² Љ. Стојановић, *Стари српски записи и натписи* I, 113.

¹⁸⁷³ М. Спремић, *Српски деспоти у Срему*, 55.

¹⁸⁷⁴ Традиција га је прожелала и веровањима о змајевитим бићима. Љ. Пешикан-Љуштановић, *Змај Деспот Вук*, 32–51. М. Спремић, *Српски деспоти у Срему*, 63.

¹⁸⁷⁵ Сенткалараји је био мишљења да је Ходош подигао Марко Јакшић 1498. године на месту некадашње римокатоличке цркве. Наводи да је у близини једну кулу народ прозвао Кула Јакшића. J. Szentkláray, *A szerb monostoregyházak*, 25. Z. Csömöre, *Bánság és Marosvidék középkori monostorai*, 153. М. Спремић, *Породица Јакшић у Банату*, 39.

¹⁸⁷⁶ Понекада се непројатељство види и према римокатоличким свештеницима или натприродна бића. В. С. Караџић, *Српске народне пјесме* II, Београд 1969, 406–454. Љ. Пешикан-Љуштановић, *Змај Деспот Вук*, 140–162.

¹⁸⁷⁷ У каснијем певању краљ и његов вазал постају једнаки. Љ. Стојановић, *Стари српски родослови и летописи*, 256. Љ. Пешикан-Љуштановић, *Змај Деспот Вук*, 124–139.

Током каснијег периода водећи слој српског становништва у Угарској успоставио је брачне и родбинске везе са угарским племством, али и тада је уочљиво међусобно орођавање породица српских првака.¹⁸⁷⁸ Тако се син Стефана Јакшића, Стефан, оженио ћерком Милоша Белмужевића, Милицом.¹⁸⁷⁹ Деспот Јован Бранковић се оженио Јеленом, ћерком Стефана Јакшића Млађег, а једна њена сестра била је удата за Николу, потомка херцега Стефана.¹⁸⁸⁰ Да су постојале чврсте везе међу српским племићима сведочи и тестамент Милоша Белмужевића чији су сведоци жена Дмитра Јакшића, Јела, и њени синови, Јован и Дмитар, Стефан Јакшић, жена Дмитра Потречића, Јела, Петкова жена Јована, те калуђер Тимотеј и ђакон Марко.¹⁸⁸¹ Иста исправа спомиње Белмужевићеве најближе људе, такође српске властелине Марка Радановића, Степана Прибеновића и Јову.¹⁸⁸²

Број српских првака је био знатно мањи у Угарској него у Османском царству, али је њихов успон био много већи.¹⁸⁸³ Услови за напредовање у Угарској су носили мање извесности него они у османским границама, али су пружали много више.¹⁸⁸⁴ Било је то условљено и чињеницом да су српски прваци у угарској служби своју економску основу градили стицањем поседа, док су у османској служби економско напредовање постизали служећи држави.¹⁸⁸⁵ Њихово деловање је, слично као на османској страни, и у Угарској највише присутно у оквирима војске. Због тога сматрамо да се може прихватити мишљење Сакаја да је од српске властеле за добијене земљопоседе очекивана интензивнија војна служба него од других угарских племића.¹⁸⁸⁶

Међу угарском војском Срби су налазили своје место међу разним војним родовима. Највише их је било међу лаким коњаницима (хусарима)¹⁸⁸⁷ и у речној флоти међу насадистима, односно међу обичним најамницима, а примере њиховог деловања смо до сада изнели у великом броју. Колика је била њихова заступљеност у неким од родова угарске војске сведочи и чињеница да је реч хусар постала синоним за Србина. Неретко су управо бандерије српских првака биле јединице преко којих су се најлакше укључивали Срби сточари (власи) у угарски војни систем. Својим војним искуством, налик на османски начин ратовања, доносили су новине у угарску војску што није измакло оку различитих савременика. Српски ратници су, били они под командом деспота или неког другог старешине, део својих примања добијали из благајне угарског владара. Поред исплата ове врсте значајну ставку је представљало и плењење

¹⁸⁷⁸ F. Szakály, *Szerbek Magyarországon*, 17. Н. Лемајић, *Српска елита на прелому епоха*, 89.

¹⁸⁷⁹ Н. Лемајић, *Српска елита на прелому епоха*, 89.

¹⁸⁸⁰ Неутемељено је певање песама у којима је као деспотов мепријатељ назначен Шћепан Јакшић. *ИСН* II, 458. (С. Ћирковић). Љ. Пешикан-Љуштановић, *Змај Деспот Вук*, 160. Л. Хајдук, В. Хајдук, *Беркасово*, 42. М. Спремић, *Српски деспоти у Срему*, 64.

¹⁸⁸¹ М. Спремић, *Породица Јакшић у Банату*, 43.

¹⁸⁸² А. Ивић, *Неколико ћирилских исправа*, 94.

¹⁸⁸³ Н. Лемајић, *Српска елита на прелому епоха*, 61.

¹⁸⁸⁴ Н. Лемајић, *Српска елита на прелому епоха*, 61.

¹⁸⁸⁵ Н. Лемајић, *Српска елита на прелому епоха*, 157, 159.

¹⁸⁸⁶ F. Szakály, *Szerbek Magyarországon*, 15.

¹⁸⁸⁷ У ово време хусар постаје синоним за Србе ратнике. С. Божанић, *Политичка и кучтурна делатност деспота Ђорђа Бранковића*, 124. М. Спремић, *Српски деспоти у Срему*, 60.

непријатељских територија. Посебно важно место које су српски прваци попуњавали јесте било звање кастелана које је у каснијем времену постало изузетно значајно пружајући носиоцима овог достојанства реалну моћ. Срба кастелана је било пре и током владавине краља Матије Корвина и у ранијем излагању смо доносили имена неких од њих. Тако су се међу значајнијима нашли: Дамјан Велможовић, Вук Колаковић или кастелан Купиника, Димитрије Позоп (чије је презиме врло интересантно када је реч о његовом пореклу).¹⁸⁸⁸

Премда је војска била место које је Србима омогућавало најважнији успон малобројни су успели да се остваре и на неким нижим цивилним функцијама. Тако се у једној исправи од 10. марта 1477. године као поджупан бодрошке жупаније спомиње неки Вук Чаловић (*Vok Challowyth*) који је могао бити српског порекла,¹⁸⁸⁹ док је о улози Милоша Белмужевића у раду Бачке жупаније до сада већ било речи.¹⁸⁹⁰

29.3. У очима других

Оно што су савременици мислили и осећали према различитим припадницима српског народа може се само ишчитати са страница наративних извора и понекада из текста понеких повеља. Ово питање до сада није било нарочито истраживано у српској медијевистици, а на овом месту можемо дати само једну скицу овог проблема. Мишљење које су различити људи стицали о Србима зависило је умногоме од околности сусретања, удаљености од језгра српског народа и личних искустава. Није неважна ни верска опредељеност појединаца који су оставили трага о свом мишљењу и осећањима према припадницима српског народа. Видели смо да су западним писцима припадници српског народа долазили у видокруг када је било речи о ширењу османских Турака који су њихову отаџбину покорили и о бројним ратовима у којима су учествовали што није остварљиво места да се са Србима боље упознају. Уопште је евидентно што је већа удаљеност писца неког извора од српских етичких простора тиме су представе о Србима несигурније и магловитије. Наравно, удаљеност је могла бити мања препрека уколико су поједини писци били обавештени из квалитетних извора. Дobar пример за то, иако помало специфичан, је случај папе Пија II чији су мемоари сачували доста ваљаних података из последњих година постојања Српске деспотовине и Краљевине Босне о чијем је положају био добро обавештен и који је морао добро разумети.

Западним писцима Срби су пре свега застрашујући ратници. Не одричу им војно умеће али не прећуткују ни велики број свирепости у којима су учествовали. Није непознато да су ратници свакодневно изложени страхотама рата својом природом

¹⁸⁸⁸ С. Божанић, *Политичка и културна делатност деспота Ђорђа Бранковића*, 121, 123.

¹⁸⁸⁹ DL 17926. N. C. Tóth–R. Horváth–T. Pálosfalvi–W. Kovács András, *Magyarország világi archontológiája II*, 76.

¹⁸⁹⁰ N. C. Tóth–R. Horváth–T. Pálosfalvi–W. Kovács András, *Magyarország világi archontológiája II*, 39.

неретко грубљи и наглији. Како су они били професионални војници представљали су најбоље и најобученије ратнике, али су у исто време представљали велики терет за државу пошто у случају изостанка исплате нису презали од насилног понашања и пљачке како би задовољили своје потребе. У недостатку готовог новца најамничке јединице су неретко свесно пуштале да се саме наплате на територијама на којима су ратовале.

Османски начин ратовања унеколико се разликовао од оног европских земаља. До сада је било речи о томе да су Османлије освајање вршиле постепено исцрпљујући противника и стално га узнемиравајући дуги низ година. Због тога је подручје сусрета османских ратника и хришћанских држава, у овом случају Угарске, било једно стално ратно попрште које је створило посебан погранични менталитет испуњен грубостима и насиљем. Ђурац Сремац је на особен начин сачувао у свом сведочењу ову распојасану природу ратника на јужном угарском подручју.¹⁸⁹¹ Тако је пожељним понашањем постало одважно и јуначко држање, али и свирепост која је пратила овакве карактерне црте. Упади на непријатељску територију с намером да се она разори и опустоши били су ризикантни и многи од учесника су на обе стране погинули. Рађало је ово обострану мржњу и страх који је понеки пут доводио до масакрирања заробљеника и ухваћених становника одређеног подручја. Понеке категорије војно ангажованог становништва биле су посебно изложене опасностима као што су то били мартолози.

Када је реч о српским ратницима, борбе су биле њихова свакодневица. Од њих се нису разликовали њихови мађарски и други саборци, али ни њихове старешине. Упечатљива су сведочанства потекла из пера егерског бискупа Гаврила Рангонеа (Гаврила из Вероне) који је известио о убијању становништва Сребренице и Кучлата.¹⁸⁹² Петер Ешенлоер је оставио сведочанство о српским ратницима који против јеретика чине запањујуће ствари. Не хватају заробљенике него им одсецају главе и односе краљу како би добили за њих награду.¹⁸⁹³ Неки од српских ратника нису били плаћани већ им је дозвољено да се сами наплате пљачкањем. Бонфини је слично овоме писао о делатности српских ратника у земљама римско-немачког цара. Забележио је да су српски ратници више волели да убијају него да заробљавају.¹⁸⁹⁴ Страх који су изазвали био је толики да су се многа насеља сама предавала угарском краљу да би остала поштеђена од српских хусара. Начин борбе био је сличан ономе који су примењивали у борбама против Османлија. Јакоб Унрест их на пример због тога сматра нехришћанским народом. Писци су једногласни у томе да су нападе извршавали брзо и муњевито прелазили с једног на друго ратиште. Српски ратници су због оваквог свог начина ратовања у очима западноевропских савременика који их нису најбоље познавали остали на лошем гласу. Тако су њихову употребу на различитим ратиштима многи очевици повезивали са намером да се противник застраши. Они који су их нешто

¹⁸⁹¹ Између осталог сачувао је у латинском преводу један од најстаријих помена псовке на српском језику. Ђ. Сремац, *Посланица о пропасту угарског краљевства*, 128, 286. *Псовке*, у: *ЛССВ*, 603–604. (С. Ђирковић).

¹⁸⁹² L. Thallóczy–A. Áldásy, *Magyarország és Szerbia közti összekötetések oklevéltára*, 265–268.

¹⁸⁹³ P. Eschenloer, *Geschichte der Stadt Breslau II*, 725.

¹⁸⁹⁴ A. de Bonfinis, *Rerum ungaricarum decades IV-1*, 82. A. Bonfini, *A magyar történelem tizedei*, 923.

боље познавали имали су другачије мишење о Србима. Многи од савременика хвалили су њихове војне способности и брзину. Ђурађ Сремац који је рођен у Срему насељеном Србима и одрастао уз оца гостионичара код кога су свраћали српски ратници на путу према граници, о српском народу има речи признања и с поносом истиче своје знање српског језика.

Српске старешине највећим делом су целим својим бићем припадале овом свету ратника. Због тога је до нас доспела успомена њихове храбрости и јунаштва, али засењена грубошћу њихове нарави. Познато је да је Стефан Јакшић приликом једног полагања заклетве мачем насрнуо на Стефана Волаија. Његов брат Дмитар је погинуо због освете једног османског војника с којим је поступао брутално. На вест о братовој смрти Стефан Јакшић је покушао да себи пререже грло.

Уколико је веровати Ђурђу Сремцу Дмитар Јашић је био толико смео да се није либио да отворено прекори краља Матију пред другим великашима. На краљево негодовање што је убио немачког витеза под Бечом наводно је одговорио: *Добро пази на се, краљу. Ако хоћеш да ратујемо, ратујмо: а ако нећеш, пусти дођавола.*¹⁸⁹⁵ Чак иако знамо да се овај догађај није одиграо на оном месту на које га Сремац смешта, значајно је да се међу људима о Дмитру Јакшићу проносила таква прича. Свакако она није могла настати без икакве подлоге у стварности и у темпераменту пограничног војног старешине. Ова причања су временом добијала све више епски карактер и Јакшић су постајали легендарни јунаци. Оно у чему се Сремчев опис слаже с другим изворима јесте чињеница да Јакшић противника није заробио већ убио. Постоје и други примери осионог понашања појединих српских властелина у угарској служби. Међутим, српске старешине нису остале упамћене по грубости и свирепости колико фигура војводе Влада Цепеша Дракуле.

Неретко о српским првацима извори имају много лепше мишљење него о њиховим војницима. Тако Бонфини истиче за деспота Вука да је он био упамћен као увек највернији сарадник краља Матије Корвина.¹⁸⁹⁶ Зато се на страницама *Декада* деспот Вук може срести као саветодавац угарског краља. Слично када описује битку код Бечеја 1482. године деспота спомиње као јуначког војсковођу.¹⁸⁹⁷ Хвале достојни су према понеким писцима били и Јакшићи. Тако Длугош, писац врло ненаклоњен краљу Матији, наводи да је с другим угарским старешинама у бици на Хлебном пољу учинио изузетно дело. За Јакшића каже да је он Рашанин, најхрабрији и оружју вичан и вредан ратник.¹⁸⁹⁸

Када је реч о сусрету српског и других народа Угарске (пре свих Мађара) треба се имати пред очима чињеницу да су временом они постајали све интензивнији. На тај начин су се ширили различити утицаји и обичаји. Помињали смо до сада неколицину случајева продора речи мађарског језика у исправе писане на српском језику, али и

¹⁸⁹⁵ Ђ. Сремац, *Посланица о пропасту угарског краљевства*, 15.

¹⁸⁹⁶ А. de Bonfinis, *Rerum ungaricarum decades IV-1*, 82. А. Bonfini, *A magyar történelem tizedei*, 923.

¹⁸⁹⁷ А. de Bonfinis, *Rerum ungaricarum decades IV-1*, А. Bonfini, *A magyar történelem tizedei*, 965.

¹⁸⁹⁸ *Joannis Dlugossii Annales seu Cronicae XII*, 440–441.

продор србизама у мађарски језик. Контакте са Мађарима најлакше су остваривали врхови феудалне српске елите за шта постоје неколики примери. Међу сведоцима тестаментата војводе Милоша Белмужевића, дакле међу њему блиским људима, затиче се Мађар Јанош Сибињи. 1482. се у име Стефана и Дмитра Јакшића, као и других именованих феудалаца, у једној парници жале Рафаел Валкои и Петер Тури.¹⁸⁹⁹ Временом се везе између славног *Змаја Огњеног Вука* у српску традицију увлаче и његови саборци као што је Петар Доци којег епископски певач памти као Петра Дојчина.

Додир и сарадња постајали су временом све израженији и међу нижим друштвеним слојевима. Краљев декрет из 1481. године који се бави Србима предвиђа да у случају заједничке делатности Србина и неког римокатолика само овај други плаћа десетину од свог дела.¹⁹⁰⁰ Ова одредба јасно показује да је у разним областима свакодневице, па тако и у привређивању, посебно у трговини, долазило до сарадње између придобитог српског и домаћег становништва. Нешто раније, 3. септембра 1468, један парнични случај помиње да су поводом једне свадбе кметови Јована Варјаша отишли на посед Орошхаза да тамо пију са кметовима Јакшића.¹⁹⁰¹

Врло је вероватно да би се о утицају српског и мађарског народа могло више рећи ако бисмо познавали прецизније време настанка *Повести о убијању Батију*. Ово дело се сматра најстаријим делом српске подунавске књижевности. Својим садржајем оно спаја мађарску традицију и легенде о краљу Светом Ладиславу (Szent László) и српску традицију о архиепископу Светом Саву. Тако је у њега уплетена легенда о борби Светог Ладислава и Куманина. Дело је својом садржином тесно везано за Велики Варадин, центар култа Светог Ладислава. Како је у делу присутан моменат покрштавања угарског краља од стране српског архиепископа сматра се да је на његово формирање утицало Теодосијево житије Светог Саве. У њему је римокатоличанство означено као јерес.¹⁹⁰²

¹⁸⁹⁹ DL 32507. (према регесту пошто је снимак недоступан).

¹⁹⁰⁰ J. Bak, *Online Decreta Regni Mediaevalis Hungariae. The Laws of the Medieval Kingdom of Hungary*, 749, 754–755. (https://digitalcommons.usu.edu/lib_mono/4).

¹⁹⁰¹ DL 16703.

¹⁹⁰² J. Ређеп, „*Повест о убијању Батија*“, *споменик подунавске књижевности*, Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду XI/1 (1968) 215–220.

30. Закључак

На почетку владавине краља Матије Корвина српске средњовековне државе преживљавале су своје последње дане. Не имајући могућности да се саме супротставе османској сили оне су очекивале делотворну помоћ од угарског краља. Остваривање ефикасније сарадње било је ометано неколицином околности. Угарска држава налазећи се у незавидном положају није имала довољно снаге ни средстава да се отворено супротстави једној сили која је била у узлазу своје моћи. Земља се нашла усред друштвених промена које су настале након вишедеценијског немирног периода и унутрашњих превирања. Немирно доба утицало је на опадање краљевске моћи, владарских и државних прихода и војних потенцијала. Међутим, њена сопствена безбедност, положај сениора и међународни престиж заштитника хришћанства нису дозвољавали потпуно пасиван став према дешавањима на Балканском полуострву. Деспотовина и Босна с друге стране, односно њихови владајући кругови, у угарском владару и његовим аспирацијама видели су феудланог господара који намерава да их што чвршће потчини својој власти и политици, изостављајући делотворну помоћ која се од њега очекивала. Односе су загорчавала и лоша искуства када је реч о династији Бранковића, односно коришћење предаје Смедерева од стране Котроманића у политичке сврхе од стране угарског краља.

Изостанком делотворне помоћи с угарске стране током сламања средњовековних српских земаља и инсистирањем на сениорским правима настало је у преосталим члановима српске елите неповерење и непријатељство према угарском владару и његовој политици. О томе јасно сведоче потези појединих српских властелина који су били спремнији да се споразумеју с османским освајачем него да се потчине краљу Матији. Случај херцега Стефана и Влатка показује јасно неповерење према намерама будимског двора. Подаци показују да је нерасположење било и ширих размера како то показују српски летописи и други извори. Међутим, повлачење Венеције из борбе с Османлијама 1479. године, као и успеси угарског оружја над османским војскама 1476. и 1479. године деловали су на промену става према угарском владару и угарској политици. Наиме, не имајући других могућности један део српских старешина се окренуо угарској у нади да ће моћи с њеном помоћи оставрити лакше своје замисли. Тако током немира у Босни у време смрти султана Мехмеда II извори сведоче о симпатијама према краљу Матији од кога се очекивала делотворна помоћ и војна интервенција. Упркос томе, угарски краљ своје противосманске планове није мењао и они су остали подједнако удаљени од намера српских елитних кругова.

Историја српског народа након слома његових држава била је турбулентна. Настао је велики лом у животу српског становништва које се нашло на размеђу две силе, односно на месту судара двају светова. Падом Српске деспотовине (1459), Краљевине Босне (1463), државе херцега од Светог Саве (1481) и Зете (1496) под османску власт српски народ је постао део једног света који се суштински разликовао од онога коме су Срби припадали. Развој српског друштва је османским освајањем прекинут. Српска елита је значајним делом страдала, а нестанком српске државе је

изгубио и своју материјалну подлогу, те је јаз између елитног дела и остатка друштва значајно смањен. Потискивање из градова на подручју Османског царства значајно је допринело деелитизацији српског друштва. Елитним делом друштва постали су војни заповедници који су представљали војну силу. Изложени сталним османским узнемиравањима и у сталној борби, припадници српског народа стекли су значајно војно искуство у борби против завојевача. Ово искуство показаће се драгоценим у социјалном уздизању појединих чланова српске елите како на османској страни, тако и на угарској. Вршење војне службе обезбеђивало је наиме зараду и могућност напредовања. У држави османског султана прихватање улоге ратника издизало је појединце и читаве групе из реда земљорадничког произвођачког становништва (раје). Као немуслиманци, српске зимије су могле да досегну одређене положаје у редовима војнука, матролоца, дербенџија и других служби. Све оне биле су скопчане с одређеним пореским олакшицама и другим привилегијама. Напредовање ка вишим положајима биол је отворено, али је услов било примање ислама, поштовање османске државе и постепено прихватање наднационалног османског идентитета.

Међу повлашћено становништво убрајали су се и власи. Влашки елемент захваљујући својој чврстој друштвеној структури који је омогућавао колико-толико сигурнији опстанак је добио на значају. Оно је било подједнако важно у војном аспекту и у колонизационим потребама. Упркос томе, затвореним друштвом влашких кнезова османске власти нису никада могле у потпуности овладати. Политичка оријентација влаха је пак зависила од потреба и тренутне политичке констелације. Тако је затварање у оквиру кнежине спречио значајнији замах појаве исламизације и акултурације с муслиманским живљем. Тако је из оквира влашке организације могла потећи нова српска елита.

Онај део српског живља који је прешао у Угарску такође се нашао у страном државном систему који је донекле био ближи његовим традицијама. У друштво нове домовине Срби бегунци су се уклапали према својој сталешкој припадности. Најзначајнији чланови српског друштва (чланови владарских породица и преостала крупна властела) изабрали су најчешће избеглиштво, одабирајући као нову отаџбину Угарску. Чланови владарских породица очекивале су од угарског владара активну антиосманску политику и евентуално обнављање својих држава под угарским сизеренством. Због тога су верно следили угарског краља и настојали да својом делатношћу придонесу остваривању циља. Међутим, угарски краљ није намеравао да у стварности обистини њихова очекивања водећи се интересима и могућностима своје државе. Тако су најелитнији слојеви српског друштва постали војни заповедници угарског владара приморани да у потпуности следе његову политику, без обзира на њену неспојивост с идејама обнове српске државе. Племићи чија је имовина била скромнија своје место су нашли у угарском средњем племству и своју активност показивали на нивоу жупанија. Српски племићи се по свом држању нису разликовали од староседелачког племства. Тако се и они често сукобљавају са својим суседима, пљачкају и парниче се. Понеки од њих успели су да нађу место и у администрацији жупаније у којој су имали поседе. Као што је био случај са Милошем Белмужевићем

они су постајали поджупани или судије племства. Остали српски сеобници су се смештали међу становништво градова и највећим делом међу земљораднике у статусу кметова. Придошлице из српских земаља нису биле новост у доба краља Матије Корвина. Наиме, краљевски Рашани и Срби у Малом Ковину појављују се у изворима у време његових претходника. Насељавању су тада погодовали пространи поседи деспота Стефана Лазаревића и деспота Ђурђа Вуковића.

На угарској страни појава вештих војника са талентованим старешинама била је добродошла у моменту промене унутар угарског феудалног друштва. С једне стране они су јачали одбрану земље, а с друге пружали подршку краљевој политици. Суштински, као странци, нису имали велики маневарски простор тако да су се морали сагласити и са ратовима у земљама чешке круне и државама Хабсбурга, премда оне нису имале много заједничког са борбом против султана. Тако се српски деспот и рашки хусари срећу у борбама с војницима краља Ђорђа Пођебрада у Чешкој и Аустрији, туку се с пољским снагама на североистоку Угарске, опседају Хајмбург, Беч и Бечко Ново Место. Нису изостајали ни у борбама у Шлеској пред крај владавине краља Матије. Међутим, краљу су се увек показали поуздани и одани. Деспот Вук је посебно памћен као краљу близак сарадник. Када је избила побуна у Ердељу Јакшићи су учествовали у њеном гушењу, а у догађајима 1471. извори не говоре много о деловању српских старешина. Када је угарско оружје било окретано према султановој сили српске старешине су свој задатак испуњавале ваљано и ревносно премда је то значило пустошење територија превасходно насељених Србима. Залетали су се у Босну и на простор некадашње Деспотовине, опседали су Зворник, палили Сребреницу и Кучлат, опседали Шабац, тукли акинције код Пожежене, Хлебног поља, Бечеја и на Уни, а робили и одводили су становнике Поморавља.

Српски елемент у угарској служби постајао је све доминантнији, а османски притисак је захтевао стално јачање угарске одбране. Значајан је био и демографски потенцијал који је долазио са пребезима. Због тога је угарски краљ настојао да српско становништво придобије разумевањем према њиховој вери и пореским олакшицама које су имале за циљ да привуку нове таласе бегунаца. Њихове старешине је награђивао поседима и положајима с намером да они вежу за себе већи број Срба. Придавајући велики значај угледу српских старешина настојао је да на место деспота Вука доведе његове блиске рођаке. Настојао је својом популационом политиком повећати број становника на подручјима која су била опустошена османским нападима. У случајевима када ове мере нису биле довољне прибегавао је и насилној колонизацији. Тражио је за то и папску дозволу, а одвео је на хиљаде људи током провала на подручје Поморавља 1480. и 1481. године што је свакако утицало на демографске прилике матичних српских земаља.

Као посебност међу мерама придобијања становника Босне појављује се и формирање једног Босанског краљевства под османском и другог под угарском заштитом, а државне традиције Босне постале су и средство сређивања унутрашњих прилика у Угарској именовањем Николе Илочног за краља Босне. Овакве мере имале су

циљ да привуку људе једној од страна у намери да искористе могућности напредовања који је настао променама ситуације на крајиштима. У томе се неретко и успевало.

Срби су своје место налазили међу лаким коњаницима (хусарима), војницима речне флоте (шајкаши) и најамничким јединицама. Начин њиховог ратовања био је сличан османском због кога су многим савременици о њима имали врло лоше мишљење. Бројни писци су прибележили да су они нападали целокупно становништво, палили насеља, пљачкали и одводили становништво. Стварали су тако велики страх међу противницима Угарске. Константно ратовање и несигурност претворили су друштво српских пограничних ратника у свет огрубелих и насилних људи. Међутим, њихово умеће претворило је српске команданте у легендарне јуначке ликове традиције српског народа (Јакшићи, *Змај Огњени Вук*).

Као познаваоци османског начина ратовања, али и државе, устројства и обичаја Срби су били корисне дипломате и посредници између две стране. Тако је српски језик постао средство дипломатије на широком простору између Цариграда и Будима. Намера да се обнови Деспотовина подстицала је посреднике из оквира српске елите да своје задатке на овом пољу обављају великим залагањем и према интересима угарске спољне политике, не губећи из вида властите планове. Дипломатска активност никако тада није била безопасна тако да су некада посланици и страдали, као што је био случај са војводом Дмитријем Јакшићем. Велики број Срба бавио се поред војног заната и трговином. Трговци Срби су показали велико умеће нашавши себи како зараду тако и могућност да се укључе у одбрану јужне угарске границе. Како су познавали путеве, обичаје различитих народа и језике који су се користили на широком подручју Балкана и Паноније трговци су били одличне уходе за обе стране. Тако су се шпијуни Срби појављивали на угарском двору и у Будиму, али и у околини османских команданата у Смедереву. Значај српских трговаца у угарском друштву показују поједини подаци од којих је посебно значајан улазак појединих српских речи у мађарски језик.

Процес миграције српског становништва из својих старих насеобина према северу био је дуготрајан и неприметан. У изворима срећемо само последице овог процеса када је он узео маха у време владавине краља Матије Корвина. Тако се на подручју јужне угарске у изворима све чешће затичу помени *шизматика* и *Раца* како су Србе означавали римокатолички прелати и западни народи изводећи ово име од имена њихове старе домовине (*Rascia*).¹⁹⁰³ Највећу густину насељености српског живља имале су жупаније у Срему. Подручје омеђено Дунавом и Савом било је слично њиховој старој домовини, налазило се близу граница несталих српских држава, а у рукама српских деспота на овом подручју су се налазила дуго времена значајна добра као што су Купиник, Митровица, Земун, Сланкамен, Беркасово, Ириг, Јарак и друга насеља. Услед велике густине српских становника подручје је почело да се чврсто везује са

¹⁹⁰³ Тако у Угарској није могао бити присутан случај забуне као што је то случај у Великопољској хроници из прве половине XIV века која сматра да се Рацима назива велико мноштво коњаника. У овом делу је овакво домишљање било вероватно последица утицаја битке код Кресенбруна. А. Узелац, *Српске војске у ратовима у Европи и Малој Азији (XII–XIV век)*, Војноисторијски гласник 1 (2014) 24–25.

Србима. На овом простору српски народ је нашао свој нови духовни центар захваљујући деловању последњих Бранковића, деспота Ђорђа и Јована и деспотице Ангелине.

Осим Срема значајне скупине српског становништва населиле су се у водоплавни и мочварни јужни део подручја које данас називамо Банатом. Поред чињенице да је ово подручје близу границе некадашње Деспотовине на насељавање српског живља утицала је и чињеница да су српски деспоти и властела на овом подручју имали своје поседе. У изворима су у рукама деспота Стефана и Ђурђа посведочени Бечеј, Арача, Бечкерек, Ердшомјо (Вршац) и бројна друга насеља у Торонталској и Крашовској жупанији. Слични су разлози одвели Србе и у Потамишје и у Славонију.

Деловање последњих деспота на очувању традиција угасле српске државе и задужбинарство (подизање манастира Крушедол) сачували су живим сећање и заоставштину на српску државност посадивши клицу из које је вековима касније васкрсла српска држава. Погодвала је деловању последњих деспота из династије Бранковића и чињеница да је Срем имао дугу традицију правословног монаштва која сеже вековима уназад, а да су српски становници прихватањем деспота као својих владара очували њихове тековине.

31. Библиографија

Скраћенице

ГДСС–Гласник Друштва српске словесности
ЕИ–The Encyclopaedia of Islam (New Edition)
ИЧ–Исторички часопис
ИГ–Историјски гласник
ЛССВ–Лексикон српског средњег века
САНУ–Српска Академија Наука и Уметности
СБР–Српски биографски речник
СКА–Српска Краљевска Академија
ССА–Стари српски архив
ЗРВИ–Зборник радова Византолошког института

Извори

Необјављени извори

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL)
Diplomatikai Levéltár (DL)
Diplomatikai Fényképgyűjtemény (DF)

Објављени извори

- A. С. Аличић, *Турски катастарски пописи неких подручја западне Србије XV и XVI век I*, Чачак 1984.
- A. S. Aličić, *Poimenični popis sandžaka vilajeta Hercegovina*, Sarajevo 1985.
- A. Aličić, *Sumarni popis sandžaka Bosna iz 1468/9. godine*, Mostar 2008.
- A. Bachmann, *Urkundliche Nachträge zur österreichisch-deutschen Geschichte im Zeitalter Kaiser Fridrich III*, Wien 1892.
- J. Bak, *Online Decreta Regni Mediaevales Hungariae. The Laws of the Medieval Kingdom of Hungary*, All Complete Monographs 4, 2019. (https://digitalcommons.usu.edu/lib_mono/4).
- S. Barabás, *A római szent birodalmi gróf széki Teleki család oklevéltára II 1438–1526*, Budapest 1895.
- II. Piusz pápa feljegyzései II/1, II/2*, fordította: I. Belus, I. Boronkai, Budapest 2001.
- Gy. Benedek, *Mezőtúri oklevelek 1219–1526*, Szolnok 2000.
- J. Bleyer, *Beheim Mihály élete és művei a magyar történelem szempontjából*, Századok XXXVI (1902)
- A. Bonfinis, *Rerum ungaricarum decades*, IV-1, ediderunt: I. Fögel, B. Iványi et L. Juhász, Budapest 1941.
- A. Bonfini, *A magyar történelem tizedei*, fordította: P. Kulcsár, Budapest 2019.
- I. Borsa–N. C. Tóth, *Zsigmondkori oklevéltár VIII*, Budapest 2003.

Б. де ла Брокијер, *Путовање преко мора*, превео и коментарисао: М. Рајичевић, Београд 1950.

Mátyás király levelezése a pápákkal, Budapest 1891.

J. Chmel, *Monumenta Habsburgica: Sammlung von Actenstücken und Briefen zur Geschichte des Hauses Habsburg in dem Zeitraume von 1473 bis 1576* I-2, Wien 1855.

J. Darkó, *Ráckevei új okmánytár*, Kutatások Pestmegyében. Tudományos konferencia III, szerkesztette: Korkes Zsuzsa, Szentedre 2001, 217–229.

М. Динић, *Писмо угарског краља Жигмунда бургундском војводи Филипу*, Зборник Матице српске за друштвене науке 13–14 (1956) 93–98.

J. Dlugossii Annales seu Cronicae incliti regni Poloniae XII, ed. C. Baczkowski et al, Cracoviae 2005.

Г. Елезовић, *Турски извори за историју Југословена*, Братство XXVI (1932) 54–126.

P. Engel, *Egy bácskai jobbágyévsor 1525-ből*, Történelmi Szemle XXXVII (1995) 353–365.

P. Engel, *Kamarahaszna-összeírások 1427-ből*, Új Történelmi Tár 2, Budapest 1989.

P. Eschenloer, *Geschichte der Stadt Breslau* I–II, herausgegeben und eingeleitet von Gunhild Roth, Münster–New York–München–Berlin, 2003.

G. Fejér, *Codex Diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis* X/4, Budae 1844.

G. Fejér, *Codex Diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis* X/6, Budae 1844.

G. Fejér, *Genus, incunabula et virtus Ioannis Corvini de Hunyad regni Hungariae gubernatoris, argumentis criticis illustrata*, Budae 1844.

E. Fermendžin, *Acta Bosnae potissimum ecclesiastica*, Zagrabiae 1892.

Chronicon Dubnicense cum codicibus Sambuci, Acephalo et Vaticanoronicisque Vindobonensi, Picto et Budensi accurate colatum, recensuit et praefatus est: M. Florianus, Lipsiae 1884.

А. Фостиков, Н. Исаиловић, *Уговор о веридби Владислава II Немањића и Констанце Морозини. Венеција, 24. августа 1293*, Мешовита грађа XXXIX (2018) 7–46.

V. Fraknói, *Mátyás király levelei* I, II, Budapest 1893, 1895.

J. Gelcich–L. Thallóczy, *Raguza és Magyarország összeköttetéseinek oklevéltára*, Budapest 1887.

K. Geresi, *A nagy-károlyi gróf Károlyi család oklevéltára* II, Budapest 1883.

T. Gökbilgin, *Korvin Mathias (Mátyás)ın Byezid II.e mektupları tercümeleri ve 1503 (909) osmanlı-macar muahedesinin türkçe metni*, Belleten 87 (1958) 369–381.

R. Grzesik,– A. Stanislaw Sroka, *Ismeretlen dokumentum a XV. század eleji magyar–szerb viszonyokról* Aetas 17/4 (2002) 104–107.

Gy. Hazai, *A Topkau szeráj múzeum levéltárának magyar vonatkozású török iratai*, Levéltári Közlemények 26 (1955) 286–295.

G. Herpay, *Debrecen szab. kir. város levéltára diplomagyűjteményének regesztái*, Debrecen 1916.

H. İnalçık, E. Radushev, U. Altuğ, *Ottoman Military and Administrative Order on the Lower Danube during the Time of Mehmed the Conquerer. The Ottoman Tax Registers of Nicopolis, Vidin and Braničevo*, Budapest 2018.

- B. Iványi, *A római szent birodalmi széki gróf Teleki-család gyömrői levéltára*, Szeged 1931.
- E. Kammerer, *A zichi és vásonkeői gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára IX*, Budapest 1899.
- S. Kaprinai, *Hungaria diplomatica temporibus Matthiae de Hunyad regis Hungariae II*, Vindobonae 1771.
- S. Katona, *Historia critica regum Hungariae stirpis mixtae*, tomulus IX, ordine XVI, Buda 1793.
- Magyar humisták levelei XV–XVI. század*, közreadja: V. Kovács Sándor, Budapest 1971.
- Mátyás király levelei*, válogatta, a szöveget gondozta, az utószót és a jegyzeteke írta: V. Kovács Sándor, Budapest 1986.
- Kritobúlosz, *II Mehemed élete*, ford. Szabó Károly, Budapest 1875.
- F. Krones, *Die Freien von Saneck und ihre Chronik als Grafen von Cilli*, Graz 1883.
- Poltische Correspondenz Breslaus im Zeitalter des Königs Matthias Corvinus I 1469–1479*, herausgegeben von: B. Kronthal, H. Wendt, Breslau 1893.
- Poltische Correspondenz Breslaus im Zeitalter des Königs Matthias Corvinus II 1479–1490*, herausgegeben von: B. Kronthal, H. Wendt, Breslau 1894.
- A. Крстић, *Документи о угарским поседима деспота Ђурђа датим у залог Јовану Хуњадију 1444. године*, Мешовита грађа 32 (2011) 125–156.
- A. Крстић, *Два необјављена латинска писма деспота Стефана Лазаревића*, Иницијал 3 (2015) 197–209.
- A. Крстић, *Писмо деспота Ђурђа Вуковића угарском краљу Ладиславу V*, Мешовита грађа 36 (2015) 7–19.
- A. Крстић, Н. Исаиловић, *Донација деспота Ђурђа Вуковића (Бранковића) Павлу Биринију из Вероне: проблем аутентичности*, Иницијал 4 (2016) 195–227.
- Epistolae Matthiae Corvini I–IV, Cassoviae 1743–1744*.
- E. Laszowsky, *Monumenta historica nobilis communitatis Turopolje, olim „Campus Zagrabienensis“ dictae I*, Zagrabiae 1904.
- N. Lašvanin, *Ljetopis*, priredio, latinske i talijanske dijelove preveo, uvod i bilješke napisao dr. fra Ignacije Gavran, Sarajevo-Zagreb 2003.
- D. da Lezze, *Historia Turchesca (1300–1514)*, ed. I. Ursu, București 1909.
- М. Лудайћ, *Различита стара писма која се Срба тичу*, Србски лѣтопис за годину 1862, I, Будим 1863,
- Szöveggyűjtemény a régi magyar irodalom történetéhez. Középkor (1000–1526)*, szerkesztette: Madas Edit, Budapest 1992.
- A. Magina, *Câteva documente privind comitatul Torontal in prima jumătate a secolului al XV-lea*, Banatica 22 (2012) 55–76.
- E. Mályusz, *Zsigmondkori oklevéltár II/1*, Budapest 1956.
- E. Mályusz–I. Borsa, *Zsigmondkori oklevéltár V*, Budapest 1997.
- В. Макушев, *Историјски споменици Јужних Словена и околних народа из италијанских архива и библиотека II*, Београд 1887.
- G. Marzio, *Mátyás királynak kiváló, bölcs, tréfás mondásairól és tetteiről szóló könyv*, fordította: Kardos Tibor, Budapest 1979.

- К. Михаиловић из Островице, *Јаничарове успомене или турска хроника*, приредио и превео: Ђ. Живановић, Београд 1986.
- F. Miklosich, *Monumenta Serbica spectantia historiam Serbiae, Bosnae, Ragusii, Viennae* 1858.
- A. Miskei, *Rácskevei okmánytár*, Rácskeve 2015.
- К. Митровић, *Повеља деспота Ђорђа Бранковића о прихватању ктиторства над Хиландаром 1486, март 20, Купиник, ССА 5 (2006) 229–239.*
- К. Митровић, *Повеља деспота Ђорђа, Јована и Ангелине Бранковић манастиру Светог Павла 1495, новембар 3, Купиник, ССА 6 (2007) 209–217.*
- Magyar diplomáciai emlékek Mátyás király korából I–IV*, szerkesztette: Nagy Iván és Nyáry Albert, Budapest 1875–1878.
- I. Nagy, *A zichi és vásonkeői gróg Zichy-család idősb ágának okmánytára VI*, Budapest 1894.
- I. Nagy–F. Pesty–L. Magina–A. Magina, *Diplome privind istoria comitatului Timiș și a orașului Timișoara II*, Cluj-Napoka 2014.
- T. Neumann, *Bereg megye hatóságának oklevelei (1299–1526)*, Nyiregyháza 2006.
- T. Neumann–N. C. Tóth, *Zsigmondkori oklevéltár XI*, Budapest 2008.
- T. Nótári, *Szemelvények Aeneas Piccolomini „Európa” c. művéből*, Szeged 1999.
- J. von Nürnberg, *Nachricht von den Türcken*, Memmingen 1496. (доступно у електронском облику на електронској адреси: <http://daten.digital-sammlungen.de/0003/bsb00034376/images>).
- М. Орбин, *Краљевство Словена*, превео: Здравко Шундрица, Београд 1968.
- T. Ortway–F. Pesty, *Oklevelek Temesvármegye és Temesvárváros történetéhez I*, Pozsony 1896.
- L. Óváry, *Mátyás király szárazföldi s vízi haderejének leírása az 1479-ki hadjératból*, Magyar Történelmi Tár 8 (1885)
- L. Óváry, *A Magyar Tudományos Akadémia történelmi bizottságának oklevélmásolatai I. A Mohácsi vész előtti okiratok kivonatai*, Budapest 1890.
- М. П. Уговоръ деспота Герогия Бранковића са Јованомъ Хунядіемъ, управителъемъ Угарске о браку између Марије и Елисавете, Сербскій лѣтописъ 84 (1851) 121–131.
- F. Palacky, *Urkundliche Beiträge zur Geschichte Böhmens XX*, Wien 1860.
- F. Pesty, *Krassó vármegye története III*, Budapest 1882.
- Pii secundi pontificis maximi commentarii rerum memorabilium*, Francofurti 1614.
- F. Piti–T. Neumann–N. C. Tóth, *Szatmár megye hatóságának oklevelei (1284–1524)*, Nyiregyháza 2010.
- Н. Порчић–Н. Исаиловић, *Документи владара средњовековне Србије и Босне у венецијанским збиркама*, Београд 2019.
- G. Pray, *Annales regum Hungariae III*, Vindobonae 1766.
- М. Пуцић, *Споменици српски II*, Београд 1862.
- Н. Радојчић, *Пет писама с краја XV века*, Јужнословенски филолог 20 (1953–1954) 345–367.
- Ј. Радонић, *Прилози за историју браће Јакушић*, Споменик СКА LIX (1923) 63–75.

- J. Radonić, *Дубровачка акта и повеље I/1*, Београд 1934.
- М. Рокаи, *Протестна повеља Будимског каптола којом Елизабета Силађи забрањује планирано отуђивање поседа породице Хуњади Силађи*, ССА 12 (2013) 145–156.
- Р. Róka, *Egy ismeretlen Janus Pannius-levél*, *Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményei* 9 (1971) 5–16.
- П. Рокаи, *Прилог познавању положаја Срба у Угарској у XV веку*, *Зборник Матице српске за историју* 6 (1972) 87–91.
- И. Руварац, *Житије деспотице Ангелине*, *Српски Сион* 15 (1905) 551–553.
- Д. Salihović, *Nonnulla documenta pertinentia ad Nicolaum de Wylak, regem ultimum regni Bosnae*, *Scrinia Slavonica* 17 (2017) 403–418.
- Szerémi György, *Magyarország romlásáról*, Erdélyi László fordítását átdolgozta Juhász László, a bevezetést és a szövegmagyarázatokat írta Székely György, Budapest 1979.
- Scriptores rerum silesicarum XIII. Politische Correspondenz Breslaus im Zeitlater des Königs Matthias Corvinus I 1469–1479*, Breslau 1893.
- Ђ. Сремац, *Посланица о пропасти угарског краљевства*, превео: Мирко Полгар, Београд 1987.
- Ј. Stipišić–М. Šamšalović, *Isprave u arhivu Jugoslovenske Akademije*, *Zbornik Historijskog Instituta JAZU* 3 (1960)
- М. Stojaković, *Bраничевски тефтер. Поименични popis покрајине Браничево из 1467. године*, Београд 1987.
- Љ. Стојановић, *Стари српски записи и натписи I*, Београд 1902.
- Љ. Стојановић, *Стари српски родослови и летописи*, Ср. Карловци 1927.
- Ј. Šafárik, *Acta archivi Veneti, spectantia ad historiam Serborum et relinquorum Slavorum meridionalium II*, Belgradi 1862.
- S. Imre, *A Szabács viadala*, Budapest 1958.
- G. Tahsin, *Un izvor referitor la moartea lui Dmtitar Jakšić solul lui Matia Corvini la Bayezid II*, *Anuarul Institutului de istorie si arheologie* 22/2 (1985) 597–604.
- L. Thallóczy–A. Áldásy, *Magyarország és Szerbia közti összeköttetések oklevéltára 1198–1526*, Budapest 1907.
- L. Thallóczy–S. Horváth, *Jajca (bánság, vár és város története)*, Budapest 1915.
- A. Theiner, *Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustratia II*, Romae 1860.
- J. Teleki, *Hunyadiak kora Magyarországon X, XI, XII*, Pest 1853, 1855, 1857.
- I. Tklalčić–E. Laszowski, *Povijesni spomenici slobodnog Kraljevskog Grada Zagreba II*, Zagreb 1894.
- N. C. Tóth, *Ugocsa megye hatóságának oklevelei (1290–1526)*, Budapest 2006.
- N. C. Tóth–G. Mikó, *Zsigmondkori oklevéltár XIII (1426)*, Budapest 2017.
- J. Thúry, *török történetírók I*, Budapest 1893.
- J. Unrest, *Österreichische Chronik*, herausgegeben von Karl Grossmann, Weimar 1957.
- K. Wagner, *Diplomatarium comitatus Sarosiensis, Posonii et Cassoviae* 1780.
- А. Вукомановић, *Живот архиепископа Максима. Преписано из рукописа 17. века*, ГДСС 11 (1859) 125–129.

Szerémi György, II. Lajos és János királyok házi káplánja emlékirata Magyarország romlásáról 1484–1543. Közli: Wenzel Gusztáv, Pest 1857.

Magyar Törvénytár. 1000–1526. évi törvénycikkek, Budapest 1899.

Н. Н. Диплома деспоту Георгиу Бранковићу 1439, Летопис Матице српске 86 (1852) 69–76.

Литература

Приручници, енциклопедије, речници

Magyar történelmi fogalomtár, szerkesztette: Bán Péter, Budapest 1989.

A. Bartal, *Glossarium mediae et infimae latinitatis regni Hungariae,* Lipsiae 1901 [репринт 1983].

E. Bartoniek, *Magyar történelmi forráskiadványok,* Budapest 1929. Прештампау у: *A magyar történettudomány kézikönyve,* sorozatszerkesztő: Gazda István, Budapest 1987.

Magyar irodalmi lexikon I, III, főszerkesztő: Benedek Marcell, Budapest 1963, 1965.

Magyarország történelmi kronológiája I, főszerkesztő: Benda Kálmán, Budapest 1981.

I Bogdán, *Magyarország űr-, térfogat-, súly- és darabmértékek 1874-ig,* Budapest 1991.

The Encyclopaedia of Islam. New Edition vol. VII, ed. C. E. Bosworth, E. van Donzel, W. P. Heinrichs, Ch. Pellat, Leiden–New York 1993.

Лексикон српског средњег века, приредили: С. Ћирковић, Р. Михаљчић, Београд 1999.

M. Divković, *Latinsko-hrvatski riječnik,* Zagreb reprint 1987.

P. Engel, *Magyarország világi archontológiája 1301–1457* I-II, Budapest 1996.

C. Eubel, *Hierarchia catholica medii aevi sive summorum pontificum S. R. E. cardinalium, ecclesiarum antistitum series II Ab anno 1431 usque ad annum 1503. producta,* Monasterii 1914.

A. Györkösy, *Latin–magyar szótár,* Budapest 1996.

E. Halász, *Német–magyar szótár* I-II, Budapest 1977.

R. Horváth, *Itineraria regis Matthiae Corvini et regine Beatricis de Aragonia (1458–[1476]–1490),* Budapest 2011.

A magyar irodalom története, szerkesztette: Klaniczay Tibor, Budapest 1982.

D. Kosáry, *Bevezetés a magyar történelem forrásaiba és irodalmába* I, Budapest 1951.

Korai magyar történelmi lexikon (9–14. század), főszerkesztő: Gy. Kristó, Budapest 1994.

Gy. Kristó, *Magyar historiográfia* I. *Történetírás a középkori Magyarországon,* Budapest 2002.

Lexicon latinitatis medii aevi Iugoslaviae I-VII, praeses: M. Kostrenčić, membra: V. Gortan, Z. Herkov, Zagrabiae 1969–1978.

J. Lakos, *A Magyar Országos Levéltár,* Budapest 1996.

- M. Lendvai, *Temes vármegye nemes családjai I*, Budapest 1896.
- A magyar nyelv értelmező szótára IV*, szerkesztette a Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete, Budapest 1961.
- Лексикон градова и тргова средњовековних српских земаља*, главни редактор: С. Мишић, Београд 2010.
- Српски биографски речник I*, главни уредници: М. Лесковац, А. Форишковић, Ч. Попов, Нови Сад 2004.
- Српски биографски речник II*, главни уредник: Ч. Попов, Нови Сад 2006.
- Српски биографски речник VI*, Главни уредник: Ч. Попов, Б. Бешлин, Нови Сад 2014.
- Magyar oklevél-szótár. Régi oklevelekben és egyéb iratokban előforduló magyar szók gyűjteménye*, legnagyobb részüket gyűjtötte: Szamota István, a Magyar Tudományos Akadémia megbízásából szótárrá szerkesztette Zolnai Gyula, Budapest 1902–1906, репринт 1984.
- Oklevéltani naptár*, szerkesztette: Dr. Szentpétery Imre, Budapest 1912. [репринт 1974].
- N. C. Tóth–R. Horváth–T. Neumann–T. Pálosfalvi, *Magyarország világi archontológiája 1458–1526 I. Főpapok és bárók*, Budapest 2017.
- N. C. Tóth–R. Horváth–T. Neumann–T. Pálosfalvi–W. Kovács András, *Magyarország világi archontológiája 1458–1526 II. Megyék*, Budapest 2017.

Општа дела

- Историја народа Југославије II*, група аутора, Београд 1960.
- М. Благојевић, *Србија у доба Немањића, од кнежевине до царства 1168–1371*, Београд 1989.
- М. Благојевић, *Српска државност у средњем веку*, Београд 2011.
- D. Csánki, *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában II*, Budapest 1894.
- С. Ћирковић, *Историја средњовековне босанске државе*, Београд 1964.
- Историја српског народа I, Од најстаријих времена од Маричке битке (1371)*, уредник: С. Ћирковић, Београд 1994.
- С. Ћирковић, *Срби у средњем веку*, Београд 1997.
- P. Engel, *Szent István birodalma*, Budapest 2001.
- P. Engel, *The Realm of St. Stephan. A History of Medieval Hungary, 895–1526*, translated by: T. Pálosfalvi, London–New York 2001.
- P. Engel–Gy. Kristó–A. Kubinyi, *Magyarország története 1301–1526*, Budapest 2005.
- G. Herczegh, *Magyarország külpolitikája 896–1919*, Budapest 1987.
- Х. Иналцик, *Историја Османског царства. Класично доба 1300–1600*, Београд 1974.
- К. Лиречек, *Историја Срба I*, Београд 1981.
- Историја српског народа II, Доба борби за очување и обнову државе (1371–1537)*, уредник: Ј. Калић, Београд 1982.
- Ј. Калић, *Срби у позном средњем веку*, Београд 2012.

V. Klaić, *Povijest Hrvata od najstarijih vremena do svršetka XIX stoljeća II*, Zagreb 1988.

Ž. Le Gof, *Da li je Evropa stvorena u srednjem veku*, Београд 2010.

Историја Османског царства, приредио: Р. Мантран, Београд 2002.

V. Milleker, *Délmagyarország középkori földrajza*, Temesvár 1915.

Д. Микавица, Н. Лемајић, Г. Васин, Н. Нинковић, *Срби у Хабсбуршкој монархији од 1526. до 1918.*, Нови Сад 2016.

П. Рокаи–З. Ђере–Т. Пал–А. Касаш, *Историја Мађара*, Београд 2002.

Magyarország története, főszerkesztő: Romsics Ignác, Budapest 2014.

F. Szakály, *Virágkor és hanyatlás 1440–1711*, Budapest 1990.

Bosna i Hercegovina od najstarijih vremena do kraja Drugog svjetskog rata, редактор: I. Terpić, Sarajevo 1998.

E. Zöllner, *Ausztria története*, Budapest 1998.

Специјалистичке монографије и расправе

S. Andrić, *O obitelji bosanskog protukralja Radivoja Ostojića (prilog rasvjetljavanju bračnih veza posljednjih Kotromanića s plemstvom iz dravsko-savskog međurečja)*, Stjepan Tomašević (1461.–1463) slom srednjovjekovnog Bosanskog Kraljevstva, Zagreb–Sarajevo 2013, 109–133.

М. Антоновић, *Деспот Стефан Лазаревић и Змајев ред*, ИГ 1-2 (1992) 15–25.

В. Атанасовски, *Пад Херцеговине*, Београд 1979.

F. Babinger, *Die Geschichtsschreiber der Osmanen und ihre Werke*, Leipzig 1927.

Ф. Бабингер, *Мехмед Освајач и његово доба*, Београд 2010.

A. Bárány, *Mátyás nyugat-európai politikája*, Mátyás király emlékkönyv, szerkesztette: Bódvai András, Budapest 2019, 83–103.

В. Бараняи, *Zsigmond király ú. n. Sárkány-rendje. Adalékok a magyar trónöröklési kérdés történetéhez*, Századok 59–60 (1925–1926) 681–719.

S. Bešlija, *Sudbina bosanskih tvrđava u svijetlu istimalet politike: Bosna i Osmanlije u drugoj polovini 15. stoljeća*, Osmansko osvajanje Bosanske kraljevine, Sarajevo 2014, 31–55.

A Körös-Tisza-Maros-köz települései a középkorban, szerkesztette: Blazovich László, Szeged 1996.

L. Blazovich, *Az alföldi mezővárosok etnikai képe a 14–16. században*, Acta Universitatis Szegediensis: acta juridica et politica 55 (1999) 31–41.

L. Blazovich, *Városok az Alföldön a 14–16. században*, Szeged 2002.

S. Borovszky, *A nagylaki uradalom története*, Budapest 1900.

I. Borsa, *A Magyar Országos Levéltár középkori gyűjteményei*, Erdélyi Múzeum 58/3-4 (1996) 314–321.

С. Божанић, *Политичка и културна делатност деспота Ђорђа Бранковића у Срему*, Војвођански простор у контексту европске историје, зборник радова, уредник: В. Гавриловић, Нови Сад 2012, 115–128.

S. Božanić–M. Kisić-Božić, *O prvoj generaciji Jakšića na tlu Ugarske-Stefanu i Dmitru u delu Rerum ungaricarum decades*, Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu XLI-2 (2016) 119–132.

Ђ. Бубало, *Поседи српских деспота у одбрамбеним плановима Угарске 1458. и 1459. године*, Пад Српске деспотовине 1459. године, уредник: М. Спремић, Београд 2011, 229–242.

Б. Цветковић, *Реликвијар деспотице Барбаре Франкопан Бранковић*, Зборник Музеја примењене уметности 8 (2012) 23–36.

Б. Цветковић, *Панагијар деспотице Барбаре Франкопан*, Зограф 42 (2018) 119–138.

D. Csánki, *Szabács megvétele*, *Hadtörténelmi Közlemények* 1 (1888) 355–388.

Z. Čemere, *Ognjište u močvari. Prilozi za srednjovekonu istoriju kikindskog kraja i Vojvodine*, Kikinda 2007. [Csömöre Z, *Tűzhelyek a mocsárban. Adalékok a nagykikindai táj és Vajdaság középkori történetéhez*, Kikinda 2007].

З. Чемере, *Арача, историја једног ишчезлог насеља*, Ново Милошево 2017.

J. Csermely, *A Szendrő közelében épített magyar erődök szerepe Hunyadi Mátyás törökellenes védelmi rendszerében*, *Hadtörténelmi Közlemények* 124/3 (2011) 845–863.

D. Csorba, *Mohács-egy „mesemondó” szemével. Emlékezeti rétegek Szerémi György Epistolájában*, Nyíregyháza 2012.

E. Csukovics, *Magyarországról és a magyarokról. Nyugat-Európa magyar-képe a középkorban*, Budapest 2015.

С. Ћирковић, *Властела и краљеви у Босни после 1463. године*, ИГ 3 (1954) 123–131.

С. Ћирковић, *Стефан Вукчић Косача и његово доба*, Београд 1964.

С. Ћирковић, *Голубац у средњем веку*, Пожаревац 1968.

С. Ћирковић, *Средњи век*, Војводина знаменитости и лепоте, уредник: М. Малетић, Београд 1968.

С. Ћирковић, *Civitas Sancti Demetrii*, Сремска Митровица, Сремска Митровица 1969, 59–71.

С. Ћирковић, *Средњи век*, Шабац у прошлости I, уредник: Станоје Филиповић, Шабац 1970, 83–114.

С. Ћирковић, *О деспоту Вуку Гргуреву*, Зборник Матице српске за ликовне уметности 6 (1970) 283–290.

С. Ћирковић, *Rasciani regales Владислава I Јагелонца*, Зборник Матице српске за историју 1 (1970) 79–82.

С. Ћирковић, *Прилози за историју Ковина*, Зборник Матице српске за историју 1 (1970) 83–86.

С. Ћирковић, *Деспот Ђурађ Бранковић и угарско-турски преговори 1454. године*, Глас САНУ 280 (1971) 104–112.

С. Ћирковић, *Сеобе српског народа у Краљевину Угарску у XIV и XV веку*, *Сеобе српског народа од XIV до XX века*, Зборник радова посвећен тристогодишњици Велике сеобе Срба, Београд 1990, 37–46.

С. Ћирковић, *Рат и друштво: најамници и њихова цена*, *Работници, војници, духовници. Друштва средњовековног Балкана*, Београд 1997, 349–366.

- C. Ђирковић, *Краљ Стефан Драгутин*, Рачански зборник 3 (1998) 11–20.
- C. Ђирковић, *Поствизантијски деспоти*, ЗРВИ 38 (1999–2000) 395–406.
- C. Ђирковић, *О једном посредовању деспота Стефана између Угарске и Турске*, Истраживања 16, Нови Сад 2005, 229–240.
- B. Ђоровић, *Хисторија Босне*, Београд 1940.
- Dž. Dautović, *Metus Turchorum–strah od Turaka u srednjovjekovnoj Bosni*, Osmansko osvajanje Bosanske kraljevine, urednik: Sedad Bešlija, Sarajevo 2014, 75–103.
- M. Динић, *Област краља Драгутина после Дежева*, Српске земље у средњем веку, приредио: С. Ђирковић, Београд 1978, 123–147.
- D. Dinić-Knežević, *Sremski Branokovići*, Istraživanja 4 (1975) 5–44.
- Д. Динић-Кнежевић, *Словенски живаљ у урбаним насељима средњовековне јужне Угарске*, Зборник Матице српске за историју 37 (1998) 7–41.
- I. Draskóczy, *A Magyar királyság gazdasága és Mátyás*, Mátyás király emlékkönyv, Budapest 2019, 55–61.
- Gy. Dudás, *Szerémi György emlékirata. Történetkútfő-tanulmány*, Budapest 1886. [репринт: Zenta 2016].
- B. Џамић, *Сремски Бранковићи и заснивање Свете Фрушке горе*, Сакрална уметност у српским земљама у средњем веку, уредник: Д. Војводић, Д. Поповић, Београд 2016, 473–484.
- L. Elekes, *Mátyás és kora*, Budapest 1956.
- P. Engel, *A magyar világi nagybirtok megoszlása a XV. században*, Az Egyetemi Könyvtár Évkönyvei 4 (1968) 337–358; 5 (1970) 291–314.
- P. Engel, *Királyi hatalom és arisztokrácia viszonya a Zsigmond-korban*, Értékezesek a történeti tudományok köréből, új sorozat 83, Budapest 1977.
- P. Engel, *Honor, vár, ispánság. Tanulmányok az Anjou-királyság kormányzati rendszeréről*, Századok 116 (1982) 880–922.
- P. Engel, *A török-magyar háborúk első éve 1389–1392*, Hadtörténelmi Közlemények 111/3 (1998) 12–28.
- P. Engel, *A 14.–15. századi bosnyák-magyar kapcsolatok kérdéséhez*, Honor, vár, ispánság. Válogatott tanulmányok. Válogatta, szerkesztette, a jegyzeteket gondozta: Csukovits Enikő, Budapest 2003, 494–511.
- I. Feld, *A déli végvárrendszer Mátyás idején*, Matyás király emlékkönyv, szerkesztette: Bódvai András, Budapest 2019, 63–81.
- L. Fenyvesi, *Magyar-török diplomáciai kapcsolatok Mátyás király haláláig*, Hadtörténelmi Közlemények 103/1 (1990) 74–99.
- L. Fenyvesi, *A temesközi-szörénységi végvárvidék funkcióváltozásai (1365–1718)*, Végvárok és régiók a XVI–XVII. században, szerkesztették: Petercsák Tivadar–Szabó Jolán, Eger 1993, 235–287.
- P. Fodor, *Adatok a magyarországi török rabszerzésről*, Hadtörténelmi Közlemények 109/4 (1996) 133–142.
- P. Fodor, *Állandóság és változás az oszmán történelemben*, Szultán és az aranyalma. Tanulmányok az oszmán-török történelemről, Budapest 2001, 11–24.
- A. Фостиков, *О Димтру Краљевићу*, ИЧ 49 (2002) 47–65.
- V. Fraknói, *Hunyadi Mátyás király (1440–1490)*, Budapest 1900.

- V. Fraknói, *Bosnyák és szerb tanulmányok*, Századok 43 (1909) 589–598.
- Б. Ферјанчић, *Деспоти у Византији и јужнословенским земљама*, Београд 1960.
- А. Фотић, *Између закона и његове примене*, Приватни живот у српским земљама у освит модерног доба, приредио: А. Фотић, Београд 2005, 27–71.
- Е. Fügedi, *A XV. századi magyar püspökök*, Történelmi Szemle 8-4 (1965) 477–498.
- Е. Fügedi, *Mátyás király jövedelme 1475-ben*, Századok 116/3 (1982) 484–506.
- Е. Fügedi, *Ispánok, bárók, kiskirályok*, Budapest 1986.
- Е. Fügedi, *Hunyadi Mátyás–a király pályafutása*, Magyar Tudomány 12 (1990) 1401–1408.
- Ј. Gyalóka, *Mátyás király, a hadszervező és hadvezér*, Mátyás emlékkönyv születésének ötszázéves fordulójára I, szerkesztette: Lukinich Imre, Budapest 1940, 231–307.
- І. Gyárfás, *A Fekete sereg*, Századok 11 (1877) 500–509, 617–629.
- З. Györe, *Именски фонд бачког кметовског становништва 1522. године*, Нови Сад 2014.
- В. Grgin, *Južna granica Ugarsko-Hrvatskog Kraljevstva u vrijeme Stjepana Tomaševića*, Stjepan Tomašević (1461.–1463.) slom srednjovjekovnoga Bosanskog Kraljevstva, Zagreb–Sarajevo 2013, 69–79.
- Ђ. Харди, *О гробним местима средњовековних владара на тлу Сремске Митровице*, Између Подунавља и Средоземља, тематски зборник посвећен проф. др Синиши Мишићу поводом његовог 60. рођендана, Пожаревац–Ниш 2021, 207–221.
- В. Нóман, *Mátyás király*, Mátyás emlékkönyv születésének ötszázéves fordulójára II, szerkesztette: Lukinich Imre, Budapest 1940, 3–8.
- Ј. Horváth, *Mátyás király nyugati diplomáciája*, Mátyás emlékkönyv születésének ötszázéves fordulójára I, szerkesztette: Lukinich Imre, Budapest 1940, 73–93.
- Р. Horváth, *The castle of Jajce in the Organization of the Hungarian Border Defence System under Matthias Corvinus's*, Stjepan Tomašević (1461.–1463.) slom srednjovjekovnoga Bosanskog Kraljevstva, Zagreb–Sarajevo 2013, 89–99.
- Н. Исаиловић, *Брачни планови Котроманића и државна политика Босне половином XV века*, Пад Српске деспотовине 1459. године, уредник: М. Спремић, Београд 2011, 203–213.
- Н. Исаиловић–А. Крстић, *Српски језик и ћирилично писмо у југоисточној Европи у XV и XVI веку*, Prevodilac XXXVII 1–2 (2018) 43–52.
- Г. Işiksel, *Friendship and the Principle of Good Neighbourhood between Bayezid II and Matthias Corvinus*, Matthias Corvinus und seine Zeit, herausgegeben von: Christian Gastgeber, Ekatarina Mitsiou, Ioan-Aurel Pop, Mihailo Popović, Johannes Preiser-Kapeller-Alexandru Simon, Wien 2011, 33–36.
- Г. Işiksel, *Ottoman Power Holders in the Balkans (1353–1580): a Case of Upward and Downward Elite Mobility*, Medieval Bosnia and South-east European Relations. Political, Religious, and Cultural Life at the Adriatic Crossroads, ed. Dž. Dautović, E. O Filipović, N. Isailović, Arc Humanities Press 2019, 85–95.
- А. Д. Иванов, *Војвода Милош Белмужевић у Шлеској*, Зборник Матице српске за историју 94 (2016) 19–27.
- А. Иванов, *Банат у доба краља Матије Корвина (1458–1490)*, докторска дисертација у рукопису одбрањена на Универзитету у Београду 2017. године.

А. Ивић, *Стари српски печати и грбови. Прилог српској сфрагистици и хералдици*, Нови Сад 1910, 37. [прештампано у: *Копије печата са повеља српских владара и властеле XIII–XVII века*, приређивач Каталога и аутор изложбе: Р. Кулић, Нови Сад 2009].

А. Ивић, *Историја Срба у Војводини од најстаријих времена до оснивања Потиско-Поморишке границе (1703) I*, Нови Сад 1929.

Д. Јечменица, *Прва стонска повеља краља Стефана Душана*, ССА 9 (2010) 25–50.

Д. Јечменица, *Немањићи другог реда*, Београд 2018.

Ј. Калић-Мијушковић, *Прилог историји Београдске бановине*, Зборник Филозофског факултета у Београду VIII-2 (1964) 533–540.

Ј. Калић-Мијушковић, *Београд у средњем веку*, Београд 1967.

Ј. Калић, *Деспот Стефан и Турци (1421–1427)*, ИЧ 29–30 (1983) 7–18.

Ј. Калић, *Најстарија карта Угарске. Tabula Hungariae*, ЗРВИ 24–25 (1986) 424–435.

Ј. Калић, „*Страх турски*“ *после Косова*, Свети кнез Лазар. Споменица о шестој стогодишњици Косовског боја 1389–1989, Београд 1989, 185–191.

М. Кисић, *Antonius Bonfinius и његово дело Rerum ungaricarum decades као извор за историју Срба Паноније и Балкана: историјско-филолошка анализа и превод са коментарима*, докторска дисертација у рукопису одбрањена на Филозофском факултет у Новом Саду 2013. године.

М. Kisić, *Antonio Bonfini, historiograf ugarskog kraljevstva*, Istraživanja 24 (2013) 129–149.

М. Кисић-Божић, Д. Васин, *Повеља краља Владислава о пресељењу Срба из Доњег Ковина на Чепел*, Сеобе од антике до данас, тематски зборник 1, уредници: С. Вукадиновић, С. Бошков, И. Радуловић, Нови Сад 2020, 35–44.

К. Kisfaludy, *Matthias Rex*, Budapest 1983.

С. Сосо, *Da Mattia Corvino agli Ottomani. Raporti diplomatici tra Venezia e l'Ungheria 1458–1541*, Venezia-Budapest 1990.

Р. Е. Kovács, *Matthias Corvinus*, Budapest 1990.

М. Крешић, *Depopulacija jugoistočne Hercegovine izazvana turskim osvajanjem*, Povijesni prilozi 39 (2010)

Gy. Kristó, *Magyar historiográfia I. Történetírás a középkori Magyarországon*, Budapest 2002.

А. Крстић, *Банат у средњем веку*, Банат кроз векове слојеви култура, Београд 2010, 65–90.

А. Крстић, *Вршац у средњем веку II део: од почетка 15. до средине 16. столећа*, ИЧ 60 (2011) 193–212.

А. Крстић, *Нови подаци о војводи Милошу Белмужевићу и његовој породици*, Иницијал 1 (2013) 161–185.

А. Крстић, *Прилог биографији великог војводе Михаила Анђеловића*, ЗРВИ 52 (2015) 359–379.

А. Крстић, *Околина Београда у позном средњем веку (Од почетка XV до првих деценија XVI столећа)*, Средњи век у српској науци, историји, књижевности и уметности IX, главни уредник: Г. Јовановић, Деспотовац 2018, 197–222.

- A. Kubinyi, *Die Frage des bosnischen Königtums von Nikolaus Ujlaky*, *Studia Slavica* 4 (1958) 373–384.
- A. Kubinyi, *Pitanje bosanskog kraljevstva Nikole Iločkog*, *Županijski zbornik* 4 (1973) 48–57.
- A. Kubinyi, *Mozgositási és hadsereg ellátási problémák Mátyás alatt*, *Hadtörténelmi Közlemények* 103/1 (1990) 66–73.
- A. Kubinyi, *A Mátyás-kori államszervezet*, Huynadi Mátyás. Emlékkönyv Mátyás király halálának 500. évfordulójára, Budapest 1990, 53–149.
- A. Kubinyi, *Az egyház szerepe az országos politikában és a honvédelemben a középkor végén*, *Egyházak a változó világban*, szerkesztette: I. Bárdos, M. Beke, Esztergom 1991, 19–27.
- A. Kubinyi, *Magyarország déli határvárai a középkor végén*, *Castrum Bene* 2 (1992) 65–76.
- A. Kubinyi, *Mátyás király*, Budapest 2001.
- A. Kubinyi, *Hunyadi Mátyás, a személyiség és a király*, *Aetas* 22/3 (2007) 83–100.
- A. Kubinyi, *Matthais Rex*, Budapest 2008.
- Н. Лемајић, *Српска елита на прелому епоха*, Сремска Митровица-Источно Сарајево 2006.
- D. Lovrenović, *Na klizištu povijesti (sveta kruna ugarska i sveta kruna bosanska) 1387–1463*, Zagreb–Sarajevo 2006.
- A. Magina, *Un nobil sârb in Banatul secolului al XV-lea: Miloš Belmužević*, *Analele Banatului*, seria nouă XVIII (2010) 135–142.
- A. Magina, *Nemesek közti konfliktusok és erőszak. Magánháborúk a középkori Dél-Magyarország*, *Urbs, civitas, universitas. Ünnepi tanulmányok Petrovics István 65. születésnapja tiszteletére*, főszerkesztő: Papp Sándor, Szeged 2018.
- E. Mályusz, *A magyar társadalom a Hunyadiak korában. A hűbériség és rendiség problémája*, Mátyás emlékkönyv születésének ötszázéves fordulójára I, szerkesztette: Lukinich Imre, Budapest 1940, 311–433.
- Е. Миљковић-Бојанић, *Смедеревски санџак 1476–1560. Земља-насеља-становиштво*, Београд 2004.
- Е. Миљковић-А. Крстић, *Браничево у XV веку. Историјско-географска студија*, Пожаревац 2007.
- Е. Миљковић, *Османске пописне књиге дефтери као извори за историјску демографију: могућности истраживања, тачност показатеља и методолошке недоумице*, *Теме* 34/1 (2010) 363–373.
- С. Мишић, *Хумска земља у средњем веку*, Београд 1996.
- Шумадија у XV веку. Колективна монографија*, уредници: С. Мишић, М. Копривица, Београд 2018.
- К. Митровић, *Вук Гргуровић између Мехмеда II и Матије Корвина (1458–1465)*, *Браничевски гласник* 2 (2003–2004) 19–33.
- К. Митровић, *Пет писама деспота Вука Гргуровића*, *Браничевски гласник* 3-4 (2006) 63–83.
- Ј. Мргић-Радојчић, *Доњи Крај. Крајина средњовковне Босне*, Београд 2002.
- Ј. Мргић, *Северна Босна 13–16. век*, Београд 2008.

J. Mrѓiћ, *Последња два Котроманића и Деспотовина*, Пад Српске деспотовине 1459. године, уредник: М. Спремић, Београд 2011, 195–201.

D. Mujadžević, *Pad Bosne 1463. godine prema osmanskim narativnim izvorima*, Stjepan Tomašević (1461.–1463.) slom srednjovjekovnoga Bosanskog Kraljevstva, Zagreb–Sarajevo 2013, 29–47.

K. Nehring, *Matyás külpolitikája*, *Történelmi Szemle* 1978/3-4, 427–440.
Прештампано у:

T. Nail, *Theory of the Border*, Oxford 2016.

М. Николић, *Византијски историчари XV века и пад Смедерева 1459. године*, Пад Српске деспотовине 1459. године, уредник: М. Спремић, Београд 2011, 245–256.

P. Zs. Pach, *A Mátyás kérdés történetéből*, Hunyadi Mátyás. Emlékkönyv Mátyás király halálának 500. évfordulójára, Budapest 1990, 13–18.

T. Pálosfalvi, *Vitovec János. Egy zsoldoskarrier a 15. századi Magyarországon*, *Századok* 135/2 (2001) 429–472.

T. Pálosfalvi, *Grebeni Hermanfi László alnádor. Egy tekintélyes szlapon köznemesi politikus pályaképe*, *Századok* 141(2007) 843–877.

T. Pálosfalvi, *Grebeni Hermanfi László alnádor. Egy tekintélyes szlapon köznemesi politikus pályaképe*, *Századok* 142(2008) 267–313.

T. Pálosfalvi, *The Political Background in Hungary of the Campaign of Jajce in 1463*, Stjepan Tomašević (1461.–1463.) slom srednjovjekovnoga Bosanskog Kraljevstva, Zagreb–Sarajevo 2013, 79–89.

T. Pálosfalvi, *Szegedtől Újvárig. Az 1458–1459.esztendők krónikájéhez*, *Századok* 147/2 (2013) 347–380.

T. Pálosfalvi, *A szentszávai hercegek Magyarországon*, *Hercegek és hercegségek a középkori Magyarországon*, szerkesztette: A. Zsoldos, Székesfehérvár 2016, 113–127.

S. Papp, *Štefan cel Mare, Mátyás király és az oszmán birodalom*, *Hadtörténelmi Közlemények* 121/2 (2008) 303–325.

E. Pelidija, *O odnosima Osmanlija i Kosača u XV stoljeću*, Stjepan Vukčić kosača i njegovo doba, уредник: Munib Maglajić, Mostar 2005, 48–60.

F. Pesty, *Brankovics György rácз despota birtokviszonyai Magyarországon és a rácз despota cím*, Budapest 1877.

F. Pesty, *A Szörény vármegyei hajdani oláh kerületek*, Budapest 1887.

I Petrovics, *A temesi ispánság és a déli határvédelem a 15. században és a 16. század elején*, *Aktualitások a magyar középkorkutatásban*, szerkesztette: Font Márta–Fedeleš Tamás–Kiss Gergely, Pécs 2010, 257–275.

Д. Ј. Поповић, *Срби у Војводини I*, Нови Сад 1957.

M. Premović, *The Eastern Policy of Alfons V the Magnanimous (of Aragon), seen in Light of his Political Relations with the Bosnian Duke-Herzog Stjepan Vukcic Kosaca*, *Parergon* 36/1 (2019) 81–105.

I. Prlender, *Sporazum u Tati 1426. godine i Žigmundovi obrambeni sustavi*, *Historijski zbornik* 44 (1991) 23–41.

P. Радић, *Босна у историјском делу Кротовула са Имброса*, *ЗРВИ* 43 (2006) 141–154.

R. Radić, *Strah u poznoj Vizantiji 1180–1453*, Beograd 2014².

- Р. Радић, *Ситни прилози за историју средњовековне Босне*, Срби на простору Босне и Херцеговине од XV до XX века, зборник радова, главни и одговорни уредник: Д. Микавица, Нови Сад 2020, 77–92.
- Ј. Радонић, *Србија и Угарска у средњем веку*, Војводина I, Нови Сад 1939, 128–144.
- Гу. Рázsó, *Söldnerheer und Kriegspolitik von Matthias Corvinus*, Acta Historica Academiae Scientiarum Hungaricae 33/1 (1987) 81–82.
- Гу. Рázsó, *Hunyadi Mátyás török politikája*, Hadtörténelmi Közlemények 22/2 (1975) 305–348. Прештампано у: *Hunyadi Mátyás emlékkönyv. Mátyás király halálának 500. évfordulójára*, szerkesztették: Rázsó Gyula, Molnár V. László, Budapest 1990, 149–200.
- Гу. Рázsó, *Mátyás hadászati tervei és a realitás*, Hadtörténelmi Közlemények 103/1 (1990) 1–30.
- Ј. Ређеп, „Повест о убијању Батија“, споменик подунавске књижевности, Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду XI/1 (1968) 215–220.
- Ј. Ређеп, *Катарина Кантакузина, грофица Цељска*, Београд 2010.
- Р. Рóкау, *A szerbek betelepülése Magyarországra a XV. században*, A szerbek Magyarországon, szerkesztette: Zombori István, Szeged 1991, 51–63.
- П. Рокаи, *Прилог биографији деспота Лазара Бранковића*, ИЧ 56 (2008) 183–190.
- П. Рокаи, *Гувернер, банови, краљеви и херцег Босне после њеног пада 1463. године*, Пад Босанског Краљевства 1463. године, уредници: С. Рудић, Д. Ловреновић, П. Драгичевић, Београд–Сарајево–Бања Лука 2015, 259–271.
- С. Рудић, *Прилог познавању страдања босанске властеле након пропасту краљевства*, Пад Босанског Краљевства 1463. године, уредници: С. Рудић, Д. Ловреновић, П. Драгичевић, Београд–Сарајево–Бања Лука 2015, 273–290.
- И. Руварац, *Feyezkeo=Сланкамен*, Стражилово 36 (1888) 568–570.
- И. Руварац, *Прилози за повест српског народа у земљи угарској*, Зборник Илариона Руварца. Одабрани историјски радови I, Београд 1934, 417–446.
- Gj. Szabo, *Sredovječni gradovi u Hrvatskoj i Slavoniji*, Zagreb 1920.
- I. Szabó, *A magyar mezőgazdaság története a XIV. századtól az 1530-as évekig*, Agrártörténeti tanulmányok 2, Budapest 1975.
- F. Szakály, *A török-magyar küzdelem szakaszai a mohácsi csata előtt (1365–1526)*, Mohács. Tanulmányok a mohácsi csata 450. évfordulója alkalmából, szerkesztette: Ruzsás Lajos és Szakály Ferenc, Budapest 1986, 11–57.
- F. Szakály, *Szerbek Magyarországon–szerbek a magyar történelemben (Vázlat)*, A szerbek Magyarországon, szerkesztette: Zombori István, Szeged 1991, 11–50.
- F. Szakály–P. Fodor, *A kenyérmezei csata (1479. október 13)*, Hadtörténelmi Közlemények 111/2 (1998) 309–350.
- D. Salihović, *An Interesting Episode: Nicholas of Ilok's Kingship in Bosnia 1471–1477*, мастер рад у рукопису одбрањен на Централноевропском универзитету у Будимпешти у мају 2016. године.
- D. Salihović, *For a Different Catastrophe: a Fruitful Frontier on the Southern Edges of the Kingdom of Hungary after 1463. an Initial Inquiry*, Иницијал 5 (2017) 73–107.

Salihović, D., *The Process of Bordering at the Late Fifteenth–Century Hungarian–Ottoman Frontier*, *History in flux* 1 (2019) 93–120.

E. Szaszók, *A Szeri Pósafi család. Egy alföldi előkelő család története a 14–15. században*, докторска дисертација у рукопису одбрањена на Католичком универзитету Пазмањ Петер у Будимпешти 2013. године.

J. Szentkláray, *A dunai hajóhadak története*, Budapest 1885.

J. Szentkláray, *A szerb monostoregyházak történeti emlékei Délmagyarországon*, Budapest 1908.

M. Spahić, *Odnosi hercega Stjepana Vukčića Kosače i kralja Stjepana Tomaša*, *Stjepan Vukčić kosača i njegovo doba*, уредник: Munib Maglajić, Mostar 2005, 76–83.

М. Спремић, *Турски трибутари у XIV и XV веку*, Прекинути успон. Српске земље у позном средњем веку, Београд 2005, 275–329.

М. Спремић, *Српски деспоти у Срему*, Срем кроз векове. Слојеви културе Фрушке горе и Срема, уредио: М. Матицки, Београд–Беоцин 2007, 45–73.

М. Спремић, *Кантакузина (Катарина) Бранковић*, *Mons Aureus* 30 (2010) 81–108.

М. Спремић, *Породица Јакишић у Банату*, Банат кроз векове, слојеви културе Балкана, уредници: М. Матицки, В. Јовић, Београд 2010, 33–63.

М. Спремић, *Деспот Стефан Бранковић Слепи*, *Глас САНУ CDXIV* (2010) 115–143.

М. Спремић, *Борбе за ослобођење Смедерева 1458–1459. године*, Пад Српске деспотовине 1459. године, уредник: М. Спремић, Београд 2011, 215–227.

М. Спремић, *Борбе за ослобођење Смедерева (1459–1485)*, *Смедеревски зборник* 3 (2012) 13–29.

М. Спремић, *Деспот Лазар Бранковић*, *ЗРВИ* 50/2 (2013) 899–912.

М. Спремић, *Деспот Ђурађ Бранковић и његово доба*, Београд 2020⁴.

С. Станојевић, *Нешто о Јакишићима*, *Нова Искра* 3 (1901) 164–165.

В. Стефановић, *Краљ Матија према Влашкој и Босни*, *Летопис Матице српске* 331 (1932)

В. Стефановић, *Ратовање краља Матије у Босни и његови односи с папском куријом и чешким краљем у ствари акције против Турака*, *Летопис Матице српске* 332(1932)

Б. Стојковски, *Српско–угарске везе 1389–1402*, *Кнегиња Милица–монахиња Јевгенија и њено доба*, *Трстеник* 2014, 39–59.

Б. Стојковски, *Цар Јован Ненад, живот, дело и наслеђе Црног човека*, Будимпешта 2018.

Б. Стојковски, *Срем у животописима и делима угарских хуманиста у доба краља Матије Корвина*, *Између Подунавља и Средоземља*. Тематски зборник посвећен проф. др Синиши МИшићу поводом његовог 60. рођендана, Пожаревац–Ниш 2021, 299–330.

Н. Šabanović, *Bosanski pašaluk*, Sarajevo 1982.

F. Sebők, *A „Szabács viadala”. Egy XV. századi verses krónika mint hadtörténeti forrás*, *Rex invictissimus. Hadsereg és hadszervezet a Mátyás kori Magyarországon*, szerkesztette: L. Veszprémy, Budapest 2008, 203–207.

- М. Шуица, *Босанска властелска породица Бановићи*, ИГ 1-2 (1993) 25–35.
- М. Шуица, *Приповест о српско-турским окршајима и „страх од Турака“ 1386. године*, ИЧ 53 (2006) 93–122.
- М. Шуица, *Пад Србије у историјској перспективи*, Пад Српске деспотовине 1459. године, уредник: М. Спремић, Београд 2011, 263–285.
- Zs. Teke, *Mátyás, a győzhetetlen király*, Budapest 1990.
- L. Thallóczy, *Bruchstücke aus der Geschichte der nordwestlichen Balkanländer*, Wissenschaftliche Mitteilungen aus Bosnien und Herzegovina 3 (1895)
- L. Thallóczy, *Bosnyák és szerb élet- s nemzedékrajzi tanulmányok*, Budapest 1909.
- L. Thallóczy, *Studien zur Geschichte Bosniens und Serbiens im Mittelalter*, München–Leipzig 1914,
- М. Томорад, *Европска политика Матијаша Корвина. Матијашева ванјска политика првих година владавине (1458–1464)*, Кroatologija 2/1 (2011) 165–192.
- М. Томорад, *Ванјска политика Матијаша Корвина од 1464. до 1490*, Кroatologija 2/2 (2011) 176–204.
- Ђ. Тошић, *Босанска назови „кривица“ за пад Српске деспотовине*, Пад Српске деспотовине 1459. године, уредник: М. Спремић, Београд 2011, 185–193.
- Ђ. Тошић, *Босанска властела и ослобађању Јајца од Турака 1463. године*, Stjepan Tomašević (1461.–1463.) slom srednjovjekovnoga Bosanskog Kraljevstva, Zagreb–Sarajevo 2013, 99–109.
- В. Трпковић, *Турско–угарски сукоби до 1402*, Историјски гласник 1–2 (1959) 93–121.
- М. Васић, *Мартолови у југословенским земљама под турском владавином*, Источно Сарајево 2005.
- А. Végh, *Buda város középkori helyrajza I*, Budapest 2006.
- А. Végh, *Buda város középkori helyrajza II*, Budapest 2008.
- А. Веселиновић, *Држава српских деспота*, Београд 2006.
- L. Veszprémy, *Szabács ostroma (1475–1476)*, Hadtörténelmi Közlemények 122/1 (2009) 36–61.
- М. Wertner, *Magyar hadjáratok a XV. század második felében*, Hadtörténelmi Közlemények 13 (1912) 54–92, 201–237, 416–445.
- О. Зиројевић, *Smederevski sandžak-beg Ali-beg Mihaloglu*, Турци у Подунављу I, Панчево 2008, 7–30.

32. Прилози

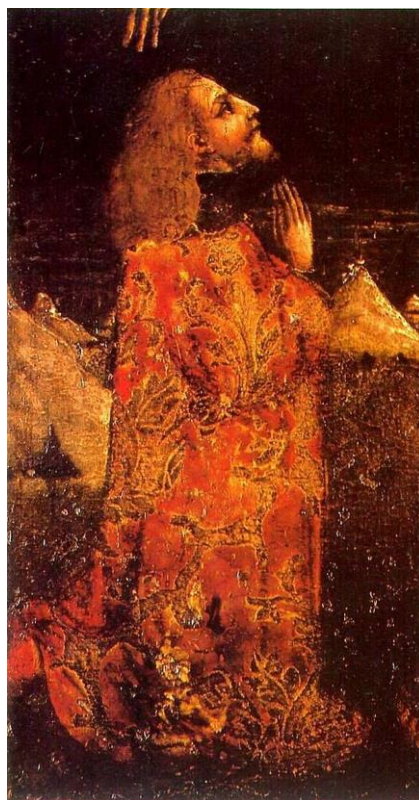
Сл. 1. Портрет краља Матије Корвина у рукописној књизи угарске дворске библиотеке *Корвина*

Сл. 2. Портрет султана Мехмеда II на османској минијатури

Сл. 3. Портрет Стефана Бранковића на Есфигменској повељи

Сл. 4. Портрет Стефана Томашевића

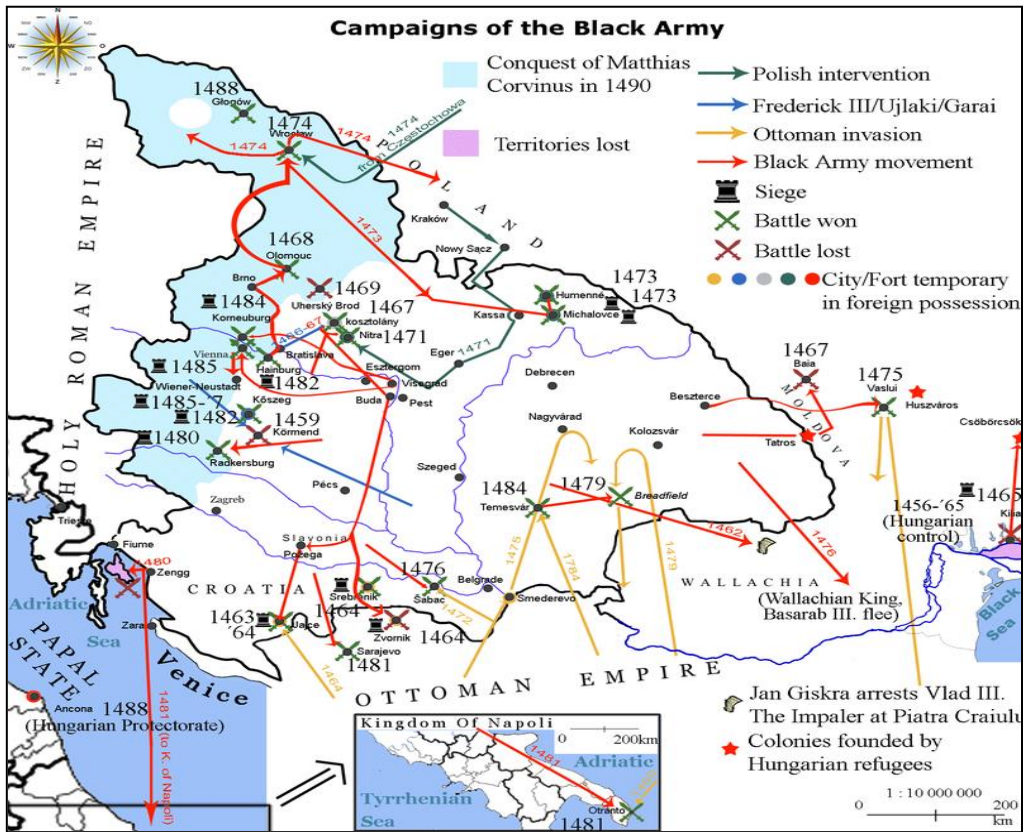
Сл. 5. Печат деспота Вука Гргуравића са повеље издате око 1. јануара 1475. године

Сл. 6. Манастир Круседол

Сл. 7. Подручје Срема које је означено као *Raici* на карти дијака Лазара из 1528. година

Сл. 8. Карта Угарске краља Матије Корвина и правци његових похода

Сл. 9. Подручје Јајачке бановине

Порекло илустрација

- Сл 1. Портрет краља Матије Корвина у рукописној књизи своје библиотеке *Корвина: Matthias Corvinus und die Renaissance in Ugarn 1458–1541*, Katalog des Niederösterreichischen Landesmuseum, Neue Folge Nr. 118, Wien 1982, 199.
- Сл 2. Портрет султана Мехмеда II: bibl.u-szeged.hu/bibl/mil/kozpekor/hadvezerek/mehmed_II.html. (Приступљено: 16. 11. 2021).
- Сл 3. Портрет Стефана Бранковића на Есфигменској повељи: М. Спремић, *Деспот Бурђа Бранковић и његово доба*, Београд 2020⁴.
- Сл 4. Портрет краља Стефана Томашевића: V. Klaić, *Povijest Hrvata IV*, Zagreb 1904, 37.
- Сл 5. Печат деспота Вука: Magyar Nemzeti Levéltár, Diplomatikai Levéltár DL 100 842.
- Сл 6. Манастир Крушедол: www.manastiriusrbiji.com. (Приступљено: 7. 11. 2021).
- Сл 7. Подручје Срема које је означено као *Раџи* на карти дијака Лазара из 1528. година: www.lazarterker.oszk.hu. (Приступљено: 7. 11. 2021).
- Сл 8. Карта Угарске краља Матије Корвина и правци његових похода: [sr.wikipedia.org/sr-ec/Матија Корвин](http://sr.wikipedia.org/sr-ec/Матија_Корвин). (Приступљено: 8. 11. 2021).
- Сл 9. Подручје Јајачке бановине: Ј. Мргић-Радојчић, *Доњи Краји. Крајина средњо-вековне Босне*, Београд 2002, 131.

Биографија

Ненад Обрадовић је рођен 21. јула 1993. године у Сенти, од оца Предрага и мајке Каталин, рођене Карадин. Основну школу завршио је 2008. године у Мољу са највишим оценама. Гимназију општег смера завршио је у Сенти 2012. године. Након окончања средње школе уписао је основне студије историје на Филозофском факултету Универзитета у Београду, где је дипломирао 27. септембра 2016. године, одбравивши дипломски рад под насловом *Боравци деспота Стефана Лазаревића у Угарској*, постигавши укупну просечну оцену 9,81. Мастер студије историје на истом факултету завршио је 26. септембра 2017. године, са просечном оценом 10,00, након одбране мастер рада под насловом *Поседи српских деспота у Угарској*.

Докторске студије историје на Филозофском факултету у Београду уписао је 2018. године. Тему докторске дисертације, *Срби и краљ Матија Корвин (Политика угарског краља према српским политичким чиниоцима)* одобрило је за израду 5. маја 2020. године Веће научних области друштвено-хуманистичких наука Универзитета у Београду.

Стипендиста је Министарства просвете, науке и технолошког развоја. Од 2018. до 2020. године учествовао је у пројекту *Српско средњовековно друштво у писаним изворима* (ев. број 177025).

Одлуком Наставно-научног већа Филозофског факултета у Београду од 26. децембра 2019. године изабран је у истраживачко звање *истраживач-приправник*.

Током докторских студија учествовао је на неколико научних конференција у земљи и иностранству.

Као резултат истраживања објавио је више прилога у часописима *Стари српски архив* и *Београдски историјски гласник*.

Поред српског и мађарског језика, активно говори и немачки, а пасивно енглески језик.

Изјава о ауторству

Име и презиме аутора Ненад Обрадовић

Број индекса 5i17-1

Изјављујем

да је докторска дисертација под насловом

Срби и краљ Матија Корвин (Политика угарског краља према српским политичким чиниоцима)

- резултат сопственог истраживачког рада;
- да дисертација у целини ни у деловима није била предложена за стицање друге дипломе према студијским програмима других високошколских установа;
- да су резултати коректно наведени и
- да нисам кршио/ла ауторска права и користио/ла интелектуалну својину других лица.

Потпис аутора

У Београду, 19. 10. 2021.

Обрадовић Ненад

Изјава о истоветности штампане и електронске верзије докторског рада

Име и презиме аутора Ненад Обрадовић

Број индекса 5i17-1

Студијски програм Докторске студије историје

Наслов рада Срби и краљ Матија Корвин (Политика угарског краља према
српским политичким чиниоцима)

Ментор Проф. др Дејан Јечменица

Изјављујем да је штампана верзија мог докторског рада истоветна електронској верзији коју сам предао/ла ради похрањена у **Дигиталном репозиторијуму Универзитета у Београду**.

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци везани за добијање академског назива доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада.

Ови лични подаци могу се објавити на мрежним страницама дигиталне библиотеке, у електронском каталогу и у публикацијама Универзитета у Београду.

Потпис аутора

У Београду, 19. 10. 2021.

Обрадовић Ненад

Изјава о коришћењу

Овлашћујем Универзитетску библиотеку „Светозар Марковић“ да у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду унесе моју докторску дисертацију под насловом:

Срби и краљ Матија Корвин (Политика угарског краља према српским политичким чиниоцима)

која је моје ауторско дело.

Дисертацију са свим прилозима предао/ла сам у електронском формату погодном за трајно архивирање.

Моју докторску дисертацију похрањену у Дигиталном репозиторијуму Универзитета у Београду и доступну у отвореном приступу могу да користе сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons) за коју сам се одлучио/ла.

1. Ауторство (CC BY)
2. Ауторство – некомерцијално (CC BY-NC)
3. Ауторство – некомерцијално – без прерада (CC BY-NC-ND)
4. Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима (CC BY-NC-SA)
5. Ауторство – без прерада (CC BY-ND)
6. Ауторство – делити под истим условима (CC BY-SA)

(Молимо да заокружите само једну од шест понуђених лиценци.
Кратак опис лиценци је саставни део ове изјаве).

Потпис аутора

У Београду, 19. 10. 2021.

Орфановић Ненад

1. **Ауторство.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце, чак и у комерцијалне сврхе. Ово је најслободнија од свих лиценци.

2. **Ауторство – некомерцијално.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела.

3. **Ауторство – некомерцијално – без прерада.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела. У односу на све остале лиценце, овом лиценцом се ограничава највећи обим права коришћења дела.

4. **Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада.

5. **Ауторство – без прерада.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела.

6. **Ауторство – делити под истим условима.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада. Слична је софтверским лиценцама, односно лиценцама отвореног кода.